

Марко Парезановић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ

Савремени приступ

Марко Парезановић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ – *Савремени приступ*

Из предговора

Предмет истраживања књиге др Марка Парезановића „Политички преврат – савремени приступ“ односи се на изучавање политичких преврата као специфичног начина освајања власти и политичке моћи у одређеном друштву или држави. Намера аутора да из мултидисциплинарног угла изучи и научно опише и објасни феномен политичких преврата, исказује се након увида у рад као сасвим друштвено оправдана и научно валидна јер је предмет књиге коју је урадио аутор др Марко Парезановић један од значајнијих проблема у домену истраживања и објашњења наше науке на тему идеја о нелегалној редукацији политичке моћи која, зачудо, и поред своје атрактивности није довољно истражена.

Тема књиге „Политички преврат – савремени приступ“ припада групи сложених темата, како по броју чинилаца и сегмената, тако и по њиховој разноврсности. Аутор се при обради ове теме већ у приступу сусрео са свим тешкоћама мултидисциплинарности, а у том смислу и избора парадигматског приступа и премиса и тај је изазов успешно пребродио тако што се током истраживања трудио да открије основе и изворе узрочника политичких преврата, те садржину, облике, трајност, интензитет и усмереност њихових круцијалних чинилаца. Као што се да видети из књиге, аутор је свој истраживачки проблем схватио динамички, тачније као мултидимензионални процес нелегалне редукације политичке моћи који настаје, развија се и стално мења своје изразе и варијабле. Утврдио је да није у питању независна појава, већ да је то увек производ човековог деловања у одређеним ситуацијама у релацији и садејству са ближим и даљим окружењем у одређеној друштвеној стварности и у односу са предметом деловања. Вишеструка сложеност предмета научног проучавања захтевала је од аутора детаљно изучавање његове структуре, као и специфично проучавање других, такође комплексно структурираних феномена који су разним међусобним везама и односима условно обједињени у једну динамичку појаву.

Проф. др Драган Симеуновић

ISBN 978-86-84321-18-5

9 7 8 8 6 8 4 | 3 2 1 1 8 5

Марко Парезановић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ – Савремени приступ

Др Марко Парезановић

**ПОЛИТИЧКИ
ПРЕВРАТ**
Савремени приступ

НОВА СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
БЕОГРАД, 2013. ГОДИНЕ

Марко Парезановић
ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ
Савремени приступ

Издавач

Нова српска политичка мисао
Дечанска 8/1/118
Tel: 011/32-31-206

За издавача

Ђорђе Вукадиновић

Рецензенти

Проф. др Драган Симеуновић
Проф. др Иван Радосављевић
др Миша Ђурковић, виши научни сарадник

Графичко уређење
Душан Златић

Лектура

Драшко Вуксановић
Мирјана Сисојевић - Радојичић
Душица Јовановић

Штампа

Светлост, Чачак

Тираж:

500 примерака

ISBN 978-86-84321-18-5

*Супрузи Јелени
и нашој ћерки Тијани*

САДРЖАЈ

Резиме	13
Кључне речи	14
Resume	17
Key words	18
Резюме	21
Кључевые слова	22
Предговор Драгана Симеуновића	25
УВОД	30
ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	37
1. РЕВОЛУЦИЈА – КРАЉИЦА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА	43
Разлике у дефинисању појмова као последица теоријских разлика и различитих теоријских приступа	43
Политичка и социјална револуција	54
Насиље у револуцији	59
Демократске револуције од 1989. до 1991. године	64
Обојене револуције	73
Обојене револуције на примеру Грузије, Украјине, Киргизије, Узбекистана и Молдавије	76
Методика извођења обојених револуција	88
2. РЕВОЛУЦИЈА У КОНТЕКСТУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ, МОЋИ, СИЛЕ И НАСИЉА	97
Политичка власт	97
Политичка моћ	104
Политичка сила	112
Политичко насиље	115
Револуционарно насиље	119

Облици насиља својствени насилним револуцијама	125
Облици насиља у демократским и обојеним револуцијама	131
3. ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТИ	137
Политички удар	137
Државни удар	140
„Државни удар одозго”	153
Пуч	157
Оружана побуна	161
4. ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ КАО ПОСЛЕДИЦА НЕПРЕМОСТИВИХ ПРОТИВРЕЧНОСТИ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА	167
Социјална и економска криза	167
Унутрашња политичка и безбедносна криза	180
Регионални и међународни политички односи посматрани кроз призму нуклеарног потенцијала великих сила	191
Природни ресурси, енергетика, рудно богатство и вода	196
5. САВРЕМЕНИ КОРЕНИ ПРЕВРАТНИЧКОГ ДЕЛОВАЊА ..	209
Идеологија и превратничка свест	209
Демократија	216
Слобода	220
Људска права	226
Религија	233
Моћ и немоћ традиције	237
6. АКТЕРИ И ЊИХОВ ПОЛОЖАЈ У ПРИПРЕМИ И ИЗВОЂЕЊУ ПОЛИТИЧКОГ ПРЕВРАТА	249
Акционо језгро као основни чинилац савременог политичког преврата	249
Завера као један од интегративних фактора акционог језгра	255
Ангажовање лица за завереничку организацију	262
Процес ангажовања лица за завереничку организацију	265
Политичке структуре и њихови интереси	268
Специјалне службе	273
Улога интерних служби безбедности у превратничком процесу ..	277
Улога интерне контраобавештајне службе	280

Улога интерне обавештајне службе	288
Улога страних обавештајних служби	291
Положај, значај и улога војног фактора	305
Националне оружане снаге у политичком преврату	311
Војна интервенција као механизам подршке превратничким снагама	316
Електронски медији и други центри пропагандне моћи	324
Улога друштвених мрежа у политичком преврату	337

7. ТАКТИКА И МЕТОДИКА ИЗВОЂЕЊА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

349

Насилни облик и његове фазе	349
Ненасилни облик и његове фазе	354
Сличности, разлике и особености насилног и ненасилног облика ..	363

8. СПРЕЧАВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА – ТАКТИЧКИ НИВО

369

Безбедносна заштита армије и органа државне безбедности	370
Безбедносна заштита органа извршне и законодавне власти	376
Безбедносна заштита друмског саобраћаја	379
Безбедносна заштита железничког саобраћаја	382
Безбедносна заштита воденог саобраћаја	385
Безбедносна заштита ваздушног саобраћаја	387
Безбедносна заштита телекомуникационих система	390
Безбедносна заштита електроенергетских система	393
Безбедносна заштита животне средине	398
Илегални прислушни центри	400
Безбедносна заштита од илегалног опсервирања и праћења	405
Корумпирање, уцењивање и застрашивање представника власти	409
Улога терористичких активности у политичком преврату	414

9. ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ, НЕЛЕГАЛНИ ШТРАЈКОВИ, НЕЛЕГАЛНЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКИ НЕРЕДИ У ПРЕДВОРЈУ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

421

Сузбијање грађанске непослушности	421
Сузбијање нелегалних штрајкова	425
Нелегалне демонстрације	428

Грађански нереди	433
10. РЕЗУЛТАТИ САВРЕМЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА ..	443
Ефекти савремених политичких преврата	443
Домети савремених политичких преврата и њихове границе ...	446
11. СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА	455
Студија случаја 1: Војни удар ЈНА – мит или реалност	455
Кратак осврт на политичко-безбедносне прилике и положај војног фактора	458
Могући правци развоја политичко-безбедносне ситуације у случају реализовања војног удара	472
Студија случаја 2: Арапско пролеће као нови тип политичког преврата	479
Услови који су допринели стварању револуционарних процеса	481
Извођење револуција	485
Студија случаја 3: Сирија и Арапско пролеће	493
Сирија и Курди, питање руске војне подршке	497
Могући правци даљег развоја ситуације у Сирији	503
Студија случаја 4: Протести на тргу Таксим – пролазни сукоб или предворје политичких промена у Турској	509
Савремена Турска, њен геополитички положај и актуелно политичко-безбедносно стање	512
Курдско питање у Турској	517
Актуелни протести у Турској	519
Могући правци даљег развоја турске кризе	523
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	527
ЛИТЕРАТУРА	531
РЕГИСТАР НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОЈМОВА, ИМЕНА И НАЗИВА	551

Резиме

Научна монографија *Политички преврат – савремени приступ*, поред уводних напомена и закључног разматрања, садржи једанаест делова, који заправо обрађују једанаест тематских целина. Те целине превасходно се односе на операционо одређење појма револуције, на последице теоријских разлика и различитих теоријских приступа у дефинисању овог политичког феномена, као и на политичке и социјалне револуције. Проучене су и демократске револуције од 1989. до 1991. године, као и обојене револуције у Грузији, Украјини, Киргизији, Узбекистану и Молдавији. Теоријски су такође обрађене тактика и методика извођења обојених револуција. Обављене су научна дескрипција и теоријска анализа корелације револуције и политичке власти, насиља, силе и моћи. Посебна пажња посвећена је облицима насиља својственим насилним револуцијама, као и облицима насиља у демократским и обојеним револуцијама. Спроведено је истраживање политичког удара, државног удара, „државног удара одозго”, пуча и оружане побуне. Фокус истраживачких активности био је на теоријском изучавању повољних услова за извођење политичких преврата, пре свега у контексту социјалне и економске кризе, унутрашње политичке и безбедносне кризе, регионалних и међународних политичких односа посматраних кроз призму нуклеарног потенцијала великих сила, као и природних ресурса, енергетике, рудног богатства и воде. Акцент истраживања стављен је на теоријску паралелу између превратничких активности и идеологије, демократије, слободе, људских права, религије, као и феномена моћи и немоћи традиције. У погледу актера и њиховог положаја у припреми и извођењу политичког преврата, третирани су – теоријски и емпиријски – акционо језгро, завера, политичке структуре, специјалне службе и њихова вишеструка улога, војни фактор, електронски медији и друштвене мреже. Спроведена је анализа насилних и ненасилних облика политичких преврата, с тежиштем на њиховим сличностима и разликама. Разматрани су релевантни аспекти безбедносне заштите армије и органа државне безбедности, органа извршне и законодавне власти, саобраћајница, то јест друмског, железничког, воденог и ваздушног саобраћаја, телекомуникационих и електроенергетских система и животне средине. Такође, истражене су могућности за безбедносну заштиту од илегалних прислушних центара, илегалног опсервирања и праћења, корумпирања, уцењивања и застрашивања пред-

ставника власти, као и улога терористичких активности у политичком преврату. Поред наведеног, политички преврати теоријски су повезани са грађанском непослушношћу, нелегалним штрајковима, нелегалним демонстрацијама и грађанским нередима, нарочито са аспекта изналагања модалитета за сузбијање ових противправних и негативних феномена. Разматрани су и ефекти, домети и границе савремених политичких преврата, при чему је спроведена и анализа четири сложена политичко-безбедносна процеса, који су се одиграли или се још одигравају на различитим географским, тачније геополитичким подручјима. Ту су пре свега анализирани феномени Арапског пролећа, као и актуелна ситуација у Сирији и Турској. Посебно је обрађена улога и значај некадашње ЈНА у освит радикалног разрешења југословенске политичке и безбедносне кризе.

К л љ у ч н е р е ч и :

Политички преврат, револуција, моћ, сила, насиље, власт, идеологија, слобода, демократија, људска права, политичко насиље, преврат, политички удар, државни удар, пуч, оружана побуна, завера, политичка криза, економска криза, контраобавештајна служба, обавештајна служба, оружане снаге.

Resumé

Scientific monograph “Political upheaval-modern approach”, in addition to opening remarks and final consideration, contains 11 parts, which actually address 11 thematic sections. These sections are primarily related to an operational definition of the concept of revolution, the consequences of theoretical differences and different theoretical approaches to defining this political phenomenon, and also a political and social revolution. The study also includes the democratic revolutions of 1989 to 1991, as well as color revolutions in Georgia, Ukraine, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Moldova. Tactics and methods of color revolutions are also covered. A scientific description and theoretical analysis of correlation of revolution and political authority, violence, force and power has been conducted. Special attention is given to forms of violence that exist in democratic and color revolutions. Investigations have been carried out regarding political coup, coup d’etat, “a coup from above”, putsch and armed insurgency. The focus of the research activities has been on a theoretical study of favorable conditions for the execution of political upheavals, particularly in the context of social and economic crisis, regional and international political relations viewed through the prism of the nuclear potential of the great powers, as well as natural resources, energy, mineral resources and water. The focus of the research is on theoretical parallels between revolutionary activities and ideology, democracy, freedom, human rights, religion, and the phenomenon of power and powerlessness of tradition. In terms of actors and their positions in the preparation and execution of political upheavals, the following has been theoretically and empirically treated: action core, conspiracy, political structures, special services and their multi-faceted role, military factor, electronic media and social networks. Violent and non-violent forms of a political upheaval were analyzed, focusing on their similarities and differences. Discussed have been the relevant aspects of security protection of the army and security of the state bodies, the executive and legislative authorities, transport routes, ie roads, rail, water and air transport, telecommunications and power systems and environment. It has also investigated the potential for security protection from illegal wiretapping centers, illegal observation and monitoring, bribing, blackmailing and intimidating the authorities, and the role of terrorist activities in a political upheaval. In addition, a theoretical linking of political upheaval with civil disobedience, illegal strikes, illegal demonstrations and civil unrest has been performed, particularly in terms of finding modalities to

combat these illegal and negative phenomena. The effects, the range and the limits of the modern political upheavals have been considered, with the analysis carried out of four complex political and security processes that occurred or are still occurring in different geographical and political areas. It primarily describes the phenomenon the “Arab Spring”, and the current situation in Syria and Turkey. It is primarily focused on the role and importance of the former JNA (Yugoslav National Army) at the dawn of the radical removal of the Yugoslav political and security crisis.

Key Words

Political upheaval, revolution, power, force, violence, authority, ideology, freedom, democracy, human rights, political violence, upheaval, political coup, coup d'état, putsch, armed insurgency, conspiracy, political crisis, economic crisis, counter-intelligence service, intelligence service, armed forces.

Резюме

Научная монография «Политический переворот - современный подход», кроме вступительного слова и заключения, содержит одиннадцать частей, которые представляют собой одиннадцать тематических разделов. В этих разделах рассматриваются как использование понятия «революции», так и последствия теоретических разногласий и различных теоретических подходов к определению этого политического явления, а также политический и социальный аспекты революции. Были изучены и демократические революции с 1989 года по 1991 году, а также цветные революции в Грузии, Украине, Киргизии, Узбекистане и Молдове. Теоретически обрабатывается и тактика и методы совершения цветных революций. В тексте повелось научное описание и теоретический анализ соотношения революции и политической власти, насилия, силы и мощи. Особое внимание уделено формам насилия в насильственных революций и формам насилия, которые существуют в демократических и цветных революций. Здесь проводились исследования политических переворотов, государственных переворотов, переворотов сверху, путчей и вооруженного восстания. В центре внимания научно-исследовательской деятельности было теоретическое исследование благоприятных условий для совершения политических потрясений: контекст социально-экономического кризиса, кризис внутренней политики и безопасности; а также соотношение интересов игроков регионального и международного уровня, причем политические отношения рассматривается через призму ядерного потенциала великих держав, а также природных ресурсов, энергетики, минеральных богатств и воды. Особый акцент исследования сделан на соотношении революционной деятельности и идеологии демократии, свободы, прав человека, религии, и явлению силы и бессилия традиции. С точки зрения участников и их позиции в подготовке и проведении политических потрясений, теоретически и эмпирически рассматриваются основные действия, заговоры политических структур, спецслужб, и их многогранной роли, военного фактора, фактора использования электронных средств массовой информации и социальных сетей. Анализируя насильственные и ненасильственные формы политического переворота, уделялось особое внимание их сходству и различию. Обсуждаемые соответствующие аспекты обеспечения безопасности армии и безопасности государственных органов, исполнительной и законодательной

власти, дорог и автомобильного, железнодорожного, водного и воздушного транспорта, телекоммуникаций и энергетических систем и окружающей среды. Он также изучил возможности для обеспечения безопасности, защиту от незаконного прослушивания телефонных разговоров, центры наблюдения и мониторинга незаконного подкупа, шантажа и запугивания властей, а также роль в террористической деятельности в политическом перевороте. Кроме того, мы провели теоретические увязки политических потрясений с гражданским неповиновением, незаконной забастовки, незаконными демонстрациями и гражданскими беспорядками, особенно с точки зрения поиска условий для борьбы с этими незаконными и негативными явлениями. Рассмотрены и эффекты, спектр современных политических потрясений, при чем анализируются четыре процесса политической безопасности, которые произошли или все еще происходят в различных географических и геополитических областях. Там в первую очередь сделан анализ феномена «арабской весны», и нынешняя ситуация в Сирии и Турции. Особенно затронута тема роли и значения бывшей ЮНА на заре радикализации югославского политического кризису и кризиса безопасности.

К л ю ч е в ы я с л о в а

Политический переворот, революция, власть, сила, насилие, идеология, свобода, демократия, права человека, политическое насилие, потрясения, политические атаки, военный переворот, переворот, вооруженный мятеж, заговор, политический кризис, экономический кризис, контрразведка, разведка, вооруженные силы.

ПРЕДГОВОР ДРАГАНА СИМЕУНОВИЋА

Ова књига је настала из веома успешне и значајним прилозима допуњене докторске дисертације релативно младог истраживача Марка Парезановића, која је под насловом „Концептуално и појмовно разликовање револуција од других форми политичких преврата” одбрањена средином 2011. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Предмет истраживања књиге др Марка Парезановића „Политички преврат – савремени приступ“ односи се на изучавање политичких преврата као специфичног начина освајања власти и политичке моћи у одређеном друштву или држави. Намера аутора да из мултидисциплинарног угла изучи и научно опише и објасни феномен политичких преврата, исказује се после увида у рад као сасвим друштвено оправдана и научно валидна јер је предмет књиге коју је урадио аутор др Марко Парезановић један од значајнијих проблема у домену истраживања и објашњења наше науке на тему идеја о нелегалној редукацији политичке моћи која, зачудо, и поред своје атрактивности није довољно истражена.

Научни циљ ове књиге је научна дескрипција савремених политичких преврата, пре свега кроз систематизацију досадашњих сазнања о превратничкој делатности, чиме је обезбеђена квалитативна научна анализа, али и детаљна класификација метода посредством којих се они реализују. Остваривањем ових циљева постигнут је уједно и један шири научни циљ – систематизација научних сазнања о превратничкој делатности уопште, начинима институционализације тих активности, савременим методама деловања специјалних служби (пре свих контраобавештајних и обавештајних), улози субверзивних активности и прикривених актера у спољној политици, и на крају, евентуално о правцима даљег развоја наведене, као увек противуставне делатности.

Друштвени циљ овог рада превасходно је садржан у потреби детаљнијег појашњења друштвеног и политичког феномена каква је превратничка делатност, у упознавању начина организовања и реализовања превратничких активности, као и благовременог идентификовања свих актера преврата, како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком нивоу. Такође, друштвени циљ рада је уочавање и систематизација главних пра-

ваца офанзивног деловања одређених држава, који су усмерени на формирање свеопштих политичких, економских и војно-безбедносних кретања и односа на ширем међународном плану.

Теоријско и операционално одређење предмета и циља потврђују да је реч о теми која је веома значајна за апликативни развој политикологије.

Израдом књиге на ову тему аутор др Марко Парезановић је потврдио полазну претпоставку да је реч о оригиналној идеји значајној за развој науке, њену примену, односно за развој научне мисли уопште, потврдивши уједно тиме и друштвену и научну оправданост истраживања и израде монографије на ову тему.

Тема књиге „Политички преврат – савремени приступ“ припада групи сложених темата, како по броју чинилаца и сегмената, тако и по њиховој разноврсности. Аутор се при обради ове теме већ у приступу сусрео са свим тешкоћама мултидисциплинарности, а у том смислу и избора парадигматског приступа и премиса и тај је изазов успешно пребродио тако што се током истраживања трудио да открије основе и изворе узрочника политичких преврата, те садржину, облике, трајност, интензитет и усмереност њихових круцијалних чинилаца. Као што се да видети из књиге, аутор је свој истраживачки проблем схватио динамички, тачније као мултидимензионални процес нелегалне редукције политичке моћи који настаје, развија се и стално мења своје изразе и варијабле. Утврдио је да није у питању независна појава, већ да је то увек производ човековог деловања у одређеним ситуацијама у релацији и садејству са ближим и даљим окружењем у одређеној друштвеној стварности и у односу са предметом деловања. Вишеструка сложеност предмета научног проучавања захтевала је од аутора детаљно изучавање његове структуре, као и специфично проучавање других, такође комплексно структурираних феномена који су разним међусобним везама и односима условно обједињени у једну динамичку појаву.

Аутор је предмет свог изучавања, односно теоријског истраживања у овој тези, схватио и сагледао као сложену политичку појаву са израженом димензијом нелегалности, и сходно томе применио релевантан метод њеног проучавања, како са становишта сазнајних, научних и научно-истраживачких захтева развоја науке, тако и са становишта искуствене примењивости у пракси.

Постигнут научни циљ проучавања наведеног предмета истраживања је научно откриће. У постојећој политиколошкој, безбедносној, војној и социолошкој литератури нема много целовитих дела која се искључиво, свеобухватно и комплексно баве проблемима савремених политичких преврата. Већина досадашњих

објављених и доступних сазнања су углавном парцијална и прева-сходно разматрају тек један од аспеката. Проучавања и закључци ових феномена у сфери друштвених наука превасходно се свде на оцене, процене и закључке који полазе од друштвене штете или могуће друштвене штете која настаје услед преврата. У ретким досадашњим истраживањима на сродне теме анализе и изведени закључци су егзактни, али и они су углавном оријентисани само на идентификацију опасности и могуће угрожавање заштићеног објекта и друштвених вредности. Интегрални приступ, који у овој књизи обједињава све аспекте је редак у постојећој литератури, те је очито да је битан задатак за аутора представљало откривање могућности за формирање свеобухватног приступа проучавању феномена политичких преврата научним методама, што је аутор и постигао. Таквим приступом аутор је своју идеју материјализовао у форми одличне књиге чиме се битно допринело објашњењу констатованог научног проблема и омогућило његово боље разумевање као друштвеног проблема.

Неопходност уочавања и што прецизнијих дефинисања разноврсних чинилаца феномена политичких преврата, као и њихове интеракције са друштвеном безбедношћу, и то како оних индивидуалних, тако и оних друштвених, детерминисало је рад аутора и наметнуло друштвене циљеве овог проучавања.

Генерална хипотеза од које је аутор др Марко Парезановић пошао приликом истраживања савремених политичких преврата је да у савременој политичкој теорији и политичкој пракси ови феномени представљају врло специфичан облик друштвених процеса који су усмерени на рушење уставом утврђеног поретка и да су одређени као друштвени и практични облици ванинституционалног освајања и вршења власти активностима кључних актера, било на унутрашњој или на међународној политичкој сцени, те да је феномен превратничког деловања као светског, регионалног или локалног акта, иако је врло сродан са другим формама политичког насиља по томе што је најчешће насилан по методу и карактеру и незаконит по уставно-правној форми, увек у одређеној мери и довољно различит од других форми политичких преврата да би се могао сматрати посебном политичком и друштвеном појавом.

Прва посебна хипотеза која је потврђена у раду јесте да се преврати одвијају у специфичним и сложеним политичким, економским, војним и безбедносним условима, који су најчешће последица хроничних и дуготрајних друштвених противречности, које временом добијају на интензитету, или су пак „дириговани” из иностранства ради испуњења одређених интереса светских сила.

Друга хипотеза, која у потпуности наглашава да политички преврат никада није акт моћи и израз воље једног човека, на пример, лидера превратничке акције, већ да представља облик колективно вођене и реализоване активности у којој сваки од завереника има сопствене интересе за учешће у њој, је такође у раду поткрепљена ваљаном научном аргументацијом.

Треће, потврдило се да је аутор основано пошао од посебне хипотезе да политички преврати садрже бројне могућности за прикривено и субверзивно деловање, посебно у току сложених и дуготрајних политичких и безбедносних криза. Хроничне економске кризе као последица скромне или лоше економске политике, као и стратегијски интереси одређених држава усмерени на повећање степена утицаја, само су део узрока политичких преврата.

У раду је развијена и аргументована и посебна хипотеза да када се легалистички политички механизми испоље као нецелиходни, одређене државе прибегавају субверзивној активности на плану дестабиловања и рушења њима супростављених влада, без обзира на степен легитимитета и суверености тих политичких субјеката. Аутор је коректно закључио да се наведена активност са једне стране испољава путем офанзивног спољнополитичког деловања, укључујући и економске притиске, а са друге стране готово увек уз помоћ специјалних служби.

Побројане посебне хипотезе, представљају истраживачки оквир у којем је аутор верификовао научна сазнања о превратима и политичкој борби уопште, а у контексту институционализације тих политиколошких одређења. Истовремено, аутор је успео да кроз непосредно истраживање на основу доступне научне, стручне и друге расположиве грађе, као и на примеру реалности кретања политичких процеса у унутрашњим и спољнополитичким токовима, систематизује досадашња сазнања по том основу.

У погледу идеологије као темеља превратничке свести изведени су закључци који указују да револуционарна свест може пронаћи своје утемељење у идеологији, која под одређеним околностима може бити снажан покретач људске личности, покретач прогресивних, али и регресивних промена. Као таква, она никада неће ишчезнути са револуционарног хоризонта, само је питање у ком облику и у којој мери ће се испољавати, што ће свакако зависити од околности у којима се револуционарни процес буде одвијао. Такође, анализиран је утицај идеологије на најважније политичке акте, односно на свеопшту политичку делатност.

Синтетички приступ, који је аутор изабрао, у којем се не даје априорна предност ниједном теоријском правцу, што је неизбежно

последица својства предмета и његове унутрашње, структуралне, разнородности, захтевао је примену свих основних истраживачких метода.

Књига аутора др Марка Парезановића, под насловом „Политички преврат – савремени приступ” не само што коректно обрађује научно значајну и сложену проблематику, већ и резултати истраживања који су постигнути у њој представљају запажен допринос у смислу ваљаног обухвата теме, с једне, и стварања могућности њеног даљег и дубљег сагледавања, са друге стране.

Књига представља логичку и заокружену целину са свим неопходним елементима код овакве врсте писаних материјала, а посебно научних радова. У том погледу оа књига представља значајан теоријски допринос политичким наукама, али и науци уопште. Несумњиво, аутор је, постигао веома добре резултате истраживања и зато што је користио обимну и квалитетну савремену страну и домаћу литературу.

Књига је уз то писана врло разумљивим, једноставним, а ипак довољно стручним језиком, стилем прихватљивим за сваког читаоца.

Резултати истраживања и посебно изведени закључци могу користити свим заинтересованим особама за ову научну област, а нарочито онима које се баве праксом сузбијања превратничке делатности као и нелегалне редуције политичке моћи, јер могу да обогате свој фонд знања и унапреде своје практично деловање.

Будући да ова књига представља значајан научни допринос не само у сазнајном, већ и у образовно-васпитном смислу и да је вредна основа за истраживања других, најтоплије је препоручујем.

5. октобар 2013. Београд

Проф. др Драган Симеуновић

У В О Д

Научна монографија *Политички преврат – савремени приступ* представља теоријску и емпиријску анализу савремених политичких преврата, као специфичних начина нелегалног освајања власти и задобијања политичке моћи у одређеном друштву или држави. Политички преврати су још од давнина, па све до данашњих дана, политичка реалност и један од најефикаснијих начина нелегалног преузимања власти. Иако су историјски процеси допринели да се облици испољавања овог сложеног политичко-безбедносног феномена с временом промене, суштина је заправо остала иста и своди се на успостављање политичко-економске и војно-безбедносне доминације у унутрашњим и међународним политичким односима.

Превратнички процеси у свом бићу садрже бројне могућности за прикривено и субверзивно деловање, посебно у току сложених унутрашњих и регионалних политичко-безбедносних криза. Те појаве никада нису стихијске, већ увек представљају организовану делатност, уз учешће великог броја домаћих и иностраних актера.

Неоспорно је да ће превратнички процеси услед развоја истинских демократских процеса у савременим друштвима бити све ређа појава. Међутим, кључни елементи овог политичког феномена никада неће ишчезнути у потпуности са светске политичке позорнице, првенствено због своје специфичности и ефикасности за насилно преузимање власти у одређеној држави, али и због широког дијапазона мера за притисак на политичке ривале.

Ова научна монографија, поред уводних напомена и закључног разматрања, садржи једанаест делова или тематских целина:

- 1) Револуција – краљица преврата;
- 2) Револуција у контексту политичке власти, насиља, силе и моћи;
- 3) Политички преврати;
- 4) Политички преврат као последица непремостивих противречности савременог друштва;
- 5) Савремени корени превратничког деловања;
- 6) Актери и њихов положај у припреми и извођењу политичког преврата;
- 7) Тактика и методика извођења политичких преврата;
- 8) Спречавање политичких преврата – тактички ниво;
- 9) Грађанска непослушност, нелегални штрајкови, нелегалне

демонстрације и грађански нереди у предворју политичких преврата;

10) Резултати савремених политичких преврата;

11) Студије случаја политичких преврата.

У првом делу књиге, под насловом „Револуција – краљица преврата”, фокус научног истраживања почива на дефинисању појма револуције и анализи последица теоријских разлика и различитих приступа приликом дефинисања тог појма. Посебно се анализирају политичка и социјална револуција, као и демократске и обојене револуције. Истраживачка пажња посвећена је и демократским револуцијама од 1989. до 1991. године, као и обојеним револуцијама у Грузији, Украјини, Киргизији, Узбекистану и Молдавији. У овом делу монографије, теоријски су такође обрађене тактика и методика извођења обојених револуција.

Други део монографије, под насловом „Револуција у контексту политичке власти, насиља, силе и моћи”, теоријски обрађује наведене политичке феномене, као и револуционарно насиље. Посебна пажња посвећена је облицима насиља својственим насилним револуцијама, као и облицима насиља у демократским и обојеним револуцијама.

У трећем делу, под насловом „Политички преврати”, акценат истраживачких активности усредсређује се на теоријску дескрипцију и анализу политичког удара, државног удара, „државног удара одозго”, пуча и оружане побуне.

Четврти део – „Политички преврат као последица непремостивих противречности савременог друштва” – обухвата теоријско изучавање повољних услова за извођење политичких преврата, пре свега у контексту социјалне и економске кризе, унутрашње политичке и безбедносне кризе, регионалних и међународних политичких односа посматраних кроз призму нуклеарног потенцијала великих сила, као и природних ресурса – енергетике, рудног богатства и воде.

Пети део, под насловом „Савремени корени превратничког деловања”, представља сублимат истраживања које је спроведено ради довођења у корелацију превратничких активности са идеологијом и превратничком свешћу, демократијом, слободом, људским правима, религијом, као и са феноменом моћи и немоћи традиције.

Шести део или „Актери и њихов положај у припреми и извођењу политичког преврата” теоријски и емпиријски обухвата акционо језгро као основни чинилац савременог политичког преврата, заверу као један од интегративних фактора акционог језгра, ангажовање лица за завереничку организацију, процес ангажовања лица за завереничку организацију, политичке структуре и њихове интересе, специјалне службе, улогу интерних служби безбедности у револуционарном процесу, улогу интерне контраобавештајне службе, улогу

интерне обавештајне службе, улогу страних обавештајних служби у револуционарном процесу, положај, значај и улогу војног фактора, националне оружане снаге у политичком преврату, војну интервенцију као механизам подршке превратничким снагама, електронске медије и друге центре пропагандне моћи, као и улогу друштвених мрежа у политичком преврату.

Седми део носи наслов „Тактика и методика извођења политичких преврата” и укључује теоријску анализу насилних политичких преврата и њихових фаза, ненасилне облике и њихове фазе, као и сличности, разлике и особености насилног и ненасилног облика политичких преврата.

Осми део, под насловом „Спречавање политичких преврата – тактички ниво”, доноси теоријско и емпиријско разматрање релевантних аспеката безбедносне заштите армије и органа државне безбедности, органа извршне и законодавне власти, саобраћајница (то јест друмског, железничког, воденог и ваздушног саобраћаја), као и разматрање безбедносне заштите телекомуникационих и електроенергетских система и животне средине, уз осврт на проблематику илегалних прислушних центара. Такође, у фокусу истраживања нашли су се безбедносна заштита од илегалног опсервирања и праћења, проблеми корумпирања, уцењивања и застрашивања представника власти, као и улога терористичких активности у политичком преврату.

У оквиру деветог дела, под насловом „Грађанска непослушност, нелегални штрајкови, нелегалне демонстрације и грађански нереди у предворју политичких преврата”, теоријски су повезани политички преврати с наведеним феноменима нелегалне политичке борбе. Ту је посебан акценат стављен и на модалитете сузбијања ових противправних и негативних феномена.

У десетом делу књиге – „Резултати савремених политичких преврата” – разматрани су ефекти, донети и границе савремених политичких преврата. На тај начин, дат је свеобухватан сублимат теоријских праваца, али и практичних достигнућа ових сложених политичко-безбедносних феномена.

Једанаести део, под насловом „Студије случаја политичких преврата”, обухвата анализу четири сложена политичко-безбедносна процеса, који су се одиграли или се још одигравају на различитим географским, тачније геополитичким подручјима. Ту смо пре свега анализирали феномене Арапског пролећа и актуелну ситуацију у Сирији и Турској. Посебно је обрађена улога и значај некадашње ЈНА у освит крвавог разрешења југословенске политичке и безбедносне кризе.

Политички преврати, као саставни део нелегалне политичке борбе, већ вековима су феномен који у свом бићу, условно речено,

садржи готово све што савремена политичка мисао може да замисли. Као такви, представљају сублимат прикривених и закулиских радњи, уз учешће великог броја актера, који по својим својствима и припадности оличавају најодговорније и најзначајније сегменте друштва. Примарни интерес политичких преврата најчешће је издиференциран у борби за власт, уз намеру за институционализовањем политичке моћи. Неки облици политичких преврата, пре свега револуције, своје отелотворење доживљавају уз помоћ народних маса и путем њиховог (индукованог) спонтанитета, због чега су оне, посебно у другој половини XX века, биле „омиљен” метод великих сила ради успостављања доминације у појединим државама.

Период успешног отпора колонијалној власти почео је после Првог светског рата, у освит Хладног рата.¹ Током 1920-их и 1930-их година попришта борби између империја и њихових противника била су и арене за сукобљавање идеја друштвене револуције и капиталистичког развоја. Када су у Другом светском рату европске силе запечатиле своје самоуништење, већина револуционарних покрета у Трећем свету достигла је зрелост. А револуције које су већини земаља Трећег света донеле слободу одиграле су се после Другог светског рата, када се Хладни рат усталичио као целовит међународни систем. Другим речима, формирање антиколонијалних револуционарних покрета и нових држава у Трећем свету временски је нераздвојиво од хладноратовског сукоба и идеологије Хладног рата.²

У том смислу, познато је да је Хладни рат проузроковао не само територијалну већ и идеолошку поделу света, засновану на дубоким противречностима и непремостивим разликама између тадашњих сила.

¹ Хладни рат (појам који је створио Волтер Липман 1944) стање је продужене и изузетне затегнутости односа између земаља или супротстављених савеза, које ипак не доводи до свеопштег рата. Појам се најчешће користи за означавање раздобља политичког, економског, културног и војног супарништва између „капиталистичког” западног и „комунистичког” источног блока, односно између две суперсиле САД и СССР. Сматра се да је ово раздобље започело 1947. године успостављањем „Труманове доктрине”, иако неки тврде да је почетак био 1945. године на Потсдамској конференцији, или пак током западне интервенције у борби против болшевика током грађанског рата у Русији 1918-1921. Иако је рат био „хладан” у смислу да су сукобљене стране избегавале непосредно сукобљавање, тај период су обележиле тајне операције и индиректно ратовање. Обновљена затегнутост односа између суперсила која се повезује с војним јачањем САД у време Регановог мандата често се назива другим хладним ратом (1981-1990); преузето из: Endru Hejvud, *Politika*, Clivo, Beograd, 2004, str. 258;

² Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd 2008, str. 103;

Међутим, посматрано са данашње временске дистанце, без обзира на поменуте идеолошке разлике, методе које су тадашње силе користиле биле су готово идентичне, то јест конципиране по истом критеријуму, са јасно дефинисаним и израженим хегемонистичким циљевима.

Жеља за доминацијом вероватно је стара колико и сам људски род, због чега је перцепција и одмеравање моћи сталан и непрекидан процес како на индивидуалном тако и на међудржавном плану. Познато је да у садашњим друштвеним односима институционализована политичка моћ подразумева поседовање политичке власти, а самим тим и располагање економским, војним, безбедносним, енергетским ресурсима, као и другим потенцијалима којима располаже савремена држава. У том смислу, намеће се питање суштине према којој тежимо. Да ли је то поновно враћање у прошлост, када су се међународни проблеми решавали силом, а не преговорима? Које су то нове политичке паралеле које ће бар у одређеном сегменту спајати политичке неистомишљенике, или још радикалније посматрано, дуготрајне и хроничне међудржавне противречности? Да ли ће конструктивни дијалог у међународним оквирима заменити претње оружјем за масовно уништавање, и да ли ће институт међународног јавног права надјачати предстојеће политичке и безбедносне изазове?

Сходно томе, евидентно је да су, без обзира на степен развоја демократских процеса у одређеном друштву или држави, политички преврати мање или више увек постојали и постојаће, тачније повремено ће лебдети у ваздуху, само што ће се облици њиховог манифестовања различито испољавати у датим условима. Томе у прилог иде и чињеница да нас бројни превратнички догађаји – иако је XXI век предвиђен као период политичког просперитета и свеопштег економског и друштвеног напретка – упозоравају да институт политичких преврата још није ишчезнуо с међународне политичке позорнице. У том смислу, неки теоретичари с разлогом процењују да ће услед развоја демократских процеса овај феномен потпуно нестати или попримити други облик политичке борбе. Међутим, поставља се питање да ли се иза све израженије трансформације некадашњег биполарног света у униполарни свет, који је, признаћемо, сада све ближи мултиполарном, назире решење за дугорочну стабилност, или ће, напротив, такав концепт уређења односа у светској заједници допринети генерисању нових револуција, државних удара, пучева, оружаных побуна, устанака, масовних крвопролића, ратова, трка у наоружању и других реалних претњи целокупном човечанству.

Неизоставно, треба истаћи и да је битна одлика превратничких процеса у томе што велике силе користе своје механизме, првенствено специјалне службе (контраобавештајне и обавештајне апарате),

ради организовања и реализовања превратничких активности, на готово свим светским меридијанима и паралелама. Овакав вид субверзивних активности у досадашњем периоду покушаван је, или је пак спроведен, и у развијенијим државама света, иако често сплет друштвено-политичких догађаја у тим земљама није одавао утисак наведеног политичког сценарија. У том контексту, може се закључити да политички преврати нису искључиво у домену заострених и сложених међународних односа, већ могу имати и „пузећи” карактер, услед непремостивих и дугорочних политичких, економских и војно-безбедносних криза на унутрашњем плану. Мада су досадашња научна и емпиријска истраживања недвосмислено доказала да је у готово свим превратима у мањој или већој мери постојало учешће иностраног фактора, конкретну евентуалност не би требало априори одбацити као неутемељену и нереалну.

Истовремено, не сме се занемарити ни лични однос појединца према власти, то јест његов субјективни поглед, политички став и амбиција за увећањем персоналне моћи – иако је овакав вид својствен пре свега унутарполитичким збивањима на ужем плану, нпр. у оквиру разних политичких партија, покрета и других друштвено-политичких организација. Није ретка појава да су поједини шефови држава, посебно у неразвијеним земљама Трећег света, уз благонаклоност политичких савезника из иностранства, до те мере узурпирали положај врховних вођа да су своју целокупну друштвену делатност конципирани на вештачком изазивању политичких и безбедносних криза, све зарад одржања своје апсолутистичке и аутократске владавине.

На крају, али не и најмање важно, посебну захвалност исказујем уваженом ментору др Драгану Симеуновићу, директору Академије за националну безбедност и редовном професору Факултета политичких наука у Београду, који ми је несебично пружао подршку током мог академског образовања и стручног усавршавања, и чије су смернице, сугестије и савети били од непроцењиве вредности. Такође, велику захвалност дугујем својој породици, пре свега супрузи Јелени, без чије безграничне и крајње несебичне подршке ова монографија засигурно не би угледала светлост дана. Изразе поштовања и захвалности дугујем и својим драгим и блиским пријатељима, који су ми били додатна инспирација за писање ове монографије и са којима сам проводио сате и дане у конструктивним разговорима, делећи с њима своју забринутост за судбину наше земље.

ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Циљ ове научне монографије непосредно се односи на научна сазнања о предмету научног истраживања имајући у виду и чињенице које су њима дефинисане. Сходно томе, могу се издвојити *научни и друштвени циљеви монографије, усмерени* ка теоријској и емпиријској анализи политичких преврата.

Научни циљ монографије је научна дескрипција савремених политичких преврата. Тиме се првенствено доприноси систематизацији досадашњих сазнања о превратничкој делатности, обезбеђује њихова квалитативна научна анализа, али и детаљна класификација метода посредством којих се реализује овај политичко-безбедносни феномен. Остваривањем ових циљева постиже се уједно и шири научни циљ – систематизација научних сазнања о превратничкој делатности уопште, о начинима институционализације тих активности, савременим методама деловања специјалних служби (пре свих контраобавештајних и обавештајних), о улози субверзивних активности и прикривених актера у спољној политици, и на крају, евентуално, о правцима и перспективама даљег развоја наведене противуставне делатности.

Друштвени циљ монографије је вишеструк, и превасходно је садржан у потреби даљег и дубљег појашњавања друштвеног и политичког феномена каква је превратничка делатност, у упознавању начина организовања и реализовања превратничких активности, као и благовременог идентификовања свих актера како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану. Такође, друштвени циљ је уочавање и систематизација главних праваца офанзивног деловања најдоминантнијих светских сила на међународној политичкој позорници, као и процена њихове сврсисходности у креирању међудржавних токова и свеопштих политичких, економских и безбедносних односа.

Генерална хипотеза ове научне монографије у савременој политичкој теорији и политичкој пракси јесте да је преврат облик друштвеног процеса који је усмерен ка рушењу поретка утврђеног уставом а одређен је активностима кључних актера на унутрашњој или на међународној политичкој сцени. Феномен превратничког деловања као светски, регионални или локални

акт у одређеној је мери насилан по методу и карактеру, али и, свакако, незаконит по уставноправној форми, при чему представља друштвени и практични облик ванинституционалног освајања и вршења власти.

Ближе одредбе ове генералне хипотезе добијају се њиховом разрадом у четири посебне радне хипотезе. Прва је та да се преврати одвијају у специфичним политичким и војно-безбедносним условима, који су последица дуготрајних политичких, економских и социјалних противречности у одређеном друштву или држави, што с временом добија на интензитету, или су пак дириговани из иностранства ради испуњења одређених интереса светских сила. Друга хипотеза у целости наглашава да преврат никада није акт моћи и израз воље једног човека, на пример лидера превратничке акције, већ представља облик колективно вођене и реализоване акције, при чему сваки од завереника има сопствене интересе да у њој учествује. Трећа хипотеза указује да преврати у свом бићу садрже бројне могућности за прикривено и субверзивно деловање, посебно у току сложених и дуготрајних унутрашњих и регионалних политичко-безбедносних прилика. Колапсне кризе политичког система као производ његовог недовољног или погрешног економског и политичког развоја, стратешки, економски, политички и војни интереси великих сила да стекну, одрже или повећају степен свога утицаја – само су део узрокā политичких преврата. Четврта хипотеза наглашава да велике силе, када се механизми за легалистичко политичко деловање испоље као неефикасни, прибегавају субверзивној активности у облику дестабиловања њима нелојалних и супротстављених влада, без обзира на степен легитимитета и суверености тих политичких субјеката. Наведена активност, која је усмерена ка спровођењу превратничких циљева, испољава се с једне стране путем офанзивног спољнополитичког деловања, укључујући и економске притиске, а с друге стране готово увек уз помоћ специјалних служби.

Наведене посебне хипотезе представљају истраживачки оквир из којег смо настојали да верификујемо научна сазнања о превратима и политичкој борби уопште, у контексту институционализације тих политиколошких одређења. Истовремено, изношењем ставова према политичким превратима, у непосредном истраживању, покушали смо, на основу доступне научне, стручне и друге расположиве грађе – као и на примеру анализе реалности кретања политичких процеса у унутрашњим и спољнополитичким токовима – да систематизујемо досадашња сазнања у том погледу.

Проучавања политичких преврата у овој научној монографији заснивала су се на теоријском и практично-емпиријском одређењу свих битних појмова. Садржај начина истраживања превратничких процеса произашао је из самог предмета истраживања и био је условљен хипотетичким оквиром, као и дефинисаним циљевима истраживања. Истраживања узета у општем смислу, којима смо настојали да на задовољавајући начин одговоримо на питања од значаја за анализу политичких преврата, била су условљена и захтевала су примену више *општих и посебних метода и методских поступака* ради остваривања научних и друштвених циљева истраживања. Из тих разлога, као општефилозофски метод, примењивана је *дијалектичко-материјалистичка метода*, што је омогућило да истраживање буде идејно и сазнајно кохерентно. Примена ове методе допринела је правилном схватању узрочно-последичних односа између превратничких активности и освајања власти, посебно њихових вишесмерних и вишеструких веза. Разлози за успостављање тих веза и односа леже у чињеници што је управо део превратничких снага, иако се најчешће ради о малој групи, позициониран у владајућој структури која се напада. С друге стране, политичка власт активно ради на очувању уставног поретка, сагласно дефинисаним унутарполитичким циљевима.

Поред дијалектичко-материјалистичког метода, у истраживању смо, као општи научни метод, користили *хипотетичко-дедуктивни метод*. С обзиром на то да се хипотетичко-дедуктивна метода заснива на искуству и изведена је из њега, она је представљала општу методу научног истраживања, односно методу научног и стручног мишљења о појму, процесу истраживања, институционализацији и организацији превратничких активности, о појму спољне политике, праксе спољнополитичке активности, и на крају, о узајамном односу различитих форми политичких преврата. Задовољавањем утврђене процедуре у примени хипотетичко-дедуктивне методе у истраживању настојали смо да обезбедимо претпоставке за непосредно сучељавање сазнања о предмету истраживања, критичко преиспитивање и проверавање постојећих сазнања, и то на основу хипотетичког оквира и уз поштовање свих правила дедукције. Суштина дедукције остварена је путем анализе и схватања општег, посебног и појединачног, као и извођењем посебних и појединачних закључака на основу општих сазнања. Такође, посебна пажња посвећена је поштовању односа и узајамног прожимања, преплитања и допуњавања индукције и дедукције у једном дијалектичком јединству. У оваквом истраживању незаобилазна је била и употреба општенаучне методе моделовања, јер се у сушти-

ни целокупно истраживање сводило на израду реалног модела који је представљао имитацију сегмената друштвене стварности у вези са феноменологијом политичких преврата. У конкретном истраживању, појавила су се два међусобно повезана модела, теоријски модел, који је представљао замисао предмета истраживања, и методолошки модел, који је представљао замисао начина стицања научних сазнања о предмету истраживања.

Истовремено, значајну улогу у истраживању имала је статистичка општенаучна метода, посебно у сегменту извођења директних и индиректних генерализација мањег или већег степена истинитости, односно вероватноће. Будући да су преврати, по својој структури, масовна категорија с великим бројем различитих учесника, одговарајуће теоријске обраде и интерпретације допринеле су изградњи индуктивних закључака, јер се закључци изводе из више премиса, што ова метода управо и омогућује. У научном истраживању користили смо и компаративну методу у својству основне опште методе, са циљем поређења формалне и стварне улоге превратничких активности у процесу освајања власти. Такође, у истраживању и изради научне монографије примењиване су и неке основне (посебне) научне методе, као што су синтеза, генерализација и специјализација, индукција, дедукција и класификација, као и оперативне методе посматрање и анализа докумената.

Напоследку, користили смо основне методе посебних наука (у овом случају реч је о основним методама политичких наука). Из корпуса основних теоријско-методолошких приступа који се користе у политиколошким истраживањима, у истраживању је посебан значај имала дијалектичка метода, и то у форми материјалистичко-дијалектичког правца, који инсистира на пракси као врховном критеријуму истинитости научног сазнања. То је посматрање стварности као сложеног дијалектичког јединства различитих, супротних и противречних чинилаца, што представља комплексну дијалектичку целину, која се, истовремено, налази у стању континуиране промене, и може се спознати кретањем од појавног ка суштинском. Због тога је значај примене ове методе управо у схватању међусобне повезаности стварних чинилаца – предмета истраживања (политичких преврата) и спознаје где су њихове различите и вишеструке везе. Томе треба додати и да је један од битних конститутивних принципа овог теоријско-методолошког правца онај који наглашава значај праксе као врховног критеријума истинитости расположивих сазнања, уз напомену да закључци који претендују да буду истинити морају бити способни да издрже суочавање са праксом.

Научна оправданост истраживања произлази из садашњег стања у теоријској политикологији. Овом монографијом добија се критичка систематизација савремених теоријских и емпиријских ставова према политичком преврату као методу политичке борбе. Ови ставови омогућавају оријентацију и јасно одређење свих актера, то јест политичких субјеката, чиме се обезбеђује и њена друштвена оправданост.

Поред наведеног, користили смо конкретне примере, из два разлога. Први се односи на процену да се акцентовањем одређених догађаја из ближе политичке историје доприноси бољем разумевању политичких преврата као нелегалног метода политичке борбе, посебно у сегменту њихових појавних облика, даљих генерисања и имплицирања у политичку стварност и, што је најважније, теоријском исказивању њихових артикулација. Други разлог тиче се амбиције да се, условно речено, разбије „теоријска монотонија”, тачније да се научна монографија у што већој мери учини занимљивом и прилагоди шиροј читалачкој и критичкој публици.

1. РЕВОЛУЦИЈА – КРАЉИЦА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

У политиколошкој теорији, револуција је термин који изазива бројне истраживачке контроверзе, што је пре свега последица разлика у дефинисању овог појма. Из наведених разлога, у оквиру овог поглавља урадили смо дескрипцију и анализу теоријских разлика и различитих теоријских приступа одређењу револуције. Теоријски су обрађене политичка и социјална револуција, насилне револуције, као и демократске револуције, посебно оне које су се одиграле у периоду од 1989. до 1991. године. Посебна истраживачка пажња посвећена је обојеним револуцијама, методици њиховог извођења, као и њиховој улози у сложеним политичко-безбедносним догађајима на простору Грузије, Украјине, Киргизије, Узбекистана и Молдавије.

Разлике у дефинисању појмова као последица теоријских разлика и различитих теоријских приступа

Реч револуција је по свом пореклу астрономски термин, који је током историје добијао све већи значај, првенствено у природним наукама, а нарочито после појаве познатог Коперниковог дела о револуцији небеских тела *De Revolutionibus astrorum coelestium*. Суштина овог дела састоји се у изражавању правилног, законитог кружног кретања небеских тела, које је ван могућег утицаја људи. Ако би се Коперникова мисао о законитој смени и нужности кретања у природи и друштву довела у корелацију с филозофским мислима античког доба, са ставовима Платона и Аристотела, али и древних цивилизација са простора Кине и Индије, учила би се нужност кретања политичких процеса у односу на политичке облике и институције у друштву. То посебно долази до изражаја након Француске револуције (1789-1794), термин револуција прелази из филозофије, астрономије и природних наука у домен политичке историје и политичке мисли у најширем значењу, добијајући истовремено и теоријску и емпиријску особеност.³

Знатан број аутора који су се до данашњих дана бавили

³ Jovan Đorđević, *Politički sistem, Savremena administracija*, Beograd, 1977, str. 350;

теоријским изучавањем револуција имали су различито виђење овог политичког феномена, које је најчешће било прилагођено датим околностима, без доношења прецизнијег одређења, па ни дефиниције. То је, на одређен начин, разумљиво, јер је свака револуција унеколико била „живи организам”, сложен политички процес који је ишао својим путем, због чега историја не познаје две идентичне револуције.

Међутим, у тражењу релевантних критеријума, тако неопходних за дефинисање револуције као сложеног политичког феномена, многи савремени аутори праве једну од две основне грешке методолошке природе, које се могу означити као пренаглашавање и једностраност, а није мали ни број оних који чине обе, јер једна условљава другу. Такође, велики број савремених дефиниција револуције, за које је неко духовито приметио да их има колико и оних који су писали о револуцији, пати од недовршености, или се ставља у службу дневнополитичког интереса.⁴

Поред тога, термин револуција често се колоквијално и неадекватно користи, због чега губи од свог појмовног значења, али и од суштине и смисла. Честој теоријској неразграничености револуције доприноси и све израженији критеријум да се о револуцији може говорити само ако постоји примена силе, то јест извођење директног насиља. С тим у вези, постоји више група аутора који су различито третирали употребу насиља у револуцији. У првој групи аутора, који сматрају да је насиље неизбежан пратилац револуције при освајању власти, посебно су карактеристични Карл Фридрих, Хегопјан и Николас Тимашев, који насиље проглашавају за основни дефинициони елемент. У другој групи аутора, који насиље третирају као главно обележје сваке револуције, изражено је мишљење да је насиља највише након освајања власти, што је последица револуционарних активности у етапи институционализације и консолидације нове власти.⁵

У политичком животу реч револуција има различита значења, а два се издвајају. Према једном гледишту, израз се примењује за сваку промену састава владајућих политичких снага која није остварена у границама важећег легалитета, док друго становиште у фокус ставља промене у структури друштва. Прва концепција револуције понекад се означава као ужа, друга као

⁴ Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002, стр. 183;

⁵ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 12-13;

шира. Ова прва се често означава као политичка револуција, а друга као социјална револуција. Промене у саставу владајућих политичких снага могу да буду саставни део стварне (социјалне) револуције, али и не морају.⁶

Револуције су друштвена појава која спада у област социјалне динамике, то јест у област друштвених промена, то јест друштвеног кретања. Промене се дешавају – брже или спорије, постепено или нагло, мирно или насилно – у свим областима човековог друштвеног живота. Бројни су облици кроз које ове промене пролазе. Неке од њих одигравају се у облику једног чина и лако се запажају; такви су, на пример, државни удари, пучеви, династичке промене, промене граница појединих држава као резултат рата или неке политичке појаве. Друге промене одигравају се током процеса, могу дуго трајати и често остају незапажене све док не доведу до једног квалитативно новог друштвеног стања. Овакве промене најчешће су у области економских и културних односа, у области научних и технолошких достигнућа. Међутим, догађа се и то да у овим областима долази до скоковитих и наглих промена, исто као што у политичким појавама долази до спорих, еволутивних промена, које тек после дужег процеса доводе до очигледно нових односа и стања.⁷

Место и улога револуције у друштву, као и њен однос са другим политичким феноменима, не може се сагледати издвојено, већ искључиво из перспективе ширег политичког контекста, тачније дубљих идејних и интересних основа на којима почива револуционарна свест.

Тако, на пример, постоји теоријски правац који револуцију дефинише као корениту, дубоку промену друштвених односа која наступа као резултат претходног постепеног нагомилавања супротности у основи друштва и прелазак у историјски нови (виши) облик друштвено-економских, политичких и културних односа. Револуција представља начин промене старог политичког система, који карактерише насилно рушење његових институција и друштвених носилаца.⁸

Истовремено, неки аутори револуцију дефинишу као ко-

⁶ Branko Pribičević, *Socijalizam svetski proces*, Monos, Beograd, 1979, str. 459;

⁷ Vojislav Stanovčić, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 992;

⁸ Види опширније: *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 910;

рениу и наглу промену целокупне друштвене структуре. Револуција има своју објективну основу и историјски је условљена. Сазрева у крилу постојећег друштва и појављује се као одређена могућност, упркос томе што је конкретно одређује велики број чинилаца и што је дело организованих друштвених снага, због чега су револуције саставни део историјског развоја, то јест „локомотива историје”. Револуција не настаје одједном, ни из чега или ни због чега. Она није ни најбољи ни најгори начин друштвеног развоја, већ, под одређеним околностима, једина могућност. До револуционарне ситуације доводи низ тешко уочљивих, ограничених и спорних промена које су по својој природи еволутивне. Али то су промене у оквиру постојећег друштва, а управо револуционарна ситуација јесте поуздан знак да се то друштво заплело у своје противречности те да се на темељу датих економских, политичких, идеолошких и других структура не може даље развијати. Револуција се онда појављује не као алтернатива еволутивног развоја, него као његова последица.⁹

Тешкоће с којима се научна мисао сусреће у одређивању садржаја појма револуције нису само резултат субјективних слабости и разних манипулација. Тешкоће нису ни искључиво гносеолошке природе. Ти моменти су важни, али сигурно нису најважнији. Главне тешкоће извиру из чињенице што је револуција тако сложен и слојевит социјални феномен, који је заиста веома тешко обухватити, а још теже уоквирити расположивим инструментима теоријске анализе. Револуције схваћене као инструмент и израз дубоких историјских мутација надилазе оквире и могућности било које посебне научне дисциплине. Оне су живи процеси и организми чији је почетак тешко утврдити, а крај још теже. Праве револуције се не довршавају – оне се остварују. У њима се сусрећу прошлост и будућност, познато и непознато. Оне морају да испоље огромну моћ разарања да би се могла испољити и потврдити њихова стваралачка способност и градитељска моћ. У бити правих револуција јесте то да су непоновљиве. Понекад драматични потези и спектакуларне мере доносе мало промена у суштину друштвених односа. С друге стране, некад се остварују дубинске промене које није лако на време запазити. Промене у самом бићу друштва не морају се

⁹ *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 548;

одмах испољити на његовој лако уочљивој површини.¹⁰

Симеуновић¹¹ наглашава да постоји очита склоност многих историчара, политиколога и социолога да као револуцију означе сваку насилну промену у врху политичке апаратуре једне земље, најчешће је дефинишући као „револуцију одозго”. То води директно у заблуду теоријског неразликовања револуције од других, само наизглед или по маргиналним обележјима сличних, са насиљем повезаних друштвено-историјских збивања и политичких појмова, и то пре свега политичких и државних удара.

Улога појединца у револуцији је специфична и најчешће се односи на његов рационалан избор између учешћа и неучешћа, који је, опет, најчешће мотивисан проценом о личној користи.¹² Из наведених разлога, појединац се не опредељује да учествује у револуцији да би остварио класни интерес, то јест да би допринео победи друштвене групе којој припада, а још мање из чисто идеолошких назора, јер је свестан да му победа револуције и без његовог личног учешћа, тј. и поред пасивности (битно је не бити против евентуалног победника), омогућује уживање у оним њеним плодовима који су после победе револуције намењени свим припадницима друштва без обзира на степен њиховог револуционарног ангажмана, дакле њиховог учешћа или неучешћа у револуцији. Њихов једини мотив прикључења револуцији јесте процена о великој извесности личне користи у случају победе револуције. Међу припадницима ове оријентације, сматра Симеуновић, постоје немале разлике у одређивању појма личне користи, које се крећу од процењивања користи искључиво као материјалне добробити, до користи од заузимања високих политичких функција након победе револуције, или чак личне користи схваћене као избегавање могућих разноврсних санкција

¹⁰ Branko Pribičević, *Socijalizam svetski proces*, Monos, Beograd, 1979, str. 460;

¹¹ Драган Симеуновић, директор Академије за националну безбедност и редовни професор Факултета политичких наука у Београду, у овој монографији је у више наврата цитиран, поред осталог и зато што је један од ретких домаћих аутора који се на изразито успешан и темељан начин бави феноменом политичких преврата;

¹² Могућност остварења личне користи (схваћене не само као материјалне добити) путем револуције, као њен кључни дефинициони критеријум и елемент, јесте одлика економицистичких теорија револуције које у бити нису ништа друго до варијанта екстремно индивидуалистичког приступа у објашњењу и дефинисању револуције; види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 14;

од револуционарних снага, посебно санкција које нису изазване постојањем конкретне виности, већ пасивношћу у условима опште поларизације у друштву, следствено принципу „ко није с нама, он је против нас”; то су санкције од револуционарних власти које следе након њихове победе, због уздржаности и уопште неучешћа у револуцији.¹³

Стога је позиција сваког појединца сложена и противречна, и то утолико више уколико је друштво развијеније. Разним странама своје егзистенције човек је везан за многобројне групе и друштвене средине, што значи да има многобројне интересе, који се међусобно укрштају и преплићу. Из тога се изводе два низа закључака који служе и као премисе неких савремених политичких теорија. Прво, унутрашња подела друштва на бази различитих интереса не мора водити, у развијеном друштву поготову, до јасне политичке поларизације. Али исто тако линије друштвено-политичке диференцијације и конфронтације могу се међусобно испресецати, замрсити, те постати нејасне. Због тога је политичко понашање и опредељивање појединаца детерминисано безбројним чиниоцима и конкретним околностима, чиме на одређен начин постаје и непредвидљиво. Друго, што су интереси конкретнији и ужи, већи је њихов значај за политичку активност појединаца, па према томе и за збир тих понашања и активности, једном речи, за укупност политичког процеса. Ако се ти интереси поставе на прави начин, може уследити најразличитије груписање и организовање људи према тим интересима, који их у датој ситуацији повезују.¹⁴

Осим тога, једно је интерес, а друго рационализација тог интереса. Често се из рационализације интереса не може докучити прави интерес, иако је та рационализација изведена по свим правилима рационалног закључивања. Интерес се, дакле, маскира рационализацијом. Та рационализација групног интереса и није ништа друго до идеологија или искривљена свест, изопачена свест, истина једног света који је сâм изопачен, и који има потребу за таквом врстом свести. Оданост истини, међутим, значи много више од оданости страначком интересу. Не добија се ништа ако се једној идеолошкој свести супротстави друга: обема је заједничко што изражавају посебне интересе и што су

¹³ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 14;

¹⁴ Najdan Pašić, *Interesi i politički proces*, Komunist, Beograd, 1983, str. 28-29;

подједнако удаљене од истине.¹⁵

Из наведених разлога, попут великих речних сливова, матице основних интереса примају у себе небројене притоке, које оснажују њихов ток. Агрегација различитих интереса у сваком друштву представља важну страну политичких процеса јер омогућује да раздробљени и уситњени парцијални интереси нађу свој сумарни израз и тако постану разговетни и политички релевантни. На тој подлози израста мање или више видљива, мање или више заоштрена конфронтација интереса основних друштвених субјеката као фактор дугорочног и, у крајњој линији, пресудног утицаја на ток и исход политичких борби, као и на правац и садржај државне политике.¹⁶

Међутим, улога коју већ неколико деценија друштвени слојеви имају у инструментализацији политичке власти и њене моћи потискује многе раније и условљава сасвим нове, наизглед изненађујуће карактеристике политичког понашања и живота. Политичка делања и понашања свих слојева су, на пример, мање него раније условљена политичким оријентацијама, јер се људи више руководе тренутним интересима. Сви видови политичког ангажовања појединаца такође су више дисконтинуирани него раније. Очигледно је колико садашње променљивости привредног система и фискалне политике код свих савремених слојева рађају понашања која су некад била карактеристична за трговце и ситне предузетнике. Сви су данас заинтересовани за неке повластице, па ваља прихватити и подупрети свакога ко их обећава а има и неких изгледа да дође на власт. Нема више некадашње идеолошке верности. Свака подршка је строго интересна, прагматски условљена, чим прођу избори, бирачи се, колико сутра, окрећу ка другим странкама. Ово идеолошко вероломство увалило је странке у процесе сталног реформисања, цепања и умножавања, најчешће у оквиру исте идеолошке оријентације, све са циљем да се како-тако задржи верност бирача. Све то добро знају претенденти на власт и моћ. Последице њихових довијања су различите: од приватизације, стварања приватних ратова, приватне верности до династизације и аутократизације. Уз вођу данас готово обавезно у владању учествује и његова супруга, поро-

¹⁵ Đuro Šušnjić, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 375;

¹⁶ Najdan Pašić, *Interesi i politički proces*, Komunist, Beograd, 1983, str. 37;

дица, династија, баш као у феудализму.¹⁷

О револуцији као савременом политичком феномену, иако не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција тог појма, евидентна је сагласност да се ради о коренитој промени друштвених односа, која постепено настаје услед нагомилавања непремостивих противречности у одређеном друштву, односно држави. Те друштвене противречности ширег обима могу бити изазване и генерисане ка хроничним политичким, економским, безбедносним, па чак и верским или неким другим кризама, у зависности од тога о ком се делу света ради, и њих често подстичу поједине интересне групације које имају јасно одређене интересе.

Револуцију и револуционарна искушења данас није упутно стварати и изводити као некад, нити их по аналогији понављати, јер некадашње револуције, ма колико велике и славне, данас су непоновљиве, закључује Марјановић. Даље, он истиче да историја није само след одређених, а још мање аналогних догађаја, већ смена социолошких појава. Савремени човек је рационалан у политици и неће баш лако да се поведе за неким општим принципима. Стање општег политичког духа у савременом друштву, политичка оријентисаност – она видљива, изразита – савремених слојева и класа, њихова идеолошка усмереност на бази њиховог класног положаја више нигде не постоји као раније, нити је видљива као раније. У политичкој морфологији савременог друштва сусрећемо супротности и сукобе који су сасвим другачији од поларизација у раном историјском друштву и услова који су довели до револуција у прошлом, претпрошлом и нашем веку. Некада су поларизације, трвења и сукобљавања у тим формама били не само неминовни већ и толико очигледни да су се могли много лакше и поузданије предвиђати. Стога Марјановић с разлогом пита да ли би Лењин данас могао – како је, према причама, учинио онда – одложити писање књиге о револуцији и приступити практичном извођењу револуције. Револуције су некад такорећи „лебделе” у ваздуху попут данашњих еко-загађења. Данашња ситуација више наликује оној пред којом се својевремено нашао Маркс у сусрету с Париским комуном. Зна се да он није веровао у избијање нити у успех те радничке револуције, али док је трајала, он јој се дивио и тумачио је. Па ипак, не би ваљало да нам се дешава оно што се десило Марксу,

¹⁷ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 43;

нити би ваљало понављати многа друга искуства с револуцијама, закључује овај аутор.¹⁸

Са становишта друштвених сукоба, револуција представља најдубљи социјални конфликт како по својој радикалности, ширини и дубини квалитативних промена (социоструктурних, политичко-економских, културних), тако и по укупности последица за појединце, групе и друштво у целости. Суштина револуције је у брзом и наглом разарању постојећег социјалног, политичког и правног поретка, али и у терору као њеној неизбежној пратећој појави. Истовремено, то је конфликт веома јаког интензитета и широког обухвата. Специфичност револуције спрам осталих социјалних конфликта, осим у количини насиља које карактерише све револуције, јесте и у ширини друштвених последица, то јест у радикалности укупних друштвених промена које са њом настају.¹⁹

У одређеном смислу, револуција је и прекид континуитета. Она значи разарање друштвено-економских, а постепено и свих осталих структура датог друштва на једној, и изградњу нових перспектива на другој страни. Разуме се, овај прекид никада није потпун, а о његовој мери може се говорити само после увида у поједине револуције, односно типове револуција. Такође, облици револуције могу бити веома различити јер на њих утиче низ историјских околности. Револуционарна класа, односно друштвени и политички покрет који она ствара, принуђена је да општу револуционарну стратегију прилагођава датим приликама и могућим и неопходним савезништвима, снази, упорности и вештини противника, међународним околностима и друго. Пuteви и облици револуције у још већој мери зависе од сложене природе друштвеног уређења и заједнице у којој се револуција развија.²⁰

У савременој политиколошкој пракси, наглашава Марјановић, тековине револуција су интензивно коришћене за спорења политичких и партијских доктрина. Неки су правдали револуцију теоријом народног суверенитета, док су је други оспоравали теоријом владалачке суверености, а у ствари су и једне и дру-

¹⁸ Јован Марјановић, Теорија политике, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 243;

¹⁹ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 319;

²⁰ *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 549;

ге, често, како каже Ласки, правдале само политичку самовољу под изговором виших државних, друштвених и цивилизацијских циљева. Оно што је неспорно – јесте да револуције никада не доводе у питање право као такво, нити суверенитет и опстанак неке заједнице. Због тога то и нису сукоби политике и права, већ само сукоби социјалних и идејних снага, сукоби који се не уређују правом, нити се одвијају по праву, нити су засновани на праву. То су сукоби које право само санкционише, тачније забрањује, а могу бити накнадно озакоњени и признати. Оно што је у историји такође неоспорно, према овом аутору, јесте следеће: и у праву и у политици, а можда је боље рећи и у политици и у праву, мало је епохалног прогреса и уопште мало онога што се може назвати епохалним прогресом у држави, а да је искључиво резултат могућности које су дозвољавали позитивни закони.

Револуција, за разлику од еволутивних промена, у највећој је мери свестан и организован акт. Као што нема спонтане револуције, нема ни револуције која је зајамчена. Друштвени развитак ствара могућности револуције, а хоће ли те могућности бити искоришћене или неће, зависи од исхода борбе класā. Борба двеју класа од којих је једна владајућа, а друга има могућност да завлада, може у различитим видовима трајати целу епоху, а револуција је њена одсудна фаза. Она означава успон једне класе на историјској сцени и силазак друге са ње. Уопште узев, на темељу објективних могућности револуција може бити само дело организованих истомишљеника који су спремни и кадри да практично раде на рушењу постојећег и изградњи будућег друштва. При томе, револуција не избија без дубоке и свеопште националне кризе, то јест кризе заједнице у којој готово нико више не може да живи на стари начин.²¹

Историјски гледано, револуције су увек биле дело социјалних слојева и класа, ма колико у њима била велика предводничка улога политичких странака. Револуције данас, без обзира на то како се политичке странке њима заносиле, могу успети само ако су на њихово извођење решене снаге од чије воље и вере зависе. Данашње побуне, протести и други облици грађанске непослушности, по свему судећи, замењују револуције. Али само замењују. Данас је тешко извести преврате против савремених, ауторитарних влада, а из успешних и учесталих грађанских протеста и масовне непослушности ризично је изводити ма какве веће подухвате, то јест припремати револуције. Осим тога, поли-

²¹ Исто;

тичке странке данас су се толико извештиле у политичком лукавству, па када дођу на власт, у многим случајевима од опозиције праве себи резерву или алтернативу и преко ње амортизују опасности и осигуравају безболан одлазак са власти, што увек отвара и наду за повратак.²²

Освајање државе путем револуције није просто освајање постојећег државног апарата, него његово разбијање и изградња новог. То значи да револуција води прекиду правног и институционалног континуитета. Иако су у већини случајева револуционарни процеси започињали у економској сфери, она неизбежно, преко политичке борбе, води државној власти. Освајањем државне власти револуционарна класа стиче најефикасније оруђе рушења дотадашњег и изградње новог поретка, чиме се уједно организује као држава, односно владајућа класа.²³

Узгред, идеја револуције добила је изразито снажно научно утемељење у делима оснивача научног социјализма. Могло би се рећи да се пре њихових истраживања на револуцију гледало углавном као на облик друштвене промене, а много мање као на суштинско одређење тих промена. Гледало се и као на епизоду политичке историје једног друштва, а ређе као на главни покретач укупног историјског процеса. Ти теоретичари, за које се може закључити да је идеја револуције имала главну улогу у њиховом научном раду, први су истакли фундаменталну мисао да револуција није промена у друштву, већ мењање самог друштва. Маркс се већ 1841. године у забелешкама за своју докторску дисертацију чврсто определио за идеју светске револуције. Још пре него што су стигли до идеје комунизма, Маркс и Енгелс су разрађивали концепт револуције као основног облика и законитости људског прогреса. Кључни значај има идеја револуције као „остварење филозофије”. Још у свом делу *Класне борбе у Француској 1848-1850*, Маркс је формулисао познати став да су „револуције локомотиве историје”.²⁴

Поред наведеног, Лењин је говорио да ће ратови и револуције одредити како ће изгледати XX век, што се и обистинило. У том смислу, револуције су увек биле у центру политичких зби-

²² Види опширније: Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996. стр. 242.

²³ *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 549;

²⁴ Види опширније: Branko Pribičević, *Socijalizam svetski proces*, Monos, Beograd, 1979, str. 460;

вања, за разлику од идеологија XIX века, попут национализма и интернационализма, капитализма и империјализма, или социјализма и комунизма.²⁵

Револуције су се реализовале на различите начине, на различитим нивоима друштвеног развитка и у различитим историјским условима. Међутим, без обзира на одређене концептуалне и практичне сличности и разлике бројних аутора приликом тумачења револуције као историјског, али и савременог политичког феномена, сигурно је да ће незадовољни и потчињени друштвени слојеви, ако спас не нађу у нечем другом, спас тражити у револуцијама.

Политичка и социјална револуција

Револуција и револуционарни процес су две различите категорије. Револуционарни процес претходи чину, он се може одредити као ток припреме и организовања револуционарних снага, док је револуција коначан чин. Проблем лежи у томе што су савремени међународни односи, нарочито у данашње време, у знатној мери подложни утицају бројних мултинационалних корпорација, банака, инвестиционих фондова и слично, дакле капиталу који настоји да се оплоди на рачун света рада у коме делује, при чему под радом подразумевамо и улогу актера који користе најсавременије рачунарске и сателитске технологије. Када капитал изазове супротности између себе и света рада, када свету рада угрози елементарну егзистенцију, револуционарне промене постају могуће. За тако нешто потребна је појава револуционарног субјекта, који се, пак, може јавити у облику групе, у својству покрета, политичке партије итд.

Лењин је писао да у друштву заснованом на класној подели борба међу непријатељским класама неизбежно постаје, на извесном степену њеног развитка, политичка борба. Најсврсисходнији, најпунији и најоформљенији израз политичке борбе класа јесте борба партија.²⁶ Битно је нагласити да унутар снага које теже променама, а које су увек структурисане, постоје елите и постоје масе. Однос масе и елите никада се не поклапа, при чему елите увек манипулишу масама како би реализовале своје циљеве.

У контексту наведеног, потребно је нагласити да су масе и

²⁵ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 5;

²⁶ Види опширније: Владимир Иљич Лењин, *Дела*, IV издање, том X, стр. 61;

елите политички субјекти и као такви представљају једно од најзанимљивијих и најтежих питања којима се бави политиколошка теорија, при чему размишљања о маси и елити започињу још од првих значајнијих мислилаца, попут Платона и Аристотела. Обично се маса и елита супротстављају једна другој као корелативни појмови, тако да се одређивањем једног од ових појмова одређује и други. Под елитом се обично подразумева друштвени слој који је састављен од људи који заузимају руководећа места у друштву уопште, а посебно у политичком животу, који су, дакле, власт. Маса се схвата као супротност елити, њу чине људи који не врше власт. Разуме се по себи да елиту чини мали број људи – мањина, а масу велики број – већина. Исто тако јасно је да граница између оних који врше власт и оних који је не врше није сасвим оштра, посебно у демократији, већ постоје прелазни нивои, као што је нарочито јасно и да унутар саме елите постоји раслојавање на уже слојеве, сходно обухвату власти који имају, те се тако сама елита, по правилу, хијерархизује. Сходно томе, предлаже се увођење нивоа између елите и масе. Тако Ласвел и Каплан предлажу да се између елите и масе убаци још један слој, који они називају полуелита.²⁷

Маркс је сматрао да је историја сваког досадашњег друштва заправо историја класних борби. Међутим, Мареј Букчин је закључио да трагедија марксизма лежи у томе што је био слеп за увиде социјалног анархизма, и то што каснији револуционари, у кључним историјским моментима, ни до дана данашњег нису успели да промишљања обе форме социјализма инкорпорирају и превазиђу.²⁸

Да би се појам револуције са политиколошког аспекта у ужем смислу те речи на адекватан начин одредио и теоријски разложио, неопходно је одредити разлику између политичке и социјалне револуције као савремених политичких феномена.

Политичку револуцију карактеришу промене политичке природе, које у значајнијој мери не мењају друштвено-економске односе у одређеном друштву. У том смислу, политичка револуција не подразумева корените промене у одређеном друштву, јер је снага која је водила револуцију задовољила сопствене

²⁷ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 76-77;

²⁸ Види опширније: Karl Marks i Fridrih Engels, *Komunistički manifest*, Centar za libeterske studije, Beograd, 2009, str. 26;

интересе, који се најчешће односе на пуко освајање власти, без спровођења радикалних системских реформи. Међутим, неретко се догађа да се под овај политички појам, уколико се само овај критеријум узме у обзир приликом класификације политичке револуције, сврстају и контрареволуција,²⁹ државни удар или „експорт-револуција”.³⁰

Из наведених разлога, да би се избегле ове противречно-

²⁹ Према Симеуновићу, контрареволуција је чин освајања политичке власти или њеног радикалног поткопавања како мирним, као „легалним”, тако и насилним путем од оних снага у друштву које су историјски регресивне. То може бити било која друштвена група, па тако и свргнута класа, али и бирократија владајуће класе; међутим, проблем се одмах јавља у томе што оцену о регресивности испостављају увек они који су на власти. Политичка контрареволуција тежи да се развија као социјална, и у првом реду као економска контрареволуција, успостављањем превазиђених, регресивних друштвено-економских односа и категорија, од којих корист имају само припадници контрареволуционарних снага или њихови спољни ослонци, односно путем заустављања економски прогресивног развоја друштва и његовог усмерења у штетном друштвено-економском правцу. Она није нека нова, револуцији супротстављајућа револуција, већ њена дијалектичка супротност, која проузрокује њен дисконтинуитет и стагнацију у друштвеном кретању. Као дијалектичка супротност револуције, она није и њена дијалектичка негација, јер не садржи могућност њеног превазилажења (нечим савршенијим), нити представља настајак новог које задржава и даље развија позитивне елементе затеченог друштвеног квалитета, већ је повратак на негативно или недовољно позитивно, а битно старо, или представља задржавање превазиђеног и битан дисконтинуитет у стварању новог. Мада је, по циљевима, фронтално супротстављена револуцији, она није од ње изолован процес, већ увек могућа дезинтегришућа компонента тока сваке револуције. Њен тактички циљ је ометање, ограничавање и задржавање развојног тока револуције, то јест континуитета, док јој је стратегијски програмски циљ тотална, реверзибилна негација револуције разарањем свих њених постигнућа, као и потпуно пресецање њеног даљег тока трајним акционим обеснажењем револуционарног субјекта. У зависности од датих друштвено-економских услова, национално-регионалних посебности и религијско-културних чинилаца, њено биће живи и развија се у ткиву револуције у мери у којој му (не)моћ револуције, то јест њене снаге, то дозвољавају; види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 40-47;

³⁰ „Експорт-револуција” је врста социјалистичке револуције која је имала снажно упориште у радничком покрету. Унајкраће, представљала је насилан начин освајања власти уз помоћ оружаних снага некадашњих социјалистичких земаља, при чему се као пример могу навести сложени војно-политички догађаји у Мађарској 1956. и у Чехословачкој 1968. године, као и војна интервенција совјетских трупа у том смислу; види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 47-52;

сти, Симеуновић наглашава да политичка револуција није метод освајања власти, већ измена начина владавине, и то таква да, иако у креативно-мењајућем квалитету ограничена, није корак уназад, већ доноси собом неки степен прогреса, неку прогресивну новину са ограниченим дометом распрострањања и понајчешће само у сфери политичког живота.³¹

Такође, постоје становишта која указују да је политичка револуција као део друштвене надградње условљена пре свега променама у економској основи, при чему ће ово бити детаљније теоријски разрађено у наставку.

За разлику од политичке, социјалну револуцију карактерише коренита промена не само политичког режима већ и економског, културног и свеопштег друштвеног система, због чега социјална револуција представља темељну, апсолутну и свеобухватну измену наведених параметара у оквиру једне државе или друштва. Даље, социјална револуција утиче на свеукупни прогресивни процесуални преображај не само структуре друштва него и самог човека. У том смислу, уколико освајање власти није политички акт употребе те власти у функцији остварења револуционарних циљева, а пре свега измене друштвених односа недостојних човека, оно се не уздиже до домета политичке револуције, остајући тако пред вратима социјалне револуције. Стога, резултат социјалне револуције није само посебна измена у склопу, активностима и функционисању облика политичког поретка, већ општа темељна, дубока и свеобухватна прогресивна измена политичких, друштвених, економских, културних, психолошких и других односа у оквиру једног друштва.³²

Историјски посматрано, социјалне револуције су биле ретке. То је посебно долазило до изражаја у новијој архитектури међународних односа, када су револуције готово увек имале политички, а не социјални призив друштвених промена. Осим тога, за анализу и разграничење домета револуције увек је потребно одређено време. Никакви брзоплети закључци нису меродавни. Иако све револуције на свом почетку заговарају и остављају утисак радикалних и коренитих друштвених промена, тек по протеклу одређеног времена могу се установити њихови суштински домети, то јест да ли је реч о промени поли-

³¹ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 21;

³² Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002, стр. 191.

тичке или социјалне природе. Многи револуционари су пре и током извођења револуције нагињали ка коренитим променама социјалне структуре и односа унутар самог друштва, то јест социјалним револуцијама. Међутим, по извршењу револуције, из више различитих разлога, задржавали су се на нивоу политичких промена, због чега су се њихове револуције завршавале као политичке. Ти разлози су најчешће били садржани у недостатку снаге и енергије да револуционарни процес прерасте са нижег на виши ниво друштвеног остварења (познато је да свака социјална револуција садржи у себи и политичку као неодвојив део). Због тога, није ретка појава да су револуционари, опијени својом новоуспостављеном влашћу, славом и успехом, често одустајали од даљег револуционарног деловања и брже-боље приањали на консолидацију друштвених односа како би што пре заузели нове позиције и друштвени статус, са свим бенефицијама које из тога произлазе. Такође, заустављање на нивоу политичке и неодлазак ка сфери социјалне револуције могу бити проузроковани и одређеним притисцима на револуционарне снаге (које могу бити из иностранства), пре свега од утицајних међународних чинилаца (држава, војно-политичких савеза, организација и томе слично), којима не одговарају корените промене у датом друштву или држави.

Поред наведеног, политичка и социјална револуција нису два строго засебна феномена, јер социјална увек садржи у себи и политичку револуцију. И док социјалне револуције нема без политичке, о политичкој револуцији може се говорити и независно од остварења социјалне револуције, па се не могу узети као научна мишљења која одбацују сваку разлику између политичке и социјалне револуције свдећи их на исто, нити, пак, мишљења која везују почетак социјалне за крај политичке револуције, као промене посебног квалитета, као њен почетак и почетак промене општег квалитета човека и друштва.³³

Сходно томе, у корелацији политичке и социјалне револуције, политичка револуција може бити:

- процесор социјалне револуције (уколико се једна или више политичких револуција изводи у оквиру постојећег друштвено-економског уређења, а не наставља као социјална, остајући својим претхођењем само њен услов);
- сам почетак социјалне револуције (социјална револуција увек започиње као политичка, која је тада њен интегрални део);

³³ Исто;

- део тока социјалне револуције (како рестаурација и контра-револуција представљају опасност по опстанак револуције, у оквиру развоја једне социјалне револуције може бити изведено више политичких револуција, које обнављају, настављају и допуњају резултате претходних).³⁴

Неки аутори поделили су револуције на формалноправне и стварне политичке револуције. Под формалноправном револуцијом теоретичари подразумевају свако преузимање врховне државне власти извршено противно постојећим прописима који регулишу ово преузимање. Другим речима, с формалноправног гледишта, политичке одлуке о преузимању власти јесу противправне и заснивају самим тим нов правни поредак и, формалноправно, нову државу. Ова формалноправна револуција може да се поклопи са стварном револуцијом (и тада се говори о насилној револуцији), али и не мора. Она може бити изведена без икакве стварне револуције, тј. без смене владајуће класе. Исто тако, стварна револуција може се десити без формалноправне револуције, то јест мирним путем.³⁵

Насиље у револуцији

Као што не постоји универзална и општеприхваћена дефиниција револуције, разумљиво је да се не могу у потпуности операционо одредити ни сви аспекти насиља у револуцији. Међутим, када је у питању овај правац у оквиру револуционарног деловања и револуционарног процеса уопште, феномен насиља игра веома важну улогу. Стога је степен насиља који се примењује у наведеном облику политичког преврата одувек представљао тачку спорења ауторā који су се бавили и баве се теоријским изучавањем овог политичког феномена. Та тачка спорења најчешће је садржана у степену и интензитету насиља које се манифестује приликом извођења револуција, пре свега од револуционарних снага. Значи, овде је у питању једносмерност употребе насиља. Не може се говорити о насилној револуцији или њеном покушају уколико нападнута власт примењује прекомерну силу и изазива насиље у току самог револуционарног процеса. Ту је, свакако, реч о другим облицима политичког насиља, које се може подве-

³⁴ Исто;

³⁵ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 204;

сти под репресију, репресалије, а некад и под терор, страховладу и томе слично.

Постоји теоријско становиште да револуција по дефиницији није насиље, јер представља ослобођење и стварање, и уколико тај историјски процес захтева насиље, оно је истовремено револуционарно, друштвено условљено и етички оправдано. Сваки други став према овом централном питању револуције води нас у пасивни или у апстрактни и сентиментални хуманизам.³⁶

При избору насиља као средства револуције мора се стално имати на уму и његов класни карактер и неминовна етичка ограниченост на плану употребљивости и ефикасности. Заборављање тога да је револуционарно насиље, као и свако друго насиље, и друштвена појава и производ антагонистичког класног друштва води његовом обоготворењу и постављању на пиједестал ефикасности политичких средстава, што као бумеранг, историјски узев, увек погађа и оне који се њиме непримерено служе.³⁷

Због тога се поставља питање има ли краја револуционарном насиљу. Краткорочно, има, јер се оно завршава окончањем револуције. Међутим, насиље у револуцији често је производило ефекат тзв. Пандорине кутије, која ствара непрекидну нит реваншизма. Када дух изађе из боце, нико га не може вратити у њу. Због тога, насилне револуције, ма колико биле историјски велике и непоновљиве, увек су за собом остављале неправде, политичку пустош и хронична конфликтна стања. Управо на таласу насиља Француске револуције један од њених вођа Максимилијан Робеспјер инспирисао је изреку да „Револуција једе своју децу”, која довољно говори сама за себе.

Да би се насилне револуције оствариле, неопходно је извршити бројне припреме, које, поред осталог, подразумевају и апсолутну негацију ауторитета у друштву, што у самој ствари може представљати предворје хаоса. Демократски извори ауторитета у друштву су нужни, при чему је октроисани ауторитет озбиљна аномалија савременог демократског друштва, али је, исто тако, деструкција демократских извора ауторитета велика опасност, или, како је напоменуто, предворје хаоса. У том предворју хаоса стичу се услови за „неку акцију”. Каква ће та акција

³⁶ Види опширније; Jovan Đorđević, *Politički sistem, Savremena administracija*, Beograd, 1977, str. 366;

³⁷ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 468;

бити, зависи од односа снага које угрожавају уставни поредак, било да су посреди спољашње снаге, унутрашње снаге или завере унутрашњих и спољашњих чинилаца. Минимализација и омаловажавање функција државе утврђених уставом, ако је реч о демократском уставу, такође је облик пузећег преврата. Он није непознаница у политичкој историји и често је једна од карактеристика опозиционих друштвених снага. При томе, потребно је имати у виду да заштита уставног поретка претпоставља и заштиту опозиционих снага као дела савременог друштва и његове демократске природе. Из наведених разлога, одбрамбени механизми заштите уставног поретка морају имати развијен осећај у процесу разликовања пузећег хаоса, који ствара добар друштвени амбијент за могуће снаге угрожавања уставног поретка, и опозиционог деловања као облика демократске организације друштва.

Зато је укидање ауторитета једнако укидању владе која га конкретизује. Укидање ауторитета, начелно, значи укидање монопола моћи и утицаја или стања ствари у коме је друштвена снага, снага свих – оруђе мисли, воље и интереса малог броја појединаца који, помоћу заједничке снаге, у своју властиту корист, укидају слободу свих.³⁸

Уопште, могло би се закључити да револуције нису могуће тамо где ауторитет постојеће државе бар донекле није окрњен, што у модерним друштвеним односима значи да су специјалне службе, полиција и армија поуздани. Знак правих револуција јесте да оне у својим почетним стадијумима протичу лако и без крви, да им власт скоро пада у крило, а разлог за то је што су оне могуће једино тамо где се власт ваља на улици и где је ауторитет постојећег режима безнадежно дискредитован. Због тога Хана Арендт закључује да су револуције резултат политичког пропадања једне државе, а никада његов узрок.³⁹

Мање застрашујући, али у предмодерној историји не мање познати државни спорови и дворске револуције, у којима власт прелази из руку једног човека или једне клике у руке друге клике, пошто се преврат који се овде изводи ограничава на најужу подручје управо владајућих, једва да дотиче живот народа. Свим овим политичким феноменима с револуцијом је заједничко насиље, и то је разлог због којег се они тако често називају ре-

³⁸ Љубомир Тадић, *Традиција, легитимност и револуција*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 211;

³⁹ Hana Arendt, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 98;

волуционарним. Међутим, категорија насиља, као и категорија преврата, сасвим је недовољна за описивање феномена револуције, јер само тамо где се преко промене види нови почетак, само тамо где се власт користи да би се конституисала нова државна форма или ново политичко тело, можемо говорити о револуцији у правом смислу.⁴⁰

Насилне револуције често се називају и „револуције у крви”. Чињеница је да за марксисте Октобарска револуција представља најзначајнији догађај у савременој људској историји. Ако се искључи кратка, али славна епизода Париске комуне, очито је да је радничка класа у Октобарској револуцији по први пут успела да свргне своје експлоататоре са власти и барем започне процес социјалистичке трансформације друштва. Историја је у потпуности оправдала Октобарску револуцију. Као што Троцки истиче у сада већ марксистичком класику „Издана револуција”, могућност социјализма је по први пут демонстрирана не у језику дијалектике, већ у језику челика, угља и цемента. Планска, национализована економија коју је успоставила Октобарска револуција у кратком временском распону успела је да трансформише заосталу земљу. Међутим, прва револуција није спроведена у развијеној капиталистичкој земљи, како је Маркс предвиђао, већ на бази застрашујуће заосталости. Да би се добила идеја о околностима с којима су бољшевици морали да се суоче, може се навести чињеница да је само у току 1920. године шест милиона људи умрло од глади у тадашњој совјетској Русији. Осим тога, Лењин је у делу „Држава и револуција”, написаном 1917. године, разрадио основне предуслове не за социјализам или комунизам, већ за први период после револуције, за прелазни период између капитализма и социјализма, а то су биле следеће претпоставке:

1. слободни и демократски избори и право смене свих чиновника;
2. ниједан чиновник нема право да прима вишу плату него квалификовани радник;
3. распуштање професионалне армије и наоружавање народа – стварање народне војске;
4. постепено, сви задаци вођења државе били би спровођени од самих радника, јер када је свако „бирократа”, у ствари нико

⁴⁰ Исто, стр. 27;

није бирократа.⁴¹

Ипак, режим радничке демократије на принципу совјета није преживео. До раних 1930-их година, сви Лењинови револуционарни постулати су избрисани. Под Стаљином, радничка држава је претрпела процес бирократске дегенерације, који је довео до успостављања тоталитарног режима и истребљења лењинистичке партије. Одлучујући фактор који је потпомогао стаљинистичку политичку контрареволуцију у Русији била је изолација револуције у назадној земљи. У том смислу, године 1936. феномен „стаљинизма” био је изненађујуће нов и неочекиван, а није раније објашњаван ни у делима Маркса и Енгелса. Лењин је изразио бригу око растуће бирократизације у Совјетском Савезу јер је сматрао да она може уништити тековине Октобарске револуције. Веровао је и да ће продужена изолација руске радничке државе неумитно водити ка капиталистичкој рестаурацији. Ово се на крају и догодило, али тек после седам деценија, током којих су совјетски радници изгубили сву политичку моћ, а демократски режим успостављен 1917. године од бољшевика трансформисао се у диктатуру, при чему су, као заоставштина Октобарске револуције, остали само национализовани облици својине и економија заснована на планирању.⁴²

Међутим, Стаљинова владавина имала је две стране медале. Једна страна била је тиранија, а друга совјетски прогрес. Не сме се пренебрегнути ноторна чињеница да је Стаљин преузео совјетско друштво са прилично посрнулим и расутим образовним, научним, привредним, индустријским и војним потенцијалом. Извршио је бројне друштвене реформе, потенцирао је културу и образовање као највиши друштвени императив, формирао је јаке оружане снаге и војну индустрију. Извршио је аграрну и индустријску реформу и стопу незапослености свео на минимум. Због свега наведеног, често је фигуративно потенцирао да је земљу затекао са плугом, а оставио је са атомском бомбом. Али његов допринос и заслуге за прогрес совјетског друштва на овим пољима никако не могу оправдати систем терора којим је управљао, као ни бројне страхоте и неправде које је нанео совјетским грађанима.

⁴¹ Alen Vuds, *Izdana revolucija – marksističko remek-delo*, <http://srveni.tripod.com/litera/izdrev.htm>; Види опширније: Vladimir Iljič Lenjin, *Država i revolucija*, BIGZ, Beograd, 1979;

⁴² Исто;

У сваком случају, насилне револуције постају политички раритет и све више их замењују ненасилне. Кад се погледа, у последњих двадесет или тридесет година готово ниједна револуција не може се сврстати у насилне. Различити облици политичког насиља у револуционарним догађајима често су коришћени, готово увек и прекомерно, али да би се нека револуција окарактерисала као насилна, потребно је много више.

Демократске револуције од 1989. до 1991. године

Данас није тешко закључити да је сузбијање револуционарних дешавања у Будимпешти 1956, а посебно у Чехословачкој 1968, нанело СССР-у непроцењиву штету у погледу угледа и поштовања које је уживао код великог броја интелектуалаца и обичних људи. Насупрот симпатичним слободољубивим Чесима и Словацима, стајали су тенкови који су у окупационом стилу запоседали улице Прага и разголићивали комунизам као идеологију бруталне, агресивне, империјалне силе. Последња авантура те врсте, интервенција у Авганистану, била је један од последњих ексера који је забијен у ковчег комунистичког подухвата.⁴³

Тренутак еуфорије на крају Хладног рата створио је илузију хармоније, за коју се ускоро открило да је управо то. Раних 1990-их година, свет је постао другачији, али не и нужно мирнији. Промена је била неизбежна, али не и прогрес. Сличне илузије хармоније бујале су, закратко, на крају сваког важнијег сукоба у двадесетом веку.⁴⁴

Било би романтично веровати како су народи источне Европе устали и узели своје судбине у своје руке и, упркос свим препрекама, ослободили се надмоћне снаге Совјетског Савеза. Било је чак пријатно мислити да је до овог исхода дошло после серије пажљиво промишљених корака у источној Европи. Али то није оно што се догодило. Пример совјетског руководства подстакао је попуштање окамењених структура Источне Немачке. Штавише, рапидне промене биле су подстакнуте сталним и недвосмисленим изјавама совјетског руководства да неће војно

⁴³ Миша Ђурковић, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 33;

⁴⁴ Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 33;

интервенисати како би спасавало локалне комунистичке владе.⁴⁵

Народ Источне Немачке побунио се против сопствених комунистичких влада. У многим случајевима то је захтевало велику личну храброст, али у исход није могло бити сумње. Изненада остављене без своје главне карте – совјетских оружаних снага – источноевропске владе брзо су падале једна за другом. То је била нова реалност у Европи. У сваком ранијем случају (Источни Берлин 1953, Будимпешта 1956. и Праг 1968.) совјетска војна сила била је та која је поново успоставила власт у источној Европи. Одлука да се не употребе совјетске војне снаге дубоко је дезоријентисала комунистичке званичнике у источноевропским владама, који су од те силе зависили. Промена у совјетској политици, а не активности у источној Европи, била је одлучујућа. То изнад свега потврђује једна чињеница: свака источноевропска земља доживела је своју трансформацију у отприлике исто време. Реформатори у Мађарској и Пољској нису били ништа успешнији него оне земље чији су се режими до самог горког краја опирали реформама.⁴⁶

Ови догађаји наговештавали су ништа мање него тектонску промену у једној од кључних компоненти безбедносне политике Совјетског Савеза. Ангажовани наступи генералног секретара Горбачова, који су тако често виђани касних 1980-их, пробудили су велико поверење у совјетску владу и њену снагу. За то поверење није било апсолутно никакве основе. Са 1989. годином совјетски проблеми постали су толико тешки да је дугорочно остајање руске силе у источној Европи било могуће једино по неодрживој цени. А совјетско руководство са своје стране није могло да схвати разлоге због којих плаћа тако високу цену. Почев од повлачења из Авганистана, СССР је изгубио жељу да једном малом, заосталом суседу намеће систем за који је и сам схватио да није задовољавајући. У време дубоког преиспитивања шта од лењинизма може бити задржано и шта је иманентно руско, совјетско руководство није могло да унутар самога себе пронађе ишта што би га терало да буде милитантна сила ван сопствених граница.⁴⁷

Дошавши до те раскрснице, Совјетски Савез је нашао мало мотива да заустави своје слободно испадање из источне

⁴⁵ Jeffrey T. Bergner, *Novi svetski poredak*, Beletra, Beograd, 1994, str. 42;

⁴⁶ Исто;

⁴⁷ Исто;

Европе. Средином 1991. године, совјетске трупе су отишле из Чехословачке и Мађарске, а убрзо након тога преполовљене су у Пољској. У наредне три године, свих 380.000 совјетских војника стационираних у Источној Немачкој вратило се кући, чиме је најјаче брањена граница на свету престала да постоји.⁴⁸

Међутим, без обзира на сличност и модалитете функционисања власти у поменутиим државама са тадашњим социјалистичким уређењем, револуционарне промене које су уследиле од 1989. године, и поред доста подударности, ипак нису биле идентичне. Али кренимо редом.

У Пољској су након низа напетих година које су обележили сложени политички и безбедносни догађаји, јуна 1989, одржани први слободни избори, на основу којих је тадашња опозиција концентрисана око покрета „Солидарност” преузела контролу над пољском владом. Лех Валенса је децембра 1990. године постао и председник државе, тако да је тај период обележила релативна политичка стабилност, која је резултирала потпуном променом државног уређења, без било каквих значајнијих сукоба у фази освајања и консолидације нове власти. Због тога се често наглашава да су политичке промене у Пољској уследиле на основу преговора власти и опозиције за округлим столом.

У Мађарској, након револуционарних догађаја из 1956. године, који су угушени енергичном совјетском војном интервенцијом, више није било озбиљнијег политичког отпора комунистичком режиму, све до доласка Михаила Горбачова на чело КПСС, који је директно подржао либералнију политику мађарског руководства, посебно у домену јачања тржишне економије. Међутим, услед превелике задужености и све израженијих економско-социјалних проблема (Мађарска је тада имала дуг који је премашивао 20 милијарди долара, што је било више од било које источноевропске земље),⁴⁹ Јанош Кадар, маја 1988. године, подноси оставку. Замењује га Карољ Грос, стари комунистички кадар, који је био за привредне, али не и за политичке реформе. Али догађаји су се одвијали брже него што се то очекивало; то је резултирало потресном свечаношћу, на којој је тадашње мађарско државно руководство, у присуству више десетина хиљада грађана, одало почаст Имреу Нађу, вођи побуне из 1956. године. Убрзо је дошло до реформе комунистичке партије у социјали-

⁴⁸ Исто, стр. 43;

⁴⁹ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 654;

стичку странку, а парламент је добио знатно значајнију улогу у друштву. Уследили су слободни избори и званична посета тадашњег америчког председника Џорџа Буша, тако да су демократске промене у Мађарској уследиле на релативно миран и контролисан начин.⁵⁰

Ма колико да је Мађарска крајем 1980-их постајала либерална, једну чињеницу треба имати у виду: Мађарска је унапред проверила могуће реакције Совјетског Савеза, на основу одлуке да се Источним Немцима омогући слободан пролазак кроз Аустрију. Непосредно пре тога, совјетско руководство је критиковало политику Хонекерове владе. Они нису ставили никакве примедбе на мађарску одлуку, дајући тако зелено светло да се променама и приступи.⁵¹

Што се тиче демократске револуције у Источној Немачкој, потребно је истаћи да је ова земља представљала најнапреднију државу Источног блока, те да је у њој, и када су се средином 1980-их година појавиле веће пукотине у Совјетском Савезу, све деловало стабилно. Побуна је уследила током јула и августа 1989. године, када је хиљаде Источних Немаца, условно речено, окупирало западнемачке амбасаде у Будимпешти, Прагу и Варшави, тражећи политички азил. После краткотрајног оклевања, мађарске власти су у септембру 1989. године донеле одлуку да им се омогући одлазак на Запад, а након тога истоветну одлуку донеле су и чехословачке и пољске власти. Источнонемачке власти су захтевале да возови са азилантима прођу преко територије НДР, што је изазвало нове демонстрације и незадовољство народа.⁵²

Постоји и становиште да су револуционарни процеси у Источној Немачкој започели још 1982. године, од када су се у Лајпцигу, сваког понедељка, у организацији Католичке цркве, одржавале молитве за „светски мир”. Те молитве су с временом добијале на масовности, тако да су у другој половини 1989. године прерасле у демонстрације. Због тога, има теоретичара који сматрају да је ембрион источнонемачке револуције био у Лајпцигу, а да су се даљи догађаји, пре свега узроковани глобалним друштвеним кретањима, ређали као на филмској траци.

⁵⁰ Види опширније: Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 674;

⁵¹ Jeffrey T Bergner, *Novi svetski poredak*, Beletra, Beograd, 1994, str. 41;

⁵² Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 675;

Узгред, унутар Источне Немачке постојало је дубоко незадовољство становништва, али је било мало, или готово уопште није било начина да се оно изрази, све док Мађарска није отворила своје границе са Аустријом и омогућила Источним Немцима слободан пролазак. То је била одлука која је покренула ланац догађаја који су неизоставно водили паду Берлинског зида. Када је Мађарска одлучила да се оглуши о источнонемачко-мађарски споразум из 1968. године о узајамном спречавању емиграције преко својих територија без посебних дозвола, Источни Немци су коначно нашли начин да изразе своју дуго суздржану фрустрацију, и напуштали су Источну Немачку у хиљадама.⁵³

Октобра 1989. године Ерих Хонекер је поднео оставку и дужност шефа Политбироа предао Егону Кренцу, који је само након нешто више од месец дана, под притиском опозиције, био принуђен да поднесе колективну оставку са другим члановима Политбироа. То је резултирало хапшењем и процесуирањем бројних политичара, официра и припадника специјалних служби, због чега се стекао утисак да су нове немачке власти отишле најдаље у обрачуну са најзначајнијим полугама некадашњег комунистичког режима. Истовремено, уједињење „две Немачке” уследило је октобра 1990. године и представљало је процес који је био мукотрпан и сложен, јер је, поред осталог, постојао отпор становништва некадашње Западне Немачке томе да се бивша источнонемачка популација интегрише у јединствену друштвену заједницу.

Революционарни
догађаји у
Источној Немачкој
1989. године⁵⁴

⁵³ Jeffrey T Bergner, *Novi svetski poredak*, Beletra, Beograd, 1994, str. 41;

⁵⁴ clbdeutsch310.blogspot.com;

Становништво Источне и Западне Немачке овоме није допринело, штавише, није ни претпостављало да се то може догодити. Централно место Источне Немачке у одржавању совјетске европске империје као да је лишавало Немачку ма какве наде у уједињење.⁵⁵

У Чехословачкој, након слома револуционарног догађаја из 1968. године познатог као Прашко пролеће,⁵⁶ уследио је релативно миран политички период, у којем је чехословачки Политбиро имао пуну контролу над свим друштвеним процесима у земљи, због чега опозиција готово да уопште није постојала. Први организованији отпор одиграо се када су 242 интелектуалца потписала „Повељу 77”, која је представљала својеврсни манифест опозиције, тако да је до 1989. године број њених потписника порастао на 1.575.⁵⁷ Политичке промене уследиле су новембра 1989. године уз масовне протесте, али без насиља и значајнијих сукоба, што је било неочекивано с обзиром на висок степен незадовољства који је владао у чехословачком становништву.

⁵⁵ Jeffrey T Bergner, *Novi svetski poredak*, Beletra, Beograd, 1994, str. 41;

⁵⁶ Револуционарним догађајима из 1968. године у Чехословачкој претходила је дугогодишња обавештајна активност западних служби безбедности, које су предводиле америчка ЦИА и британска МИ 6, а која је посебно интензивирана од 1964. године. Та се активност првенствено огледала у снажној психолошко-пропагандној делатности, која је била усмерена ка економској промоцији западног начина живота. Кључни субјекти који су у ту сврху коришћени биле су радио-станице, пре свих британски Би-Би-Си и Радио „Слободна Европа”, пропагандне публикације које су илегално убациване и дистрибуиране, културни центри западноевропских амбасада, али и бројни туристички аранжмани и културна и студентска размена. Циљна група западних стратега била је млада популација, с обзиром на то да је само у 1964. години више од 150.000 чехословачких држављана посетило западноевропске земље. Такве околности отвориле су простор западноевропским специјалним службама да приђу тим лицима и у одређеним случајевима успоставе организован однос, а често су источноевропске службе на тај начин извозиле, тачније пласирале своју агентуру на Запад. Та игра је у Чехословачкој кулминирала 1968. године, када је избила побуна Чехословака против просовјетске власти; види опширније: Christopher Andrew and Vasil Mitrokhin, *The KGB in Europe and the West*, Penguin Books, 2000, str. 322-342;

⁵⁷ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 660;

**Революционарни
догађаји у
Чехословачкој
1989. године⁵⁸**

Румунија је једна од последњих земаља у којима су наступиле демократске промене. У другој половини децембра 1989. године, Николае Чаушеску налазио се у званичној посети Ирану, када су се десили најмасовнији улични протести до тада. По повратку у Темишвар, Чаушеску 22. децембра издаје наредбу да румунска армија отвори ватру на демонстранте; међутим, наредба није поштована. Под мистериозним околностима умире министар одбране Милеа, и у земљи настаје потпун хаос. Брачни пар Чаушеску покушава да побегне из Румуније, али 25. децембра је ухапшен, и војни суд их по хитном поступку осуђује на смрт стрељањем, што су одмах извршили припадници румунске армије. Опозиција насилно успоставља контролу над свим државним институцијама, тако да се маја 1990. године одржавају слободни избори, на којима Фронт националног спаса осваја убедљиву победу.

**Революционарни
догађаји у
Румунији 1989.
године⁵⁹**

⁵⁸ commieblaster.com;

⁵⁹ surviving-history.blogspot.com;

Револуционарни догађаји у Румунији, за разлику од осталих источноевропских земаља, имали су једну интересантну карактеристику, која се огледала у дугогодишњој нетрпељивости између припадника Секуритатее (специјалне службе) и румунске армије. Румунски председник Николае Чаушеску формирао је од Секуритатее личну гарду, коју је фаворизовао спрам свих других безбедносних структура, тако да је „пузећи преврат” годинама генерисан у румунској војсци. Занимљиво је и да је нови румунски председник Јон Илијеску, школски друг Михаила Горбачова (заједно су похађали московску политичку школу), са осталим реформистима из КП Румуније, дошао на власт под чудним околностима, с обзиром на ток румунских револуционарних догађаја. С тим у вези, Кремптон поставља низ интересантних питања, којима недвосмислено открива нову димензију румунског преврата. Тако, на пример, поставља питање како то да није виђен или снимљен ниједан рањени или убијени арапски терориста који се, наводно, у редовима Секуритатее борио на страни режима, зашто је једина палата на букурештанском тргу која није била под кишом куршума управо зграда у којој је био Илијеску са највишим руководиоцима Фронта националног спаса, због чега Секуритатее – тада много јака – није заузела телевизијски торањ у којем се налазила нова румунска влада, зашто је на највише положаје у новооснованој румунској служби безбедности, која је формирана по Илијескуовом налогу, постављен истакнути кадар Секуритатее, ко је одобрио некадашњим официрима специјалне службе да заузму кључна места у румунској привреди, и где је нестала архива и новац Секуритатее. У сваком случају, евидентно је да би проналажење одговора на ова питања засигурно створило нови угао гледања на румунску демократску револуцију.⁶⁰

Бугарска је, према мишљењу бројних аутора, једина земља источне Европе у којој се револуција одиграла у форми „државног удара одозго”. Новембра 1989. године одржана је седница Централног комитета на којој је Годор Живков, на своје наводно велико изненађење, слушао како његови сарадници читају текст његове оставке. Том су му се приликом на ироничан начин захвалили на ономе што је урадио за своју партију и земљу.

⁶⁰ Види опширније: Ричард Клемптон, *Балкан после II светског рата*, Клио, Београд, 2003;

Чудни су путеви политичке судбине: Тодор Живков, некадашњи бугарски председник. Иза њега, у својству личног пратиоца, стоји Бојко Борисов, бивши бугарски премијер, тада припадник МУП-а Бугарске⁶¹

Наследио га је Петер Младенов, дотадашњи министар спољних послова, док је у фебруару 1990. године председник бугарске владе постао Андреј Лукјанов. Истовремено, у Бугарској је постојала малобројна опозиција, која је уочи Живковљеве смене учествовала на демонстрацијама у Софији. Међутим, те опозиционе групе под називом „Гласност”, „Еко-гласност” и „Поткрепа” нису ни близу имале снагу да сруше комунистички режим. Такав потез морао је да дође само изнутра – из Политбироа. У фракцији против Живкова били су млађи људи, свесни да је неопходна нека реформа да би се избегао озбиљнији сукоб. Будући да није био спреман да се повуче, иако му је било скоро осамдесет година, Живков је склоњен. Припадници те фракције нису намеравали да спроведу далекосежне политичке реформе, штавише настојали су да очувају политички монопол комунистичке партије. На првим слободним изборима, који су одржани јуна 1990. године, Социјалистичка партија (бивша комунистичка партија), освојила је 47 одсто гласова и већину места у скупштини, тако да је фактички и даље опстала на власти.⁶²

Албанија је била најзаосталија земља југоисточне Европе. Средином 1990. године, опозиција је организовала масовне протесте у Тирани. Незадовољство је наставило да се шири упркос поли-

⁶¹ sofiaecho.com;

⁶² Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 684;

тичким реформама које је увео тадашњи председник Рамиз Алија. Почетком 1991. уследили су масовни протести, који су добили форму оружаних сукоба, тако да је због растућег хаоса велики број Албанаца побегао из своје земље. Године 1992. на власт долази Сали Бериша и за кратко време оживљава снажна национална осећања Албанаца, која су представљала нову епоху у реализацији регионалних хегемонистичких претензија албанске политике.

Из наведених теоријских осврта на демократске револуције које су се одиграле на Старом континенту запажа се да резултати, то јест домети и ефекти ових револуција нису били једнаки. Штавише, ни сва ова револуционарна кретања нису се одиграла на истоветан начин. Сликвит пример су драстичне разлике у начину промене власти у Румунији и Бугарској, иако се ради о суседним државама и чланицама некадашњег социјалистичког лагера. Не може се тврдити да је у Румунији репресија била знатно већа него у Бугарској, или да су у Бугарској били бољи услови живота него у Румунији, посебно у домену животног стандарда и поштовања људских права и слобода. Сва ова дешавања наводе на закључак да су комунистички режими у појединим државама социјалистичког лагера били испред времена, да су предвиђали и могућност распада Источног блока, те да су разрадили и такав политички сценарио. А тај сценарио нашао је отелотворење у политичком континуитету, тиме што „нове” владајуће структуре нису рођене у револуционарном процесу, него су произашле из старих. Све ово потврђује Марјановићеву већ наведену далекосежну констатацију да власт у многим случајевима од опозиције прави себи резерву, алтернативу, и преко ње амортизује опасности и осигурава безболан одлазак са сцене, што увек отвара наду за неки повратак. Свакако да континуитет власти има и позитивне и негативне стране. Бугарска није једина држава у којој је испољен овај вишедеценијски континуитет, али се тај континуитет у њеном случају негативно одразио на друштво, јер јој није помогао да превазиђе бројне унутрашње економске и политичке проблеме, без обзира на њено садашње пуноправно чланство у ЕУ и НАТО.

Обојене револуције

У савременим међународним кретањима мало је који политички процес био тако интензиван и снажан, а с друге стране краткорочан, као што су обојене револуције на простору некадашњег Совјетског Савеза. За само нешто више од десет година, овај поли-

тички феномен доживео је одређену стагнацију, условно речено и колапс, иако су тадашње околности одавале утисак да ће ера обојених револуција потрајати. То што се одиграло на простору бившег Совјетског Савеза у погледу реализовања различитих облика политичких преврата, ефекти, домети и последице тих превратничких кретања, свакако, представљају комплексно истраживачко поље.

Основне карактеристике обојених револуција садржане су у чињеници да су оне ненасилне, тачније да се насиље користи рестриктивно и у мери у којој је потребно за извршење циља. Обично се испољавају након дуготрајних политичких криза, а њихова кулминација најчешће наступа током или непосредно по окончању изборног процеса. Опозиционе снаге унапред проглашавају победу, изборни резултат владајућих структура се проглашава фалсификованим и организују се масовне демонстрације са циљем парализања система. Главну политичку снагу опозиције не представљају политичке партије, већ невладине организације.⁶³

Актери из иностранства имали су веома важну улогу у реализовању обојених револуција, која се првенствено огледа у финансирању невладиних организација и других антирежимских покрета, што у одређеним случајевима може трајати и више година. Истовремено, наведени актери често преузимају улогу врховних арбитра, одређујући легитимност изборног процеса, то јест подржавају евентуално противзаконито деловање опозиционих снага. Упућују и различите спољнополитичке ултиматуме владајућим структурама, стварајући услове за ангажовање међународних преговарача и других посредника, који би деловали у интересу опозиционих снага. Такође, важну улогу у реализацији обојених револуција играју политички субјекти који су својевремено били део владајућих структура, а потом, због професионалних или личних сукоба, прешли у опозицију. Они најбоље познају режим изнутра и на њих актери из иностранства обраћају посебну пажњу.⁶⁴

Веома је интересантан начин на који су наступиле политичке промене владајућих структура које су дошле на таласу обојених револуција. Те су промене уследиле на легитиман начин, чиме се заобишло оно чувено „насилно су дошли, насилно ће отићи”. Значи, те промене су уследиле победи опозиционих политичких снага у изборном процесу, што представља потпуну супротност од начина

⁶³ Види опширније: Александр Эрикович Гапич и Дмитрий Александрович Лушников, *Технологии цветных революций*, РИОР, Москва, 2010, стр. 12-13;

⁶⁴ Исто;

на који је долазило до промена након обојених револуција.

Поред наведеног, обојене револуције нису дошле саме по себи, у спонтанитету незадовољних маса. Након распада СССР-а, бивше совјетске републике веома су брзо увиделе да Заједница независних држава није најадекватније решење, те да се мора трагати за новим моделима мултилатералних облика сарадње на постсовјетском простору. Све је то била претеча формирања ОДКБ-а⁶⁵ и Шангајског споразума, при чему се све чешће разматра могућност стварања једне нове кровне организације попут Евроазијске уније. У вртлогу сложених политичких и безбедносних дешавања на простору некадашњег Совјетског Савеза, Сједињене Државе нису седеле скрштених руку. Након слома СССР-а, настављена је даља дестабилизација постсовјетског простора, за шта је постојало неколико праваца. Пошто опција изазивања општег рата на подручју бившег СССР-а није успела, поједини „глобални стратеги” допринели су томе да се јаве ограничени оружани конфликти, пре свега на северним деловима Кавказа. Међутим, ти оружани сукоби нису произвели очекиване резултате. Тако се, на пример, у Чеченији, након дебакла који су руске оружане снаге доживеле у својој првој кампањи од 1994. до 1996. године, стекао утисак да ће Руска Федерација заувек изгубити примат и контролу над овим регионом, који поседује огромна природна богатства. Преливање конфликта из Чеченије у Ингушетију и Дагестан, све интензивнија терористичка дејства исламистичких екстремиста у Москви и другим градовима Русије доводили су у питање не само очување руских позиција на северном Кавказу већ и опстанак саме државе.⁶⁶

Упоредо с тим, „глобални стратеги” су вршили и неподношљив економски притисак на сиромашно и опустошено руско друштво, које је већ тада у великој мери огрезло у корупцији и кри-

⁶⁵ ОДКБ је Организација за колективну безбедност и сарадњу. Први кораци на формирању овог војно-политичког савеза започети су још 1992. године, међутим, наведена организација свој почетни оперативни капацитет постигла је тек 2003. године, и то захваљујући повратку међународног утицаја Руске Федерације. Чланице ОДКБ-а су Русија, Белорусија, Казахстан, Јерменија, Киргизија и Таџикистан, при чему је средином 2012. године Узбекистан поднео захтев за искључење. Оно што је интересантно са аспекта овога рада јесте чињеница да ОДКБ у својој надлежности и професионалној оријентацији има и овлашћења да реагује у случају обојених револуција, ради заштите уставних уређења земаља чланица. О ОДКБ види опширније: www.odkb.gov.ru;

⁶⁶ Марко Парезановић, *Обојене револуције у вртлогу прекомпоновања међународних политичких односа*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;

миналу. У жеку таквих субверзивних активности, које су резултирале и потпуним колапсом руске привреде и проглашењем банкрота, Сједињене Државе и Европска унија покренуле су иницијативу за формирањем транснационалне политичке организације у коју би се укључиле поједине бивше совјетске републике. Убрзо је у Стразбуру под покровитељством Савета Европе конституисан ГУУАМ, при чему је ова организација добила назив према почетним словима назива република чланица. Оснивачи ГУУАМ били су Грузија, Украјина, Узбекистан, Азербејџан и Молдавија. Организација је у овом сазиву функционисала до 2005. године, када је, након сложених политичко-безбедносних догађаја у Ташкенту (покушај преврата), државно руководство Узбекистана донео одлуку да иступи из овог политичког савеза. Данас постоји ГУАМ (Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија) и активности ове организације сведене су на минимум, због чега је само питање времена када ће она и формално престати да постоји. Међутим, некадашња организација ГУУАМ одиграла је веома важну улогу у реализовању обојених револуција.⁶⁷

Познато је да је довођење кооперативне, може се рећи и послушне политичке елите на власт, увек ефикасније решење од војне интервенције и инвазије на одређену земљу. На тај се начин политичка, економска и безбедносна контрола не успоставља само над државом, већ и над природним ресурсима.

Међутим, најактуелнији политички догађаји у Узбекистану упозоравају да се друштвени процеси пре свега из домена политичких, економских и безбедносних односа нису ни приближно стабилизовали, као и да се период политичке и безбедносне стабилности не назире ни у обрисима. То што се догодило у Узбекистану, чије је државно руководство средином 2012. године донело одлуку да напусти војно-политички савез ОДКБ и покрене нови етапу преговора о поновној нормализацији односа са администрацијом САД, сликовит је пример ровитих односа у постсовјетским републикама.

Обојене револуције на примеру Грузије, Украјине, Киргизије, Узбекистана и Молдавије

Као што смо већ напоменули, кључна особеност обојених револуција огледа се у чињеници што револуционарне снаге акценат

⁶⁷ О организацији ГУУАМ и ГУАМ види опширније: Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 185; као и званичну интернет презентацију: www.guam-organization.org;

својих активности усмеравају ка политичким партијама и изборима, настојећи да применом готово свих расположивих средстава парализују и онемогуће вршење извршне и законодавне власти, чиме се обезбеђује брисан простор за укључивање великих народних маса, када заправо револуционарни процес долази у завршну фазу и своје остварење доживљава у револуцији. Методика која је у досадашњем периоду коришћена у државама постсовјетског простора указује на снажну спрегу опозиционих политичких партија и покрета са актерима из иностранства. Кулминација политичких и безбедносних криза најчешће је долазила до изражаја током изборног процеса, када су опозиционе снаге проглашавале бројне нерегуларности и кршења изборних радњи, чиме су скретале пажњу дѣла међународне јавности, стварајући амбијент за даље офанзивно политичко деловање. Победа опозиције углавном се проглашавала унапред, и пре објављених резултата с бирачких места, при чему се приступа мобилисању народних маса и њиховом извођењу испред централних државних институција, што представља својеврстан вид притиска на политичку власт. Владајуће политичке структуре обично су саопштавале неопходност другог изборног круга, међутим, опозиција је желела победу одмах, што је само по себи додатно усложњавало политичку и безбедносну ситуацију у земљи. Власт се освајала на улици тако што су масовни протести прерастали у nerede и немире, чиме се владајући режим, потпуно паралисан и немоћан, повлачио уз безусловну предају власти. Али кренимо редом.

Крајем 2003. године реализована је обојена револуција у Грузији и свргнут је режим Едварда Шеварнадзеа, који је пре него што је постао грузијски председник, од 1985. до 1990. године, био министар спољних послова СССР-а. Међутим, упркос томе што је његова политика била прозападна, Шеварнадзе није био за радикално заоштравање односа са Русијом, тим пре што је, у великој мери посредством званичне Москве, својевремено и дошао на кормило Грузије. Али без обзира на његову прозападну политику, креаторима обојених револуција то није било довољно, захтевали су драстично нарушавање односа између Грузије и Русије, не само из политичких и војно-безбедносних него и из енергетских разлога. Наиме, у периоду док су се стварали услови за реализацију обојене револуције, Грузија је представљала територију преко које би могао проћи алтернативни цевовод, посредством којег би се Русија заобишла и маргинализовала у транспорту нафте и гаса из централних делова Азије ка Европској унији. Међутим, тај стратешки пројекат креатора обојених револуција није ухва-

тио корена, с обзиром на то да је Русија реализовала транснационални гасовод Северни ток,⁶⁸ а недавно је започета и изградња Јужног тока. Али то тада није било извесно. Прво значајније и организованије ангажовање креатора обојених револуција у Грузији одиграло се 1996. године у Тбилисију, када је неколико америчких невладиних организација основало „Либерти институт”, чије су се приоритетне активности односиле на афирмацију људских права. Посредством овог института формиран је опозициони покрет „Кмара”, који је имао пресудну улогу 2003. године приликом извођења обојене револуције. Сама револуција реализована је по познатом сценарију. По окончању парламентарних избора, према резултату који је објавила државна изборна комисија, победио је политички блок Шеварнадзеа. Међутим, лидер уједињене опозиције Михаил Сакашвили и његови следбеници издали су саопштење да су избори покрадени и на основу инструкције из иностранства организовали масовне демонстрације, што је резултирало додатним усложњавањем политичких и безбедносних прилика у Грузији, која се убрзо нашла пред потпуним колапсом у жеку постизборне кризе. Недуго затим, новембра 2003. године, током одржавања свечане конститутивне седнице новог грузијског парламента, опозиционе снаге предвођене Сакашвилијем пробиле су полицијски кордон и насилно заузеле зграду скупштине, из које је Шеварнадзе у последњем тренутку, уз помоћ својих личних пратилаца, успео да побегне. Истовремено, грузијске оружане снаге одбиле су Шеварнадзеово наређење да интервенишу, тако да су демонстранти на револуционарном таласу убрзо заузели све најважније центре извршне, законодавне и судске власти у земљи, што је на крају резултирало сломом режима.

⁶⁸ Интересантно је да је најзначајнији резултат ових блиских руско-немачких енергетских односа и „круна личних веза између Шредера и Путина” гасовод Северни ток. Хиљаду двеста километара цевовода који се налази на дну Балтичког мора најскупљи је пројекат ове врсте икада створен. Претпоставља се да ће кроз Северни ток, заједнички подухват „Гаспрома” (који поседује 51 одсто акција), немачких гиганата BASF и EON „Ruhas” (који поседују по 20 одсто акција) и холандског „Гасуније” (који поседује девет процената акција), кроз Немачку годишње протицати 55 милијарди кубних метара гаса, одакле ће даље ићи до осталих земаља Европске уније. Овај пројекат повећава тражњу за гасом у Немачкој, што је делом заслуга и Шредерове владе, која је принудно затворила нуклеарне електране у Немачкој; Сања Алавања, Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом – мастер рад, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 49;

Революционарни догађаји у Грузији 2003. године⁶⁹

Интересантно је истаћи и да је дан након насилног заузимања кључних грузијских институција од стране револуционарних снага у Тбилиси допутовао Игор Иванов, тадашњи руски министар спољних послова, који је одржао састанак иза затворених врата са Шеварнадзеом и Сакашвилијем. По окончању поменутог састанка, Шеварнадзе се обратио јавности и званично саопштио да подноси оставку, чиме је и формалноправно предао власт опозицији. Међутим, тиме се нису на дужи рок окончали превратнички догађаји у Грузији. Почетком 2009. године, опозиција је све више почела да инсистира на оставци Сакашвилија, оптужујући га за губљење 20 одсто територије у, како наглашавају, непотребном прошлогодишњем рату у Абхазији и Јужној Осетији, као и због тоталитарног начина владавине. У том смислу, Сакашвили је у неколико наврата изјављивао да опозиционе снаге у Грузији, по налогу из Кремља, финансирају руски олигарси, због чега је био приморан да тражи подршку Запада, пре свега НАТО-а.

Узгред, Михаил Сакашвили се школовао у САД и супруга му је Американка. Све карте је бацио на сукоб са Русијом у интересу појединих утицајних кругова америчке политике, без било какве концепције и озбиљнијег плана, што је грузијско друштво довело у тешку кризу. Негативан врхунац његове политике био је

⁶⁹ www.fanpop.com;

војни дебакл са Јужном Осетијом и Абхазијом.⁷⁰

Међутим, подршка Запада Сакашвилију или је изостала или је била недовољна. У сваком случају, октобра 2012. године на парламентарним изборима у Грузији победио је опозициони политички блок, који је предводио контроверзни милијардер Бидзина Иванишвили, што је представљало прву демократску промену власти у државама кавкаског региона. Сакашвили, којем на месту председника Грузије истиче мандат 2013. године, неће имати право да се поново кандидује. У периоду док је имао парламентарну већину, Сакашвили је извршио низ уставних промена, којима је центар моћи пребацио са председничке на премијерску позицију, надајући се да ће даљу политичку каријеру наставити у улози премијера са највећим могућим овлашћењима. Упркос изборном поразу, Сакашвили је признао победу опозиционих снага и без било каквих условљавања омогућио формирање нове грузијске владе. Међутим, веома је важно нагласити да Сакашвили то није учинио зато што баштини демократске вредности устројства политичког живота у својој земљи, него из чисто прагматичних разлога, који се тичу директно њега самог. Сакашвили је, као човек који је на власт дошао на таласу обојених револуција, можда боље него било који други грузијски политичар знао како би могао проћи да је којим случајем оспорио изборни резултат, а самим тим и народну вољу. У новом револуционарном процесу који би евентуално испровоцирао својим непромишљеним политичким поступцима не би остао само без председничке позиције, него би вероватно од нових власти био ухапшен и процесуиран. Овако је Сакашвили купио време, при чему не би требало искључити могућност да ће након истека председничке функције затражити политички азил у некој од страних држава, а постоје и индикације да већ поседује држављанство САД.

Готово идентичан сценарио реализовања обојене револуције одиграо се у Украјини. Крајем 2004. године одржани су председнички избори и у други круг су ушла два кандидата – Виктор Јушченко, прозападни политичар чија је политичка платформа и кампања била базирана на европским и евроатлантским интеграцијама, и Виктор Јанукович, који се залагао за ближе и чвршће везе са Русијом, поред осталог и стога што у Украјини живи више од 20 милиона Украјинаца који говоре руски језик и православне су вероисповести. Након другог круга, централ-

⁷⁰ Види опширније: Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 195;

на изборна комисија издала је званично саопштење да је победио Јанукович. Међутим, имајући у виду геополитички положај Украјине, било је јасно да је због мале процентуалне разлике у укупном броју гласова на помолу дубока постизборна криза, кроз коју ће се преламати интереси најугицајнијих земаља. Запад је оштро критиковао украјински изборни процес, сматрајући да су избори покрадени, те да је у другом кругу победио Јушченко, чему у прилог иде и неколико званичних изјава тадашњег председника Сједињених Држава. С обзиром на то да Јушченков изборни тим и његови инострани консултанци нису били сигурни у његову победу у случају евентуалног понављања другог круга председничких избора, по моделу обојених револуција организоване су масовне демонстрације. Те демонстрације су биле добро осмишљене и логистички подржане, тако да су могле да се одрже све до јануара 2005. године, када је постизборна криза постигла врхунац и остварила се у обојеној револуцији.

Револуционарни догађаји у Украјини 2004. године⁷¹

Након тога, руске власти су организоване емитовање више документарних филмова о обојеној револуцији у Украјини. Ти филмови су заправо сачињени на основу података и оперативних снимака руских специјалних служби, и представљали су својеврсно сведочанство о улози западних обавештајних служби, али и појединих држављана Србије – активиста покрета „Отпор” – у припреми и реализовању украјинске обојене револуције.

Интересантан је и начин на који је, за потребе бројних домаћих и страних медија, политички аналитичар Обрад Кесић описао револуцију у Украјини. Наиме, Кесић је тврдио да постизборна криза у Украјини није била главна тема у америчким

⁷¹ ukrainetrek.com;

медијима, али је била добар водич за разумевање САД и њене улоге у свету. Још за мандата Била Клинтона, постојала је идеја да се унутар администрације формира канцеларија за поспешивање демократије, која би обједињавала све напоре Сједињених Држава да шире демократију у разним деловима света. Идеја није остварена, али је после 11. септембра Бушова администрација јавно изнела иницијативу да се у склопу Стејт департмента оформи канцеларија за промене режима. Њен би задатак био да по свету руши непријатељски настројене режиме, оне који се супротстављају америчкој политици, али махом у земљама Блиског истока и централне Азије. Стога је, према Кесићу, Украјина само ново попрште битке за америчко ширење демократије у свету, при чему се тај рат не води оружјем, већ „другим средствима”, које Американци називају „people power”, то јест снага народа. У ту сврху користили су ресурсе Националног демократског института (NDI) и Међународног републиканског института (IRI), при чему су улогу генерала преузели млади активисти из ових невладиних организација.

Након обојене револуције, Украјина је ушла у вишегодишњи хронично нестабилан политички и безбедносни период. Подела бирачког тела на две приближно подједнаке целине које различито виде политичке и културне перспективе земље, и с друге стране тежња сваке од њих да успостави своју доминацију, продубиле су кризу политичког система.⁷²

Септембра 2008. долази до нових политичких промена и распада владе, када премијерка Јулија Тимошенко раскида коалицију са политичким блоком који предводи тадашњи председник Виктор Јушченко. Међутим, две године касније и она губи власт, тако да пуну политичку контролу над Украјином преузима Виктор Јанукович. Иако су сви очекивали да ће са сломом обојене револуције наступити период украјинске политичке стабилности, догађаји који су се одигравали и који се и данас одигравају најдиректније оповргавају те претпоставке. Наиме, Украјина данас, поред унутрашњих тензија, има и све отворенија спољнополитичка питања и са Западом и са Русијом. Општераспрострањена процена да ће Јануковичева владавина допринети не само нормализацији већ и унапређењу односа Украјине и Русије била је погрешна. Јанукович покушава да

⁷² Види опширније: Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 50; Такође, види и: Adrian Karatnycky, *Ukraines Orange Revolution*, Foreign Affairs, New York, March/April 2005;

води политику која би била прихватљива и за Запад и за Русију, и на сваки начин настоји да балансира између ових политичких полова. Међутим, изградњом гасовода Северни ток и почетком изградње Јужног тока Украјина је доживела велики геополитички хендикеп јер је у енергетској сфери изгубила значај који је донедавно имала. Након изградње ових транснационалних гасовода и већ продуженог уговора до 2042. године о коришћењу луке Севастопољ на Криму за потребе руске Црноморске флоте, Украјина се постепено ставља у све зависнији и подређенији положај наспрам Русије. Због тог јачања руског утицаја очито је да је понављање обојене револуције готово немогуће, али исто тако доводи се у питање и до када ће Јанукович имати политичку већину. Због тога, све чешће провејава мисао да су ова дешавања у Украјини само међукорак у великој руској стратегији поновног успостављања потпуне доминације на постсовјетском простору.

Марта 2005. године у Киргизији, по окончању парламентарних избора за које је опозиција тврдила да их је власт фалсификовала, у главном граду Бишкеку избили су масовни протести који су резултирали насилним упадом демонстраната у зграде председништва и владе, док је свргнути председник Аскар Акајев побегао у Казахстан.

Револуционарни
догађаји
у Киргизији
2005. године⁷³

Интересантно је да администрација САД није испољавала никакво незадовољство, нити се у знатној мери конфронтирала с тадашњом киргизијском проруском власти, иако је опозиција све више протестовала и стварала простор за амерички офанзивни спољнополитички маневар. Разлог за наведено лежи у чиње-

⁷³ www.rferl.org;

ници што је председник Акајев после терористичких напада на САД одобрио Сједињеним Државама да изграде војну базу на територији Киргизије, која је коришћена у нападу на Ирак и Авганистан. Међутим, интересантно је да је Акајев тада одобрио и Руској Федерацији да направи своју базу, тако да је Киргизија постала једна од ретких држава у којој су биле позициониране и руске и америчке војне снаге. Процењује се да је кључну улогу у свргавању Акајева имао ОЕБС, који је преко свог изасланика Лојзе Петерлеа, словеначког дипломате, пружио међународни легитимитет револуционарним снагама у Бишкеку. Руски државни врх је оштро протествовао, истичући да ОЕБС делује изван својих овлашћења и подржава противуставне елементе у Киргизији. Убрзо су политичке снаге предвођене Курманбеком Бакијевом усталичиле своју власт и након консолидације започеле беспоштедну борбу против Акајевљевих присталица.

Међутим, иако је у тзв. револуцији лала постигнут некакав почетни резултат који се односио на насилну промену уставног уређења, чистке претходних кадрова су изостале. Томе је у великој мери допринела чињеница да у Киргизији важну улогу има бројна руска и русофонска мањина, која заузима кључна места у економском и привредном систему земље, што је фактички значило и наставак одређеног вида стратешког партнерства са Руском Федерацијом. Такође, Киргизија је и након револуције остала чланица Заједнице независних држава и Шангајског споразума.⁷⁴

Маја 2005. године у Узбекистану група наоружаних лица ослободила је око две хиљаде затвореника, који су били осуђени као исламистички екстремисти. Упоредо са тим, трајало је суђење групи узбекистанских бизнисмена оптужених за противуставне активности, које су биле усмерене ка насилном преузимању власти уз помоћ терористичких и криминалних банди. Тада је дошло до масовних демонстрација и протеста, који су се окончали репресивном акцијом снага безбедности, у којој је међу демонстрантима било и погинулих. Интересантно је да су дан након отпочињања немира представници узбекистанске службе безбедности дали рок од 30 минута дописницима страних медија да напусте главни град Андицан, јер је, према њихо-

⁷⁴ Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 187. Поред наведеног, о политичким ефектима револуционарних догађаја у Киргизији види опширније: Shairbek Juraev, *Back on Track? Kyrgyz Authoritarianism After the Tulip Revolution*, Ponars, Washington, 2010;

вој процени, постојала могућност да буду отети од револуционарних снага и искоришћени као таоци. Овакав поступак изазвао је подозрење страних извештача, који су процењивали да режим Ислама Каримова на тај начин жели да прикрије од међународне јавности бруталну акцију коју је припремао против демонстраната. У међувремену, више хиљада Узбекистанаца избегло је у суседну Киргизију, која у прво време није желела да им пружи уточиште, због дугогодишњих заоштрених билатералних односа ове две земље. Касније, након енергичне акције узбекистанских снага безбедности, председник Ислам Каримов изјавио је да је за насиље према демонстрантима одговорна радикална исламистичка организација „Hizb ut-Tahrir”. У том смислу, мислимо да се слом револуционарног деловања у Узбекистану одиграо због више фактора, од којих два сматрамо најважнијим. Прво, узбекистанске власти су од распада Совјетског Савеза и свог осамостаљења одржавале интензивне и надасве кооперативне односе са администрацијом САД, која је, поред осталог, и приликом напада на Авганистан користила територију Узбекистана. Други разлог лежи у чињеници што Ислам Каримов суверено влада Узбекистаном од 1991. године, и од тог периода формирао је јаку, репресивну државу са централистичким системом власти, у којој његови политички следбеници према њему испољавају висок степен лојалности.

У перспективи, Русија може да буде задовољна уколико Узбекистан и даље буде активан члан Заједнице независних држава и Шангајског савеза, а посебно ако званична Москва у међусобној трговинској размени задржи билатерални паритет, што је заправо услуга узбекистанским властима. Процењује се да Русија само на тај начин може да задржи садашње стање, где још није остварен одлучујући утицај неке треће земље, пре свега САД, Турске или Кине.⁷⁵

Међутим, најактуелнија дешавања у Узбекистану бацају ново светло на руско-узбекистанске односе.⁷⁶ Одлука узбекистанског руководства да напусти војно-политички савез ОДКБ и поновно окретање администрацији САД само додатно

⁷⁵ Види опширније: Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 112-114;

⁷⁶ О актуелним дешавањима у том правцу види опширније: Младен Ђорђевић, *Узбекистан – поновни обрт Ислама Каримова*, Нова српска политичка мисао, интернет издање рубрике Савремени свет, Београд, 5. XI 2012;

уноси тензију у већ заоштрене политичке и војно-безбедносне односе у централној Азији. Изговор узбекистанске стране за овакву одлуку крајње је тривијалан и односи се на њихово непристајање на оснивање војне базе за брза дејства у региону централне Азије, јер званични Ташкент процењује да би због тога могао имати проблема с радикалним исламистичким фактором. Да је тај изговор потпун апсурд, говори и чињеница да је Узбекистан својевремено пружао пуну подршку НАТО снагама приликом њихових напада на Ирак и Авганистан, где такође делује радикални исламистички фактор, што тада није представљало претњу за званични Ташкент. Очигледно је реч о нечему другом. Осим тога, Узбекистан је најјача војна сила у Централној Азији, али и велики произвођач природног гаса за потребе руских енергетских компанија, тако да све израженији проблеми на релацији Москва–Ташкент добијају на геостратешком значају. Због свега наведеног, може се закључити да поновни покушај обојене револуције у Узбекистану није могућ, али овој земљи, свакако, прети неки нови политички преврат у руској режији.

У Молдавији је крајем 2005. године покушана обојена револуција. Томе је претходио састанак у септембру исте године у Варшави, на којем су Ису Гамбара и Расула Гулијева, лидере молдавске уједињене опозиције, примили Збигњев Бжежински и Мадлен Олбрајт, пожелевши им успех у предстојећем покушају да преузму власт на председничким изборима. Тада су лидери уједињене опозиције најавили да ће организовати масовне демонстрације и насилно преузети власт уколико не буду задовољни изборним резултатом, што су новембра 2005. године и покушали. Међутим, априла 2009. године одржани су парламентарни избори, на којима је Комунистичка партија освојила највећи број гласова, нешто мање од 50 одсто. Дан касније, опозиционе снаге организовале су масовне демонстрације у главном граду Кишињеву, јер су сматрале да је изборни процес био нерегуларан, посебно у сегменту бирачких спискова. У протестима опозиције, у којима су учествовали претежно студенти, дошло је до интензивних сукоба с полицијским снагама, а касније су опозиционе снаге запалиле парламент и резиденцију молдавског председника. У маси демонстраната могле су се видети румунске заставе, јер значајан део опонената молдавских комуниста подржава зближавање Молдавије с Румунијом, а према одређеним подацима, око 50 одсто Молдаваца има двојно, молдавско-румунско држављанство.

Революционарни догађаји у Молдавији 2005. године⁷⁷

У енергичној акцији молдавске полиције, након неколико дана успостављен је правни поредак у земљи, а преко 200 демонстраната је ухапшено и кривичноправно процесуирано. У међувремену, немири су попримили међународни карактер, а молдавски председник Владимир Вороњин јавно је оптужио Румунију да је покушала да изведе преврат у Молдавији, истовремено прогласивши тадашњег румунског амбасадора у Кишињеву за *persona non grata*. Уставни суд Молдавије наложио је поновно пребројавање гласова и проверу бирачких спискова, при чему су реакције Европске уније на догађаје у Молдавији биле суздржане. Најоштрије су реаговали поједини руски политичари, пре свих лидер комунистичке партије ГенADIЈ Зјуганов, који је нагласио да иза демонстраната стоје стране обавештајне службе, које су организовале револуције у Грузији и Украјини. Међутим, западни аналитичари сматрају да су, поред неједнаких услова у предизборној трци, главни разлози масовних протеста у Молдавији били сублимирани у незадовољству бирача корумпираним властима и економском ситуацијом, а додатну фрустрацију Молдаваца, по њиховој процени, изазвао је наводни успех Румуније у европским и евроатлантским интегративним процесима.⁷⁸

⁷⁷ www.webupd8.org;

⁷⁸ Boris Varga, http://www.borisvarga.com/index.php?option=com_content&task=view&id=97&Itemid=2;

Методика извођења обојених револуција

Ако се спроведе детаљна анализа револуционарних процеса који су захватили постсовјетски простор, није тешко закључити да се ради о сложеним и вишедимензионалним друштвеним кретањима, која су се реализовала или покушала да се остваре на готово истоветан начин. Све то указује да се радило, али и да се ради (будући да је у питању процес који још није завршен) о унапред смишљеном наступу креатора и наручилаца обојених револуција.

Сама техника обојених револуција, због великог значаја у креирању савремених међународних односа, изазвала је знатно интересовање бројних истраживача, посебно са постсовјетског простора, због чега постоји квантитативан истраживачки фонд из ове области. Квалитативном анализом тог фонда долази се до одређених праваца, који указују на тактику извођења овог облика политичког преврата.

Сходно томе, у почетној фази ствара се амбијент како би се привреда одређене државе (која је мета агресије) различитим економским притисцима што више учинила зависном од спољног фактора. То се најчешће изводи различитим финансијским интервенцијама Међународног монетарног фонда и Светске банке, а тамо где нису присутне ове институције, делује се преко банака, инвестиционих фондова, мултинационалних корпорација, олигарха, корумпираних појединаца и томе слично. Није ретка појава ни да су појединим државама завођене економске санкције од дела међународне заједнице. У сваком случају, циљ је да се у што краћем временском распону изазове снажна и интензивна дестабилизација целокупног економског система, како би се проузроковао привредни колапс, па самим тим и пад животног стандарда. С падом животног стандарда на сцену ступају социјалне тензије и противречности. Психолошко-пропагандним деловањем ствара се амбијент да је политичко, то јест државно руководство најодговорније за тешку економску и социјалну ситуацију у земљи, чиме држава тоне у још дубљу политичку и безбедносну кризу. То субверзивно деловање из иностранства путем пласирања дезинформација спроводи се на више начина, а списак модалитета је бесконачан и условљен је маштом и креативношћу. Као најчешћи модалитет јавља се коришћење медија, мада је у данашње време интернет постао изразито обимно и широко комуникационо поље с невероватним могућностима, које вишеструко превазилазе домете глобалних медијских концерна. Осим тога, постоје и много суптилнији начини пласи-

рања дезинформација, што, свакако, представља један од домена рада специјалних служби, чиме се изазивају веома штетне, може се рећи и разорне последице.

У земљи се услед нагомиланих политичких и економских тензија организују штрајкови, који с временом прерастају у добро организоване протесте. Ти протести често добијају епитет нереда и немира ширих размера, што, свакако, проузрокује интервенцију снага безбедности. Тада, готово по аутоматизму, опозиционе структуре проглашавају прекомерну употребу силе над демонстрантима, чиме се стварају погодни услови за интернационализацију тих унутрашњих конфликта. Најчешће се потенцира угроженост људских права и слобода, што у почетку имплицира вербалне осуде од појединих страних званичника и међународних организација, док се у следећој фази изгласавају одређене резолуције, којима се осуђује насиље према опозиционим круговима. Убрзо након тога, формирају се савези више држава којима се од дела међународне заједнице поверава мандат за наводно проналажење политичког решења за превазилажење кризе, чиме се заправо њихова субверзивна и прикривена активност постепено уводи у легалне и легитимне оквире. Ти савези у свом називу најчешће садрже префикс „пријатељи”, а након тога и назив државе или региона који је захваћен конфликтом.⁷⁹

Упоредо с тим, због наводног непоштовања људских права уводе се и санкције за транзит и боравак значајнијих државних функционера у државама које стоје иза обојених револуција, чиме се врши снажан притисак и додатна интернационализација политичке кризе. То се најчешће реализује путем тзв. црних листа, које се јавно објављују у средствима масовног информисања.

Када је реч о легализацији субверзивних активности од стране организатора обојених револуција, важно је напоменути да тај процес подразумева увођење или покушај увођења оних група и појединаца који су до јуче деловали из различитих обавештајних центара, пре свега у форми „независних посматрача”. Ти верификатори имају унапред припремљене извештаје о нарушавању људских права и слобода, гушењу демократских процеса и свеукупном политичком стању, чиме је унапред одређен ре-

⁷⁹ У нашој земљи већ неколико година функционише неформално удружење „Пријатељи Санцака”, које је основано на иницијативу бившег америчког амбасадора Камерона Мантера. У удружењу су, поред шефа дипломатске мисије САД, сталне чланице из још десетак земаља и међународних организација, попут Немачке, Турске, Швајцарске, УН, Канцеларије ЕУ, ОЕБС-а итд;

зултат њихове евентуалне ревизије. Пошто већина држава које је захватио талас обојених револуција није дозвољавала овакав облик спољног уплитања у унутрашње послове, то је представљало повод да се оне прогласе за недемократске и ауторитарне државе. А ако се томе дода и неписано правило да се готово сви облици политичке борбе против ауторитарних режима „толеришу”, посебно они нелегални, из прикривеног начина деловања прелази се ка отвореној дестабилизацији прилика и додатном продубљивању кризе.

У таквом стању затегнутих и сложених свеукупних друштвених односа ствара се амбијент за поједине облике политичког насиља. Тако, на пример, није ретка појава да су у државама у којима су извршене или покушане обојене револуције извођене диверзије и саботаже. Такође, било је случајева да су покушавани или извршавани атентати, па и самоубиства с политичком позадином, што је доприносило утиску да се ради о стању безвлашћа, али и дворским превратима, кадровским обрачунима и ломовима унутар владајућих политичких система.

У таквом изразито кризном амбијенту, уз јавну подршку из иностранства, опозиционе снаге инсистирају на расписивању ванредних избора на свим нивоима власти. У предизборном периоду опозиција врши снажну политичку активност у правцу гласачког анимирања што већег броја грађана, при чему се новац за политичку кампању обезбеђује из иностранства. Изборни дан је кључан за реализацију обојених револуција, јер се ове револуције реализују по тачно одређеном сценарију, и када је у питању овај дан, импровизације су минималне. Кључна особеност је у томе да пола сата по затварању бирачких места опозиционе снаге проглашавају победу, без обзира на резултате гласања. Тада позивају грађане да се окупе на централном градском тргу како би прославили победу. Када се народне масе окупе, у случају да опозиционе снаге нису оствариле победу на изборима, њима се саопштава да је изборни процес био нерегуларан, да је власт, једном речи, покрала изборе, те да објављени резултати нису веродостојни. Грађани се позивају да остану на протесту до испуњења својих захтева, и за ту сврху организује се постављање шатора, допремање хране, воде, лекова, средстава за хигијену и одеће, као и других потрепштина, све у циљу да се омогуће услови за што дуже остајање народних маса. Како би се одржала политичка тензија и психолошка напетост сваког појединца, опозиционари држе запаљиве говоре, али организују и забавно-уметнички програм како би се што већи број људи анимирао да

остане на протесту. Све ово поприма облик ненасилне борбе, где се унапред смишљеним и тактичким наступом покушава придобити део владајућих структура, посебно из ресора који контролише апарат принуде и силе. Преко посредничких веза уговарају се састанци с функционерима из редова специјалних служби, армије и полиције, и обећавају им се не само наводне амнестије за самопрегوران рад већ и нова унапређења. На тај начин праве се пукотине унутар владајућег система, а упоредо с тим организују се и протести подршке опозиционим снагама у унутрашњости земље. Циљ је да криза добије свеобухватан карактер, те да се деловање органа безбедности дисперзује на подручје читаве земље, чиме се и умањује њихова ефикасност. Обуставе рада, то јест штрајкови, такође представљају веома ефикасан модалитет у паралисању власти. Свим обојеним револуцијама претходили су масовни штрајкови, који су прерастали у nerede и немире ширих размера. Међутим, веома је важно нагласити да су организатори обојених револуција мајстори тајминга, јер предвиђене делатности и поступке активирају у тачно одређено време. На пример, уколико се одлучи да се испровоцира реакција полиције да примени силу над демонстрантима, то се увек чини синхронизовано, то јест истовремено на више различитих локација. Употреба средстава принуде и ангажовање јединица полиције представља једну, условно речено бирократску процедуру, где је неопходно испоштовати след поступака приликом командовања. Због тога су демонстранти увек бржи и у предности, при чему креатори обојених револуција играју и на ту карту када дође до сукоба са органима безбедности.

Како у фази припреме, тако и у фази непосредног извршења обојене револуције, спољни фактор који стоји иза овог политичког преврата појачаће притисак тиме што ће посредством различитих међународних организација, невладиног сектора и разних „експерата” презентовати тобожње анализе и правна тумачења о нерегуларности изборног процеса и тиме додатно унети нестабилност у друштво захваћено политичком кризом. На тај начин, ти краткотрајни легитимни облици политичке борбе, као што су изборни и постизборни процес, различити протести, демонстрације, штрајкови и томе слично, ишчезавају са сцене и поново се улази у домен нелегалних облика политичке борбе. Ти нелегални облици попут атентата, самоубистава с политичком позадином, диверзија, саботажа, па чак и тероризма преливају се у поље политичких преврата. Када до тога уопште долази? Одговор на ово питање није нимало једноставан, при чему се на примеру доса-

дашњих обојених револуција издиференцирало неколико кључних параметара, од којих истичемо:

- да је интензитет политичке нетрпеливости одавно превазишао облике демократске политичке борбе, као и да су и владајуће и опозиционе снаге спремне на тотални сукоб, без страха од могућих последица;
- да опозиционе структуре уживају снажну подршку из иностранства, одакле и добијају сигнал за своје престројавање на нови колосек насилне политичке борбе, прихватајући различите облике политичког насиља као једини могући инструмент освајања власти;
- да је политичка, социјална и економска криза достигла такав степен у којем се опредељење опозиционих структура за радикалне методе са њихове стране доживљава као једина могућност за превазилажење хроничних проблема.

Свакако да набројани фактори који условљавају нелегалне облике политичке борбе у правцу извршења политичког преврата нису коначни, већ представљају само истраживачки оквир, где се у једном мултидисциплинарном приступу могу разрадити неки нови услови, који су у сваком појединачном случају детерминисани облицима друштвених уређења, идеологијом, религијом, традицијом и томе слично.

По многим оценама, окретање мекој моћи директан је производ наставка политике Запада да опкољава Русију. Управо се талас обојених револуција, којима су мењани режими у бившим совјетским републикама, сматра директним поводом за окретање Русије новом пропагандном, вредносном и идеолошком рату. Контекст за разумевање овог развоја чини очигледна чињеница да су Американци и Британци – супротно свим договорима и обећањима својевремено датим Горбачову – наставили да се шире ка истоку, злослутно пристижући на границе саме Русије. Велика Британија је у овом погледу посебно значајна зато што баштини већ скоро два века дугу историју непрестаних сукоба и борбе са Русијом за зоне утицаја, ресурсе и доминацију над стратешки значајним подручјима. Упркос руској дефанзиви деведесетих, Британци и њихови савезници Американци наставили су да угрожавају руске интересе, истискујући је из постсовјетског региона и чак директно претећи будућом поделом Русије на европски, азијски и сибирски део. Три балтичке државе су примљене у НАТО, а у њима се подржава миноризација и асимилација руског становништва. Британци су постали посебно нервозни након Путиновог доласка на власт. Неколико афера као што су афера Литвињенко и Полит-

ковска, одбијање изручивања неколицине чеченских лидера које Руси оптужују за тероризам, заштита сада већ покојног Бориса Березовског, сва могућа подршка коју британски медији указују руској опозицији, или протеривање службеника Британског савета у Москви, индицирају појачано присуство британских обавештајних структура у региону и у самој Русији. Заједно са Британцима наступају разни делови америчких обавештајних структура, које делују преко невладиних организација, студентских и омладинских организација, независних медија, фондација итд. Ова генерална злоупотреба „цивилног друштва”, то јест инструментализација и вештачко обликовање овог простора, одиграли су кључну улогу у таласу обојених револуција које су средином ове деценије под англо-америчким патронатом извођене у бившим републикама СССР-а. Реч је о грузијској ружичастој револуцији из 2003, украјинској наранџастој револуцији из 2004. и киргистанској револуцији лала из 2005. године. У све три земље, методом ненасилних протеста и употребом цивилног друштва, након проблематичних избора оборени су постојећи режими, да би на власт биле доведене нове, потпуно прозападне и по правилу антируски расположене елите. Елите које су, за разлику од претходних руководстава, спремне да своје земље уведу у НАТО и да на тај начин помогну потпуном војном опкољавању Русије. Матрица и методе обојених револуција постале су предмет помног изучавања руских научника и стратешких аналитичара и због тога што је уочено да се слични процеси припремају и спроводе и у другим земљама ЗНД, укључујући и саму Русију. У том смислу, Константин Косачов је 2006. године признао да су ове револуције, поред осталог, плод стратешке грешке Русије, која се, по његовим речима, ограничила искључиво на рад са политичким и економским елитама ових земаља, вршећи на њих притисак да делују у складу са интересима и жељама Кремља, док је у потпуности занемарила рад са широким слојевима становништва, бирачима који су остали ван њеног утицаја. Дакле, најкасније 2004. године, након украјинске наранџасте револуције, администрација у Москви схватила је значај меке моћи и стратешки почела да ради на њеној изградњи и промоцији у околним земљама и у свету.⁸⁰

Када се посматра са данашње временске дистанце, није тешко закључити да обојене револуције за циљ нису имале само успостављање војно-политичке доминације и пуне контроле над

⁸⁰ Миша Ђурковић, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 36-38;

природним ресурсима на постсовјетском простору, као што се то најчешће у домаћој и страниј литератури потенцира. Данас је јасно да су у питању били и све израженији интегративни процеси постсовјетског региона. Администрација САД те процесе доживљава као својеврсну ресовјетизацију региона. Према мишљењу Хилари Клинтон, бивше државне секретарке САД, то се врши конституисањем Евроазијске уније, која формално представља царински савез, а заправо је у питању рестаурација некадашњег Совјетског Савеза. Званична Москва је оштро демантовала те наводе и нагласила да је у питању економски савез, да је у свету општи тренд геополитичке трансформације, као и да су тврдње америчких званичника о ресовјетизацији најобичнији стереотипи. Такође, земље БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка) и азијско-тихоокеански регион представљају нови центар светске привреде. Руска страна процењује да ће већ за десетак година доћи до нове прерасподеле на макроекономском плану, што засигурно раздражује одређене државе. Поред наведеног, на упозорење званичног Вашингтона да ће на све начине покушати да заустави даље интегративне процесе на постсовјетском простору, Николај Патрушев, секретар Савета за националну безбедност Руске Федерације, недавно је изјавио да вероватноћа за реализовање нових обојених револуција и даље постоји, те да ти процеси представљају директну опасност по националну безбедност Русије. Такође, као реалну претњу по руску безбедност навео је и све сложеније политичке догађаје у Киргизији, Тацикостану и Украјини.⁸¹

Друштвене промене у бившим совјетским републикама које је својевремено захватио талас обојених револуција и које су допринеле да се ослабе позиције креатора и инспиратора ових сложених облика политичког насиља нису завршен процес. Поједине велике силе остале су заробљене у својим амбицијама, којих се, свакако, неће тако лако одрећи. То ће, без сумње, довести до нових дестабилизација и конфликта, који ће, по свему судећи, са политичког прећи на неки други терен, пре свега насилан. Крхка демократска друштва на постсовјетском простору готово је немогуће одржати политичким дијалогом и преговорима, због чега је извесно да ће владати они који буду имали већу силу и економску моћ. Објективно посматрано, ефекти који су проистекли из обојених револуција нису ништа епохално ни значајно донели државама у којима су се оне одиграле. За то постоје и конкретни економски параметри, а

⁸¹ Види опширније: Бранко Влаховић, *Москва: Амерички десант на Совјетски Савез*, Вечерње новости –интернет издање, 15. XII 2012;

о политичким „дометима” излишно је и говорити. Штавише, Грузија је доживела војни дебакл у петодневном рату с Руском Федерацијом око Абхазије и Јужне Осетије. Без политичке интервенције дела међународне заједнице, Грузији је претила опасност и од руске окупације. Добра околност је што се и свет мења, из доскорашње фазе униполарног све више постаје мултиполаран, због чега процес глобализације регресира. Да ли ће све ово бити довољно да обојене револуције у потпуности ишчезну са постсовјетске политичке позорнице, остаје да се види. Оно што је извесно, категоричан одговор у било ком правцу, свакако, не би био релевантан.

2. РЕВОЛУЦИЈА У КОНТЕКСТУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ, МОЋИ, СИЛЕ И НАСИЉА

Моћ, сила, насиље и власт представљају вечиту истраживачку тему не само у домену политичких наука већ и у ширим хоризонтима. Да би се са политиколошког аспекта на адекватан начин спровело истраживање моћи, силе, насиља и власти у контексту револуционарних активности, треба разграничити значења наведених термина. С обзиром на њихову сличност, није ретка појава да се моћ и власт, односно сила и насиље често поистовећују и изједначавају по свом значењу, а то је последица тога што поједини истраживачи недовољно познавају ове политичке феномене. У том смислу, неопходно је одредити ту појмовну разлику, и то не само ради задовољавања теоријско-аналитичког критеријума, већ и због разјашњења бројних недоумица, које првенствено постоје у политиколошким, али и другим друштвеним наукама.

Главна тешкоћа у конкретной анализи у томе је што се речи *моћ, сила, насиље и власт* често користе на начин који скрива разлике између њих. Људи обично желе да односе у које ступа власт опишу помоћу „легитимности” и „исправности”, а односе у којима се очитује моћ помоћу узрочних чинилаца који једној особи или групи омогућавају да детерминише поступке других. Када истраживачи који се баве структуром моћи у заједници покушавају да је одреде у каузалном смислу, јасно је да не истражују врсту моћи коју испољавају неки ванинституционални субјекти у друштву, на пример терористичке организације, организоване криминалне групе и слично. Овај аспект обичног језика доводи до честог поистовећивања моћи са званичном власти, тако да делује као да између њих постоји нека врста каузалног утицаја, мада оне често функционишу засебно и претња су рационалности и слободи.⁸²

Политичка власт

Да би се одређена власт окарактерисала као политичка, неопходно је да се заснива на моћи, сили и насиљу као својим неодвојивим деловима. Из наведених разлога, политичка власт представља

⁸² Norman Berі, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007. str. 109;

зону моћи, поред осталог и зато што располаже ресурсима за коришћење силе и насиља ради одржања своје моћи и испуњења одређених циљева своје владавине. У том смислу, потребно је истаћи да политичке власти нема без силе, јер онда нема ни њене моћи.

Према Симеуновићу, политичка моћ се, ако је *институционализована* и почива на позицијама са *правном способношћу одлучивања*, означава као политичка власт. Из тога произлази да је власт *организовано* насиље једне друштвене групе са циљем да обезбеди доминацију у друштву.

Власт и ауторитет се као појмови (а нарочито као речи) најчешће изједначавају иако су поједини политички филозофи настојали да их разликују. Ауторитет претежно изражава својство или „власт” некога да се његове одлуке (мисли, схватања и сл.) поштују, прихвате, и то по правилу без спољне или нормативне претње; не само због тога што је он „тај и тај” (орган, шеф, научник, отац) – негативан ауторитет, већ и што је он „такав и такав” – активни ауторитет. У пракси, нарочито у глобалном друштву, и власт је једна од основа ауторитета. Даља одредба ауторитета у томе је што може постојати и што постоји ауторитет са влашћу и ауторитет без власти. Ауторитет је општија и трајнија појава у историји, изван ње и преко ње. У суштини, то је неауторитарни концепт; отуда је погрешно изједначавати изразе *ауторитативан* и *ауторитаран* у називу „јаких”, диктаторских режима, мада је израз *ауторитативан режим* више конвенција него што је научно и језички оправдан – јер се управо тада власт и ауторитет бркају. Власт је битно политичка категорија (без обзира на то што је има и ван политике у ужем значењу), а ауторитет друштвено-морална (што не значи да је искључен из политике). Неосновано је становиште које власт од ауторитета разликује по томе што власт изражава друштвени однос, а ауторитет квалитет одређене групе или личности, политике, идеологије, мисли и концепције. И власт и ауторитет изражавају и претпостављају друштвени однос јер се ауторитет може имати само у друштву, у односу према другоме и његовом односу према нама. Али док власт подразумева ограничену слободу човека, ауторитет је њена допуна и тражи да је има што више. То долази најпре услед тога што, начелно узев, ауторитета нема ако није прихваћен; а прихваћен је стварно ако то чини аутономан и слободан човек. Ауторитет је вид друштвености и друштвених веза и услов друштвене равнотеже и слободе; то је власт, али уз низ неизвесности, јер изазива друге власти и антивласти (као и завере). Власт не може да постоји без насиља, идеологије и мистификације, док се ауторитет у томе губи, нестаје. Власт тражи и ствара потчињене људе, а ауто-

ритета нема без слободних и свесних грађана. Постоји квалитативна разлика између друштвеног односа који се изражава у власти и оног који отелотворује ауторитет. Власт је израз и последица неразвијеног, хетерономног и нарочито противречног и класног друштва у којем постоје појаве и могућности већих или мањих, редовних или радикалних сукоба између појединих друштвених група, и то сукоба око битних, егзистенцијалних услова живота друштва и тих група. Ауторитет је израз и последица стварног и нужног разликовања међу људима, као и самог феномена и суштине друштвености, која никад, ни у „најсрећнијем” и „најбољем” друштву (слободној заједници слободних људи), не може бити колективна анонимност у којој би нестала индивидуалност људи и разлике међу њима.⁸³

Власт је претежно појава оспољавања (екстериоризовања) моћи једних спрам других, док је ауторитет поунутрашњена (интериоризована) моћ која као таква зрачи: обе су израз противречности у људским односима, неједнакости и нужности разликовања, једнакости и потребе друштвених веза. Власт је отуђени и отуђујући део човекове личности, ауторитет је враћајући део отуђења човекове личности. У почетку историје друштва у релативној равнотежи, ови односи почињу да се мењају изражавајући класне разлике и класне борбе. У друштву у коме постоје односи власти и потчињености, а то значи у свим, у основи неразвијеним, класним и противречним друштвеним системима, однос ауторитета и власти у пракси је много сложенији него што њихово чак и оштрије појмовно разликовање претпоставља и наглашава. Теоријски, свака стварна власт истовремено дозвољава и тражи (не само због себе) развитак правих ауторитета и манифестовања ауторитета у правом смислу. По својој логици, она тежи да се успостави ауторитет, и у томе у извесној мери мора успети да би опстала – она то чини тиме што подржава ауторитете или што тежи да их подреди себи. Све се то дешава у сложеној и испреплетаној игри, у којој се налазе и непосредна потпора власти за стварање ауторитета (именовања на функције, прославе, награде, ордени, „ореол”, новац и слично) и уношење у „јавност” елемената „културе” (и некултуре), медиокритетства, опортунизма и конвенционалности, а некад и окупљање око власти која свој меценат не условљава понижавањем и корупцијом стваралаца правих вредности. На основу различитости у настанку и испољавању, стварају се и „модел” ауторитета. Ауторитет често може бити само фиктиван, а не стваран. Постоји и случај корумпирања ауторитета, па се све чини да се покаже како је он поклоњен,

⁸³ Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 111;

политички или идеолошки условљен, контролисан и у крајњој линији „захвалан” власти. Људско друштво имало је и има, нарочито у привременом и актуелном смислу, много више овако „стварних” и конвенционалних него истинских ауторитета у свим областима друштвеног, политичког, културног и међународног живота. Тако се дешава да „сумрак богова” (власт) доводи до пада ауторитета, а нова историјска зора осветљава њихове гробове и рађање нових ауторитета. Ограничавајући ауторитете, друштво, власт (политичко друштво) ствара основ и за појаву ограничених ауторитета. Све док објективно не могу да произађу из солидарне, цивилизоване и хуманистичке средине, ауторитети и сами често траже ослонац у неједнакости, компромисерству и медиокритетству. Потенцијално и стварно, они теже да буду власт. Формално одвојени од власти, наступају и сами као посебна форма власти и тиме се, у крајњој линији, налазе у односу према власти, било тако што стварно улазе у њен склоп – без обзира на то да ли је то видљиво или није – било да ту власт ограничавају или негирају и могу свесно или несвесно да стварају основе за нову власт и њено претварање у ауторитет.⁸⁴

Разликовање политичке власти и ауторитета није само од значаја за основну концептологију политике (за појам власти и политике), већ је у средишту теорије политичког система и политике. Политичка власт која руши ауторитет у друштву лишава се могућности да буде ауторитет и да има моћ; она постаје гола власт, што значи да се претвара у насиље, и да, путем репресије, постаје гола власт. Тиме се уједно допуњује, тачније исправља Раселова теоријска шема власти; гола власт није само израз репресивног друштва, већ је то управо она сама, чиме у друштво заправо уноси репресију. Власт је сложена и поливалентна појава и спознање њене нарави тражи сарадњу свих друштвених наука. Власт је увек политички однос (неједнакост плус апсолутизам и општост плус ограничење слободе), а основа и услов сваке власти јесте политичка власт.⁸⁵

Власт као облик друштвених односа испољава се час неформално и спонтано, час формално и организовано. Испољавање власти у спонтаним облицима резултат је стања идеолошке свести, где класе и велики део масе *осећају* да треба да се понашају у складу са иницијативом вође или форума, руководства партије или организације. Кад се тај „осећај” претвори у навику милиона људи, таква

⁸⁴ Исто, стр. 112;

⁸⁵ Исто;

власт представља најстрашнију моћ, при чему се стање друштва обично назива револуцијом или револуционарним кретањима.⁸⁶

Политичка власт је оријентисана ка држави, али политичке власти има и изван државне власти, као што и политика постоји изван државе. Организујући и учвршћујући власт у оквирима државе, група или појединац располажу најмоћнијом влашћу путем које остварују пресудан утицај на друштвену организованост и људски живот уопште. Стога њена употреба и злоупотреба стварају основу не само за институционалну борбу ради њеног стицања између политичких субјеката, већ и за нелегалне облике борбе за њену смену, који досежу своју кулминацију у револуцији као најдубљем социјалном конфликту.⁸⁷

Јавност и јавно мњење⁸⁸ су, поред свега што је досад у историји изналажено, а што је теорија истражила, и даље најмоћнији и најефикаснији фактор контроле политичке моћи и власти. Уосталом, политичка моћ и власт нешто су што људи не воле док је у туђим рукама, сигурнији су кад је код њих или бар под њиховом контролом. Та човекова склоност препознатљива је и по томе што све странке и лидери зазиру од моћи других, али и од контроле. Ваљда се зато у политици среће то да једни другима радо крешу крила сурово и осветољубиво. Свако је склон да се послужи свим и свачим да би другоме уздрмао сигурност и самопоуздање. Политичка моћ и власт можда најбоље показују како људске слабости знају бити јаке, нарочито кад нема чвршћих граница њиховог обуздавања.⁸⁹

Истовремено, политичка власт је основни облик и основ власти у друштву. Она се изражава у друштвеном односу у коме једна страна (властодржац) може да одређује понашање и активност друге стране (подвлашћеног) уз помоћ стварне или потенцијалне примене организоване принуде. Оно чиме се власт разликује од других

⁸⁶ Исто, стр. 113;

⁸⁷ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 156;

⁸⁸ Не постоји универзална дефиниција јавног мњења. Једна од најприхватљивијих је она која истиче да је јавно мњење заправо „мишљење друштвене групе о важним појавама и питањима, која је као скупину интересују”, Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 67;

⁸⁹ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 41;

односа у којима једна страна свесним утицајем (убеђивањем, примером) усмерава понашање друге стране у смислу својих циљева јесте способност организоване примене санкција као средства којим се у крајњој линији изнуђује потчињавање. Из овакве дефиниције власти произлазе два важна закључка за прецизно разумевање самог појма и његове друштвене суштине: прво, да власт постоји само у сложеним, организованим друштвеним групама, у организацијама, јер само у њима односи надређености и подређености, односи власти, могу добити устаљен, институционализован облик и осигурани и учвршћени могућношћу организоване примене санкција. Постоје безбројни односи у којима коришћењем моралног престижа или интелектуалног утицаја, насиљем или претњом једна страна постиже да се друга понаша у складу са њеним жељама и циљевима. Али уколико се овакви односи остварују ван склопа организованих друштвених група или независно од њих, то нису односи власти ни акти њеног вршења. Искључиви носилац политичке власти јесте држава. Све специфичне карактеристике политичке власти везане су за државу, за њену друштвену природу и функције. Политичка власт може бити у рукама различитих друштвених субјеката (краљева и војсковођа, политичара и државника, политичких партија или хунти), али само уколико они управљају државом. Имати политичку власт значи држати командне позиције у склопу државне организације. Политичка борба је увек у својој суштини борба за државну власт. У тој се борби решава којим ће класним и групним интересима служити организована политичка сила државе и ко ће бити њени конкретни носиоци. Способност примене организованих санкција битна је карактеристика сваке власти, али се власт не може држати ослањајући се искључиво на силу и принуду. Свакој власти је иманентна тежња да се легализује, да у идеолошко-моралној сфери изгради што шири ослонац за своју егзистенцију, оправдање за своје прерогативе и функције. Питање идејног основа на коме власт гради свој захтев да јој се људи покорavaju и са друге стране оспоравање тога основа представљају сталан и најважнији идеолошки вид политичке борбе у сваком класном друштву. Ширење страхопоштовања према власти, усађивање оданости и покорности према онима који је врше јесте врло важан елеменат у механизму политичког владања. Осим тога, идеолошка основа власти може бити различита, али увек мора постојати.⁹⁰

За разлику од власти, владавина је склоп односа друштвених снага који омогућују одлучујући утицај на усмеравање кретања у

⁹⁰ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975. str. 1146;

друштвеној заједници или некој области друштвеног живота. Легитимна владавина је легитимно институционализована моћ, док је нелегитимна владавина могућа само уз репресивно насиље, које треба да обезбеди апсолутну послушност.⁹¹

У контексту наведених одређења, намеће се питање да ли је суштински могуће обезбедити апсолутну послушност. Тоталитарни режими велики део активности усмеравају ка свом представљању у демократском духу, при чему се тоталитаризам као један од облика владавине никад јавно не признаје. У новијој историји најчешће се приписује Хитлеровој и Стаљиновој ери или периоду владавине румунског председника Николае Чаушескуа.⁹² Међутим, уколико се тежи објективности у сагледавању актуелних међународних односа у свету, намеће се питање да ли спољнополитички курс који спроводи администрација САД у последњих тридесетак година под окриљем глобализације представља и одређени вид тоталитаризма на ширем геополитичком плану.

Поред наведеног, потребно је истаћи да без обзира на погубност тоталитарне владавине у одређеној држави, код оваквог вида организовања власти постоје и одређене предности у поређењу са демократски уређеним друштвима, на пример стопа криминалитета је мала или уопште не постоји, због чега се становништво осећа сигурније. Међутим, наведено се не односи на релације појединац–држава, где је појединац у потпуности незаштићен и препуштен владајућим круговима.

У том смислу, ауторитаризам означава систем јаке државне власти по правилу усредсређене у рукама једне личности или једне мање групе људи, тежње ка таквој власти, као и фактичка стања којима су такве тежње остварене. Употребљава се да значи диктаторски или аутократски систем владавине или као општи и прилично неодређен назив за доктрине и режиме који одбацују демократију као слаб и неефикасан систем управљања друштвом и људима. Широко је прихваћен, посебно у периоду између два светска рата, као термин који је покривао разне облике не само недемократских

⁹¹ Види опширније: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989. str. 11;

⁹² О ауторитарности режима некадашњег румунског председника Николае Чаушескуа види опширније: Jon Mihalj Pašera, *Crveni horizonti*, Akvarijus, Beograd 1990; Aleksa Brajović, *U ogledalu tiranije*, Eksportpres i Naučna knjiga, Beograd 1990; Dennis Deletant, *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania 1965-1989*, M.E. Sharpe, New York, 1995; Peter Siani Davies, *The Romanian Revolution of the December 1989*, Cornell University Press, New York, 2005;

већ и антидемократских политичких режима, од режима „јаке државе”, преко апсолутне монархије, до фашизма.⁹³

Власт се најједноставније може дефинисати и као „легитимна моћ”. Док је моћ способност да се утиче на понашање других, власт је право да се то чини. Власт се, дакле, заснива на прихваћеној обавези покорвања, пре неголи на неком виду принуде или манипулације. У том смислу, власт представља моћ која садржи легитимитет и право. Вебер је, с обзиром на различите основе на којима власт почива, издвојио три типа: традиционалну, која је укореењена у историји, харизматску, која проистиче из личности, и правно-рационалну власт, која почива на групи објективних правила.⁹⁴

Међутим, иако су поједини аутори политичку власт одредили на изразито радикалан начин, попут Маркса и Енгелса, који су закључили да је политичка власт (држава) заправо организована власт једне класе за угњетавање друге класе,⁹⁵ неоспорно је да се у савременим друштвеним односима, ма колико то било тешко признати, у знатној мери налазе и примесе ове констатације.

Поред наведеног, постоје и тумачења да је инструмент власти примаран политички проблем с којим се суочавају људске заједнице. Чак и конфликти унутар породица често су резултат овог проблема, који је постао веома озбиљан са појавом савремених друштава. Данас су сви политички системи производ борбе инструмената власти за власт. Те борбе се могу водити мирним или оружаним путем између класа, партија, појединаца, племена или секти, а побеђен је увек народ, побеђена је стварна демократија.⁹⁶

Политичка моћ

Моћ је појам социологије и социјалне психологије, а посредно и политикологије. Услед утицаја ових наука на поједине правце у политичким наукама, овај термин почиње истовремено да се проширује и још више да компликује и ограничава концептологију у области проучавања политике. Моћ је исто тако и један друштвени однос, али док власт одржава и у основи намеће, а ауторитет подржава, развија и цивилизује људске односе, дотле је моћ мера разли-

⁹³ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975. str. 61;

⁹⁴ Endru Hejvud, *Politika, Clio*, Beograd, 2004, str. 15;

⁹⁵ Karl Marks i Fridrih Engels, *Komunistički manifest*, Centar za liberberske studije, Beograd, 2009, str. 9;

⁹⁶ Muamer El Gadafi, *Zelena knjiga*, Magnus, Beograd, 2006. str. 5;

ке и потврда неједнакости у тим односима. Моћ је енергија власти и ауторитета, истовремено њихова мера, ознака и активизација. Моћ означава, према томе, друштвено психолошку садржину власти и ауторитета. Моћ означава уопште способност да се право и хтење претворе у чин, али и да се оствари у ономе што неко има право или чему тежи. У области политике, моћ у пасивном смислу означава право да се врши, да се буде власт – ауторитет, а у активном смислу, потенцијалну снагу и ефективу да се то буде, да се ствара и развија пракса. Моћ је појмовно претпостављена у власти и у ауторитету. Али док у односу на ауторитет моћ извире у њему и даје му снагу и обележје, дотле је у односу на власт двоструко условљена – друштвено и људски, психолошки. Нема моћи у власти која је супротна интересима, потребама и развоју друштва, то јест активних и стваралачких група и појединаца, као што нема моћи када су носиоци власти уморни и неспособни, и претворени у групу идејно бирократизованих, политички пасивних, интелектуално неинвентивних и морално себичних појединаца. У том смислу, моћ је један од важних проблема емпиријског политичког система и сваког истраживања његове стварне структуре и унутрашњих односа.⁹⁷

Суштински гледано, разматрања о врстама и облицима политичке моћи у разним верзијама своде се на три основна облика или три генерације моћи. Прва генерација је класична управљачка моћ ауторитета, класична институционална моћ која захтева послушност. Домен ове врсте моћи углавном покрива Вебер,⁹⁸ и она представља изнад свега контролу и управљање над органима принуде као што су војска, полиција и правосуђе. Деветнаести век је због успона економије скренуо пажњу на нову генерацију моћи, на друштвену моћ. Ту се извори политичке моћи јављају у економским процесима, и највећи део тог века протекао је у борби класа за освајање и контролу економске моћи. Друга половина века донела је већу свест о значају политичких идеологија као различитих система вредности, који се у политичкој и јавној арени боре за превласт и утицај на појединце и масе. Ове тенденције су експлодирале у двадесетом веку и водиле ка ономе што бисмо могли да назовемо трећом генерацијом моћи, при чему је један од најважнијих аутора

⁹⁷ Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 113;

⁹⁸ У схватањима Макса Вебера, власт, хијерархија и принуда играју незаменљиву и све значајнију улогу у разрешавању противречности инхерентних савременом друштву заснованом на рационалним принципима сврсисходности и интереса, Najdan Pašić, *Interesi i politički proces*, Komunist, Beograd, 1983, str. 25;

за разумевање ове генерације моћи Мишел Фуко. Највећи допринос теорији моћи Фуко је дао својим инсистирањем на капиларности моћи, на чињеници да она делује свакодневно, на сваком кораку, у скоро свим феноменима с којима се просечан човек сусреће.⁹⁹

Моћ се испољава и остварује у различитим областима живота и као сложена категорија могла би се одредити као настојање појединачна, друштвених група или институција да наметну облике понашања, односно као њихова усмереност ка реализацији одређених циљева и задовољавања појединих потреба.

„Моћ представља и способност контроле (ресурса, других људи, догађаја, производа итд.), односно способност да се смањи неизвесност у окружењу или да се утиче на вероватноћу настајања одређеног резултата. Појава моћи има превасходно психичку природу, у првом реду зато што моћ постоји ако други мисле да је неко поседује, те може бити представљена и као каузални однос.”¹⁰⁰

Човек је биће моћи, јер је моћ основ егзистенције. Као таква, моћ може представљати тајновитост у погледу својих граница, за разлику од власти, која је мерљива и најчешће ограничена институционалним оквирима. Из наведених разлога, људи настоје да прикрију реалне границе своје моћи, представљајући их најчешће као веће од стварних, будући да је перцепција моћи сталан друштвени процес.

Моћ никад није без вишка економског, политичког, војног, безбедносног или неког другог потенцијала, јер само тај вишак обезбеђује потребну предност у друштвеним односима. Истовремено, моћ је категорија која се везује и за индивидуу и за колективитет.¹⁰¹

Многозначност појма моћи огледа се и у томе да људи, на пример, одлазе код одређеног лекара управо зато што има моћ да им помогне. Овакви примери у области политике, економије и безбедности могу се испољавати на врло различите начине у бројним облицима, али увек са циљем да се оствари садржај који одговара носиоцима моћи.

Политичка моћ представља изгледе да се спроведе сопствена воља у неком заједничком политичком делању упркос вољи дру-

⁹⁹ Миша Ђурковић, *Слика, звук и моћ – огледи из поп-политике*, МСТ Гајић, Београд, 2009, стр. 11-13;

¹⁰⁰ Isaković, Zlatko, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1998, str. 11;

¹⁰¹ Драган Симеуновић, *Предавање на тему силе, моћи, насиља и власти*, ФПН, Београд, 21. V 2007. године;

гих који учествују у том делању. У порецима политичких група и заједница ти изгледи су рационално распоређени и уређени вредносно. Међутим, пореци политичких група, узети сами за себе, представљају само изгледе (формалне) за стварну моћ, ауторитет и власт. Другим речима, ма који поредак (ма које политичке групе и заједнице), као формалан феномен, само повећава изгледе за поседовање моћи, ауторитета, а тиме и стварне власти, али он не може увек обезбедити и њихово фактичко поседовање. Отуда се у односима политичког делања појединаца и група, то јест у животу политичких заједница, па чак и државе, појављују стања политичке немоћи, безвлашћа. Политички ауторитети (установе, функционери) остају без моћи и власти, а појављују се и тзв. политички моћници – људи који су моћни, а немају ни власт ни ауторитет.¹⁰²

У најширем значењу, моћ је способност да се постигне жељени резултат и понекад се о њој говори као о моћи да се уради нешто. Под овим се подразумева све, од способности преживљавања до способности владе да подстиче економски раст. Али у политици, моћ се обично схвата као однос, то јест способност да се утиче на понашање других на начин који они нису одабрали. Она се схвата као моћ над људима. Уже гледано, моћ се може довести у везу са способношћу кажњавања или награђивања, чиме се приближава принуди или манипулацији, насупрот „утицају”, који такође подразумева рационално убеђивање.¹⁰³

„Економска моћ је основа политичке моћи и као таква тесно је повезана са њом. Поседовање прве услов је за поседовање друге и обрнуто, политичка моћ служи увећању економске моћи. Заједно са другим облицима моћи, оне представљају друштвену моћ. Изведена из економске моћи, политичка моћ представља могућност да се формално и неформално у сфери политике утиче на научне токове развоја друштва, што се најчешће испољава у односима подређености и надређености; при томе степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи.”¹⁰⁴

У том смислу, постоји и директна веза између количине политичке и економске моћи, као њене најважније основе. И држави и појединцу њихова економска моћ детерминише домете политичке моћи. Највеће политичке силе су и државе најјачих привредних

¹⁰² Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 38;

¹⁰³ Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, str. 19;

¹⁰⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989. str. 6;

система. Иако се све политичке појаве ипак не могу везивати за економску сферу, повезаност економије и политике, а тиме и наука које их проучавају, јесте судбинска. Све што се догађа у политици утиче на економију, и обрнуто, све економске промене, поготово оне бурне, мењају садржаје и методе политике.¹⁰⁵

Поред наведеног, политичка моћ се огледа у способности стварања повољних услова у глобалним и регионалним оквирима за ефикасно реализовање свих државних функција ради достизања и очувања националних и државних интереса, вредности и потреба. Политичка моћ подразумева располагање и могућност примене силе у процесу очувања или достизања друштвене моћи. Способност примене силе саставни је део вештине владања и наметања воље другим субјектима који се супротстављају остваривању националних и државних интереса и циљева. То не значи да се политичка моћ поклапа са политичком влашћу. Политичка моћ је скоро увек у поседу друштвених група, друштвених слојева, политичких субјеката, институција државе, регионалних и међународних политичких институција. Најзначајнија политичка моћ концентрисана је у држави и у различитим међународним организацијама и институцијама које испољавају пресудан утицај на скоро сва друштвена кретања на глобалном плану.¹⁰⁶

Социолози се споре око тога да ли је тежња ка стицању политичке моћи мотивисана тежњом за богатством или тежњом за друштвеним угледом. Политичка моћ се, међутим, може једнако користити за обоје. Политичка моћ и власт стичу се и освајају да би се помоћу њих крчио пут процвату других делатности, угледа, добара, моћи итд. Све то знају и привредни босови, трговци и шпекуланти, они инвентивни и ерудите у свакој струци, па и политичари. Али сви о томе нерадо говоре. Постоји још нешто о чему сви ћуте као заливени. Економска моћ се може ценити само за себе. Гола моћ новца, међутим, није примарна основа ни друштвеног ни политичког угледа. Па ипак, новцем се може купити политичка моћ, посланичко место, политичка функција, али не и политички ауторитет.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 28;

¹⁰⁶ Милинко Стишовић, *Примена силе у међународним односима*, Школа националне одбране, Београд, 1996, стр. 12;

¹⁰⁷ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 39;

Призната или не, моћ новца (економска моћ) увек је независна. Највећи противудар друштву, рецимо, појединац може нанети куповином моћи, па било да је купује легално или на црној берзи. Највећа моћ државе, то јест владе, јесте да штампа новац. Али новац је немоћан према свакој врсти ауторитета. Новцем се, додуше, могу куповати човекове услуге сваке врсте, па тиме и извесно поштовање које следује у противуслугу. Али такво поштовање је без пијетета, што представља суштину нашег доживљавања нечије личности, исказивања поштовања према њој, то јест покоривање њеном ауторитету.¹⁰⁸

Економска моћ, тачније начини расподеле и коришћења економских добара и услуга – како то схватају и економија и социологија – расподељени су у свакој друштвеној заједници њеним привредним поретком, по принципу рачунице, циљно рационално. Тај поредак у свакој заједници условљава њен социјални поредак, то јест распоређује друштвени углед класа, слојева, професија, асоцијација, све до политичких странака и других група. Из социјалног и економског поретка изводе се правни и политички поредак који су, у ствари, средство одржавања и замене својих исходишта.¹⁰⁹

Поставља се питање шта лежи у основи моћи, те мистичне категорије (условно назначено). Утврђивање те основе може полазити од различитих теоријских парадигми, нпр. психолошких, организацијских, формалноправних или неких других. То ће рећи да поједине политичке теорије, па и сама теорија моћи, траже дефинисање саме своје суштине и обликовање форми свог испољавања.¹¹⁰

Имамо ли у виду различите концепције моћи, а поготову њене форме, облике испољавања и њихове носиоце, акценат би требало да буде на оним теоријским концепцијама које проблем моћи виде и изводе из реалног положаја појединаца, друштвених група, класа и слојева. У том смислу, начин производње као категорија спада у корпус марксистичке теорије, али се дотиче и неких других. Општост категорије начина производње и односа који из њега проистичу фактички обликује позиције друштвених класа, слојева и појединаца у самом том начину производње. Тај положај појединаца, класа и слојева најчешће се и формалноправно дефинише у систему норми, правила, статута, организационих принципа у институцијама или организацијама. Тиме се ова мистика моћи као ка-

¹⁰⁸ Исто;

¹⁰⁹ Исто, стр. 40;

¹¹⁰ Постоје бројне политичке теорије које су се бавиле феноменом моћи, а као незаобилазне су теорије Ничеа, Опенхајма, Милса, Вебера и Хобса;

тегорије испољава у конкретним облицима да групе које су подложне моћи трпе њено испољавање од група које том моћи располажу, и то на различите начине. Не треба заборавити да и манипулација људима и њиховим судбинама има своје извориште у моћи, то јест унутар група и слојева који користе различите психолошке, политичке, економске и друге методе којима могу да „приволе” друге и начине их инструментом реализације одређених циљева.

Друштвени односи или политички системи који не подлежу облицима демократске контроле, или у којима се ауторитет појединачна или друштвених група конституише на отуђен начин, испољавају најстрашнију моћ. Таква моћ проистиче из положаја група и појединачна у политичком систему која се многозначно рефлектује у свим структурама друштва.

Политичка моћ је способност реализовања извесних промена у политичком животу одређеног друштва. Политичку моћ имају сви политички чиниоци, а пре свега политички субјекти, у које спадају појединци и колективи (организације, групе, масе). Од величине моћи зависи и значај произведених последица – политичких појава, то јест промена. С обзиром на врсту политичких субјеката и врсту моћи којом они располажу, има разноврсних политичких моћи, тачније њених чинилаца. Тако једни политички субјекти имају власт, док су други ван власти али располажу извесном политичком моћи. Једни чиниоци имају ауторитет, други примењују силу, односно насиље; у неким случајевима, моћ је формално призната и видљива, а у неким случајевима није. Без обзира на своје разноврсне облике, политичка моћ у основи је иста по суштини. Ово је навело неке политичке теоретичаре да моћ узму као средишњи појам политичке науке и да из ње изведу целу политичку теорију, као што други то чине са појмом власти. Међутим, и овакво схватање политике и њених законитости ипак би било сувише уско да би могло да се прихвати као исправан научни поступак. За политичку науку битно је питање откуда политичка моћ, који је њен крајњи извор. Несумњиво је да извесни субјективни психички чиниоци као што је „воља за моћи”,¹¹¹ снага личности, карактер и томе слично играју извесну улогу. Али сви покушаји објашњења политичке моћи искључиво субјективним психичким и личним чиниоцима испуштају из вида управо најбитније изворе и основе моћи, и њену функцију у политици. Политичка моћ није никаква индивидуална, него

¹¹¹ У Ничеовим делима моћ је била квалификована као највећа људска вредност; о феномену „воље за моћ” види опширније: Фридрих Ниче, *Воља за моћ*, Дерета, Београд, 2003;

друштвена појава и може се објаснити једино друштвеним чиниоцима. Она не зависи од личних особина субјекта, него првенствено од његовог друштвеног положаја. Једна политички моћна личност првенствено је израз, творевина и средство политичке моћи одређене друштвене класе чију политику заступа.¹¹²

Истраживачи из америчког Центра за ненасилну акцију и стратегију политичку моћ одређују као укупан политички утицај и притисак у циљу одређивања, примењивања и остварења званичне политике једног друштва. Политичку моћ користе институције владе, или у супротстављању влади, дисидентске групе и организације. Политичка моћ се може директно применити у сукобу, или се може држати у резерви за евентуалну каснију употребу.¹¹³

Основе моћи нису само материјалне, него и друштвене, па и психолошке природе. На пример, информационе, искуствене и научне основе моћи садржане су у способности правовременог прибављања и рационалног коришћења тачних, корисних и поверљивих информација и стручног знања, па је њена социјално статусна основа положај који субјект моћи заузима у друштву, и то пре свега у политичкој, војној и привредној, а затим и у свакој другој хијерархији, што значи да се садржи у значају и вршењу одговарајућих друштвених функција.¹¹⁴

За већину мислилаца нема дилеме да у међународној политици, као политици силе и моћи, „јаки чине оно што могу, а слаби прихватају оно што морају”.¹¹⁵ По таквим класичним схватањима, моћ једне државе у међународним односима одређена је у првом реду поседовањем тзв. традиционалних извора: на пример бројног и младог становништва, величином и повољним морфолошко-географским особеностима територије, снажном привредом, добро наоружаном и увежбаном војском, поузданим савезницима, распрострањеном и привлачном културом и томе слично.¹¹⁶

Сходно томе, ни проста маса ни гола припадност некој

¹¹² *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975. str. 584;

¹¹³ <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

¹¹⁴ Види опширније: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989. str. 9;

¹¹⁵ Thucydides, *History of Peloponesian War*, Penguin, New York, 1972, p. 402, презето из: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 289;

¹¹⁶ Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 289;

друштвеној класи не игра одлучујућу улогу у политичком животу неке заједнице. Робови и радници упркос броју и свом значају у производњи нису били политички моћнији од својих господара (били су, дакле, бројнији, а без њиховог рада тадашња друштва нису могла опстати). Политичка моћ сељака и после укидања кметства свуда је до данас остала такорећи занемарљива. У модерном друштву чиновници и многи интелектуални слојеви, упркос томе што су све бројнији, не помичу своју стварну политичку моћ толико бројем колико тиме што велом државне тајне покривају свој посао, истичући да пословање зависи од њиховог знања.¹¹⁷

Не постоји граница, то јест тачка најниже, нити тачка највише политичке моћи неке класе, слоја, групе, странке, као ни сразмера правичне расподеле политичке моћи у друштву. Иако неки политички писци као узор узимају Платонову идеалну државу, она је, ипак, само парадигма да се управо та политичка истина схвати. Политичка моћ је до те мере као феномен нестабилна да ни они који је поседују нису увек баш у њу сигурни. Појединци, групе, владари маневришу јер трпе притисак разних претензија или на властиту моћ или да се нечија моћ ограничи.¹¹⁸

Политичка сила

Спољна манифестација процесā и појавā у друштву таква је да онај ко се задржава на површини ствари, ко није у могућности (било због општег нивоа знања, било услед свог друштвеног положаја и слично), да продре испод површине појава, томе непрекидно изгледа да су политички акти покретач историјских кретања. Политички догађаји, политички лидери и политичке борбе, то је видљив и бучан свет који одмах привлачи пажњу посматрача, и уколико га потпуно апсорбује, готово је са његовим могућностима да схвати суштину друштвених збивања, те му никада неће бити дато да иза политичких догађаја види скривену нужност која се у њима испољава, која их уздиже ако јој погодују и руши их ако јој се супротстављају.¹¹⁹

Сила је неопходна и веома значајна друштвена појава. Међу-

¹¹⁷ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 40;

¹¹⁸ Исто, стр. 41;

¹¹⁹ Radoslav Ratković, *Osnovi nauke o politici*, Institut za političke studije, Beograd, 1977, str. 75;

тим, било би погрешно – на основу великог значаја силе у друштву – закључити да је она свемоћна и да је крајњи узрок који одређује друштвено кретање. Сходно томе, „сила је само израз и средство неких других, битнијих друштвених чинилаца и неопходна је у одржању, а понекад и у освајању власти”.¹²⁰

Симеуновић наглашава да је сила *средство* остварења и одржања моћи, а насиље је начин исказивања и спровођења моћи, када субјект моћи свој утицај посредује силом у комуникацији са објектом моћи. Где постоји сила, постоји и моћ, а сваки чин друштвеног или политичког насиља повезан је са исказивањем друштвене, односно политичке моћи. Но упркос томе, Симеуновић истиче да се моћ не реализује само силом, тј. насиље није искључиви модалитет манифестовања и спровођења моћи.¹²¹

Легитимност примене силе суштинска је карактеристика сваке власти. Ниједна се власт неће одрећи употребе силе, па самим тим ни спровођења насиља, јер би то значило негирање себе као највећег ауторитета у одређеној држави. С тим што власт репресију коју спроводи никад неће квалификовати као насиље, већ као средство увођења реда у одређену друштвену заједницу и намеру за очувањем легитимне владавине. Из тога произлази да владајуће структуре које своје политичко деловање свODE на интензивну употребу силе морају бити свесне да свака прекомерна, али и недовољна употреба силе појачава револт и незадовољство, то јест не доприноси адекватној изградњи ауторитета власти у одређеном друштву.

У том смислу, потребно је истаћи да се „степен организационе способности за примену силе може одредити као степен могућности њене брзе, сваковремене и по актерима, конкретним средствима, обиму и интензитету – циљу и условима, примерене примене”.¹²²

Међутим, у оквиру једног друштва није само држава та која примењује силу. У сваком друштву постоје појединци, групе, класе, националне мањине, народи и други друштвени субјекти који у већој или мањој мери, са већом или мањом опасношћу по то друштво, покушавају или примењују силу ради остварења својих циљева. Када држава није способна да силом сузбије или елиминише силу и супротстави се непријатељски оријентисаним елементима, долази

¹²⁰ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 956;

¹²¹ Види опширније: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 8-9;

¹²² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 13;

до промене друштвеног уређења (односа друштвених снага) или до грађанских сукоба већих размера (оружана побуна, грађански рат), који некад за последицу имају и дезинтеграцију, то јест нестанак те државе или друштвеног уређења у пређашњем облику.¹²³

Уколико сила доприноси потребама друштва да се брже политички и економски развија и демократизује, она је прогресивна. Али пређе ли те оквире, добије ли претензије за самосталним деловањем преко функција које је обављала као друштвено неопходне и потребне, онда се према сили мора применити сасвим други критеријум. Њена се улога тада претвара у своју супротност и постаје регресивна. Осим тога, чим се осамостали, чим се уздигне над друштвом, чим добије самосталну егзистенцију, сила тежи да тај положај задржи. Због тога, осамостаљена сила у држави прелази оквире друштвено потребне активности и почиње да ради за свој рачун. Колико она то може, питање је конкретних услова у којима делује, јер сила увек настоји да одржава и развија своју самосталну егзистенцију. Политичка сила посебно јача када друштво „испада из старог лежишта”, а при томе још није ушло у ново, те њена интервенција мора да потпомогне том кретању. Из наведених разлога, сила настоји да овековечи своју улогу интервенисања, да је начини перманентном, односно саставним делом нормалног друштвеног функционисања.¹²⁴

Неизоставно је нагласити да су се феноменологија силе, а тиме и инструментарији политике са позиције силе, умногостручили првенствено по мери достигнућа у техничко-технолошком и научном развоју савременог света. Сила је увек у функцији наметања властите воље другој страни, у овом случају политичке воље. Пажљивим одабиром средстава и метода њихове примене код супротне стране треба произвести ефекте који ће је приморати да се понаша онако како то од ње очекује страна која се служи насиљем. Ти ефекти могу бити на економском, политичком, идеолошком и другим плановима, али сви резултирају сламањем воље за пружањем отпора или, што је идентично само обрнутог смера, прихватањем противникове политичке воље и понашања какво он намеће и очекује.¹²⁵

¹²³ Љубомир Стајић, *Основе система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 84;

¹²⁴ Radoslav Ratković, *Osnovi nauke o politici*, Institut za političke studije, Beograd, 1977, str. 76;

¹²⁵ Branko Mamula, *Odbrana malih zemalja*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 55;

Политичко насиље

Поводи за насиље практично су неограничени, али су зато узроци и основе насиља квантитативно ограниченији и стога сазнатљивији. Постојећа истраживања и доминантна виђења узорака политичког насиља могла би се оријентационо разврстати најмање у две основне групе: теорије условљености, које имају заједничку хипотезу о насиљу као понашању које није у човековој природи, будући да се човек рађа без агресивности и да тек с временом одређени друштвени ставови и лична искуства изазивају код појединаца уверење о корисности насиља као средства остварења одређених интереса; и теорије прилагођености, које су све распрострањеније и по којима је насиље дубоко усађено у гене човека, при чему се истраживачи понекад веома разилазе у детаљима, на пример око тога да ли сви људи имају прирођену агресивност и у којој мери, да ли је могућа перманентна контрола свести над агресивним нагонима и слично.¹²⁶

Узроке политичког насиља треба најпре тражити у друштвеним односима. Иако насиље има своје основе и у човековој природи у виду могућности виолентног усмерења човекове прирођене агресивности, друштвени услови у конкретној друштвеној средини су ти који утичу да се та могућност развије, односно испољи и буде вољно усмерена. Зато се може и закључити да се основни подстицаји за политичко насиље налазе пре свега у ситуационој основи друштвеног живота, а не у људској природи, односно генима, јер су у ствари социјални, економски и други услови неког друштва, тј. неке друштвене средине ти који закономерно рађају политичко насиље. Међутим, политичко насиље је и те како условљено и постојањем сукоба интереса који не морају бити интереси класā, и као људско поступање увек је далеко више мотивисано задовољењем друштвених него природних потреба.¹²⁷

За разлику од индивидуе, државу ништа не може спречити у намери да употреби силу ради испуњења одређених циљева, па чак ни било какви морални или верски разлози.

¹²⁶ Види опширније: Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 152;

¹²⁷ Види опширније: Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 152;

Поред наведеног, у сваком друштву које тежи организованости мора постојати ауторитет¹²⁸ који ће регулисати односе у друштвеној заједници. „Ауторитет, моћ и насиље су у свим друштвима и свим временима били од значаја за конституисање кохезије у друштву.”¹²⁹ У државно-правном погледу, моћ и ауторитет генерички су појмови и не морају се везивати искључиво за политичку власт, већ се могу испољити и у другим облицима, на пример у разним професионалним удружењима, привредним коморама, медијским кућама, па и црквама и другим верским организацијама. У том смислу, без претензија за било какво критичко или афирмативно изношење квалификација о активностима Римокатоличке цркве у другој половини XX века, општепозната је њена улога у дестабиловању некадашњих комунистичких система широм источне Европе. Истовремено, екстремни исламистички покрети, који у свом религијском опредељењу следе вахабизам, у данашње време представљају извор сукоба бројних цивилизација и директно заговарају насиље као један од примарних начина остварења „светих циљева”.

Насиље је и употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, то јест одређени резултат. Појава насиља показује да у друштву постоје сукоби које није могуће измирити и који се зато покушавају решити насиљем. Држава, која са једног гледишта није ништа друго до организовано насиље, покушава да спречи свако насиље сем сопственог, због чега монополизује силу. У политици насиље игра веома важну улогу. Када се посматра дужи ток политичког живота, запажа се да се више-мање редовно смењују два периода: период релативно мирног живота, редовног, легалног, у коме се насиље готово и не појављује и где је државна принуда једини облик примене физичке силе у друштву, и периоди нередовног, нелегалног живота, где расте употреба насиља и где оно чак понекад потискује државну принуду, руши државу и заводи нову власт, претварајући се из илегалног насиља у легалну принуду. И у редовном политичком животу политичке снаге често припремају мере да

¹²⁸ Ауторитет је квалитет који доводи до тога да се пресуде, одлуке, препоруке и наређења појединих лица и институција добровољно прихватају као праве и као такве се спроводе од стране других уз послушност и сарадњу. Ауторитет је главни извор политичке моћи, али није идентичан са њом. Преузето са: <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

¹²⁹ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 495;

се послуже насиљем у очекивању наступања таквих нередовних периода, а снага свих политичких чинилаца, бар у извесној мери, зависи од њихове могућности да се, у крајњем случају, послуже и насиљем.¹³⁰

Данас постоји велики број критеријума на основу којих се може направити квалификација политичког насиља и разноврсност погледа на његово порекло и функцију, што директно доприноси да се у оквиру истраживачких активности формира више типологија овог феномена.

„Полазећи од тога да је свако насиље примена силе, и политичко насиље се као један од појавних облика укупног друштвеног насиља може најопштије одредити као директна или индиректна – латентна примена силе у сфери политике или политичког, односно директна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, тј. претпостављеног политичког противника. Као динамичка друштвена категорија, политичко насиље није ништа друго до врста политичког чина, то јест активности. Док је друштвено насиље могуће означити као спој рационалног и ирационалног у неодређеној сразмери, политичко насиље је телеолошка делатност, активност у којој свест и рационални момент треба да претежу над ирационалним. Будући да је политичко, оно је увек *свесно* и не може никад имати атрибут потпуно слепог деловања.”¹³¹

Насиље је рад силе као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Оно је делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку.¹³² У том смислу, „социјално насиље се може одредити као деловање силом ради стварања такве ситуације, то јест уређивања међусобних односа у друштву, који воде реализацији циљева и интереса онога који врши насиље супротно вољи и интересима оних учесника интеракције над којима се

¹³⁰ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 623;

¹³¹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 27;

¹³² Види опширније: Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 151;

насиље врши”¹³³.

За разлику од социјалног, „политичко насиље је директна или индиректна, латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно директна или индиректна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника”¹³⁴.

Према свом садржају, насиље се одређује као физичко и психичко, а према начину вршења дели се на директно и индиректно. У погледу носиоца, разликује се индивидуално од колективног насиља, а сходно критеријуму распрострањености, масовно од пунктуалног насиља. По времену трајања, *тренутно* насиље се као чин разликује од *дуготрајног* насиља као активности и процеса. Према разложности као рационалној усмерености насиља према објекту над којим се изводи и рационалној примерености циљу, разликују се *рационално* и *ирационално* насиље. Као неопходна допуна овој подели, насиље се квалификује и као *свесно*, односно *несвесно*. *Институционализовано* насиље разликује се од *структуралног* по томе што својом регулативом обухвата све у друштву. У пракси свих политичких система институционално насиље, додуше у врло различитим размерама, обухвата како правно утемељено спровођење моћи вршењем власти помоћу силе тако и противправно задирање институција у различите области људског битисања посредством разноврсних принудних мера.¹³⁵

Према Симеуновићу, могући облици политичког насиља према институционалности могу се поделити у две групе, **неинституционализовано** и **институционализовано** насиље. **Неинституционализовано** насиље је следеће:

- претња силом и притисак;
- психофизичко злостављање;
- политичко убиство и атентат;
- субверзија;
- диверзија;

¹³³ Исто;

¹³⁴ Драган Симеуновић, предавање на тему *Политичка власт, моћ, сила, насиље – појмовно преплитање и разликовање*, ФПН, Београд, новембар 2005;

¹³⁵ Dragan Simeunović, *Osnovi političkih nauka – praktikum*, IP Ferko, Beograd, 1994, str. 128;

- насилни нереди и немири;
- тероризам;
- деловање гериле;
- оружани устанак;
- ослободилачки, грађански и револуционарни рат.

Институционализовано насиље подразумева:

- претња силом и притисак;
- психофизичко злостављање;
- политичко убиство (нарочито масовно) и атентат;
- субверзија;
- диверзија;
- подупирање нереда и немира у туђој средини;
- тероризам – државни и дириговани;
- помагање герили у туђој средини;
- потпора устанку у туђој средини;
- ослободилачки, грађански и револуционарни рат;
- репресија и репресалија;
- оружана интервенција.

Истовремено, насиље је све теже бранити као границу политичког подручја. Тамо где насиље продре у саму политику, то се збива због политике. Са аспекта чистог процеса насиља, ратови и револуције налазе се изван политичког простора, и то упркос страховито великој улози коју су такви процеси играли у историји.¹³⁶

Револуционарно насиље

Избором насиља као средства револуције бавио се одређен број теоретичара, посебно Карл Маркс, који је примену насиља у револуцији везивао за одређене историјске услове. То подразумева да је насиље, док је могуће мирно освајање власти, потпуно излишно као средство.¹³⁷ Међутим, оно постаје нужно када сва друга

¹³⁶ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 12;

¹³⁷ Маркс је истицао да се избор насиља као револуционарног средства „може извршити само у практичном покрету, у револуцији”. Из тога произлази да револуционарно насиље може да постоји као револуционарно само у одређеној револуцији као спецификуму, а никако ван ње, Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 409;

средства постану неупотребљива и тиме безвредна. Како циљ увек одређује средство,¹³⁸ тада сами циљеви револуције подупиру одлуку о избору насиља као, иако крајњег, ипак и очито могућег средства револуције, одређеног управо самим тим циљевима.¹³⁹

Није свако насиље које се изводи у току револуције револуционарно. Маркс је још давно закључио да „се отуђење човека, уопште сваки однос у којем се човек налази према самом себи, остварује и изражава тек у односу у којем се човек налази према другим људима”, због чега је очито да политичко насиље које не стиче атрибут револуционарности не може, као неаутентичан и нехуман вид људске комуникације, бити ништа друго до отуђујућа и отуђена човекова делатност. Зато је питање прерастања политичког насиља у револуционарно, то јест коришћења силе као истинског револуционарног средства, у ствари питање на који се начин насиље може учинити елементом револуционарне праксе, а да револуционарна пракса при томе не престане бити револуционарна.¹⁴⁰ Исто тако, револуционарно насиље није посебна форма насиља, оно се према намени, примерености циљу и ефектима одређује

¹³⁸ Потребно је нагласити да се уместо изреке *Циљ одређује средство* у свакодневnoj комуникацији често износи замена тезе, то јест користи се формулација *Циљ оправдава средство*. Та формулација је наизглед праксеолошка, зато што се њоме не пита о каквом је циљу реч, већ само о техничком саображавању средства одређеном циљу. Међутим, праксеолошка логична формулација поменутог изрази требало би да гласи *Циљ одређује средство*, а не *Циљ оправдава средство*. Ако је неки циљ већ дат, избор средства треба да буде у сагласности са њим. Другим речима, онај ко се опредељује за одређени циљ нужно се опредељује и за средства која заиста воде том циљу. На пример, потпуно је погрешно када се творцу реалполитике Николу Макијавелију, импозантној личности, која је оставила дубок и неизбрисив траг у политичкој мисли ренесансе на крају XV и почетку XVI века, приписује она друга, праксеолошки проблематична формулација *Циљ оправдава средство*; види опширније: Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд, 1985, стр. 68; узгред, Макијавели политику види као вештину владања државом, односно као стратегију освајања и задржавања власти која је, притом, потпуно одвојена од морала. Етици је препуштена сфера приватног живота. Политика се више не схвата као учење о добром и праведном животу, нити као „наставак етике”, Јирген Хабермас, *Од класичног учења о политици до израстања модерне политичке теорије*, преузето из: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 49;

¹³⁹ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 405;

¹⁴⁰ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 150;

као револуционарно, односно нереволуционарно деловање, а никад као нека посебна револуционарна форма насиља. Циљ насиља, дакле, одређује његов карактер као средства, а форме револуционарног насиља зависне су од дате друштвено-политичке ситуације, јер се оно, као својеврстан класни одговор, изводи из потребе примерености, као потребе узвраћања примереном акцијом. Оно је револуционарно уколико се њиме не исправља механички низ појединачних, посебних неправди, него општа неправда класне неједнакости и експлоатације. Зато треба разликовати револуционарно насиље од ма каквог насиља за револуцију. Свако револуционарно насиље јесте насиље за револуцију, али свако насиље за револуцију није истинско револуционарно насиље. Као специфичан вид револуционарне активности, револуционарно насиље је и свесна и рационална, ка остварењу одређеног, реално достижног револуционарног циља усмерена креативна употреба силе организованих субјеката револуције, извођена средствима и методама који су сасвим примерени објективним условима и околностима у којима се револуционарна акција изводи, и чији је интензитет и обим дозиран у зависности од ишчекиваног ефекта. Уколико претендује да буде сегмент револуционарне праксе, насиље мора бити не само рушилаштво већ и стваралаштво, а оно је стваралачко само уколико је негација негације, што није случај са „обичном” негацијом, то јест „обичним” насиљем. Дијалектичност револуционарног насиља постоји у истовременом поспешивању радикалне деструкције старог света и креативном стварању простора за изградњу и заштиту новог. Само као такво, оно је могући део укупности историјско-револуционарног процеса настајања радикално новог, бољег, хуманог универзума. Револуционарност насиља огледа се у укупном резултату мењања света у коме учествује на правцу ослобођења човека и народа, разрешавајући, у мери у којој је ограничено својим историјским могућностима, нагомилане, већ постојеће друштвене противречности, и помажући да се преокрену сви односи у којима је човек понижено, поробљено, напуштено и презрено биће.¹⁴¹

Овде се неизоставно намеће питање легалности и легитимности револуционарног насиља. Оно најчешће почиње када, на пример, насиље покрета прераста у насиље поретка. Због тога, неопходно је да политичка сила која је примењена као политичко насиље, то јест нужно средство освајања власти, треба да претр-

¹⁴¹ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 487;

пи трансформацију своје намене у складу са новоуспостављеним политичким системом.¹⁴²

Важно је истаћи да се појмови револуције и насиља пресецају, али се не поклапају. Из наведених разлога, свака контестативна конфронтација револуције и насиља биће излишна већ уколико насиље схватимо не као обавезно већ само као могуће деловање револуционарног субјекта, тј. силу као директан или индиректно-латентан, могући акциони инструмент реализације интереса револуционарне класе. Такође, то што се појмови насиља и револуције ипак пресецају иако се не поклапају не значи да је револуција насиље, већ да је потребна мера – како у разликовању циља и средстава који не могу бити истоветни тако и мера њихове блискости у одређеном степену без које средство не може бити примерено циљу.¹⁴³

Има ли краја револуционарном насиљу ако је Хана Арент још давно закључила да „свако насиље неизбежно води ка још већем насиљу”. Познато је да политичка свест, то јест идеологија, играју несумњиво важну улогу у револуцији. Политичка власт се не заснива само на страху од примене средстава силе којима располаже. Напротив, ако се власт само држи на овом страху, вероватно је да се не може дуго ни одржати. Сила се примењује само изузетно. Власт се заснива на убеђењу да треба да постоји и да се врши. Ово убеђење може потицати или отуда што се верује да она ради добро или, ако није могуће то, онда бар да ради боље но што би иједна друга радила, то јест да је најбоља могућа или најмање рђава. Она исто тако може потицати из убеђења да ју је немогуће променити, да не вреди устајати против ње. Што се тиче самих властодржаца, они морају веровати да је њихова власт јака и да ће трајати, а најчешће морају и бити убеђени да је њихова власт добра или најбоља могућа. Ово убеђење даје им моралну снагу да изводе и такве акте власти који су иначе за осуду, те их је тешко спроводити (нарочито примену насиља). Сходно томе, уколико маса повлашћених изгуби убеђење у нужност одржавања власти, а властодршци убеђење у снагу и потребу своје власти, настаје слабљење власти, које је предзнак револуције. Ово слабљење може бити искоришћено за насилну револуцију или за свргавање старе власти редовним путем.¹⁴⁴

¹⁴² Исто, стр. 405;

¹⁴³ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 151;

¹⁴⁴ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 207;

Извођење насиља у револуцији не сме бити само себи циљ.¹⁴⁵ Симеуновић наглашава да револуција, када се сила посматра као њено средство, иако је сврха насиља, не може бити валоризована по насиљу, зато што револуција као крајњи циљ уопште не може бити валоризована по средствима која користи, већ обрнуто, она, као највиша критичко-валоризациона циљна инстанција, валоризује и одређује средства као револуционарна. Управо зато она сама и не може бити другачије валоризована до по карактеру и квалитету радикалности друштвених промена које покреће и доноси. То, наравно, не значи да циљ треба да оправда средство, јер и сами циљеви губе од своје величине уколико се настоје достићи средствима непримереним револуционарној ситуацији и потреби. Уколико није историјски нужно и етички оправдано, сила је нечасно и непотребно средство, па чак и штетно, све док се може поднети насиље које изазива и условљава противнасиље. Но границе трпљења и толеранције сваког, па тако и класног положаја, постоје и, одређене низом специфичних околности, представљају по правилу и границе прерастања политичког у револуционарно насиље, то јест родно су место и час његовог рађања.¹⁴⁶

Револуционарно насиље настаје као коначна реакција на превентивно или реактивно као реакционарно насиље, које пак настаје из потребе заштите доминације и експлоатације као насиља политичким насиљем. (*potrebna autorska intervencija u pravcu sređivanja*) Оно је, дакле, условљено постојањем реакционарног насиља, и то само у мери и обиму који захтевају адекватну реакцију револуционарним насиљем.¹⁴⁷

Честа су спорења савремених теоретичара о примени индивидуалног насиља у оквиру револуције (на пример атентат) и томе да ли оно припада бићу револуције ако је извршено у циљу њеног остварења. У том смислу, наведени аутор наглашава да је индивидуално политичко насиље могуће, и то не само код насилних револуција, при чему такав акт припада бићу револуције само ако је циљано извршен и део је организоване акције у току револуције. То заправо значи да се извршењем тзв. селективног насиља у оквиру остваривања општег циља доприноси успеху револуције. Од такве врсте индивидуалног насиља треба разликовати спонтано, елементарно масовно насиље, као и појединачне акте насиља који прате

¹⁴⁵ О класној борби и насиљу, моралности насиља и предрасудама према насиљу, види опширније: Georges Sorel, *Revolucija i nasilje*, Globus, Zagreb, 1980;

¹⁴⁶ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 151;

¹⁴⁷ Исто;

организовано револуционарно насиље, због њихове делимичне условљености њиме, али који нису његов интегрални део. Стога овај аутор истиче да је груба грешка подвођење свих насилних аката изведених у време револуције под револуционарно насиље, свеједно што они притом нису били уперени против револуције или су чак за објекат извођења имали истог противника. Револуционарно насиље се потврђује као револуционарно по ефектима само када је организовано. Свако директно спонтано политичко насиље супротстављено насиљу владајућих, уколико нема и не стекне димензију револуционарне организованости, представља једино израз слабости оних који га изводе, притом увек без реалних изгледа за победу. Револуционарно насиље може почети и као спонтано, али његово преобличавање у организовано насиље остаје задатак авангарде и револуционарног субјекта. Такво трансформисање уједно је и битан индикатор самоосвешћења револуционарног субјекта и његове еманципације. Зато само организовано, спроведено и контролисано насиље истинских субјеката револуције, које је примерено циљевима револуције и друштвено-историјским условима, може бити револуционарно плодотворно.¹⁴⁸

Поред наведеног, револуционарно насиље није само неинституционално насиље против државе и институција, већ је и насиље државе и институција. Револуционарно насиље у својој почетној фази увек је антиинституционално и антидржавно насиље, да би након разбијања старог државног апарата и стварања новог по преузимању власти добило друге форме, форме институционалног, пре свега државног насиља у циљу очувања револуционарних постигнућа и стечених позиција. Оно није само могућа делатност радикалне измене затечених друштвених структура у смислу деструкције, пре свега на плану разбијања старог државног апарата, већ је и делатност стварања нових структура, и уопште институционалног и неинституционалног учвршћења владајуће позиције, те крајњи инструмент енергичне заштите револуционарних остварења и уопште развоја револуције. Институционално насиље користи се у револуцији да би се уништило институционално и параинституционално насиље старог поретка, али институционалност револуционарног насиља проистиче и из потребе да револуционар своју политичку власт користи за то да трансформисе својинске односе и тако успостави нов начин производње живота.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 485;

¹⁴⁹ Исто, стр. 484;

Облици насиља својствени насилним револуцијама

Савремена политичка теорија, и кад се опредељује за револуцију као историјску могућност кретања друштва, увек је против насиља као средства револуције. У оквиру оних савремених разматрања која дефинишу већ и само опредељење за револуцију као избор насиља, према Симеуновићу, посебно место заузима тзв. „анатомски правац” изучавања револуције коме припадају Бритн, Адамс, Едвард и Парсонс. Како је, по њиховом мишљењу, људско биће „живи организам који механички функционише као и сваки други организам... који поседује удове, крвоток, нервни систем... који се састоји из сопствених закона и институција”,¹⁵⁰ оно револуцију због њене радикалности¹⁵¹ не може доживети никако другачије до као стрес и насиље над собом, закључује овај аутор. Даље, да би се навикло на нове услове функционисања, оно мора проћи кроз пакао „свесних и болних напора”¹⁵² адаптације на услове непримерене организму, што није ништа друго до тотално насиље, у смислу насиља над друштвом у целости. У свом даљем развоју све до данашњег дана, ова, у суштини биологистичка варијанта социологије револуције настоји да докаже да услед нужности адаптације на нехумане услове друштвеног уређења практично трпе сви, па тиме и они чланови друштва који револуцију изводе.¹⁵³

¹⁵⁰ Adams Brooks, *Theory of Social Revolution, New York, 1913, str. 6*, преузето из: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 123;

¹⁵¹ Симеуновић напомиње да без радикализма нема револуције, а радикализма никад нема тамо где нема не само радикалне мисли него ни радикалне мисли на радикалне акције. Уопште узев, без радикализма на делу нема ни револуционарности, али не у смислу количине насиља, јер од његовог интензитета и обима не мора да зависи постигнута радикалност друштвених промена, већ у смислу коренитог мењања човека и друштва, и њиховог самоуспостављања као ослобођених индивидуа и друштва у коме је слобода једног услов слободе за све. Радикалност се не сме мерити насиљем иако доприноси радикалности. Да револуција и насиље нису једно нити морају ићи заједно, показује управо пракса измене стварности самих револуција, која потврђује да успех револуције не зависи од количине извршеног насиља, Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 482;

¹⁵² Adams Brooks, *Theory of Social Revolution, New York, 1913, str. 6*, преузето из: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 123;

¹⁵³ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 123;

Данас постоји велики број критеријума на основу којих се може извршити квалификација политичког, а самим тим и револуционарног насиља, као и разноврсност погледа на његово порекло и функцију, што директно доприноси да се у оквиру истраживачких активности формира више типологија овог феномена.

У оквиру савремене мисли о револуцији она се махом третира као „крвави догађај”, или се будуће револуције прихватају као радикални преображаји друштва, али искључиво остварени путем насиља. Рајхово дело „The Greening of America” еклатантан је пример тражења неконвенционалних путева остварења револуције ненасиљем, при чему је револуција схваћена као радикална трансформација друштва коју врше млади својом непрограмском ненасиљном акцијом, пре свега утицајем на остале чланове друштва. Одрицање од сваког насиља, сматра Рајх, мора бити својствено младој генерацији која своју револуцију мора спровести помоћу теорије превирања „кроз ширење свог начина живота”¹⁵⁴, чиме ће изнутра разорити „корпоративну државу”. Главно средство разарања постојећег поретка може бити било које средство субверзије: неки нови друштвени покрет или нова форма политичког протеста, музика, начин облачења или уопште начин живота, нпр. схваћен као алтернативно живљење насупрот уобичајеном, или пак дрога, посебно марихуана, коју Рајх види као „погонску снагу” будуће револуције¹⁵⁵ – али никако насиље. Ужасавање од насиља које не искључује чак ни давање предности дроги над насиљем на пољу ефикасности разарања старог друштва, и схватање мира као стања до кога се не сме доћи другим путем осим путем ненасиља, то су, укратко, разлози што Рајх одбацује насиље као средство револуције и уједно водећи принципи овог новог, све прихваћенијег правца теорије револуције, и то не толико у свету науке колико међу „младим бунтовницима”.¹⁵⁶

У контексту детаљнијег разматрања револуционарног насиља може се поћи од тога да је свако насиље примена силе. У том смислу, политичко насиље се као један од појавних облика укупног друштвеног насиља може најопштије одредити као директна или индиректна – латентна примена силе у сфери политике или

¹⁵⁴ Reich Charles, *The Greening of America*, p. 297, преузето из: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 124;

¹⁵⁵ Reich Charles, *The Greening of America*, p. 359-360, преузето из: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 124;

¹⁵⁶ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 124;

политичког, односно директна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, то јест претпостављеног политичког противника. Као динамичка друштвена категорија, политичко насиље није ништа друго до врста политичког чина, или активности. Док је друштвено насиље могуће означити као спој рационалног и ирационалног у неодређеној сразмери, политичко насиље је телеолошка делатност, активност у којој свест и рационални моменат треба да претежу над ирационалним. Будући да је политичко, оно је увек *свесно* и не може никад имати атрибут потпуно слепог деловања.¹⁵⁷

Када је реч о опредељењу за насиље, и данас, као и увек до сада, у оквиру света теорија револуције егзистирају веома супротстављена мишљења. На пример, Симеуновић запажа да Хана Арент с једне стране одбацује сваку могућност употребе насиља у револуцији, а тиме онда понекад и саму револуцију, зато што, према њеном мишљењу, „свако насиље неизбежно води ка још већем насиљу”, због чега, уосталом, и даје злослутне прогнозе за револуције у којима је коришћено насиље. И кад не пренебрегава велике трансформационе могућности насиља при револуционарном, као радикалном мењању односа у друштву (пре свега признањем „да и пракса мења свет као и свако деловање”), она остаје наглашено скептична процењујући да је „ипак притом највероватнија промена успостављање једног, још више насилничког света”.¹⁵⁸

С друге стране, Јуриј Красин, разматрајући могућности револуције у савременим друштвима и шансе за ослобођење од социјалне потчињености капиталу, држи „немогућим остварење тог задатка без употребе силе против експлоататора, из простог разлога што се финансијски капитал никада неће одрећи својих привилегија без отпора”.¹⁵⁹ Као што се већ из тога става види, Красин директно насиље сматра неизбежним у будућим револуцијама, апсолутизујући га као средство освајања власти и оправдавајући своје мишљење тиме што „у том случају насиље неће бити управљено према народу, него према безначајној мањини која је узурпирала власт”.¹⁶⁰

У оквиру савремених промишљања о обиму и интензитету насиља које се бира да би се остварили политички, а онда и револуционарни циљеви, издвајамо Блохово подвлачење да се увек „може под-

¹⁵⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 27;

¹⁵⁸ Исто, 125;

¹⁵⁹ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 125;

¹⁶⁰ Исто;

нети насиље које се врши конфетама или чак поквареним јајима”,¹⁶¹ које је изнео коментаришући хистеричне реакције владајућих на групне политичке манифестације немирне омладине, тј. критикујући њихове оптужбе „за примену силе против поретка”. Таква врста „насиља” можда и јесте по својој суштини најблажи степен агресије, па чак и избор политичког насиља као средства провокације, но његова функција је често симболичка, а материјални ефекти потпуно занемарљиви, па је лицемерје третирати га као опасност по поредак иако оно може бити „знак свитања” или „будилац у мрклој ноћи”.¹⁶²

Као што је већ наглашено, револуција представља нагли преокрет, наглу промену у политичким и друштвеним односима једне државе или друштва, поред осталог јер се ова промена састоји у смени власти насилним путем.

За теоријско проучавање феномена револуције, Марјановић је као посебан проблем издиференцирао колизију правних и политичких аспеката револуционарног деловања, као облика сукоба практичне политике са позитивним правом. Према њему, ту се увек ради о свесном кршењу позитивног права које се правда циљевима веће друштвене користи. Тим се изговором, међутим, правдају не само револуције већ и државни удари, пучеви, оружане побуне, па и такав феномен као што је грађанска непослушност. Релативност је у томе што све те појаве заиста могу, а и не морају бити то за шта се издају. И ништа не гарантује да ће оне то бити, то јест да ће бити свесно кршење позитивног права које се може оправдати као већа друштвена корист.¹⁶³

Даље, овај аутор сматра и да се у расправама о овим видовима сукоба политике и позитивног права до сада најчешће полазило од предности права над политиком, то јест предности владе да она тумачи противуставност и противзаконитост таквог политичког делања. Сходно томе, по позитивном праву, ниједан облик превратничког деловања не може се оправдати. Револуције су, једноставно, забрањене, оне су забрањено политичко делање, и у позитивним правним нормама нема примесе која би их дозволила. Најмање то може бити у уставу, ма колико он био општи, највиши закон или та-

¹⁶¹ Ernest Bloch, *Oproštaj od utopije?*, Marksizam i savremenost, 1986, str. 115, преузето из: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 125;

¹⁶² Исто;

¹⁶³ Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 241;

корећи пра́во. Напротив, у уставној држави позитивно право требало би да све ово учини излишним тако што пружа широке могућности за политичку борбу и јавну политичку расправу о друштвеном уређењу, политичком систему. Такву расправу нормално је очекивати с обзиром на демократску свест и поимање демократије.

Демократија данас није само владавина народа, она се огледа пре свега у брзој измени политичких одлука, па ако је неко доспео на висок положај а то се испоставило као грешка, брзо и лако може бити уклоњен. „С обзиром на све то, преврати нису спор политике и права. То су пре свега спорови политичких снага око правне основаности и коришћења државне силе у заштити одређених циљева и корисности тих циљева за опште добро.”¹⁶⁴

Са историјске тачке гледишта, револуције су за нека друштва значиле већи добитак и корист од стања које се њима мењало. Али и немали број таквих политичких подухвата за главни мотив имао је властољубље, одбрану стања које је било опасно и несносно за неку државу или заједницу. Права природа о свему показује се тек касније и накнадно. „Али како у политици ништа није немогуће и све је могуће, то и данас преврати лебде као сенке не само над сваки режимом већ и над савременим историјским развитком.”¹⁶⁵

Раније је карактеристика револуција била углавном у томе што су их изводили делови доминантних, владајућих друштвених структура. Зато ни њихова политичка природа није била јасна одмах, у прво време. Чак и док се предосећају, те промене теку без учешћа ширих социјалних снага. Оне су код њих активне једино као ишчекивање, на које превратници и те како рачунају.¹⁶⁶

Даље, Марјановић сматра да до сада ниједан позитивноправни систем, ниједан облик владавине није дозвољавао своју насилну промену ни политичко делање са том намером. Устав сваке демократске власти данас забрањује насилно кршење уставности, али се не упушта у намере да систем власти који он успоставља мирним – ненасилним путем – буде замењен аутократијом или да, на пример, република буде замењена монархијом или монархија републиком, да се успостави нова подела власти у систему итд. Сваки демократски уставни систем данас ће дозволити у том циљу референдум, дозволиће да се равноправно за власт такмичи ова или она лева или десна странка, ниједну неће искључити због сумње да ће после легално добијених

¹⁶⁴ Исто;

¹⁶⁵ Исто;

¹⁶⁶ Исто, стр. 242;

избора завести диктатуру, аутократију итд. То би било *contradictio in adiecto*, то јест у потпуној супротности са природом таквог система.

Поред наведеног, при разматрању односа насиља и револуције нужно је подвући разлику између сваког политичког насиља које је у сврси остварења револуције и политичког насиља које је привидна револуционарна делатност или делатност њеног онемогућавања, јер се под плаштом овог првог вида политичког насиља често протурат и оно које је квазиреволуционарно, или је далеко више насиље у име револуције него за њу, те као такво представља делатност остваривања не општедруштвених или класних већ уже-групних или чак личних интереса у име колективних циљева, чиме се револуција не остварује већ онемогућује, иако такву врсту насиља не можемо назвати ни директно контрареволуционарним у смислу његове интенционалности.¹⁶⁷

Насиље је револуционарно само уколико се одвија као свесна делатност проузрокована и праћена свешћу о потреби и нужности радикалне интервенције, јер ни воља за вршење насиља ни објективне могућности да се оно изврши нису саме за себе довољне претпоставке стицања атрибута револуционарности.¹⁶⁸ Зато револуционарно насиље не сме бити ограничено само на физичко насиље или оружану борбу. Оно подразумева могућност појављивања свих облика насиља примерених потребама револуције, у првом реду принуде и притисака, и то не само као политичке силе већ и као економских потенцијала. Зато револуционарно насиље и можемо одредити као свесну и револуционарно циљну, усмерену и сврсисходну изнуђену људску активност револуционарног субјекта са интенцијом синхронизације садржаја, метода и средстава насилног деловања са циљевима и садржајима револуције. Као могућа револуционарна активност скраћења или убрзања тока процеса измене друштвених околности, ситуација и структура, али и њиховог успоравања и отклањања, оно је континуирано-дисконтинуирани вид људске активности који има – према специфичним условима одређену – амплитуду интензитета, трајања и обима која мора стајати у пропорцији са захтевима и потребама револуције, што подразумева и склад са могућностима револуционарног субјекта.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 150;

¹⁶⁸ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 492;

¹⁶⁹ Исто, стр. 4;

Облици насиља у демократским и обојеним револуцијама

Када се теоријски, али и емпиријски разматрају облици насиља у демократским и обојеним револуцијама, они се најчешће поистовећују са облицима који су присутни у насилним. Свакако да је тешко одвојити те границе, јер насиље може имати различите облике манифестовања, што надаље може бити условљено бројним факторима у зависности од околности у којима се дешава.

Вишеслојном анализом демократских и обојених револуција дошли смо до више облика насиља који су били заступљени у њиховом извођењу. Иако је свака револуција имала своје упечатљиве карактеристике, јер као што смо већ напоменули, не постоје две идентичне револуције – свака је особена на свој начин, а заједнички су им следећи облици насиља:

1) Претња силом и притисак. Претња силом је, према Симеуновићу, облик индиректног насиља, дакле врши се без директне употребе силе са циљем реализације одговарајућих интереса изазивањем страха од повреда физичког интегритета и нарушавања идентитета уколико се ради о јединки или групи, или територијалног интегритета уколико се, на пример, ради о држави као објекту насиља, као последицама у случају неизналажења у сусрет субјекту претње. Претња силом може се испољити и у свом институционализованом и свом неформалном, индивидуалном виду, те као легално, легитимно или као нелегално и нелегитимно насиље. Претња силом представља потенцијално или стварно насиље у зависности од интензитета, остварљивости претње, као и укупних угрожавајућих могућности онога који прети. Није свака претња силом насиље, већ само она која је озбиљна и остварљива или тако изгледа ономе коме се прети. Објекат притиска може претњу или притисак, услед процене или сазнања о нивоу спремности оних што прете и реалне могућности прерастања потенцијалног, као индиректног, у актуелно, то јест директно, нпр. физичко насиље – доживети као вид психичког, директног или индиректног насиља над собом. Уколико је објективно засновано и остварљиво, оно то увек и јесте. Ако се застрашујућа физичка димензија силе приказује и употребљава тако да би се предочили сви могући последични ефекти њене употребе над објектом претње, или приказали као већи, онда је то већ активитет, рад силе у њеном конкретном, а не само апстрактном облику. Већ и само постојање силе, схваћене у ширем смислу и као постојање средстава за разарање попут нуклеарног оружја, представља, као потенцијал насиља енормног интензитета, својеврстан,

широко распрострањен притисак на свест човека, а тиме и на психичко насиље на макросоцијалном нивоу. Као индиректно насиље, претња силом јавља се и на интерперсоналном и на интеринституционалном плану. Као државно насиље, јавља се често у форми приближавања војној интервенцији или рату све до момента када се постижу циљеви, или се од стране онога који прети процени да су оквири индиректне примене силе као претње испуњени, након чега се од ње привремено или трајно одустаје, а интереси се даље могу реализовати како директним насиљем тако и мирним, ненасилним путем. Типичан пример индиректног насиља као угрожавања претњом силом јесте манифестација снаге у међународним односима (маневри на границама, приближавање ратних бродова кризним жариштима од посебног стратешког интереса и сл.), јер свака објективно заснована претња силом, нпр. ратом, услед тренда наглог приближавања моменту њене актуелизације као директне употребе силе увек представља (данас врло честу) форму индиректног политичког насиља.¹⁷⁰

За разлику од претње силом, притисак се јавља као облик насиља када се рачуна са интересом онога на кога се притисак врши да очува своје идентитетске ресурсе моћи, у смислу очувања онога што има или онога што јесте, по цену одговарајућих уступака који воде капитализовању притисака онога ко притисак врши, а да се још увек битно не нарушава укупни интегритет (моћи) онога на кога се притисак врши.¹⁷¹

2) Политичко убиство или атенат и политичко самоубиство. Политичко убиство или атенат представља једно од најтежих кривичних дела и често се преплиће са бићем кривичног дела тероризма. Међутим, овде се ради о политички мотивисаном убиству у циљу реализације преврата, када се физичком елиминацијом изазива својеврстан удар на врховну власт. Такође, ту се може говорити и о атенату на опозиционе лидере, када власт, не бирајући методе и средства, по сваку цену покушава да се одржи, што указује на двосмерност атената у склопу политичке борбе.

Политичко самоубиство је вид политичког протеста и симболички акт коме у основи лежи тежња да се самоуништењем (самоспаљивање, смрт гладовањем и слично) на драстичан начин укаже на неке односе у датом друштву. Прелазним случајем између политичког убиства и политичког самоубиства могу се сматрати приме-

¹⁷⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 89;

¹⁷¹ Исто, стр. 88;

ри у којима се, као извршилац убиства, јавља сама жртва. Ту су и примери где се самоубиство изводи по наређењу или уз условљену немогућност избора, или, обрнуто, због могућности избора – као што је био случај с неким револуционарима који су издали револуцију и зато били осуђени на смртну казну, а потом добијали напуњен револвер, уз вербалну сугестију или без ње.¹⁷²

3) Субверзија представља отворену или тајну, директну или индиректну активност усмерену против постојећег правног, политичког и друштвеног уређења једне државе. У политичком смислу, као средство политичке борбе, субверзија је свака оваква активност коју у условима мира против једне државе предузима друга држава, политичка организација или организована група да би изазвала преврат, смену на власти, и да на власт доведе снаге које њој одговарају и усвајају њену идеологију.¹⁷³

4) Насилни нереди и немири. Према Симеуновићу, нереди настају као резултат покушаја побуне, устанка или неке друге форме извођења нелегалног насиља од стране више актера, али и као резултат природних или на технички начин изазваних катастрофа, које су довољно интензивне да би узнемириле грађане и довеле до масовног паничног и хаотичног понашања, супротног моралним и правним нормама. Као насилне политичке нереди, можемо одредити оне форме интерног политичког протеста које се испољавају асоцијалним и деструктивним, политички мотивисаним понашањем групе актера, које карактерише директна колективна употреба силе с претежно политичким инструменталним и симболичким садржајем, са широко виолентном појавном скалом и ограниченом могућношћу утицања на измену владајуће политичке структуре, и обично, без битног утицаја на промену друштвено-економског уређења, пре свега због недовољног степена организованости актера и времена трајања на власти. Према овом аутору, тек уношењем вишег степена организованости нереди могу прерасти у више организационе форме масовног политичког незадовољства, као што су немири или устанак. Разлика између нереди и немира јесте и у томе што се у нередима више и еруптивније ослобађају пригушене емоције услед могућности анонимног и некажњеног деловања у гомили. Ово деловање гомиле као облик исказивања политичког протеста и колективног, претежно нагонског и сугестивног реаговања јесте кључна карактеристика нереди. Одлика немира је досезање одређеног

¹⁷² Исто, стр. 106;

¹⁷³ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 1039;

нивоа свести његових учесника о некој друштвеној појави, то јест проблему, то јест туђем и сопственом положају друштвене групе којој припадају, а који је претежно настао у политичко-идеолошком деловању. Немири се као облик сложене политичке активности разликују од нереди и по вишем степену организованости, већем броју перманентних учесника, већем територијалном и садржајно-акционом обиму, времену трајања, трајности интереса и мотива који их покрећу, интензивнијој интернационалности, планирању, јасније дефинисаним циљевима акције и тежем разрешавању. Једна од најчешћих форми немира су демонстрације. Демонстрацијама претходе договорни скупови или зборови. Њихова одлика је јавност у организованом, планском и циљном масовном изражавању (не)сагласности са одређеним политичким стањем, збивањима и процесима, то јест одлукама и решењима, како у датој средини тако и ван ње. Као основа груписања у демонстрацијама обично се исказује солидарност у колективном реаговању и сагласност с мишљењем акционог језгра које планира, припрема и води демонстрације.¹⁷⁴

Свакако да ово набрајање облика насиља није свеобухватно у контексту разматрања облика насиља који се јављају у демократским и обојеним револуцијама. Међутим, то су најупечатљивији примери. Њима ћемо посветити посебну пажњу у наставку, пре свега у сегменту који се односи на тактику и методу извођења политичких преврата.

¹⁷⁴ Драган Симеуновић, *Предавање на тему протеста*, Специјалистичке студије тероризам и организовани криминал, Факултет политичких наука, Београд, 2006;

3. ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТИ

Политички преврати представљају поље нелегалне политичке борбе, и могу се манифестовати у више различитих облика. Због своје изразито сложене структуре, неки преврати не могу се до краја тачно одредити, јер у свом бићу садрже више различитих елемената који их конституишу да не буду само то, него да представљају одређени сублимат нелегалних политичких активности. На пример, неки догађај може се оквалификовати као револуција са елементима државног удара, а неки други као „државни удар одозго” са елементима политичког удара. Битно је знати да у теорији и политиколошкој пракси преврата ништа није категорично, већ је све подложно променама, флукуацији и међусобном прилагођавању узрочно-последичних веза, посту-пака и догађаја.

У овом поглављу спроведена је политиколошка анализа више облика политичких преврата, пре свега политичких и државних удара, „државних удара одозго”, пучева, као и оружаних побуна. Веома је важно истаћи да се због недовољног познавања и нераз-ликовања ови политички феномени често поистовећују и користе на такав начин да се не могу уочити разлике. А разлике и те како постоје и нису мале. На пример, поједини политичари или анали-тичари имају обичај да наглашавају како су неки пучеви изведени у одређеним политичким партијама, занемарујући при томе чињени-цу да се у политичкој странци никако не може извршити пуч, већ је ту једино могућ политички удар. Али кренимо редом.

Политички удар

За разлику од других видова превратничких акција, политич-ки удари се могу реализовати и без структура моћи у одређеној др-жави (војске, полиције, специјалних служби и др.). Могу се изве-сти на најнижим нивоима политичке власти, на пример у месној заједници, општини, политичкој странци, као и у оквиру сродних видова политичког организовања. Међутим, када су у питању поли-тички удари на вишим нивоима власти, и специјалне службе имају своју улогу, без обзира на степен развоја демократских процеса у одређеном друштву. Из наведених разлога није ретка појава да се у истраживачкој, али и широј друштвеној јавности службе безбед-ности због свог евентуалног мешања у унутарполитичке процесе

квалификују термином политичка полиција.¹⁷⁵

У политици постоје одређени кодекси на основу којих се конституишу постулати унутарполитичког и спољнополитичког деловања једне земље. Свака власт жели да у што већој мери успостави доминацију и контролу над политичким процесима, то јест да на одређен начин ограничи „маневарски простор” појединаца у владајућој структури. У том смислу, свака власт се мора ограничавати одређеним механизмима, како по хоризонтали тако и по вертикали, а све у циљу дисперзије политичке моћи у одређеној држави.

Власт модерне рационалне и правне државе врши се избором и на ограничено време. Избори су родни процес власти. Воља изборне већине је једини основ њеног легитимитета, а све што се појављује мимо тога наметнута је и самонаметнута власт, остатак апсолутизма, аутократије, тираније и деспотије.¹⁷⁶

У условима диктатуре, избори нису доступан инструмент значајних политичких промена. Диктаторски режими настоје да створе привид демократије, због чега организују строго контролисане плебисците, с циљем да кандидати по мери режима добију јавну потврду. Постоје и случајеви када тоталитарни режими под притиском морају пристати на изборе, али их онда најчешће фалсификују и намештају. Ако се представницима опозиције дозволи да се кандидују, па они и победе (на пример у Бурму 1990. или у Нигерији 1993.), резултати могу напросто бити игнорисани, а победници подвргнути застрашивању, хапшењу, па чак и ликвидацији.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Политичка полиција је специјализована установа, где послове обављају одређени органи у државном управном апарату, или организација у покрету која открива намере и онемогућава (пресеца или спречава) носиоце угрожавајуће делатности (које санкционишу кривично законодавство или одлуке највишег политичког тела покрета) политичког противника владајуће класе. Она обавештава надлежне и политичке органе и обезбеђује одређене личности из државних и политичких структура. Настала је као активност којом владајућа класа, у државама свих друштвено-економских формација, настоји да онемогући угрожавајућу делатност потлачене класе и обезбеди своју позицију носиоца политичке владавине, Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986. str. 319;

¹⁷⁶ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 38;

¹⁷⁷ Види опширније: Džin Šarp, *Od diktature do demokratije*, Грађанске иницијативе, Београд, 1999, стр. 13;

У случајевима када дође до одређених поремећаја равнотеже у политичким односима, стварају се погодни услови за припрему, односно реализовање политичког удара. Ако се томе додају и евентуалне велике политичке амбиције, постаје сасвим разумљиво због чега се прибегава овом виду офанзивног модалитета за остварење политичког утицаја.

У том смислу, превратничке активности спадају у најраспрострањеније облике неконвенционалних операција. Помоћу њих се подрива и слаби политичка, војна, економска и морална моћ одређене земље, ради стварања услова за обарање легитимне владе нелегалним методама. Од тих метода најчешће су примењивани обавештајни продори на туђој територији, организовање и извођење диверзантских акција, формирање, обука и наоружавање терористичких група и герилских покрета, подривање економског система одређене земље, врбовање и подмићивање високих функционера владајућих, али и медијских структура, тајно помагање опозиционих снага и томе слично.¹⁷⁸

Имајући у виду изнето, политички удар можемо дефинисати као „начин преузимања власти у одређеној структури који није у одговарајућој сагласности са важећим концептом преузимања и нормом, то јест садржином норме, друштва, институције, организације или важећим моралним кодексом одређеног друштва”.¹⁷⁹

Као сликовит пример политичког удара може се третирати начин на који су се одиграле политичке промене у Бугарској 1989. године. Тада се догодио политички удар, тако што је неколико чланова Политбироа одржало ванредну седницу Централног комитета и сменило тадашњег председника Тодора Живкова.¹⁸⁰

Политички удари се данас изводе без кршења права и употребе силе, чисто политичким методама и средствима тако што се прави окружење око шефа државе, премијера и других полуга моћи, па се моћници, попут човека на обали, нађу изненађени јед-

¹⁷⁸ Види опширније: Dušan Vilić i Milan Ateljević, *Specijalni rat*, Poslovna politika, Beograd 1986, str. 131-133;

¹⁷⁹ Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 170;

¹⁸⁰ Међутим, с обзиром на тадашњу улогу Политбироа у бугарском друштву, ова политичка промена се може делимично посматрати и кроз призму државног удара одозго;

нако и од плиме и од осеке. То су у ствари модерне бескрвне политичке завере у којима не „лете” главе, али „лете” фотеле, планови и друге користи.¹⁸¹

Државни удар

Савремене државне ударе готово увек инспиришу политички фактори или специјалне службе, и то тако што формирају амбијент за примену ефикасних метода политичких преврата без насиља или са врло мало насиља, које се најчешће своди на деловање различитих полицијских јединица мањом или већом силом. Иза савремених државних удара следе специјални друштвени процеси, који мењају односе снага у савременом свету, при чему су најбољи примери са подручја Латинске Америке, или сложене политичко-безбедносни догађаји на истоку Европе, пре свега у балтичким земљама, што, свакако, није завршен процес. Ту се не може ставити тачка на постојеће односе, јер су они временити економским, политичким и социјалним кризним ситуацијама, али и феноменом неспособности политичких снага да уопштено решавају конкретне проблеме у појединим земљама.

Државни удар као једна од форми политичког преврата представља специфичан облик војно-политичке акције, који је после Другог светског рата био релативно чест облик преузимања власти у већини земаља у развоју. Као феномен из домена политичког насиља, државни удари нису били ретка појава ни у појединим европским државама, попут Грчке (1967),¹⁸² Португала (1974), Турске (1960, 1971 и 1980), а забележени су покушаји у Француској (у два наврата после Другог светског рата), у Албанији (1961), Ита-

¹⁸¹ Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 242.

¹⁸² Много раније, 1947. године у склопу стратегије обуздавања, Велика Британија је објавила да више није у могућности да пружа војну и финансијску помоћ Грчкој и Турској, где је још тада постојала могућност да дође до промене друштвеног уређења и спољнополитичке оријентације (улазак у совјетску сферу утицаја). Тада је амерички председник Труман најавио да ће САД не само преузети британске обавезе према Грчкој и Турској, већ да ће помоћи и свим другим државама које се буду опирале совјетском притиску, John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Post War American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 1982, стр. 19, преузето из: Небојша Вуковић, *Логика империје*, Конрас и Нација Прес, Београд, 2007, стр. 127;

лији (1970), Шпанији (1981) и у бившем СССР-у (1991).¹⁸³ Међутим, удар никада није успешно реализован у некој од земаља са социјалистичким уређењем, а осим покушаја у Албанији и некадашњем СССР-у, државни удар је покушан и у НР Кини 1971. године. Може се сматрати да су елементе државног удара имали и сложени политичко-безбедносни догађаји 1948. године у бившој СФРЈ и ЧССР,¹⁸⁴ односно у НР Мађарској 1956. године.¹⁸⁵

Као облик неконвенционалног дејства, државни удар, без сумње, најбрже доводи до циља. Међутим, сам чин државног удара јесте финале дуготрајних припрема. Припреме се обављају на политичко-дипломатском, економском, психолошком, војном, а изнад свега на обавештајно-безбедносном пољу. Планерима државног удара увек је стало да се удар изведе што је могуће брже, муњевитије и да, по могућности, буде бескрван.¹⁸⁶

У домаћој литератури постоји више дефиниција државног удара. На пример, Ђорђевић дефинише државни удар као „противуставно насилно преузимање власти од стране шефа државе, појединаца или група из вишег државног апарата. Спроводи се уз ослањање на оружане снаге, а неретко и на моћне обавештајне службе. Њиме се не мења државни поредак, већ само носиоци власти”.¹⁸⁷

¹⁸³ Dragan Simeunović, *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992, str. 120;

¹⁸⁴ Сложена политичко-безбедносна дешавања у Чехословачкој 1968. године имала су једну карактеристику по којој су се разликовали од других (контра) револуционарних догађаја. То се односило на ритуално самоубиство студента Јан Палаха, који је своје незадовољство због војне интервенције совјетских трупа манифестовао јавним самоспаљивањем, и таквим поступком постао симбол ненасилне борбе. Види опширније: Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, University Press, Princeton, 1976; Kieran Williams, *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics 1968-1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997; Jaromir Navratil, *The Prague Spring 1968*, Central European University Press, Budapest, 1998; Valenta Jiri and Dubcek Alexander, *Soviet Intervention in Czechoslovakia 1968*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991;

¹⁸⁵ Dragan Simeunović, *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992, str. 120;

¹⁸⁶ Види опширније: Dušan Vilić i Milan Ateljević, *Specijalni rat*, Poslovna politika, Beograd, 1986, str. 142-144;

¹⁸⁷ Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti*, VŠUP, Beograd, 1987, str. 125;

Симеуновић је далеко прецизнији у дефинисању и наглашава да је „државни удар просторно уска, на центар политичке моћи, односно седиште власти ограничена насилна завереничка војно-политичка акција, коју ради изненадне неуставне тотално-аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи планира и у веома кратком временском року изводи ограничен број актера из редова носилаца државне власти, уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса и поред измене режима, с израженом тенденцијом опстајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, као и његове заштите”¹⁸⁸.

Из наведене дефиниције јасно се уочава да је једна од битних карактеристика државног удара то да упркос насилном начину промене власти не долази до значајнијих измена државног уређења, то јест друштвено-политички односи у земљи у мањој или већој мери остају да функционишу на постојећим основама. То у пракси значи да приликом успешног реализовања превратничке акције долази до промене владајуће структуре, без корених промена друштвено политичког система земље, при чему се нова власт конституише из редова извођача државног удара.

Као битна карактеристика, издваја се и кохезивност политичких, војних и обавештајно-безбедносних структура у извођењу превратничке акције, са акцентом на њихово конспиративно¹⁸⁹ и завереничко деловање ради насилног освајања врховне власти.

Државни удар као војно-политички феномен може имати и унутрашњи и међународни карактер. Унутрашњи, с обзиром на то да се преврат одвија у границама земље и не задире директно у интересе других држава, иако свака насилна промена власти у одређеној држави утиче на формирање нових регионалних односа и нове прерасподеле политичко-економских и војно-безбедносних позиција. Међутим, државни удар има и међународни карактер, јер у његовом реализовању учествују и друге земље посредством

¹⁸⁸ Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд 2002, стр. 170;

¹⁸⁹ Конспирација представља посебан вид организације, метода рада и комуницирања међу члановима друштва, друштвеним групама, институцијама и покретима, чија је битна особеност тајност и илегалност. Нарочито је важна у раду обавештајних, контраобавештајних и криминалистичких служби, код опозиционих, побуњеничких и револуционарних покрета, преузето из: Мило Бошковић, *Криминолошки лексикон*, ИП Матица српска, Нови Сад, 1999, стр. 140;

својих обавештајних служби и других механизма извршне власти, што готово увек изазива изразито озбиљне компликације у спољнополитичким односима и појаву краткотрајних или дуготрајних међународних криза.¹⁹⁰

Активности које се спроводе приликом реализовања државног удара одвијају се под условима који по свом карактеру и социјалним носиоцима могу бити довољно различити, да се не могу сводити на један заједнички именоватељ, упркос чињеници што циљеви могу бити чак истоветни или слични. Државни удар не представља стихијску и спонтану радњу, већ брижљиво планирану превратничку акцију, коју завереничка група или организација изводи у неколико фаза.

Фазе извођења државног удара су следеће:

1. фаза припреме;
2. фаза непосредног извршења;
3. фаза консолидације;¹⁹¹

У првој фази (фаза припреме), формирају се завереничке групе са снажним акционим језгром, профилишу се вође превратничке акције, привлаче се политичке странке или политички лидери у земљи и иностранству који ће стати на превратничку страну, а поред политичко-безбедносне подршке, обезбеђују се и неопходна финансијска средства.

У овој фази догађаји се релативно споро одвијају, због чега период завереничког организовања може бити прилично дуг. То проистиче из сложености превратничког деловања, то јест комплексности процена и одлука које вође завереничких група морају доносити како не би угрозили успешан ток целокупне операције, с обзиром на то да фактор изненађења има одлучујући ефекат приликом извођења државног удара.

Битна карактеристика прве фазе државног удара јесте то да превратнике везује чврста завереничка веза и заједнички интерес. Политиколошка пракса је установила да су везе актера све јаче што је више времена протекло од момента формирања завереничке групе, а то се, поред осталог, догађа и због осећаја међузависности, јер је државни удар кривично дело против уставног

¹⁹⁰ Међународна криза представља нагло повећање интензитета непријатељских интеракција између држава, уз повећану вероватноћу оружаног сукоба, преузето из: Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Beograd, 2004, str. 41;

¹⁹¹ Види опширније: Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, FPN, Beograd, 1987, str. 309;

поретка земље, на основу чега су и припремне радње кажњиве. Због његове завереничке природе, носиоци власти су на великом искушењу. То се огледа у низу тешкоћа приликом откривања завере носилаца преврата, спознаје њеног карактера и идентификовања социјалних група које носиоци преврата желе да употребе за своје циљеве. Проблем је тим сложенији ако је преврат повезан са спољним чиниоцима, који се назначавају као актери из иностранства.

Међутим, без обзира на степен организованости завереника и њихову решеност да до краја спроведу све фазе државног удара, постоји могућност да се покушај одређеним политичким или безбедносним механизмима елиминише, што не значи да су отклоњени узроци завереничког организовања. Због тога може доћи до поновне појаве превратничких активности и нове дестабилизације политичко-безбедносних прилика.

У другој фази (фаза непосредног извршења), долази до реализације државног удара. То подразумева извођење енергичне и муњевите акције завереника, која се своди на противустванно заузимање кључних политичко-економских и војнобезбедносних центара у земљи ради успостављања новог режима за свега неколико сати или неколико дана. Уколико је државни систем у великој мери централизован, то ће олакшати актерима државног удара да у краћем временском распону успоставе нову власт.

Имајући у виду фактор изненађења и муњевитост извођења превратничке акције као кључне карактеристике успешног извођења државног удара, разумљив је изостанак народних маса у преврату. Оне се евентуално могу појавити касније, као облик подршке новим властима ради њиховог бржег и лакшег признавања од међународне заједнице, али нису неопходне за успешно реализовање превратничке акције.

У том смислу, када је реч о изненадности и муњевитости, интересантан је пример који се пре више година одиграо у Ингушетији, када је покушано извођење државног удара у граду Назран, који се налазио под контролом руских снага безбедности. Касно у ноћ 22. јуна 2004. године, мале групе терориста (између 20 и 30 добро наоружаних и обучених бораца) извршиле су истовремен напад на објекте руске Федералне службе безбедности, министарства унутрашњих послова, железничку станицу, полицијске станице, главне саобраћајнице и контролне пунктове. За свега неколико часова, користећи изненадност и муњевитост, терористи су успоставили контролу над градом и ликвидирали обласног тужиоца. Без обзира на бројност, руске снаге безбедно-

сти биле су приморане да се повуку из града, јер су у обрачунима са исламистичким екстремистима претрпели значајне губитке (око 70 убијених и више од 100 рањених). Назран је враћен под контролу руских снага безбедности тек након доласка појачања, када је и уследила опсежна противтерористичка операција.¹⁹²

Досадашња политиколошка пракса показала је да у другој фази насиље не игра кључну улогу, тачније да се, иако се примењује, спроводи у ограниченом обиму – у мери у којој је потребно да се заузму кључне полуге извршне и законодавне власти. Из наведених разлога, пример из Ингушетије не треба посматрати као еклатантан пример извођења друге фазе државног удара. Осим муњевитости и изненадности, које се поклапају са досадашњом политиколошком праксом, у конкретном случају дошло је до огромне примене насиља, што је пре свега било проузроковано чињеницом да је државни удар покушан у кризном подручју.

Уколико нападнути државни апарат одлучи да се брани, што је условљено низом политичко-безбедносних околности у датом тренутку, употребиће репресивна средства и покушати да изведе „контраудар”, то јест да елиминише акционо језгро завереничке организације и осујети напад на уставни поредак и државне институције. Међутим, у досадашњој међународној пракси овакав модел „контраудара” углавном је спровођен у некадашњим социјалистичким државама, где је државни апарат био бруталан према превратницима и чврсто опредељен да одржи власт по сваку цену.

Осим тога, уколико су политичко-економске и безбедносне прилике у некој земљи у толикој мери сложене и заоштрене, неуспео државни удар може бити повод и за ширу ескалацију сукоба, па чак и за изазивање војних интервенција, грађанског рата, тероризма или неког другог облика оружаног сукоба. С тим у вези, у узрочно-последичној повезаности тероризма и државног удара, веома је важно благовремено препознати опасности које са собом носи неуспех превратничке акције. Симеуновић је закључио да је тероризам као вид индивидуалног, нелегитимног, нелегалног и неинституционалног насиља увек окренут против одређених институција неког друштва, односно *in concreto* против неке државе. Уколико је он вид државног насиља, чак и када је формалноправно легалан, не налази легитимне основе у релевантном етичком и

¹⁹² Види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 18-19;

прогресивном правном кодексу међународне заједнице.

Због тога није непознато да су превратници након неуспеха „спонтано” прелазили на нове и радикалније облике борбе, поред осталог на тероризам, који је у одређеним државама услед одговарајућих околности прелазило и у герилу, па и револуционарни или ослободилачки покрет.¹⁹³

У међународним односима постоји неписано правило: уколико превратничке групе или организације у некој земљи након насилног преузимања власти успеју да се одрже дуже од седам дана на челу државе, доћи ће до њиховог постепеног признавања од стране других земаља.¹⁹⁴ Наравно, признавање ће прво уследити од земаља које су превратницима пружале отворену или прикривену подршку у организовању и извођењу државног удара. Осим тога, савремена политиколошка пракса установила је још једно неписано правило. Уколико превратничке структуре у року од 24 часа од започињања прве фазе преврата не успеју да успоставе контролу и насилно заузму кључне позиције у држави, сваким наредним сатом знатно опада могућност да успешно реализују преврат.¹⁹⁵ Тада време престаје да буде савезник превратницима и почиње да ради за нападнуту власт. Заправо, увек је време тај кључни фактор и у свим облицима политичких преврата има посебан значај. И увек је то борба с временом, било да се власт брани или осваја, због чега је најважније да се време ефикасно користи.

Поред наведеног, битно је нагласити да актери државног удара у готово свим његовим фазама на одговарајући начин настоје да скрену пажњу међународне јавности на нагомилане унутарполитичке проблеме, као и да мобилишу снаге подршке из иностранства, све у циљу да се акутни државни проблеми интернационализују и доспеју у фокус међународне политике као потенцијално кризно жариште. Та интернационализација проблема представља један од кључних услова којима превратничке структуре стреме, јер се поремећај у политичким односима једне земље брже решава уколико дође на дневни ред међу-

¹⁹³ Марко Парезановић, *Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе*, Војно дело, Београд, 2011, стр. 107;

¹⁹⁴ Види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991;

¹⁹⁵ Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 19;

народних политичких, економских, војних, хуманитарних или неких других организација.

За другу фазу државног удара карактеристичан је и висок степен координације актера са ино-фактором, због чега у овој фази најчешће долази до потпуног откривања прикривених актера из иностранства. Из тих разлога, подршка из иностранства се може испољити као:

- директна (војном интервенцијом и агресијом);
- индиректна (економским и политичким притисцима, манифестовањем силе војним маневрима у близини граница, упућивањем војних и економских стручњака, разних посматрачких мисија и др.).¹⁹⁶

Није ретка појава да одсуство водеће политичке личности из земље на одређен начин у мањој или већој мери може допринети успешном реализовању државног удара. У досадашњем периоду у међународним односима није био редак случај да је управо земља чије су државне структуре у својству прикривених актера умешане у припрему превратничке акције у некој сувереној и међународно признатој земљи позивала у званичну посету водећу политичку личност, како би се у њеном одсуству извела превратничка активност.

На тај начин, условно речено, привременим ограничењем унутрашњег политичког утицаја врховног лидера и стварањем конфузије у доношењу кључних политичко-безбедносних одлука међу преосталим носиоцима власти који су остали у земљи у којој је одиграва преврат створиће се још погоднији услови за успешно спровођење завереничке акције.

Као сликовит пример одсуства водеће политичке личности из земље, у контексту стварања повољних услова за реализовање преврата, могу се навести догађаји у Авганистану из септембра 1979. године, када је просовјетски оријентисани авганистански председник Мохамед Тараки¹⁹⁷ отишао у званичну посету Москви. Иако је

¹⁹⁶ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, FPN, Beograd, 1987. str. 310;

¹⁹⁷ Мохамед Тараки се пре ступања на председничку дужност скоро 30 година наводно налазио у организованом односу са КГБ-ом. Као млади новинар, врбован је од стране КГБ-а 1951. године, када му је додељен псеудоним Нур. Априла 1978. године, као председник авганистанске комунистичке партије, дошао је на власт након пуча који је подржао СССР, види опширније: Christopher Andrew and Vasil Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II - The KGB and the World*, Penguin Books, London, 2005;

Јуриј Андропов,¹⁹⁸ тадашњи шеф КГБ-а, сигнализирао авганистанском председнику да стање у Кабулу није такво да би он требало да путује, Тараки је ипак одлучио да отпутује у СССР. По његовом доласку у званичну посету, обистиниле су се Андроповљеве процене, јер се Амин, тадашњи председник авганистанске владе, прогласио за председника државе. Тараки се одмах из Москве вратио у Авганистан, где су га након краћег оружаног сукоба убиле Аминове присталице.

Због страха да ће га совјети ликвидирати, Амин је оформио личну гарду и заострио дипломатске односе са СССР-ом. На основу тога, Андропов и Пјотр Ивашутин, тадашњи шеф ГРУ,¹⁹⁹ пред-

¹⁹⁸ Јуриј Андропов, као совјетски амбасадор у НР Мађарској, одиграо је значајну улогу у гушењу мађарске револуције 1956. године. У периоду од 1967. до 1982. био је председник КГБ, према мишљењу бројних теоретичара, у „златном периоду” СССР-а. Након смрти Брежњева, именован је за генералног секретара КПСС, односно за председника СССР-а. Преминуо је фебруара месеца 1984. године, види опширније: Martin Ebon, *The Andropov File: The Life and Ideas of Yuri V. Andropov, General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union*, McGraw Hill Companies, New York, 1983; Elena Кієпикова and Vladimir Solovjev, *A Secret Passage into the Kremlin*, Macmillan, London, 1983; Arnold Biechman and Mikhail Bernstam, *Andropov New Challenge to the West*, Stein and Day, New York, 1983; Пој Медведев, Андропов, Молодая гвардия, Москва, 2006; Jeno Gyorkői and Miklos Horvath, *Soviet Military Intervention in Hungary*, Central European University, Budapest, 2000;

¹⁹⁹ ГРУ (Главное Разведывательное Управление), обавештајна служба совјетске, а данас и руске армије, основана је октобра 1909. године и данас је систематизована као II Управа Генералштаба оружаних снага РФ. У периоду од 1963. до 1986. службом је руководио генерал Пјотр Иванович Ивашутин. Важи за најјачу специјалну службу Руске Федерације, коју су заобишли транзициони процеси током 1990-их година. Ради још по старим, провереним методама и поседује резидентуру у целом свету. Потпуно је аутономна, има у свом саставу авионску и хеликоптерску ескадрилу, поморску флоту, укључујући подморнице, специјалне јединице, а по потреби, на располагању су и сви родови копнених снага. Током 2006. године реновиран је и свечано отворен нови Главни штаб ГРУ у Москви, популарно назван Акваријум, чему је дат велики међународни публицитет, поред осталог и због присуства руског председника Владимира Путина и Сергеја Иванова, тадашњег министра одбране. Узгред, Владимир Резун, бивши официр ГРУ, пребегао је почетком 1978. на Запад и под псеудонимом Виктор Суворов написао неколико књига о совјетској војној шпијунажи. Види опширније: Виктор Суворов, Аквариум, АСТ Издатељство, Москва, 2005; Viktor Suvorov, *Inside the Aquarium*, MacMillan, London, 1985; Viktor Suvorov, *Inside Soviet Military Intelligence*, MacMillan, London, 1982;

ложили су највишем совјетском државном руководству краткорочну војну интервенцију на Авганистан, а потом инвазију најширих размера, што је и реализовано децембра 1979. године.²⁰⁰ Време је показало да је ова одлука била погрешна, јер се војна интервенција претворила у вишегодишњи рат који је све више исцрпљивао Совјетски Савез.

Симеуновић напомиње да трећу фазу извођења државног удара (фазу консолидације), за разлику од претходне две, карактерише спровођење физичког насиља над политичким неистомишљеницима у великој мери и по обиму и по интензитету. Под појмом политичких неистомишљеника, превратничке власти третирају сва лица која могу подржати и допринети евентуалном реализовању анти-превратничке акције, то јест повратку на власт збачених снага.

Насиље се посебно спроводи према војним и обавештајно-безбедносним структурама које су остале лојалне бившем руководству, због чега ова фаза може потрајати дужи временски период.

Међутим, није на одмет размишљати и о могућим међуфазама које се теоријски могу артикулисати у вези са околностима извођења државног удара. На пример, у фази припреме, могућ је теоријски облик дешавања који са становишта превентивног деловања државног апарата подразумева деконспирисање завереничког плана и адекватно постављање надлежних специјалних служби према постојећој кризи. Та криза се може манифестовати у различитим облицима, на пример, може имати спонтани карактер, где се актери преврата сучељавају са организацијом која својом природном ауторитарношћу, „цезаризмом” и другим драстичним облицима силе не одговара завереницима, што доводи до њиховог раслојавања. То раслојавање може бити многострано и унутар себе противречно. Благовремена спознаја раслојавања завереничких група или организација значајан је индикатор за процену њене снаге и ефикасности, а исто тако битан индикатор за подробније праћење и анализирање стања и свести социјалних актера преврата. Такође, од изузетне је важности да се у теоријском артикулисању фаза оцени положај завереничких група или организација у ширем националном окружењу, и у амбијенту у међудржавним размерама.

Државни удар никад није акт моћи и израз воље једног човека, на пример, лидера превратничке акције, већ представља облик колективно вођене и реализоване војно-политичке активности у

²⁰⁰ Ratimir Vukčević i Milan Petković, *Rat špijuna za kontrolu sveta*, Ekopres, Beograd, 2002, str. 385;

којој сваки од завереника има сопствене интересе за учешће у њој. Завереници су окупљени у групу са снажним акционим језгром, којом руководи једно или више лица са израженим политичким, војним или обавештајно-безбедносним утицајем.²⁰¹

Као основни актери државног удара могу се класификовати:

- лица из редова носилаца власти;
- припадници националних армија;
- припадници обавештајно-безбедносних структура.²⁰²

За успешно реализовање државног удара неопходно је да одређен број актера буде позициониран у политичком систему, то јест у редовима врховне извршне, судске и законодавне власти. На тај начин, у погодном моменту актери из структура власти одиграће кључну улогу приликом фазе извођења државног удара, јер ће путем својих политичких механизма онемогућити адекватно деловање државно-политичког апарата.²⁰³

Актери из редова националних армија најзначајнији утицај имају приликом друге и треће фазе државног удара, то јест фазе непосредног извршења и фазе консолидације. Тада до изражаја долази њихов репресивни потенцијал као најјаче оружане формације у земљи, ради насилног преузимања и успостављања власти, односно њене даље консолидације. Овде је битно нагласити: уколико армија има најдоминантнију и пресудну улогу у насилном преузимању власти, пре се може говорити о пучу, јер пуч искључиво изводе националне оружане снаге самостално. Ту заправо лежи и суштинска разлика између државних удара и пучева, имајући у виду да велики део јавности и један мањи део стручних кругова ове појмове често користи колоквијално и паушално, не правећи при томе одговарајућу разлику и појмовно разграничење између тих политичких феномена.

Припадници обавештајно-безбедносних структура имају значајну улогу у свим фазама извођења државног удара. У првој фази у великој су мери задужени за одабир потенцијалних завереника и контролу постојећих чланова завереничке групе или организације, као и за обезбеђење неопходних финансијских средстава за извођење преврата. Испуњавањем својих професионалних дужности свакодневно долазе до осетљивих и тајних података, који могу допринети успешној реализацији превратничке акције. Брину о

²⁰¹ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 64;

²⁰² Исто;

²⁰³ Edward Luttwak, *Coup d'etat – a practical handbook*, New York, 1969, str.. 12;

контраобавештајној заштити завереничке групе, са акцентом на заштити идентитета свих актера, као и о модалитету и средствима које ће завереници користити приликом извођења државног удара.

У другој фази, тј. фази непосредног извршења, припадници обавештајно-безбедносних структура одржавају интензивне везе и тајне договоре са унутарполитичким и иностраним војно-политичким и безбедносним субјектима, као најчешће прикривеним актерима државног удара. Истовремено, прате развој догађаја, благовремено предвиђајући могуће исходе превратничке кризе и о томе обавештавају све значајније актере у земљи и иностранству. Прате и активности државног руководства на плану евентуалног извођења „контраудара” и предузимају мере за стављање под контролу највиших носилаца извршне власти у земљи.

Наведено упозорава да одбрамбене структуре система имају двоструку, а мало је ако се каже и вишеструку улогу и принципе, који морају бити уграђени у све организационе и институционалне облике система безбедности. Наиме, ако носиоци моћи својом функцијом треба да онемогуће државни удар, морају елиминисати структуре које хоће да тај преврат изврше, а исто тако и обезбедити да се одбрамбени механизми система не употребе за политички преврат. Тај двоструки систем одговорности захтева развијен облик унутрашње контроле, која не треба да се претвори у апсолутну силу, него да буде тако постављена да обезбеђује функцију система безбедности како би се онемогућио државни удар или ако до њега дође, да се смање његове негативне политичке последице.

У трећој фази, фази консолидације, обавештајно-безбедносне структуре врше контраобавештајну заштиту превратничких субјеката, проналазе изворе подршке свргнутог режима, идентификују потенцијалне и тренутне политичке супарнике, интензивно раде на стварању међународног кредибилитета новопостављеног политичког руководства, односно предузимају све мере и радње усмерене у правцу што ефикаснијег деловања превратничких структура.

Савремена историја показала је следеће: када се државни удар у одређеној земљи успешно спроведе, долази до разлика у манифестовању државно-политичких амбиција превратника, с обзиром на то да завереници из редова војних структура радо прихватају јавне функције у државном апарату, за разлику од припадника обавештајно-безбедносних структура, који, с обзиром на природу свог посла, најчешће избегавају експонирање, због чега њихово учешће у преврату најчешће остаје тајна за шире народне масе.

Према степену поседовања свести, Симеуновић издваја три групе носилаца интереса:

- актере који су најсвеснији сопствених интереса и у стању су да их дефинишу;
- актере који су свесни основних и потенцијалних интереса;
- актере који уопште немају истинску свест о сопственим интересима.
- Према начину учешћа Симеуновић разликује:
- посредне актере (иницијаторе и инспираторе);
- непосредне актере (организаторе и извршиоце).

Према наведеном аутору, посредни актери готово увек представљају прикривене учеснике превратничке акције. Најчешће долазе из редова домаћих или иностраних високих политичких, економских, војних и обавештајних кругова, али и одређених интересних група, којима одговара недемократска промена власти у одређеној држави. Због доминантног положаја у којем се налазе, посредни актери увек настоје да у први план експонирају непосредне актере, стварајући такву атмосферу да су носиоци завереничке активности искључиво из редова политике, војске и националног обавештајно-безбедносног система.

За разлику од њих, непосредни актери могу се посматрати у ширем и ужем смислу. У ширем смислу представљају их сви учесници државног удара, укључујући и лица која су против превратничке акције. У ужем смислу, под непосредним актерима државног удара подразумевају се лица која су своје активности након завереничког деловања усмерила ка насилном освајању власти.

Што се тиче метода и нивоа сарадње посредних и непосредних актера, Симеуновић их класификује на следећи начин:

1) *потпуно свесно*, како у интересном тако и у идеолошком опредељењу засновано учешће непосредних актера у припреми и извођењу државног удара, уз евентуалне различите нивое сарадње непосредних и посредних актера:

- а) надређени положај посредних актера;
- б) равноправан положај непосредних и посредних актера;
- в) надређени положај непосредних актера (најчешћа варијанта).

2) *Делимична манипулација* војних кругова од стране посредних актера, путем индоктринације или дезинформисања, ради стварања атмосфере да је њихова превратничка интервенција неопходна и једино решење за спас друштва.

3) *Тотална манипулација* непосредним актерима. Овај вид сарадње актера државног удара најчешће се јавља када су носиоци интереса политике и економске снаге ван земље и одвија се уз помоћ обавештајних служби земаља које имају посебне интересе у том региону, при чему се тешко може говорити о потпуној несвес-

ности непосредних актера о стварној сопственој улози.²⁰⁴

Није грешка ако се изведе закључак да је данас све мање услова за реализовање државних удара. Смене политичких власти пре ће се одиграти закулисним дворским играма, извођењем политичких удара, него што ће се формирати акционо језгро завереничке групе или организације, спремно за извођење државног удара. Нестанком биполарности, очито је да се терен политичке борбе постепено пренео у двориште неких других облика политичких преврата, чиме су и међународни односи постали другачији.

„Државни удар одозго”

„Државни удар одозго” форма је државног удара где врховни носилац власти, обично монарх или шеф државе, настоји да апсолутизује своју власт, то јест да је прошири на сферу извршне власти.²⁰⁵

Као мотив за извођење ове врсте државног удара, врховни носилац власти обично се позива на наводно незадовољство народа због постојања великог броја посредника у систему власти између њега као „омиљеног владара” и народа. Историјски, није ретка појава да државни удари започињу из најзначајнијих кабинета носилаца власти, или да се одређени политички феномени превратничког карактера спроводе управо из ових центара моћи. Почев од „државног удара одозго” па надаље, институт врховног вође вековима уназад је на различите начине политички експлоатисан, при чему су у највећој мери корист имале само елите које су стварале услове за политичке револуције, занемарујући њихов социјални карактер, испољен у суштинској и коренитој промени друштва. У свим овим, бићемо слободни да их назовемо дворским играма, увек се прожимају одређени политички интереси, који су рефлексија политичких и других амбиција владајуће елите или структура које друштвено надиру. Сходно томе, у најширем смислу речи, сматрамо да политички интереси представљају активан однос политичких структура према одређеном политичком циљу, што подразумева заинтересованост политичких актера за задовољењем политичких амбиција, потреба или жеља у датим друштвено-политичким околностима.

Политички интереси могу представљати снажан интегративни

²⁰⁴ Види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 64-68;

²⁰⁵ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 69;

фактор ширих друштвених група јер задати политички циљеви представљају покретач друштвеног деловања. Међутим, за разлику од широких народних маса, елите ће увек кроз политички интерес посматрати и материјални интерес као изразито значајан чинилац њиховог друштвеног живота. Због тога је у политичкој пракси увек дискутабилно питање односа између општих друштвених (политичких) и личних интереса, а које је по својој природи веома значајно. То произлази из чињенице да је сфера политичких интереса и циљева веома широка, и пружа огромне могућности за разне видове манипулација, злоупотреба и томе слично.

На основу тога, у другој фази „државног удара одозго” врховни носилац власти недемократским механизмима укида постојећи устав и све значајније институције политичког система, укључујући и политичке странке, квалификујући их као најодговорније субјекте за тешку ситуацију у земљи. То обично ради уз ослонац оданих војних и обавештајно-безбедносних структура, ради постизања мегаломанских политичких циљева и незаконитог узурпирања целокупног државног апарата у личне сврхе.

По изведеном „државном удару одозго”, у фази консолидације, организују се строго контролисани плебисцитарни облици изражавања наводне политичке воље народа, а све у циљу оправдавања превратничке акције, као и ради стицања међународног легитимитета своје владавине.

Историјски, државни удар председника Француске Републике Луја Бонапарте, који се након преврата прогласио за цара Наполеона III, као и државни удари Александра I Обреновића из 1893. године²⁰⁶ и Александра I Карађорђевића из 1929. године, могу се квалификовати као „државни удари одозго”, јер су извршени ради увођења апсолутистичке власти.²⁰⁷

Сликовит пример је покушај „државног удара одозго” 1982.

²⁰⁶ Влада Александра Обреновића у знатној је мери била потресана политичким кризама, које су и изазвале „државни удар одозго”. Због своје недовољне аутономности, краљ Александар се није најбоље сналазио у времену највеће страначке подељености у Србији, и истовремено је интензивно радио на апсолутизацији власти. Био је у сенци свог оца краља Милана, човека неисцрпне енергије, о чијој политичкој улози постоје контрадикторна и супротстављена мишљења. Након мајског преврата 1903. године, Србијом је завладао кнез Петар Карађорђевић, који је дуго имао проблема да устолочи своју владавину, будући да је уставна и парламентарна монархија још имала бројне политичке проблеме, који су пре свега били последица преврата.

²⁰⁷ Dragan Simeunović, *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992, str. 138;

године у Совјетском Савезу, о чему се почело писати у руској литератури тек након распада СССР-а. Леонид Брежњев је током последње године свог председниковања Совјетским Савезом био тешко болестан и фактички није управљао државом. Тада се у совјетским политичким круговима покренуло питање његовог наследника. У борби за власт сукобиле су се две политичке струје, једна са председником КГБ-а Јуријем Андроповом на челу, и друга, коју су предводили министар унутрашњих послова Николај Шолоков, Андреј Кириленко и Виктор Гришин, функционери Комунистичке партије Совјетског Савеза.

Десетог септембра 1982. године ујутру у девет часова, министар Шолоков је на састанку са Брежњевом добио одобрење да крене у обрачун са Андроповом, те да ступи у акцију и ухапси председника КГБ-а. Важно је нагласити да су Брежњев и Шолоков били изузетно блиски пријатељи и сарадници, те да њихово пријатељство датира још из Отаџбинског рата. Двадесет минута по завршеном састанку са Брежњевом, Шолоков је издао наредбу о покрету специјалних јединица министарства унутрашњих послова, које су иначе биле изузетно добро обучене и опремљене, с обзиром на то да су формиране 1980. године за евентуална антитерористичка дејства на Олимпијским играма у Москви. Прва и друга група специјалаца заузела је позицију у непосредној близини Љубјанке на Старом тргу (радно место Андропова), док се трећа група специјалаца поставила у близини места становања председника КГБ. План је био да се муњевитом акцијом пресретне колона возила у којој се креће Андропов и да се он ухапси. Међутим, у тој акцији учествовао је и један пуковник МУП-а, иначе сарадник КГБ, који је на конспиративни телефонски број КГБ изговорио унапред договорену фразу, што је био сигнал да су на терену јединице под командом совјетског министра унутрашњих послова започеле акцију против Андропова. Тада је Андропов наредио да се покрену специјалне групе КГБ у цивилу са задатком да ухапсе припаднике специјалних јединица совјетског МУП-а, што је убрзо и уследило у близини Старог трга, односно Љубјанке. Трећа група, која се налазила у близини места становања Андропова отворила је ватру на припаднике КГБ који су покушали да их разоружају. У размени ватре, рањено је неколико специјалаца на обе стране, након чега су преостали припадници МУП-а ухапшени и спроведени у Љубјанку. Након тога, по наређењу Андропова, привремено су прекинуте све телефонске линије из Совјетског Савеза према иностранству и отказани сви међународни авионски летови из Москве. Покушај

„државног удара одозго” у режији Брежњева и министра Шолокова није успео. Андропов је био јачи. Два месеца након тога, умро је Брежњев, а Андропов је дошао на чело КПСС-а и постао председник Совјетског Савеза. Функционери КПСС-а Андреј Кириленко и Виктор Гришин, саучесници у покушају државног удара, пензионисани су, док је Шолоков смењен, након чега је извршио самоубиство.²⁰⁸

Поред наведеног, крајем XX века, на тлу Европе одиграла су се још два интересантна политичка догађаја која су имала елементе „државног удара одозго”. У том смислу, политички потези које је Војчех Јерузелски,²⁰⁹ бивши министар одбране и председник Владе НР Пољске, предузео 1982. године како би угушио побуну радничког синдиката „Солидарност” и ојачао своју политичку позицију – имали су све одлике овог феномена.

²⁰⁸ Види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 14-16;

²⁰⁹ Војчех Јерузелски се током Другог светског рата борио у јединицама Црвене армије. Године 1981. у јеку побуне радничког покрета „Солидарност”, са места пољског министра одбране именован је за генералног секретара Комунистичке партије Пољске, у чему је Москва имала пресудну улогу. Међутим, упркос интензивној репресији према активистима „Солидарности”, Јерузелски је с временом био приморан да постепено прихвата компромис и започне преговоре с лидером покрета Лехом Валенсом и његовим идејно-политичким следбеницима. Разлоге за наведено треба посматрати у две димензије. Прво, „пукотине” у Источном блоку биле су све веће, СССР је хронично ишао у пропаст и није могао да гарантује својим савезницима онај степен стабилности као у претходном периоду. Друго, Пољска је земља у којој је католичка црква имала јако упориште, са више милиона верника, и којој је у том периоду председавао Пољак папа Јован Павле II. Поред наведеног, на састанку у Ватикану Роналда Регана, тадашњег председника САД, и папе, договорена је сарадња у правцу пружања подршке револуционарним снагама у Пољској, што се и очекивало, будући да су били природни савезници у сукобу САД–СССР и католицизам–комунизам. Збигњев Бжежински, један од кључних креатора америчке спољне политике, и папа Јован Павле II, пореклом су из истог места, међутим њихова евентуална веза у контексту превратничких дешавања у НР Пољској никада није званично потврђена. Осим тога, након политичких промена, покренут је маратонски судски процес против Јерузелског због прогањања активиста „Солидарности”, чији исход није доживео – преминуо је 2006. године. Узгред, износећи своју одбрану, Јерузелски је напоменуо да је почетком 1980-их година совјетска војна интервенција „висила у ваздуху”, те да је свако решење било боље од чешког сценарија из 1968, то јест уласка совјетских трупа;

Пуч

„Пуч је изузетно милитантна форма државног удара, који изводе искључиво националне оружане снаге, а не плаћеничке или стране интервенционистичке трупе. По извршењу пуча власт обављају војна лица сама (хунта) или предоминантно учествују у њеном обављању у оквиру мешовитих војно-цивилних влада”.²¹⁰

На основу тога, евидентно је да пуч представља милитантан начин насилног преузимања власти који изводе искључиво националне оружане снаге, за разлику од државног удара, где могу учествовати и стране интервенционистичке трупе или плаћеничке и друге паравојне формације.

Из тога произлази и да овакав вид превратничког деловања приликом непосредног извођења има искључиво национални карактер иако актери пуча могу бити у јавној или тајној спрези са спољним фактором који има одређене интересе да подржи такву активност.

Актери пуча су активна војна лица, најчешће из редова виших, средњих и нижих командних структура, који након смене државног руководства власт обављају самостално у облику „хунте”, или у оквиру мешовитих војно-цивилних влада, при чему су цивилна лица као чланови таквих влада најчешће под јаким притиском и утицајем војних, то јест строго контролисана и често приморана да беспоговорно извршавају све значајније захтеве пучиста. Осим тога, пучистичке владе одликује изразит недемократски карактер и значајна бруталност у разрачунавању са збаченим носиоцима врховне власти и њиховим присталицама.

С друге стране, пуч против диктатуре делује као један од сразмерно најлакших и најбржих начина за уклањање тоталитарног режима. Међутим, тај метод је скопчан са веома озбиљним проблемима. Најважнији је тај што и даље остаје постојећа лоша расподела моћи у становништву и елити, која управља државом и њеним оружаном снагама. Због тога ће насилно и селективно уклањање одређених носилаца високих државних функција највероватније омогућити некој другој групи (фракцији) из владајућег режима да заузме њихове позиције. Теоријски, те нове снаге би могле бити оријентисане према истинским реформама, но једнако је вероватно и супротно.²¹¹

²¹⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 75;

²¹¹ Види опширније: Džin Šarj, *Od diktature do demokratije*, Građanske inicijative, Beograd, 1999, str. 13;

Примери војних влада у ужем смислу речи, у данашње време, углавном се срећу у неразвијеним или недовољно развијеним земљама. На војне режиме у тим земљама потребно је гледати пре свега кроз призму њихове неразвијене друштвене структуре, у противречностима њиховог унутрашњег развитка и њихове међународне позиције. Без обзира на низак ниво њихове националне производње, неразвијене земље увучене су у систем светске привреде. Ослобађање од колонијалног ропства и слободан додир са другим земљама разбија традиционалне оквире живота и буди нагло и незадрживо нове потребе и захтеве. Брзо савлађивање страховите заосталости и проширивање материјалних, економских основа националне егзистенције постаје императиван захтев. Међутим, остваривање програма убрзаног економског развитка и подизања животног стандарда у условима велике оскудице капитала и квалификованог кадра могућ је само уз чврсто организовани и централистички усмераван напор националних снага. Која ће то друштвена снага, која ће институција то преузети на себе? Политички живот је још у зачетку и заражен корупцијом, док је традиционални апарат државне управе конзервативан и потпуно неефикасан. У таквим случајевима војни фактор често представља једину довољно организовану, јединствену и ауторитативну снагу која би могла да преузме руковођење општим пословима заједнице и поведе активну политику. Због тога милитаризам овакве врсте може бити друштвено прогресиван и значити једну фазу убрзаног економског и друштвеног напретка. Међутим, искуство показује да баш такви војни режими, који на себе узимају једну друштвено нужну, прогресивну улогу, увек теже да прошире своју социјалну и политичку основу, да се ослоне на одређену политичку организацију, странку, покрет, било да они већ постоје или их треба стварати. То произлази из чињенице што се ширира и трајнија мобилизација друштвених снага не може извршити искључиво под војним руководством.²¹²

Пучеве је у данашње време тешко реализовати без политичких странака, па се пучисти, чак и када их успешно изведу, врло брзо обраћају странкама, јер модерни рационални систем владавине без њих не може да функционише.²¹³

²¹² Види опширније: Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 205-206;

²¹³ Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 242;

Иако се пуч као најчешћи облик преузимања власти претежно везује за подручје Латинске Америке, Симеуновић истиче да тај војно-политички феномен није био непознат модалитет насилног преузимања власти ни у европским државама. У Грчкој се 1967. године војска директно умешала у насилну измену носилаца врховне власти, у Турској такође, и то у три наврата – 1960, 1971. и 1980. године, док је у Португалу 1974. и Румунији 1989. године активно помогла остварењу политичких револуција.

Без обзира на сву противустановност и насилност испољену приликом извођења пучева, долазак армије на власт може у одређеним државама створити услове за увођење реда у политички и привредни живот, односно иницирати свеукупни друштвени напредак. Овакви резултати посебно се могу постићи у земљама у развоју, где су ауторитарни режими стављени у функцију малог броја одабраних лица ради њиховог личног богаћења и остваривања других противправних интереса.

Анализа преврата који се догодио 27. марта 1941. године у Београду сликовито дочарава друштвени значај и улогу пуча као војно-политичког феномена. Симеуновић истиче да су постојале предрасуда о току поменутог преврата, и нарочито о исходу, јер су се кључни догађаји о томе крили, прећуткивали или преобличавали. Према наведеном аутору, 27. март 1941. године не може се разумети уколико се не укаже на сложену политичку ситуацију у Краљевини, с обзиром на то да концепт интегралног југословенства није био ништа више од површне идеологије, која је дошла под удар националистичких претензија свих народа који су се нашли у новој државној заједници, више туђом него својом вољом. Иако је кнез Павле Карађорђевић био убеђени англофил, Британци су игнорисали његове молбе да се Југославији помогне на војном, економском и политичком плану, чиме би се отклонила њена економска и политичка зависност од Немачке и Италије. Међутим, без обзира на то, кнез Павле је према Британцима играо крајње отворено, игноришући лоше стране британске политике, што је била увертира за његово свргавање с власти. Великој Британији је било важно да Југославију увуче у рат, док је кнезу Павлу најбитније било да земља што дуже остане неутрална, јер је био свестан да ће се мит о непобедивости наше војске потпуно распасти пред налетом фашистичких снага, с обзиром на то да пронемачки оријентисани Хрвати, за разлику од профранцуски и антигермански настројених Срба, нису били вољни да ратују против Немачке.

Симеуновић даље износи да је Велика Британија тражила од кнеза Павла да Југославија игра улогу камиказе у Другом светском

рату, због чега је кнез, желећи да добије на времену, прихватио преговоре с Немачком о приступању Тројном пакту, под условима за које је сматрао да их Хитлер неће лако прихватити, што ће омогућити Југославији вишемесечну добит у времену. Како се Хитлеру журило да обави задатке крупније од је балканских, понудио је Југославији услове које није добила ниједна друга не само балканска већ ни европска земља. Међутим, уместо да буде слављен као државник који је у историји Другог светског рата обезбедио најповољније услове за егзистенцију своје државе и народа, кнез Павле је у својој земљи дочекан на нож. Због тога су се Југославија и српски народ за само два дана из позиције највећег добитника преобрнули у највећег губитника. Након тога, разрађен је сценарио британског обавештајног наступа, који је довео до тога да је политичка манипулација била израженија него што се то обично испољава у превратима. У прилог томе иде и чињеница да су ванредна издања београдског дневног листа *Политика* доносила само вести о приступању Трајном пакту, а нису наводила повољне услове по државу и народ. Таква атмосфера резултирала је пучем, који су извели војни кругови у ноћи између 26. и 27. марта.

Даље, овај аутор образлаже да је суштина преврата била борба за време, јер је Британцима одговарало да се Немачка што више успори. На тај начин, југословенска држава, пре свега Срби, брутално су жртвовани и гурнути у рат, док су савезници добили жељено време, будући да је напад на Русију померен за пет недеља, што је било довољно да Хитлер, попут Наполеона, упадне у замку руске зиме. Цена овога били су животи милион и по Срба и других југословенских држављана, због чега се у питање доводи оправданост преврата који је извршен 27. марта 1941. године. Томе у прилог иде и чињеница да је нова влада испољила спремност да настави политички курс кнеза Павла, то јест да остане на истим позицијама у погледу преговора са Тројним пактом. Све у свему, на основу анализе садржаја и технике преврата, 27. март представљао је најмилитантнију форму државног удара, дакле пуч. Извели су га припадници националних оружаних снага у тајној спреси са спољним фактором, који је у том региону имао своје војно-политичке интересе. Формирана је влада у којој је врховну власт имало војно лице, док су цивилна лица била веома зависна од воље војних кругова и уопште нису имала довољну политичку тежину.

Из наведених разлога, Симеуновић с правом закључује да је овим пучем нанета страшна и неправедна штета не само нашем народу већ и човеку који нам је омогућио мир и скоро швајцарску неутралност, због чега је тај пуч, историјски посматрано, био наш

политички ударац у празно и представљао трагично губљење много тога што је раније задобијено.²¹⁴

Развој савремених међународних односа допринео је да пуч ишчезне са европске политичке позорнице (ово се не односи на Турску као евроазијску државу) и да се његово поље деловања задржи у подручју Латинске Америке, Блиског и Далеког истока. Наравно, никад не треба бити искључив и категоричан у изношењу закључака о могућностима реализовања пучева на европском тлу, али све већа демократизација европског континента наводи нас на закључак да ће овај војно-политички феномен у предстојећем периоду нестати са европске политичке позорнице и можда сачекати нека нова времена.

Оружана побуна

Оружана побуна представља изразито милитантан облик политичког преврата који се изводи уз употребу оружја или претњом да ће оружје бити употребљено ради реализације преврата, путем побуне која је већ започела.

Оружана побуна је специфичан облик побуне у којем су њени учесници, у целости или делимично, снабдени оружјем или оруђима подобним за напад и одбрану, при чему за квалификовање побуне као оружане побуне није потребно да учесници стално носе оружје, већ је довољно да га у ту сврху поседују и да се њиме или повремено користе или га држе на местима одакле га могу лако употребити.²¹⁵

Оружана побуна се у литератури дефинише и као облик превратничког деловања који подразумева тајно припреману оружану акцију коју су организовале групе или покрети ради насилног обраћања постојећег уставног поретка. Оружана побуна почиње изненадним ангажовањем појединих јединица оружаних снага или, пак, организовањем оружаних група од стране унутрашњих политичких противника или непријатеља државе. Она се сматра најекстремнијим и најдеструктивнијим начином политичке борбе која настаје из различитих разлога.²¹⁶

²¹⁴ Драган Симеуновић, *Кнез Павле у врховима европске политике*, Зборник радова, ИП Златна Књига, Београд, 2003, стр. 145-153;

²¹⁵ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 737;

²¹⁶ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 28;

Оружана побуна се не може извести без непосредног или посредног учешћа снага безбедности, не само стога што се оружје налази у њиховом поседу већ и због чињенице да снаге безбедности својим чињењем или нечињењем могу омогућити превратничким структурама да дођу у њихов посед. Осим тога, да би се побуна квалификовала као оружана, потребно је респектабилно оружје, пре свега јаче ватрене моћи, како би претња била реална.

Оружане побуне најчешће избијају на два начина. Први начин подразумева оружану побуну у оквиру дела оружаних снага, када делови јединица које припадају јединственом систему одбране отказују послушност команди и ступају у побуну. Важно је нагласити да се у овом случају ради о јединицама које делују не само противуствано у ширем смислу већ и противзаконито у ужем смислу, јер су прешле на нови – превратнички колосек у оквиру система коме припадају. Када су посредни војне јединице и њихово ступање у оружану побуну, граница између овог облика политичког преврата и пуча веома је мала. То посебно долази до изражаја када у оружану побуну ступи знатнији део војске (на пример батаљон, пук, комплетан род војске и слично), јер је тада веома тешко оценити да ли се ради о оружаном побуни или пучу.

Кључна особеност оружаних побуна јесте то да су веома опасне по уставни поредак, јер се увек јављају тешкоће приликом њиховог сузбијања. За репресивно сузбијање оружаних побуна потребно је ангажовање јаче или макар еквивалентне силе, а то често није могуће. У том смислу, поставља се питање како је могуће репресивним путем сузбити оружану побуну, рецимо, у ратном ваздухопловству и противваздушној одбрани једне земље? Који кадар и средства употребити у том правцу? Или како је могуће репресивно сузбити оружану побуну у најјачој и најбројнијој специјалној јединици, која ужива отворену или прикривену подршку других јединица те намене у одређеној земљи? Све су ово изразито комплексна питања и велики безбедносни изазови за сваку власт.

Осим тога, посебна опасност је у чињеници да су војне и полицијске структуре по свом устројству и унутрашњој организацији високо централизоване установе у готово свим државама света. Та организациона шема омогућава ефикасно командовање по систему субординације, али може бити отежавајућа околност у случају избијања оружане побуне. То произлази из чињенице да се конфликтна стања много лакше преливају у централизованим системима, како по хоризонтали тако и по вертикали, што

за врло кратак период може проузроковати паралисање система.

На ове начине, када је реч о немогућности власти да надвлада силу побуњеника, ствара се изразито повољан амбијент да оружана побуна прерасте у неки други облик војно-политичке акције. О могућностима њеног прерастања у пуч већ је било речи. Међутим, оружана побуна може прерасти и у герилу, грађански рат, па и војну интервенцију. Војна интервенција је посебно интересантна јер у одређеним случајевима може разоткрити и прикривене актере из иностранства, који су били инволвирани у организовање оружане побуне. Најједноставније речено, то у пракси може изгледати овако: држава агресор изазива оружану побуну у одређеној земљи, која представља мету њеног интересовања (и напада). Након тога, власт нападнуте државе се обраћа за помоћ држави агресору, која извршава војну интервенцију, стационира своје оружане снаге и успоставља пуну контролу над том земљом, њеним економским системом, природним ресурсима и томе слично.

Оружану побуну могу извести и цивили, као и широке народне масе. Први начин подразумева да се изврши илегално наоружавање одређеног становништва, било од унутрашњих снага или од спољних чинилаца. У сваком случају, у питању је процес индуковања конфликта. Међутим, овакав модалитет изузетно је сложен и скопчан с бројним проблемима. Веома је тешко, готово немогуће наоружати већи број људи, дотурити им оружје, а да се задржи конспиративност да се тим оружјем нешто планира, у овом случају оружана побуна. Због тога је знатно ефикасније створити амбијент да неки други облик испољавања политичког незадовољства, на пример демонстрације, прерасту у оружану побуну. Сликвит пример су немири 1997. године у Албанији, када је незадовољна маса насилно ушла у војна складишта, што је омогућило да немири прерасту у виши степен организованости, у оружану побуну. Сасвим је јасно да се у том случају није радило о спонтанитету маса, већ је „неко” инструкисао вође немира да нападну војна складишта. Ако се анализирају сложене политичко-безбедносне догађаји који су уследили, пре свега они који се односе на масовно и илегално наоружавање албанских терориста на подручју јужне српске покрајине, није тешко закључити шта је са албанског аспекта била права добробит произашла из те оружане побуне.

Дакле, политиколошка пракса је установила да оружана побуна никада не иде сама по себи, већ да у већини случајева представља само међукорак у некој другој стратегији, која над-

машује домете политичких преврата. Због тога, са аспекта ефикасне заштите уставног поретка, органи државне безбедности посебну пажњу треба да посвете не само пресецању припремних активности за извођење оружане побуне већ и да благовремено, уколико до ње ипак дође, разоткрију (најчешће скривене) актере и разјасне праве интересе. Сваки други приступ ствара могућност за свакојакe спекулације и политичко-медијске калкулације, које одређено друштво или државу могу увући у још дубљу кризу и створити амбијент за нове, знатно радикалније конфликте.

4. ПОЛИТИЧКИ ПРЕВРАТ КАО ПОСЛЕДИЦА НЕПРЕМОСТИВИХ ПРОТИВРЕЧНОСТИ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Стварању услова за организовање друштвених структура јасно опредељених за извођење преврата у одређеној земљи доприносе сложене и дуготрајне кризе политичког, економског, социјалног и војно-безбедносног система. Неопходности тренутног превазилажења политичке кризе, привредна рецесија, велике социјалне разлике у становништву, али и стратегијски политичко-економски и војни интереси великих сила да стекну, одрже или повећају свој утицај у одређеној држави успостављањем њима настројеног политичког руководства такође представљају изразито повољне услове за организовање и извођење преврата.²¹⁷

Из наведених разлога, у оквиру овог поглавља спроведена је теоријска анализа на који начин одређена друштвена кретања могу допринети стварању погодних услова за извођење политичких преврата. Ту се пре свега мисли на социјалну и економску кризу, унутрашњу политичку и безбедносну кризу, регионалне и међународне политичке односе посматране кроз призму нуклеарног потенцијала великих сила, као и на природне ресурсе, енергетику, рудно богатство и воду. Сви набројани чиниоци на директан или индиректан начин могу се довести у контекст политичких преврата и, свакако, иако су најупечатљивији, не представљају коначан оквир.

Социјална и економска криза

Прво што се намеће када мислимо на политички преврат и револуцију као један од његових облика јесте социјално питање, а њега је у његовом револуционарном значењу вероватно још Аристотел открио, будући да је он, као што је познато, Платонове преокрете објашњавао економски, олигархију интерпретирао као владавину поседника, а демократију, напротив, као владавину оних без поседа.²¹⁸

²¹⁷ Види опширније: Dragan Simeunović, *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992, str. 122;

²¹⁸ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 16;

У данашње време, социјална криза настаје кад глобалне друштвене структуре почну да губе своје позиције, при чему у том процесу започиње борба са претензијама да се превлада криза или да се сукобима нижег интензитета²¹⁹ освоје боље позиције глобалних друштвених структура при изласку из кризе.

Социјална криза не мора се рефлектовати само на сиромаштво, иако је тај феномен данас у свету актуелан, јер социјална криза може бити проузрокована политичким, културним и социопсихолошким факторима. На пример, ако велика социјална група губи осећање перспективе у друштву, њу почињу да обухватају елементи социјалне кризе, који се могу манифестовати на различите начине.

Једном је то осипање политичке организације те велике друштвене групе, други пут напуштање доминантног система вредности или сложени сплет конфузија у култури те групације.

Ако кажемо да је савремени свет прожет вишезначним сплетом социјалних криза, то значи да тај сплет може имати различите узроке с различитим ефектима и разноврсним последицама.

Ако посматрамо савремени свет, ни функционална теорија друштва као теорија функционалне равнотеже (њени механизми делују када се та равнотежа поремети), ни теорија класне борбе, не могу у целости да објасне феномен социјалне кризе. То ће рећи да савремена социјална криза све више поставља проблем настанка и развоја нових теорија о друштву, које на егзактан начин треба да објасне првобитне узроке социјалних криза, праксе њихових разрешења или кулминација, које се претварају у сустицање битних услова за конституисање новог друштва, новог система вредности, нових политичких институција и нових политичких актера, који су у стању да својом акцијом открију законитости друштва које друштву у целости отвара нове хоризонте мимо социјалне кризе и насупротив социјалној кризи.

Социјална криза као појам, њене теоријске парадигме, сам садржај, као и процеси који је прожимају, врло је сложен феномен, као што се види, и не може се апсолвирати можда ни у томовима студија. Овде се само наговештава сложеност тог феномена, који на извештај

²¹⁹ Сукоби ниског интензитета (енгл. Low-Intensity Conflict) произлазе из политичко-безбедносне доктрине која је своју експанзију доживела у САД крајем 1970-их и почетком 1980-их година, у периоду најинтензивнијих хладноратовских конфликта. У суштини, своди се на изазивање нових криза или управљање већ постојећим кризама, путем различитих облика субверзија, психолошких и пропагандних дејстава, извођења специјалних операција, политичких, економских и војних притисака, као и других неконвенционалних дејстава.

начин указује на везу између еволуције и револуционарног мењања друштвене стварности.

У том смислу, она се може јавити као предворје револуционарног процеса, а у зависности од реалног стања социјалних актера кризе и њихове организационе способности да кризом управљају добрим делом зависи то да ли ће она бити предворје револуције или само предворје политичких промена које могу имати облике политичког преврата, где се мењају актери политичке власти, а форме егзистенције друштва остају непромењене.

Економска и социјална криза због своје специфичности и друштвеног значаја могу у великој мери допринети погоршању свеукупних политичких и друштвених односа у одређеној земљи. Таква криза у почетку најпре погађа најсиромашније слојеве друштва и с временом се прогресивно увећава број угрожених, бришући тзв. средњи слој и правећи све већи јаз између екстремно богатих и свих осталих. У општем незадовољству и тешком социјалном положају, људи реагују на различите начине и почињу да препознају одређене друштвене појаве и односе којима у нормалним животном околностима не би придали било какав значај, нити им посвећивали посебну пажњу. Те реакције незадовољних маса не морају се искључиво односити на јачање превратничке свести и жеље за политичким променама, већ се могу прелити и на терен повећања, на пример, етничких или религијских нетрпељивости и нетолеранције, што може представљати предворје оружаних конфликта, грађанских ратова и других друштвених катастрофа ширих размера.

Међутим, савремени макроекономски чиниоци, реалност кретања капитала и повезаност светског економског тржишта омогућују широк спектар метода које поједине државе, међународне финансијске организације, банке, мултинационалне корпорације и други центри финансијске моћи могу ефикасно користити ради спровођења своје економске политике, која, свакако, задире и у домен политичких односа.²²⁰

Из наведених разлога, намеће се закључак да се економска ос-

²²⁰ Међународне и међувладине, као и невладине организације и мултинационалне корпорације све више постају субјекти политике. Сасвим је сигурно да су националне државе, и поред тога што их многи негирају, поготову као истинске субјекте међународне политике, опстале као субјекти политике, али као нимало равноправни чиниоци, већ као фактори ограниченог утицаја, тачније у оној мери колико то могу бити, у зависности како од укупне количине моћи којом самостално располажу тако и од политичког правца којим иду, Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009, стр. 7;

новица државе, с обзиром на побројане чиниоце, може на врло ефикасан начин дестабилизovati, па и довести до тоталног колапса, вршењем одређених екстерних притисака.

Финансијски капитал заузима значајно место међу факторима помоћу којих се успешно обезбеђује доминација и најразличитији видови зависности земаља и њихово довођење у интересне сфере политичког утицаја и послушности. Време класичне експлоатације природних и људских ресурса је прошло. Већина земаља је бар формално стекла независност, али се стари односи многих од њих са бившим колонизаторима нису суштински променили. Те земље се налазе у тешком економском положају, недостају им основна средства и почетни капитал да би могле организовати и развити сопствену привреду. Уместо помоћи да сопственим снагама излазе из вековне неразвијености, сиромаштва и беде, богате земље – дугогодишњи колонизатори, користе то стање, па их држе под новим видом експлоатације. Из неразвијених земаља и даље се у највећој мери извозе сировине и користи се јефтина радна снага, дају им се кредити с великим каматама, тако да њихови дугови за више деценија чине потпуно зависним националну економију од страних мултинационалних компанија, међународних фондова, банака и других финансијских институција. Једнострано увоз готових производа, нарочито технологије, представља други облик економске зависности неразвијених земаља. На тај начин, те земље се држе у економској зависности, што, свакако, условљава и њихово политичко понашање према неравноправним економским партнерима, који не само што контролишу њихове економије, него посредно или директно утичу на политичке системе и на укупну политичку оријентацију неразвијених земаља. Начини употребе економских средстава ради постизања политичких циљева веома су разноврсни. Земље кредитори, на пример, условљавају давање кредита, увоз и продају робе и друге економске аранжмане подршком за поједине њихове акције и политику на међународном плану. Економски притисци врше се путем механизма светског тржишта: спроводи се ембарго, изазивају се поремећаји на светском тржишту којима се поједине земље, због зависности од увоза и извоза сировина и финалних производа, доводе до привредног краха; политичким условљавањем инвестиција и кредита предузимају се разне мере у области монетарне политике и на финансијском тржишту.²²¹

²²¹ Војислав Мићовић, Специјални рат и нови светски поредак, Дечје новине, Горњи Милановац, 1994, стр. 41;

Преко капитала се обезбеђује економска доминација и стварају могућности за политичке и војне интервенције. Стални притисци на велики број земаља говоре о уској вези и испреплетености економских, политичких и војних интереса водећих земаља. Као инструмент међународне доминације, ове земље користе мултинационалне корпорације које угрожавају економску, политичку и војну самосталност великог броја неразвијених земаља. Помоћу њих се остварују различити облици неокOLONИЈАЛИЗМА, она су исходишта политичке силе, разних облика политичких и економских потчињавања народа и читавих региона. То узрокује општу нестабилност у свету и изазива бројне међународне кризе. Због свих међународних антагонизама и бројних супротности интереса, савремена међународна заједница није нашла начин да трајније осигура сопствену безбедност и мирну будућност.²²²

У извесним критичним ситуацијама, економски притисци испољавају се повлачењем кредита и депозита, обуставом испоруке резервних делова и слично. Испробани начини економске, па и политичке дестабилизације јесу стварање несигурности и изазивање вештачких несташица и хаоса на тржишту, затварање извора снабдевања, кидање производних веза између партнера из различитих земаља, изазивање штрајкова и других видова социјалног незадовољства, паралисање процеса рада у виталним гранама производње, саобраћаја и комуналних служби. Пропагандна средства користе се да би нанела штету фирмама или привреди као целини, шире се неповољне вести о економској способности партнера и о квалитету његове робе, одвраћају се страни туристи да одласка у поједине земље и слично.²²³

У данашње време користи се готово идентична стратегија у изазивању социјалних и економских криза, као што је то рађено у периоду Хладног рата. Разлика је само у инструментима који се за ту сврху користе, док је методика остала иста. Данашњи процеси у том правцу најсликовитије се могу разјаснити, али и теоријски дочарати анализом наведених кретања у хладноратовском периоду. Из наведених разлога, направимо краћи истраживачки осврт на том основу.

²²² Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, Основи теорије конфликта, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 353;

²²³ Војислав Мићовић, Специјални рат и нови светски поредак, Дечје новине, Горњи Милановац, 1994, стр. 42;

Током Хладног рата као један од начина вршења економског притиска коришћен је метод рестрикције трговинских и сродних односа, који је увођен ради остварења одређених економских или економско-политичких циљева (на пример, заштите домаће валуте путем ограничења увоза производа из иностранства, стабилизовање односа понуде и тражње на домаћем тржишту итд.), а и у вршењу притисака на друге субјекте међународних односа, када је коришћен као средство политике силе. Исаковић напомиње да су се у оквиру режима квантитативних ограничења у такозваном систему контингената максимализовале количине које се могу извести односно увести у току одређеног раздобља. У случају посебних контингената, то се радило с обзиром на земљу с којом се тргује, док су се глобални контингенти односили на трговину са свим осталим земљама.

Друга варијанта ових ограничења састојала се у обавези да се за сваки спољнотрговински посао обезбеди дозвола од надлежних државних органа, који могу одбити њено издавање из разлога који су предвиђени законом или на основу свог дискреционог права. Систем дозвола био је традиционално широко у употреби у трговини појединим производима. Влада која је користила овај начин ограничавања спољне трговине могла је готово у сваком тренутку да изврши притисак на другу владу, а посебно ако је извозом у односну земљу већ створена одређена зависност, а као сликовит пример може се навести прекид испоруке резервних делова за транспортна средства произведена у САД након Аљендеовог доласка на власт у Чилеу.²²⁴ Сматра се да та ограничења могу бити ефикаснија, у првом реду зато што се њима могу непосредније одређивати врсте и количине робе која се може увести и извести у одређеном временском распону, и то у неким случајевима уз вођење рачуна о томе у

²²⁴ Салвадор Аљенде је као кандидат Фронта народне акције 1970. године победио на изборима и дошао на власт у Чилеу. С обзиром на то да је по доласку на власт започео остваривање предизборног програма, који се односио на национализацију мултинационалних корпорација које су користиле природне сировине и јефтину чилеанску радну снагу, Сједињене Државе су вештачким изношењем резерви бабра на светско тржиште нагло обориле цену овог метала, што је довело до хаоса у чилеанској привреди и изазвало штрајкове рудара, који су се касније у виду ланчане реакције проширили и на друге политичке и економске сфере чилеанског друштва. Такво стање довело је до општег социјалног незадовољства и помогло превратничким снагама, које су касније извеле пуч, убиле Аљендеа и завеле хунту, види опширније: Zlatko Isaković, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1998, str. 181-197;

коју се земљу извози, односно из које се земље увози.²²⁵

Према Исаковићу, интензивно се користила и метода квалитативног ограничења, првенствено у правцу двојаког олакшавања или отежавања извоза и увоза. Непосредно се вршила прописивањем обавеза прибављања дозвола за девизно плаћање за сваки појединачни спољнотрговински посао, а посредно одређивањем званичног курса домаће валуте, који може више погодовати извозу ако је валута потцењена, или увозу ако је валута прецењена. Еклантан пример, према овом аутору, јесте чињеница да је совјетска влада деценијама практиковала административно одређивање вредности страних валута, то јест курса рубље. Међутим, када је Горбачовљевим програмом перестројка било предвиђено отварање совјетске привреде према свету, питање вредности совјетске валуте јавило се као једна од врло значајних препрека. Пошто је рубља дуго била званично прецењена, било је врло тешко утврдити колико она стварно вреди. Абел Абанбегијан, Горбачовљев економски саветник, изјавио је да је влада у Москви у пролеће 1989. године намеравала да распише конкурс са наградом од 25.000 америчких долара за изналажење најбољег начина за конвертовање рубљи у доларе и обратно.

Након почетка Хладног рата, САД су увеле рестрикције трговине са комунистичким земљама, које су у првом раздобљу трајале од 1948. до 1958. године, а посебно су дошле до изражаја након почетка рата у Кореји. Чињеница да су савезници с временом повећавали трговину са Истоком тумачи се као резултат све веће отпорности на та убеђивања, односно успешног опоравка од последица Другог светског рата и општег економског јачања. Потом, у периоду од 1959. до 1969. године, САД нису поклањале већу пажњу овом питању. Трећи период, од 1970. до 1978. године, представљао је раздобље у којој су САД покушале да склопе аранжмане за омогућавање мирне коегзистенције између блокова, па је повећање трговине са СССР-ом посматрано као средство за његово навођење на краткорочну политичку сарадњу и дугорочно повећавање совјетске зависности. С друге стране, САД су тежиле да користе слабљење контроле трговине за вршење утицаја на комунистичке земље. Четврти период је почео 1979. године, пошто је совјетска армија ушла у Авганистан и погоршала се ситуација у Пољској, услед чега су САД одустале од политике детанта.²²⁶

²²⁵ Zlatko Isaković, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1998, str. 184;

²²⁶ Исто, стр. 185;

Сматра се да је Совјетски Савез представљао примарну мету поменутих рестрикција и да се општи примарни циљ састојао у ограничавању значаја совјетских утицаја у свету. Посебни секундарни циљеви, који су требало да допринесу постизању општег раста, састојали су се у инхибирању раста совјетских војних потенцијала и развоја совјетске економије на којој се заснива војни потенцијал, а требало је и обесхрабрити земље Трећег света у угледању на совјетски модел развоја. Совјетска војна сила расла је и поред ембарга, а сматра се да би без ембарга вероватно расла и брже, као и да би цена раста била нижа. Други посебни секундарни циљ састојао се у интензивирању совјетских унутрашњих политичких тешкоћа.²²⁷ Треће, тежило се слабљењу идеолошке привлачности комунизма симболичком осудом и рушењем његове репутације. Четврто, демонстрирањем америчке одлучности у одупирању совјетским потезима требало је остварити одвраћање совјетске експанзионистичке политике.²²⁸

САД су такође покушале да савезницима демонстрирају сопствену одлучност за одупирање комунизму, као и да нагласе значај неслагања између комунистичких и некомунистичких држава. Такође, успоравањем совјетског економског раста тежило се слабљењу привлачности совјетског модела, а и моралне и политичке привлачности комунистичког примера за земље Трећег света. Међутим, оцењено је да је ефикасност ембарга у тим земљама вероватно била мања него што је то био случај са ефикасношћу америчке помоћи. Најзад, ширењем ембарга на трговину са осталим комунистичким државама требало је умањити њихове способности за подржавање комунистичке ствари, а касније ублажавање рестрикција према тим државама требало је да подрије кохезију унутар комунистичког блока смањивањем њихове економске зависности од Совјетског Савеза.²²⁹

Као што је већ напоменуто, транснационалне компаније представљају веома важне субјекте у остваривању економске и политичке доминације у савременим међународним односима. Најчешће се дефинишу као организације чије се власништво и моћ контроле простира у више земаља. Данас је та дефиниција пре-

²²⁷ О кризи марксизма у совјетској држави види опширније: Adam Ulam, *Nedovršena revolucija*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 220-248;

²²⁸ Zlatko Isaković, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1998, str. 186;

²²⁹ Исто;

вазиђена јер се компаније појављују као продавци лиценци, интелектуалних услуга, као консултанти итд. Компаније припадају развијеним земљама, „али у погледу лојалности оне су без домовине”. На тај начин државе постепено губе монопол легалне моћи над својом територијом.²³⁰

Неоспорно је да су се у овом веку развиле многобројне форме транснационалне активности. Реч је о дугорочном процесу који је отпочео још у XIX веку, а убрзан је у другој половини XX века спектакуларним развојем комуникација и технолошком револуцијом. Дошло је до повезивања процеса производње у низу земаља, а савремени капитал постао је номадски. Међутим, те промене нису прерасле у нов квалитет.²³¹

Штавише, овакве корпорације и људи који су их водили нагомилали су огромно богатство, али и политички утицај. Грађански покрети, синдикати и политичке партије покушавали су да им се супротставе и умање њихову моћ које су корпорације поседовале. У свести јавности, корпорације су биле изједначене са идеалима слободног пословања, вредног рада и успеха појединаца.²³²

Сходно томе, одређење које политику своди само на државу губи из вида међународну политику као поље активности не само држава него и моћних међународних организација и нарочито мултинационалних корпорација које се у оквирима глобализације потврђују као важан, ако не и најважнији фактор међународних политичких и економских збивања. Такође, и тзв. цивилни сектор располаже данас великом количином политичког утицаја и бар једним својим делом интензивно партиципира у креирању и надзору спровођења политичких одлука за које је заинтересован. Отуда политички актери данас нису само грађани као у време полиса, нити грађани и политичке странке и друге политичке организације као што је било јуче, већ постоји широк спектар различитих типова формалних и неформалних политичких актера у које, поред побројаних, спадају и многи други, рецимо терористичке групе и томе слично.²³³

²³⁰ Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 23;

²³¹ Исто, стр. 24;

²³² Stiven Kinzer, *Svrgavanje – pučevi, revolucije i invazije*, Knjiga komerc, Beograd, 2006, str. 9;

²³³ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 58;

Ради што објективнијег сагледавања механизма уз помоћ којих се може утицати на изазивање економске и социјалне кризе у контексту револуционарних активности, нужно је направити осврт и на улогу Међународног монетарног фонда (ММФ) и Светске банке, као кровних организација светског финансијског пословања и монетарне моћи.

Још у периоду Хладног рата, Реганова администрација почела је да увиђа да се центар моћи светског политичког одлучивања све више сели из Савета безбедности Уједињених нација ка ММФ-у и Светској банци, због чега је у том периоду дошло до експанзије политичког комбиновања администрације САД са поменутиим међународним институцијама. Напореда са оваквом спољнополитичком доктрином, дошло је и до одређених реформи у самом концепту функционисања ММФ-а и Светске банке, тако што се њихов дотадашњи модел пословања рапидно преоријентисао ка монетаризму као приоритетном правцу финансијског деловања. То је конкретно подразумевало да су ММФ и Светска банка постепено почели да стављају своје кредитне ресурсе у функцију америчких спољнополитичких и безбедносних циљева. Тада су кључни професионални слогани ових институција постали условљавање, што је подразумевало унутрашње и међународне промене у смеру тржишних решења као предуслова за финансијску помоћ, и прилагођавање, што је значило и укидање владиних квота, субвенција и друштвене потрошње у земљама прималаца помоћи, под вођством стручњака ММФ-а. На тај начин, успех који су Сједињене Државе имале у преобликовању Светске банке и ММФ-а у периоду од 1981. до 1983. године (за само две године) сам по себи сведочи о одржавању и експанзији њихове економске моћи почетком 1980-их година.²³⁴

Наведена спољнополитичка доктрина САД не би имала толиког успеха да током 1981. и 1982. године није дошло до глобалне рецесије, која је била последица опште економске стагнације 1970-их година. Због тога, рецесија је навела већину влада у тадашњем капиталистичком свету да тражи нова решења за постојеће економске проблеме. Међутим, у исто време, рецесија је била узрок стрмоглавог пада цена сировина од чијег је извоза зависила већина земаља Трећег света, поткопавајући све планове о развоју који су имали и остављајући их на милост међународним финансијским институцијама.²³⁵

²³⁴ Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2008, str. 480;

²³⁵ Исто, стр. 481;

Томе у прилог иде и чињеница да је због погоршања економске ситуације дошло до финансијског колапса, који је по самој природи ствари био најизраженији у земљама Трећег света, на тај начин што је током 1980-их година пад бруто друштвеног производа по глави становника у Јужној Америци износио 4,5 одсто, док је у Африци превазилазио осам процената. У том смислу, док су се спољни и унутрашњи предуслови за производњу погоршавали, многе режиме Трећег света стигли су дугови, јер су се прилично задужили у претходној деценији. Велики број земаља био је под притиском да плати нарастале дугове, при чему им због глобалне финансијске кризе није било лакше ни када су услови остајали исти као и приликом добијања зајмова. Уз Реганово звецкање оружјем и раст америчког буџетског дефицита, камате су се драстично повећале током осамдесетих. Од негативне камате од седам одсто у 1980. години, до позитивне камате од 22 процента крајем 1982. године, није било никаквог начина да слабо развијене и неразвијене земље благовремено исплаћују дуг, а оне које су имале велике дугове банкротирале су. Неуспех Мексика да испуни дужничке обавезе у августу 1982. године уздрмао је глобални економски систем. Услови који су постављени пред ММФ да би јемчио за Мексико били су строго прилагођени америчким циљевима и послали су сигнал другим државама да се њихов економски, а самим тим и политички простор за маневре знатно сужава.²³⁶

ММФ је, поред буџетске дисциплине и девалвације, инститирао на потпуној либерализацији цена и тржишта, а посебно на приватизацији јавних предузећа. Због тога су земље Трећег света прошле кроз период неопходног економског прилагођавања, али уз ужасну цену по друштво, јер је дошло до масовног повећања сиромаштва, што је условило њихову економску нестабилност, а у одређеним случајевима и национално нејединство.²³⁷ Тада је ММФ преузео иницијативу, и све више лидера Трећег света одлучило је да социјализам и планску привреду замени кредитима и либерализацијом тржишта.²³⁸

С друге стране, избором Михаила Горбачова за председника СССР-а 1985. године, дошло је до радикалних промена у политичкој и економској сфери совјетског друштва. Те су промене поспешиле и све веће удаљавање појединих држава Трећег света од марк-

²³⁶ Исто, стр. 482;

²³⁷ Исто, стр. 483;

²³⁸ Исто, стр. 484;

систичких идеала совјетског типа. Изузев Авганистана, Етиопије и Никарагве, који су практично били одсечени од међународног економског система због америчког притиска, сви совјетски савезници у Трећем свету (изузев Северне Кореје) почели су са неком врстом тржишне реформе пре 1985. године. Томе су допринели притисци са Запада, путем наметања „структурних реформи” као услова за нормалну економску сарадњу. У том смислу, током 1983. и 1984. године развој догађаја показивао је да је у Совјетском Савезу дошло до политичке и економске стагнације и још веће међународне изолације – била је то цена рата у Авганистану. На страни Сједињених Држава било је наоружање и све масовнији контрареволуционарни покрети. Била је то својеврсна капитулација до које је дошло невољно, али чинило се – баш као што се генерацију раније сматрало за револуцију – да је то једини излаз.²³⁹

Падом Берлинског зида крајем 1989. године започела је једна од најзначајнијих економских транзиција свих времена. То је, према оцени Џозефа Стиглица, био други храбар економски и социјални експеримент у XX веку, будући да је први био транзиција Русије у комунизам седам деценија раније. Током година, неуспеси тог првог експеримента постали су очигледни. Као последица револуције из 1917. године и совјетске хегемоније над великим делом Европе после Другог светског рата, око осам одсто светске популације која је живела под совјетским комунистичким системом изгубило је и политичке слободе и економски просперитет. Међутим, овај аутор сматра да је након распада СССР-а, за већину људи у бившем Совјетском Савезу, економски живот у капитализму испао гори него што су некадашњи комунистички лидери оцењивали да би био. Перспективе за будућност биле су мрачне, средња класа је разорена и створен је систем тзв. мафијашког капитализма.²⁴⁰

Поред наведеног, у друштвима која су склона честим реформама економских система неминовно се јављају различити међугрупни и унутаргрупни конфликти. У том смислу, Милашиновић сматра да се три економска фактора јављају као најчешћи потенцијални узроци унутрашњих друштвених сукоба:

- а) економске депресије и кризе;
- б) дискриминаторски економски системи;
- в) различити покушаји економског развоја и модернизације.

²³⁹ Исто, стр. 486;

²⁴⁰ Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, str. 143;

Сходно томе, економске депресије и кризе посебно су дошле до изражаја у неким постсоцијалистичким друштвима, која су прешла са централнопланских на тржишне економске системе, што је, надаље, створило мноштво социјално-економских проблема.²⁴¹ Исто тако, дискриминаторски економски системи подразумевају неједнаке економске услове привређивања или приступ ресурсима, због чега се јављају екстремне разлике између повлашћених – богатих и великог броја сиромашних, а што неминовно изазива тензије унутар саме државе.²⁴²

Из наведених разлога, економски притисци су срачунати на вештачко изазивање и потенцирање унутрашњих привредних и политичких криза и поремећаја. Познато је да свака економска тешкоћа, поготово ако се јавља у кључним привредним гранама, ланчано делује и на стање у другим областима привреде, тј. да свака од економских криза изазива и извесне поремећаје у политичком животу земље. На тој узрочној повезаности економије и политике заснива се примена овог облика притиска.²⁴³

За разлику од наведеног, у одређеним случајевима и економски развој и модернизација могу представљати значајан фактор нестабилности и унутрашњих сукоба. Наиме, економски развој и модернизација производе широк спектар дубоких социјалних промена, које на нивоу маса стварају већа економска и политичка очекивања, што може водити растућој фрустрацији, односно кризи релативне депривације услед неиспуњених очекивања.²⁴⁴

Требало је да крајем прве деценије XXI века на површину избије финансијско-економска криза да би свет невољно признао како постоје суштински проблеми функционисања идеализованог неолибералног система. Постало је јасно да са постиндустријском „формулом” развоја друштва, то јест са сукцесивним потискивањем производних делатности у корист фаворизоване трговине, финансијских мешетарења и осталих услужних делатности – развијене земље света досадашњим тем-

²⁴¹ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 167;

²⁴² Исто, стр. 168;

²⁴³ Види опширније: Dušan Vilić i Milan Ateljević, *Specijalni rat*, Poslovna politika, Београд, 1986, стр. 180-181;

²⁴⁴ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 169;

пом не могу даље. Убрзо се показало да државе које се одликују знатном просторном величином, богатством природних ресурса, бројном популацијом и експанзијом производних делатности (пољопривреде, рударства, енергетике, индустрије...) лакше подносе и превазилазе кризу. Територија и становништво, два кључна „тврда” („традиционална”) чиниоца моћи и два основна елемента државе све се више и наново уважавају. Почела је ре-афирмација физичкогеографских чинилаца производње: плодног земљишта, рељефа, климе, воде и аутохтоне вегетације за потребе пољопривреде; геолошке основе, руда метала и неметала и енергената за потребе индустрије, геоморфолошких, метеоролошких и хидрографских услова у контексту функционисања и развоја саобраћаја, па и физичкогеографских основа просторног размештаја самих терцијарних и квартарних делатности. Катаклизмични земљотрес марта 2011. у Јапану и цунами који је уследио, те нуклеарни акцидент као последица тектонских покрета – сурово су упозорили човечанство на крхкост природне равнотеже, која се лако поремети хиперактивним антропогеним деловањем.²⁴⁵

Унутрашња политичка и безбедносна криза

Унутрашња политичка и безбедносна криза један је од изразито повољних услова за реализовање свих облика политичких преврата. Штавише, политички преврат не може се реализовати уколико не постоје тензије у политичким и безбедносним односима унутар одређене државе, будући да се у том случају може поставити питање о његовој политичкој релевантности. Формалноправну релевантност излишно је детаљније образлагати, с обзиром на то да су преврати угрожавајући фактор сваког уставом утврђеног поретка, па самим тим и недозвољена зона политичког деловања. Осим тога, уколико не постоји изразита политичка и безбедносна криза, превратничке структуре имају мале изгледе за успех, пре свега у фази његове консолидације. То пре свега подразумева да превратничке снаге могу насилним путем освојити власт и без учешћа широких народних маса, на пример државним ударом или пучем, али је након тога је неопходна подршка народа да би се нова власт одржала и остварила

²⁴⁵ Миломир Степић и Жељко Будимир, *Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1, Београд, 2011, стр. 124;

(добила) политички легитимитет. И без те подршке, превратничке снаге могу једно време владати, на пример, репресивно, у форми хунте, али пре или касније биће приморане да се повуку или да распишу изборе.

У том контексту, сликовит пример је покушај државног удара у СССР-у 1991. године,²⁴⁶ када је покушано његово извођење само на савезном нивоу, при чему је занемарен утицај и политичка моћ република чланица бившег СССР-а, то јест њихових политичких лидера и народа. Због тога су некадашње совјетске републике и народ који живи у њима реаговале као независне, односно мало зависне државе у којима није извршен преврат, што је било и одлучујуће за неуспех државног удара. Заинтересоване стране силе схватиле су то много брже од превратника, па је нуђење њихове подршке у свакој форми било заправо нуђење подршке бившим совјетским републикама и њиховим политичким вођствима као државама, на начин као да је преврат покушан у држави која и не постоји.²⁴⁷

Неколико година касније, Јевгениј Примаков, бивши председник владе Руске Федерације, коментаришући превратничке догађаје из 1991. године, напоменуо је да је државни удар у бившем СССР-у релативно лако елиминисан, јер је земља већ „постала другачија”. У том смислу, истакао је да су завереници приликом извођења државног удара испољили неспособност и недовољну организованост, а велику заслугу у спречавању насилног преузимања врховне власти имали су и становници Мо-

²⁴⁶ О покушају државног удара у СССР-у и анализама западних аутора види опширније: Helene Carrere D'Encausse and Philip Franklin, *The End of the Soviet Empire*, Basic Books, 1992; Ronald Grigor Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, 1993; Alexander Dallin and Gail W Lapidus, *The Soviet System: From Crisis to Collapse*, Westview Press, 1995; Robert D English, *Russia and the idea of the West: Gorbachev, Intellectuals and the End of the Cold War*, Columbia University Press, 2000; Andrei Grachev, *Final Days: The Inside Story of the Collapse of the Soviet Union*, Westview Press, 1995; Jerry F. Hough, *Democratization and Revolution in the USSR 1985-1991*, Bookings Institution, 1997; Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970-2000*, Oxford University Press, 2001; Jack F. Matlock, *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, Random House, 1995;

²⁴⁷ Види опширније: Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко и Симтрејд, Београд, 1993;

скве и Лењинграда, који нису подржали превратнике.²⁴⁸

Пажљива и вишеслојна анализа поменутих догађаја у Совјетском Савезу, а након тога и у Руској Федерацији, омогућила је да се на овим примерима увиди како се превентивно препознаје заве-

²⁴⁸ Види опширније: Jevgenij Primakov, *Godine u visokoj politici*, IGA „М”, Београд, 2002; Ђорђе Милошевић, *Русија на раскршћу*, Прометеј, Нови Сад, 2003; Истовремено, занимљиви су тадашњи коментари највиших званичника Европске уније и САД поводом неуспелог државног удара у СССР-у. Некадашњи британски премијер Џон Мејџер, непосредно након покушаја преврата, оценио је да је неуспели државни удар у СССР-у уствари очистио антиреформисте и да би тадашња Група седам (G7) најразвијенијих земаља поново требало да размотри пакет економске помоћи Совјетском Савезу. Слично је реаговао и председник шпанске владе Фелипе Гонзалес, који је био изричит у томе да би западни привредници након пропасти државног удара у Москви морали одлучније да улажу у совјетску привреду. Немачки канцелар Хелмут Кол истакао је да је неуспех преврата економску сарадњу између СССР-а и Запада поставио у „нову перспективу”, док је министар из његовог кабинета Рудолф Зајтерс тврдио: „Због чињенице да се онако храбро одупро пучистима, СССР стиче право на обиман програм Западне помоћи.” Међутим, сматрамо да је, свакако, најинтересантнија била позиција Џорџа Буша, председника САД, који је имао прилично резервисан став према московским догађајима, што је тада манифестовао и кратком изјавом: „Пре него што се пошаље новац у СССР, треба да се десе неке ствари.” Иако тада наведено саопштење америчког председника у широј друштвеној јавности није подробније анализирано, евидентно је да је председник Буш на одређен начин најавио развој даљих политичких и безбедносних догађаја на источној хемисфери, види опширније: Стенограм са конференције за штампу Михаила Горбачова, дневни лист Борба, Београд, викенд издање 24-25. 8. 1991, стр. 8; Након тога, 1993. године у Руској Федерацији наступила је нова политичка криза, која је по свом војном и безбедносном карактеру имала знатно озбиљнији облик од превратничких догађаја из 1991. године. Тада је наступила тзв. парламентарна криза, која је резултирала противуставном акцијом дела војске и елитних специјалних јединица „Алфа”. У жеку политичке кризе, са Врховним совјетом и Конгресом народних депутата око контроле над владом, тадашњи председник Борис Јељцин наредио је чак и отварање ватре на зграду Белог дома, што је незапамћен догађај и преседан у савременој руској историји. (О тим кризним политичко-безбедносним догађајима види опширније: Иван Иванов, Анафема: хроника државног переворота, Палея, Москва, 1995). Та политичка бруталност омогућила је Јељцину да себи додели највећа могућа овлашћења и положај председника уздигне на највиши могући ниво. Осим тога, Русија је за време Јељциновог председниковања доживела потпун колапс у свим друштвеним сферама, што је само потврда да је његова политика била погубна за руски народ.

реничка организација и како се приступа њеном „разарању”.²⁴⁹ Са становишта превентивног деловања специјалних служби, посебно је важна оцена конкретне историјске ситуације у предузимању акција, детаљно познавање вођства и његових међународних комуникација, актера преврата, као и социолошко-политичке структуре чланства, правила организације којој то чланство припада, а које је истовремено актер преврата. То подразумева одговорност институција да дају праву меру својих акција са становишта међународних и унутрашњих аспеката тих облика деловања.

Уколико политички преврат не успе, то не значи да су превратнички актери, дугорочно гледано, доживели неуспех. Историјски посматрано, није ретка појава да су покушаји преврата додатно продубљивали политичко-безбедносне кризе у појединим земљама, тако да су завереници након неколико година у неким другим друштвено-политичким околностима ипак долазили на власт.

Важно је нагласити да су политичка и безбедносна криза међусобно условљене и повезане. Не може постојати политичка криза која се не манифестује и у безбедносним процесима, нити је могуће да се поремећај у безбедносним односима не прелије на поље политике. Штавише, специјалне службе и други органи безбедности имају посебну улогу у свим политичким кризама, било да их изазивају или да већ изазване кризе додатно поспешују.

Да би сложени политички и безбедносни догађаји у једној држави попримили облик кризе, неопходно је и следеће:

- постојање изразито затегнутих политичких односа у дужем временском распону;
- појава једне или више афера, које по свом значају превазилазе конвенционалне политичке и безбедносне оквире;
- недовољна контрола власти над сектором безбедности;
- репресивно деловање власти, без реалне потребе или ваљаног основа;
- екстремистичко и милитантно деловање опозиционих партија и покрета;
- постојање хроничних економских криза;
- индучовање из иностранства.

Свакако да набројани фактори нису коначни, али су у сваком случају неопходни за изазивање кризе, јер се политичке и безбедносне кризе не догађају случајно или сплетом околности, оне су,

²⁴⁹ Под разарањем подразумевамо онемогућавање сваког деловања организација које разарају уставни поредак, а не начин који одговара самој природи демократског устава;

како то Стариков тврди – оружје!²⁵⁰

Поред наведеног, политичка криза је и поремећај у процесима конституисања и вршења политичке власти који доводи у питање нормално функционисање политичког система или појединих политичких институција. Непосредан узрок политичке кризе јесте стварање такве констелације политичких снага која за дуже или краће време (све док траје криза) паралише активност појединих виталних делова политичког система и онемогућује редовно, уставом предвиђени начин политичког одлучивања и вршења власти. У зависности од узорака који су је изазвали, може бити пролазна или трајна, а решење може бити или у постојећем систему или у средствима која су самим уставом предвиђена, или вануставним путем уз примену самог политичког система. Ова предреволюционарна криза може се решавати прерастањем у политичку револуцију, али може довести и до повратка на старо – контрареволюционарно решење кризе, као што може бити дуже времена стварно политичко стање једне земље. У ужем смислу, таква криза обухвата сегменте парламентарне демократије. Ауторитарни политички системи немају кризу у ужем смислу. Зато политичке кризе у оваквим системима или остају скривене, или добијају облик насилних обрачуна, или се мирно решавају „аранжманима и добровољним” оставкама.²⁵¹

Неједнакости у друштву не подразумевају само социјалне и класне разлике, већ и неуједначености у економском и друштвеном развоју појединих делова друштва, области, региона, етничких група. Сама чињеница постојања ових неуједначености довољна је да изазове сукоб. Међутим, сукоб се може појачати уколико се не ускладе циљеви и средства за њихово остваривање. Не постоје само сукоби у друштвеној целини. Свако организовано друштво труди се да смањи интензитет сукоба и да интегрише друштвену целину. Успешна интеграција друштва ограничава сукобе и борбу, као што искорењује насиље. Каквим средствима се повезује друштво? Нормативним и физичким. У првом случају нормативна структура друштва (закони, прописи, идеје) утемељује се духовном сагласношћу, а у другом се физичка сила (полиција и војска) користи као претња и као акција у случају угрожавања стабилности поретка или издвајања једног дела друштва. Питање друштвене сагласности решава се демократским

²⁵⁰ Види опширније: Николаий Стариков, *Кризис как то делается*, Лидер, Санкт-Петербург, 2010;

²⁵¹ Јован Ђорђевић, *Мала политичка енциклопедија*, Институт политичких наука Правног факултета у Београду, Београд 1966. стр. 861;

изборима. Гласање је средство постизања консензуалне већине.²⁵²

Готово на сваком унутрашњем проблему могуће је изазвати кризу извесног степена и интензитета. Ова поставка заснива се на чињеници да нема бесконфликтних друштава, било да конфликти настају као логична, готово неизбежна последица бржег или споријег унутрашњег развоја, било да су плански, намерно изазвани спољним утицајем одређених центара моћи, или пак да су настали ненамерно, као последица општих поремећаја у земљи и у свету (на пример, светска економска криза).²⁵³

Дакле, криза је стање у коме целокупно друштво (или његови сегменти захваћени кризом) престаје да функционише по начелима демократске организације друштва. Криза представља скуп законитости које се у датим политичким околностима сукобљавају и тиме успоравају или убрзавају ток догађаја, то јест процес ширења кризе или процес управљања кризом. Политичка криза настаје када друштво западне у турбулентно стање. Тада су основни извори турбуленције економска и финансијска криза, политичка разједињеност око виталних националних интереса и нарушен систем безбедности државе и друштва.²⁵⁴

Кризна ситуација изазива се организованом делатношћу политичких противника (најчешће усмереном и вођеном од обавештајних служби агресорских држава), коришћењем унутрашњих објективних тешкоћа и субјективних слабости, у циљу рушења постојећег уставног поретка. За изазивање кризне ситуације потребно је да постоје организоване непријатељске снаге у земљи која је жртва агресије, и да постојеће прилике у њој погодују изазивању кризе. Нужно је да у нападнутој земљи постоје организоване (или се могу организовати) политичке снаге које ће бити усмерене и вођене од стране обавештајне службе агресорске државе. Овако организоване снаге настоје да изазову кризу, користећи као повод и неки баналан ексцес. Обавештајна служба агресорске државе управља развојем кризе и усмерава је у правцу њеног заоштравања и приближавања циљу.²⁵⁵

²⁵² Зоран Аврамовић, *(Дез)Интеграција нације у демократији*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 8;

²⁵³ Boško Todorović i Dušan Vilić, *Vanredne prilike*, Privredapublik, Beograd, 1989, str. 218;

²⁵⁴ Радослав Гаћиновић, *Управљање кризама*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1, Београд, 2011, стр. 306-307;

²⁵⁵ Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985. str. 128;

За разлику од међународних сукоба, у којима се као сукобљене стране појављују државе, унутрашњи сукоби одигравају се унутар једне државне територије, између антагонистичких група, држављана исте те државе. То се, по правилу, дешава када се на челу земље налази влада немоћна да контролише ситуацију и усмери политичке процесе у правцу мирољубивог решења спора. Узроци унутрашњих сукоба могу бити веома различити: класне супротности, национално угњетавање, верска нетрпељивост, племенска хетерогеност итд. Унутрашњи сукоби могу се кретати у распону од обичних побуна и стварања психозе затегнутости, државних удара, пучева, изолованих и спорадичних аката насиља, па до грађанских ратова ширих размера.²⁵⁶

Основна карактеристика изазивања и управљања друштвеним кризама јесте реализација готово свих видова тајних акција у једном карактеристичном јединству, чија је субверзивна и подривачка природа неоспорна. То јединство подразумева комбинацију појединачних аката насиља, помагање опозиционим политичким субјектима, превратничка дејства, коришћење политичке агентуре, психолошко-пропагандна дејства итд, које у коначном исходу изазивају најтеже последице по нападнуту државу. Тада долази до потпуног поремећаја свих друштвених токова, у којима друштвене институције, групе и појединци нису у могућности да делују у правцу стабилизације друштвених прилика. С обзиром на то да је овај вид деловања изузетно сложен, најчешће се реализује у две узрочно-последично повезане фазе: 1) изазивање кризе и 2) управљање кризом. У том смислу, изазивање и управљање друштвеним кризама обично почиње изазивањем економских, политичких, међунационалних, међуверских или других друштвених сукоба, који се даље максимално користе и злоупотребљавају за остварење крајњег циља – успостављање доминације над нападнутом државом. Ако бисмо покушали да сагледамо суштину овог дејстава, она би пре свега била садржана у следећем: 1) изучавању социјалних, политичких, економских, културних и других процеса у друштву у коме се жели изазвати криза; 2) уочавању оних конфликтних ситуација у свим друштвеним структурама и/или целини тог друштва које се могу искористити као „жаришта” за изазивање кризе одређеног нивоа и интензитета; 3) планирању и реализацији активности које ће допринети изазивању и стварању кризне ситуације; 4) увлачењу у кризу још незахваћених организација, друштвених група и појединаца путем посредног ангажовања домаћих средстава јавног информисања, односно ослонаца

²⁵⁶ Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 590;

и позиција у тим институцијама;²⁵⁷ 5) управљању изазваном кризом ради рушења непослушног режима и успостављања пуне доминације у дужем периоду над државом која је нападнута читавим сплетом тајних дејстава.²⁵⁸

Бројни су историјски примери оваквог субверзивног деловања обавештајних служби појединих земаља, при чему се као сликовити примери могу издвојити сложени политичко-безбедносни догађаји у Мађарској (1956), Чилеу (1973) или од почетка 1990-их година у бившим совјетским републикама попут Чеченије, Украјине, Грузије²⁵⁹ и Киргизије.

²⁵⁷ Милан Делић, *Обавештајна делатност*, МУП Р Србије, Београд, 1996, стр. 174, преузето из: Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 206;

²⁵⁸ Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 205-206;

²⁵⁹ Интересантно је да је ОЕБС децембра 1992. године основао канцеларију у Грузији, која је била задужена за пружање помоћи око прекида ватре након оружаних сукоба у Абхазији. Томе је претходила одлука Парламента Грузије из децембра 1991. године, којом је укинут аутономан статус Јужној Осетији, што је био и повод за почетак војног сукоба између хришћанске верске групације састављене од грађана руског порекла, који су уживали подршку Руске Федерације, и који су захтевали уједињење са Северном Осетијом. Узгред, преко Јужне и Северне Осетије воде две главне транскавкаске саобраћајнице, које су од стратешког значаја за Русију. Осим тога, у Абхазији је почео грађански рат када су јула 1992. године муслимански сецесионисти прогласили суверенитет и протерали готово целокупно становништво грузијске националности. Тада је Абхазија тражила прикључење РФ, која је у то време у Грузији стационирали више од 20.000 војника. Недуго затим, РФ је након 1993. године и смиривања ситуације задржала војне базе у рејону Батумију и Акалкалаки, а муслимански војници под командом Аслана Абачидзеа успоставили су власт у региону града Батум, кроз који пролази Каспијски нафтовод, и одузели Грузији приходе од транзита нафте и луке. Променама из новембра 2003. године није се десило ништа ново, чак су борбе у Јужној Осетији поново настављене августа 2004, док је марта 2005. грузијски парламент усвојио и резолуцију о давању рока РФ да до 1. јануара 2006. повуче своје групе. Поред тога, тадашњи грузијски председник Михаил Сакашвили имао је снажне амбиције за прикључење ЕУ и НАТО, али и за преусмерење Каспијског нафтовода правцем Баку–Тбилиси–Џејан, чија је изградња почела априла 2003. године првенствено ради довођења гаса у турски град Ерзерум. Међутим, према проценама западних стручњака, ни овакво преусмерење нафтовода и гасовода није било довољно за оздрављење грузијске привреде, види опширније: Milutin Janjević, *Spoljna politika Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007. str. 356-360; Даљи догађаји су познати. Током 2008. године Грузија је у петодневном рату са РФ доживела дебакл, о чему је већ писано у поглављу о обојеним револуцијама.

Када је реч о сложеним политичко-безбедносним догађајима у Мађарској, интересантно је да је британска обавештајна служба МИ 6, две године пре него што је покушано извођење револуције, вршила диверзантску обуку мађарских држављана, пре свега у руковању ватреним оружјем и минско-експлозивним средствима. Та обука се од 1954. године изводила у тајним камповима на планинским подручјима Аустрије у близини пограничног града Граца, поред осталог и зато што се та зона након окончања Другог светског рата налазила под контролом британских снага. По завршеној обуци, Мађари су се уз помоћ МИ 6 илегално враћали у своју земљу, где су 1956. године имали активно учешће у покушају преврата. Осим тога, сличан метод у раду користиле су совјетска и бугарска обавештајна служба током специјалних операција против Јосипа Броза Тита. Оперативне акције под тајним именима „Звезда” и „Стрела” сводиле су се на рад за дисидентским структурама и југословенском емиграцијом, на основу чега су од јуна до октобра 1953. године преко бугарско–југословенске границе илегално убачена 52 емигранта за организовање илегалног рада на подручју СФРЈ и преко 91.300 различитих штампаних материјала антијугословенске садржине.²⁶⁰ У прилог томе иде и чињеница да је војни врх СФРЈ 1952. године процењивао да је Бугарска најопаснија од свих суседних држава, јер су из ње илегално убациване шпијунске и диверзантско-терористичке групе. Убијани су наши граничари. То стање ни рата ни мира потрајало је више од годину дана. Могући рејон за упад бугарске армије био је Криволечки правац, који је и због тога миниран од стране ЈНА у трајању од шест месеци. Минирање је рађено ноћу, како бугарски граничари не би регистровани активност наше војске. Не зна се да ли је у тим минским пољима страдао неки од бугарских диверзаната, јер то још представља војну тајну.²⁶¹

Поред наведеног, политичка криза најчешће је и израз економске кризе и представља, најједноставније речено, такво стање политичког система које посебно карактерише изражена отежаност доношења или спровођења кључних политичких одлука владајућих кругова. Оличава се у немогућности обе-

²⁶⁰ Види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 24;

²⁶¹ Види опширније: Драгољуб Вучетић, *Постављао минска поља за СССР*, Новости, Београд, 13. 1. 2013;

збеђења довољног броја оних који одлуке прихватају или спроводе.²⁶²

Сходно томе, према Симеуновићу, могући узроци појаве политичког насиља, од којих неки могу бити и манифестације и последице како политичке тако и економске кризе, јесу следећи:

1. оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група;
2. недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти;
3. недовољна организованост привредног система;
4. изразите социјалне разлике;
5. распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава, као што су корупција, везе и слично;
6. несузбијање, некажњавање и толерисање тих појава (обавезно подстиче на манипулације једне, а смањује веру у систем код других);
7. могућност јавног и сталног деловања антисистемских снага;
8. постојање снажних антисистемских организација или институција;
9. стална и снажна политичка, материјална или војна подршка споља противницима система, који се налазе у земљи;
10. разноврсно, економско, политичко и војно-безбедносно подривање система споља из више праваца;
11. сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једне земље;
12. неконтролисане, недовољно поуздане или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедносне структуре.

Осим тога, владајуће националне елите све више долазе до сазнања да су од величине националне територије много битнији фактори војна, економска и политичка моћ, који омогућа-

²⁶² Види опширније: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989. str. 61;

вају већи радијус геополитичког деловања,²⁶³ као и утицај на суседне државе.²⁶⁴

Са аспекта успостављања стабилне политичке климе у земљи, као предуслова за смањење политичких тензија, а самим тим и појавних елемената превратничког деловања, потребно је водити активну унутрашњу политику.

То подразумева одржавање контаката и са политичким странкама које не чине владу, што захтева много пажње и обазривости, посебно када су у питању ванпарламентарне опозиционе странке. Добро познавање политичких и других прилика у земљи претпоставља и непосредно познавање и контакт са свим значајнијим политичким, друштвеним и другим чиниоцима који имају или могу утицати на политичка, друштвена, економска и друга кретања у држави.²⁶⁵

Историјски посматрано, иако је некадашњи ирански премијер Мохамад Мосадег располагао информацијама да се спрема пуч у августу 1953. године, ништа значајније није предузео да осујети превратничку активност, што је тада представљало контрадикторност, с обзиром на то да је годину дана раније због откривања завереничке групе онемогућио извођење преврата. Међутим, неколико година касније Мосадег је у својим мемоарима објавио да се у августу 1953. године није одлучио за пресецање пучистичких активности, јер је криза у Ирану достигла такав ниво да су постојала само два начина да се превазиђе. Први је подразумевао да наоружа своје присталице и поведе их у грађански рат, а други се односио на мирну предају власти, за

²⁶³ Американац холандског порекла Николас Спајкмен (1893-1943), „отац атлантизма” и идејни инспиратор НАТО, издваја десет критеријума на основу којих треба одређивати геополитичку моћ државе: 1) површина територије; 2) природа граница; 3) број становника; 4) постојање или одсуство рудног блага; 5) економски или технолошки развој; 6) финансијска моћ; 7) етничка сродност; 8) ниво социјалне интеграције; 9) политичка стабилност; 10) национални дух. Ако је укупан резултат оцене геополитичких могућности државе на основу тих критеријума релативно низак, Спајкмен сматра да то скоро аутоматски значи да је дотична држава принуђена на ступање у већи стратешки савез уз одрицање од дела свог суверенитета ради глобалне стратешке геополитичке протекције, преузето из: Александар Дугин, *Основи геополитике – први део*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 64;

²⁶⁴ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, Cid, Podgorica, 2001, str. 40;

²⁶⁵ Miodrag Mitić, *Diplomatija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 9;

шта се Мосадег и одлучио.²⁶⁶

Овај историјски пример операције под тајним именом „Ајакс”, која је реализована од стране британске и америчке обавештајне службе у правцу збацивања са власти Мосадега,²⁶⁷ представља сликовит пример на основу којег се може проценити у којој мери заостреност политичко-безбедносне ситуације може допринети генерисању кризе, као неизоставном чиниоцу за развој превратничких активности.²⁶⁸

Због свега наведеног, систем безбедности сваке државе (уколико челници тог система имају недвосмислену намеру да очувају уставом утврђени поредак) мора брижљиво да ствара и одржава такве механизме, који ће му омогућити благовремено установљивање да ли експанзија унутрашње политичке кризе представља индуковани поремећај у циљу стварања погодних услова за вршење политичког преврата, или се ради о стицају политичких околности. И у једном и у другом случају, то нарушавање унутрашње политичке ситуације може представљати предворје политичког преврата, и никада се са сигурношћу не може унапред знати у ком ће правцу, форми и облику та криза добити коначан расплет.

Регионални и међународни политички односи посматрани кроз призму нуклеарног потенцијала великих сила

Када се истроше „механизми” за конвенционално политичко деловање, велике силе прибегавају субверзивној активности на дестабилизовању њима нелојалних и супротстављених влада, без обзира на степен легитимитета и суверености тих политич-

²⁶⁶ Види опширније: Stiven Kinzer, *Svi šahovi ljudi, Samizdat B92*, Beograd, 2005;

²⁶⁷ О улози ЦИА у свргавању Мосадега види опширније: David Atlee Phillips, *Inside the CIA*, Time-Life Books, Virginia, 2000, str. 57-62;

²⁶⁸ О револуционарним и контрареволуционарним догађајима у Ирану види опширније: Gerhard Švajcer, *Iran razmeđa između Istoka i Zapada*, Metaphysica, Beograd, 2006, str. 200-261; Stiven Kinzer, *Svi šahovi ljudi, Samizdat B92*, Beograd, 2005; Осим тога, почетком 1960-их година односи између СССР-а и Ирана били су изузетно лоши, а унутрашњи револуционарни притисци, произашли из друштвеног и политичког незадовољства, направили су од Ирана једно од најопаснијих места у међународној политици. Међутим, ирански шах је опстао захваљујући економској помоћи САД, полицијској репресији, али и друштвеним реформама, види опширније: Димитриј Оболенски и Роберт Оти, *Историја Русије*, Клио, Београд 2003, стр. 407;

ких субјеката, а све ради остварења сопствених интереса, који могу бити различитог карактера и условљени низом политичко-економских, војно-безбедносних или неких других фактора.

Познато је да велике и моћне државе периодично мењају само председнике и управљачке структуре, док фундаментални стратешки принципи остају неизмењени деценијама, чак и вековима. То, свакако, не иде у прилог многим политичарима и „аналитичарима”, који слоганима о „новој (бољој) природи међународних односа” или „заједничкој будућности у којој ће владати мир, просперитет и демократија” стварају код највећег дела публике илузију бесконфликтног „земаљског раја”.²⁶⁹

Перцепција моћи може у великој мери допринети ефикасном решавању одређених конфликтних ситуација како на индивидуалном тако и на ширем друштвеном плану. Познато је да сила, као основа моћи, делује и када се не употребљава директно, као и да се може манифестовати одређеним облицима понашања, тј. политичким, економским, војно-безбедносним деловањем и слично. На пример, уколико једна држава жели да манифестује своју војну моћ и изврши посредан притисак на државно руководство одређене земље, организоваће војне маневре у непосредној близини државне границе потенцијалне мете напада и на тај начин манифестовати своју доминацију и спремност да оружаним конфликтом решава постојеће проблеме. Иако одређени број аутора сматра да су овакви видови перцепције моћи превазиђени у XXI веку због развоја демократских процеса, ипак нас бројни примери упућују да је војни потенцијал и нуклеарни капацитет одређених земаља и даље један од кључних параметара моћи на светској политичкој позорници.²⁷⁰ Актуелне политичко-безбедносне кризе нпр. у Ирану и Северној Кореји засигурно би већ одавно имале другачији епилог да наведене државе не поседују снажне безбедносне ресурсе, нуклеарни арсенал и прикривену подршку значајних држава са Истока.

Из наведеног произлази да моћ државама даје способност да промовишу своје националне интересе, превагну у међународном преговарању и обликују правила која управљају свет-

²⁶⁹ Небојша Вуковић, *Логика империје*, Конрас и Нација Прес, Београд, 2007, стр. 7;

²⁷⁰ О јачању војне моћи, посебно нуклеарног потенцијала, види опширније: Станислав Оцокољић, *Стратегије суперсила на прагу XXI века*, ВИНЦ, Београд, 1991; Radovan Vukadinović, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985;

ским системом. То је политички феномен који се првенствено огледа у испољавању способности једног чиниоца да убеди другог да уради оно што иначе не би урадио, а све у циљу вршења утицаја, контроле и доминације над другим државама и народима.²⁷¹

Истовремено, елементи државне моћи, поред војних и економских чинилаца, мере се и релативном величином економије државе, њеним становништвом и величином територије, географским положајем, сировинама и степеном зависности од увоза, технолошким капацитетима, националним карактером, идеологијом, ефикасношћу доношења одлука, индустријском продуктивношћу, обимом трговине, уштедама и инвестицијама, образовним нивоом, националним моралом и друго.²⁷²

У контексту наведеног, потребно је истаћи да су савремене тенденције у међународним односима и опште стање у свету издиференцирали нови концепт поимања државне моћи, а то је поседовање енергетских ресурса, чији се дефицит услед неблаговременог престојавања човечанства на нове алтернативне изворе енергије већ увелико осећа. Хроничне блискоисточне кризе, стална заоштравања политичко-безбедносних односа на Северном Кавказу, бројне превратничке кризе у Латинској Америци само доприносе потврђивању одређених истраживачких становишта да је борба за енергенте заправо борба за превласт и успостављање монополских односа на светском економском тржишту.²⁷³

Још од фебруара 1946. године, када је Џорџ Кенан, тадашњи амерички дипломата у Москви, послао у САД тзв. „Дугачки телеграм“ од осам хиљада речи, у коме је скицирао портрет будућег Хладног рата, у стратешким односима две силе до данас се мало шта променило, упркос великим надањима и

²⁷¹ Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka u Beogradu, Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2006, str. 645;

²⁷² Исто, стр. 648;

²⁷³ Конкретне околности у енергетском домену у последњих неколико година посебно долазе до изражаја у погледу економске и политичко-безбедносне експанзије Руске Федерације на међународном плану, која интензивно користи поменуто околност. Наведено је на интересантан начин образложено у: Драган Петровић, *Русија на почетку XXI века*, Прометеј Нови Сад и Институт за политичке студије Београд, 2007, стр. 59-63;

очекивањима. Са распадом Варшавског пакта, мада су неки веровали да је логично да и НАТО изгуби сврсисходност, западни блок под контролом САД искористио је слабост противника и без оклевања прешао старе границе, дубоко закорачивши у некадашњу интересну и геополитичку сферу Москве.²⁷⁴

Египатски политичар Мохамед ел Барадеј, бивши директор Међународне агенције за атомску енергију, недавно је упозорио да је вишеструко нарасла опасност од нуклеарног сукоба, приметивши да се у најскоријој будућности круг држава које располажу атомским оружјем може повећати на двадесет, а да при томе не постоји ефикасан начин којим се може спречити даље ширење.²⁷⁵

Владимир Хрустаљов, руски стручњак за атомско наоружање, указује да нуклеарним наоружањем, осим „велике петорке” у које спадају САД, Русија, Кина, Велика Британија и Француска, у овом тренутку располажу још четири државе: Северна Кореја, Израел, Пакистан и Индија. Поред Ирана, Хрустаљов наводи да постоји још неколико земаља које у скороје време могу да се придруже „нуклеарном клубу”, и дели их у три групе: далекоисточне, латиноамеричке и арапско-муслиманске. У првој групи су Јапан, Јужна Кореја и Тајван, који имају и технологију и средства за то. Другу групу чине Бразил и Венецуела. Разлика је у томе што Бразил има развијен цивилни атомски програм, док Венецуела жели да развија нуклеарни програм из политичких разлога, првенствено због конфронтације са Сједињеним Државама. У трећој групи су Турска, Саудијска Арабија, Либија, Сирија, Уједињени Арапски Емирати, Египат и Алжир, који показују велико интересовање за нуклеарне технологије. Узгред, Алжир, Египат и Либија убрзано су развијали атомски програм, али су га одавно привремено обуставили под притиском међународне заједнице и оружаних сукоба током Арапског пролећа, при чему не постоје чврсте гаранције да га неће поново обновити. Поменути руски научник истиче да је данас атомско оружје могуће добити уз минималан утрошак снаге и средстава. Ако су га 1940-их година развијале стотине и хиљаде људи са логаритамским лењирима, онда данас, према најновијим америчким експериментима, атомско

274 Види опширније: Богдан Ђуровић, *Од хладног мира до новог рата*, недељник Печат бр. 70 од 3. 7. 2009. године, стр. 36 – 43;

275 Исто;

оружје може да се добије уз коришћење података са интернета. Ако је цена тог подухвата пре пола века износила 40 милијарди долара, данас је потребно највише 300 милиона. Поређења ради, авионски пук од 24 ловца данас кошта милијарду и по долара.²⁷⁶

Николај Злобин, руско-амерички политиколог, сматра да се униполарни свет у којем је једна сила доминантна приближава крају. У савременој историји јасно се уочава циклус од 25-35 година светске политичке стабилности, а затим долази до прелома и преласка на нову конфигурацију, у бесполарни свет.²⁷⁷ Криза која данас потреса свет дубља је од свих претходних, које су изазване нпр. Француском револуцијом, пропашћу трију царства 1918: Руског, Отоманског и Аустроугарског. Савремена светска криза има пропорције историјске кризе.²⁷⁸

У свету данас преовладава уверење да је дошло до извесног прекида историјског континуитета, да се налазимо на прагу једне нове историјске епохе, или, прецизније речено, у привременом прелазном периоду. Европска унија, са своје стране, предложила је решавање текућих проблема на бази крајње неодређеног концепта „новог европског поретка”, претендујући да га претвори у универзални, ослањајући се на традицију Европе у којој су никле све модерне политичке доктрине. И Сједињене Државе изашле су са идејом „новог” поретка, без јасног опредељења садржине и циљева. Постоје знатне разлике у полазним основама америчке и европске варијанте „новог” поретка, али и додирне тачке. У оба случаја ради се о покушају конституисања нове геополитичке сфере и тражења нових упоришта у теоријској сфери, али уз обезбеђење сопствене доминације. Политички кругови у САД доживели су распад Источног блока као „униполарни тренутак”, јединствен у историји, који треба искористити у интересу САД. Међутим, историјско искуство упућује на закључак да феномен униполарности никад није био дугог века, да моћ није апсолутна, него променљива категорија.²⁷⁹

²⁷⁶ Исто;

²⁷⁷ Исто;

²⁷⁸ Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 21;

²⁷⁹ Исто, стр. 22;

Природни ресурси, енергетика, рудно богатство и вода

Природни ресурси представљају један од кључних услова просперитетног развоја савременог друштва. Државе које имају привилегију да поседују енергетске ресурсе у великој су предности над другима јер им ресурси могу омогућити енергетску независност и дугорочну економску стабилност, као један од основних предуслова политичке стабилности. Међутим, да ли је то заиста тако? Бројни догађаји из савремене политичке историје упућују нас на закључак да су државе богате енергентима често биле на удару великих сила, што вишедеценијским колонијалним наметима, што бројним агресијама, војним интервенцијама, политичким превратима и томе слично. Борба за енергенте посебну експанзију доживела је у периоду Хладног рата, када је дошло до знатног преображаја међународних односа, посебно у погледу односа тадашњих суперсила према државама Трећег света. Често су се испод плашта идеолошке борбе између Истока и Запада одвијали суптилни геополитички и геокономски процеси који су били усмерени ка остваривању енергетске доминације, с обзиром на то да су још тада велики стратеги закључили да ће крај XX и цео XXI век бити обележени енергетским дефицитом и тражењем нових енергетских алтернатива. Међутим, без обзира на оптимистичке прогнозе бројних научника о могућностима новог прегруписавања енергетских снага, односно о стварању нових – алтернативних видова енергетских ресурса, сасвим је извесно да човечанство још није спремно да се одрекне нафте,²⁸⁰ га-

²⁸⁰ У Сједињеним Државама година 1859. узима се као почетак индустрије нафте. Тамо је од почетка њоме владао „Standard Oil” Џ. Рокфелера (1839-1937), чија је биографија узбудљивија од многих романа. Почео је живот као црквењак у градићу у држави Њујорк, а завршио готово као стогодишњак с репутацијом најбогатијег и најплеменитијег човека на свету. Његов trust, који је контролисао 90 одсто америчке индустрије нафте, прогоњен је почев од 1887. законом против удруживања, па се најзад 1911. морао распасти у „Standard Oil” Њу Џерсија (Esso), Њујорка (Sokoni), Индијане, Калифорније, Кентакија итд. Холанђани који су поседовали богата налазишта у Холандској Индији основали су 1890. „Royal Deutch”. Овај конкурент „Standard Oil-a” удружио се 1907. године с једном енглеском компанијом и постао група „Sheel”. Средњи исток је ушао у свет нафте тек 1909. године, после открића првог налазишта у Ирану, са оснивањем „Англо-персијске компаније”. Године 1914, захваљујући Винстону Черчилу, тада првом лорду адмиралитета, који је предосетио виталну улогу ратних бродова с погоном на мазут, британска влада је преузела главну улогу у овој компанији, која данас постоји као група BP, види опширније: *Opšta enciklopedija Larousse – трећи том*, Vuk Karadžić, Beograd 1973, str. 890;

са,²⁸¹ угља и воде.²⁸²

Ако се узме у обзир да је 19. век био век угља, 20. век – век нафте, а 21. век је век природног гаса, сасвим је разумљиво какав стратешки карактер има овај енергент. Процене говоре да ће потребе за енергентима у наредних двадесет година порасти за 30 одсто, од чега ће 50 одсто укупних потреба испољити земље у развоју, док ће енергетска зависност ЕУ до 2030. године порасти за 20 одсто. Осим тога, често се потенцира могућност да обновљиви извори енергије у будућности смање светску зависност од природног гаса. Међутим, треба имати у виду да су финансијска улагања у производну инфраструктуру обновљивих извора енергије највећа. У том смислу, приликом своје прве председничке кампање Барак Обама је о обновљивим изворима енергије говорио више од триста пута, док их је у другој председничкој кампањи споменуо само једанпут, али је често говорио о природном гасу.²⁸³

²⁸¹ За предочавање значаја гаса као „спољнополитичког инструмента” сликовит је пример руска компанија „Гаспром”, која годишње производи више од 500 милијарди кубних метара гаса, има око 18 одсто светских резерви гаса и располаже са 20 одсто светске производње тог енергента. „Гаспром” је компанија која је настала још у периоду постојања СССР-а и једна је од ретких која је преживела руску транзицију. Преко својих гасоводних система дугих око петсто хиљада километара контролише медије, нафту, има своје градове, банке... „Гаспром” је засигурно и политичко-безбедносни гигант у Русији, али и моћно руско оружје захваљујући којем је Кремљ данас утицајнији на светској политичкој позорници него Совјетски Савез у време Хладног рата, види опширније: Valerij Panjuškin i Mihail Zigar, *Gazprom novo rusko oružje, Vindicta*, Kragujevac, 2009;

²⁸² Снабдевање човечанства адекватним количинама пијаће воде која се двоструко увећава сваких 40 година биће главни економски, политички, социјални и безбедносни проблем великог броја земаља у свету. Више од милијарду људи нема приступ чистој води за пиће. Нечиста вода проузрокује 80 одсто болести у земљама у развоју, од којих годишње умире десет милиона људи. Посебно је забрињавајуће стање свежје воде на просторима Блиског истока. Спорови и борбе за водене ресурсе, чије се количине стално смањују, довешће до нових ратних сукоба, који се иначе воде око нафте. Четири главне водене акумулације на Блиском истоку и деловима Африке јесу сливови река Јордана, Тигра, Еуфрата и Нила. То су међународне реке, па је њихово коришћење везано за појединачне интересе сваке земље, а ти су интереси по правилу опречни. То је и извор главног сукоба три групације држава на овим просторима. Прву групу чине Сирија, Јордан, Израел, Либан и појас Газе. Другој групи припадају Турска, Сирија, Ирак и Иран, а трећој Танзанија, Руанда, Бурунди, Кенија, Уганда, Заир, Судан, Етиопија, Еритреја и Египат, види опширније: Jovan Matović i Željko Petrović-Poljak, *Oružje energija i treći svetski rat*, NIU Vojska i IP Tetra GM, Beograd, 1998, str. 147-151;

²⁸³ Види опширније: Ненад Поповић, *Јужни ток доноси Србији енергетску безбедност*, Youtube, 12. 2. 2013;

Само ако рационално користи природне ресурсе и равномерно распоређује остала средства живота, данашња друштвена заједница може превладавати оскудице и смањивати све своје унутрашње супротности по тој основи, а тиме и повећавати своју слободу и независност у односу на друге државе.²⁸⁴

Савремени међународни односи потврдили су правило да данашња политичка моћ држава произлази и из власништва и контроле над енергетским ресурсима. Доминантна енергија наше цивилизације јесте енергија фосилних горива, то јест нафте, гаса и угља, због чега компаније које имају право експлоатације ових ресурса спадају у економски најмоћније субјекте. Стога им њихова економска моћ и стратешки значај енергије дају политичку моћ, али без политичке одговорности.²⁸⁵

Након што је крајем прошлог и почетком овог века тема енергетске безбедности била у сенци питања као што су војни интервенционизам и борба против тероризма, њена је важност делимично порасла после снажног раста цене енергената на светском тржишту и тензије између Запада с једне стране и регионалних енергетских сила попут Ирана и Венецуеле с друге стране. У ЕУ, питање енергетске безбедности се први пут појавило током нафтне кризе 1973–1974, али су чланице ЕУ тек у протеклих десет година покушале да формулишу заједничку енергетску политику. Разлог за такав покушај лежи у јачању глобалних потреба за енергијом, у климатским променама, у смањеној европској производњи енергената, као и због забринутости појединих чланица да је ЕУ постала превише зависна од енергије, пре свега гаса, који долази из Русије.²⁸⁶

Овакав закључак се потврдио као тачан на примеру енергетске кризе која је наступила почетком 2009. године, приликом енергетског конфликта између Руске Федерације и Украјине, чију су главну последицу и највећу штету претрпеле државе централне и источне Европе. Том приликом, руско и украјинско државно руководство међусобно су се оптуживала, а посредничку улогу приликом преговора о превазилажењу кризе имала је и Европска унија. Након неко-

²⁸⁴ Јован Марјановић, Политичке странке и модерна држава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 19;

²⁸⁵ Види опширније: Ljubo Jurčić, *Energetika i geopolitika*, nedeljnik Nacional br. 687 od 13. 1. 2009. godine, Zagreb, str. 23;

²⁸⁶ Сања Алавања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом – мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 3;

лико недеља, спор је решен, док је политичка одговорност и руске и украјинске стране изостала, што доказује да „игра енергентима” представља озбиљан међународни потенцијал за дестабилизовање свеопштих прилика, и то не само између држава који су учесници енергетског спора, него и шире. Изградњом транснационалног гасовода Северни ток и започетим радовима на изградњи Јужног тока Русија је неоспорно у потпуности завладала европским енергетским тржиштем и на одређен начин довела у зависан и подређен положај водеће државе ЕУ када је у питању сектор енергетике.

Међутим, питање путева транспорта и даље је отворено у односима Европске уније и Русије. Парадоксално је да баш ово питање представља један од главних узрока постојања тензије у односима између Европске уније и Русије. Ово је постало јасно тек током „нананцасте револуције” у Украјини, односно током сукоба насталог око цене гаса који је пратио ту револуцију. Европска унија и Русија почеле су да траже решење овог проблема. Русија је започела конструисање нових алтернативних ценовода који воде према Европској унији и Далеком истоку.²⁸⁷

У том смислу, неравномерна географска, а самим тим и експлоатациона доступност извора енергије, као и проблеми у вези с њеним преносом, указују на то да је енергетика постала глобално питање, важно свима, а највише земљама које су њени највећи потрошачи. У овом тренутку о доступности енергије највише брину грађани Европе, а самим тим и владе европских земаља. Ипак, некоординисана енергетска политика земаља ЕУ, јака преговарачка позиција снабдевача, посебно Русије, указују да на овом подручју мора да дође до значајних промена у скорој будућности. Због тога је то једно од најзначајнијих геополитичких питања у ЕУ.²⁸⁸

Сходно томе, поставља се питање шта се подразумева под енергетском безбедношћу? То је пре свега одсуство једностране гаранције испорука, како енергетску безбедност тумаче многи представници западних земаља, што се испоставило приликом припреме докумената санктпетербуршког самита „осморке” 2006. године. Безбедност треба да садржи „троструку” гаранцију: испоруке од стране земаља произвођача; гаранцију транспорта од стране зе-

²⁸⁷ Сања Алавања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом – мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 25;

²⁸⁸ Сања Алавања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом – мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 2;

маља преко чијих се територија енергенти испоручују; гаранцију потражње од стране земаља потрошача. Сви они треба да деле одговорност и ризике за континуирано функционисање глобалне енергетике.²⁸⁹

Без довољне количине енергије, држава може да доживи економски, политички и социјални колапс. Штавише, без поузданог снабдевања држава не може да организује ни свој одбрамбени систем, нити да одржи унутрашњу стабилност и безбедност. Према класичној дефиницији, енергетска безбедност представља доступност довољне количине енергената по прихватљивим ценама. Шта ће то значити за конкретну државу, зависи од случаја до случаја. Државе произвођачи енергената као што су Саудијска Арабија, Русија, Иран или Венецуела заинтересоване су пре свега за потражњу нафте и гаса по што вишим ценама. С друге стране, државе које су енергетски зависне, а таква је већина држава у свету, под енергетском безбедношћу подразумевају безбедност „понуде”, односно доступност енергената по што нижим ценама.²⁹⁰

Ако се ово посматра на примеру Русије, чињеница да је она богата са већим и разноврснијим ресурсима енергије од било које друге државе на свету сама по себи не одређује њену судбину, али засигурно има велике политичке последице. Пад глобалних цена нафте 1991. године био је један од најснажнијих покретача банкрота и убрзао је колапс СССР-а, а наредни драстичан пад цена 1998. године довео је руску привреду на ивицу тоталне катастрофе. Логично, обезбеђење од таквих несрећа један је од централних безбедносних циљева руског државног руководства. Евидентно је да бројне одлуке, посебно у домену јачања државне контроле над енергетским сектором, представљају мере за управљање безбедносним ризицима.²⁹¹

У том смислу, до 2030. године, географска шема руске производње гаса драматично ће се променити, са померањем производње према новим областима. Пад производње из великих поља (Медвежје, Уренгој и Јамбург) у северозападној сибирској области

²⁸⁹ Jevgenij Primakov, *Svet bez Rusije? Čemu vodi politička kratkovidost*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010, str. 91;

²⁹⁰ Daniel Yergin, *Ensuring Energy Security, Foreign Affairs Vol. 85 No. 2, Washington, 2006, преузето из: Filip Ejdus, Međunarodna bezbednost*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 172;

²⁹¹ Pavel Baev, *Azija pacifik i gas – privlačnost novih tržišta, Cevovodi, politika i moć – zbornik radova*, Centar za evropsku reformu, Beograd, 2009, str. 83;

Надим-Пур-Газ у почетку ће бити компензовано развојем у другим северним областима, пре свега у региону Тјумен и на полуострву Јамал. У европском делу Русије ради се о великом офшор пројекту „Штокман”, а ту су и нови пројекти у Каспијској области који ће повећати удео каспијског гаса у укупној руској производњи са седам процената у 2005. на 15 одсто у 2015. години. Уз то, нови пројекти за производњу и прераду биће покренути на Сахалину, у источним деловима Сибира и у Јакутији, што ће повећати њихов удео у укупној руској производњи са 1,2 у 2005. на 13 одсто у 2030. години. Због овог прогресивног тренда у производњи, процењује се да ће се укупна дужина руских гасовода до 2030. године увећати за 30 процената.²⁹²

Међутим, у руском енергетском сектору постоје и одређени проблеми. Један од кључних проблема јесте постојање двоструког система одређивања цена. Једна цена важи за извозне енергенте, а друга за енергенте намењене домаћем тржишту. Цена енергената намењених домаћем тржишту смањује приходе које би енергетски сектор могао да створи. Незавршена транзиција која од командне економије треба да створи тржишну, као и нетранспарентна приватизација, довели су до повећаног притиска на овај сектор. Сем тога, не постоји довољно унутрашње политичке воље да би биле дозвољене стране инвестиције. Штавише, у последњих неколико година били смо сведоци ренационализације енергетског сектора, као и постојања одређеног политичког притиска да држава енергетским ресурсима мора управљати уз помоћ одане управне елите. Сви поменути проблеми ограничавају преношење техничког знања и коче развој енергетског сектора. Непостојање јасног и транспарентног правног оквира представља велику сметњу даљем развоју. Али и поред ових проблема, Русија је и даље други по величини произвођач нафте, а први произвођач природног гаса. Поред тога, „Гаспром”, који је постао једна од највећих енергетских компанија на свету, има намеру да своје операције прошири и на Европску унију, што ствара додатне проблеме у односу између ЕУ и Русије.²⁹³ Европска унија доживљава „Гаспром” као претњу свом енергетском тржишту и тражи од Русије да либерализује своју производњу

²⁹² Tatjana Mitrova, *Dinamičan razvoj ruskog gasnog sektora, Cevovodi, politika i moć* – zbornik radova, Centar za evropsku reformu, Beograd, 2009, str. 74-75;

²⁹³ Види опширније: Aldo Spanjer, *Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply*, Energy Policy, 35 (5), 2007, pp. 2889-2898, преузето из: Сања Алавања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом-мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 24-25;

природног гаса. Међутим, Русија одбија да се лиши ове веома корисне спољнополитичке полуге.²⁹⁴

Веома је важно нагласити и да „Гаспром” у последњих неколико година успешно послује и у Републици Србији. Као најзначајнији стратешки пројекат издваја се планирана изградња транснационалног гасовода Јужни ток. Уколико се тај пројекат успешно реализује, Србија добија перспективу у којој може да постане важна карика на енергетској карти Европе.²⁹⁵

У сваком случају, како ствари стоје, све је извеснији планетарни сукоб због енергетских ресурса, укључујући воду, при чему светска финансијска криза само убрзава ове процесе. Анатолиј Куликов, председник Клуба војних старешина Руске Федерације, тврди да се сукоби XXI века неће водити по плановима генералштабова, већ по табели Менделејева. Константин Сивков, заменик председника руске Академије геополитичких проблема сматра да је глобална финансијска криза постала одлучујући фактор у свету. И покушај да се она превазиђе само економским мерама неће успети, јер је она последица много дубље, цивилизацијске кризе. Овога пута ратоваће се не за територије, већ за ресурсе. Тајна некадашњег економског процвата западних држава била је у јефтним сировинама из земаља у развоју. Али криза је унела своје корективе, што значи да сировина нема довољно за све и оне ће бити све скупље. Не ради се само о енергентима, већ ће се сукоби развијати и око воде за пиће. Ситуацију је могуће изменити једино ако државе власнице сировина буду стављене под контролу Запада. Али за Запад се све компликује јер на светску сцену ступа Кина, којој су такође неопходни ресурси. Да би освојио и задржао неопходне државе, Запад ће користити НАТО.²⁹⁶

Резерве нафте у Европи (изузимајући Русију) недовољне су и она спада у високо увозно зависне макрорегионе света. То представља не само кључни чинилац који може да ограничи економ-

²⁹⁴ Сања Алавања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом – мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013, стр. 24-25;

²⁹⁵ Види опширније: Ненад Поповић и Ондреј Јашко, *Спољнотрговински односи и перспективе привредне сарадње Руске Федерације и Републике Србије*, Српски економски центар, Београд, 2010, стр. 319-325; Такође, види: Ненад Поповић, *Економски записи 2008*, АБС фонд, Београд, 2009, стр. 78-83;

²⁹⁶ Види опширније: Богдан Ђуровић, *Од хладног мира до новог рата*, недељник Печат бр. 70 од 3. 7. 2009. године, стр. 36 – 43;

ски развој и релативизује укупну моћ, већ и да доведе у питање досадашњу глобалну позицију Европе, а нарочито ЕУ. У савременом добу, нафтна дефицитарност простора и немоћ да се дугорочно обезбеди стабилан и финансијски повољан увоз овог енергента директно су сразмерни са геополитичким хендикепом, тј. са неизбежном клијентистичком (вазалном) улогом у међународним односима. Европа је, изузимајући Русију и бивше источноевропске совјетске републике, 2000. године располагала са мање од два одсто доказаних светских резерви нафте, а потрошња је износила више од 21 процента светске потрошње (ЕУ учествује са 18 одсто у светској потрошњи).²⁹⁷ Једина респектабилна лежишта ЕУ налазе се у басену Северног мора (већином припадају Норвешкој, која није чланица ЕУ!), али те резерве не могу да се мере чак ни са богатствима појединачних нафтних поља у Саудијској Арабији, Кувајту, Ираку, Ирану или Русији. Стога, од 10 највећих светских увозника нафте, шест држава је из ЕУ. Будући да укупна светска потражња убрзано расте захваљујући новим великим потрошачима (Кина, Индија, Бразил...), панична европска жеђ за нафтом све ће више расти, а са њом и цене, као и немилосрдни економски, политички и оружани сукоби. О томе сведочи војна интервенција у нафтом богатој Либији (по резервама 1. у Африци и 9. у свету) у пролеће 2011. године, где су се највише експонирале непосредно заинтересоване земље ЕУ Велика Британија, Француска и Италија, а геополитички синопсис припремиле САД. Због тога је цена нафте на Лондонској берзи почела нагло да расте и са 94\$ за барел 30. децембра 2010. године (пре индукованог таласа немира у арапским земљама) достигла је 127\$ за барел 11. априла 2011. године, што је веома близу апсолутног максимума крајем јула 2008. године.²⁹⁸

Што се тиче енергетског статуса Кине, битно је нагласити да је ова земља сиромашна енергентима, те да јој се примарна оријентација односи на увоз, пре свега из Руске Федерације. Талас револуционарних догађаја на Блиском истоку и северу Африке условио је енергетску ситуацију у Кини, јер је дошло до поремећаја у континуираном снабдевању енергентима из ових подручја. Даља усложњавања у Централној Азији, пре свега у Ирану и Сирији,

²⁹⁷ http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG5OE/online-materijal/konvencionalni-izvorienergije/nafta_i_gas.php, преузето из: Миломир Степић и Жељко Будимир, *Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1, Београд, 2011, стр. 129;

²⁹⁸ Исто, стр. 129-130;

додатно ће ослабити ситуацију у кинеском енергетском сектору, што ће проузроковати њену још већу зависност од Руске Федерације, при чему то никако не одговара кинеском државном руководству. На основу наведеног, сада је већ извесно да је Кина једна од држава којима Арапско пролеће није погодновало. Осим у сфери енергетике, Кина је претрпела штету и због планираних а нереализованих инвестиција, чиме би се наметнула као још доминантнија економска сила и осигурала привредну доминацију на дужи временски период.

Брус Фајн, оснивач америчке невладине организације „American freedom agenda”, сматра да САД данас троше око билион долара за војне потребе, као и да поседује око 700 војних база у 135 земаља, како би се заштитила америчка моћ и статус једине суперсиле. Фајн наглашава да су САД створиле проблем у Пакистану јер су користиле Пакистанце против совјетског упада у Авганистан, као и да су створиле Талибане и Осаму бин Ладена. Ричард Морнингстар, специјални представник Барака Обама за евроазијска енергетска питања, истиче да ће Каспијски регион деценијама играти важну улогу у осигурању енергетских ресурса за свет. Приступ енергији главно је питање које брине САД и ЕУ.²⁹⁹

Такође, неизоставно је потребно нагласити да је Џон Дојч, бивши директор ЦИА, недавно изјавио да се у свету догађа нова револуција, коју је назвао „енергетска револуција”.³⁰⁰

Чињеница је да САД још имају убедљиво највећу привреду, обим војне моћи у поређењу са оном од потенцијалних противника неупоредиво је већи, а степен политичког утицаја у међународном систему историјски је преседан. Међутим, кинески војни издаци ће око 2025. премашити америчке (војни издаци расту просечно 16 одсто у последњих 20 година), економска моћ те земље ће још раније превазићи америчку, политички утицај САД ће остати снажан, али ни изблиза као данас. Од краја Корејског рата 1953, САД су, упркос поразу у Вијетнаму, стратешки доминирале у Индо-пацифичком региону. Ситуација се мења како Кина, упоредо с растом економске снаге, увећава и војну моћ. У том смислу, кинеска морнарица већ поседује носаче авиона и софистициране ракетне системе. Та земља не крије намеру да влада Јужним кинеским морем,

²⁹⁹ Види опширније: Богдан Ђуровић, *Од хладног мира до новог рата*, недељник Печат бр. 70 од 3. 7. 2009. године, стр. 36 – 43;

³⁰⁰ Види опширније: Ненад Поповић, *Јужни ток доноси Србији енергетску безбедност*, Youtube, 12. 2. 2013;

богатим нафтом. Почетком 2012. Кина није дозволила америчким морнаричким пловилима да пристану у њеној луци. Кина је недавно свету представила свој први борбени авион са стелт (невидљивом) технологијом J-20. Кина има и добро утренирану и развијену мрежу хакера, која је у више наврата успела да уђе у америчке системе, што представља својеврсну опасност за САД. Спорна тачка између Кине и САД је и Тајван. Кина одбија да наметне Ирану нове санкције и противи се санкцијама и војној интервенцији у Сирији.³⁰¹

У суштини, без окретања Индо-Пацифику, САД ризикују да допусте настајање војног мултиполарног поретка који би произлазио из економског и политичког мултиполарног поретка који је у формирању.³⁰² Чак 90 одсто комерцијалне робе која путује са једног континента на други иде преко бродских контејнера, а половина тих материја по тонажи, и трећина по новчаној вредности, иде преко Јужног кинеског мора, које повезује Индијски океан са западним Пацификом. Америчка морнарица и ваздухопловство, више него било ко други, држе те линије комуникације под контролом. Кина нема намеру да улази у рат са САД, али не жели да њена трговина буде ометана у време евентуалних криза. Кина жели неку врсту „финландизације” земаља широм југоисточне Азије, што би значило да најмногољуднија земља жели да комбинацијом економске и војне моћи релативизује велики амерички утицај у Вијетнаму, Малезији, на Филипинима, у Сингапуру. Најмногољуднија држава помаже у градњи лучких објеката дуж Индијског океана, на другој страни мореуза Малака, у Мјанмару, Шри Ланци, Бангладешу, Пакистану и Кенији. Ово је мотивисано комерцијалним мотивима и ту раде приватне кинеске компаније, што не значи да то није стратешки државни интерес Кине.³⁰³

Ако се вратимо неколико деценија уназад, потврђује се теза да је гас који се добија у Русији и греје малтене пола света увек био оружје, и то опасно оружје. Одмах после Другог светског рата, када

³⁰¹ Горан Николић, *Утицај економске кризе на ребалансирање економске моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 115-116;

³⁰² Robert Kaplan, *America's Pacific Logic*, *Stratfor*, 14. 4. 2012, *преузето из*: Горан Николић, *Утицај економске кризе на ребалансирање економске моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 117;

³⁰³ Горан Николић, *Утицај економске кризе на ребалансирање економске моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 117;

су у Совјетском Савезу почели да граде први гасовод Саратов–Москва, посао је добио „Военстрој”, на челу са Лаврентијем Беријом. Берија је истовремено управљао и стварањем атомске бомбе, тако да су у ствари изградња гасовода и стварање атомске бомбе одмах спојени. Гасовод су углавном градили немачки војни заробљеници. Затим је Стаљин умро, Берију су стрељали, а Никита Хрушчов је једном руком благосиљао изградњу Берлинског зида, а другом је покушавао да покори Европу помоћу совјетског гаса. Године 1960. Хрушчов је са председником италијанске нафтне компаније ENI Енриком Матијем склопио споразум о продаји нафте и гаса. Нафта се може превозити танкерима, док су за гас потребни гасоводи, а совјетских циљева Европљани су се бојали. На инсистирање америчког председника Џона Кенедија, године 1963. западнонемачки канцелар Конрад Аденауер прекинуо је већ склопљен посао и забранио продају цеви великог промера Совјетском Савезу. Тада су цеви за гасоводе почеле да се производе у Сибиру. У међувремену, Енрико Мати је покушао да пробије нафтно-гасну блокаду СССР-а, али је погинуо под загонетним околностима, у хеликоптерској несрећи после сусрета са Хрушчовом и уочи сусрета са председником Кенедијем.³⁰⁴

Све наведено иде у прилог чињеници да је у оквиру међународне заједнице борба за енергетске ресурсе увек била снажна и интензивна. С обзиром на то да свет све дубље залази у енергетску кризу, евидентно је да ће будућност обележити нови сукоби за енергенте, који ће, по свему судећи, бар декларативно имати неку другу димензију. То значи да ће се под плаштом, на пример, заштите људских права или спречавања хуманитарних катастрофа, наставити експанзија војних активности великих сила према државама са великим енергетским потенцијалом, ради њиховог покорављања и стављања у функцију енергетске стабилности најмоћнијих актера на међународној сцени.

³⁰⁴ Valerij Panjuškin i Mihail Zigar, *Gazprom novo rusko oružje*, Vindicta, Kragujevac, 2009, str. 13;

5. САВРЕМЕНИ КОРЕНИ ПРЕВРАТНИЧКОГ ДЕЛОВАЊА

Узроци политичких преврата, али и шире, готово свих значајнијих друштвених сукоба, проистичу како из разлика у интересима и друштвеном положају социјалних и професионалних група, слојева, класа, етничких и верских заједница, тако и разлика у вредностима, циљевима, личностима, образовању, култури, опаженим ситуацијама, очекивањима, борби за простор, новац, признања, вредности, ауторитет и томе слично. Због тога, док год различити интереси, потребе и тежње буду проистицали из друштвеног положаја, а друштвена делатност буде подстицана тим интересима и усмерена ка различитим циљевима, сукоб интереса социјалних група представљаће извор конфликта у друштву.³⁰⁵

Из наведених разлога, у овом поглављу извршена је теоријска анализа на који начин идеологија, демократија, слобода, људска права, религија и традиција могу утицати на појаву свести неопходне за мобилизацију одређених друштвених група ради организовања и извршења неког од облика политичких преврата.

Идеологија и превратничка свест

При објашњавању појава у савременом друштву веома много инсистира се на улози свести у друштвеним кретањима. То има своје основе у стварном стању савременог друштва, које је дошло до нивоа развитка да може ефикасније него икад раније свесно да утиче на обликовање друштвених процеса. Али уз то стоји један други повод који, иако је у несумњивој вези са претходним, и у крајњој линији један вид његовог испољавања, заслужује да буде посебно поменут. Друштвене снаге које се данас боре у арени социјалних битака теже да освоје „душе” људи, да их потчине својим схватањима циљева и мобилишу их у извођењу својих акција. Свакоме је јасно шта значи успех у овој борби за свест људи. Отуда придавање толике бриге формулисању привлачних друштвених циљева и усавршавању средстава да се о њима обавештава, да се сопствена схватања сугеришу, да се супротна схватања разобличе и сузбију. Отуда снажне идеолошке акције и борбе, као у свим епоха-

³⁰⁵ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 143;

ма великих друштвених преображаја и превирања.³⁰⁶

Сматра се да сам израз *идеологија* потиче од француског филозофа Десета де Трасија (Destutt de Tracy, 1754–1836), који га је употребио за означавање опште „науке о идејама” која би требало да буде основа свих наука. Наполеон I је називу „идеолог” дао значење мислиоца који се бави „мрачном метафизиком”, немајући чула за стварност. Тако је термин *идеолог* добио смисао друкчији од онога који би имао по својој етимолошкој грађи, као и по интенцији оних који су га створили, и постао назив за мисаоне конструкције које немају везе са стварношћу.³⁰⁷

Различита значења која се придају термину идеологија могу углавном свести на два основна. По једном, идеологија је укупност друштвене свести ових или оних облика социјалних обједињења (класа, нација, држава, друштвених група, организација итд). У том случају термин идеологија има или неодређено значење, или је синоним других термина („класна свест”, „национална свест”, „идејна надградња” итд.). По другом значењу, идеологија је специфична појава у друштвеној свести мање или више нетачна, илузорна, ограничена свест, која настаје услед дејства друштвених чинилаца (структуре, социјалног положаја и одговарајућих интереса) на сазнање, чега, међутим, субјекти идеолошког мишљења нису свесни. То значи да је идеологија назив појма чија се садржина односи на специфичну друштвену појаву. Отуда, са много основа, ово друго значење термина идеологија има знатно већу распрострањеност.³⁰⁸

Идеологија као заокружени систем погледа на свет и друштво има свој историјски развој. Од тренутка кад се људско друштво поларизовало на сиромашне и богате, тај однос почео је да добија и свој идеолошки израз. Тај идеолошки израз исказивао је поделу идеја око којих су се окупљали људи, организације и институције.

На пример, Спартаков устанак или устанци кметова у феудализму имали су за основу идеологију потлачених. С настанком буржоаског друштва, обликовала се идеологија коју бисмо могли назвати револуционарном јер је у својим представама о природи и друштву изражавала револуционарне промене постојећег, у

³⁰⁶ Radoslav Ratković, *Ideologija i politika*, Institut za političke studije, Beograd, 1974, str. 61;

³⁰⁷ Драган Симеуновић, Теорија политике – ридер I део, Удружење наука и друштво, Београд 2002. стр. 201;

³⁰⁸ Radoslav Ratković, *Ideologija i politika*, Institut za političke studije, Beograd, 1974, str. 41;

крајњем случају, рушење буржоаског друштва и настајање новог друштва без класа и експлоатације. Та идеологија означена у делима Маркса, Енгелса и њихових настављача Троцког, Лењина и других формирала је свест код носилаца рада који су били експлоатисани, свест о промени постојећих односа у друштву, у средствима за производњу,³⁰⁹ који неће познавати експлоатацију човека над човеком и читав комплекс људских неправди које је са собом до тада носило класно друштво.

То можемо назвати превратничком идеологијом и превратничком свешћу, чија се спознаја претварала у акцију и организацију која је рушила старо друштво, старе институције и организације, и настојала да формира нове односе између људи. Та превратничка (револуционарна) свест у датим историјским околностима није могла бити „чиста” од старих односа и старе свести, јер се у њој често на спонтан начин конституисало језгро социјалних група – бирократија,³¹⁰ које ће ту превратничку свест нагризати, деформисати и злоупотребљавати у сврху интереса других бирократских група и бирократских елита.

Познате приче, историјске чињенице о деформацијама новог друштва, па и о његовој пропасти, говоре о томе да је та револуционарна свест у датим условима исцрпила своје енергије, те да актуелна друштва сабирају социјалне снаге које ће дати печат новој превратничкој идеологији и превратничкој свести.

Нема краја идеологије, закључио је Данијел Бел, само има услова у којима се идеологија јавља у новим облицима и садржајима, тражећи нове социјалне актере који ће бити њени носиоци.³¹¹

³⁰⁹ Маркс је у чувеном предговору *Прилогу критици политичке економије* изнео главне мисли о политичкој револуцији, које представљају њену историјско-материјалистичку теорију. Он тамо каже: „Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште... На извесном степену свог развика долазе материјалне производне снаге друштва у противречје са постојећим односима производње или, што је само правни израз за то, са односима својине у чијем су се оквиру до тада кретале. Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције”, преузето из: Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 205;

³¹⁰ О бирократији и њеној улози у друштву види опширније: Владан Тетковић, *Савремена бирократија*, Економика, Београд, 1985; Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 273-279;

³¹¹ Види опширније: Daniel Bell, *The End of Ideology*, Harvard University Press, 2nd edition, Boston, 2000;

Идеологија настаје када се јави нужна потреба за рационализацијом интереса: било да рационализује власт како би очувала свој положај и штитила своје интересе, било да рационализују потлачени како би променили свој положај. Потребно је, дакле, разликовати идеологију оне друштвене групе која тежи или освајању власти или заузимању стратешког положаја с кога може контролисати власт од идеологије владајуће групе, то јест владајуће идеологије. Док се идеологија владајуће групе користи као конзервативна, то јест усмерена ка јачању, цементирању и мисаоном оправдавању постојећег поретка, дотле се идеологија потлачене групе по правилу назива револуционарном, то јест усмереном ка слабљењу, рушењу и мисаоном разобличавању постојећег поретка. И једна и друга идеологија заинтересоване су за остварења својих посебних интереса: отуда су обе отуђени облици мишљења и живљења. Потреба за приказивањем посебних интереса као општих иде дотле да се чак каже како су интереси власти и потлачених исти или веома слични. У историји се није десило да потлачена класа прихвати идеологију владајуће класе (што не мора да значи за њену авангарду), али се десило да идеологија потлачене класе постане идеологија владајуће класе (случај са хришћанском и марксистичком идеологијом).³¹²

Како Лукић наглашава, главни творци идеологије и њени пропагатори у савременом друштву јесу политичке странке, при чему у томе учествују и друге политичке и друштвене организације.³¹³ Међутим, посматрано да данашње дистанце, очито је да се политичке странке ретко воде идеологијом, тј евидентно је да су им приоритетни интереси економске природе, што посебно долази до изражаја у слабо развијеним или транзиционим друштвима.

У ужем смислу, идеологија као општа друштвена категорија може бити и политичка. Она се у класном друштву ствара у крилу друштвених класа, као одраз њиховог положаја. Нису све класе подједнако способне да створе сопствену идеологију нити су, разуме се, класе једини елемент који ствара политичку идеологију, јер на њу утиче веома много других чинилаца. Узгред, ма колико идеологија представља тачан или изопачен одраз стварности, веома је важна за утицај политичке делатности на друштво. Ако је идеологија у основи тачан одраз стварности, онда ће и политич-

³¹² Đuro Šušnjić, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 374;

³¹³ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 66;

ка делатност која се врши на основу ње бити у основи успешна и моћи ће да оствари циљеве које јој идеологија поставља, и обрнуто. Истовремено, политичка идеологија највише утиче на најважније политичке актере, при чему је неизоставно напоменути и да ће утицај идеологије на делатност политичког субјекта, уколико је он свеснији и изграђенији у политичком смислу, утолико бити већи. Стога, у одлучујућим тренуцима развоја политичког живота, посебно у периодима криза – пре свега револуција – политичка идеологија по правилу има већи утицај него у редовном току, када све тече по мање-више устаљеним навикама.³¹⁴

Поред наведеног, према Ратковићу, под идеологијом се подразумевају „одређене појаве у друштвеној свести, у њеној садржини и кретању, које настају под дејством друштвених чинилаца”. Због тога, идеологија може бити израз друштвених супротности у сфери друштвене свести јер изражава груписање и супротстављање људи у друштву. У том смислу, идеологија је унутрашња разбијеност свести људи, сукоб људских идеја, које могу бити и рефлекс стварних сукоба у друштву.³¹⁵

Међутим, ако смо у претходно наведеним ставовима идеологију посматрали са хуманистичког, покретачког и прогресивног аспекта, истраживачку пажњу посвећујемо и тзв. ауторитарним идеологијама, које су такође у значајној мери биле заступљене у новијој политичкој историји. Стога, постоји више карактеристика ауторитарних идеологија, које су у оквиру домаћег теоријског корпуса најприкладније систематизоване кроз призму:

- а) критике политичке демократије и политичких слобода као превазиђених или неспособних категорија да успоставе „ред и поредак”;
- б) потцењивања вредности и улоге човека и грађанина, и искључиво поверење у изузетну способност вођа, које морају имати одрешене руке у одређивању „мисије нације”;
- в) истицања ефикасности управе насупрот партиципацији људи у одлучивању, власти насупрот слободи човека;
- г) страха од „завера”, истине, јавности и култа силе, тајности и ратоборности.³¹⁶

Осим тога, ауторитарна држава строго ограничава опсег избора који је отворен појединцу, истовремено не постављајући никакве

³¹⁴ Исто, стр. 65-66;

³¹⁵ Види опширније: Radoslav Ratković, *Osnovi nauke o politici*, Institut za političke studije, Beograd, 1977, str. 111-112;

³¹⁶ *Politička enciklopedija, Savremena administracija*, Beograd, 1975. str. 61;

циљеве друштву. Дакле, у овом моделу „закон и реда”, карактеристичном за војне режиме, појединац се мора само на формалан начин прилагодити извесним диктатима; од њега се не захтева да пружи било какву идеолошку подршку властима. У ствари, режими ове врсте, поред одржавања стабилности, не морају имати велики план или свеобухватне циљеве за друштво. Такви ауторитарни режими могу бити компатибилни са значајним степеном индивидуалне слободе у посебним областима, под условом да такво слободно деловање не представља претњу ономе што су за власт закон, ред и стабилност.³¹⁷

Насупрот томе, у тоталитарним режимима не захтева се само поковавање диктатима власти, него и преданост циљевима и сврхама друштва. Дакле, разлика између ауторитаризма и тоталитаризма није у степену, у томе да се потоњим више ограничава лична слобода него првим, него да две врсте друштвеног поретка имају различите циљеве. Тоталитарни режим није заинтересован само за стабилност, већ и за остварење идеологије и стварање нове личности. Такав друштвени поредак, барем у теорији, може бити сагласан са значајним степеном партиципације и, сигурно, с позитивним испољавањем ентузијазма с обзиром на његове сврхе.³¹⁸

Идеологија је и појава у друштвеној свести која настаје у одређеним историјским условима. Тада идеолошки феномен постаје димензија свих форми друштвене свести, елемент који је у њима нужно присутан. При томе, садржаји идеолошке свести условљени су стварношћу друштва у коме базични друштвено-економски односи у социјалној структури изазивају диференцијацију која доводи до формирања узајамно супротстављених друштвених група. Стварност поцепаног друштва и његове противречности изражавају се и као поцепаност у друштвеној свести. Из различитог положаја друштвених група, различито се виде и вреднују друштвени односи, потребе и циљеви. Осим тога, пошто се идеологија може посматрати и као свест делова разбијеног друштва, она је и непотпуна, ограничена и парцијална. Мера њене тачности, односно погрешности, зависи од положаја друштвене групе која је њен носилац, у односу на целину друштва. Према томе колико се та група може идентификовати са потребама друштвене целине, она ће бити представник и носилац интереса целокупне

³¹⁷ Norman Berli, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 125;

³¹⁸ Исто;

друштвене заједнице у датој етапи историјског развика. Уколико има више подударности између потреба и интереса друштвене заједнице и групе чији је она део постоје социјални услови да идеологија те групе буде тачнија. У супротном случају, она прелази у илузионистичку, потпуно изокрену и погрешну свест. Различита садржина идеологије условљена је и променама у фазама развика друштва током једне епохе. С обзиром на ово варирање, идеологија може бити прогресивна или регресивна, а то се одређује на основу њеног одражавања у датој историјској ситуацији.³¹⁹

Из свега наведеног, закључује се да је неопходно постојање делатности чија је функција активирање друштвене воље путем њене организације и интеграције. А то су управо оне рационално-функционалне димензије политике када је она израз и производ друштвених односа и борбе, и када је ослоњена на државу и монопол насиља. Отуда, у мери у којој се остварује истинска демократија, појму политике придаваће се све више значење рационалног делања, а све мање значење насиља. У том смислу, потреба за рационалним повезивањем активности друштва, за успостављањем јединствених друштвених норми понашања у сфери јавног, како би се обезбедили и сигурност егзистенције и одговарајући услови за прогрес, али у исто време, све то у складу са владајућим интересом доминантне класе – довела је до тога да ван интересовања и утицаја политике готово није остала ниједна делатност људског друштва. У мери у којој је слабила непосредна примена физичког насиља и непосредна претња њиме све мање била претежни начин интеграције друштва, а индоктринација и идеологизација добијале на значају, сфера политике се проширивала и све потпунијим регулисањем привредног живота, чиме је непосредно обухватала материјалну основу егзистенције и развоја друштва. Све области људског живота увучене су у сферу политичког, на тај начин што се у образовању, васпитању, јавном информисању и томе слично фаворизује одређена вредносна оријентација, одређена норма друштвеног понашања, дефинисањем „доброг” и „злог”, „треба” и „не треба”, „корисно” и „штетно”, „пожељно” и „непожељно” итд. Онако како је политика ширила своју сферу, тако је њена рационално-организациона страна избијала на површину. Ово је изразитије у све сложе-

³¹⁹ Види опширније: Radoslav Ratković, *Ideologija i politika*, Institut za političke studije, Beograd, 1974, str. 51-53;

нијим друштвеним срединама и друштвеним односима.³²⁰

С тим у вези, неопходно је истаћи да „један народ и његова интелигенција постају велики или бар дефинитивно цивилизацијски одрастају тек онда када схвате да су праве вредности из недара њихове прошлости и садашњости све оне које као такве потврди историјска пракса. Оно што вреди у једном народу вреди увек и вреди без обзира на идеолошке корене дневних политика, а припада целом народу и онда када он тога није сасвим свестан”.³²¹

Због свега наведеног, није тешко закључити да превратничка свест може пронаћи своје утемељење у идеологији, која под одређеним околностима може бити снажан покретач људске личности, покретач прогресивних, али и регресивних промена. Као таква, никада неће ишчезнути и увек ће постојати, само је питање у ком ће се облику и у коликој мери испољавати, што ће, свакако, зависити и од околности у којима ће се будући превратнички процеси одвијати.

Демократија

Од античког полиса, па до савремених друштава, постоје демократије и „демократије”. Кад се то каже, мисли се на облик власти, који се често назива демократијом, а по својој је суштини отуђена власт – технократска, бирократска или власт недодирљивих елита, познатих или у сенци.

Појам демократије све више тендира да постане синоним са свим добрим, лепим и истинитим у друштву. Сваком другом моделу поретка или конфликта научни правци и политичке странке предност дају тек у будућности или га оптужују. Појам демократије данас сви присвајају, чак и фашистоидне групе које се означавају као „националдемократе”.³²²

Демократија се као обележје политичког система већ два века налази у центру политичке праксе, јавног живота и мисли човечанства. Све велике револуције, од краја XVIII века до данашњих дана,

³²⁰ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 25;

³²¹ Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба – књига прва*, Институт за политичке студије Београд и Правни факултет Бања Лука, Београд, 2003, стр. 297;

³²² Драган Симеуновић, *Теорија политике – ридер I део*, Удружење „Наука и друштво”, Београд 2002, стр. 232;

настојале су да „остваре демократију” или „вишу и стварнију” демократију од оне коју је свет познавао. Америчка и Француска револуција (1776. односно 1789.) биле су схваћене од друштвених снага које су је извеле као победа политичке слободе и грађанске једнакости над феудалним неједнакостима и привилегијама.³²³ Оне су имале да значе, а историјски су и значиле, почетак ере демократија. У идеолошким припремама и друштвено-економском, политичком и правном материјалу ових револуција образује се модеран појам демократије. Међутим, нису само револуције постављале проблем демократије. У оба светска рата изгледало је да је демократија центар сукоба. Остављајући по страни пропаганду, сигурно је да су народне масе побеђених и победничких народа на крају Првог светског рата желеле победу демократије и у извесној мери веровале у њу. Заједнички циљ Уједињених народа у току Другог светског рата, као што је формулисано на Техеранској конференцији (децембра 1943), био је успостављање „светске породице демократских нација”. Декларације донесене у Јалти (фебруара 1945) и у Потсдаму (августа 1945) подвукле су намеру великих сила „да ће све политичке и економске проблеме ослобођене Европе решавати у складу са демократским принципима”.³²⁴

Слобода и демократија су несумњиво сродни појмови, они се узајамно условљавају и преплићу. Постојање слободе обично се везује за демократију, која се често сматра јединим обликом у којем је истинска слобода могућа. Ово схватање је тековина модерног доба – ту је демократија постала општеприхваћена вредност; ту је сви уздижу и славе и свако се сматра достојним њеног имена. Данас се многе модерне државе уставноправно одређују као демократије и скоро да нема савремене политичке партије која се бар на речима не залаже за остварење слободе и демократије. То је, међутим, само варљива слика, која прикрива не само неискреност и притворност политичког опредељења, већ и дубоке разлике у поимању основних обележја демократије и њеног унутрашњег смисла и сврхе. Зато је можда појам демократије изазвао мање неспоразума у време када је демократија имала мање присталица. То је била епоха која је почела Француском револуцијом. После тог времена, демократија постаје свеопшта парола, која,

³²³ о Грађанским револуцијама у Европи, види опширније: Реља Жељски, Русија и Српски национални покрет у револуцији 1848-1849, Српски народни покрет – зборник радова, Бешка, 2008, стр. 43-86;

³²⁴ *Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 139;*

бар на речима, нема више озбиљних противника. Али су тек тада на видело изашле дубоке разлике у поимању њене садржине, које нису превладане ни у овом нашем времену.³²⁵

Мање више све демократије у савременом друштву настоје да покажу како се власт врши у корист најширих слојева друштва, негде су то, на пример, масе, негде народ, негде нација.

У политичкој теорији постоји много различитих дефиниција демократије. Међу најпознатије, најпопуларније, а и најближе етимолошком значењу речи спада, свакако, Линколнова дефиниција, по којој је демократија „владавина народа од народа и за народ”. Међутим, демократско уређење које би заиста одговарало овој дефиницији није остварено нигде и никад. Одређујући демократију као идеал, а не као друштвено-политичку реалност, ова дефиниција занемарује историјске услове који су одређивали поједине конкретне типове демократије, од којих је сваки био само облик владавине једног одређеног друштвеног слоја или друштвене групе. Анализа механизма и начина функционисања било ког демократског режима у историји показује да је демократија схваћена као директна владавина читавог народа увек била само фикција, некад више, некад мање удаљена од стварности. Скупчени оквири у којима се демократија остваривала у пракси, раскорак између идеологије демократских режима и њихове стварности потиче отуда што је демократија по својој суштини увек била и остала производ владајућих структура, које су у датим историјским условима остваривале своју владавину. Због тога, досадашња историја демократије упућује на закључак да се овај облик политичког деловања може јавити и афирмисати само онда када се испуне два неопходна предуслова. Прво, да постоји једно релативно слободно друштвено кретање, и друго, да постоје друштвене снаге способне да врше ефикасну контролу јавне власти, то јест државе схваћене као отелотворење отуђености друштвених функција од државе. Мора се признати и да је демократија у већини савремених друштава била ограничена само на одређене сфере друштвеног живота, а често и на одређене категорије становништва.³²⁶

У тим савременим условима, како је закључио Роберт Микелс

³²⁵ Kosta Čavoški, *Mogućnosti slobode u demokratiji*, Izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981, str. 104;

³²⁶ Види опширније: Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 250-253;

у свом чувеном делу „Гвоздени закон олигархије”,³²⁷ демократија нема само историјско значење, него се као појава јавља у сваком демократском друштву или друштву које се тако именује.

Далековидост Микелсовог закона олигархије поприма структуриран садржај: једном огољена власт елите, други пут олигархија у појединим областима људске егзистенције, трећи пут олигархија у односима производње и томе слично.

Одбрамбени механизми демократије против отуђења власти егзистирали су у историјском развоју у различитим околностима, али махом никада ти одбрамбени механизми нису били толико снажни и толико ефикасни да би трајно и дефинитивно довели у питање оне социјалне силе које су биле или које су на овај или онај начин ревандиковале деловање закона олигархије.

Питање демократије у свакој историјској ситуацији, свакој историјској етапи друштвеног развоја, па и у конкретним друштвима, поставља изнова, а често и на нов начин, оне социјалне силе које су у стању да избрусе све неопходне елементе за развој демократије у друштву и његовим конкретним облицима. Оне имају шансу да оставе печат можда тренутно, али можда и трајно на квалитет и отварање перспективе за историјски развој друштва.

Демократија је датост и задатост. То значи да се датост демократије, њени конкретни облици и садржаји, њени социјални актери не могу узимати као завршени и савршени актери демократије, него се у њима стално откривају социјалне енергије и социјални актери који из датости прелазе у задатост. То су она стања демократских друштвених односа која су све ближа хуманистичким садржајима људских потреба, човековом разотуђењу од свих сила које над њим владају и оним просторима слободе у којима се човек као индивидуа осећа човеком у пуном смислу и у комуникацији са другим људима то осећа као заједницу у којој сви стварају и у којој сви разумеју то стање друштва као истинску људску заједницу. Овде је ослонац на Марксову идеју о људској заједници јер та идеја није истрошена и може да постане смисао борбе за демократију у стварном животу појединца, друштвених група и људских заједница.

Поред наведеног, Арне Нес је за демократију нагласио да је то јединствена реч у историји свих светских језика. Никада се није

³²⁷ Микелс је својим анализама потпуније осветлио неке односе и тежње у којима се изражавају основне противречности савременог развоја. „Гвоздени закон олигархије” заснива се на претпоставци да су основни односи и друштвено-политичке институције класног друштва у суштини непромењиви, види опширније: *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 671;

догодило да исти политички термин, који је изразито дуго био употребљаван у похвалном, погрдном и неутралном смислу, буде једнодушно прихваћен као парола безмало свих политичких партија.³²⁸

Демократија се као таква не може узимати као бесконфликтно друштвено стање. Али оно што је битно за демократију јесте да она има отворен систем за разрешавање конфликта у смислу слободне људске заједнице. Међутим, то не значи да односи снага у демократији неким аутоматизмом воде у ту слободну заједницу, већ је она саткана од низа падова и успона, од низа победоносних стања, али и разочарања и расипања људских енергија. Још давно је Монтескје говорио да треба одгајати народ за демократију, а не дати му само демократске институције.

Слобода

Појам слободе је вишезначан и не може се редуковати на поједину област друштвене егзистенције. Универзалност појма слобода обавезује да се то назначи, али без претензија да се многозначност тог појма у његовој сложености у целости апсолвира.

Једном говоримо о слободи народа, други пут о слободи људске личности, трећи пут о слободи деловања, организовања и повезивања људских акција, тако да се појам слободе простире безмало на све што је око нас и све што је у нама.

О слободи као појму и конкретном садржају деловања човека, друштвених група и организација углавном се расправља као о задатости. Тако је слобода онај запретани, притиснути и затамњени драгуљ чије енергије треба да ослободи револуционарна пракса, као пракса слободе, као пракса спознатих људских енергија које човеку доносе благостање, хуманитет, једном речју срећан живот. Има у овим речима помало романтичног призвука, али тај призвук је мотив људске акције на терену простора људске слободе, ка стварању реалних услова да човек влада сопственим енергијама, не угрожавајући слободу другог човека.

Ако то владање људским енергијама на аутентичан начин никога не угрожава, нити обнавља историјске баласте прошлости, онда ће људи својом свешћу, спознајом могућности слободе за људску еманципацију наћи начине и механизме да слобода буде њихов свакодневни живот, понашање, почев од породице, људских заједница, па до државе.

³²⁸ Arne Næss, *Democracy, Ideology and Objectivity*, University Press, Oslo, 1956, преузето из: Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 247;

Има у овим ставовима можда и нереалног идеализма, али су у томе запретане нове идеје о слободи као спознаји нужности историјског развоја у конкретним друштвеним и историјским околностима.

Човеков живот у држави, од када постоји, увек је осцилирао између наде у мир и сигурност, и страха од безвлашћа и анархије. Ниједан облик рационалне државе није се прославио уколико су власти себи допуштале да ураде све што су могле. Често су оне, а не појединац, произвољностима у свом делању и анатемисујући заштиту појединца саме отварале врата анархији, револуцијама и пучевима. Грех је на властима, а не на појединцу. Људи не воле анархију, безвлашће, револуције, преврате и друге политичке ризике, баш због тога што они доносе неизвесности. Делање власти може много више од делања појединца да угрожава материјалну моћ и моралност друштва, и тако изазове највећу несигурност и друштва и појединца. Ваљда зато и данас можемо срести људе који су увек противни власти и односе се према њој као према опасном отрову – углавном опрезно и противно.³²⁹

Због тога, Арендт је с разлогом закључила да је суштински циљ револуције данас, као и одувек, ништа друго до сама слобода.³³⁰

У прилог наведеном, иду и закључци више аутора, поред осталих и Симеуновића, који сматра да је идеја слободе битно условљена чињеницом да се човеково бављење овом вечном темом никад није циљно сводило тек на разматрање, а још мање на пуко усвајање туђих схватања, чиме се иначе човек задовољава кад је реч о већини других тема, већ и на критичко трагање за сопственим позитивним решењима. Слобода је свима лепа реч као и љубав, и то није случајно. Цео човеков живот обележен је љубављу према слободи и делањем за њу. Страсно вољење слободе и потпуна посвећеност пракси ослобођења боја су укупног цивилизацијског трајања човека, једнако као и његовог укупног личног живота.³³¹

Према овом аутору, постоје посебне димензије слободе које се заснивају на важним разликовањима. Прва битна и, свакако, једна од најраније уочених разлика јесте разлика између слободе воље и

³²⁹ Јован Марјановић, Политичке странке и модерна држава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 102;

³³⁰ Hana Arendt, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 5;

³³¹ Драган Симеуновић, Теорија политике – ридер I део, Удружење „Наука и друштво”, Београд 2002, стр. 263;

слободе делатности. Овај дуализам кореспондира с традиционалним дуализмом објективног и субјективног. Друга разлика тиче се улоге рационалног мишљења, знања и ума као претпоставки слободе. Рационалан приступ афирмише познавање реда ствари и њиховог функционисања ради увећања способности избора и слободног делања. Ирационализам, пак, наглашава спонтаност слободне делатности, њену непосредност и ирационалност жеља којима не претходи никаква концептуализација због раскида са прошлошћу, као и инстинктивност и негативну моћ свесности. Док нам рационализам помаже да појмимо знање као потребан услов слободе, ирационализам нам помаже да разумемо да знање није сувишан услов слободног битисања, као и да изван број других психолошких услова такође доприноси слободи. Трећа је разлика између дескриптивног и нормативног појма слободе. Док се одређен број теорија слободе може означити као безвредностан због дефинисања слободе као моћи превођења жеља у неприкривену акцију и чињења шта појединац жели, на другој страни постоје нормативни концепти по којима је неко слободан уколико чини оно што би требало да чини следећи опште добро, по цену занемаривања сопственог задовољства или усређења. Раскорак између ове две струје превазилази се тако што се у оквир једног пространијег одређења слободе укључује и свесност о постојећим принудама и просвећен избор између отворених алтернатива и могућности. Четврта је разлика између позитивне и негативне слободе. Важно је не подлећи тренду досадашње политичке филозофије да се одредимо за једну од њих. Схваћена тек као одсуство спољних препрека нашој делатности, негативна слобода не чини никога слободним. С друге стране, трагање за сигурном позитивном слободом као за моћи да се достигну неки жељени, одабрани циљеви може бити потпуно бесплодно. Само њихово заједничко допуњујуће битисање доприноси стварној слободи и ослобођењу. Према субјекту се може правити разлика између слободе појединаца, партикуларне слободе као слободе посебних људских група и заједница и универзалне људске слободе. Пета је разлика између апсолутне и релативне слободе. Будући да слобода има различит смисао у различитим околностима друштвеног живота, као седма разлика објашњива је разлика између политичке, економске и културне слободе. Данас напросто мора да се критикује дуготрајно историјско и савремено запостављање економске слободе у корист политичке, али не треба себи дозвољавати ни најмање омаловажавање политичке слободе, досад понајвише својствено некадашњем бирократском социјализму. Политичка, економска и културна слобода су појмовно разли-

чите димензије слободе, али оне имплицирају једна другу већ из разлога што човеково ослобођење мора бити вишедимензионално, мада не и димензионално апсолутно и истовремено. Осмо, слобода претпоставља рационалан поредак, и у исто време, као радикална новина, превазилази сваки поредак. Критичко разликовање од Ничеовог теоријског захтева за слободом као раскидом са сваком врстом поретка довело је до закључака да нихилистичка слобода није друго доли неодговорна авантура или самоосујећење воље за голу моћ.³³²

Поред наведеног, према Симеуновићу, постоји пет нужних услова за слободу. Прво, онтолошки услов слободе неког субјекта јесте објективно постојање више могућности, алтернатива у датој ситуацији, између којих тај субјекат може да бира и својом делатношћу једну од њих преведе у стварност. Ако су све могућности сем једне искључене, може се имати само илузија слободе. Оквир тих објективних могућности чини онтолошку основу људске слободе. Закони су ограничавајући чиниоци слободе, док су друштвене институције предуслов одговорне слободе, али и чинилац њеног редуковања. Држава и партије су као отуђени центри политичке моћи историјски потврђени чиниоци политичке неслободе више него упоришта слободе, па је неопходно конституисање нових, демократских центара политичке моћи, непосредно одговорних бирачима, који елиминишу партије као моћне артифицијелне препреке људској слободи. Све у свему, када је реч о оквирима могућности, према овом аутору, пажњу увек треба обратити на две ствари: прво, постоје бројне институције које привидно проширују, а стварно ограничавају поље могућности, и друго, алтернативе морају бити не само формално него и фактички отворене.

Други услов јесте свест о постојећим отвореним могућностима. Свест о реалним алтернативама психолошки је услов слободе. Ако оне нису доведене до свести и схваћене као алтернативе међу којима се може бирати, оне ће као могућност бити пропуштене. Знање о могућностима треба ставити у контекст ширих целина које ће им дати смисао. Притом се, због недостатка информација, знање не поклапа потпуно са свешћу. Критичка самосвест се јавља као блокатор опција које су у супротности са скалом вредности и тренутним циљевима субјекта. Затим, лимитирајући чинилац је и замагљеност граница поља објективних могућности. Између онога што је сигурно могуће и онога што је сигурно немогуће увек постоји

³³² Исто, стр. 265;

мање или веће подручје неодређености. Зато је нужно препознати и чиниоце који дефинитивно одређују оквир могућности једне особе: филозофију живљења, карактер и његове промене, ирационална веровања, страсти и афекте. Наравно, погрешно је притом мислити да сви људи имају некакву филозофију живљења, а и кад је имају, већина је за хедонизам, а не за хуманизам или, рецимо, стоицизам. Уз то, неопходно је желети истину, имати вољу за слободу, вољу за стваралачку моћ и обзир према другима.³³³

Следећи услов слободе јесте аутономан избор. Избор међу могућностима мора бити учињен на основу начелā и критеријумā које је субјекат сам себи прописао или које је од других прихватио критичком рефлексијом. Након одређивања појма аутономности и критичког разликовања аутономије од хетерономије, аномије, аутархије и хетерархије, неопходно је расплитање замршених веза аутономности с рационалношћу и моралношћу избора да би се утврдило како минимални појам аутономности не мора имати одлике ни рационалности ни морала, али и то да се на вишим нивоима аутономности она увек прожима и са рационалношћу и са моралом. Неопходан услов слободе јесте и делатност по аутономном избору. Слобода воље мора бити праћена слободом делања. Човек мора практично поступати на основу свог аутономног избора, иначе ће бити неслободан, слаб човек који изневерава сопствени избор. У образлагању овог услова слободе логично се стиже до решења једног од традиционалних псеудопроблема који је настао из једне од највећих конфузија у историји филозофије, налазећи суштинску разлику између самоодређене и узроковане делатности при разматрању субјективних чинилаца који детерминишу остварење избора. Корелат слободне делатности јесте одговорност за оно што чинимо речју и делом. Слобода речи има границе баш као и слобода делања у ненарушавању слободе и неизазивању угрожености другог, за слободну делатност постоји одговорност, али морална није увек и правна. Последњи, али са осталим једнако важан услов слободне делатности је одсуство принуде и контроле над околином. Суштина слободе није у одсуству принуде и одсуству препрека остварењу циљева, како то иначе сматрају многи у филозофији. Слобода је моћ, испољена и као довољан степен контроле над околином да се могу савладати препреке остварењу свог аутономно изабраног циља.³³⁴

³³³ Исто, стр. 267;

³³⁴ Исто, стр. 268;

Маркс је давно закључио да је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитка за све.

Стога су појмови *слобода појединца* и *политичка слобода* само различите стране човековог политичког положаја у држави. У најтешњој су вези са стварањем јавног и приватног права, с настанком приватне својине, а потом са раздвајањем религиозног, државно-политичког и моралног живота, кроз средњи век и у ново доба. Кроз те дуготрајне, наизменичне историјске процесе зачело се разликовање и одвајање привредне одговорности појединца према самом себи и материјалном уживању живота, по основи користи од економских, социјалних и политичких активности државе. На прелазу из традиционалне ка рационалној држави, у либералној држави, стало се на следеће становиште: што је држава више ограничена утврђеним правним поретком и што мање угрожава права појединца, то ће се више учвршћивати уверење у њену моралност и код свих развијати осећај да се поштују права појединца као своја потреба. Ово полазиште у почетку је више било усмерено ка заштити слободе као политичког добра и нико није слутио да се тек њоме полажу темељи политичкој слободи појединца.³³⁵

Слобода појединца није апстракција. Поред тога што може бити прописана у закону, она може бити и објективно одређена иако је државна сила само друштвена гаранција да се она оствари. Да би државна принуда заиста и била гаранција слободе појединца, слобода појединца мора остати у границама спознаје нужности, мора се поклапати са границама несигурности, које су независне од државне силе, границама које омогућују или онемогућују слободу појединца без државне принуде. Правни поредак рационалне државе има циљ да у тим границама, својом принудом, осигура слободу појединца, да само правно гарантује њену сигурност. Идеја правне државе могла се сада спустити на поприште Хобсове и Локове вучје борбе у долазећем индустријском друштву и позитивно разрешити стару дилему о супротности слободе појединца и државне принуде. Слобода појединца и друштва могу бити осигуране само помоћу државе. Друштво у којем је појединац несигуран у државу и њену заштиту, друштво у којем држава није прируци појединцу, окреће се себи и својој снази.³³⁶

³³⁵ Јован Марјановић, Политичке странке и модерна држава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 101;

³³⁶ Исто, стр. 103;

Сходно наведеном, потпуно је разумљиво зашто слобода представља један од кључних савремених корена револуционарног деловања. Феномен слободе тешко је теоријски описати, а још теже емпиријски, јер сваки човек слободу доживљава на себи својствен начин. Уколико би се формирала листа савремених корена превратничког деловања, слобода би засигурно заузела челну позицију.

Људска права

У јавности, интелектуалним и научним заједницама најразвијенијих земаља и даље се воде велики спорови о природи феномена људских права. Чак и тамо где би се због традиције и већих могућности очекивала много већа ширина приступа и већи и значајнији резултати у изучавању овог феномена, мало је тога што завређује пажње као искорак из дневнополитичког, емотивног, идеолошког и устаљеног дискурзивног спектра. Једноставно, и у међународној интелектуалној заједници одсликавају се глобалне и локалне политичке разлике и сукоби. Политичке конфузије превише утичу на филозофске и научне токове, уносећи огромну збрку.³³⁷

Могућност државе да одузме права није само теоријска, већ на то указује пракса држава чије су владе дошле на власт револуционарним путем или које тврде да спроводе револуционарне промене. Нама су најближи примери појединих социјалистичких земаља, чији су законодавни органи укинули многа субјективна права стечена у претходним порецима, па чак и права која су стицана у прво време револуционарне власти. Тако су у СССР-у и земљама које су следиле његов пример, ради укидања приватне својине, одузимана, путем узастопних национализација, нека или сва власничка права на привредним предузећима, радњама, непокретностима итд. Укинута су и многа неимовинска права, као право на удруживање (нарочито у политичкој области), право на штрајк, слобода кретања, слобода штампе и слично. У најригиднијим системима ове врсте, за неке категорије становништва (племиће, припаднике грађанске класе) било је укинато право на више образовање, а у СССР-у, Кини, Северној Кореји и сличним земљама елиминисана су многа друга права, на пример право на слободно бирање пребивалишта и

³³⁷ Miša Đurković, *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd, 2001, str. 13;

запошљавања, ступање у брак са странцима итд.³³⁸

Није свако право људско право. Држава човека може потпуно обесправити. Чак и ако то не доведе до несносног живота, беде и патње, његова аутономија и достојанство тиме су порекнути јер остаје само поданик. Држава може бити „добра”, имати паметне законе, правичног владара и управу, али то не утиче на суштину човековог положаја. Од старе Грчке до америчког Југа, било је робовласника који су хумано и правично поступали са својим робовима, али су ови остајали „животиње које говоре”, које се ничим нису могле одупрети променама расположења свог власника или преласком у својину мање човечног господара.³³⁹ Свођење свих човекових права на она која му подари држава не задовољава неке основне моралне обзире и пориче основне људске квалитете. Оно је у нескладу са људском слободом и једнакошћу. Зато се међу субјективним правима издвајају она права која се не дугују држави и њеној вољи, већ их људско биће има самим тим што је људско биће, дакле, независно од државе и без државе. Ова права називају се људским правима.³⁴⁰

Људска права представљају и изражавање спремности неке заједнице, националне или међународне, да путем права задовољи одређене људске потребе и настојања, као и да створи социјалне, економске, политичке и правне услове у којима ће сви појединци моћи једнако да задовоље своје потребе и настојања. Правно изражавање ове спремности врши се дефинисањем права која припадају појединцима, те одговарајућих обавеза на страни државе и обезбеђивањем националних и међународних правних механизма за остваривање тих права. Сва три елемента ове дефиниције: потребе и аспирације појединаца, спремност и могућност државе и међународне заједнице да задовољи те потребе и аспирације, и правна артикулација те спремности, одређени су мноштвом различитих националних и међународних, политичких, економских, културних, историјских и других фактора. При томе, ниједан од ова три елемента дефинисања људских права није статичан и непромењив.³⁴¹

³³⁸ Војин Dimitrijević i Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 25;

³³⁹ Исто;

³⁴⁰ Исто, стр. 26;

³⁴¹ Родољуб Етински и Сања Ђајић, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Нови Сад, 2012, стр. 219;

Један од најважнијих појмова повезаних с појмом људских права јесте појам људског достојанства. По класичном схватању, људско достојанство је непроменљива одлика коју индивидуе универзално и једнозначно поседују. Та једнозначност и универзалност у схватању достојанства као метафизичког квалитета „људскости” као суштине значила је да се појам достојанства не може на различите начине тумачити и схватати у различитим културама: достојанство је једно и универзално.³⁴²

Људска права имају више обележја и припадају свим људима без разлике. Највећи број људских права усмерен је према држави, која се људским правима ограничава или се од ње захтева конкретно деловање. Најтипичнији примери захтева да се држава уздржава и не уплиће јесу слободе, као што је, на пример, слобода изражавања, кретања и окупљања. Држава не сме да чини ништа што би спутавало људе да користе ове слободе.³⁴³ Држава је штавише дужна да делује када се од ње тражи да створи предуслове за достојан живот човека и остваривање његових права тиме што ће, на пример, свакоме обезбедити бесплатно основно школовање, минимум материјалне егзистенције, једнаке услове за стицање средстава за живот итд. Обавеза државе да се уздржава карактеристична је за грађанска и политичка права, а да буде активна за економска и социјална права.³⁴⁴

Сматра се да су прва признавања људских права у државним

³⁴² Miša Đurković, *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd, 2001, str. 57;

³⁴³ Амерички филозоф Џон Ролс (John Rawls) своју теорију правде из које произлазе и људска права гради на два начела: прво је да сваки човек има једнако право на најшири систем једнаких основних слобода које су у складу са сличним системом слобода за све друге, а друго је да се за друштвене и економске неједнакости морају наћи решења која највише погодују најмање повлашћенима и да сви имају приступа службама и положајима уз поштену једнакост, могућности и прилике. По Ролсу, основне слободе су политичка слобода (активно и пасивно право гласа), заједно са слободом говора и окупљања, слобода мисли и савести, слобода личности с правом на поседовање личне имовине, слобода од самовољног хапшења – онако како су одређене појмом владавине права, види опширније: Vojin Dimitrijević i Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 30;

³⁴⁴ Види опширније: Vojin Dimitrijević i Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 28;

актима и законодавству започела Америчком³⁴⁵ и Француском револуцијом.³⁴⁶

Генерална скупштина Уједињених 1948. године нација усваја Универзалну декларацију о људским правима,³⁴⁷ која је документ од епохалне важности јер представља први међународни покушај да се каталогизирају основна људска права која признају све државе. То је био важан историјски тренутак, који је омогућио да људска права буду изузета из унутрашње надлежности држава, што је значило да ниједна држава не може више приговарати међународним организацијама да вређају њен суверенитет тиме што указују на непоштовање међународно признатих људских права. Штавише, незамислива могућност да се појединац међународним органима жали на поступке своје државе и да пред њима иступа као равноправна странка у спору постаје реалност крајем XX века.³⁴⁸

Демократија се сама по себи не своди на људска права, али ју је тешко замислити без поштовања људских права, од којих су нека управо право на демократију, на учешће грађана у образовању власти, док су друга постојање слобода које стварају демократску климу, као што су нпр. слобода изражавања и удруживања. Поред тога, људска права на одређен начин коригују демократију, ако се она схвати у највулгарнијем смислу као владавина тренутне већине. И већина мора да води рачуна

³⁴⁵ Проглас независности тринаест држава Америке од 1776. године већ у другом ставу тврди следеће: Сматрамо очигледним истинама да су људи створени једнаки и да их је њихов Творац обдарио неотуђивим правима, међу којима спадају живот, слобода и тражење среће, види опширније: Vojin Dimitrijević, *Temelji moderne demokratije*, Predgovor, Beograd, 1989, str. 107;

³⁴⁶ Декларацију права човека и грађанина од 1789. године представници Народне скупштине Француске формулисали су овако: Представници француског народа, сматрајући да су непознавање, заборављање или презирање права човека једини узроци општих несрећа и корупције влада, решили су да изложе у једној свечаној декларацији природна, неотуђива и света Права човека, да би их ова декларација, стално пред очима свих чланова друштвеног тела, непрестано подсећала на њихова права и дужности, види опширније: Vojin Dimitrijević, *Temelji moderne demokratije*, Predgovor, Beograd, 1989, str. 137;

³⁴⁷ Види опширније: *Prava čoveka – zbornik dokumenata*, Prometej, Beograd, 1991, str. 35-69; Vladimir Todorović, *Ljudske slobode i prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2003;

³⁴⁸ Vojin Dimitrijević i Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 41;

о неким трајним интересима те не сме, дакле, да се претвори у демагогију и да постане оруђе демагога. Зато мора да буде ограничена уставом, који од произвољности штити појединца и мањине. Идеја људских права потиче од схватања о урође-ном човековом достојанству, из кога проистичу нека основна и неотуђива права и слободе, које никаква власт не дарује или не може да одузме.³⁴⁹

Демократија, влада сувереног народа, почива на идејама слободе и једнакости.³⁵⁰ Почетком 1970-их година, Сједињене Државе су као свој првенствени спољнополитички циљ прокламовале људска права као механизам политичке борбе. Тај процес обележен је једном новом функционалном теоријом међународних односа, по којој грађанин може одступити од лојалности националној држави и заштиту затражити од међународне заједнице. Та теорија била је постављена на хомоцентричној основи, јер је у фокус глобалне заједнице био постављен човек.³⁵¹ У том смислу, иако ова теорија одише хуманизмом, њена примена у постхладноратовском периоду игра дијаметрално супротну улогу. Њен циљ се односио на поткопавање моћи државе и мешање у унутрашње послове ради остварења политичких циљева, који су се некада остваривали путем рата. Геостратегијске и хегемонистичке амбиције често се покривају људским правима. Људска права захтевају одређене типове институција да би била заштићена и реализована, као и моралну визију заједнице. Међународна заједница не располаже инфраструктуром за примену и заштиту људских права.³⁵²

Људска права и достојанство су категорије које су загарантоване уставом сваке државе са демократским уређењем. Међутим, није ретка појава да постоји одређени несклад између декларативног промовисања људских права и њиховог стварног уживања. Тај се несклад понекад јавља грубим и отвореним кршењем, а некад путем суптилних активности државе, приликом којих се стварају такви услови да цео систем друштвених односа ограничава и чини илузорним низ људских права.

Према томе, за постојање људских права од битне су важно-

³⁴⁹ Vojin Dimitrijević, *Temelji moderne demokratije*, Predgovor, Beograd, 1989, str. 9;

³⁵⁰ Božidar Marković, *Načela demokratije*, Beograd, 1937, str. 4;

³⁵¹ Види опширније: David Mitrany, *The Functional Theory of Politics*, London, 1975;

³⁵² Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 300;

сти материјална и друга средства за њихово остваривање. Дими-тријевић и Пауновић наглашавају да се испразност грађанских и политичких права без одговарајуће потпоре у економским, социјалним и културним правима испољавају следећим упечатљивим примерима:

Шта је слобода штампе за неписмене? Шта је пасивно бирачко право за сиромашне? Шта је активно бирачко право за необразоване и необавештене? Шта је слобода кретања за људе без средстава? Шта је непристрастан суд за онога ко не може да приушти правну помоћ?

Све побројано покреће лавину питања о начину и интензитету „коришћења” људских права у популацији, с обзиром на интелектуалне, образовне, социјалне и друге разлике међу становништвом.

Прави смисао борбе за декларације о правима човека везује се за друштвене, политичке, идејне борбе, за успостављање таквог друштвеног уређења које чини грађанска, политичка и сва друга права средством за афирмацију човека, његове слободе и његовог достојанства. Узмимо као пример слободу мисли и говора. Нема стварне слободе мисли и говора ако људи живе у друштву где нема економске сигурности и где су основна средства за ширење информација – медији – под контролом великих финансијских и монополистичких корпорација. У одсуству економске сигурности само људи изванредне моралне и грађанске храбрости усуђују се да отворено кажу шта мисле. Други ће радије ћутати због страха за егзистенцију. Стога, нема поштовања људских права без права и дужности сваког да доприноси стварању материјалног и духовног напретка заједнице, без права сваког да под истим условима учествује у тековинама и резултатима материјалног и другог ствара-лаштва људи у друштву.³⁵³

Људска права представљају и овлашћења и погодности, тачније привилегије које се као такве утврђују највишим политичким и правним актима у земљи, по правилу у уставу, и које својим носиоцима – људима уопште или само грађанима – обезбеђују уживање тих права и привилегија, а све остале, поготово државне органе, обавезују да се уздржавају од повреда тих права и да омогуће њихово несметано и пуно остваривање. Људска права су најбољи показатељ карактера односа који у једној земљи постоје између државе и друштва с једне, и друштва и појединца с друге стране. Предмет свих демократских политичких теорија и идеологија, и централни проблем и захтев свих демократских покре-

³⁵³ *Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 982;*

та у људској историји, у суштини се своди на остварење права за човека или на проширење већ постојеће скале људских права. Због тога борба за људска права, револуционарном мишљу или акцијом, у суштини значи борбу за ослобођење човека од свих облика зависности и потчињености, и чини садржину и срж људске историје. За људска права битно је да не буду само прокламована, већ и остваривана. Право које се прокламује а не остварује илузорно је. За степен остварљивости људских права врло је битно да се приликом њиховог прокламовања води рачуна о друштвеним условима њиховог остваривања, пошто свако игнорисање друштвених услова битних за остваривање људских права значи стварање јаза између прокламованих и стварних људских права.³⁵⁴

На пример, интересантан је начин на који Наоми Волф препознаје и тумачи терор власти у следећих 10 ставки:

1. стварање застрашујуће слике унутрашњег и спољног непријатеља;
2. оснивање политичких затвора;
3. формирање јуришних одреда за заштиту поретка;
4. интензивно праћење грађана;
5. гушење НВО сектора;
6. произвољна хапшења и пуштања на слободу;
7. застрашивања интелектуалаца;
8. пуна контрола медија;
9. свака другачија мишљења су синоним за издају;
10. концентрација власти у једним рукама.³⁵⁵

Кључни догађај који је у великој мери трасирао будуће спољнополитичке односе у источној и централној Европи на пољу људских права, а и шире, односио се на заседање Конференције о безбедности и сарадњи у Европи (КЕБС) у Хелсинкију августа 1975. године, када је усвојен Завршни акт, који се односио на људска права.³⁵⁶ Тај акт је усвојен захваљујући уступку који је добио СССР за признавање граница. Договорено је да ће државе учеснице међународно поштовати суверену једнакост и индивидуалност, и сва права својствена њиховом суве-

³⁵⁴ *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 482;

³⁵⁵ Види опширније о терору власти: Naomi Wolf, *Give Me Liberty: A Handbook for American Revolutionaries*, Simon and Schuster Trade Paperbacks, New York, 2008;

³⁵⁶ Види опширније: Milenko Kreča i Milan Paunović, *Praktikum za međunarodno javno pravo*, Dosije, Beograd, 2002, str. 41-43;

ренитету и њиме обухваћена, укључујући посебно право сваке државе на правну једнакост, територијални интегритет, на слободу и политичку независност. Државе учеснице ће се у својим међународним односима уздржавати од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе. Државе учеснице сматрале су међусобно неповредивим све своје границе, као и границе свих држава у Европи, уз пуно поштовање територијалног интегритета држава. Обавезале су се и на мирно решавање спорова, као и на немешање у унутрашње послове, што је подразумевало уздржавање од непосредне или посредне потпоре субверзивних и других активности, које су биле усмерене ка насилном збацивању режима друге државе учеснице. Усаглашено је поштовање људских права и основних слобода укључујући слободу мисли, савести, вероисповести и убеђења, као и равноправност и право народа на самоопредељење. Унапређење сарадње међу државама и савесно испуњавање обавеза у међународном развоју били су закључни ставови наведене декларације.

Управо је Завршни акт из Хелсинкија био кључан за даље политичке процесе унутар Источног блока. Комунистички лидери били су задовољни делом акта који се односи на суверенитет и територијалну неповредивост, свесно прихватајући и одредбе које се односе на домен људских права, сматрајући да ће имати снаге да их игноришу. На тај су начин дисидентске и опозиционе групе унутар социјалистичког лагера добиле формално покриће за међународну правну помоћ и заштиту. У прво време то није производило значајније ефекте, међутим, протеклом више година и сталним актуализовањем тих питања на бројним међународним конференцијама од стране западних лидера, питање људских права постало је безмало централна тема, али и предмет закулисне међународне политичке трговине. Даљи развој догађаја је општепознат, при чему је хелсиншки Завршни акт своје потпуно отелотворење доживео реализовањем демократских револуција у којима су битну улогу имале управо дисидентске групе и опозициони покрети, које су формиран и организовани на формалноправном таласу тог акта.

Религија

Религија у најширем смислу речи подразумева форму друштвене свести чија се специфичност састоји у фантастичном одразу односа људи према природи, и њихових међусобних од-

носа. Религиозне представе о свету манифестују се у илузијама у људској свести о постојању „виших” надљудских бића или принципа који владају целокупном природом и друштвом, или о постојању „виших” и „надљудских” предодређених циљева човекове делатности, то јест неке „више” мисије човека у историји. У религиозној свести изражава се човекова зависност од природних и друштвених сила и разни покушаји да се у сфери субјективних представа једним скоком савлада та зависност. У примитивним друштвима људи су били зависни од природних сила које су им биле отуђене и стране, нису их могли контролисати нити владати њима. У овом незнању, немоћи и страху пред природним силама налазили су корене религије још антички мислиоци (Хераклит, Демокрит, Епикур, Лукреције и др.), дајући јој самим тим карактер једне људске, друштвене, а не надземаљске појаве. Тек рационалистичка просветитељска филозофија француских материјалиста XVIII века (Хелвецијус, Дидро, Холбах) коначно скида вео „светости” са религије и приказује је као установу помоћу које владајуће класе држе у покорности потлачене масе. Религиозна свест као производ људског мозга је, према Фојербаху, претварање субјективног у објективно, тј. човек „претвара своја осећања, жеље, уображења, представе и мисли у бића, а оно што он жели, представља, мисли за њега је нешто стварно и нешто ван његове главе иако у ствари постоји само у његовој глави”. Према томе, религиозне творевине у које човек верује и којима се клања (богови, ђаволи, чуда) резултат су његове властите фантазије. Уверен да постоје виша бића, човек покушава да се повеже с њима различитим обредима, молитвама, даривањима и церемонијама, тј. покушава да успостави практичан однос са тим бићима магичним радњама. Хегел је показао „позитивност” религије, тј. чињеницу да она, иако је производ човека и његовог дуга, постаје самостална, од човека независна снага, позитивна чињеница која почиње да одређује човеков живот.³⁵⁷

Седамдесете године прошлог века биле су врхунац хладноратовских сукоба у Трећем свету. Истовремено, то је деценија изазова за хегемонистичке идеологије Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Иранска револуција од 1978. до 1979. године разбила је образац по коме револуционарна побуна против владајућих слојева углавном полази од левице инспирисане марксизмом – сасвим супротно томе, након свргавања шаха, револуционари су левицу убрзо потиснули у страну налазећи

³⁵⁷ *Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 902;*

инспирацију у Курану, пророку и богу.³⁵⁸ До краја 1980-их година, многобројне социјалистичке групе у исламском свету из којих су левичарске партије регрутовале чланство у прошлости – међу њима велики број студената и интелектуалаца – постале су база за кадар политичких и исламистичких партија и покрета. Истовремено, многе од тих партија често су врбовале чланство међу онима који су подржавали западни развој прошлости, али нису сматрали да слаби економски резултати могу оправдати губитак културне аутономије какву је такав политички развој имплицирао.³⁵⁹

Исламизам као политичка идеологија вуче корене из отпора колонијалној доминацији на Блиском истоку почетком двадесетог века. У потрази за модерном, чисто панисламском државом, чије би се идеје и уређење заснивали на учењу Светог пророка, рани исламистички лидери дефинисали су нешто слично европском реформизму шеснаестог века: повратак изворним обећањима њихове религије и уграђивање религиозних закона у темеље државе. Попут комунизма, политика ислама је као кључни концепт у својој поруци истицала правду: без обнове царства праведникā, новог калифата који би заменио оно што је уништио западни империјализам, муслимани не би могли да нађу свој пут до бога. Прогоњени од стране колонијалних сила, а потом и од стране секуларних режима, левичарских и десничарских, исламисти су се у многим земљама повукли у илегалу, прихватајући облик организације сличан левичарским револуционарним покретима. Средином седамдесетих година прошлог века секуларни режим био је под све већим притиском услед повећања броја становника, економске нестабилности и две победе Израела у ратовима на Блиском истоку, те су се исламисти понадали да је дошло њихово време. Ипак, мало је вероватно да би могли да постану моћна политичка сила без два догађаја који би допринели њиховом главном циљу: без револуције Шиита у Ирану и совјетске инвазија на Авганистан.³⁶⁰

Али ако се мало вратимо уназад, очито је да је Иран, од када су присталице Сједињених Држава свргнуле Мосадикову владу 1954. године, постао најближи и најјачи савезник САД у реги-

³⁵⁸ О улози ЦИА у Ирану, види опширније: David Atlee Phillips, *Inside the CIA, Time-Life Books*, Virginia, 2000, str. 153-167;

³⁵⁹ Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2008. str. 384;

³⁶⁰ Исто, стр. 385;

ону. Аутократски режим монарха шаха Мухамеда Резе Пахлавија гарантовао је испоруке иранске нафте од виталног значаја за западни континент, док је помоћ Сједињених Држава у виду оружја и обуке омогућила шаху да створи најнапреднију војску на Блиском истоку. Сарадња са Сједињеним Државама и Великом Британијом учинила је шахов режим гарантом безбедности малих конзервативних држава у региону и дуж морских путева који спајају Арабијско полуострво са западним нафтним тржиштима. До почетка 1970-их година, Иран је већ прерастао у кључног савезника Сједињених Држава у региону. Међутим, шахови главни циљеви нису били у домену спољних послова. Пошто је као веома млад доживео стране инвестиције и поделу земље на зоне утицаја страних влада и њихових нафтних компанија, Мухамед Реза Пахлави је био одлучан да обнови Иран као модерну државу с рационалном владом, економским растом и војном приправношћу. Његова инспирација биле су, пре свега, Сједињене Државе, које су након избора Џона Ф. Кенедија за председника пригрлиле Иран као водећу земљу у процесу успешне модернизације и помагале јој важним програмима подршке и саветима како у цивилном тако и у војном сектору. Шахова бела револуција била је један од најамбициознијих покушаја некомунистичке модернизације у Трећем свету. Планови који су се спроводили уз помоћ западне економије и социолога ставили су акценат на изградњу тешке индустрије и електрана. Приоритет је дат и повећању ефикасности иранске извозне индустрије, посебно текстила, те увозу нових технологија и отварању земље за стране инвестиције. Бела револуција је обећавала боље услове за пољопривреду, основну делатност већине Иранаца, углавном путем нових владиних система за наводњавање, као и увозом квалитетних врста семена и ђубрива.³⁶¹

Осим тога, верски сукоби у средњем веку и ратови између владара, папа и народа, инспирисали су нове облике политичке борбе и повратили накратко њихову ранију суровост. Аутентичан облик модерне политичке борбе су буржоаске, а потом и радничке револуције. Путем тих револуција представничка тела, парламенти, партије и парламентарни систем афирмишу разне системе демократског избора власти и владе. Тако су се и зачала сва начела демократске политичке борбе и она је најзад легализована. И даље су ипак остале побуне, завере, пучеви, политички удари и тајне организације. Али

³⁶¹ Види опширније: Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2008, str. 384 - 386;

остао је и страх од револуције, немира, демонстрација, анархије и изласка на улицу. Упркос томе што су политичке борбе легализоване, што се у изборним кампањама легално бира власт, свака власт страхује од немира, демонстрација, револуција толико да јој чак ни политичке ни научне расправе на ту тему нису драге.³⁶²

У том смислу, ови конкретни примери из новије политичке историје недвосмислено указују на значај религије у контексту савремених корена превратничког деловања. Религија је у досадашњем периоду очито играла значајну улогу, тим пре што се то претежно догађало у подручјима од посебног значаја за човечанство – регијама некадашњег Трећег света, где су и данас државе са огромним енергетским потенцијалом.

Моћ и немоћ традиције

Политички преврати су у одређеним земљама безмало системска појава, што ствара амбијент да се детаљније анализира проблем традиционалних вредности једног друштва и преврата као друштвене појаве. Наиме, традиција као свеукупност вредности једног друштва, које се не могу мењати под утицајем „ове или оне” политичке или филозофске струје, од изузетне је важности у контексту наведене политиколошке појаве. Конкретно, традиција често делује природном снагом, што значи да је неспутана, спонтана и на први поглед дезорганизована. Овде се мисли пре свега на државе Латинске Америке,³⁶³ где су политич-

³⁶² Јован Марјановић, Политичке странке и модерна држава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 60;

³⁶³ Међутим, пуч који се јула 2009. године догодио у Хондурасу имао је обележје које није било својствено традицији политичких преврата у Латинској Америци. Наиме, и класична десница и тамошњи левичарски режими у један су глас осудили пуч у Хондурасу, при чему нико није признао хунту, већ је, напротив, изнесен захтев да се свргнути председник Мануел Селаја врати на функцију. Таква реакција може да укаже да Латинска Америка престаје да буде погодно тло за хунте и диктаторе. Разлози за наведено могу се тражити у чињеници да је олигархија, пре свега она са колонизаторским коренима богате беле мањине, давно схватила да се више не може владати силом домородачким масама, чак ни уз помоћ Вашингтона, који је Зелени континент одувек сматрао својим „унутрашњим двориштем”. Прошла су времена када је било довољно да амерички амбасадор из неке од тих земаља поручи да су угрожени интереси „United Fruit Company” или „Standard Oil”, па да се уз помоћ обавештајца и маринаца доведе нови режим, види опширније: Борислав Лалић, Пучистима нема више ко да пише, Новости, 5. 7. 2009. године;

ки преврати постали део свакодневице, малтене једини начин освајања власти.

Са окончањем Другог светског рата, на међународној политичкој позорници наступиле су нове тенденције и облици међународних односа у којима су тадашње водеће суперсиле САД и СССР имале најдоминантнију улогу у креирању светске политичке позорнице. Током раздобља биполарности света САД и СССР су пресудно утицале на даљи развој човечанства, одлучивале су о судбинама готово свих држава света, утицале су на промену граница, смењивање и постављање државних руководства, на економски и културни развој – на све значајније сфере друштвеног живота и његовог организовања на различитим светским меридијанима.

Неоспорно је да су улоге САД и СССР током Другог светског рата биле позитивне, јер су се сводиле на борбу против фашизма. Међутим, окончањем ратних сукоба, те суперсиле су зарад што боље расподеле утицаја на међународној политичкој позорници прибегле моделу спољнополитичког деловања који се под легендом идеолошке подељености на релацији капитализам–комунизам заправо сводио на јачање утицаја, посебно у државама Трећег света.

Будући да је Европа увелико била подељена, а немачки град Берлин симбол противречности Истока и Запада,³⁶⁴ САД и СССР су поред непрестаног јачања своје војне силе стварали и механизме своје империјалистичке експанзије у Африци, Азији и Латинској Америци. Иако су се током Хладног рата напори Вашингтона и Москве на плану стварања превласти у бројним државама тада квалификовали као сукоби идеологија, евидентно је да се примаран интерес тадашњих суперсила сводио на намеру да се стратешки позиционира сопствени војни потенцијал, као и на експлоатацију јефтине радне снаге и огромног рудног богатства, наравно, све зарад веће економске добити. Томе у прилог иде и већ предочена Симеуновићева дефиниција да је „економска моћ основа политичке моћи и као таква тесно повезана с њом”. Поседовање прве услов је за поседовање друге и обрнуто, политичка моћ служи увећању економске моћи. Изведена из економске моћи, политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајем

³⁶⁴ О сукобима источних и западних обавештајних служби и значају хладноратовског Берлина види опширније: John Koehler, *Stasi The Untold Story of the German Secret Police*, Westview press, Colorado, 1999; Bruno Zoratto, *Il Fronte Invisibile*, Sugarco, Milano, 1985;

у сфери политике одређују научни токови развоја друштва, што се најчешће испољава у односима подређености и надређености, при чему степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи. Истовремено, због опште потребе за новим дефинисањем односа у међународној заједници, а имајући у виду да је концепт Друштва народа доживео крах пред почетак Другог светског рата, 1949. године основане су Уједињене нације, које су постале седиште светске политике. Сходно томе, дошло је до биполаризације светске политичке позорнице – на социјалистичку и на капиталистичку интересну сферу. Капиталистичку коалицију предводиле су САД и државе западне Европе, док су СССР, НР Кина и земље источне Европе првенствено представљале социјалистички лагер. Супротстављеност блокова и њихова идеолошка подељеност посебно је добила на значају оснивањем војно-политичких савеза – НАТО (1949)³⁶⁵ и Варшавског уговора (1955).³⁶⁶

Интересантно је да је такав облик сарадње Источног блока, иако је СССР тек шест година после оснивања НАТО у Варшави формално иницирао и озваничио стварање војно-политичког савеза, постојао и знатно раније. Наиме, Москва је још крајем 1940-их година склопила појединачне, билатералне уговоре са својим идеолошким савезницима, тако да је формирање Варшав-

³⁶⁵ НАТО (енгл. North Atlantic Treaty Organization) основан је априла 1949. године у Вашингтону, при чему су прве чланице биле Белгија, Канада, Данска, Француска, Исланд, Италија, Луксембург, Холандија, Норвешка, Португал, Велика Британија и САД. Грчка и Турска придружиле су се савезу 1952. године, а нешто касније и СР Немачка (1955) и Шпанија (1982). О политичким, војно-безбедносним и идеолошким разлозима оснивања НАТО види опширније: Аврамов, Смиља и Крећа, Миленко, *Међународно јавно право, Савремена администрација, Београд, 2003*; Graham Evans and Jeffrey Newnham, *International Relations*, Penguin Books, London, 1998; Eric Grove, *NATO's Defence of the North*, Brassey's, London, 1989; Зоран Вучинић, *Војни савези, НИУ Војска, Београд, 1996*;

³⁶⁶ Варшавски уговор или Варшавски пакт био је војно-политички савез држава Источног блока које су га маја 1955. године у Варшави основале као одговор на формирање НАТО. Тада су, потписујући уговор о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи приступиле НР Албанија, НР Бугарска, НР Мађарска, ДР Немачка, НР Пољска, НР Румунија, НР Чехословачка и СССР. Са садржином уговора и његовим циљевима сагласиле су се НР Кина, НДР Кореја и НР Монголија. О политичким, војно-безбедносним и идеолошким разлозима оснивања Варшавског уговора види опширније: Аврамов, Смиља и Крећа, Миленко, *Међународно јавно право, Савремена администрација, Београд, 2003*; СССР в борьбе за безопасност и сотрудничество в Европе – сборник документов, Министерство иностранных дел, СССР, Москва, 1988; Зоран Вучинић, *Војни савези, НИУ Војска, Београд, 1996*;

ског уговора само допринело међународном формализовању већ постојећих односа.³⁶⁷

Два паралелна догађаја из 1956. године изменила су послератну структуру међународних односа. Суецка криза обележила је крај наивног самозаваравања западне алијансе, тако да од наведеног периода западни савезници више никад нису безрезервно веровали у властите тврдње о апсолутној подударности интереса. Истовремено, у крви угушена побуна у НР Мађарској јасно је показала да ће Совјетски Савез своју сферу утицаја очувати ако је потребно и силом, као и да приче о либерализацији представљају „празне речи”. Од тада више није могло бити никакве сумње да ће се Хладни рат, уз непријатељске трупе постављене једне наспрам других дуж европске линије раздвајања, заострити и продужити унедоглед.³⁶⁸

У том контексту, сматрамо да су наведена два догађаја повезана узрочно-последичним везама. Наиме, неоспорно је да је Совјетски Савез остварио одређену доминацију на Блиском истоку тиме што је Насер национализовао Суецки канал и тиме директно дестабилизовао позицију првенствено Велике Британије, али и других западних земаља. У том контексту, логично је било да ће Запад узвратити енергично, што се управо и догодило неколико месеци касније, револуционарним догађајима у НР Мађарској.³⁶⁹

Из наведених разлога, специјалне службе САД и СССР-а,

³⁶⁷ Објективно, односи у Варшавском уговору од самог почетака били су далеко од идеалних. КГБ је активно водио оперативну акцију „Прогрес”, која је била усмерена ка обавештајном деловању према државама Источног блока. Наведена оперативна акција имала је и облик оперативног истраживања, јер је по својој структури била вишеслојна и често је спровођена у сарадњи с другим специјалним службама. На пример, Мађарска, Чехословачка и Пољска биле су државе у којима је операција „Прогрес” имала значајну улогу, што се у крајњој линији и манифестовало гушењем тадашњих (контра)револуционарних догађаја 1953, 1968, односно 1981. године. Осим тога, Румунија је такође била под интензивним третманом Прве управе КГБ, која је била задужена за обавештајни рад, што је посебно доминирало у периоду заострених политичких односа између Чаушескуа и Брежњева, види опширније: Christopher Andrew and Vasil Mitrokhin, *The KGB in Europe and the West*, Penguin Book, London, 2000, str. 322–342;

³⁶⁸ Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd, 1999, str. 490;

³⁶⁹ Са аспекта југословенске позиције између Истока и Запада, тадашње сложене политичке и безбедносне догађаје у НР Мађарској на интересантан начин описао је Вељко Мићуновић, наш тадашњи амбасадор у СССР-у, види опширније: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1984, str. 149-167;

као и обавештајне агенције њихових идеолошких савезника, биле су главни организатор и активни учесници бројних политичких преврата, државних удара, пучева, оружаних побуна, устанака, револуција, атентата, политичко-економских и војно-безбедносних криза, ратова, војних интервенција, масовних крвопролића и бројних шпијунских афера које су потресале међудржавне односе у читавом свету. Осим тога, ако је Латинска Америка била „предворје” САД,³⁷⁰ то је за СССР засигурно био Блиски исток.

Потребно је истаћи и да по окончању Другог светског рата почетне позиције водећих сила нису биле исте. САД су наспрам СССР-а имале значајне погодности, првенствено што се ратни сукоби нису водили на њиховој територији, тако да су избегнуте цивилне жртве, бомбардовања, разарања градова, уништење привреде и слично. СССР се налазио у далеко неповољнијем положају јер је платио високу цену борбе против фашизма са више од 26 милиона страдалих,³⁷¹ уништеном привредом и разрушеном цивилном и војном инфраструктуром.

Совјетски Савез се упркос бројним проблемима и огромним жртвама које је поднео, са друге стране, офанзивно наметао. Црвена армија је окупирала Берлин и тиме окончала Други светски рат. Совјетске трупе су остале у источној Европи, а 1961. године изградиле су и Берлински зид, који је наредних 50 година представљао симбол подељености Истока и Запада. Међутим, поље сукоба САД и СССР-а постепено се ширило по свим светским меридијанима, тако да су убрзо уследили бројни ратови и ограничени оружани сукоби, државни удари, пучеви, сукоби ниског интензитета, као и други облици субверзивних активности, који су пресудно утицали на тадашње геополитичке прилике. Наведени облици војно-политичке борбе посебно су дошли до изражаја у земљама Трећег света, тачније на Блиском и Далеком истоку, као и у Латинској Америци.

Трећи свет је био у положају да бира током Хладног рата. Међутим, чињеница да је његов велики део истовремено одбацивао колонијално наслеђе представљала је хендикеп за ад-

³⁷⁰ О активностима америчке обавештајне службе у Латинској Америци види опширније: Radomir Milašinović, *CIA моћ и политика*, Југоштампа, Београд, 1979, стр. 135-150;

³⁷¹ Наведени податак изнео је маја 2005. године Сергеј Иванов, тадашњи министар одбране Руске Федерације, позивајући се на процену Генералштаба Оружаних снага Русије, преузето из: РИА Новости, издање од 7. 5. 2005;

министрацију САД, чије су везе с колонијализмом биле много видљивије него у случају њихових совјетских ривала. Москва је имала још једну предност, а она се састојала у чињеници да је индустријализација у Совјетском Савезу била много бржа него на капиталистичком Западу. За људе који су били сумњичави према капитализму, због његових веза са империјализмом, совјетски резултати постигнути у брзој индустријализацији су, уз жељу земаља Трећег света да нађу пречицу до економског просперитета и социјалне правде, били још један подстицај да у марксизму нађу привлачан модел.³⁷²

Обнова западне Европе захтевала је приступ блискоисточној нафти: процене су говориле да ће до 1951. године Европљани увозити 80 одсто нафте из овог региона. Ни САД нису биле уверене да располажу довољним властитим резервама нафте. Суецки канал,³⁷³ који се налазио под британском управом, био је витална карика у светској трговини, као и за западне војне комуникације, док су из оближњих британских ваздухопловних база, у случају рата, амерички бомбардери Б-29 могли напасти око 94 процента совјетских рафинерија.³⁷⁴

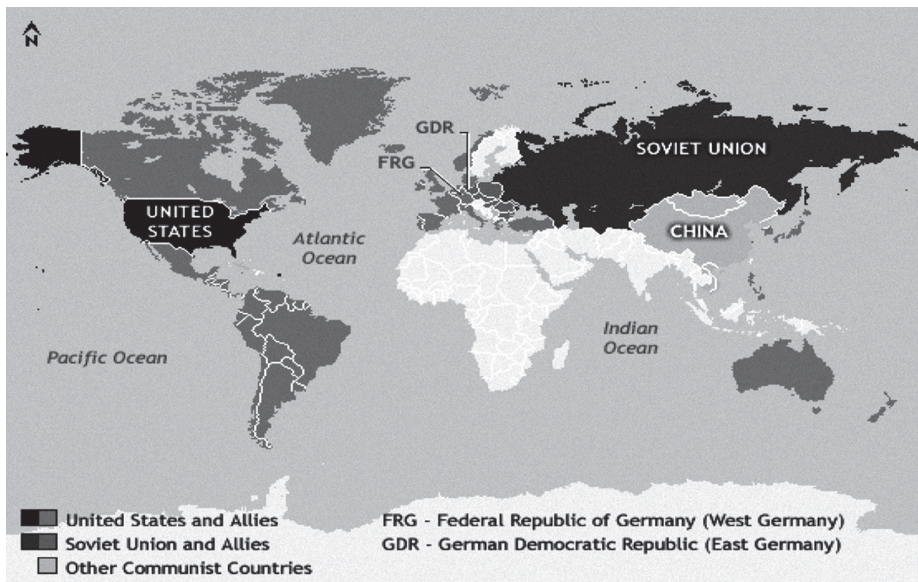
После Другог светског рата, када је светска политичка ситуација постала изразито компликована, водеће силе почеле су да примењују нове начине за свргавање страних влада. Више није било изводљиво да се доминација остварује помоћу војних трупа и инвазијама и агресијама, без страха од последица. Током Хладног рата, свака директна интервенција изазивала је ризик катаклизмичких размера. Прилагођавање таквој реалности изискивало је коришћење знатно суптилнијих метода – државних

³⁷² Ernest P. May, *American Cold War strategy*, St. Martins Press, New York, 1993, преузето из: Џон Луис Гедис, *Хладни рат – ми данас знамо*, Клио, Београд, 2003, стр. 227;

³⁷³ Суецки канал је дуг 161 километар и повезује Средоземно море са Црвеним морем. Ширина на површини износи 150–180, а дубина 13 метара, при чему је плован за бродове до 45.000 тона. Канал скраћује поморске комуникације у поређењу са пловидбом око Африке (Рт добре наде) и до 65 одсто. Јула 1956. године, египатске власти национализовале су Суецки канал, што је изазвало израелско-англо-француску агресију на Египат, у периоду од 29. 10. до 4. 11. 1956. године. Египат је вештом одбрамбеном и спољном политиком успео да задржи суверенитет над каналом, и тиме прекине колонијалне аспирације Велике Британије, види опширније: *Vojna enciklopedija – deveti deo*, Vojnoizdavački zavod, Београд, 1975, стр. 235;

³⁷⁴ Џон Луис Гедис, *Хладни рат – ми данас знамо*, Клио, Београд, 2003, стр. 242;

удара, пучева и револуција, због чега су на кризним политичко-безбедносним подручјима војне генерале заменили дипломате и обавештајци.³⁷⁵

Мапа блоковске поделе у Хладном рату³⁷⁶

Совјетски Савез је наметнуо своју владавину већем делу источне Европе, успешно тестирао атомску бомбу и покушао да покори Западни Берлин изгладњивањем, одржавајући шестомесечну блокаду подељеног града. Комунистичка војска је преузела власт у НР Кини, а армија идентичних политичких погледа то је покушала у Грчкој. Комунистичке партије у Француској и Италији биле су снажне и постајале све популарније, док је хиљаде Американаца погинуло у борбама против комунистичких снага у Кореји.³⁷⁷

Занимљиво је напоменути и да је почетком 1950-их совјетска

³⁷⁵ Stiven Kinzer, *Svrgavanje – pučevi, revolucije i invazije*, Knjiga komerc, Beograd, 2006, str. 110;

³⁷⁶ www.csa.com;

³⁷⁷ Stiven Kinzer, *Svrgavanje – pučevi, revolucije i invazije*, Knjiga komerc, Beograd, 2006, str. 110;

служба безбедности КГБ имала легалну обавештајну резидентуру³⁷⁸ у оквиру дипломатских мисија у само три латиноамеричка главна града – Мексико Ситију (Мексико), Буенос Ајресу (Аргентина) и Монтевидеу (Уругвај).³⁷⁹ Међутим, услед распламсавања Хладног рата и јачања непријатељских односа између двеју суперсила, Совјети су искористили појаву нове генерације харизматичних латиноамеричких револуционарних лидера предвођених кубанским председником Фиделом Кастром³⁸⁰ и дуго година са релативно кратке територијалне дистанце

³⁷⁸ Резидентуру чине два или више агената (информатора, повереника или сарадника) које појединачно тајно води резидент. Они раде по задацима одређене обавештајне службе, контраобавештајне службе или службе безбедности на одређеном простору и објекту. Резидентура се ствара у земљи или иностранству ради што потпунијег и ефикаснијег ангажовања агентурне мреже на прикупљању података и извршењу других задатака, или зато што је бројна, па обавештајци или оперативни радници не могу да остваре редовни контакт са тајним изворима података, Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 319; Резидент је агент који тајно, по задатку и за рачун обавештајне службе, одржава везу са агентима и координира њихов рад, поставља им или преноси задатке и прима од њих извештаје. Убраја се у најпоузданије изворе у агентурној мрежи. Организациони облик у систему агентурне мреже, са резидентом, назива се резидентура. Њено успостављање и састав зависи пре свега од услова у којим делује и масовности мреже која припада обавештајној служби. Резидентуре могу бити постављене по принципу двојки, тројки, четворки итд. Принцип је да резидент држи на вези два, три, четири или више сарадника, при чему се чланови резидентуре не познају међусобно, нити знају да сачињавају резидентуру, Андреја Савић, Увод у државну безбедност, ВШУП, Београд, 2000, стр. 86-87;

³⁷⁹ Christopher Andrew and Vasil Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II - The KGB and the World*, Penguin Books, London, 2005, str. 27;

³⁸⁰ Истичемо да је историја Кубе до 1959. године историја дуге колонијалне потчињености. Острво је било под шпанском влашћу током целог XIX века. Године 1899. након краћег рата између Сједињених Држава и Шпаније, владавина над острвом практично прелази у руке Вашингтона. Независност Кубе крњи фамозни „Платов амандман” који предвиђа давање Сједињеним Државама војних база на кубанској територији. Смењивале су се корумпиране владе које су служиле интересима САД. Крајем Сајасовог председниковања никли су многи револуционарни покрети из којих се 1925. године образовала Комунистичка партија Кубе. Револуционарни талас се постепено ширио, тако да је 1933. године влада оборена државним ударом. Међутим, комунисти су узалуд покушавали да државни удар претворе у револуцију, при чему је победнички национални покрет ушао у фазу инволуције тако што се подофицир Фулхенцио Батиста проглашава пуковником и постаје командант армије, чиме је отворио пут реакцији, *Istorija revolucija XX veka – tom III*, Komunist, Beograd, 1970, str. 89;

представљали претњу безбедности САД, што је кулминирало чувеном Кубанском ракетном кризом 1961. године.³⁸¹

Истовремено, КГБ је, поред безбедносне и борбене обуке припадника ПЛО, средином 1970-их година на територији трећих земаља, тачније у некадашњој НР Бугарској и СФРЈ, поменутом палестинском покрету изградио у источном Бејруту и прислушни центар, који је тајним каналима био повезан са комуникационим водом совјетске амбасаде. По наведеном моделу оперативно-техничког наступа, КГБ је надзирао кључне политичко-безбедносне процесе и у другим блискоисточним државама, наравно у којима је имао стратешке савезнике.³⁸²

Генерисањем бројних конфликата и политичких криза америчка обавештајна служба стално је дестабилизovala прилике у блискоисточним земљама. Активно војно помагање Израелу још од његовог оснивања 1948. године у борби против арапских држава, организовање пуча у Ирану 1953. године и садејство са британским фактором по том основу у форми тзв. англосаксонске коалиције, субверзивне активности поводом Суецке кризе 1956. ради остваривања економске доминације у Египту, војна и обавештајна подршка милитантним муцахединима у Авганистану од 1979. до 1986. године, само су део делатности које је администрација САД спроводила као вид свог офанзивног спољнополитичког курса према СССР-у и његовим идеолошким савезницима. При томе, овај офанзивни спољнополитички курс није био искључиво идеолошки мотивисан и непријатељски усмерен према интересима Варшавског уговора, него је водио обезбеђењу сигурног снабдевања америчке привреде енергентима, која је у том периоду бележила изразит прогрес и муњевит раст.

Што се тиче Латинске Америке, ЦИА је 1973. године успешно организовала државни удар у Чилеу,³⁸³ тако што је на-

³⁸¹ Тајним операцијама КГБ у Латинској Америци, између осталих, руководио је Николај Леонов, који је касније као генерал био један од најближих сарадника Јурија Андропова, дугогодишњег председника КГБ-а и председника СССР-а. Иако је рођен давне 1928. године, Леонов је и даље изразито виталан, а према писању московске штампе, повремено се састаје са руским председником Владимиром Путином, који као некадашњи припадник совјетске обавештајне службе изразио негује култ ветерана КГБ-а;

³⁸² Jon Mihalj Раџера, *Crveni horizonti*, Akvarijus, Beograd, 1990, str. 31;

³⁸³ О начину на који је успешно изведен државни удар у Чилеу види опширније: David Atlee Phillips, *Inside the CIA*, Time-Life Books, Virginia, 2000, str. 144-145;

кон избора Салвадора Аљендеа за председника нагло смањила економску помоћ из САД, а значајно финансијски „помагала” чилеанским генералима и револуционарним покретима, првенствено организацији „Patria у Libertad”. Догађаји од краја 1960-их и почетка 1970-их година у Мексику били су мање спектакуларни него у Еквадору и Уругвају. Упркос доминацији САД, дошло је до појаве снажне економске кризе, што је допринело јачању герилских покрета у мексичким планинама, као и студентских група левичарских опредељења у свим већим градовима. Како би одржала постојећи проамерички режим, ЦИА се у Мексико Ситију до те мере кадровски и технички ојачала да је тај град у том периоду представљао далеко најјачи центар америчке обавештајне службе у Латинској Америци.³⁸⁴

Осим тога, Кларк истиче да је администрација САД у досадашњем периоду вршила снажне економске притиске путем трговинских и инвестиционих санкција на бројне државе света, користећи при томе своју економску снагу за потчињавање и кажњавање режима који се не уклапају у америчку спољнополитичку оријентацију. У том смислу, овај аутор наглашава да овакав вид економских притисака на бившу СР Југославију током 1990-их година, ма колико то невероватно звучало, није пружио очекиване резултате, то јест додатно је ојачао тадашњу државно-политичку структуру.³⁸⁵ Истовремено, колико су међусобно повезане војска и привреда, илуструје податак да је једна трећина америчке привреде везана за војску САД.³⁸⁶

„Историјски посматрано, вероватноћа догађања политичког преврата у некој земљи је мања уколико се неки од таквих војно-политичких феномена никада није десио у прошлости. У том смислу, не треба занемарити традицију извођења преврата, који у појединим земљама Латинске Америке представљају уобичајени начин преузимања власти, при чему није редак случај да се актери неуспелог државног удара уопште и не кажњавају, односно уколико се санкционишу, осуђују се на симболичне казне.”³⁸⁷

Због тога је важно напоменути: када се негирају традиција

³⁸⁴ Види опширније: Agee Philip, *CIA dnevnik agenta*, Globus, Zagreb, 1975;

³⁸⁵ Klark Vesli, *Moderno ratovanje*, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 45;

³⁸⁶ Јуриј Лушков, *Обнављање историје*, Завет, Београд, 2003, стр. 93;

³⁸⁷ Драган Симеуновић, *Предавање на тему политичког удара, државног удара и пуча*, ФПН, Београд, 28. 5. 2007;

и традиционалне вредности које су трајне, готово увек се даје предност вредностима које су привремене. Трајне се уграђују у свест и тотално биће народа и преносе се с колена на колена, док привремене вредности често представљају актуелност друштвеног тренутка и као такве могу имати и изразито негативан карактер.

6. АКТЕРИ И ЊИХОВ ПОЛОЖАЈ У ПРИПРЕМИ И ИЗВОЂЕЊУ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

Комплексност политичких преврата, њихова динамичност и значајна условљеност ширим друштвеним односима и кретањима, неизоставно условљавају велику зависност ових политичких феномена и од актера који их припремају и изводе. Улога актера и њихов положај у припреми и извођењу политичких преврата представљају неизоставан чинилац и могу се сврстати у две категорије, индивидуалну и институционалну. Међутим, и када је реч о институционалној категорији актера политичких преврата, ако се посматра у ужем смислу, може се говорити о индивидуалном аспекту, јер институције воде људи – индивидуе. Оне не раде саме по себи, њима неко управља. Ценећи ове околности, извршиће се анализа и улоге појединих институција у контексту актера политичких преврата, с тим што се увек мора водити рачуна о поменутом индивидуалном аспекту.

Акционо језгро као један од основних чинилаца савремених политичких преврата

Сваки од облика политичких преврата представља брижљиво организовану делатност, чији се корени најчешће налазе у дубоким и непремостивим противречностима одређеног друштва. Међутим, политички преврат не може се догодити сам по себи, већ њему мора претходити веома комплексно деловање, које ће на крају резултирати конкретним активностима, са увек неизвесним исходом, без обзира на то колико то у том тренутку деловало као лако остварљив политички и свеукупни друштвени процес.

Суштина почетка сваког политичког преврата лежи у акционом језгру, односно у групи лица или структури која сматра да би требало преузети „историјску одговорност на себе“, и тиме безмало одредити даљу судбину народа и државе. Због тога, корени акцио-

ног језгра леже у харизматичним лидерима³⁸⁸ са снажним утицајем у друштву, јер само такве личности имају реалну моћ да организују превратничку делатност, односно формирају акционо језро као ембрион сваког савременог политичког преврата.

Некада друштвене околности и догађаји могу изазвати ове процесе. Народу који је у стању духовног расула, кога трују причама о његовој цивилизацијској инфериорности и који је доживео низ узастопних политичких, војних и моралних пораза, потребно је да се појаве личности које ће својим примером и личном жртвом показати да још увек постоји нека заједничка вредност за коју се вреди борити.³⁸⁹

У том смислу, намеће се питање из којих структура потичу, условно речено, оснивачи акционог језгра, као и да ли су прави оснивачи заправо актери који су експонирани у јавности или се пак ради о лицима која извршавају одређене превратничке амбиције и планове прикривених актера из различитих центара моћи.

Овде би требало бити обазрив. Драшковић је рационално закључио да „човек као индивидуа не може да сам брани друштво (нити да га мења), он може да брани себе као индивидуу, своје материјалне и друштвене вредности“.³⁹⁰ Такође, познато је да „појединац не ствара историју, он је затиче и његово политичко биће предодређено је њоме“.³⁹¹ Међутим, постоје политички субјекти који себе доживљавају као будуће „вође нације“, што свакако може бити погубно за једно друштво

³⁸⁸ Симеуновић наглашава да није неопходно да харизматска личност буде веома паметна, већ да је довољно паметна. Много је неопходније да има визију и надахнуће, као и природно умеће утицања на људе којима ће привући друге, убедити их у своју мисију и одржавати њихову веру у себе и свој пројекат. Харизматска личност мора зрачити самопоуздањем и енергијом, и то не просечном, већ вишком енергије, нарочито духовне, испољавати страст уверености и посвећеност пројекту, који ће код људи изазвати емоцију и респект. Харизматска личност управо због страсти којом се односи према својој визији ојачава уверење других да је она нешто важно и да представља актуелну опцију у политици или некој другој области, јер свака страст се препознаје по томе што тежи да се задовољи одмах. У супротном није реч о личној харизми. Лична харизма више везује људе него сама идеја, види опширније: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 149-152;

³⁸⁹ Владан Глишић, *Мали водич за српски опстанак*, *Catena mundi*, Београд, 2012, стр. 54;

³⁹⁰ Dragomir Drašković, *Osnovi metodologije istraživanja bezbednosnih pojava*, VŠUP, Београд, 1982, стр. 58;

³⁹¹ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 65;

или читав народ, али исто тако некад и напредно, јер управо то може бити онај ембрион зачећа прогресивног политичког организовања.

У прошлости, па и у данашње време није реткост да политичко вођство револуција чине професионални револуционари, људи чија се делатност искључиво своди на припремање и извођење револуција. Познато је да су револуције највиши домет политичких и идеолошких иновација.³⁹² Због тога, Парсонс истиче да „свака главна иновација у организацији друштва укључује и један нови елемент вођства – више у смислу структуре него личности – који обично претходи институционализацији те иновације“.³⁹³

За акционо језгро, процес илегалног рада је кључан. У том контексту, намеће се питање шта је заправо илегални рад? С тим у вези, неопходно је истаћи да није свако деловање у правцу стварања услова за извођење политичког преврата илегално и конспиративно. Тако на пример, када је у питању револуција, за покретање ширих народних маса, као неопходног чиниоца сваке револуције, потребна је између осталог и снажна пропаганда, медијска припрема и активан јавни политички рад. Овде се наглашава термин јавни политички рад, јер је опште познато да је политика у највећој мери тајна активност у којој се тек обриси одређених планова, договора и компромиса јавно објављују и прокламују. Значи, неопходно је истаћи да се илегални рад акционог језгра пре свега односи на скуп активности и поступака које завереничка група преузима у циљу противуставног деловања, односно насилне промене владајућег режима. То подразумева да су те активности у противности са позитивним законским актима и нормама, као и да представљају категорију најтежих кривичних дела у готово свим законодавствима света – кривична дела против уставног уређења, за која се кривично одговара и у фази покушаја, односно припремних радњи, а не само после извршења. Стога је сасвим јасно и разумљиво зашто се овакве активности акционог језгра сматрају илегалним радом. Осим тога, илегални рад је и последица услова у којима завереничка група делује, из чега произлази да што су услови сложенији и тежи, то ће илегални рад бити ризичнији и опаснији.

Тако на пример, у августу 1988. године у Риги, главном граду Летоније, у строгој тајности је одржан састанак представника ле-

³⁹² Stojan Tomić, *Profesionalizam u politici*, Radnička štampa, Beograd, 1975, str. 63-64;

³⁹³ Talcott Parsons, *International Encyclopedia of the Social Science*, The Macmillan and the Free Press, New York, 1968, str. 545, преузето из: Stojan Tomić, *Profesionalizam u politici*, Radnička štampa, Beograd, 1975, str. 64;

тонских опозиционих снага на којем је договорено да се оснује тајна организација под називом „Служба безбедности“. Главни циљ оснивања ове организације односио се на планове летонске опозиције да се изврши насилна промена владајућег режима. У том смислу, формиране су диверзантске групе, обезбеђена су техничка средства за конспиративну комуникацију, новац и томе слично. Оружане групе у оквиру тајних јединица су врло брзо формиране, прво у Риги, а потом и у свим већим градовима Летоније, при чему се приоритетна оријентација у илегалном раду ових група пре свега односила на:

- идентификацију сарадничке мреже КГБ Летоније;
- прикупљање детаљних података о тачном распореду оружаних снага, њиховој бројности, саставу и намени;
- прикупљање података о запосленима у КГБ Летоније и њиховим професионалним активностима;
- долажење до сазнања о компромитујућим активностима летонских државних функционера.

Подаци до којих су ове илегалне групе свакодневно долазиле, после аналитичке обраде су систематизовани у јединствену базу података, ради израде оперативног плана за извођење политичког преврата. Интересантно је и да су кључни актери из ових илегалних група, после политичких промена у Летонији, заузели највише државне функције.³⁹⁴

Једно од суштинских питања сваког акционог језгра односи се на перспективу превратничког деловања. То у свакодневној политичкој пракси подразумева одговор на питање да ли су у датом периоду политички преврати могући, и ако јесу, у којем облику се они могу испољавати. Када су у питању револуције, једно је сигурно, у данашње време не могу се понављати класични облици револуција из наше прошлости, јер су данас измењени друштвено-историјски услови у којима су се оне одвијале.

Свежији историјски примери, посебно из друге половине XX века, могу на одређени начин створити дилему, тј. кредибилност наведених ставова, посебно ако се као пример узму у обзир сложени политички и безбедносни догађаји који су почетком осамдесетих година уследили у Пољској. Познато је да су револуционарни догађаји у тој земљи започели у гдањском бродоградилушту, после чега је синдикат за кратак временски период прерастао у масован раднички покрет „Солидарност“. Ако се детаљније изанализира тадашњи политички програм овог покрета, може се закључити да је

³⁹⁴ Види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 40;

на одређен начин имао све одлике опозиционе политичке партије.³⁹⁵ Међутим, нереално би било тврдити да је Лех Валенса, тада харизматични електричар, имао политички капацитет и стварну моћ да изврши тако крупне и корените промене у својој земљи, а да за тако нешто није имао подршку одређених центара моћи из иностранства.³⁹⁶

³⁹⁵ Пољска опозиција је велики психолошки подстрек добила избором Карола Војтиле за новог папу 1978. године и његовим активнијим учешћем у политичком животу целокупне Источне Европе. Убрзо су уследили догађаји који су земљу довели до ивице хаоса. Споразум између владе и „Солидарности“ (нови „друштвени уговор“) остао је углавном мртво слово на папиру, с једне стране, зато што привреда није могла да обезбеди оно што је договорено, а с друге, зато што је бирократија саботирала велике промене. Политички систем јесте био либералнији, постојала је дотад невиђена слобода (укључујући и готово слободне изборе за конгрес Комунистичке партије). Међутим, био је то резултат слабљења партије и државе, а не смишљене политике. Све у свему, привредна ситуација је била све гора, национални догодак је 1982. био 25 одсто нижи него 1978, која иначе није била посебно добра година. Било је јасно да „Солидарност“ и Комунистичка партија (која се изнутра већ цепала) неће моћи дуго да опстану заједно. Совјети су се све више бринули: што дуже траје криза у Пољској, тим већа опасност од инфекције. У једном тренутку, пред крај 1980, Совјети су размишљали о инвазији, али су одустали. Види опширније: Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд 1999, стр. 647-651;

³⁹⁶ КГБ је својевремено завео оперативну акцију „Прогрес“ која је била усмерена према државама Источног блока. То је била комплексна акција која је вођена уз подршку специјалних служби Варшавског пакта, међутим у одређеним сегментима са плановима КГБ-а било је упознато само најуже политичко руководство дотичних социјалистичких земаља. Због све већих идеолошких „пукотина“ у Источној Европи, постојао је посебан интерес да се оперативна акција „Прогрес“ што успешније реализује у Чехословачкој, Пољској, Румунији и Мађарској. „Колико папа има дивизија?“ упитао је Стаљин Черчила и Рузвелта, кад су му скренули пажњу да Ватикан има неке захтеве. Међутим, одговор на то питање дочекали су Стаљинови наследници. Пољска криза постојала је одувек, али је њено сазревање и разрешење најављено 16. октобра 1978. године, када је кардинал Карољ Војтила, надбискуп краковски, изабран за папу под именом Јован Павле II. Совјетски амбасадор у Варшави Борис Аристов известио је у једној депеши да је нови папа „жестоки антикомуниста“, са чиме се централа КГБ-а сложила. Иначе, Карољ Војтила се од 1971. године налазио под активним третманом СВ пољске службе безбедности у склопу оперативне акције „Прогрес“. Због његових напада на социјалистички режим, пољске власти су током 1973. и 1974. године озбиљно разматрале да судски гоне, али због лошег искуства током педесетих са прогањањем кардинала Вишинског, примаса Пољске, влада Едварда Гјерека није се усудила да затвори још једног кардинала, види опширније: Miloš Vasić, *Mitrokhin arhiv – Papine divizije*, Vreme br. 465, 27.11.1999; Andrew Christopher and Mitrokhin Vasil, *The Mitrokhin Arhive - The KGB in Europe and the West*, Penguin Books, London, 2000;

Лех Валенса на челу покрета „Солидарност“³⁹⁷

У том смислу, веома је распрострањено мишљење да се само уз подршку и помоћ из иностранства може збацити тоталитарни режим, што је донекле и тачно. Због тога, разумљиво је што многи потлачени гаје наду да ће им слободу од репресивног режима донети други. Међутим, такво уздање у спољни фактор може бити потпуно погрешно, јер се подршци из иностранства не може у потпуности веровати. С тим у вези, са аспекта превратничких структура, постоји неколико веома битних чињеница у вези са разматрањем могућности за ослањање на подршку из иностранства:

- стране државе ће често толерисати или чак и помагати репресивне режиме уколико се то поклапа са њиховим политичким и економским интересима;
- стране државе могу бити склоне да изневере потлачени народ и не одрже своје обећање, науштрб другог циља;
- неке стране државе деловаће против диктатуре само зато да би оне преузеле политичку, економску или војну контролу над датом земљом;
- стране државе могу да се активно укључе у остваривање позитивних циљева, само ако је и када је унутрашњи покрет отпора већ почео да уздрмава диктатуру.³⁹⁸

³⁹⁷ www.theepochtimes.com;

³⁹⁸ Види опширније: Džin Šarp, *Od diktature do demokratije*, Грађанске иницијативе, Београд, 1999, стр. 14-15;

Због тога, спољни притисци, попут разних облика политичких и економских ембарга, прекида дипломатских односа, искључења из међународних организација, осуда од стране међународних институција и слично, могу дати резултате само уколико се користе у комбинацији са добро организованим унутрашњим отпором.³⁹⁹

Такав приступ наводи на закључак да се одређене околности могу искористити и у каснијој фази, односно да се акционо језгро не мора увек формирати на почетку постојања превратничке свести, већ да одређен развој сложене политичке ситуације може у том правцу ставити у функцију појединце, групе или неке друге друштвене организације из земље или иностранства. Ту се долази до ангажовања и интереса одређених центара моћи на регионалном и ширем геополитичком плану, о чему је већ било речи.

Вишеслојном анализом акционог језгра као једног од основних чинилаца савремених политичких преврата, намеће се питање да ли су преврати могући у условима зрелих демократских институција, јер „револуције у крви“ све мање мотивишу широке слојеве, који рачунају на парламентарне облике борбе. И у данашње време наравно да су могуће, пре свега ненасилне (демократске и обојене), зато што се њихов облик испољавања знатно разликује од оног облика из прошлости, када су револуције подразумевале велике жртве, пустош и несагледиве последице, често представљајући предворје хаоса и увод у ратове.

Завера као један од интегративних фактора акционог језгра

У политиколошком смислу, завера је тајни договор једне групе лица или чланова неке организације ради обарања неког политичког режима, убиства неке личности, извођење неке промене у политичком систему која се иначе не може остварити уставним и легалним путем. Завера је један од израза и облика политичке борбе који је врло стар, а током историје су тако називани најразличитији подухвати и радње. Под свим политичким режимима и у свим државама ковале су се завере ради њиховог рушења или мењања, и исто тако измишљале су се завере од стране владајућих, како би се отклонили неподобни или предупредили они за које се претпостављало да би стварно могли сковати заверу или представљати опасност. Због своје природе, у кривично-правном смислу, завера је један од најнеодређенијих деликта, што је владајућим круговима омогућавало субјективизам у одмеравању кривице, као и про-

³⁹⁹ Исто;

извољност и арбитрерност у поступку и одмеравању казне. Осим тога, у политиколошкој публицистици, завера се одређује не само као тајни договор да се нешто учини, већ и да се нешто прикрије и да се о томе ћути. То се зове „завера ћутања“, којом се од јавног мњења скривају одређене намере или радње.⁴⁰⁰

Значајна особина успешно изведених револуција је да оне говоре језиком нужности и да завршавају у страховлади. Величање насиља почива на нужности, чију ствар револуционари наводно заступају и развијају, а саму нужност данас тако верно поштују као некада слободу. Због тога се нажалост може закључити да је слобода у највећем броју случајева боље уређена у земљама у којима упркос гнусним политичким приликама револуција никада није извршена, и да су сама грађанска права каткад боље решена у земљама у којима је револуција крваво поражена, него тамо где је револуција привидно победила, тј. где се није завршила у контрареволуцији или рестаурацији, ма колико да није постигла свој првобитни циљ. У историји вероватно уопште нема револуције које су спонтано водиле масе сиромашних, као што исто тако ниједна револуција није настала из пукe провале незадовољства или комплота завереника.⁴⁰¹

Кад је реч о политичком преврату, у шта наравно спадају и револуције, због његове завереничке природе, носиоци власти су на великом искушењу. То се огледа у низу тешкоћа приликом откривања завере носилаца преврата, спознаје њеног карактера и идентификовања оних социјалних група, које носиоци преврата желе да употребе за своје циљеве. Проблем је тим сложенији, ако је преврат повезан са спољним чиниоцима, који се могу назначити као актери из иностранства.

Завера је „организована конспиративна акција, коју са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере“.⁴⁰²

Представља неизоставан елемент превратничких активности и модалитет планског деловања у циљу остваривања планова завереничке групе или организације. Завера никада не представља стихијску радњу, већ увек добро организовану и смишљену акцију коју

⁴⁰⁰ *Mala politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 1329;*

⁴⁰¹ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 98;

⁴⁰² Драган Симеуновић, *Теорија политике-ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд 2002, стр. 175;

спроводи одређен број одабраних актера, с обзиром на то да сваки облик масовности може угрозити конспиративност као основни предуслов функционисања завереничке групе или организације. У зависности од степена тајности и међусобног поверења завереника, зависиће ток, али и коначан исход завереничке акције.

Уколико од формирања завереничке групе или организације у њој све функционише по плану, протеклом одређеног времена, завереничке везе постајаће све јаче, а њихова вера у успех превратничке акције постаће све израженија.

Са криминолошког аспекта, завера се дефинише као тајни договор групе лица, чланова неке организације или органа ради обарања неког политичког режима, убиства политичке личности или извођења неке радикалне промене у политичком систему земље (која се не може извести легалним путем). У изворном значењу завера је историјска категорија, својствена династичким режимима у средњем веку, док је у садашњем времену смисао тог појма пежоративан.⁴⁰³

„Завера је, по правилу, оружје слабих.“⁴⁰⁴ То произлази из чињенице да су завереници приморани да се међусобно тајно организују у циљу остварења свог циља са непрекидним ризиком да се њихова активност деконспирише, због чега могу сносити озбиљне последице, поготово када се ради о превратничким и другим противуставним активностима. Из тих разлога тајна представља интегративни фактор завереника и доприноси њиховом осећању међусобне привржености.

Према Симеуновићу, то је између осталог и последица двојаког односа који човек има према тајни. Са једне стране тајна представља основ за креирање сопственог идентитета, а са друге важан чинилац за заштиту интегритета личности од негативних спољних утицаја. Сазнавање туђе тајне у човеку изазива интригантано осећање задовољства, а што се до ње теже долази, утолико је човеково задовољство веће.⁴⁰⁵

У савременим условима друштвених односа, готово да не постоји човек који за себе неће рећи да не уме да сачува тајну. Међутим, да ли је то баш увек тако? Због саме природе људске личности,

⁴⁰³ Мило Бошковић, *Криминолошки лексикон*, ИП Матица српска, Нови Сад, 1999, стр. 100;

⁴⁰⁴ Драган Симеуновић, *Теорија политике-ридер I део*, Удружење наука и друштво, Београд 2002, стр. 175;

⁴⁰⁵ Исто, стр. 176;

постоји мали проценат људи који су спремни да тајну или више тајни задрже за себе и не поделе их ни са ким из свог ужег или ширег окружења. Тајна је у психолошком смислу сама по себи на одређен начин и оптерећујућа категорија. Што има већи значај, то је и веће оптерећење за човека који је држи у себи. Зато је неопходно истаћи да поред снаге карактера, сматрамо да је интерес један од кључних предуслова за очување тајне. Само уколико постоји јасно дефинисан интерес због којег је човек спреман да сачува тајну, она ће остати конспиративна, и по свему судећи, трајаће онолико дуго колико и интерес. Овде није у питању снага воље и карактера за очувањем тајне, већ могућност штетних последица које могу наступити у случају њеног разоткривања. Све побројано, добија на посебном значају, уколико се доведе у контекст тајног – илегалног рада у правцу стварања акционог језгра као ембриона савремених политичких преврата.

Сем плана и конкретног деловања, неизоставан елемент завере је и организација и организованост. Да би се завереничка акција успешно спровела, неопходно је да она буде добро организована првенствено у функционалном погледу, односно да сваки актер завереничке групе или организације у сваком тренутку зна које су његове обавезе, али и одговорности у колективитету. Расподелу послова и задатака у завереничким групама или организацијама, врше вође који поред ауторитета морају поседовати организационе способности како би за реализацију задатака користили што мање људства и расположивих ресурса, јер свака масовност и непотребно ангажовање нових лица угрожава ефикасност превратничког деловања.

Завереничке групе које припремају извршење политичког преврата, често се организују по принципу ћелија. То подразумева да онај ко се налази у ланцу, познаје само оног изнад себе од кога добија налоге, као и оног испод себе, коме издаје инструкције. Начин на који ће неко извршити одређени део задатка, препушта се самом појединцу, тако да остали чланови групе не знају да ли је за те потребе евентуално још неко ангажован. Овај начин функционисања има своје предности, али и мане. Предности се огледају пре свега у заштити мреже, јер уколико један од чланова буде откривен, спречава се да буде разоткривена цела структура. Међутим, овакво организовање има и своје мане, које су пре свега садржане у лошој координацији активности, као и слабој контроли чланова завереничке групе или организације од стране акционог језгра, односно вођства.

Са аспекта завереника, веома је важно избегавати одржавање

састанака на једном те истом месту, као и окупљање свих чланова акционог језгра по неком другом основу. Томе се не прибегава из више разлога. Прво, власт може веома лако да идентификује све чланове завереничке организације. Друго, власт може да примени одређене ресурсе својих специјалних служби и да установи праву природу и карактер њиховог организовања, да дође у посед планираних радњи и поступака, као и да на основу тога предузме одређене оперативне и кривично-правне мере. Треће, може доћи до деконспирације читаве мреже сарадника и лица која активно помажу завереничку групу или организацију, чиме се разара њена структура по дубини. Четврто, у фази евентуалне кривично-процесне реализације (познато је да се у свим законодавствима света преврати санкционишу и у смислу припремних радњи), властима ће бити прилично једноставно да изврше лишавање слободе свих чланова завереничке организације. Свакако да набројани разлози нису коначни, и директно су условљени конкретном ситуацијом, односно околностима у којима завереничка организација делује.

Осим тога, посматрано са ширег аспекта, тајност представља неминовност и за очување државничког суверенитета, јер свака савремена држава уколико настоји да буде просперитетна, мора бити способна да се штити, што подразумева и адекватну заштиту тајни са којима располаже.

Са аспекта завере као неизоставног елемента превратничке делатности, посебну пажњу заслужује политичка завера, коју карактерише чврста повезаност завереника истоветним идејно-политичким ставовима, интересима и циљевима.⁴⁰⁶

У превратничким облицима завереничких активности, најчешће политички аспект игра најзначајнију улогу, док је материјална компонента заступљена само у оном облику који је неопходан за несметано функционисање завереничке групе или организације, односно остварење њених циљева.

Политичку заверу карактерише изразито висок степен међусобне повезаности завереника, јер се њихово удруживање заснива на личним убеђењима и чврстим политичким ставовима, а не интересима материјалне или неке друге природе, на пример, финансијско-криминалне и томе слично.

Међутим, дејствујући, у крајњој инстанци, као детерминанта понашања појединих друштвених група, интереси нису ни у каквом априорном складу, нити се само од себе усаглашавају. Напротив, кроз њих се изражавају све објективне противречности сложе-

⁴⁰⁶ Исто, стр. 178.

них сплетова друштвених односа у којима егзистирају појединци, друштвене групе и целе друштвене заједнице. По бескрајно сложеном паралелограму сила, који на тај начин настаје, интереси различите трајности и интензитета укрштају се и сударају под најразличитијим угловима: неки се међусобно искључују и поништавају, неки производе резултанту која њиховом заједничком дејству даје нови правац, неки се, као комплементарни, уливају једни у друге или као истосмерни интегришу производећи кумулативно дејство.⁴⁰⁷

Осим тога, интереси су мотивациони чинилац и покретач сваког социјалног конфликта, јер друштвене групе ступају у акције ради њиховог задовољавања. Они представљају активно, рационално усмерено понашање појединаца и група, оријентисано према одређеним добрима од виталног значаја за њихову егзистенцију и друштвени положај. У интересима се не изражавају само објективне него и субјективне стране конкретних друштвених услова појединаца и друштвених група. Истовремено, у њима је садржан не само објективан положај појединаца и група, већ и субјективне преставе о том положају, што условљава њихово понашање и непосредну акцију. Зато се може рећи да је интерес момент субјективности, сложене унутрашње мотивације, односно унутрашњи однос активног субјекта у сваком личном или друштвеном процесу.⁴⁰⁸

Поред наведеног, у савременој политичкој теорији постоји конзервативна теорија позната под именом „теорија о конспирацији“ или „завери“. Свака политика је по тим схватањима завера или „завера“ завере. У ауторитативном друштву, та је завера јавна и у извесном смислу нужна, јер се огледа у самој нужности традиционалне или „природне власти“. У демократском друштву завера је много сложенија и „финија“. Извесне групе, моћне и више или мање невидљиве, организују истовремено власт и политичко друштво. Власт је истовремено успостављена („успела“) завера против које постоји стална завера у демократском политичком друштву. У друштву „завера“ власт је привремена и нестабилна, и у ствари приватна, а политички живот је фиктиван и завањавајући за сваког ко не учествује у завери. Ова идеја је развијена у америчкој конзервативној и данас реакционарној политичкој доктрини. Она има дубоке корене – у непрежаљеном робовању Црнаца и мало је позната изван САД-а. Као политичка пракса она је шире позната

⁴⁰⁷ Najdan Pašić, *Interesi i politički proces, Komunist, Beograd, 1983, str. 163;*

⁴⁰⁸ Срђан Милашиновић, Зоран Јевтовић, Љубиша Деспотовић, *Политика, медији, безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 58;

– до данас („борба“ против „завере“ је много старија политика од савремене „културне револуције“ у НР Кини уколико је она и посебан (легалан) вид те борбе). Стога, завера је не само пратилац политике и страх политичара (по тврдњама Троцког и Хрушчова, Стаљин се стално плашио „новог Бонапарте“), већ и стални облик манифестовања политике – у аутократским режимима, и познато политичко средство у последњем периоду владавине диктатора или непосредно после тог. Али завера прати борбу за власт и политичку игру; она није искључиво својство одређеног политичког система или режима.⁴⁰⁹

Како је још давно приметио Малапарте, готово у свим државама поред политичких партија које се декларишу као браниоци парламентарне државе и поборници унутрашње политичке равнотеже, постоје политичке странке које би проблем државе пренеле на револуционарни терен. То су партије екстремних десничара и екстремних левичара.⁴¹⁰

Поред наведеног, као што смо већ напоменули, до политичких преврата долази када је тешко уздрман ауторитет државе и одговарајуће поверење грађана у њу. Чак и када одлучујући губитак ауторитета постане већ потпуно манифестан, за избијање политичког преврата потребно је још увек постојање довољног броја људи који су више или мање спремни за слом, и вољни да освоје власт. Није потребан велики број; десет људи који делују јединствено, мислио је Мирабо, могу изазвати ужас за десет хиљада људи; међутим они не смеју да се осећају само обавезним, већ морају са пуно наде и похлепе да чекају дан у којем ће коначно бити на потезу.⁴¹¹

Због тога, не би ни до једне револуције дошло ни у старом, ни у новом свету да није било људи који су, а да нису знали шта им предстоји, ипак у неком смислу били на њу спремни. Догађаје, који су потом одредили њихов живот и формирали њихова убеђења, они су толико раздвајали једне од других да је понекад веома тешко открити оно што им је првобитно било заједничко.⁴¹²

Анализом теоријских приступа наведених аутора намеће се питање да ли је завера у контексту превратничких деловања данас

⁴⁰⁹ Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 42;

⁴¹⁰ Види опширније: Курцио Малапарте, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд 1992, стр. 17.

⁴¹¹ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 99;

⁴¹² Исто, стр. 100;

могућа услед развоја демократских институција и јачања плурализма, односно да ли је у датим друштвеним околностима прошло доба завере. „Политичка трговина“ уз одсуство било каквих идејних и идеолошких смерница, посматрана кроз улогу интересних група и финансијско-криминалних лобија, свакако може довести у питање феномен завере. Међутим, нису ретки примери из савремене политичке историје, који нас упућују на бројне крађе и фалсификовање изборних резултата у појединим државама које су пледирале да постану демократске, а у ствари су имале обележја аутократизма, што отвара један нови приступ завери, која се може испољавати на различите начине, али у суштини њено опредељење и правац биће универзални.

Ангажовање лица за завереничку организацију

Успешно реализовање политичког преврата у највећој мери зависи од људског фактора. Процене појединих аутора говоре да љуски фактор има удео од готово 80 одсто, а да преостали део заузимају повољни услови за извођење политичких преврата о којима је већ било речи. У сваком случају, не може се са сигурношћу одредити тачан проценат учешћа људског фактора, јер је то у пракси немогуће тачно одредити, али је евидентно да је људски фактор најважнији конститутивни елемент сваке превратничке стратегије.⁴¹³

Насупрот превратничким структурама налазе се државни органи за заштиту уставног поретка, који су у готово свим државама инволвирани у оквиру министарства сила и специјалних служби. Из наведених разлога, са аспекта превратничких снага, веома је битно да се у оквиру управљачких система органа задужених за заштиту уставног поретка, налазе лица која су у функцији завереника. Ангажовање тих лица се најчешће врши агентурним методом, и што је више добро позиционираних превратничких агената у саставу владајућег система, то су веће шансе за успех преврата.⁴¹⁴

Место, улога и значај тих агената могу да буду широког политичког и безбедносног дијапазона, од којих су кључна два: информативни и извршни. Информативни сегмент се односи на активности агентурне мреже превратничких снага, које су усмерене на прикупљање неопходних и употребљивих података од значаја за реализовање преврата. За разлику од информативног, извршни сег-

⁴¹³ Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 50;

⁴¹⁴ Исто;

мент је нешто компликованији и ризичнији, и односи се на конкретне задатке агентурној мрежи пре и у току самог извођења преврата. То подразумева њено непосредно ангажовање, у циљу паралисања и онемогућавања рада надлежних државних органа.

Када је у питању информативни сегмент рада, са аспекта превратничких структура, најважније је адекватно одређење потребних информација, као и установљавање лица која их поседују. Уколико је немогуће да изврше оперативни наступ према тим лицима, превратничке структуре често прибегавају кадровском уграђивању већ „припремљених“ лица у институције од посебног значаја. То се врши на различите начине, путем запошљавања, премештаја из једног органа у други, интервенцијама преко политичких структура да се одређени људи поставе на утицајне функције и томе слично. У том смислу, веома је важно нагласити да су процеси кадровских уграђивања изразито сложени и да у одређеним ситуацијама могу трајати и више година. И при томе не постоји никаква гаранција да ће се на крају успешно реализовати. Осим тога, специјалне службе врше периодичне или константне безбедносне провере за лица која се налазе у институцијама од посебног значаја, због чега превратничке структуре посебну важност придају тој чињеници, настојећи да на сваки могући начин сачувају конспиративност својих планова и намера.

Што се тиче процеса врбовања лица за завереничку организацију, а која се већ налазе у државном систему, неопходно је нагласити да је то веома ризикант и мукотрпан процес, који може потрајати значајан временски период. Превратничке структуре, у процесу врбовања припадника органа за заштиту уставног поретка, никада се неће директно експонирати, нити ће ту активност изводити на начин који би могао да открије њихово учешће. Један од начина је и коришћење „агента-врбовчика“, који ће бити задужен за одређени део система, и уколико евентуално дође до његовог разоткривања, истрага ће се у већини случајева завршити на њему. Завереници ће увек стриктно водити рачуна да своје акционо језгро (нуклеус) организације потпуно заштите, и да у случају пада једног или више делова агентурне мреже, не наступе фаталне последице по њихове превратничке амбиције. То у пракси значи, да онај ко је заврбован познаје само оног ко је њега заврбовао, и никога више изнад у хијерархији. У тако организованом систему, иако је он малтене херметички затворен, постоје одређени недостаци који отежавају функционисање завереника. Ти недостаци, између осталог садржани су и у проблемима који могу да проистекну на основу одржавања везе. Готово да је немогуће формирати брз начин пре-

ношења података, а да је истовремено у значајној мери и безбедан. Због тога, када се политичко-безбедносни догађаји у једној држави рапидно усложњавају и када постоје погодни услови да криза свој коначан епилог добије у форми извођења политичког преврата, тада наступају озбиљни проблеми и ризици за превратничке структуре. То произлази из чињенице да организација политичког преврата, представља један изразито сложен процес, током којег је неопходно правовремено и ефикасно координирање свих учесника. То изискује и сагледавање актуелног стања у држави, а и шире, и за тако нешто неопходан је брз проток информација. Када преврат започне, онда је то друга прича, међутим да би преврат стартовао са погодних позиција, неопходно га је држати до последњег момента у тајности. Због тога, једна од главних карактеристика успешно изведених политичких преврата је изненадност.

Поред наведеног, завереницима су у већини случајева примарна циљна група (врбовни контингент) из државних органа, лица средњег или вишег руководног нивоа. Никако се не базирају на ниже руководне нивое, из разумљивих разлога, али ни на високе. Руководиоци који заузимају високе положаје су обично лица која уживају одређене бенефиције, због којих нису спремна да улазе у ризике, нити желе промене у односима друштвених снага, јер би то могло да доведе у питање и њихов статус. Свакако да постоје и други разлози, који су условљени датом ситуацијом. Због тога, превратничке структуре избегавају било какво комбиновање са лицима из ове категорије, а то потврђују и бројни преврати из савремене политичке историје, у којима су у готово свим, искључиво учествовала лица средњег или вишег руководног нивоа (официри, припадници специјалних служби итд). Осим тога, лица са ових нивоа, најбоље познају све слабе тачке система и у току су са свим најзначајнијим информацијама и активностима.

Завереничка организација посебно интересовање испољава према лицима са моралним недостацима, као што су претерано конзумирање алкохолних пића, сексуална зависност, уживање наркотичких и других опојних средстава, сексуалне девијације, коцкање и томе слично. Такође, упрљана и компромитована биографија, снажна везаност лица за некога или нешто, незадовољство у развоју каријере, пасионирана жеља за авантуризмом и животним изазовима, представљају сферу у којој завереничке организације увек виде своју шансу. Уколико се лице са таквим моралним карактеристикама налази у државном систему, то ће представљати неуралгичну тачку апарата, с обзиром на постојање ризика да превратничке структуре оперативно наступе према њима на рачун мо-

ралних и карактерних слабости тих лица.⁴¹⁵

У том случају, превратничке структуре најчешће ће покушати врбовање у два правца. Први се односи на претњу лицу које је предмет врбовања, да ће компромитујући подаци бити пласирани у јавност уколико не поступи по њиховим захтевима. Други подразумева да лицу које се врбује, превратничке структуре понуде „логистичку помоћ“, односно да му омогуће да још више и интензивније ужива у својим моралним слабостима, и да то заправо буде основ за његово ангажовање. Наравно, да ће превратничке структуре, ову околност додатно искористити, тако што ће створити оперативни амбијент за нова документовања морално-психолошког пада тог лица, и тиме допунски учврстити своју доминирајућу позицију. Свакако да може постојати и неки трећи и четврти правац по којем ће деловати превратничке структуре, и он је условљен датом ситуацијом. Важно је имати на уму да превратници никада и ништа неће радити шаблонски, већ ће увек оперативно комбиновати како би пронашли за њих најбоље решење. Због тога је неопходна константна будност, позорност и инвентивност органа државне безбедности, како би се њихова борба против угрожавајућих елемената уставног поретка водила на примерен и пре свега ефикасан начин.

Процес ангажовања лица за завереничку организацију

Кључна особеност врбовања је да не постоје људи који не могу да се ангажују, само је битно пронаћи прави начин. Постоји више начина како се врши врбовање, при чему је играње на карту људских слабости, један од изразито ефикасних. Због тога је неопходно утврдити те људске слабости код потенцијалних мета, што представља један од приоритетних правца ангажовања завереника, односно акционог језгра. Људске слабости су похлепа, себичност, сујета, завист, кукавичлук, љубав, мржња, љубомора, страст, жеља за моћи, пороци, страх, материјална оскудица, освета и друго.

Када су у питању политички преврати, важно је нагласити да свако врбовање носи висок степен ризика. Сам процес врбовања је изразито комплексан, при чему је најважнија добра припрема, као и први (иницијални) контакт са циљем врбовања. У том смислу, у оперативној психологији је установљено и научно доказано да први утисак о некој особи се 55 одсто стиче на основу визуелног утисака, 38 одсто од начина говора и само седам

⁴¹⁵ Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 62-63;

одсто од онога што та особа каже приликом разговора. Међу психолошким нијансама које чине први утисак, од великог значаја је људска, односно физичка привлачност. Она у значајној мери утиче на перцепцију, па самим тим и на позитивну оцену. Овде се не ради о лепоти, већ о допадљивости, што се не поклапа увек са лепотом. Примера има много, готово да нема особе која није упознала лепу жену или мушкарца, а да се већ на први утисак осећа духовна празнина.⁴¹⁶

Врбовање у контексту припремних радњи за извођење политичког преврата, може се вршити и „под туђом заставом“ (неки аутори је називају и „лажна застава“). То је заправо процес у којем се прикрива права институција, организација или група која стоји иза припреме политичког преврата. Све се то ради у циљу спречавања наступања штетних последица које би могле да се рефлектују на заверенике (акционо језгро), уколико процес врбовања се из одређених разлога деконспирише или пропадне. Ту увек постоји латентна опасност од упада завереничких структура у замку контраобавештајне службе. Најеклатантнији пример може подразумевати започињање „двојне игре“ у којој завереничке снаге налаћу на сарадника контраобавештајне служ-

⁴¹⁶ Тако на пример, Маркус Волф, легендарни шеф НВА, обавештајне службе некадашње Источне Немачке, спознао је да у државним институцијама Западне Немачке ради велики број жена, које су неударе. Током Другог светског рата, убијено је више милиона Немаца, због чега усамљене секретарице и службенице различитих западнонемачких министарстава, нису могле да нађу сродну душу. Како би се извршило њихово врбовање у корист некадашње ДДР, Волф је формирао одељење згодних мушкараца (звали су их „Ромео“) са задатком да врбују жене из наведене категорије. На тај начин, Волфови оперативци су успели да уђу у седиште западнонемачке владе, свих њених најважнијих министарстава, као и у штаб НАТО-а. Како би легендирани своје активности, радили су под туђим заставама. Сликвит је пример једног од оперативних наступа, када се припадник обавештајне службе ДДР, представио као дански новинар Каи Персен, при чему је говорио немачки језик са данским акцентом. Он је после краћег познанства успео да убеди извесну Маргарет из НАТО-а да заједно посете Беч, где ју је заведе. После протека одређеног временског периода, представио се као официр данске војнообавештајне службе, и Маргарет је пристала да свом љубавнику одаје поверљиве податке из НАТО-а. Из ове категорије, у периоду од 1970. до 1980. године контраобавештајна служба Западне Немачке открила је петнаест сарадница источне немачке обавештајне службе, при чему је процена да је број неоткривених знатно већи и да се креће у распону од педесет до шездесет жена агената, види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 57-58;

бе или на лице које је после покушаја врбовања, то пријавило контраобавештајној служби. Тада почиње тзв. двојно комбиновање, које у одређеним случајевима може да доведе и до разарања завереничке организације. Ту је неопходна позорност и правовремени осећај контраобавештајног апарата, јер ће завереничке структуре увек настојати да чине одређене провокације и пласирају одређене информације и дезинформације које могу да открију „двојника“.

Врбовни контингент не представљају председници, потпредседници, министри, шефови кабинета. Приоритет су перспективни политичари, дипломате, банкари, бизнисмени, њихови блиски сарадници, помоћници, секретари, пријатељи итд. Они не само да поседују безбедносно-интересантне информације, већ могу да активно учествују на њихове поједине одлуке и поступке.

Када лице које је предмет врбовања од стране превратничких структура, пристане на тајну сарадњу у циљу учествовања у извршењу политичког преврата и када се сагласи са његовим циљевима, тек онда се одређује његов степен учешћа у преврату. Да ли ће то бити учешће у блокади аеродрома, активирање експлозива ради извршења диверзије или нешто друго, то ће бити условљено његовом позицијом и субјективним и објективним могућностима.

После врбовања са лицем се договара на који начин ће добити сигнал за почетак акције, при чему му се из безбедносних разлога никада не прецизира датум и време када ће започети преврат.

Посебно опасна категорија за сваки уставни поредак су агенти од утицаја. Њихова снага је садржана у чињеници што је њихову агентурну (шпијунску, субверзивну итд) делатност готово немогуће доказати у кривично-правном смислу. Та категорија агената може одређивати политички курс земље, борбену готовост и стратешки развој оружаних снага, оријентацију у раду специјалних служби, стање у макроекономском сектору земље, утицати на спољнополитичке односе и друго. Они су увек добро заштићени, спољни фактор готово увек улаже огромне ресурсе не само за њихово одржање на високим позицијама, већ и за политичку, економску, безбедносну или неку другу промоцију. Нема класичног агентурног односа, већ се делује на стратешком нивоу, чиме се ствара амбијент за рад других (класичних) агената, па и читаве резидентуре. Као такви, агенти од утицаја, уколико ефикасно користе спољњи фактор, могу имати изразито разарајуће дејство према сваком политичком систему, па и према целокупној држави.

Политичке структуре и њихови интереси

Политички преврати, било да су насилни или ненасилни, увек су главни ослонац тражили у политичким структурама, пре свега политичким партијама и институцијама државног система, без обзира на то што се некада радило о њиховом пуком рушењу и политичком деградирању. Иако је приликом политичких преврата долазило до великих политичких „ломова“, пре или касније долазило је до обнове тих институција и реактивирања њихове улоге у новом поретку, односно постпревратничком друштву.

Историјски посматрано, није ретка појава да су политички преврати започињани из најзначајнијих кабинета носилаца власти или да су одређени политички феномени превратничког карактера, спровођени управо из ових центара моћи. Почев од „државног удара одозго“, па надаље, институт врховног вође вековима уназад је на различите начине политички експлоатисан, при чему су у највећој мери корист имале само елите, које су стварале услове за ограничене политичке преврате, занемарујући њихов социјални карактер, испољен кроз суштинску и корениту промену друштва.

У свим овим дворским играма, увек се прожимају одређени политички интереси, који су рефлексивна политичких и других амбиција владајуће елите или структура које друштвено надиру. Сходно томе, у најширем смислу речи, политички интереси представљају активан однос политичких структура према одређеном политичком циљу, што подразумева заинтересованост политичких актера за задовољењем политичких амбиција, потреба или жеља у датим друштвено-политичким околностима.

Политички интереси могу представљати снажан интегративни фактор ширих друштвених група, јер задати политички циљеви представљају покретач друштвеног деловања. Међутим, за разлику од широких народних маса, елите ће увек кроз политички, посматрати и материјални интерес као изразито значајан чинилац њиховог друштвеног живота. Због тога је у политичкој пракси увек дискутабилно питање односа између општих друштвених (политичких) и личних интереса, а које је по својој природи веома значајно. То произлази из чињенице да је сфера политичких интереса и циљева веома широка, и пружа огромне могућности за разне видове манипулација, злоупотреба и томе слично.

У основи политичког ангажовања друштва лежи сукоб интереса и борба за њихово остваривање уз помоћ организоване поли-

тичке силе. Различити интереси, условљени пре свега положајем појединаца и група у политичком систему, јесу покретачка сила свих друштвено-политичких акција, мотив непрекидне борбе која се води око тога како ће друштво бити уређено и како ће, и у чију корист, бити решавана конкретна питања друштвеног живота. Историја науке о друштву, и нарочито науке која проучава политику као посебну област друштвеног живота, даје довољно основа за закључак да је категорија интереса фундаментални концепт и инструмент политичке анализе. Категорија интереса заузима централно место и у развоју политичког живота.⁴¹⁷

Посматрано у контексту улоге политичких структура и њихових интереса у превратничком процесу, неоспорно је да институције председника, Скупштина и влада, представљају највише извршне и законодавне органе, од којих сваки понаособ може бити актер револуције. Али овде се намеће питање релевантности учешћа ових политичких субјеката у саставу превратничких снага, јер нема политичког преврата уколико у њему у мањој или већој мери не учествују делови извршне и законодавне власти. Међутим, важно је нагласити да је учешће појединаца из највиших извршних и законодавних структура једне земље у којој се одвијају превратнички процеси, готово уобичајна појава, штавише она се подразумева, због саме природе политичких преврата и актера који у њој учествују.

Најизраженије политичке интересе у превратничком процесу имају елите, док широки слојеви друштва и народне масе знатно теже препознају политичке интересе, а још мање се могу надати њиховом евентуалном остваривању. У спонтанитету и маси савременог превратничког таласа, појединац препознаје само своју тренутну улогу, која је најчешће социјалног или економског карактера, и претежно се базира на жељи за побољшањем животног стандарда, нивоа људских права и слобода, и томе слично.⁴¹⁸ Често се после одређеног временског периода разочара, сматрајући да је његова „борба за идеале“ била узалудна, посматрајући нови-стари режим.

⁴¹⁷ Najdan Pašić, *Interesi i politički proces, Komunist, Beograd, 1983, str. 7;*

⁴¹⁸ Овде је битно напоменути да се у демократским друштвима може нагомилати незадовољство уколико неке групе (етничке, верске, мањинске) нису адекватно заступљене у државним и политичким институцијама (влади, судовима, војсци, полицији, политичким партијама и сл.) На тај начин легитимност система може да буде значајно доведена у питање, чиме се генеришу антагонизми као увод у шире међугрупне конфликте, Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 164;

Не може се пренебегнути чињеница да су многи политички преврати током XX века са собом доносили и одређени регрес, односно да је проласком превратничке еуфорије друштво наставило да функционише по старим принципима, штавише да је забележило и значајан степен стагнације политичког, економског, културног и сваког другог друштвеног развоја.

Појединац, група, ужа и шира функционална и територијална заједница, једном речју, сваки друштвени субјекат егзистира као центар сложеног, изукрштаног снопа интеракција чија укупност одређује његову друштвену ситуацију. Сваки појединац, свестан своје посебне индивидуалности, реално егзистира само као друштвено биће: непрекидна повезаност са другим појединцима, интегрисаност у уже и шире друштвене заједнице и усвајање система вредности и норми понашања, материјалних и идејних тековина заједничког живота – то су друштвени услови и претпоставке одржавања и репродуковања његове индивидуалне егзистенције. Из тих различитих компоненти и страна укупне друштвене егзистенције појединаца и појединих колективних субјективитета друштвеног живота произлази сложен спектар различитих интереса сваког таквог субјекта. Сваки појединац има своје уже и шире, непосредне и посредне, конкретне и опште, тренутне и трајне, стварне и имажинарне интересе.⁴¹⁹

Улога политичких структура у свим облицима превратничког деловања, значајна је између осталог и јер су те структуре саме по себи оријентисане на активну политичку улогу у савременим друштвено-политичким односима сваке земље. Међутим, с обзиром на појмовну ширину термина политичке структуре у контексту њиховог положаја приликом припрема и извођења политичких преврата, кроз рашчлањавање на уже појмовне сегменте, разјасниће се улога наведених друштвених категорија (политичких субјеката) у превратничким активностима.

С тим у вези, политички субјекти представљају чиниоце који свесно делају у политичком животу, и најчешће се деле у три категорије: неорганизоване друштвене групе (класе, слојеви, професионалне, етничке и регионалне групе итд), политичке организације (политичке странке и интересне групе) и државне организације. Појединац такође представља политички субјекат. Сви ови чиниоци представљају свесне политичке чиниоце без обзира на то да ли су створени ради вршења политичке делатности или не (као што је случај, на пример са неким интересним група-

⁴¹⁹ Najdan Pašić, *Interesi i politički proces, Komunist, Beograd, 1983, str. 163;*

ма), па се зато издвајају и називају субјектима.⁴²⁰

Карактеристика политичког друштва је да се политички односи по правилу институционализују, то јест примају одређене мање или више чврсте организационе и уставноправне форме. Али институционализација може бити формална, тако да иза институције, односно изван институције постоји пракса која значи стварни политички живот или људи који га стварају. Стварна политичка институционализација је знак и облик политичке цивилизације, јер политичка институционализација уобличава праксу и подређује воље које по правилу дивергирају, а поготово самовоље било кога. По томе је политичка институција демократска институција. У савременом друштву сваки политички систем није институционализован у овом смислу. Институције политичког система једног друштва су добрим делом и уставне институције, тј. оне су истовремено установљене и у основи регулисане уставним нормама. Међутим, политичке институције нису идентичне са уставним, а понекад представљају и вануставну категорију, јер ни политички односи нису увек идентични са уставним. Тако на пример, односи у политичким странкама и односи политичких странака са другим друштвеним организацијама нису уставни него само политички односи, тако да ни институционализовање тих односа нема уставни карактер. Према томе, политички систем једног друштва и његове политичке институције можемо разматрати и ван уставног система и његових институција, иако су често делом идентични. Тако политичке странке, иако најзначајнија институција политичког система у неким земљама, не представљају уставну институцију.⁴²¹

Политичким системом „влада партија“.⁴²² Политичке партије су „главни носиоци политичког живота“ и оне су „обухватиле цео свет“.⁴²³ Стога, партија се може дефинисати као „добровољна, релативно трајна политичка организација, чији је циљ преузимање и вршење државне власти или бар учешће у њој, или сталан утицај на њу ради заштите и остварења одређених класних, односно групних интереса у оквиру једне идеолошке концепције о општој државној

⁴²⁰ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1975, str. 780;

⁴²¹ Исто, стр. 749;

⁴²² Radomir Lukić, *Političke stranke*, Beograd, 1966, str. 15;

⁴²³ Види опширније: *Партије у систему диктатуре монопола*, Москва, 1964, цитат из магазина „Советское государство и право“, 1963, бр. 8, стр. 69;

политици и заједничким интересима друштва“.⁴²⁴

Под утицајем крупног капитала, који са глобалних позиција притиска националне елите, многе партије су дубоко корумпиране. Њихова вођства су продужена рука мултинационалних корпорација. Изборне кампање се свде на одабир манекена са најлепшим осмехом на билборду, пошто су странке изгубиле било какву међусобну разлику у погледу идеја које заступају. То је зато што већ одавно немају праву социјалну базу, која би оправдала њихово постојање и дала им идеолошко утемељење. Сва стратегија им се своди на питање која ће клика, котерија, олигархијска група преузети који државни ресурс да би одатле намиривала своје припаднике незаслуженим привилегијама. Све је то странке и њихове политичаре претворило у једну паразитску и друштвено некорисну касту, што изазива велику апстиненцију на изборима и у политичком процесу уопште.⁴²⁵

Историјски посматрано, револуционарни раднички покрет, као и други револуционарни покрети (народноослободилачки, антиколонијални) формирали су посебну категорију тзв. професионалне револуционаре, тј. кадрове који су се потпуно посветили револуционарном раду и које је издржавао револуционарни покрет. Лењин је сматрао да је у сваком револуционарном покрету неопходан професионални револуционарни кадар, јер је само такав кадар могао водити бескомпромисну револуционарну борбу, будући да није везан никаквом економском нуждом ни за какав други професионални рад и не зависи од било кога осим од своје револуционарне организације. Таквом оријентацијом Лењин је успео да створи чврсту револуционарну кадровску организацију која је била у стању да води сурову илегалну борбу и доведе револуцију до победе. По узору Бољшевичке партије стварале су се и друге револуционарне организације радничке класе. Лењинов тип револуционарне организације вршио је утицај и на народноослободилачке и антиколонијалне револуционарне организације.⁴²⁶

Иако су израз и средство објективизације и организације власти, и тиме неопходне сваком демократском друштву, политичке институције нису „идеал“, јер институције увек теже да од средства постану циљ и да постоје ради себе (и људи који се њима служе), а

⁴²⁴ Najdan Pašić, *Klase i politika*, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1979, str. 210;

⁴²⁵ Владан Глишић, *Мали водич за српски опстанак*, Catena mundi, Београд, 2012, стр. 39;

⁴²⁶ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 744;

не ради друштвене функције (и друштва у којем су основане да служе), али и због тога што је деинституционализација пут преласка из политике у непосредну стварну демократију.⁴²⁷

Осим тога, стратегије и тактике које политичке елите користе у околностима политичких, економских, социјалних или неких других криза, врло су различите. Као једна од најчешћих односи се на „измештање конфликта“,⁴²⁸ када се на пример, економски проблеми и неуспешна модернизација друштва, покушава прикрити или решити провоцирањем етничких сукоба. Истовремено, политичке елите током друштвених криза често користе тактику „померених конфликта“, при чему се они изражавају у симболичкој или идиоматској форми, а слом политичке контроле над њима значи револуцију или рат.⁴²⁹

Специјалне службе

Спречавање узорака – фактора организованих и личних носилаца угрожавања уставног поретка, који се истина брани својим системом вредности, упркос чињеници што су те вредности пуки идеолошки систем, није могуће ако уставни поредак није „снадобен“ са организованом силом, која ће на ефикасан начин заштитити уставно уређење. У том смислу, оно што би се могло назвати превентивним деловањем уставом одређених и законом разрађених облика деловања специјалних служби, заправо представља остваривање нужних предуслова да се револуција или неки други облик превратничке делатности против вредности дефинисаних у уставу, благовремено открије и онемогући.

Свака савремена држава настоји да правно уреди облике друштвених односа, па тако и област безбедности као област друштвених односа у којој се на специфичан начин испољавају и други (различити) облици друштвених односа. Правно уређивање ове области од посебног је интереса за сваку државу. Све државе

⁴²⁷ Исто, стр. 750;

⁴²⁸ Coser Lewis, *The Functions of the Social Conflicts*, The Free Press, New York – Collier – Macmillan Ltd, London, 1996, p. 69-72, преузето из: Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 167;

⁴²⁹ Deutsch W Karl, *Social Mobilization and Political Development*, New York, 1970, p. 68, преузето из: Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 167;

користе право за остваривање властитих виталних и других интереса, због којих правом обезбеђују ограничење или сузбијање оних делатности којима се угрожавају њихови интереси. Класични и витални интерес сваке државе свакако је безбедност те државе и њених грађана. Дакле, само функционисање система националне безбедности нераскидиво је повезано са државним и друштвеним интересима дефинисаним и санкционисаним правом, са крајњим и трајно прокламованим циљем да се тим системом (националне безбедности) очува безбедност државе која успоставља систем.⁴³⁰

Концепт безбедности – који је раније у први план стављао војни аспект – све више мења своју природу. Постепено се у ново схватање безбедности све више укључују економски, политички, социокултурни и други фактори. Данас, гаранција безбедности не значи само гомилање традиционалних фактора силе, него много више смањење специфичних слабости или рањивости у систему безбедности.⁴³¹

Политика сваке државе усмерена је на остваривање једностране погодности у односу на другу или друге државе. Из тога произлази изворно неповерење у међусобним односима и нужност да се сопствени важни подаци штите, а туђи откривају. Зато код обавештајаца у државним структурама не важи пословица „један војник не чини војску“. Важи управо обратно, један добар обавештајац на „невидљивом фронту“ може нанети већу штету или губитке противнику него читава тенковска дивизија или десетине шпијунских сателита.⁴³² Шпијунажа, покрети отпора, герилске акције, устанци и побуне, терористички акти, организовани криминал, шверц, тајне организације и покрети са антиуставним програмима, све њих

⁴³⁰ Љубомир Стајић, *Контрола полиције и служби безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2012, стр. 3;

⁴³¹ Ненад Поповић, *Отворено о економији Косова и Метохије*, АБС фонд, Београд, 2008, стр. 240;

⁴³² Овде је неизоставно напоменути да на „невидљивом фронту“ делује и тзв. непрофесионални састав специјалних служби, односно сарадници. Важно је истаћи да су сарадници особе чврстог патриотског опредељења које су спремне и на највеће напоре и жртве ради отклањања актуелних и потенцијалних угрожавајућих делатности по националну безбедност. Приликом извршавања безбедносних задатака они савлађују тешкоће снагом својих уверења и способности, и зато сматрају највећом наградом за свој рад то што и на овакав (тајни) начин испуњавају дуг према сопственим уверењима и отаџбини, Милан Мијалковски, *Обавештајне и безбедносне службе*, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 162;

није могуће открити, спречити или обуздати на традиционалан начин, регуларним оружаним снагама и снагама јавне безбедности. За сваког противника, потребан је адекватан одговор, због чега се формирају специјалне службе. Оне спроводе тајна противдејства усмерена на противника, и налазе се у сталном рату са спољним и унутрашњим носиоцима претњи. Оне воде рат у којем никада није потписан ниједан мировни споразум, па чак ни привремени прекид дејстава. У том рату не важе Женевске и Хашке конвенције, у њему нема међународне регулативе у вези са питањем примене средстава и поступака. У тајном рату нема милости, јер је он тоталан и апсолутан. Не зна се када је почео, али се зато зна да никада неће бити завршен. Штавише, трајаће кад и сви други ратови буду окончани. Најзад, рат специјалних служби који се води без правила и ограничења, претходи и следи за свим другим сукобима. У њему никоме и никада није јасно ко је уистину победник, нити да ли је противник коначно поражен.⁴³³

У склопу разматрања ове проблематике, неопходно је указати на чињеницу да носиоци политичких преврата и субјекти који их помажу, својим усмереним дејствима настоје да „покрију“ деловање специјалних служби, што на посебан начин усложњава рад самих организација и институција које штите уставни поредак. То усложњавање захтева низ мултидисциплинарних акција унутар специјалних служби, које обезбеђују висок степен интегрисаности целокупног безбедносног апарата једне земље, са акцентом и на позитиван карактер унутрашњих политичких и безбедносних односа унутар самог друштва, који гарантују стабилност и ефикасност. Наравно, када је реч о мултидисциплинарним поступцима специјалних служби, ваља нагласити да је то врло деликатна и сложена активност, која се валоризује на плану свеукупне способности безбедносног апарата.

Функција безбедности државе је јединствена, пошто садржи све активности и методе којима се штити држава од својих противника. Ова функција се остварује преко деловања одређених органа или организација, чије је образовање условљено друштвено-историјским разлозима. Делатности које су угрожавале постојеће државе долазиле су углавном од унутрашњих политичких противника владајуће класе или од обавештајне активности страних држава. Управо да би се супротставила оваквој непријатељској делатности,

⁴³³ Томислав Ђурин, Смисао обавештајне активности, преузето из: Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 12;

држава ствара специјализоване установе.⁴³⁴ Овде је неопходно напоменути да би требало да ишчезне илузија сигурности сваког и свега, јер нико није нигде и заувек сигуран. Има примера када су најближи партнери, савезници и пријатељи преко ноћи постајали љути непријатељи. Има и обратних примера, али они нису вечни, јер како се мењају интереси тако се мењају и односи. Ништа није сигурно, ни територија, ни имовина, ни личности, ни ресурси и томе слично, због чега се то мора штитити од разноликих претњи, а увек ће постојати неко или нешто чега би се требало плашити и ко ће нешто угрожавати на овај или онај начин.⁴³⁵

Уколико се подробије анализира феномен моћи у превратничком деловању као начину освајања власти, и артикулацијом моћи у организовању и спречавању политичких преврата, не би требало доказивати колико је овај проблем сложен унутар себе, а сплет односа противречан и у многим сегментима чак и неизвесан. Друштвени носиоци могућег или фактичког преврата остају у стању тоталне ентропије и политичке исуфијенције ако немају моћ или ако се не домогну структура моћи. Проблем је сложен, јер би структуре моћи у једном систему, посматрано апстрактно, требало да онемогуће револуцију, а истодобно су изложене бројним унутрашњим и спољашњим социјалним актерима, који треба да искористе те структуре моћи за своје циљеве и интересе. Тако се одбрамбени механизми система (између осталог и специјалне службе) могу трансформисати у носиоце политичких преврата или се њиховом деструкцијом стварају могућности да се носиоци моћи „паралишу“, што омогућавају носиоцима преврата остварење циљева. Имамо безброј историјских примера у којима су се одбрамбене структуре система користиле за политичке преврате. Исто тако, наведене структуре могу се користити и за политичке обрачуне нижег интензитета, у којима носиоци појединачних политичких идеја, концепција или интереса, успостављају доминантну моћ у друштву. Ти „пузајући“ преврати најчешћа су карактеристика некадашњих система реалног социјализма или политичких система земаља у развоју.

Наведена упозорења у оквиру теме која се обрађује, захтева

⁴³⁴ Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985, str. 102;

⁴³⁵ Томислав Ђурин, *Безбедносне и обавештајне службе – запажања о савременим тенденцијама и ризицима*, зборник радова „Ризик, моћ, заштита“, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 228;

да одбрамбене структуре система имају двоструку, а мало је ако се каже и вишеструку улогу и принципе, који морају бити уграђени у све организационе и институционалне облике система безбедности. Наиме, ако би носиоци моћи требало својом функцијом да онемогуће политички преврат, они морају елиминисати оне структуре које хоће да тај преврат изврше, а исто тако и обезбедити да се одбрамбени механизми система не употребе за политички преврат. Тај двоструки систем одговорности захтева развијен облик унутрашње контроле, која не сме да се претвори у апсолутну силу, него да буде тако постављена да обезбеђује функцију система безбедности, како би се онемогућио преврат или ако до њега дође, да се смање његове негативне политичке последице. Наравно, овај рад захтева конкретну политичку и социолошку анализу саме природе политичких преврата, јер они некада могу бити у интересу друштва као целине, а некад могу ту целину и угрожавати.

Бројне друштвене промене, а нарочито пад социјалистичких уређења и њихова трансформација ка капитализму, односно неолиберализму, скопчане су биле са деловањем ино-фактора. Те ситуације су биле изразито сложене, али се у конгломерату тих политичких догађаја тешко назирао спољни фактор, изузев у пропагандним дејствима. Због тога, у данашње време анализом пропаганде могу се установити носиоци, организација и јасно дефинисати циљеви из иностранства, али спознаја дубљих структура институција и актера постаје све сложенија и тежа. У спречавању политичких преврата, аспект ино-фактора требало би да буде посебно у фокусу деловања целокупног система безбедности. Наравно да постоје одговарајуће службе и органи који се баве том проблематиком, којима узгред предстоје врло широки аналитички подухвати, прво за откривање мреже циљева спољњег фактора, специфичности носилаца те делатности и разраду парадигми за адекватан приступ елиминације угрожавајућих субјекта безбедности друштва.

Улога интерних специјалних служби у превратничком процесу

Интерне специјалне службе у превратничком процесу могу имати вишеструку улогу и најшире посматрано она се може изучавати двојачко, у контексту спречавања или у смислу помагања превратничког процеса.

Наиме, специјалне службе – пре свих контраобавештајна и обавештајна, приоритетно су задужене и за очување уставног поретка путем благовременог откривања, сагледавања, документо-

вања и пресецања свих облика противуставног деловања, било да те претње долазе из унутрашњости земље или из иностранства. Теоријски посматрано, као такве могу имати искључиво јединствену улогу у државном апарату, а која се недвосмислено и у потпуности односи на спречавање свих превратничких активности, укључујући и све појавне облике превратничког деловања.

Међутим, историјски примери потврђују становиште да су интерне специјалне службе, односно њени поједини делови, у превратничким процесима понекад биле један од кључних актера завереничког деловања, односно да су се уз помоћ њихових потенцијала, капацитета и механизма реализовали политички преврати. Истовремено, није ретка појава да су се кључни субјекти у интерним специјалним службама опредељивали за нарушавање уставног поретка у тренуцима када је био извесан прогресивни ток превратничког процеса, и на тај начин безбедносни апарат стављају у функцију доминантније, победничке стране. Овде се свакако ради о издаји, мада ни ово становиште не би требало генерализовати. Постоје историјски примери који то демантују.

Да би се у што већој мери сагледала и одредила улога интерних специјалних служби у револуционарном процесу, а с обзиром на њихову специфичну методику рада, сматрамо да је нужно подробније дефинисати ове специјализоване установе.

Тако на пример, Ђорђевић контраобавештајну службу дефинише као „специјализовану организацију покрета или државе, која открива и онемогућава деловање обавештајних служби противника, организује и ради на заштити сопствених тајни и система, као и на дезинформисању непријатеља“.⁴³⁶

Нешто сличну дефиницију изнео је Милошевић, који указује да контраобавештајна служба представља „специјализовану организацију државног апарата која специфичним методама и средствима спроводи контраобавештајне и антисубверзивне активности против противничких обавештајних служби, са циљем откривања, спречавања и сузбијања њиховог деловања, заштите унутрашње и спољне безбедности државе, односно другог одговарајућег ентитета, као и заштите сопствених интереса и дезинформисања актуелног и потенцијалног непријатеља“.⁴³⁷

За разлику од наведеног, обавештајну службу Савић дефини-

⁴³⁶ Исто, стр. 103;

⁴³⁷ Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 167;

ше као „друштвено-историјску и класно условљену специјализовану организацију која у оквиру свог делокруга рада спроводи тајне обавештајне, контраобавештајне и субверзивне садржаје према виталним интересима противника, користећи при томе специфичне методе и средства, са циљем остваривања одређених политичких интереса и заштите унутрашње и спољне безбедности“.⁴³⁸

Поред наведеног, Ђорђевић обавештајну службу одређује као „организовану активност или организацију, која по захтеву и намерама водећих политичких структура покрета или државе, прикупља, оцењује, тумачи, пружа тајне (заштићене) и друге податке о противнику или непријатељу, штити сопствене структуре и ангажује се на спровођењу других активности којима се остварују одређени политички циљеви“.⁴³⁹

Са сличних истраживачких позиција наступа и Милошевић, који под обавештајном службом подразумева „специјализовану организацију државног апарата која, специфичним методама и средствима, спроводи обавештајне, безбедносне, субверзивне и друге активности, с циљем заштите унутрашње и спољне безбедности, и реализације стратешких циљева сопствене државе, као и заштите интереса саме те службе“.⁴⁴⁰

Осим тога, Стајић истиче да је обавештајна служба „специјализована, релативно самостална институција државног апарата, овлашћена да легалним, али и тајним средствима и методама, прикупља значајне обавештајне податке и информације о другим државама или њиховим институцијама и могућим унутрашњим противницима сопствене државе, потребне за вођење политике земље и предузимање других поступака у миру и у рату, која сопственом активношћу, самостално или у сарадњи са другим државним органима, спроводи део државно-политичких циљева земље“.⁴⁴¹

Битно је истаћи да се и контраобавештајна и обавештајна служба у раду придржавају начела тајности као основног принципа, а специфичним мерама и радњама извршавају уставом одређене послове из домена националне безбедности.

⁴³⁸ Андреја Савић, *Увод у државну безбедност*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000, стр. 42;

⁴³⁹ Obren Ђорђевић, *Лексикон безбедности*, Partizanska knjiga, Београд, 1986, стр. 240;

⁴⁴⁰ Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 23;

⁴⁴¹ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 221;

Улога интерне контраобавештајне службе

У зависности од државног уређења, националних интереса, стратегије одбране, као и регионалног и међународног положаја одређене земље, зависиће и свеукупна оријентација контраобавештајне службе и њен положај и улога у систему безбедности. Уколико се ради о тоталитарним режимима, приоритет у раду контраобавештајне службе односиће се на заштиту владајуће структуре „по сваку цену“, што обухвата и директно кршење законитости, посебно у сфери људских права и слобода. Међутим, са друге стране непобитна је чињеница и да што је већи степен демократије заступљен у одређеној држави, утолико је и већа контрола њених грађана. То произлази из намере савремених и високо развијених демократских друштава да штите свој политички систем, међународни положај и унутрашње економске и безбедносне интересе.

Контраобавештајна активност представља планску и контролисану делатност контраобавештајних и других државних органа на откривању, упозоравању и пресецању обавештајне и субверзивне делатности страних служби, организација и лица.⁴⁴²

Главни задатак контраобавештајне службе на плану сузбијања активности превратничких снага, првенствено се односи на њено благовремено установљавање и препознавање завереничке делатности у структурама власти или ван ње, односно идентификовање свих актера противуставне активности.

Да би се на адекватан начин истражила улога интерне контраобавештајне службе у превратничком процесу, сматрамо да је неопходно изучити њену структуру, која је у већини држава слична, наравно уз одређене разлике које су последица њених приоритета и безбедносних услова и околности у којима делују.

Сходно томе, подела контраобавештајних служби најчешће се врши на основу њихових праваца рада. Поред поделе на цивилне и војне, контраобавештајне службе се деле на офанзивне, дефанзивне, ресорне, територијалне, а могуће су и друге поделе.

Офанзивна контраобавештајна служба се ангажује на откривању деловања обавештајне службе противника на његовој територији. Битна карактеристика офанзивне контраобавештајне службе је та да она своје методе и средства примењује на територији

⁴⁴² Томислав Ђурин, *Смисао обавештајне активности*, преузето из: Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 13;

противничке државе, чиме угрожава њен суверенитет. Циљеви офанзивног рада су у томе да се открију методи и средства противничке обавештајне службе и то продирањем у њену централу или центре, што значи у структуре из којих се организује и руководи офанзивном обавештајном службом. Ови циљеви се остварују на тај начин што се проналазе или уграђују агенти у структуре противничке обавештајне или контраобавештајне службе. Преко оваквих извора сазнања долази се до најзначајнијих података. Други вид активности офанзивне контраобавештајне службе је да прикупља и утврђује податке о сопственим изворима података, који се налазе у структурама противника. Циљ оваквог ангажовања је да се право-времено открију сазнања противника како би се извори у његовим структурама заштитили, да не буду откривени и уништени. У прошлости офанзивна контраобавештајна служба није нигде постојала као посебна организација. Анализом савремених контраобавештајних система долази се до закључка да је као вид активности била уграђена или као сектор рада службе безбедности, или као део офанзивне обавештајне службе.⁴⁴³

У склопу спречавања превратничких процеса, овакав правац контраобавештајног рада може бити од посебног значаја, јер поседује објективан потенцијал за благовремено идентификовање актера из иностранства. Већ је напоменуто да се улога актера из иностранства веома тешко открива или се пак установљава када је прекасно за било какву озбиљнију и сврсисходнију контраобавештајну акцију, јер се завереничко субверзивна активност плански и обазриво генерише из центара непријатељских обавештајних служби.

Са друге стране, у склопу подршке превратничким процесима, оваква контраобавештајна служба објективно не може да пружи превратничким снагама велику помоћ, пре свега због њене оријентисаности ка споља, односно непоседовања релевантних механизма за пружање конкретније подршке завереничким структурама у земљи у којој се планира извођење политичког преврата. Једино може доћи до изражаја уколико страна обавештајна служба пружа активну заштиту режиму који превратничке снаге жели да сруши, али таква врста подршке, изузев одређене информативне компоненте, не може имати посебан значај.

Дефанзивна контраобавештајна служба примењује методе, средства и радње на територији своје земље у борби против про-

⁴⁴³ Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985, str. 106;

тивничке или непријатељске обавештајне службе. „Дефанзивност“ ове службе изражена је само утолико што се она ангажује на свом простору, односно у границама сопственог територијалног суверенитета. Иначе, захтеви за ефикасним радом налажу да њену активност карактерише офанзивност у оријентацији и наступу.⁴⁴⁴

За дефанзивну контраобавештајну службу може се нагласити да се ради о најофанзивнијој и за противника најопаснијој врсти контраобавештајне службе, која ради крајње интензивно у свим правцима. Њена „дефанзивност“ у називу не подразумева чињенично стање и то не би требало мешати, иако може унети одређену конфузију у тумачењу.

У контексту превентивног деловања на плану спречавања превратничких активности, конкретна служба или правац деловања у оквиру јединствене безбедносне службе од непроцењивог је значаја за заштиту уставног поретка. Делатност апарата у овом правцу, представља последњу линију одбране, у правом смислу те речи, с обзиром на природу и карактер политичких преврата. То конкретно значи да када догађаји који садрже превратничке елементе почну да се испољавају унутар земље, криза је већ у поодмаклој фази, и интензивно се форсира од више различитих актера. У том случају, времена за деловање је све мање, због чега дефанзивне контраобавештајне службе раде „чвршће“ и на ивици, односно настоје да за што краћи временски период и у што већој мери успоставе контролу над завереничким структурама. У недемократским режимима су сурове у обрачуну са политичким неистомишљеницима, готово увек раде ван граница легалности и умешане су у најпрљавије послове. Због свега наведеног, имају посебну улогу у спречавању превратничког деловања.

Осим тога, дефанзивна контраобавештајна служба пресеца деловање страних обавештајних служби елиминисањем њених извора података и организује и непосредно извршава обмањивање непријатеља путем пласирања дезинформација. Пружа помоћ другим државним органима на плану контраобавештајне заштите, односно на плану адекватне заштите тајних података и објеката.⁴⁴⁵

Са друге стране, уколико се посматра улога дефанзивне контраобавештајне службе у контексту подршке превратничким снагама, оваква контраобавештајна служба објективно може највише

⁴⁴⁴ Исто;

⁴⁴⁵ Види опширније: Obren Ђорђевић, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 165;

помоћи успешном извођењу политичких преврата, јер заправо може да преузме „историјску одговорност“ (прогресивну или регресивну) и без учешћа других актера. То значи да дефанзивна контраобавештајна служба има капацитет не само да буде одлучујући субјекат успешно изведеног преврата, него и да самостално делује у превратничком смеру, на пример путем извођења државног удара.

Ресорна контраобавештајна служба ради на заштити одређених државних ресора или њихових делова. То су најчешће органи који спадају у безбедносно најосетљивије сегменте државне структуре. Контраобавештајна заштита⁴⁴⁶ има за циљ да онемогући инфилтрацију агентуре противника у ове органе и обезбеди тајне податке о њима. Између осталог, својим деловањем штити просторије органа и персонал који ради у њима.⁴⁴⁷

У том смислу, ресорна контраобавештајна служба може дати солидан допринос у спречавању превратничких активности, тиме што спречава инфилтрацију стране агентуре у осетљиве делове државног апарата, уз један плански и обазрив оперативни наступ. Недостатак ове врсте контраобавештајне службе је њена, условно речено, ограниченост само на поједине ресоре и делове државног апарата. Та њена зависност од других безбедносних субјеката, евидентно је чини делимично инертном у погледу контраобавештајне заштите од превратничког деловања.

Међутим, ресорна контраобавештајна служба може бити од приличне користи превратничким снагама, јер ће им омогућити приступ поверљивим подацима и могућност уградње кадрова превратничког покрета у најосетљивије сегменте режима који се напада. Преко ове врсте контраобавештајне службе, може се у одсудним и критичним периодима извршити привремена изолација појединих носилаца извршне и законодавне власти, и тиме изазвати делимично или трајно паралисање система, што свакако може допринети успешном извођењу политичког преврата.

Територијална контраобавештајна служба својим специјализованим методама и контраобавештајним мерама штити територију своје државе. Поред заштите територије, својим снагама безбедносно покрива и друге државне структуре, изузев оних органа

⁴⁴⁶ Контраобавештајна заштита је скуп мера, радњи и поступака органа безбедности, који се предузимају ради заштите тајних података, докумената, објеката, подручја, рејона, зона, као и лица која су ангажована на радним местима и пословима од посебног значаја за одбрану и безбедност земље, преузето из: *Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981, str. 229;

⁴⁴⁷ Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 165;

који имају сопствене контраобавештајне или службе безбедности. Разлози ефикасног истраживања послова, из делокруга надлежности, захтевају да територијална контраобавештајна служба буде присутна у свим деловима државе. У том циљу она изграђује своју организациону шему, зависно од административно-територијалне поделе државне територије, тако да је преко својих организационих јединица присутна на целокупном простору.⁴⁴⁸

Територијална контраобавештајна служба има изразито важну улогу у спречавању свих облика превратничког деловања, јер је по својој оријентацији најекспониранија и непосредно присутна на терену, у пуном смислу те речи. У већини држава под њеном контролом, између осталог налазе се и гранични прелази, који су од непроцењиве важности превратничким снагама. Због своје изложености и територијалног устројства рада, најбоље осећају политички и социјални „пулс“ народа, при чему имају и значајан број извора података⁴⁴⁹ из готово свих друштвених структура и слојева. Поред наведеног, у склопу превентивног деловања територијална контраобавештајна служба открива и идентификује изворе података страних обавештајних служби у структурама и на територији своје земље, прати њихове субверзивне активности ради утврђивања метода њиховог наступа и установљава објекте напада, односно предмете интересовања, а све у циљу благовременог откривања намера противника. На тај начин, контролом територије и њеног становништва, пружају ослонац уставном поретку, не само у борби против страних обавештајних служби, већ и против тероризма и тежих облика организованог криминала.

Превратничким снагама, територијалне контраобавештајне

⁴⁴⁸ Obren Ђорђевић, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985, str. 107;

⁴⁴⁹ Извори података је назив за посреднике преко којих се сазнају чињенице. У обавештајној или безбедносној служби извори података су: човек, документ, предмети и техничко средство. Човек је незаменљиви и најмасовнији извор података, а истовремено најсложенији извор сазнања (јер људска чула нису савршена, опажање и сазнајне могућности су ограничене и условљене способностима, стањем и односом човека према конкретној ситуацији). Објективност и прецизност сазнања зависе од склоности, искуства и стања (уплашен, раздражен). Документ је податак или подаци са трајно фиксираном садржином. Предмет или ствар је део материјалне природе, који има употребну вредност као извор података. Техничко средство су уређаји и направе којима се прикупљају подаци или служе као помагала човеку приликом прикупљања одређених података, преузето из: Obren Ђорђевић, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 138;

службе могу бити од непроцењиве помоћи, уколико се сврстају на њихову страну, јер им могу пружити логистику у свим видовима субверзивних активности, које су усмерене на паралисање и рушење политичког, економског или војнобезбедносног система земље. У одређеним случајевима, на превратничком таласу, припадници територијалне контраобавештајне службе могу да изврше заузимање и преузимање кључних политичких и административних институција, телекомуникационих центара, електро-енергетских објеката, трезора, банака, јавних предузећа, медијских кућа, саобраћајница, аеродрома, аутобуских и железничких станица, речних и морских лука, фабрика и друго. У ту сврху могу користити професионалне везе, које су стекли у тим институцијама током рада у територијалној контраобавештајној служби.

Посматрано са аспекта свакодневне праксе, без обзира на степен развијености одређеног друштва и строго дефинисан начин цивилне контроле (најчешће парламентарним системом), контраобавештајне службе и најизразитијих демократских друштва ће увек, по неком неписаном правилу, настојати да функционишу „до црвене линије“, наравно у границама законитости. То произлази из чињенице да против субверзивних, шпијунских, диверзантско-терористичких и других инкриминисаних активности, које су директно усмерене на рушење уставног поретка и угрожавање безбедности грађана, контраобавештајна служба мора да ради оштро и офанзивно, али упркос томе, никако не сме да крши закон, што свакако у појединим ситуацијама може представљати објективну потешкоћу.

Проблем настаје у недемократским друштвима када је потребно одредити до које мере контраобавештајна служба може да, условно речено, дотакне границу законитости у раду, јер су у вези са тим питањем мишљења увек опречна и међусобно супростављена. У том смислу, ауторитарне владајуће структуре су често спремне да толеришу контраобавештајним службама чак и крупније преступе, ако су им оне лојалне и конкретно утичу на њихов што дужи опстанак на власти. То посебно долази до изражаја у условима реалних претњи од извођења политичких преврата, када контраобавештајне службе раде знатно офанзивније и готово увек додирују границу законитости, што представља отежавајући фактор превратничким групама и организацијама.

Иако са формално-правног аспекта контраобавештајне службе су увек у подређеном положају у односу на водећу политичку гарнитуру у земљи и њену извршну власт, њихов утицај на политичке структуре може бити битан, а често и доминантан. То произлази из њихових овлашћења за примену специфичних метода и

средстава у циљу долажења до потребних информација, али и на основу монопола над најделикатнијим информацијама са којима располажу. У том смислу, контраобавештајне службе пружају политичком руководству информације које имају утицај на непосредно креирање државне политике, а на основу ауторитета личности које руководе са њима, поједини функционери служби могу креирати и одређене конкретне ставове у процесу политичког одлучивања.⁴⁵⁰

Истовремено, у кризним политичко-безбедносним ситуацијама, однос политичара на власти са шефовима контраобавештајних служби је значајно питање у свим државама. Политичари на власти воле шефове контраобавештајних служби када они предано и без задршке стриктно спроводе у пракси одлуке политичке власти. Владајуће политичке структуре понекада више цене оне информације које су у складу са њиховим жељама или политичким плановима, због чега поједини шефови контраобавештајних служби „улепшавају“ извештаје и информације, прилагођавајући их жељама владајуће политичке гарнитуре и својој будућој каријери на коју рачунају, запостављајући при томе објективност. У таквим случајевима долази до „информативне патологије“, јер се безбедносно интересантни догађаји не приказују онаквим какви јесу, него онаквим како политичари желе да их виде.⁴⁵¹

Поред наведеног, посматрано у ширем контексту, једна од највећих слабости односа између политичара и руководиоца специјалних служби (контраобавештајних и обавештајних) је што први не практикују да информишу специјалне службе о предузетим политичким акцијама, исходу разговора на високом нивоу са страним лидерима и о другим политичким питањима. Тада се шефови специјалних служби сусрећу са изузетно сложеним задацима, посебно приликом оцене и анализе спољнополитичких акција. Ипак, ове слабости имају и нека објективна оправдања, као што је на пример недостатак времена при доношењу горућих спољнополитичких одлука. Такав је био случај са Кисинџером у време Никсонове администрације, када је он имао више функција него што једна особа може да обавља (специјални помоћник председника, државни секретар, главни амерички преговарач, главни представник администрације у Конгресу, у односу са медијима и јавношћу). Лоши односи администрације са обавештајном заједницом у то време били

⁴⁵⁰ Андреја Савић, *Увод у државну безбедност*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000, стр. 57;

⁴⁵¹ Milivoje Levkov, *Izraelska tajna služba*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 135;

су последица и Кисинџеровог (не)оправданог страха од „цурења“ информација, не само ка другим земљама, већ и деловима Владе САД-а који су имали другачије погледе на спољну политику.⁴⁵²

С друге стране, као последица поремећених односа и недовољног поверења између политичког и безбедносног руководства одређене земље, може доћи до тога да контраобавештајна служба благовремено обавести политичко руководство о постојању индикатора који се односе на реалну претњу од извођења политичког преврата, а да то најужи политички апарат не прихвати сматрајући да је политичко безбедносна ситуација у земљи прихватљива или делимично нарушена. У том случају, кључне политичке институције наставиће да раде по устаљеном режиму, без било каквих додатних мера на плану контраобавештајне заштите, што ће допринети актерима превратничке акције да лакше реализују своје намере. Чак и у случају да политичко руководство после протеча одређеног временског периода установи негативност својих процена, може доћи до таквог степена усложњавања ситуације да контраобавештајна служба више не може утицати на ток догађаја и заштиту уставног поретка. Из тих разлога, неопходно је да аналитички сектор или сектор за стратегијско планирање контраобавештајне службе унапред сачини неколико модалитета могућег развоја кризе, како у случају непланиране појаве одређених компликација може благовремено заузети позиције са којих се могу заштитити интереси безбедносног система у предворју или током саме превратничке делатности.

У том смислу, Симић наглашава да „способност прилагођавања новим околностима је најважнија и најцењенија особина било којег стратешког мишљења и деловања“.⁴⁵³ Овај закључак је у потпуности исправан и релевантан. Међутим, у јеку превратничког процеса овај закључак се може посматрати „двојачко“ (наравно за онога ко жели да га тумачи на такав начин), па често представља „алиби“ појединим функционерима из владајућих државних структура да пређу на страну превратника.

У сваком случају, после откривања појавних облика превратничког деловања, потребно је извршити одређене промене у режиму рада контраобавештајне службе. То произлази из чињенице

⁴⁵² Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 80;

⁴⁵³ Dragan R. Simić, *Svetska politika, Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 183;*

да у периоду нормалних и свакодневних политичко безбедносних догађаја у земљи контраобавештајни апарат делује по устаљеном принципу и процедури. Међутим, приликом испољавања појавних облика превратничког деловања, доћи ће до одређених промена које ће се односити не само на начин рада, већ и на модалитет доношења одлука које би одговарале датој ситуацији.

Основна грешка је пасивно посматрање ширења кризе, јер се могућности за конструктивну акцију значајно сужавају. Због тога када се појави криза, требало би је пратити и ступити у акцију много пре него што досегне критичну тачку.⁴⁵⁴

Из наведених разлога, дефинисање опасности по националну безбедност захтева дословну вештину на високом нивоу. Када се говори о непријатељу мисли се на одређену земљу, суверену, са границама, државном војском у препознатљивој униформи. Међутим, када се ради о опасностима, није циљ дефинисати их територијално, већ функционално. Опасности, као ни тржиште, нису уско везани за државу, границе и идентитет.⁴⁵⁵

Сходно томе, Малапарте је још давно закључио да је за одбрану државе неопходно познавати вештину њеног освајања. Вештина одбране модерне државе регулисана је истим правилима која регулишу вештину освајања.⁴⁵⁶

Улога интерне обавештајне службе

Обавештајна активност представља укупно планско и контролисано деловање државних органа на прикупљању, обради и дистрибуцији информација о моћи, плановима страних држава, организација и лица, која могу угрозити безбедност субјеката и вредности које се штите.⁴⁵⁷

Због сложености саме структуре политичких преврата и активног учешћа више политичких, економских, безбедносних и других субјеката, појавни облици превратничког деловања могу се у почетној фази прво испољавати у иностранству, па тек онда на те-

⁴⁵⁴ Види опширније: Lawrence Freedman, *La strategie mondiale*, BORDAS, Paris, 1985;

⁴⁵⁵ Šimon Peres, *Novo postajanje*, BMG, Beograd, 1999, str. 55;

⁴⁵⁶ Курцио Малапарте, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд, 1992;

⁴⁵⁷ Томислав Ђурин, *Смисао обавештајне активности*, преузето из: Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 13;

риторији земље у којој се планира њено извођење, тим пре што је и савремена политичка теорија потврдила да су превратници готово увек тражили директну или индиректну подршку у иностранству.

Није ретка појава да поједине обавештајне службе своје субверзивне активности у правцу пружања подршке превратничким снагама спроводе са територије тзв. трећих земаља, при чему неки аутори користе и термин „рад под туђом заставом“⁴⁵⁸ (о овоме је делимично већ било речи у поглављу које се односи на ангажовање лица ради приступања завереничкој организацији). На тај начин, настоје да прикрију своју директну умешаност у завереничку активност, односно да у случају ескалације ширих међународних конфликта, одговорност пребаце на државу са чије територије су спроводили непријатељску делатност, најчешће уз накнадне конспиративне политичке уступке и компензације. Понекад се оваква активност са територије трећих земаља спроводи уз прећутну сагласност државног руководства тих земаља, а понекад се делује прикривено. Такође, обавештајни продор у државу – мету напада, не врши се искључиво агентурним радом на њеној територији, већ се таква активност може спроводити и са територије суседних земаља, ангажовањем целокупне регионалне резидентуре. Управо у таквим ситуацијама долази до изражаја улога обавештајне службе у спречавању превратничких активности, јер је она по самој својој природи оријентисана према споља, односно усмерена на прикупљање података из иностранства.

Без обзира на то што је обавештајна служба у политичком животу уопште, као и у историји међународних односа, а нарочито у историји ратова, играла веома важну улогу, која се најчешће у званичним историографијама не помиње или се њен значај неоправдано девалвира, она је и до дан-данас остала изван сфере озбиљнијег научно-историјског разматрања.⁴⁵⁹

Сам назив обавештајна служба указује на основну садржину њеног рада, која се првенствено односи на прикупљање пода-

⁴⁵⁸ Термин „трећа земља“ подразумева коришћење територије или безбедносних потенцијала одређене државе, најчешће привидно неутралне земље, ради извођења шпијунских, терористичких или неких других субверзивних активности. Примарни циљ овакве делатности односи се на намеру агресора да у што већој мери прикрије своје праве намере и тиме постигне већи степен конспирације, као и изненадност нпр. приликом организовања политичких преврата и томе слично;

⁴⁵⁹ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 465;

така од политичког, економског, војног и безбедносног карактера, као и других стратешких сазнања од интереса за што ефикасније функционисање државног апарата и целокупне земље уопште. С обзиром на њену специфичност, као и на методе и средства које примењује у циљу извршења предвиђених активности, најважније је да на самом почетку праћења појавних облика превратничке активности открије саму суштину, а то је евентуално постојање прикривених актера, односно организација или држава које се налазе иза завереника, активно им пружајући помоћ и подршку.

Прикривене актере у пракси је увек тешко открити, јер иза њих обично стоје владе појединих земаља са својим обавештајним службама и другим специјализованим организацијама за извођење субверзивних, психолошко пропагандних и специјалних операција.⁴⁶⁰

Овде је потребно нагласити да су припреме и извођење специјалних операција обавештајних служби посебни, али међусобно повезани и условљени делови јединственог процеса. Сложеност припрема и извођења специјалних операција снажно наглашавају проблем организационог повезивања и обједињавања свих тих задатака и функција (сарадњи и делатности) и њихово усмеравање ка јединственом операцијском циљу.⁴⁶¹

Под тим требало би посматрати и евентуално постојање узајамне везе између одређених регионалних и глобалних политичко безбедносних догађаја, односно интереса великих сила за спровођење сопствених политичких, војних или економских интереса, кроз директно или индиректно мешање у унутрашње послове суверених земаља.

Са друге стране, интерне обавештајне службе имају широк

⁴⁶⁰ Интересантно је да уколико се изврши анализа преовлађујућих садржаја у оквиру специјалних операција, долази се до закључка да су у оквиру истих најзаступљенија неоружана дејства обавештајних служби. Однос између оружаних и неоружаних садржаја је у толикој мери изражен да се може констатовати да оружани представљају додаток неоружаним садржајима у специјалним операцијама. Осим тога, специјалне операције се изводе у свим друштвеним условима, посебно у периодима политичких и безбедносних криза, и често се реализују и у мирнодопским периодима, види опширније: Милан Ј. Мијалковски и Веселин Б. Конатар, *Необавештајна роварења обавештајаца у лавиринтима специјалних операција*, Прометеј, Нови Сад, 2010, стр. 165-183;

⁴⁶¹ Милан Ј. Мијалковски и Веселин Б. Конатар, *Необавештајна роварења обавештајаца у лавиринтима специјалних операција*, Прометеј, Нови Сад, 2010, стр. 166;

дијапазон могућности да допринесу успешном реализовању политичког преврата. Најпре, завереничко језгро превратничког покрета или организације могу снадбевати поузданим и квалитетним информацијама, пружати им одређени вид заштите и водити рачуна о безбедности покрета, омогућити им контакте и у преломним моментима подршку из иностранства, обезбедити неопходна финансијска, техничка и друга материјална средства, односно пружити им комплетну логистику. Али све је то секундарно, у односу на то што интерна обавештајна служба може да допринесе превратничком језгру, а то је дезавуисање сопствене власти, односно недостављање тачних и поузданих информација политичком руководству земље, што са једне стране представља својеврсну велеиздају, а са друге „патриотски чин“, у зависности са које стране се посматра.

Почетна сазнања о превратничком организовању у одређеним случајевима могу се добити у међународној размени података обавештајних служби, уколико одређене државе имају политичко-економске, војно-безбедносне или неке друге интересе за ту врсту сарадње.

Сликовит пример је догађај из 1961. године, када је тадашњи француски председник Шарл де Гол наводно избегао атентат захваљујући израелској обавештајној служби, јер је она обавестила француску контраобавештајну службу о припреманом атентату, па је траса кретања Де Гола измењена у последњем часу, што је онемогућило заверенике да спроведу свој план.⁴⁶²

Улога страних обавештајних служби

Напомињемо да ћемо фокус нашег истраживања у оквиру овог поглавља усмерити према улози страних обавештајних служби у превратничком процесу и то са аспекта њихове улоге у насилном рушењу уставног уређења и политичког система одређене државе, а не у циљу пружања подршке страним – савезничким владама у њиховој борби против превратничког деловања, што историјски посматрано није био редак случај, посебно у току хладноратовских конфликта.

Када се разматра улога страних обавештајних служби у превратничком процесу, тешко је не отети се утиску да чак и најшири друштвени слојеви, условно речено лаички, често потенцирају улогу страног фактора у насилном рушењу политичког система, готово увек га персонификујући кроз рад страних специјалних служби.

⁴⁶² Dragutin Lukić, *Savremena špijunaža, Privredna štampa, Beograd, 1982, str. 129;*

Сходно томе, намеће се питање да ли је овакав општи и прилично распрострањени став, оправдан или се пак ради о паушалном изношењу пуких претпоставки.

Познато је да се улога специјалних служби, пре свих контраобавештајних и обавештајних у безбедносном апарату одређене земље, не своди само на послове који су везани за безбедност, односно очување националне сигурности, одбрану уставног уређења, откривање, документовање и пресецање деловања стране агентуре, борба против тероризма⁴⁶³ и најтежих облика организованог криминала итд. Та улога се огледа и у промовисању и остваривању националних интереса, било да се тај интерес посматра кроз јачање међународног положаја земље, унапређење билатералних и мултилатералних односа, прогресивнији економски развој, јачање културних веза, интегрисање дијаспоре и њено стављање у функцију матице, унапређење и осигурање равноправног положаја свих етничких заједница, стварање правних услова за сигурност страних инвестиција, поверење у управно извршне органе власти, посебно у сегменту сузбијања корупције и много других улога које специјалне службе својим непосредним ангажовањем остварују.

То конкретно подразумева да пре него што једна држава покуша да врши утицај на другу државу или државе, она би требало да прикупи одређене податке о спољнополитичким субјектима који је окружују. Од тога колико држава добро прикупља и служи се информацијама зависиће коришћење њених других способности, као и начини на које она тежи да постигне те циљеве. После упознавања са ситуацијом која постоји у међународним односима и ут-

⁴⁶³ Према Симеуновићу, „као вишедимензионални политички феномен савремени тероризам се може теоријски најопштије одредити као сложени облик организованог, групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен застрашујућим брахијално-физичким и психолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити 'велики циљеви' на начин непримерен датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају“, Dragan Simeunović, *Terorizam*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 78; Тероризам може заузети посебно место у извођењу свих облика политичких преврата. Као такав може представљати и ембрион савремене револуције, посебно ако је идеолошки или верски фундиран.

врђивања спољнополитичких циљева,⁴⁶⁴ обично се приступа избору средстава која су погодна, односно чине се подобним за постизање односних циљева у контексту постојеће ситуације. Другим речима, када се једном одреде циљеви, одлучиоци о спољнополитичким питањима морају покушати да претворе или „преточе“ способности којима држава располаже у утицај који је потребно извршити да би се постигли односни циљеви, односно оствариле спољнополитичке одлуке.⁴⁶⁵ А то је управо један од приоритетних задатака обавештајне службе у државном апарату сваке земље. Истовремено, владама су потребна сазнања о способностима и рањивости других држава, а у првом реду о њиховој економској и војној снази. Знање о томе колико је јак противник или супарник, помаже да се одлучи како да се одговори његовим претњама и обећањима, али и како да се прети, обећава или блефира, због чега би највећи део обавештајног рада требало да се састоји у прикупљању информација наведене врсте.⁴⁶⁶

Наравно, уколико одређене владе или интересне групе, које на пример могу бити прикривене иза мултинационалних корпорација, извозничких лобија и томе слично, затраже помоћ својих резидентних субјеката, односно матичних држава, политичка руководства тих земаља, по логици ствари, издају налог својим специјалним службама да спроведу дате интересе у држави – мети напада.

⁴⁶⁴ Спољну политику једне државе одређују њени интереси и интереси важних друштвених група у тој држави, најчешће економски интереси тих група (спољна трговина, трансфер капитала и сл.), а затим безбедност државе, тј. одупирање спољним притисцима, одбрана владајућих вредности („слободни свет“, насуспрот „тоталитаризму“). Збир свих тих интереса обично се назива општим именом „национални интереси“. Од немалог значаја је географски положај земље, њен однос према суседним државама, саобраћајне везе, тј. њихове предности (нпр. приступ мору) и недостаци, те способност државе за одбрану територије. Најзад, у савременој науци о политици, као и у традиционалној, истиче се улога или утицај владајућих личности на спољнополитичка збивања. Међу инструментне спољне политике убрајају се дипломатија, војна моћ, економска политика и спољнополитичка пропаганда. Поред тога, поготово у новије доба, важан сегмент спољне политике чини инострана помоћ, превасходно војна, слање (или примање) разних стручњака и саветника, образовање војног персонала и томе сл., види опширније: Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007, стр. 159-160;

⁴⁶⁵ Zlatko Isaković, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1998, str. 116;

⁴⁶⁶ Исто, стр. 117;

Такве активности се најчешће спроводе у оквиру специјализованих сектора обавештајних служби, који својом офанзивном делатношћу, било са своје територије или са територије неке од других, односно трећих земаља, спроводе обавештајну активност у циљу насилног рушења уставног уређења државе мете напада. Наравно, тим активностима претходе дуге припреме, које чак могу потрајати и више година и представљају сложен процес, са увек неизвесним исходом.

У том смислу, делатност стране обавештајне службе је веома широка и разноврсна, и обухвата готово све области политичког, економског, војног и безбедносног живота земаља за које је заинтересована. Иако по правилу обједињена и централизовано руковођена, обавештајна служба се као део државног апарата може састојати и из посебних организационих јединица, специјализованих за обављање одређених обавештајних и субверзивних делатности.⁴⁶⁷

Обавештајна служба представља и специфичну компоненту извршне власти државе првенствено зато што своје наменске задатке најчешће извршава применом тајних облика и метода у њеном безбедносном окружењу (иностранству), а постигнуте резултате углавном користе највиши административни државни органи. Квалитетно деловање обавештајне службе, наравно умешно искоришћено од највиших државних органа, у великој мери доприноси да се спрече изненађења у спољној и унутрашњој политици матичне државе. Међутим, презасићеност безбедносног окружења сувереним и несувереним актерима, који осим јавних делатности осмишљавају и спроводе разноврсне тајне делатности и тиме постају веома непредвидљиви, константно представљају велики изазов за обавештајне службе сваке државе. Димензије и карактер таквог тајновитог безбедносног изазова су такве да обавештајне службе државе имају ограничене могућности да их свестрано и квалитетно сагледавају, без обзира на то што њихови припадници наглашено уважавају начело свеобухватног деловања. Зато су многе државе за суочавање са оваквим преобимним и разноврсним изазовима формирале две или више обавештајних служби, задужујући сваку од њих да тежишно сагледава (истражује) одређени сегмент сложеног мозаика изазова и претњи.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ *Vojna enciklopedija* – šesti deo, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975, str. 216;

⁴⁶⁸ Милан Ј. Мијалковски и Веселин Б. Конагар, *Необавештајна роварења обавештајца у лавиринтима специјалних операција*, Прометеј, Нови Сад, 2010, стр. 50;

Тако на пример, да би се превратнички процес успешно финализовао, у којем би се као успех политички преврат одиграо у свом пуном капацитету, неопходно је да страна обавештајна служба успешно изврши низ поступака, који би се у најопштијем смислу сводили на следеће. Најпре, да би се разумели политичко-економски и војно-безбедносни процеси у једној земљи, неопходно је да се изврши анализа свеукупне друштвене ситуације, са акцентом на политичке, економске, војне, безбедносне, медијске, једном речју, на све оне структуре које имају важну улогу у савременом друштву.

Постепеним и планским прикупљањем јавно доступних, али и тајних података, долази се до одређеног почетног фонда сазнања, који уз добар аналитички рад за релативно кратак временски период може дати и одређене „охрабрујуће“ резултате. Упоредо са тим, ради се на стварању агентурне мреже, која је основ и кључни императив сваке обавештајне службе, јер без агентурног рада нема ни обавештајне, односно шпијунске делатности. Процес стварања агентуре у одређеној држави је вишеслојан и мукотрпан процес, и условљен је многим субјективним и објективним потешкоћама.

Те околности се огледају кроз више чинилаца, при чему су пресудни они који подразумевају међународни положај и углед земље, спољнополитички утицај, степен економског развоја, перспектива међународног положаја и томе слично. Разумљиво је да ће се агентурна мрежа⁴⁶⁹ лакше формирати у одређеној земљи уколико држава која напада, у овом случају агресор, има већу специфичну тежину у међународној заједници, јер ће потенцијални агенти њене обавештајне службе, кроз организован однос видети одређену перспективу и у крајњој линији свој интерес, који може бити вишезначан и мотивисан различитим поривима, почев од идеолошких, материјалних, па надаље.

Рад са агентуром представља есенцију оперативног рада

⁴⁶⁹ Формирање агентурне мреже представља сложен процес о којем би се могла сачинити читава теоријско-емпиријска студија. Међутим, кључно је правило да се свака агентурна мрежа мора тако конституисати, да у случају деконспирације неког од чланова агентурне мреже, односно агента, не дође до „провале“ целе мреже, јер то може изазвати несагледиве и изразито негативне последице по специјалну службу која је ту мрежу формирала и користила. Види опширније: Анатолий Евгеньевич Ивахин и Павел Яковлевич Прыгунов, *Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб*, КНТ, Москва, 2008, стр. 196-257;

сваке обавештајне службе, и он је пресудан за успех сваке акције, у конкретном случају превратничког процеса. Када се дође у фазу да се агентурна мрежа стави у функцију прво дестабилизовања, па затим и рушења уставног поретка једне суверене земље, може се закључити да се ради о малтене крајњој фази, готово о фази извршења, јер из таквог статуса више нема повратка на старо стање. Чак и да се одустане од првобитних намера, остаје отворен обавештајни фронт између две земље, који се у перспективи тешко може решити чак и активном спољном политиком и међународним посредовањем. То делимично произлази из чињенице што су обавештајне структуре сваке земље прилично сујетне и тешко подносе неуспехе, а у крајњој линији и читаву своју улогу су посветиле извршењу задатака таквог карактера, уколико државно руководство од њих то затражи. Паралела са наведеним, може се исказати и на примеру војних лица, која су целокупно школовање и војну службу подредили обуци и вежбама за ратне операције, и која упркос томе што знају какве страхоте и несрећу са собом носе ратна разарања, ипак, условно речено, живе и раде за то.

Страна обавештајна служба у превратничком процесу никада не губи време, већ напротив прогресивно делује настојећи да искористи сваку околност за још офанзивнији продор у државни апарат земље – мете напада. Константно осмишљава и инструише агентурну мрежу, даје јој конкретне задатке и задужења, и води рачуна о контраобавештајној заштити својих активности.

Кључне мете напада стране обавештајне службе у превратничком процесу су извршни и законодавни органи власти. Од извршних органа власти, у приоритетном фокусу су кабинети председника и премијера, министра одбране, министра спољних и унутрашњих послова, директора специјалних служби, министра информисања и министра финансија. Од законодавних органа власти, страна обавештајна служба усмерава свој рад према Кабинету председника Скупштине, уставном и врховном суду, и државној изборној комисији, која може имати веома значајну улогу, што су и примери из новије политичке теорије показали, посебно приликом реализовања обојених револуција у појединим државама некадашњег Совјетског Савеза. Улога законодавних органа може бити у истој мери ефикасна као и улога извршних органа у превратничком процесу, јер законодавни органи иако немају извршну власт, широким дијапазоном мера и одлука могу је потпуно паралисати, што свакако ствара погодну

климу за деловање превратничких снага.

Делатност страних обавештајних служби у држави у којој превратнички процес добија на свом замаху, најчешће се одвија кроз укључивање припадника те службе у различите мисије које се баве, на пример, надгледањем тока изборног просеца, као и кроз рад агената под покровитељством хуманитарних или привредних организација.⁴⁷⁰

Страна обавештајна служба, посебан правац у свом раду посвећује и невладином и медијском сектору, који делује у држави – мети напада. О позитивним улогама и значају невладиних организација у савременом демократском друштву излишно је говорити, јер оне чине један од кључних стубова контроле и побољшања рада сваке извршне и законодавне власти. Међутим, баш због тог значаја и улоге у друштву, невладине организације представљају један од приоритета страних обавештајних служби, јер се коришћењем њихових капацитета могу остварити бројни обавештајни циљеви. Такође, продор у медијски сектор једне суверене земље за страну обавештајну службу је одувек био императив. Најшире посматрано, тај продор се може извршити на два начина. Први начин подразумева публикување или реемитовање пропагандних садржаја, најчешће информативног карактера, у појединим штампаним или електронским медијима, док се други начин односи на финансирање и креирање уређивачке политике тзв. независних медија. У том смислу, коришћењем префикса „такозваних“ у квалификовању наведеног типа медија, не изражава се подругљив карактер према њима, већ се само износи становиште о релативности таквог положаја, јер је независност у данашњем вртлогу међународних политичких и безбедносних односа често веома недефинисана и апстрактна категорија.

Осим тога, објективно и непристрасно посматрано страна обавештајна служба својим методама планира, организује и спроводи активности, којима подрива постојећи уставни поредак и доприноси некад негативним, а некад позитивним променама у структури једне државе.

Када је у питању субверзивна активност страних обавештајних служби, требало би истаћи да је њена примарна активност и

⁴⁷⁰ Види опширније: Александр Эрикович Гапич и Дмитрий Александрович Лушников, *Технологии цветных революций*, РИОР, Москва, 2010, стр. 27;

стратешки циљ субверзија⁴⁷¹ као облик дестабилизације друштвено-политичког система одређене земље. То значи да она има офанзивни карактер свога деловања, јер превазилази оквире својих одбрамбених потреба и директном субверзивном активношћу угрожава суверенитет друге државе, што често проузрокује и дестабилизације на ширем регионалном плану.

У субверзивне сврхе, стране обавештајне службе користе огромне материјалне и техничке могућности, и брижљиво изграђену методику придобијања људи за одређене политичке циљеве. Активност се спроводи у склопу стратегијског концепта индоктринације, а крајњи циљ је промена постојећег друштвено-политичког и економског система у нападнутој земљи. Међутим, она има, поред стратешких, и непосредне тактичке и специфичне циљеве, срачунате на изазивање дестабилизације. Томе претходи придобијање или јачање подршке за сопствену политику и друге, посебно идеолошке вредности (које се стално глорификују и популаришу), а у вези са

⁴⁷¹ У осмишљавању и реализовању субверзивних активности у циљу насилног свргавања са власти водеће политичке личности и пружања директне подршке револуционарним групама или организацијама, офанзивне обавештајне службе користе неколико модалитета свог оперативног наступа према одређеној држави – мети напада. Тако на пример, Стефен Дорил, британски историчар, описујући последњих 50 година специјалних операција британске обавештајне службе у том правцу, навео је неколико модалитета офанзивног рада. Први модалитет подразумева формирање паравојних група из редова опозиционих политичких странака или уколико такве формације већ постоје, успостављање комуникације са водећим личностима из наведених милитантних група у правцу њиховог стављања у функцију извршења атентата. Са аспекта обавештајне службе, овакав модалитет може имати одређене негативности, јер не постоје објективне могућности да се у потпуности успостави контрола над свим сегментима операције, што може проузроковати неуспех и омогућити одређену предност супарничкој страни. Други начин се своди на убацивање диверзантско-терористичких група, специјално обучених за субверзивна дејства, које би покушале атентат на носиоца врховне власти, експлозивом или снајпером. Такав вид наступа, омогућава страном обавештајној служби неупоредиво боље услове за организовање и усмеравање целокупног тока операције, међутим у случају откривања диверзантско-терористичке групе, последице могу бити катастрофалне, због деконспирисања субверзивних активности стране обавештајне службе и њеног директног мешања у стварање или генерисање политичко-безбедносне кризе у једној сувереној држави. Трећи модалитет подразумева стварање услова да се атентат на носиоца врховне власти одређене државе, реализује приликом његове званичне посете трећој земљи и то активирањем експлозива на погодном месту (нпр. у тунелу) или изазивањем саобраћајног удеса, види опширније: Dorril Stephen, *MI 6 Fifty years of special operations*, Fourth Estate, London, 2001;

тим промену ставова и идеја што већег броја људи, нарочито оних који могу имати шири утицај у својој земљи.⁴⁷²

Својим наступом страна обавештајна служба, поред психолошких и субверзивних дејстава, активно учествује у организовању и реализовању специјалних операција о чему је већ било речи. Међутим, неопходно је додати да се у јавном животу наведени појам често приписује оружаним формацијама војске и полиције. Међутим, иако сматрамо да то тумачење у одређеној мери има основ за такву претпоставку, сматрамо да су специјалне операције „специјалитет“ обавештајних служби, јер су од њих планиране и непосредно вођене. Оне не морају имати искључиво милитантан карактер, већ се могу реализовати и без учешћа оружаних снага, односно активношћу оперативног састава и агентурне мреже. У обавештајним службама некада се покрећу специјалне операције по више различитих основа, на пример, ради врбовања посебно безбедносно-интерсантног лица, које је инкорпорирано у структури од виталног значаја, уградње оперативно-техничког средства у одређени објекат, затим ради изоловања појединих припадника терористичких и других непријатељских формација (у циљу њиховог привођења правди), ширења лажних вести и других дезинформација, пласирања агената у седиште државног апарата стране земље и томе сл. Сходно томе, када је реч о специјалним операцијама усмереним на револуционарна дејства, евидентно је да се ради о широком спектру дејства обавештајних служби, која се користе ради остварења приоритетног циља – насилног рушења уставног уређења.⁴⁷³

У прилог оваквим видовима субверзивних активности иде и чињеница да данас више није тајна да је британска обавештајна служба МИ6 још средином педесетих година формирала специјализован оперативно-аналитички тим „Special Political Action“ који је био задужен за организовање и спровођење државних удара и пучева, атентата, вођења тајних радио-станица у циљу психолошко-пропагандног деловања, растурања међународних конференција у земљама Трећег света, вођења и финансирања политичких кампања, као и утицаја на коначан исход

⁴⁷² Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 483;

⁴⁷³ Марко Парезановић, *Улога обавештајних служби у политичком преврату*, Култура безбедности у 21. веку – зборник радова, Култура полиса – посебно издање, Нови Сад, 2012, стр. 393;

избора у одређеним државама.⁴⁷⁴

Сликовит приказ специјалних операција садржан је и у оквиру такозване Биселове доктрине, чији је идејни творац Ричард Бисел, бивши припадник ЦИА. Он их класификује као:

1. пружање политичких савета и препорука;
2. подмићивање неког појединца;
3. финансијска подршка и „техничка помоћ“ политичким партијама;
4. подршка приватним организацијама, укључујући и радничке синдикате, пословна предузећа и друго;
5. тајна пропаганда;
6. „приватна“ обука појединаца и размена особља;
7. економске операције;
8. парамилитарне или политичке акције намењене за свргавање или подржавање неког режима. Паравојне акције не обухватају директне и отворене нападе на суверенитет друге земље, прати их развој црног тржишта, трговина дрогама, прање новца, корупција и ширење културе насиља, и употреба забрањеног оружја којим се врши неселективно насиље;
9. покушаји атентата.⁴⁷⁵

Поред наведеног, према овој доктрини специјалне операције се могу класификовати на различите начине: зависно од степена и врсте тајности која је потребна за њихово спровођење, према њиховој законској оправданости, њиховој злонамерности или непријатељском карактеру.⁴⁷⁶

У оквиру значајних метода деловања страних обавештајних служби ангажованих на плану дестабиловања политичко безбедносних прилика у одређеној држави спадају и психолошко-пропагандна дејства. Под тим се подразумева широк спектар дејстава која се примењују у циљу дестабиловања политичког руководства земље, као и на плану јачања унутарполитичких сукоба и слабљења

⁴⁷⁴ Aleksandar Trifoni, *Obaveštajne službe i prisluškivanje*, Radunić, Beograd, 2001, str. 189;

⁴⁷⁵ Speech by Richard M. Bissell, *Before the Discussion Group on Intelligence and Foreign Policy, run by the Council on Foreign Relations*, January 1968, преузето из: Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 178;

⁴⁷⁶ Види опширније: Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, београд, 2010, стр. 179;

морала. Дезинформисање представља један од облика психолошко-пропагандне активности обавештајних служби, а изводи се тако што се противничкој страни пласирају лажне или полуистините информације. Подразумева и планско, смишљено и организовано деловање на плану ширења и пласирања дезинформација,⁴⁷⁷ да би се противник довео у заблуду о стварној ситуацији или о одређеном податку и тиме навео на погрешне закључке и предузео одређене активности, или се пак уздржао од њих. Постоји више начина пласирања дезинформација. Најчешће се изводи ширењем лажних вести путем електронских и штампаних медија, појединих лица која имају објективне могућности да у одређеној држави пласирају дезинформацију (нпр. дипломате, новинари и сл.), али и посредством агената двојника,⁴⁷⁸ који се истовремено налазе у контакту са две различите и међусобно супротстављене обавештајне службе. Приликом пласирања дезинформација посредством агената двојника најчешће се прибегава пласирању полуистина, с обзиром на то да уколико би се пласирале искључиво лажне информације, страна којој се упућују такви подаци убрзо би открила такву активност и увидела да се ради о дезинформисању. Ефикасним пласирањем дезинформација стране обавештајне службе стичу предност над контраобавештајном служ-

⁴⁷⁷ Дезинформација (фр. *des* – уништавање, спречавање и лат. *information* – обавештавање) лажно информисање, нетачан податак. Може бити измишљена, делимично нетачна или мешањем других чињеница и коментара искривљено обавештење. Употребљава се ако се обавештење темељи на подацима који нису противречни, ако се оснива на стварним условима и, као таква, прихватљива за субјекте којима је намењена, преузето из: Obren Ђорђевић, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 55;

⁴⁷⁸ Агент двојник је посредник између две обавештајне службе, „жива веза“, са циљем обостраног праћења интересовања, метода и средстава противника у одређеном периоду. У процесу двојне игре стално је присутна дилема којој служи агент двојник стварно припада, а могуће је више варијанти његовог коришћења. Нарочито је подесан – у случају да је његово уграђивање добро изведено – за пласирање дезинформација супротној страни чиме се она одвраћа или наводи на жељене правце обавештајног истраживања, Андреја Савић, Увод у државну безбедност, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000, стр. 87; Поред наведеног Двојник је агент кога је открила и ухватила противничка контраобавештајна служба, па га врбовала, с тим, да привидно остаје агент обавештајне службе за коју је и пре хватања радио, али по задацима и за потребе противника контраобавештајне службе. Један од метода контраобавештајне службе којим се прати активност стране обавештајне службе, и то, како њен метод рада, тако и садржина обавештајног истраживања, Obren Ђорђевић, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 74;

бом и усмеравају њен рад у погрешном правцу. Уколико се благовремено не установе грешке, последице ће у смислу контраобавештајне заштите од свих видова политичких преврата бити погубне, односно оне ће онемогућити успостављање адекватне контроле над даљим развојем политичко безбедносних догађаја.

Као специфична организација, страна обавештајна служба је стално у центру спољнополитичких збивања. Она прати и анализира догађаје од њеног значаја, али и припрема предлоге и акције за нарушавање или потпуни распад система безбедности других држава. Као значајна и витална институција она несумњиво битно утиче на развој билатералних и мултилатералних односа, па и комплетних збивања у међународној заједници.⁴⁷⁹

С обзиром на то да револуцијама увек претходи појава сложене политичко економских или војно-безбедносних криза, стране обавештајне службе и друге организације које спроводе субверзивну активност, посредством својих механизма могу утицати на изазивање нових конфликта, али и на коришћење већ постојећих у циљу реализације интереса својих држава или неких других организација од утицаја. У оба случаја, криза се интензивно користи.

Чест је случај да се ангажовање страних обавештајних служби готово уопште не испољава, а да је истовремено њихова активност у том правцу изразито интензивна. То произлази из методике њиховог деловања и коришћења начела конспиративности као једног од основних метода у раду.

Сматра се да разни облици завереничког деловања унутрашњих екстремиста долазе на прво место по свом значају и могућим последицама по безбедност државе и опстанак уставног поретка, на основу чега превратничка дејства представљају један од основних облика тајних субверзивних активности обавештајних служби.⁴⁸⁰

Да би дошла до тајних информација политичког карактера, резидентура⁴⁸¹ стране обавештајне службе развија односе са потен-

⁴⁷⁹ Милан Петковић, *Тајни ратници*, Тетра ГМ, Београд, 1996, стр. 8;

⁴⁸⁰ Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 227;

⁴⁸¹ Резидентура представља групу лица која се баве обавештајним радом, као посредници између обавештајног центра и агената. Резидентура преноси инструкције и усмерава активност агената и других лица у шпијунској мрежи, а од њих прима извештаје и доставља их обавештајном центру, Мило Бошковић, *Криминалошки лексикон*, ИП Матица српска, Нови Сад, 1999, стр. 300;

цијалним агентима за политичку акцију, како из редова власти, тако и из редова опозиције. Стварање веза са политичким естаблишментом најчешће тече без потешкоћа, јер припадници страних обавештајних служби у својству дипломатско-конзуларних представника имају одличну легенду⁴⁸² за успостављање иницијалних контаката на разним састанцима, пријемима, коктелима и другим дипломатским облицима комуникација.⁴⁸³

У том контексту, иако је окупација америчке амбасаде у Техерану 1979. године представљала једну од најтежих повреда Бечке конвенције о дипломатско конзуларним односима, која је икад забележена, њени резултати, односно објављивање докумената који су указали на директно учешће администрације САД-а не само на рушењу исламске револуције, већ и на присуство обавештајног пункта ЦИА из којег се координирала субверзивна активност и против суседних земаља. На основу тога, евидентно је да је у савременој пракси међународних односа, коришћење дипломатско-конзуларних функција у обавештајно-шпијунске сврхе, одавно постало „рутинско правило понашања“.⁴⁸⁴ Такав оквир, данас је у савременим спољнополитичким односима, практично незаменљив, односно ниједна држава, која настоји просперитету, не жели да се одрекне таквих могућности, како не би угрозила сопствену безбедност, али и свеукупни кредибилитет у међународној заједници.

Пошто не постоје довољна разграничења у оквиру међународно-правних регулатива у вези са методима и средствима које дипломатско-конзуларна представништва примењују у процесу обавештавања о „условима и развоју догађаја“ у земљи пријема, односно у вези са карактером извора (отворени или затворени), отвара се питање разграничавања службене делатности и обавештајног рада. Јер, упркос ослањању на отворене изворе и ле-

⁴⁸² Легенда (лат. *legere* – читати), измишљена или делом конструсана прича, којом се прикрива стварна биографија одређеног лица да би се противник довео у заблуду. Легенду најчешће користи обавештајна и служба безбедности приликом уграђивања извора података (обавештајца или агента) у структуре противника. Да би се постигао жељени ефекат легенда би требало да је одговарајућа, прилагођена изабраном лицу, годинама старости, образовању, датим особеностима средине из које потиче, приликама средине противника и друго, Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 187;

⁴⁸³ Agee Philip, *CIA dnevnik agenta*, Globus, Zagreb, 1975, str. 66;

⁴⁸⁴ Fran Višnar, *Špijunaža i kontrašpijunaža*, Alfa, Zagreb, 1991, str. 113;

галне методе обавештавања, тајни начини прибављања података су изузетно значајни, с обзиром на то да се ради о заштићеним тајнама државе које би, ако дођу у посед друге државе, нанели штету безбедности и одбрани земље. У обавештајној пракси је земља домаћину препуштено да одреди црту разграничења, док земља која акредитује дипломатско-конзуларне представнике унапред припрема легенде и адекватне демантије у случају откривања обавештајне делатности дипломатско-конзуларног представништва, пошто то изазива озбиљне последице у међудржавним односима. Због овакве тесне повезаности ове две функције, за приказ активности дипломатско-конзуларних представника у употреби је термин информативно-обавештајна делатност. Истовремено, дипломатско-конзуларна представништва приликом „редовних“ дужности у иностранству, остварују званичне контакте са држављанима земље домаћина у разним институцијама – политичким, економским, културним, здравственим, спортским и другим, радним организацијама и томе слично. У оквиру ових контаката често је инволвиран и неформални део, када се ствара опуштена и лежерна атмосфера у којој се о разним темама отвореније и слободније говори. Овакви контакти су најприсутнији у квантитативном смислу, али су преваходно у функцији стварања услова за квалитетнију обавештајну делатност, односно за успостављање пријатељског, личног контакта који у том смислу пружа далеко веће могућности. Ти лични контакти подразумевају остваривање међусобног односа прожетог пријатељством, поверењем и симпатијама. У њему постоје две стране: она која прикупља обавештајне податке и има смишљен и плански наступ, а друга прихвата однос без сагледавања ове позадине. У оквиру таквог односа, који је достигао ниво интензивног дружења, нестају предрасуде и тајне, па се отворено разговара о свим питањима. Ови контакти могу проузроковати веома штетне последице за земљу домаћина, отворити разне шпијунске афере и томе слично.⁴⁸⁵

Поред наведеног, интересантно је да Француска буржоаска револуција из 1789. године, поред тога што је срушила феудално уређење у Француској и на таласу тих идеја крчила пут другим државама у рушењу феудализма као облика друштвеног система, она је обележила и један куриозитет који се везује за почетке превратничких активности обавештајних служби. Наиме, у

⁴⁸⁵ Андреја Савић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 161-162;

Француску су масовно почеле да долазе присталице Француске револуције, како би помогле у борби против феудалних интервената и учвршћивању тек освојене власти. Тада се први пут у историји применило масовно убацивање агентуре под видом политичких емиграната, посебно из Аустрије, Пруске и Енглеске, која се ослањајући на унутрашњу реакцију у Француској, организовала и извршавала диверзије и атентате на истакнуте вође револуције.⁴⁸⁶

Положај, значај и улога војног фактора

Војни фактор је један од главних актера свих преврата који су се одвијали у савременој политичкој историји. Сам по себи војни фактор представља један од кључних стубова сваког савременог друштва и као такав незаобилазан је чинилац у свим значајнијим друштвеним кретањима у савременој држави.

Када се у феудалној епохи владајућа класа у великој мери идентификовала са оружаним снагама, као и у свим оним друштвено-политичким системима где су носиоци политичке власти, владар и његова околина, сматрали војску и ратовање својим основним позивом, није се јављао, нити се могао јавити проблем односа војног и политичког фактора, јер они нису били разлучени ни персонално, ни интернационално. Чини се да има довољно основа за тврдњу да читав овај проблем добија јасније контуре тек са успостављањем друштвено-политичких система заснованих на принципима поделе власти, и мање или више јасној правној дефинисаности и ограничености државних органа и функција. Али ово ново устројство друштвено-политичких односа није донело на свет само проблем односа војних и политичких власти, већ и једно његово потенцијално или стварно решење. Један вид подређености јавне власти уопште демократској контроли била је и подређеност војне власти политичкој.⁴⁸⁷

У светлости класичних закона војног устројства, војска је формално ван политике. Стварно, она то никада није била. Иза класичних вредности војне етике (ред, дисциплина, хијерархија, послушност и оданост интересима отаџбине) крије се политички интерес владајућих структура, који је прерушен у рухо ста-

⁴⁸⁶ Види опширније: Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 19;

⁴⁸⁷ Види опширније: Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 197;

рања о заштити интереса друштвене заједнице.⁴⁸⁸

У данашње време, са новом друштвеном садржином и у новом руху, војни фактор се јавља као један од најозбиљнијих и најакутнијих проблема нашег времена. Није реч само о повећаним могућностима да војне структуре на овај или онај начин преузму политичку власт и читаву државну управу у своје руке или успоставе неки облик индиректне доминације. Реч је пре свега о томе, да је у склопу опште тенденције јачања државног апарата и разних облика државне контроле над друштвеним животом, нарочито много порастао утицај војних схватања и интереса на државну политику, као и на мотиве који руководе државно регулисање најразличитијих видова друштвене активности. Данас се може говорити о томе да је углавном порушен зид који је одвајао војну организацију од друштва и његовог свакодневног живота, али то не значи демократизацију армије, њено приближавање друштву, него пре милитаризацију друштва.⁴⁸⁹

Армија као саставни део војног фактора увек је била важан, а негде и пресудан субјекат у политичкој организацији и политичком животу једне земље. У појединим периодима она се јавља као основна политичка снага или као арбитар који оцењује, мења и успоставља политички поредак – често преузимајући у своје руке центар политичког одлучивања. Демократска теорија и пракса теже да се армији одреди положај институције који је одређен уставом и одлукама Скупштине и владе, и да се потчини њиховој контроли. То тражи и посебну демократизацију армије.⁴⁹⁰

Оно што питање односа војних и политичких власти или, шире посматрајући, питање милитаризма чини јако актуелним, јесте чињеница да су из савременог друштвеног живота ишчезле неке битне премисе које су чиниле реалну основу класичне концепције о супермацији политичких власти над војним. Прва и основна таква премиса била је демократска контрола друштва над апаратом јавне власти, над владом и њеним органима. Та контрола повремено долази у питање, јер је у пракси постала само формална или бар недовољно ефикасна, због снажне афирмације етатистичких тенденција везаних са новом улогом држа-

⁴⁸⁸ Ejub Kućuk, *Militarizam*, Izdavačko preduzeće Rad i Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977, str. 175;

⁴⁸⁹ Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 201;

⁴⁹⁰ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 47;

ве у економском животу и организацији националне безбедности, и са све већом концентрацијом стварне друштвене моћи и власти у рукама циновских хијерархијски организованих институција, као што су, пре свега, државна војна и цивилна машинерија, привредни олигополи и организације водећих политичких партија. Због тога, проблем односа војних и политичких власти појављује се у једном новом светлу, и добија различите димензије и садржај у разним типовима савременог друштва.⁴⁹¹

Историјски развој армије као оружане снаге везан је за развој људске заједнице, јер је војна организација – и по свом саставу и међусобним односима, по свом животу и задацима, као и опремљености – и у робовласничком, и у феудалном и у капиталистичком поретку, као и данас у савременом свету, увек носила и носи печат одређене епохе и била њен животни одраз. У време распадања првобитне људске заједнице и њеног раслојавања на класе, око племенских вођа и њихових сарадника ствара се оружана пратња као ослонац њихове моћи и оруђе силе за одржавање у покорности угњетених и за освајачке ратове ради потчињавања других генсова и племена, одузимања њихових материјалних добара и прибављања нове радне снаге (робова). Ту је и клица првих оружаних снага које у робовласничком друштву израстају код старих Египћана, Асираца, Вавилонца, Персијанаца, Грка, Римљана и других народа у различите војне формације. У феудалном поретку оружане снаге носе обележје феудалних друштвених односа и територијалне расцепканости, тако да и војна организација стагнира и нема никаквог напретка у развоју војне мисли. За средњи век, све до половине XIII века, карактеристично је да је то век малобројних војски, јер феудалци нису могли са својим приходима издржавати бројно јаку војску. Већ од XIII века и даље јављају се организоване плаћеничке најамничке војске познате у Италији под именом „Compagnie di ventura“, затим швајцарски најамници и немачки најамници звани „Landsknecht“, који својом организацијом утичу на даљи развој војне организације у другим европским земљама. Француска, Италија и Аустрија стварају по узору на Швајцарску своје пешадије, које су биле стајаће плаћеничке војске. Карло VII је у Француској образовао 1445. године прву стајаћу војску свога доба од домородаца јачине 15 чета од по 600 људи и 9.000 коњаника. Настале друштвене промене, затим проналазак барута и ватреног оружја у XIV веку убрза-

⁴⁹¹ Najdan Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 203;

вају распад феудално ритерске војске, поново се јавља и препорађа пешадија и долази до обнове ратне вештине. То доводи до револуционисања начина ратовања, мада увођење пушке и топа споро напредује, јер је тек почетком XIII века кремењача са бајонетом коначно потисла копље из наоружања целокупне пешадије.⁴⁹²

Наведени краћи историјски осврт на развој армије наведен је због теоријске дескрипције једног од кључних закључака који су произишли из Француске револуције 1789. године.

Наиме, Француска револуција није довела само до укидања феудалног поретка у земљи, већ и до стварања јединствене војне организације од 169 батаљона националних добровољаца са изабраним официрима. Одјек Француске револуције у вези са њеним резултатима у самој Француској, борбе коалиционих снага против Француске Републике од 1791. до 1804. године, затим Наполеонови ратови у Европи, све је то утицало на даље разбијање остатака феудализма у читавој Европи. Ослобађањем друштвених производних снага феудалних окова учињен је крупан напредак како у материјално-економском погледу, тако и у области друштвених наука. То се све одразило и на област војне науке и ратне вештине, затим у погледу организације војске и њеног снадбевања и наоружања, у погледу начина руковођења оружаним снагама и начина ратовања уопште. Посебно је био значајан напредак у развоју ратне вештине, кад је и започела нова епоха њеног развоја, где је један од битних и основних елемената било стварање националне армије.⁴⁹³

У том смислу, сламање феудализма омогућило је буран развој технике и производних снага, развој саобраћаја и индустрије, убрзало је производњу гвожђа и челика, и то све омогућило велики напредак у развоју ратне технике. Технички напредак је даље омогућио масовну производњу аутоматских оруђа, усавршавање артиљерије, инжењерије, везе, санитетске службе. Посебно значајну улогу имао је развој саобраћаја, првенствено железничког, што је омогућило не само чвршће повезивање фронта и позадине, већ и брже концентрације, маневре и прегруписавања. Све то је олакшало стварање масовних армија и у свим већим европским државама створене су нацио-

⁴⁹² *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 46;

⁴⁹³ Исто, стр. 47;

налне армије од активног и резервног састава.⁴⁹⁴

Све ово је наведено како би се постепено дошло до значаја који је имала Октобарска револуција, која је директно доприне-ла даљем квалитативном скоку у развоју војне организације, а посебно са становишта места и улоге армије у друштвено-политичком животу земље, и положаја грађанина у оружаним снагама. Као и о свим питањима живота и рада и уопште положаја у друштву, са њом се мења положај радног човека и грађанина у односу на одбрану, која као питање његове личне слободе и залог његовог напретка, такође постаје његова лична ствар, те је кроз све то за њу животно заинтересован. Лењинови војно теоријски радови у вези са „новом војном организацијом нове класе“ и одбраном младе совјетске републике од контрареволуције и спољних интервената, о мобилизацији свих расположивих снага земље за борбу против непријатеља, слали су човечанству драгоцен путоказ и искуства у борби за стицање националне слободе, односно за њено очување од агресије.⁴⁹⁵

Посматрано са садашње временске дистанце, потребно је истаћи да је армија стратегијско-оперативна групација копнене војске, променљивог састава. Састоји се од неколико дивизија, самосталних бригада, пукова, батаљона (дивизиона) и других делова, а може имати здружене оперативно-тактичке саставе. У свом саставу има јединице за ватрену и другу подршку и органе, јединице и установе за борбено и позадинско обезбеђење. Носилац је оружане борбе и удара којима се постижу оперативни или стратегијски циљеви. Оспособљена је за дејства у свим облицима оружане борбе и борбених дејстава, и као таква поседује веома снажне здружене формације, опремљене различитим врстама ракета оперативно-тактичке намене, великим бројем оклопних, артиљеријских и артиљеријско ракетних јединица противваздушне одбране. Састоји се од корпуса, самосталних дивизија и других јединица и установа или само од дивизија, бригада и других јединица и установа. Потпуно је моторизована и оспособљена за дејство и у условима масовне употребе нуклеарног оружја.⁴⁹⁶

Армија се од других државних институција разликује по основу четири чиниоца који јој понекад дају изразиту пред-

⁴⁹⁴ Исто;

⁴⁹⁵ Исто;

⁴⁹⁶ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 28;

ност у односу на цивилне организације. Прво, као средство за вођење рата, армија практично има монопол на наоружање и изразиту моћ принуде. Пошто може да одржи или обори режим, њена оданост је кључна за опстанак државе. Друго, армија је чврсто успостављена и веома дисциплинована организација, чије је обележје хијерархија положаја и култура строге послушности. То армији даје неубичајено високу организациону делотворност, иако може да доведе и до нефлексибилности и гушења иницијативе и иновације. Треће, армију увек одликује посебна култура и скуп вредности који њене припаднике припрема да се боре, убијају и можда погину. Понекад приказивана као имплицитно десничарска и дубоко ауторитарна (због традиционалног нагласка на вођству, дужности и части), војна култура може да се заснива и на веровању у револуционарни социјализам (као у Кини) или исламистички фундаментализам (као у Ирану). Четврто, пошто гарантује безбедност и целовитост државе, за армију се често сматра, а најчешће и она сама себе тако види, да је „изнад“ политике, односно да је чувар националних интереса, што већини армија даје посебан статус и углед, али такође може да их подстакне да се укључе у политику, нарочито када су према њеном схватању, угрожени витални национални интереси.⁴⁹⁷

С друге стране, погрешно је на армију гледати као на јединствену институцију која у свим друштвима има заједничке политичке одлуке. Поделе у оквиру армије могу да имају различите изворе. На пример, сукоби могу да настану између претежно конзервативних високих официра, који обично потичу из елите, и нижих официра који или нестрпљиво очекују унапређење, или су више отворени према прогресивним и радикалним идејама. Такође, постоји напетост између официрског кора који је и друштвено и професионално привилегован, и регрута, односно редова, који обично долазе из радничке класе или сељаштва. Ривалитет и борба за престиж и ограничена средства могу да изазову и расцеп између различитих служби и јединица у оквиру армије, а могу да буду значајне и регионалне и етничке поделе.⁴⁹⁸

Јачање државног апарата и његових прерогатива у функцији контроле у најразличитијим областима савременог друштвеног

⁴⁹⁷ Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd 2004, str. 695;

⁴⁹⁸ Исто, стр. 696;

живота довео је у специфичну ситуацију војни фактор. Наиме, познато је да је успостављањем буржоаских друштвено-политичких система, кроз принцип поделе власти, извршена персонална и институционална диференцијација у односима између војног и политичког фактора, чиме је прекинуто њихово традиционално јединство познато у феудалној епохи. У савременим условима, милитаризам се испољава у сасвим другачијем виду. И поред институционалне одвојености војног од политичког фактора, овај први стиче могућности све већег уплива у свеукупни живот савремених држава. Модерне стратешке војне и спољнополитичке концепције моћних држава својим садржајима се преплићу и стапају. Припрема за рат, бесомучна производња оружја и трговина њиме, одбрана политике са позиција силе, затим њене манифестације у међународним односима – све то има пресудан утицај на креирање државне политике у којој је утицај војног фактора очигледан.⁴⁹⁹

На карактер војног фактора, а самим тим и армије утичу спољни и унутрашњи чиниоци. Ту спадају историја и традиција армије и појединих јединица, као и природа ширег политичког система, политичка култура и вредности самог режима. На пример, на политичко усмерење Народноослободилачке војске у Кини веома је утицала њена одлучујућа улога у успостављању комунистичког режима 1949, као и строга партијска контрола на сваком нивоу армије. У Западној Немачкој армија је била изложена систематском процесу политичке индоктринације како би се искорениле симпатије према нацизму и његовим вредностима, као и да би се изградила подршка за начела политичке демократије. Коначно, због веома различитих улога које армија може имати у политичком животу, тешко је доносити закључке о њеној природи и значају.⁵⁰⁰

Националне оружане снаге у политичком преврату

Националне оружане снаге у свакој земљи, без обзира на степен развоја демократских процеса, у политичком смислу представљају инертне институције, у којима се тумачење одређених унутарполитичких и спољнополитичких процеса

⁴⁹⁹ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 357;

⁵⁰⁰ Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd 2004, str. 697;

најчешће схвата у складу са званичним правцем владајућих структура.

Имајући у виду да су националне оружане снаге кључни стуб одбрамбене политике сваке државе, сасвим је логично да су оне више оријентисане према споља, јер се и њихова уставна категорија између осталог односи на одбрану земље од евентуалне агресије других земаља. Међутим, постоји и изузетак, и он се првенствено односи на улогу националних оружаных снага у борби против тероризма, када се војни потенцијал може искористити за очување националне безбедности унутар граница једне суверене државе. Битно је истаћи да је коришћење националних оружаных снага у ове сврхе различито третирано у претходном периоду и било је условљено одређеним политичким разлозима, а као еклатантан пример могу се навести антитерористичке акције некадашње Војске Југославије на простору Косова и Метохије, када су исте од једног дела међународне заједнице оцењене као „непримерене и прекомерне“. То је касније перфидно искоришћено од појединих западних сила ради покретања агресије на нашу земљу.

Све ово указује да је улога националних оружаных снага изразито битна и комплексна, посебно у кризним безбедносним периодима и током разноразних политичких превирања. Историјски посматрано, није ретка појава да су војна лица пучевима долазила на власт, и посредством хунте владала по више десетина година, уводећи апсолутистички режим. Такође, није ретка појава да су покушавала да освоје власт насилним путем, али да за тако нешто нису налазила подршку народа. Све ово указује да иако се суштински сматра да су националне оружане снаге у демократским друштвима ван политичких токова у смислу било каквих аспирација и амбиција, реалност војно-политичких кретања упућује на другачији закључак из следећих разлога: официри и подофицири су образовани људи који своју професију темеље на дисциплини и лојалности својој отаџбини. Спремни су да учествују у одбрани своје земље и по цену живота, а да при томе често немају никакву материјалну сатисфакцију, чак у многим земљама живе на рубу егзистенцијалног минимума. Као такви, свесни су улоге у друштву, али због устројства и дисциплине, немају могућност било каквог одлучивања које може имати политички карактер, изузев на највишем руководном нивоу.

Али упркос томе, сувишно је рећи да моћ принуде и оперативна делотворност националних оружаных снага немају зна-

чај само у међународној политици. Иако је војна сила обично усмерена против других држава⁵⁰¹ она може да буде одлучујући чинилац и у унутрашњој политици. Међутим, услови и начин на

⁵⁰¹ Тешко је одупрети се утиску који изазива чланак из британског часописа „Defence and Foreign Affairs“ из двоброја за октобар и новембар 1992. године, под називом „The Balkan Conflict“, у којем се детаљно објашњава наводна улога СР Немачке у упућивању у Словенију и Хрватску велике количине наоружања и војне опреме. Поред ње, бројне аустријске, мађарске и чехословачке фирме су посредовале у илегалном кријумчарењу оружја у поменуте републике. У тој публикацији не мањкају појединости, а читаоци су били подробно обавештени о типовима и количинама испоручених авиона, о путевима којима су пошилике стизале, о местима у која су упућивана, често и о цени уговора, о фирмама које су их продавале. Тако је још почетком октобра 1991. противтенковско оружје и 40.000 униформи из Билефелда стигло у Загреб. Допремљени су после тога и противавионски стингери, при чему је противтенковско оружје искрцано у Задру. Према том британском часопису, у питању је било 60 јуришних тенкова из некадашње Демократске Републике Немачке, који су теретни бродови искрцали на доку број 17 пристаништа у Ријеци. Затим су ловачки авиони МИГ, разно наоружање у вредности од око пет милиона немачких марака почели да опремају хрватске ваздухопловне снаге. Стотинак камиона који су представљали вишак у француским јединицама распоређеним на десној обали Рајне, било је предмет трансакције коју су одобриле и француске и немачке власти. У априлу 1992. године је преко територије Италије стигло у Хрватску 60 јуришних тенкова, испоручених у луци у Копру, а месец дана касније око хиљаду стингера, 2.000 противтенковских ракета армбурст, 47.000 калашњикова, док је 60 реактора за авионе МИГ стигло у Хрватску копненим путем преко Италије. Кредите за те набавке делом је обезбедила сама Хрватска, а додатак је добијен од појединих арапских земаља. Што се тиче трансакција, немачке банке у Франкфурту, „Drasdnier Bank AG“ из Дармштата и „Deutsche Bank“ примиле су новац и извршиле одговарајуће исплате. Исто тако је аустријска банка „Die Erste Ostereichische Sparkasse Bank“ учествовала као посредник при куповини совјетских тенкова Т72, а аустријска фирма АВДМ обезбедила је даље снабдевање резервним деловима који су били неопходни за одржавање тих тенкова. У Бечу је такође извршена трансакција која се односила на продају 3.500 аутоматских пушака и 50.000 граната, за 1.750.000 долара. Фабрика оружја у Бадену редовно је снабдевала хрватске снаге муницијом. „Defence and Foreign Affairs“ писао је и о истој таквој недозвољеној трговини између Мађарске и Хрватске, а једна швајцарска фирма посредовала је при продаји Хрватској 120 јуришних тенкова Т72 совјетског порекла. Наведени су ту и други извори снабдевања, попут Чехословачке, која је продала 50.000 калашњикова, 20.000 ракета и 70 милиона метака, као и испоруке које су Хрватској ишле из Турске, Либана, Чилеа, Ирана и Бугарске. Иначе, главна аустријска и немачка предузећа посредством којих су вршене те трансакције су *Industry Enterprise, Meiz, Waggengrosshandel, DKS, Atlantic, Scorpion International Service SA, Xandil International LTD Consulting, Eletric Dalland, Weba, Faba, Foga Franconia – Jagd, Gebrüder Scholeger* и *Hürtenberg*, види опширније: Пјер М. Галоа, *Крв некрола*, Наш дом, Београд, 1996, стр. 118-120;

који се армија користи разликују се од система до система и од државе до државе. Један од најмање спорних невојних задатака који оружане снаге могу да обављају јесте служба за деловање у ванредним приликама попут природних непогода, несрећа ширих размера и других катастрофа. Овај вид учествовања у унутрашњим пословима је изузетак и обично нема политички значај. То се не може рећи за случајеве када се оружане снаге користе за завођење реда приликом грађанских немира или сукоба.⁵⁰²

Тако, постоји становиште да је маја 1989. Кинеска комунистичка партија опстала захваљујући војном нападу на Трг Тјен ан мен, којим је бескомпромисно угушен опозициони покрет. У оваквим ситуацијама снажан нагласак ставља се на оданост официра и послушност војника који ће употребити силу према демонстрантима.⁵⁰³

Ти сложени политичко-безбедносни догађаји у Кини имали су много дубљу позадину, јер су представљали својеврстан тест за инкорпорирање новог облика превратничког деловања тзв. жутих револуција. Те жуте револуције никада нису добиле своје политичко отелотворење, али да је којим случајем успешно реализован преврат у Кини, засигурно би геополитичка слика Далеког истока данас другачије изгледала, а позиција САД-а као глобалног стратега била много лагоднија.

Исто тако, ако се упореде некадашњи руски и кинески модел социјализма, не види се на први поглед ниједан разлог зашто је руски пропао, а кинески процветао и доживео спектакуларно брзи развој у току последње две деценије. Мао је био исто тако ауторитаран (само мање бруталан) вођа као Стаљин. Монопол једне партије и планска привреда су постојали и у Кини и у Русији. Али оно што није постојало у Русији, а и нигде у Европи је конфунчијанско-таоистичка култура, која је појединца научила да себе доживљава као део заједнице.⁵⁰⁴ То је у великој мери допринело очувању кинеског јединства, упркос томе што значајан број страних аутора (претежно западних) у први план апострофира улогу силе, пре свега војног фактора, као и наводни државни тоталитаризам.

Поред наведеног, у случајевима када се изгуби политички легитимитет, армија може да постане једини ослонац режима, штитећи га од политичких преврата. Међутим, када се то догоди, на-

⁵⁰² Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd 2004, str. 700;

⁵⁰³ Исто;

⁵⁰⁴ Михаило Марковић, *Јуриш на небо*, Просвета, Београд, 2009, стр. 228;

пушта се сваки привид конституционализма и споразума, и влада се претвара у отворену диктатуру.

То је потпуно разумљиво, ако се узме у обзир да политички легитимитет представља утемељење и делање политичке власти на принципима који су опште прихваћени у оквиру једне политичке заједнице. Принцип легитимитета имплицира да припадници једне заједнице (политичке) не прихватају поредак само из навике и обичаја, индивидуалног интереса или страха од репресије, већ из уверења у његову ваљаност и оправданост. Такође, питање легитимитета је увек и питање уверења о достојности политичких институција од стране оних над којима се влада.⁵⁰⁵

У погледу узрока и повољних услова за реализовање политичког преврата, првенствено државних удара и пучева, издваја се и фактор запостављања извесних официра у напредовању,⁵⁰⁶ који могу своје незадовољство временом пренети на шире војне кругове. Уколико се томе дода и узастопно смањење издатака за потребе армије, а самим тим и социјално-економска деградација припадника оружаних снага, готово са сигурношћу се може очекивати заверничко организовање појединаца или група из војних структура.

Није редак случај да стране обавештајне службе у форми посредних актера превратничких активности офанзивно делују према армијама суверених земаља, са настојањима да субверзивном делатношћу евентуално створе агентурне позиције и оперативна упоришта, како би у перспективи генерисали развој преврата. У том смислу, оперативни продор у армију неке земље представља сложен и дуготрајан процес, с обзиром на то да су војна лица претежно дисциплиноване особе са израженом патриотском свешћу, која у великој мери држе до свог занимања. Свакодневно бораве у објектима где постоје војне тајне,⁵⁰⁷ због чега се налазе под сталним надзором војних органа безбедности.

Међутим, лоша економска ситуација која може проузрокова-

⁵⁰⁵ Види опширније: Milan Podunavac, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 593-606;

⁵⁰⁶ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 58;

⁵⁰⁷ Војну тајну представљају подаци о оружаним снагама, њеним плановима и припремама, средствима наоружања и војне опреме, војним објектима и постројењима, и сви подаци који се односе на делатност оружаних снага, за које се процени да би њихово откривање могло изазвати штетне последице за оружане снаге и њихове припреме за одбрану земље, преузето из: Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985, str. 418;

ти изразито низак животни стандард припадника војске и њихових породица, свакодневна деградација војне професије у друштву, непрекидне претње и притисци владајућих гарнитура путем реорганизација у правцу непримереног смањења броја запослених и код високоморалних кадрова армије може створити осећање безперспективности и страха за сопствену будућност. Ако се овим параметрима додају још и сложени политичко-економски, социјални и безбедносни услови у земљи, са сигурношћу се може рачунати на изразито погодну климу за стварање превратничких предиспозиција. Овде се свакако ради о утицају на свест и систем вредности. Конкретне области људске егзистенције су најподложније утицајима који се остварују путем гласина, затим путем електронских медија и других средстава масовних комуникација, као и путем развијених поступака пласирања система вредности друштва или државе, које се желе наметнути или систематски дозираним акцијама, учврстити од стране популације (народа, државе) којој је то намењено. Безброј је примера да појединци или групе афирмишу одређени систем вредности, којем настоје да дају облик општости. То се дугорочно планира и најчешће се препушта спонтанитету појединих група, које врше „генерацијску деструкцију“ у различитим сферама друштвеног живота, па између осталог тежњама за легалитетом наркоманије, хомосексуализма и других девијантних облика понашања, што свакако задире и у домен манипулација људском свешћу.⁵⁰⁸

Војна интервенција као механизам подршке превратничким снагама

Периоди трију великих револуција: Америчке, Француске и Октобарске били су периоди у којима је долазило до силовитих интервенција у унутрашње послове појединих земаља, али с друге стране, и појаве теорија о забрани интервенције. Тада су доминирајуће силе покушале снагом свог оружја да спрече дубоке друштвене промене које су најављивале или донеле те револуције и ширење нових идеја које су постепено освајале свет.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ О манипулацији свести и њеном стављању у функцију дневно-политичких догађаја, види опширније: Сергеј Кара-Мурза, *Манипулација свешћу*, Никола Пашић, Београд, 2008;

⁵⁰⁹ Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 595;

Поред наведеног, проглашењем САД-а за независну земљу, њеним отцепљењем од метрополе, отпочиње процес деколонизације, али је истовремено био праћен притиском и интервенцијом у свим деловима света где су постојали колонијални поседи, посебно на тлу Јужне Америке. Француска револуција је прогласила начело самоопредељења; француски Устав из 1793. године, у члану 119. је прокламовао да се француски народ неће мешати у унутрашње послове других држава, али и „да неће толерисати мешање других народа у своје послове“. С друге стране, да би се спречило ширење револуционарних покрета у Европи и стварање националних држава, савез владара – „Света алијанса“, прихватила је интервенцију као основни инструмент своје политике у циљу заштите „леgitимних интереса“ европских монархија. Октобарска револуција са својим далекосежним последицама изазвала је низ интервенција, па чак и формирање интервенционистичких армија, како би се осујетиле промене у земљи и њихов утицај на револуционарне покрете у Европи. Процес деколонизације, који је из темеља потресао основе старог друштеног поретка, и блоковско надметање, довео је до серије оружаних интервенција: у Доминиканској Републици, Конгу, Вијетнаму, Мађарској, Чехословачкој, Авганистану, Кампуџији итд.⁵¹⁰

Некада су војне интервенције вршене ради остварења врло уских циљева, као што су, на пример, наплата државног дуга, заштита амбасаде и својих грађана и слично, да би све више ти и слични циљеви служили само као повод (нпр. 1881. године британске трупе су извршиле окупацију Египта под изговором наплате дуга), а данас се изводе углавном у виду „помоћи“ некој од страна у интерном оружаном сукобу.⁵¹¹

У данашње време, војна интервенција представља сложени облик институционализованог насиља који обухвата различите форме мешања оружане силе једне или више земаља, или неке међународне организације, у унутрашње послове неке друге земље ради остваривања конкретних политичких, економских и војно-стратешких интереса. У ужем смислу, под војном интервенцијом се сматра непосредна употреба оружане силе као отворено и директно мешање у унутрашње послове неке земље, док војна интервенција у ширем смислу обухвата и посредне облике мешања као што су демонстрација снаге и претња силом које нису праћене непосредном

⁵¹⁰ Исто;

⁵¹¹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 167;

употребом оружане силе.⁵¹²

Војна интервенција је и облик агресије у којој једна или више држава шаљу делове својих оружаних снага у другу државу да би помоћу њих, без оружаних дејстава ширих размера, обориле или сачувале постојећу владу и друштвено уређење, како би очувале постојеће или стекле нове политичке, економске и војне позиције.⁵¹³

Војна интервенција се састоји у оружаној помоћи стране државе једној од страна у унутрашњем сукобу, било да је тај сукоб у почетку или се већ распламсао, или се чак самом интервенцијом изазива. Војна интервенција је и специфичан облик ограниченог рата. Она је недозвољено мешање једне државе или групе држава у унутрашње послове других држава употребом оружане силе.⁵¹⁴

Посебно су велике силе те које данас, ради избегавања изазивања рата ширих међународних размера, као и осуде светске јавности, настоје да све више реализују своје циљеве „рационално“ и у што краћем времену, због чега фаворизују војну интервенцију као сукоб ниског интензитета у односу на рат. На то врло индикативно указује и нагли развој њихових снага за брзе војне интервенције. Тако, на пример, САД су својевремено развиле снаге за брзе војне интервенције (Rapid Deployment Forces), при чему поред сопствених, активно врше припрему, обуку и убацивање туђих војних снага. Примера ради, САД су до краја 1984. године убациле из Хондураса и Костарике око 5.000 контрареволуционара у Никарагву.⁵¹⁵

⁵¹² Исто, стр. 166;

⁵¹³ Mihajlo Vučinić, *Ograničeni ratovi*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987, str. 90;

⁵¹⁴ Branko Mamula, *Odbrana malih zemalja*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 79;

⁵¹⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd 1989, str. 167; Такође, види: Michael Crutchley and Dennis Lynn, *The Rapid Deployment Force*, NATO's Sixteen Nations, Vol. 30 No. 4, Bruxelles, 1985, p. 48-57; О улози ЦИА у Никарагви, види опширније: David Atlee Phillips, *Inside the CIA*, Time-Life Books, Virginia, 2000, str. 153-167; Поред наведеног, интересантно је да је генерал Норријега у својим мемоарима писао о двојици припадника ЦИА, Вилијаму Вокеру и Мајкл Козаку, који су били кључни људи за реализовање државног удара против њега. Вокер је 1999. године био шеф Верификационе мисије ОЕБС на КиМ, и у великој мери је одговоран за крајње необјективно извештавање, док је Козак 2001. године постављен за америчког амбасадора у Белорусији, где је активно радио на подривању политичког система белоруског председника Александра Лукашенка, види опширније: Наталија Алексеевна Нарочницкая, *Оранжевые сети от Белграда до Бишкека*, Алетейя, Санкт Петербург, 2008, стр. 33;

Основни циљеви војне интервенције су очување старих или стицање нових позиција, што значи заштита или проширење интересних сфера, када се они не могу остварити невојним средствима. Због тога су непосредни циљеви војних интервенција: 1) спречавање политичких промена у појединим државама које би наводно могле угрозити интересе силе која је интервенисала; 2) помоћ једној страни у унутрашњем сукобу, да би се њеним довођењем на власт обезбедило остварење одређених интереса земље интервента; 3) изазивање унутрашњих друштвених и политичких сукоба, и таквих политичких промена које би довеле на власт друштвене структуре које омогућавају остварење интереса земље интервента.⁵¹⁶

Последице које могу проистећи из војних интервенција су бројне, али следеће су посебно негативне:

- прво, један број војних интервенција, због организованог оружаног отпора интервенту, изашао је из оквира војних интервенција и прерастао у ратне сукобе са свим последицама које су из тога могле проистећи. Претварањем тих „полуратова“ у стварне ратове, а тиме из једностраних у двостране процесе оружане борбе, значило је проширивање рата, односно његову ескалацију до одређене мере. Такође, отпор интервенту у крајњој линији делује као ограничавајући фактор рата, јер одвраћа интервента од интервенције, која је почетни узрок ратног сукоба;
- друго, војне интервенције доводе до још веће интернационализације грађанских ратова. Од Другог светског рата још ниједан унутрашњи оружани сукоб није прошао без непосредног војног мешања споља;
- треће, у највећем броју случајева војне интервенције су углавном оствариле постављене циљеве и обезбедиле успостављање одређене контроле над земљом у којој је интервенисано. То подразумева довођење на власт оних друштвених структура које гарантују остварење одређених економских и политичких интереса земље интервента.⁵¹⁷

Свакој војној интервенцији претходи интензиван обавештајни рад, како би се створили услови за њено успешно реализовање. Дакле, нема војне интервенције без одговарајуће обавештајне припреме, која наравно подразумева и ослањање на појединце

⁵¹⁶ Branko Mamula, *Odbrana malih zemalja*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 80;

⁵¹⁷ Исто, стр. 81;

или завереничке групе из државне структуре земље која је објекат напада. С тим што се такве везе никада не експонирају уколико за то нема потребе, а њихова главна улога се најчешће своди на извршење радње нечињења, односно да се током војне интервенције не предузму одговарајуће мере или да се не издају наређења која се односе на одбрану земље и заштиту њеног територијалног интегритета и суверенитета. Те поступке је најбоље описао Маркс наглашавајући да у време „када се класна борба приближава решењу, процес распадања у оквиру владајуће класе, у оквиру целог старог друштва, узима тако жесток, тако оштар карактер да се један мали део владајуће класе одриче од ње и прикључује револуционарној класи, класи која у својим рукама носи будућност“.⁵¹⁸

Сматрамо да су совјетске војне интервенције из 1956. године у Мађарској и 1968. године у Чехословачкој, сликовити примери улоге овог вида војно-политичког интервенционизма у револуционарним процесима. Те тадашње контрареволуције или посматрано са данашњег аспекта револуције, угушене су у крви, и као такве представљале су реакцију Варшавског блока на све заоштреније односе са Северноатлантском алијансом.

Сложени политичко-безбедносни догађаји
у НР Мађарској из 1956. године⁵¹⁹

⁵¹⁸ Види опширније: Karl Marks i Fridrih Engels, *Komunistički manifest*, Centar za liberterske studije, Beograd, 2009, str. 45;

⁵¹⁹ www.allworldwars.com;

Неопходно је напоменути да војним интервенцијама у одређеним случајевима могу претходити војни маневри, који могу имати вишеструку улогу, најчешће у виду претње силом и притиском, а понекад могу и нанети одређену штету држави која их примењује, јер на тај начин може открити, односно најавити своје планове за милитантно ангажовање. Такође, током војних маневра путем електронског извиђања установљавају се одбрамбени потенцијали државе према којој се припрема војна интервенција, при чему је посебан акценат на тактици одбране и техничкој опремљености оружаних снага те земље.

Војна интервенција се најчешће изводи десантирањем на кључне тачке режима који се напада. Суштина је да се изненада и у што краћем временском периоду убаце на страну територију војне снаге за брза дејства, најчешће су то падобранске и извиђачко-диверзантске јединице, које би требало да изврше припрему за безбедан улазак оклопно-механизованих и других трупа. Бројни примери из савремене војно-политичке историје, описују десанте који су у највећем броју случајева започињали на аеродромима и другим кључним саобраћајницама, одакле су се агресорске трупе шириле ка политичко административним центрима, изводећи нападе на кључне полуге државног система.

У контексту превратничког процеса, улога војне интервенције у најширем смислу може бити двојака. Прва се огледа у сузбијању превратничких снага и успостављању политичке и безбедносне стабилности у одређеној држави, употребом војне силе или стављањем у изглед такве могућности. Такве врсте војних интервенција спроводе се на позив власти, која очекује спас од преврата, од неке стране савезничке (партнерске) владе, и посебно је била карактеристична у периодима блоковских подела.

Друга могућност се односи на војну интервенцију као предворје политичког преврата, која ће својим дејством охрабрити и пружити директну подршку превратничким снагама. То се изводи ради предузимања акције ширих размера од стране превратничких структура како би на таласу сложене политичко-безбедносне ситуације остварили своје намере. Овде се ради о прерастању војне интервенције у политички преврат, који у себи засигурно садржи елементе више различитих војно-политичких феномена, због чега постоје објективне тешкоће да се изврши прецизно појмовно разграничење овог сценарија насилних политичких промена. Свакако, овде се не може говорити о стихијској радњи и спонтанитету маса, јер извођењем војних интервенција на овакав начин, увек се очекује мања или већа подршка локалног становништва, како би се избегао герилски сукоб, који на крају може бити победоносан, што

најсликовитије потврђује пример совјетског војног и политичког колапса у Афганистану. Дакле, најефикасније решење је када се све одвија плански и у дослуху, односно када држава агресор припрема војну интервенцију и паралелно са тим води интензивне преговоре са акционим језгром превратничких снага, чији је задатак да подрже војну интервенцију и да на њеном таласу пружи свој допринос у насилној и противуставној промени владајуће структуре.

Војна интервенција представља и један од облика политике силе и може бити дефинисана као мешање једне државе у односе двеју других држава, без њихове сагласности, или мешање у унутрашње послове других држава, у циљу одржавања или мењања постојећег стања супротно вољи ових држава.⁵²⁰

Војна интервенција може бити директна и индиректна. Традиционално, а и савремено међународно право, повлачи разлику између рата и интервенције, мада гранична линија није увек видљива. Често су интервенције прерастале у отворен рат. Типичан пример представља америчка интервенција у Вијетнаму или вијетнамска у Кампуџији. У тренутку када се у Јужном Вијетнаму разбуктао грађански рат, САД су пружиле влади у Сајгону обилату војну помоћ, супротно женевским споразумима о прекиду ватре од 21. јула 1954. године, који предвиђају забрану увођења у Вијетнам страних трупа, приступање војним пактовима и забрану успостављања страних војних база на територији земље; 7. фебруара 1965. године америчка авијација напала је цивилне и војне објекте Демократске Републике Вијетнам, тј. Северног Вијетнама. На тај начин оружане интервенције у грађанском рату Јужног Вијетнама прерасла је у међународни оружани сукоб, тј. у рат између САД-а и Народне Републике Вијетнам. Оружана интервенција Вијетнама у суседној социјалистичкој, несврстаној Кампуџији 1978. године, са циљем да се обори режим Пол-Пота, прерасла је у рат између двеју земаља који се водио комбинованим конвенционалним и герилским снагама.⁵²¹

Други вид оружане интервенције представља индиректна интервенција која може да прими облик субверзије, то јест формирања субверзивних група, најчешће из редова екстремне емиграције, на територији једне земље и њихово убацивање на територију друге земље. Том облику интервенције прибежавало се у доба Хладног рата.⁵²²

⁵²⁰ William Edward Hall, *Treaties of International Law*, Oxford, London, 1924, p. 337;

⁵²¹ Смиља Аврамов и Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 597;

⁵²² Исто;

Из наведених разлога, није ни чудо што су САД и СССР у периоду Хладног рата уместо да се сукобе отворено и директно, избрале пут да се боре посредством земаља Трећег света. Унутрашње слабости нових држава, потреба за спољном подршком, револуционарне ситуације у многим од тих земаља, омогућиле су то великим силама. „На тај начин упоредо са борбом за утицај у односу на једну одређену владу, на традиционалан начин САД и СССР су убациле своје снаге у унутрашње сукобе слабих народа, потпомажући владу или опозицију зависно од конкретног случаја“.⁵²³

У данашње време посебан вид војне интервенције представља тзв. хуманитарна интервенција. Предузима се са циљем стварног или наводног избављења из животне опасности групе људи које страна влада угрожава или није у стању да штити, без обзира на то јесу ли њени држављани, чиме се нарушава принцип немешања у унутрашња питања државе. Иако савету безбедности Уједињених нација није *per se* дато право да примени силу у хуманитарне сврхе, основ тога чини поменута интерпретација Повеле по којој се проблем не може решити другим средствима, због чега представља претњу по међународни мир и безбедност.⁵²⁴

Хуманитарне интервенције требало би разликовати од хуманитаризма – помагања жртвама ратова од стране невојних (хуманитарних) организација. Реч је о појави која изазива велике моралне дилеме, а оправданост њене примене оштре полемике, пре свега јер иза хуманитарно-војне интервенције могу да се крију агресорски мотиви. Тим пре што не постоји недвосмислен правни основ за појединачну хуманитарну интервенцију, па се интервенисти позивају на идеју такозваног праведног рата и спречавања хуманитарне катастрофе заштитом људских права војним средствима. Истовремено, суверенитет и суверена једнакост држава су неприкосновени, као и забрана мешања у њихова унутрашња питања. Зато се свако интервенисање, мимо Уједињених нација, без сагласности легитимне власти земље према којој се интервенише и без примене минималних средстава силе, уколико није реч о самоодбрани, традиционално сматра угрожавањем националне безбедности. Проблем је тим већи уколико земља против које се интервенише није извршила

⁵²³ Hans Morgenthau, *To intervene or not to intervene*, Foreign Affairs, Vol. 45 No 3/1967, str. 428;

⁵²⁴ Види опширније: Paul Viotti & Mark Kauppi, *International Relations and World Politics*, Pearson, London, 2007, преузето из: Саша В. Мијалковић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 187;

агресију на другу државу. Уз то, могући су и контрапродукти, попут појачавања одмазде јаче стране у сукобу према слабијој, односно страдање цивилног становништва од убојних средстава интервенцијената, што се често иронично назива колатералном штетом.⁵²⁵

У свом познатом делу „Нацрт за вечни мир“, Кант је још давно истакао да „ниједан народ и ниједна држава нема право да се силом меша у питања која задиру у устав или владу једне друге државе.“⁵²⁶ Међутим, политичка историја то нажалост потпуно демантује.

Електронски медији и други центри пропагандне моћи

Савремени развој комуникационих средстава упућује нас на нове видове преношења података и информација, посебно у домену политичких дешавања и свеукупних политичких односа. Познато је да данас услед постојања глобалних комуникационих мрежа (попут Интернета и сл.), практично постоји могућност да се емитује слика, видео запис, извештај или репортажа о одређеним политичким збивањима, те да такав медијски прилог постане доступан на малтене сваком делу Земаљске кугле.

Модерна технологија комуницирања толико је повећала расположиви комуникативни потенцијал савременог друштва да се он тешко може поредити са ранијим стањима комуникативног потенцијала. Доба у којем доминирају медији, електронске комуникације мења, пре свега у просторном и временском смислу, не само домете већ и све претпоставке и друштвене последице комуницирања, које су знатно измењене у односу на еру класичних комуникација (штампа, писмо). Ове промене рефлектују се и на читав процес формирања комуникативних заједница, чак и када су у питању исти типови комуникативних заједница као у ранијем периоду. Сам процес комуницирања одвија се као све више једнострано, а не реципрочни ток размењивања (предаје) унапред справљене информативне материје између удаљених средишта концентрисане медијске моћи и неповезаног мноштва изолованих јединки масовног друштва, које прате и коментаришу информативне садржаје, али, структурно, имају све мање могућности да на њих активно, у повратном процесу, утичу. Формално просторно проширење јавности и количине информација долази у супротност са квалитетом и друштвеним ус-

⁵²⁵ Саша В. Мијалковић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 187-188;

⁵²⁶ Immanuel Kant, *Sämtliche Werk*, Leipzig, 1868, Band VI, str. 411;

ловима комуницирања, што има негативне последице за транспонованье реалних заједница у комуникативне, а ових у политичке. Појам политичке заједнице постаје глобалан и дифузан, што има за последицу смањену одговорност и врло мале могућности позивања на одговорност носилаца медијске и политичке власти које се спајају као формативни чиниоци масовног друштва.⁵²⁷

Информацијске потребе савременог друштва и човека више се не би могле задовољити без постојања техничких посредника у преносу информација, то јест медија. Данашње друштво морало би да се распадне или врати на неки претходни цивилизацијски степен уколико би се укинули масовни медији. Тиме су они постали конститутивни чинилац ововремене цивилизације и културе. Без обзира на то што је овакав посредник обезличен, непристрасан, немотивисан, медији су и главни инструменти манипулације људима. То, наравно, нема никакве везе са њиховим својствима, већ са контекстом у којем се употребљавају, и са питањем ко их и како успоставља, контролише и снабдева информацијама. Повезивањем техничких преносних канала и људи који их опслужују, настају медијске институције које су делом економска, а делом политичка институција. У економском аспекту, оне су изложене контроли и утицају власника или главних инвеститора у распону од појединца до државе или транснационалног предузећа. С друге стране, медији, а нарочито они масовни, рефлектују у јавним информацијама целину политичког живота и идеолошких наслага свог друштва. Зато се у борби за власт сви претенденти труде да у медије уграде своје критеријуме селекције информација, своје забране или привилегије. И економски и политички контролори претачу своју друштвену моћ у комуникациону моћ, труде се да запоседну главне прекидаче и скретнице за проток јавних информација.⁵²⁸

Данас је медијски простор претрпан великим бојем разних информација, које пласирају различите интересне групе или појединци. То већ само по себи допушта могућност различитих погледа на исти проблем, односно могућност да одређена интересна група своје личне погледе или ставове покуша (а често и успева) да наметне као истините и оправдане, без обзира на стварне чињенице, чиме манипулише јавним мњењем у своју корист. Да несрећа буде

⁵²⁷ Toma Đorđević, *Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 495;*

⁵²⁸ Miroljub Radojković, *Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 415;*

већа, истина може бити сасвим супротна.⁵²⁹

Као људска делатност, пропаганда је позната врло рано у развоју друштва. Коришћење пропаганде за вођење рата, сусреће се већ пре више од петсто година пре наше ере. У то време, истакнути кинески војни теоретичар Сун Цу Ву, у свом делу „Корени стратегије и вештине ратовања“, писао је о ширењу гласина у циљу изазивања метежа код непријатеља, као важној ратној вештини. За време античке грчке и римске државе, пропаганда се користи како за унутрашње потребе, тако и за слабљење отпорности непријатеља. У процесу развоја друштва, пропаганда добија још више на значају као средство политичке борбе и у току XVIII века конституише се као посебна људска делатност. Процес развоја пропаганде упоредо тече са проналажењем и усавршавањем средстава за масовно комуницирање, са којима су знатно порасле могућности да се путем пропаганде утиче на формирање људског мишљења, ширење идеја и креирање ставова јавног мњења.⁵³⁰

У данашње време, електронски медији и штампа представљају средства масовних комуникација, који поред ширења политичких, економских, војних, безбедносних, културних, уметничких и других информација, тема и идеја, представљају неизоставан генератор развоја савременог друштва. За развој и унапређење демокртских процеса и човека уопште, веома је битна слобода информисања, јер се политички, морални и други битни ставови личности и друштва у великој мери конституишу управо на основу електронских, штампаних и других центара пропагандне моћи.

Током последњих неколико деценија, сведоци смо динамичних промена у производњи, дистрибуцији и коришћењу информација, као и њиховом специфичном односу према јавном мњењу, држави, политици, моћи, конфликтима, рату и тероризму. Ако су некада средства комуникације попут штампе, телевизије или филма била релативно засебне сфере, данас су у знатној мери испреплетани. Отуда су масовни медији имали, а данас поготово имају, изузетну моћ у стварању конструкције коју називамо „стварност“, о којој говоре најзначајнији теоретичари медија, попут Хабермаса, Томпсона, Меклуана, Бодријара и други. Нове форме медија и њихов данашњи утицај стварају нове и сасвим непознате врсте друштвене интеракције у социологији и политикологији именоване

⁵²⁹ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011, стр. 197;

⁵³⁰ Obren Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti*, VŠUP, Beograd, 1987, str. 115;

као посредована квазиинтеракција. Она је квалитативно ограничена, ужа и једносмернија, за разлику од свакодневне интеракције „лицем у лице“. Отуда на размеђи миленијума не изненађује радикалан преокрет у односу масовних медија, комуникација и јавног мњења које је чинило претходницу грађанских револуција, хуманизма, друштвеног развоја и уопште позитивних историјско-цивилизацијских токова западног културно-политичког круга. Тако се с почетка XXI века чувена изрека *Vox populi, vox dei* која се приписује Кристофу Лехману по мишљењу истраживача увелико релативизује. Некада божанско значење јавног мњења и Сенкине реченице *Scara populi lingua est* допуњује се когнитивно-информативним и вредносно-оријентационим категоријама масовног мњења и јавног расуђивања, што са своје стране говори о значају које те категорије имају у вредносно-политичком систему данашњице. Истовремено, медији су данас препознатљиви као сурогати критичке свести и креатори јавног мњења. Они, нудећи лавину вести, информација, афера, скандала, сензација, спектакала, перверзних прича и занимљивости купују поверење публике, која је заведена и не схвата да неко други мисли уместо ње. На тај начин, креирају се нови системи вредности, понашања и навика. Уместо истине нуди се лаж, све мање се верује сопственим очима, а све више слици екрана без које нема „праве“ јавности.⁵³¹

Исто тако, сценарио политичких преврата или „демократских промена“ којима се насилно смењују легалне власти, указује на бројне сличности у земљама које су мете оваквих промена. Најпре се конструише привид унутрашње нестабилности, затим се преко невладиних организација и партија креира слика грађанског незадовољства и потенцијалне кризе, низом ненасилних протеста провозира се интервенција полиције или оружаних снага, да би се њиховом интервенцијом у игру убацили глобални медији са задатком презентације „аутентичних“ слика које оправдавају разлоге због којих би део међународне заједнице требало да интервенише. Јавно мњење се наркотизује привидом о демократском опредељењу и аутентичности опозиционих група, које служећи се глобалним комуникационим каналима вапе због угрожености „људских права“, „политичких прогона“, „прекомерне употребе силе“ или моле да се спречи „хуманитарна катастрофа“ која је на видуку? Затим

⁵³¹ Срђан Милашиновић, Желимир Кешетовић, Зоран Јевтовић, *Медијско друштво, рат и тероризам, „Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета“* – зборник радова, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 209-210;

под плаштом одбране интереса међународне политике следи спољна интервенција, укључујући и војну, смена политичких поредака, понекад праћена и физичким ликвидирањем неподобних лидера, да би читав процес био окончан исталирањем нових „демократских“ вођа, спремних да распродајом националних ресурса намере трошкове међународних интервенција. Политика је у арсенал својих дејстава укључила све облике масовне комуникације, стапајући умове појединаца у свест масе подложне манипулисању. Бучне кампање у штампи, на радију и телевизији, посредством Интернета и друштвених мрежа, СМС порукама, блоговима и сличним мегамедијима, нуде привид друштвеног управљања, претварања некадашњих радника и сељака у грађанску елиту, прикривајући да се на позорници одиграва нова паразитска представа која трансформише историјске форме редизајнираног хегемонизма. У политичким вакуумима карактеристичним за процес транзиције у први план избијају новокомпоновани бизнисмени, партијски апаратчици и криминализовани талог, који преко ноћи из сфере друштвеног муља прелази у статус нове елите, спремне на сваку врсту компромиса само да би очувала позиције.⁵³²

У данашње време техничке могућности су несумњиво значајан фактор у свим областима људске егзистенције, акцијама понашања и комуницирања. Техничке могућности су врло значајне, али оне нису свемогуће, јер њихова вредност не долази сама по себи, него тек у контакту са људским фактором. Из наведених разлога, границе технике и техничких могућности уопште, превазилазе се људским фактором, али њиме су и детерминисане.

У том смислу, очито је да данашње сложене политичке, економске и безбедносне околности усложњавају функционисање целокупне људске заједнице, због чега кроз сталну борбу за доминацијом прибегава најразличитијим методама остваривања супериорности, у шта спадају и медијске цензуре. Те цензуре стварају плодно тле за бројне манипулације и злоупотребе, па чак и оне најстрашније, који се косе са моралом и узансама цивилизованог понашања, и као такве могу у одређеној мери трасирати и даљи развој људске заједнице.

На основу изнетог, може се закључити да је превратничко деловање било много теже промовисати у регионалним и међународним оквирима пре педесет година, него данас. У данашње време, прилог и о најобичнијем протесту са неколико десетина учесника,

⁵³² Срђан Милашиновић, Зоран Јевтовић, Љубиша Деспотовић, *Политика, медији, безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 125;

може обићи свет, уколико у себи садржи у том тренутку актуелну политичку поруку. Довољно је да један од актера сачини видео запис, најобичнијим телефонским апаратом са интегрисаном камером, и такав снимак инкорпорира на Интернет или достави заинтересованим медијским кућама, који ће га касније због специфичности понекад емитовати и као ударну вест. У међународној заједници такав модалитет преношења информација у досадашњем периоду посебно је био актуелан приликом медијског третирања информација које се односе на људска права и слободе. Додатним драматизовањем већ прилично напетих и сложених ситуација, настоји се да се повећа гледаност, а и да се утиче на креирање ставова јавног мњења. Свакако да указивање на овај начин на неке негативне појаве и процесе у одређеном друштву може предупредити бројне негативне последице, али овде је реч о нечем другом јер постоји велики простор за манипулисање. То подразумева да одређени догађај, после интервенције стручњака из области медијске, односно информационо-телекомуникационе индустрије, добије сасвим другу конотацију и изазове необјективне импликације.

Познато је да се револуција изводи уз учешће народних маса, јер ако њих нема не може се говорити о револуцији, већ о неком другом облику превратничке активности. Да би се у народу створила свест о неопходности политичких промена револуционарним путем, неопходно је да такво стање свести сазри на индивидуалном плану. Човек се као разумно и прагматично биће, приликом предузимања одређених поступака, између осталог руководи интересима, који могу бити различито мотивисани. Када се ради о предузимању његовог учешћа у широј друштвеној акцији, уколико није део акционог језгра (завереничке групе или организације), свој интерес за учешће у револуцији, односно у спонтанитету маса, имаће само уколико се његов тренутни интерес поклопи са амбицијама масе. Из наведених разлога, медији су један од кључних субјеката који доприносе сазревању свести обичног човека о неопходности политичких промена путем револуције, јер својим организованим и планским деловањем могу утицати на свест и формирање једне шире слике о одређеном политичком, економском, безбедносном или неком другом друштвеном проблему.

Поред наведеног, у турбулентном политичком времену када се на пример одвијају масовни политички протести, медији могу утицати на јачање превратничке воље и вере у остварење политичке победе, јер се на одређен начин такве активности афирмишу, и добијају још већи друштвени значај. Скреће се пажња међународне јавности, мобилишу се снаге политичке подршке из иностранства,

на основу чега се акутни унутарполитички проблеми интернационализују и доспевају у међународни фокус у својству кризног жаришта. Интернационализација представља један од кључних услова којима превратничке структуре стреме, јер поремећај у политичким односима једне земље, „експедитивније“ се решава уколико дође на дневни ред појединих међународних политичких, економских, војних, хуманитарних или неких других организација.

С обзиром на сложену улогу коју медији имају у политичким процесима одређене земље, неопходно је истаћи да наведени центри пропагандне моћи посебан значај придају обезбеђењу материјалних средстава за финансирање својих активности. У недемократским режимима, велики је притисак на медије у сваком погледу. О персоналним притисцима, који се огледају у монтираним судским процесима, пребијањима и физичким ликвидацијама новинара, излишно је говорити, јер нас свакодневница на различитим меридијанима упућује на то. Истовремено, одржавање континуитета у информативном програму, што подразумева очување скупе техничке опреме, првенствено кроз поправку и сервисирање, затим замену порушених репетитора и других одашиљача, коришћење алтернативних фреквенција⁵³³ услед електронског ометања и томе слично, представља изузетно захтеван финансијски и технички подухват са којим се многи медији у тоталитарним режимима не могу изборити. Због тога, извори финансирања се најчешће остварују у иностранству, при чему се новац илегално уноси у земљу на различите начине, што наравно отвара додатни простор за појачање репресије режима према медијима, штавише давајући му легитиман простор за деловање у уставном оквиру. Таква ситуација наликује неким видовима лекарских терапија, када се одређеним лекаментима лечи једно обољење, а при томе се услед њиховог нежељеног дејства, поспешује нека друга болест.

Осим тога, поред електронских медија као савремених средстава масовне комуникације, ништа мање значајну улогу имају и штампани медији, као једно од приоритетних начина информисања данашњег друштва. Оснивање разних таблоида и дневних новина из домена популарно назване „жуте штампе“, представљају основу за пласирање разних дезинформација и за дискредитовање одређених политичких субјеката, организација, институција и томе слично. Разни олигарси, криминални кланови и друге групе из тзв. сиве и тамне зоне пословања, преко ових средстава јавног информисања, могу активно радити на остварењу својих циљева, који често

⁵³³ Овде се не сме занемарити ни улога савремене сателитске технологије;

поред финансијско-криминалне имају и политичку димензију. Такво стање на медијском простору једне земље, може представљати предворје хаоса и позив на одређену акцију, у почетку интересних група, а касније и других грађана, студената, синдиката, па чак и ширих народних маса.

Код пропагандног деловања рачуна се на утицај, не само на рационалне, већ и на емоционалне основе човекове психе.⁵³⁴ Стога, на ширем плану, посматрано кроз призму међународних конфликта, пропагандна активност се спроводи организовано и интензивно са циљем дискредитације државног руководства одређене земље или чак целокупног друштва, ради остваривања одређених циљева политиком притисака.

Тако на пример, Галоа сматра да је управљање новим средствима пропаганде и индоктринације захтевало посебно оспособљавање. У заливској ратној школи (односи се на оружани сукоб САД-а и Ирака), владе и медији брзо су схватили широке могућности електронских медија, а балканска догађања су према њему произвела највећи подухват дезинформације који је икада постојао, превазилазећи чак и нацистички Берлин и стаљинистичку Москву.⁵³⁵

Италијански теоретичар Мито сматра да је „пропаганда исто што и техника социјалне пресије која тежи формирању психолошких или социјалних група са јединственом структуром, а преко афективних и менталних стања индивидуа узетих у обзир“.⁵³⁶

Француски аутор Жак Елил на знатно конкретнији начин одређује пропаганду као „скуп метода којима се служи нека организована група како би психолошким манипулацијама навела масу или појединца, укључених у неку организацију, да узму активно или пасивно учешће у њиховој акцији“.⁵³⁷

Познато је да савремени електронски медији сада омогућују да се спекулише могућностима и тако створи „одговарајући“ догађај који се разликује од стварног и који се тако сервира да би се људи

⁵³⁴ *Правни лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1970, стр. 929;

⁵³⁵ Види опширније: Пјер М. Галоа, *Крв петрола*, Наш дом, Београд, 1996, стр. 10; Иначе, Галоа је пензионисани генерал француског Ратног ваздухопловства и иницијатор нуклеарног програма Француске;

⁵³⁶ Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 237;

⁵³⁷ Jacques Ellul, *Propagandes*, Colin, Paris, 1962, p. 74, преузето из: Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 237;

убедили да је лажно истинито. А када се једном поверује, тешко се мења мишљење. Богате земље су мање подложне таквој могућности. Пре свега зато што имају шири приступ светским медијима и што се бројни и најчешће супротни интереси моћних међусобно анулирају тако да грађанима преостаје драгоцену могућност избора. Наравно само током 1993. године у САД-у, велика индустријска и трговинска предузећа контролисала су 50 одсто медија. Управо због тога су биле успешне велике фирме „за односе са јавношћу“. „Hill Knowlton“ је, на пример, у периоду 1991-1992. године добила више од 12 милиона долара од Кувајта да заинтересује амерички народ за судбину те земље и да подржи владу САД-а чија је намера била да сруши научни и технички потенцијал Ирака, процењујући га војно опасним.⁵³⁸ Владе земаља великих произвођача, директних наследника индустријске револуције XIX века, не могу ефикасно утицати ни на један од три одлучујућа партнера: продуктивност, слободну трговину и миграције. Према популарном изразу, напредак се не зауставља, а ту спада и продуктивност у мери у којој се олакшава или растерећује људски напор. За Англосаксонце повратак на протекционизам била би јерес или бар када су у питању нације клијенти. Ипак, требало би водити рачуна о масама Азијата чији је животни стандард већ дуго знатно испод западног. Ако се и у овом случају продуктивност дода циновској армији радника, тим би се земљама могло препустити светско тржиште, да га задрже све док се приметно не побољшају егзистенцијални услови за њихово становништво. Што се миграција тиче њих је тешко зауставити. Пољски историчар Бронислав Геремек упозорио је богате земље западне Европе речима: „Када рушите зидове, будите наду, али ако их поново подижете, стварате мржњу.“⁵³⁹

Даље, Галоа закључује да на свим поднебљима, независно од институција и народа који је примају, телевизијска слика краљевски влада. То место је стекла за мање од четврт века користећи простор који учествује у њеном приказивању. У овом случају, напредак науке и технике је у основи тог политичког и социјалног феномена који су социолози обилно анализирали и коментарисали. Телевизијска слика која се преноси великом брзином, брише време и простор. Било да је очевидац догађаја или да је на сасвим другој страни, човек је изнад реалности и њене слике. Расуто по Земаљској кугли, становништво је истовремено информисано о догађајима који

⁵³⁸ Пјер М. Галоа, *Крв петрола*, Наш дом, Београд, 1996, стр.12;

⁵³⁹ Исто, стр. 57;

су се десили на стешњеном простору неке улице, зграде или једне једине собе у згради. Сцена која се дешава у неком малом простору шири се телевизуелно по огромном простору Земље – са сателита у њеној орбити. Због тога, овај аутор са разлогом поставља питање да ли је тачно да свет све више зависи од слике? Она је истовремено помоћник и противник влада којима помаже или одмаже, према томе да ли знају да је користе. Она може припремити јавност да се повинује њиховим циљевима, а исто тако и да је окрене против. Опасно средство убеђивања – или одвраћања – потчињено власти чију моћ увећава, али и ограничава њен ауторитет. Она челнике лишава монопола над информацијом која оправдава њихову превласт над грађанима у случају када је истовремено примају. Она грађане ставља на виши ниво на којем знање одлучује и даје им моћ расуђивања – ако желе да поверују – што је био монопол власти. Осим тога, поједностављајући стварност, фрагментарну, неумерену и недоречену, она толико лажира мисли, многоструке и различите, да умањује способност асимилације оних који је примају. Као њихове вође, народ је схватио да телевизијска слика може послужити њиховој ствари, сви су приметили на пример, балтичке, јерменске или заирске демонстранте како истичу пароле исписане на енглеском језику који већина од њих не зна, али који је разумљив земљама чијој се помоћи надају. Слика сведочи о призорима економске и социјалне неједнакости коју лоше прихватају и они које приказује и они које искључује стварајући код ових других осећање фрустрације која прелази у револт или резигнацију, или дуговно затварање и религиозни екстремизам. Она може бити узрок за неко политичко опредељење или стратегију и понашање, али исто тако и за њихово одбацивање. Ако се понавља, она ствара навику о друштвеним појавама годинама осуђеним на писану и усмену реч које су о њима једине водиле рачуна.⁵⁴⁰

У сваком случају неvezано од садржине и циља „пропаганда представља плански, организовано, смишљено ширење разноврсних политичких, привредних, културних, религиозних и других идеја, мишљења, података, ради утицаја на схватање и понашање људи“.⁵⁴¹

Писана реч – или усмена, прослеђена преко радија – могу да

⁵⁴⁰ Пјер М. Галоа, *Крв петрoла*, Наш дом, Београд, 1996, стр. 59-60; О масовном убеђивању види: Gerard Chaliand, *La persuasion de masse*, R Laffont, 1992;

⁵⁴¹ Vojislav Mićović i Mate Oruč, *Jugoslavija i inostrana propaganda, Tanjug, Beograd, 1971, str. 7;*

прођу као израз мишљења аутора или коментатора. Њихово прихватање је било, и још је, стешњено и ограничено затвореношћу језика и културним разликама. С телевизијском сликом није исти случај. Репродукујући догађај или материјалну чињеницу, она је неоспорна. Наравно, она може бити „фабрикована“, лажирана, у намери да превари, окрњена, али у сваком случају, бар у тренутку, уверљива. Свакодневно поновљена и окренута у истом смеру, она добија карактер покретача. Ако техника допусти да постане универзална, томе ће допринети попустљивост аутократија, мање избирљивих када је реч о спољним утицајима.⁵⁴²

Слика је понекад невина и сама по себи револуционарна. Берлински зид је срушен, источни Немци су се пребацили на Запад и упоређују своје сиромашне радње са изложима либералне Немачке, и своје „трабанте“ са „мерцедесима“. За реализаторе то је значило постићи широк аудиторијум занесен сновима и зарадити много новца. Али и слика може бити погубна, фабрикована да придобије становништво. Нисмо заборавили лажно сведочење једне жене из Кувајта, ћерке амбасадора те земље у САД-у, која је описивала, као да је била очевидац, како ирачки војници пљачкају једну болницу и убијају децу у инкубаторима, злочин који је постојао само у њеној машти. Нису ли се западне демократије понашале у домену дезинформације као СССР док је исијавао својом стратегијом дезинформисања?⁵⁴³

Сходно томе, такозване медијске бомбе у виду лажних и лоших вести у склопу доктрине изазивања или управљања кризом, најчешће имају за циљ:

- изазивање „телевизијске револуције“, која у одређеним случајевима носи елементе извођења државног удара;
- „очување демократије“ у случајевима када би пошто-пото, без обзира на ставове или гласове јавности, требало очувати

⁵⁴² Лако је замислити ефекат приказивања на телевизијским екранима серија као што су „Далас“ или „Династија“ у неком месту бившег СССР-а, у малом стану у којем су смештене две или три породице или пак у периоду биполаризма у Будимпешти, или Прагу, под режимом „ограниченог суверенитета“ и планске економије, где је становништво живело у крајње оскудним условима. То је значило сведочити о економском напретку једних и створити код других жељу за тренутним благостањем. Ови филмови су били лажни, јер су давали само један аспект живота у САД-у, али откривали су на очигледан начин какво може бити материјално благостање, преузето из: Пјер М. Галоа, *Крв петрoла*, Наш дом, Београд, 1996, стр. 60;

⁵⁴³ Пјер М. Галоа, *Крв петрoла*, Наш дом, Београд, 1996, стр. 61-62;

постојећу гарнитуру на власти;

- изазивање грађанског незадовољства и нереда чиме се најчешће прикривено намећу сопствени интереси, као интереси „народа“;
- стварање услова код домаће и светске јавности да медијски рат прерасте у прави рат.⁵⁴⁴

Овде се намеће питање шта је то заправо медијски рат? У домаћој и страниј литератури постоји велики број дефиниција медијског рата, при чему је једна од најсадржајнијих Стајићева, који медијски рат дефинише као „збир техника психолошког притиска који употребљавају политички лобији, организације и појединци с циљем постизања сопствених политичких циљева, користећи при томе средства масовног информисања против изабране циљне групе у властитој или другим земљама у широком временском раздобљу“.⁵⁴⁵

Осим тога, ако се актуелности прилагођавају тренутној „политичкој линији“, а врше их политички представници који на располагању имају средства насиља, онда су резултати ужасни, јер се лаж и други облици манипулације могу поставити на прво место. У тим случајевима, увек се долази до тачке после које лагање даје супротне резултате. До те тачке се долази када субјекти, којима се лажи упућују, постају присиљени да потпуно одбаце разлику између истине и лажи, да би преживели. Истина и неистина није више важна ако живот зависи од тога да човек дела тако као да верује у лаж, јер тада из јавног живота потпуно ишчезава чињенична истина у коју се може поуздати, а тиме и најважнији стабилизациони чинилац у сталној промени људског делања.⁵⁴⁶

Медији представљају иконе новог друштва, машине за паковање идеја, сурогате критичке свести, јер нудећи ројеве вести, густих информација, афера, скандала, сензација, спектакала, перверзних прича и занимљивости купују поверење публике, која је заведена и не схвата да неко други мисли уместо ње, креирајући нове системе вредности, понашања и навика. Брзим низањем слика медији данас програмирају свест, мењајући стварност вештачким представама. У јавности се обликује дедуктивна слика о други-

⁵⁴⁴ Љубомир Стајић и Радослав Гаћиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 242;

⁵⁴⁵ Љубомир Стајић, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2004, стр. 171;

⁵⁴⁶ Hana Arent, *Istina i laž u politici*, Filip Višnjić, Beograd, 1994, str. 71;

ма утемељена на егзистенцијалном страху, мржњи, агресивности, демонизацији и сличним масовним расположењима, која се даље каналима комуникације омасовљују у глобалну визију. Порука се упућује смишљеном употребом психологије, политикологије, религије, технологије и журнализма, уз провоцирање емоција и нагона, подвесних слојева људске психе, са посебним тежиштем ка мање образованим слојевима становништва и општем снижавању корпуса сазнања.⁵⁴⁷

Када су у питању субверзивна психолошко-пропагандна дејства путем савремених електронских медија и других центара пропагандне моћи, постоји више праваца деловања, који се могу сврстати и у подоблике. Гласине представљају једну од таквих категорија и оне се на одређен начин могу довести у индиректну везу са електронским медијима. Уколико се адекватно користе и ефикасно пуштају, њихова субверзивна снага може бити изузетно велика, а да при томе не стварају никакве економске трошкове за оног ко их пласира.

Гласине као специфична врста тврдњи могу да буду изненадне, сензационалне, „убитачне“, али не морају бити неистините. Успешност гласина заснива се на неким основним претпоставкама:

- извор и крајњи циљ гласине је непрепознатљив;
- немогућност непосредне провере истинитости;
- привидна добронамерност, логичност и привлачност;
- прилагођеност садржаја психолошким, етичким и другим својствима циљне групе, као и обележјима тренутне социјалне, политичке или неке друге ситуације у којој се налази циљна група;
- неотпорност психолошке и моралне савести циљне групе.⁵⁴⁸

Осим конструисања гласина као организоване делатности специјалних служби без посебног подстицаја споља, не само у кризним него и у нормалним условима, људи испољавају склоност ка спонтаној производњи гласина. Сасвим обични људи често ће радо препрчати другима „вест“ коју су чули, ради провере њене веродостојности и истинитости, и сопственог суда о њој. Резултати испитивања неких социјалних психолога, попут Постмана и Онпорта,

⁵⁴⁷ Срђан Милашиновић, Зоран Јевтовић, Љубиша Деспотовић, *Политика, медији, безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 127;

⁵⁴⁸ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2001, стр. 203;

показују да се гласине у току преношења мењају, искривљују, уобличавају и „обогаћују“ науштрб првобитне информације. Процес уобличавања директно је везан са психо-социјалним чиниоцима ситуације у којој су преносиоци (страх, ишчекивање, надање), али и са индивидуалним својствима преносилаца, који могу бити оптерећени личним комплексима, бригама, предрасудама, злбом и другим.⁵⁴⁹

Осим тога, непотврђена саопштења која циркулишу у виду гласина, у одређеним ситуацијама могу бити и корисна ради анализе одређене безбедносно-интересантне ситуације или појаве. Наиме, у тим случајевима гласине могу упућивати на претпостављена знања и очекивану средину из које долазе („гласина одоздо“), а понекад и на игре једних или других сила („гласина одозго“). У суштини, овакве информације понекада могу бити и прилично тачне, мада су често, као што је већ напоменуто, у нечему изокренуте. Понекад је неку добро чувану информацију могуће добити само из нејасних гласина.⁵⁵⁰

Све наведено указује на значај и улогу електронских медија и других центара пропагандне моћи у превратничком процесу. Тај значај се пре свега огледа у огромном субверзивном капацитету који поседују ови субјекти. Управо то може бити њихова разарајућа и деструктивна улога у току саме припреме или извођења политичког преврата.

Улога друштвених мрежа у политичком преврату

У данашње време друштвене мреже представљају несумњиво битан фактор у значајном делу људског понашања и комуницирања. Могућности друштвених мрежа су врло велике, али оне нису свемогуће, јер њихова вредност не долази сама по себи, него тек у контакту са људским фактором. Тај контакт са људским фактором можемо усмеравати у више праваца, стварајући погодан социјални амбијент за различите облике превратничког деловања. У том смислу, очито је да данашње сложене политичке, економске и безбедносне околности додатно компликују функционисање целокупне људске заједнице, због чега кроз сталну борбу за доминацијом

⁵⁴⁹ Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 247-248;

⁵⁵⁰ Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 34;

прибегава најразличитијим методама остваривања супериорности, у шта спадају и друштвене мреже. Те мреже стварају плодно тле за бројне манипулације и злоупотребе, па чак и оне најстрашније.

Талас револуција који је захватио афрички континент упозорава нас да су друштвене мреже добиле на посебном значају, чиме су дубоко ушле у сферу глобалне политике и безбедности. Иако су границе друштвених мрежа детерминисане људским фактором, „Арапско пролеће“ допринело је да се „Фејсбук“ и „Твитер“ уврсте у моћан механизам превратничког деловања, чиме су те виртуелне заједнице, условно речено, у једном сегменту заправо постале моћније него потенцијали најсавременијих армија. То што се догодило на афричком континенту, коришћењем конвенционалних метода притисака, могло је трајати више година са неизвесним исходом за успех превратничке акције.

Друштвене мреже су посредством Интернета доступне у целом свету. Ако Интернет тренутно користи преко две милијарде становника планете,⁵⁵¹ сасвим је логично да меридијани и паралеле не представљају никакву препреку за несметану комуникацију. Данас је довољно поседовати рачунар или савременији мобилни телефонски апарат, на основу чега се може приступити друштвеним мрежама и вршити размена података, вршити комплетна комуникација и томе сл. Управо у томе је и садржан несагледив потенцијал друштвених мрежа, које једним политичким субјектима могу донети добро, другима пак зло, али у сваком случају те мреже су отвориле један нови правац, може се рећи и епоху, у свеукупним друштвеним односима.

Некада је било тешко ефикасно комуницирати, преносити поруке, издавати налоге, организовати протесте, масовнија окупљања. Штампане пропагандног материјала у илегалним штампаријама и после тога његова дистрибуција, представљали су веома ризичне подухвате, при чему поједини аутори сматрају да је слом „гвоздене завесе“ заправо започео изумом телефакса и фотокопир апарата.

Данас су свеопште околности другачије. Ера Интернета је узела свој замах због чега није тешко закључити да ће XXI век обележити два поља, поље енергетике и поље телекомуникација.

Да би се разумео значај друштвених мрежа, потребно је између осталог разумети узрочно-последичну везу о томе како друштвене мреже утичу на заједницу, односно како заједница утиче на друштвене мреже, при чему тиме залазимо у домен медиоцен-

⁵⁵¹ Статистичка анализа је установила да 31.03.2011. године укупно 2.095,006,005 интернет корисника, види опширније: www.internetworldstats.com/stats.htm;

тричне и социоцентричне теорије. Управо у тој вези, леже одговори на многа питања, имајући у виду да су друштвене мреже као део глобалних медија заправо живи организам прилагођавајући некада себе, а некада друштво актуелним унутарполитичким и спољнополитичким процесима.⁵⁵²

Данас постоје бројне друштвене мреже од којих су најзаступљеније: „Facebook“ (www.facebook.com) са преко 700 милиона корисника, „Twitter“ (www.twitter.com) са преко 200 милиона, „Bebo“ (www.bebo.com) са око 120 милиона корисника, „MySpace“ (www.myspace.com) са више од 100 милиона, „Friendster“ (www.friendster.com) са 90 милиона корисника, „Hi5“ (www.hi5.com) са око 80 милиона, „Xanga“ (www.xanga.com) са око 30 милиона, „LiveJournal“ (www.livejournal.com) са 12 милиона корисника, „StumbleUpon“ (www.stumbleupon.com) са 11 милиона и „Tumblr“ (www.tumblr.com) са 10 милиона корисника.⁵⁵³

Такође, занимљиво је да су током октобра месеца 2011. године првих десет најангажованијих земаља за друштвено умрежавање уз просечан број сати по посетиоцу биле: Израел са 11,1; Аргентина са 10,7; Русија са 10,4; Турска са 10,2; Чиле са 9,8; Филипини са 8,7; Колумбија са 8,5; Перу са 8,3; Венецуела са 7,9; као и Канада са 7,7 просечних часова.⁵⁵⁴

Ови подаци, који узгред константно добијају на својој квантитативности, указују да близу милијарда и по становника планете активно учествује у раду друштвених мрежа, при чему је број интернет корисника као што смо већ напоменули далеко већи, јер постоји значајна категорија светског становништва која користи Интернет, али не и друштвене мреже.

Намеће се питање како делују друштвене мреже у контексту политичких преврата? Свакако да због свеобухватности и сложености феномена друштвених мрежа није лако дати тај одговор, који би се и теоријски и емпиријски могао обухватити у томовима студија. Међутим на основу досадашњих искуства недвосмислено је да су се почетни индикатори коришћења друштвених мрежа у контексту политичких преврата, готово увек испољавали кроз актуелизацију политичких, економских и безбедносних проблема у одређеној др-

⁵⁵² Види опширније: Dragić Rabrenović, *Društvene mreže kao novi poligon političke javnosti na primjeru arapskih revolucija*, Medijski dijalozi, Podgorica, 2011, str. 310-315;

⁵⁵³ Anthony Godley, *The Power of Social Media*, Site Pro News, Winnipeg, 23.05.2011;

⁵⁵⁴ www.socialnetworkingwatch.com/Social Networking Is The Most Popular Online Activity;

жави. Ти индикатори су стварали такав социјални амбијент, који је омогућавао да се о датим проблемима међу корисницима друштвених мрежа води једна врста полемике, која би некада попримала и екстремистички карактер. Овде је неизоставно нагласити да избор теме која се актуелизује на друштвеној мрежи, мора пратити актуелно стање у друштву или држави на коју се односи та, условно речено, дебата. То произлази из чињенице да се политички преврат не може реализовати искључиво ангажовањем капацитета друштвених мрежа, већ за тако нешто морају постојати повољни услови, о којима је већ било речи у претходном делу књиге. Данас се у оквиру друштвених мрежа дају савети, размењују се искуства и приручници о политичким превратима, али за „Фејсбук или Твитер револуцију“ потребно је знатно више од тога. Међутим, када се одговарајући социјални параметри наслоне на актуелизоване проблеме у оквиру друштвених мрежа, односно када једно широко распрострањено незадовољство народних маса, почне додатно потенцирати и на тај начин, долази до стварања таквог амбијента који омогућава да се врши планирање, организовање и координација припремних радњи за извођење преврата. Те припремне радње на друштвеним мрежама изводи акционо језгро, које може бити формирано од унутрашњих или спољних субјеката, а може бити и комбинација унутрашњих и спољних снага. Наравно, то подразумева да корисници друштвених мрежа нису увек свесни тренутка када акционо језгро изводи наведене припремне радње, јер се ствара такав социјални амбијент да све изгледа као огромно незадовољство грађана, које временом прераста у спонтанитет маса. Значи, друштвене мреже омогућавају да се ти процеси убрзају. Овде поново наглашавамо да се припремне радње за извођење политичких преврата кажњавају у законима свих држава, јер се третирају као најтежа кривична дела против уставног уређења. Поједине државе су пратећи савремена спољнополитичка кретања, посебно после обојених револуција и „Арапског пролећа“, у своја законодавства увеле допуне кривичног закона, којима су власници онлајн друштвених мрежа одговорни за комплетан садржај објављен на њиховим веб страницама. И не само то, већ се ишло и корак даље, при чему је сликовит пример и недавни захтев руске Федералне службе безбедности, која је Министарству комуникација Руске Федерације упутила званичан захтев да се на територији РФ забрани коришћење „Gmail“, „Hotmail“ и „Skype“, али до тога није дошло, јер је став руске владе да би се таквим ограничењима грубо нарушила људска права.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ Види опширније: *ФСБ предлагает запретить в России Skype и Gmail*, www.rbcdaily.ru, 08.04.2011;

На основу наведеног, није тешко закључити у којој мери друштвене мреже представљају потенцијалну опасност за савремене државе. Коришћењем напредних технологија и методских поступака, данас је могуће формирати лажни профил и у дужем временском периоду активно деловати на Интернету. Тај лажни профил може формирати појединац, група или организација, а то подразумева и малу вероватноћу откривања прикривених актера који су „иза завесе“ политичког преврата. Стварају се виртуелна пријатељства, без било каквих ограничења у приступу, чиме удруживање у друштвеној мрежи прераста у масовна окупљања.

Тако на пример, револуционарни догађаји у Египту, донели су једно ново искуство око функционисања друштвених мрежа. Установљено је да сламањем једне карице у „Фејсбук“ мрежи не спречава функционисање групе, све док се води рачуна о основним предострожностима. Администратор је анониман и налог зато мора да се хакује. Временом је могуће да службе безбедности открију идентитет водећих активиста, будући да друштвене мреже зависе од поверења, а самим тим и видљивости. Али где пронаћи активисте? Такође, децентрализовано онлајн организовање пружило је превратничким структурама предност брзине, јер су могли да координирају већим групама демонстраната које су биле расуте по читавом граду, што свакако не би било могуће коришћењем традиционалних метода комуникације. То је дало предност над египатском државном бирократском машинеријом која је умела само да се креће у складу са наређењима која су пролазила кроз централизован командни ланац. Како би избегли блокаду и искључење Интернета и мобилне телефоније, превратничке структуре су једноставно користиле прокси сервере да би доспели до блокираног садржаја. Символи „Фејсбук“ и „Твитера“ су од почетка графитирани широм Каира, како би се демонстрантима послала порука да морају остати у контакту путем ових друштвених мрежа. Ипак, чак ни искључивање оптичких каблова и интернет портала који су повезивали Египат са другим транзитним линковима, није омогућио тотални прекид Интернета. Режим је пуних пет дана приморавао приватне интернет провајдере да искључе своје сервере. После тога, активисти су прешли на друге мреже. Сливикит пример је уследио пошто је блокиран телевизијски канал „Al Jazeera“, њен „Twitter feed“ из Египта наставио је са радом, пошто су се активисти повезали на Интернет путем међународних dial up сервера, махом преко мобилних телефона.⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ Andreja Živković, *Koje su lekcije egipatske revolucije za online aktivizam*, Marks21 Info, Beograd, 28.03.2011;

Поред наведеног, друштвене мреже попут „Фејсбука“ и „Твитера“ нису везане за одређену веб локацију. Чак и ако је приступ овим друштвеним мрежама ограничен, корисници им могу приступити посредством других услуга, нпр. „Твитеру“ преко „Twitterfall“-а. Такође, рутирање података на рачунар који се понаша као прокси сервер, а који користи IP адресе које нису на листи забрањених, а после тога прослеђивање информација ка алтернативним серверима, ствара амбијент да подаци теку сајбер простором.⁵⁵⁷

Поред наведеног, у турбулентним политичким околностима, када се на пример одвијају масовне демонстрације, друштвене мреже могу утицати на јачање превратничке воље и вере у остварење политичке победе, јер се на одређени начин такве активности афирмишу и добијају још већи друштвени значај. Скреће се пажња међународне јавности, мобилишу се снаге политичке подршке из иностранства, на основу чега се акутни унутарполитички проблеми интернационализују и доспевају у фокус међународних односа као потенцијално кризно жариште. У конкретном случају, интернационализација представља један од кључних услова којима превратничке структуре стреме, јер поремећај у политичким односима једне земље брже се решава уколико дође на „дневни ред“ међународних политичких, економских, војних, хуманитарних или неких других организација.

У фази реализације политичког преврата, у његовом непосредном извршењу, друштвене мреже имају веома значајну улогу. Та улога се првенствено огледа у мобилисању широких народних маса и њиховом организовању да одређеног дана у тачно уговорено време дођу на протест, на којем ће се испољити незадовољство против владајућег режима. То мобилисање често може попримити и радикалан карактер, будући да се унапред осмишљеним и припремљеним садржајима који се емитују посредством друштвених мрежа, могу додатно подићи тензије у већ заоштреним политичким и безбедносним односима. Пружањем практичних савета о стратегији наступа на предстојећим демонстрацијама, било да се ради о ненасилном или пак насилном облику испољавања политичких ставова, друштвене мреже постају својеврсни приручник и обавезно штиво сваког савременог револуционара. Осим тога, на тај начин утиче се на свест неодлучних појединаца да се придруже, који се из различитих разлога колебају око свог учешћа у преврату.

На примеру „Арапског пролећа“, установљено је да није рет-

⁵⁵⁷ James Jay Carafano, *All a Twitter: How Social Networking Shaped Iran's Election Protests*, The Heritage Foundation, Washington, 20.07.2009;

ка појава да су поједини тоталитарни режими настојали да преко својих специјалних служби утичу на слободу комуницирања посредством друштвених мрежа. Та ограничења су се претежно базирала у два правца. Први се односио у пласирању дезинформација, док се други правац оријентисао ка ограничавању приступа Интернету, а самим тим и друштвеним мрежама. Хронологија догађаја указује да психолошко-пропагандна дејства која су спроводиле поменуте специјалне службе, најчешће путем напада и измена садржаја опозиционих веб сајтова, пласирањем разних дезинформација, уношењем страха у редове побуњеника и томе сл. нису дала за тоталитарне режиме очекиване резултате, због чега се приступило искључивању свих интернет линкова. То подразумева ангажовање формација за специјална електронска и противелектронска дејства, чиме се не врши ометање само оптичких веза, већ и свих комуникација кроз радио етар, а све у циљу спречавања сателитског и другог вида безжичног преноса сигнала. Сви интернет провајдери у држави су стављани под контролу и вршена је готово потпуна изолација, иако она као таква ни теоријски, ни практично није могућа. Међутим, транснационалне медијске куће „Al Jazeera“ и „France24”, користећи своје електронске ресурсе, преносиле су информације о актуелним дешавањима, на основу чега су демонстранти добијали драгоцене информације и што је за њих најважније, сукоби су добијали свој глобални медијски значај.

Све наведено указује да је електронски рат који је вођен током „Арапског пролећа“ био велики изазов не само за нападнуте режиме, већ и за водеће корпорације из области телекомуникација. Тако је на пример „Гугл“ после блокаде Интернетa у Египту, активирао нову услугу слања „Твитер“ поруке, која је функционисала позивом на телефонски број и снимањем гласовне поруке. Такав вид комуницирања у пракси је немогуће у потпуности контролисати, при чему се ограничавање телефонских комуникација од стране режима врши само на одређеном подручју и у одређеном временском интервалу. Тотални прекид телефонских комуникација никада се не врши ни у једној земљи, ма колико њен режим био тоталитаран, јер то између осталог подразумева и одсуство информација, али и додатно усложњава функционисање одбрамбених механизма поретка.

Улога друштвених мрежа у политичком преврату била је различита и прожета вишеслојним факторима који су били последица свеукупних друштвених односа у једној држави. У Молдавији се 2009. године, за непунa два дана окупило више десетина хиљада демонстраната који су свргнули власт, управо комуницирајући и

организујући се посредством друштвених мрежа.⁵⁵⁸ Таквих покушаја да се посредством друштвене мреже „Фејсбук“ у што краћем временском периоду окупи што већи број демонстраната са циљем да насилно промене власт, било је у многим земљама, Русији, Белорусији, Ирану,⁵⁵⁹ Хрватској, па чак и у Србији, али све се завршило само на покушајима, јер нису били испуњени други неопходни повољни услови.

Друштвене мреже посебно значајну улогу имају у пресудним тренутцима политичке борбе, односно када је неопходна брза мобилизација широких народних маса. У тим периодима нелегалне политичке борбе, превратничке структуре имају бројне могућности, на пример да у одређеној мери паралишу деловање државног апарата, тако што посредством друштвених мрежа врше снажну пропаганду, чиме постепено придобијају наклоност појединаца из владајућих структура, да шаљу прогласе у којима нема реваншистичких призива, а све у циљу смањења репресивних потеза власти према демонстрантима, да уносе раздор у врхушци тоталитарног режима, да нуде одређене јавне гаранције за безбедност лица из државног апарата која се благовремено прикључе превратницима, као и низ других тактичких потеза који воде остваривању једног ширег стратешког циља. Потребно је нагласити да је историја потврдила хипотезу да превратничке структуре доласком на власт брзо заборављају своја обећања, због чега савремени преврати најчешће имају карактер политичке, а не социјалне промене. Основна разлика између политичких и социјалних промена у контексту политичких преврата, садржана је у томе што политичке промене подразумевају промену владајућих структура, без измене уставног уређења и начина владавине у одређеној земљи. Социјалне промене подразумевају корениту и свеопшту промену начина владања,

⁵⁵⁸ Види опширније: Clay Shirky, *The Political Power of Social Media*, Foreign Affairs, New York, January/February 2011, p. 32;

⁵⁵⁹ Што се тиче Ирана, Интернет је доступан за појединачне кориснике у већини градова, док рурална подручја генерално немају приступ. Доступност у урбаним центрима од виталног је значаја, јер око 70 одсто Иранаца живи у градовима. Велика брзина широкопојасног приступа омогућава брзо преношење значајне количине података, као што су видео и аудио фајлови, али је генерално ограничена на владу и пословну употребу. Већина индивидуалних корисника је ограничена на спори dial up приступ који је скуп. Поред тога што се блокира приступ одређеним веб сајтовима, забрањена је и претрага одређених кључних речи, види опширније: James Jay Carafano, *All a Twitter: How Social Networking Shaped Iran's Election Protests*, The Heritage Foundation, Washington, 20.07.2009;

устава, система и томе сл. а не само делимичну, најчешће кадровску промену, као што је то случај код промена које имају искључиво политички карактер.

Реализовањем политичког преврата завршава се улога друштвених мрежа. Свако деловање преко друштвених мрежа у процесу консолидације превратничких структура, односно у фази када је преврат већ успешно изведен, представља нешто друго и најчешће се може подвести под пропаганду, пружање подршке новим властима из редова превратника и томе сл. Међутим, уколико дође до неуспеха приликом фазе непосредног извршења политичког преврата, то не значи да су ризици по националну безбедност једне земље отклоњени. Корисници друштвених мрежа из редова превратника могу прећи на нови колосек свог деловања, односно ући у још тамнију зону противуставних активности, пре свега у област тероризма, који може увући читаву државу или неки регион у оружани конфликт широких размера. Због тога, потпуно је логична комплексност и безбедносна осетљивост друштвених мрежа, које могу бити изразито ефикасно оруђе за вршење најмрачнијих и најбеспризорнијих поступака.

Неизоставно је извршити и теоријску анализу одређених предности и недостатака у коришћењу овог вида савремене комуникације. У том смислу, што се тиче предности оне се првенствено огледају у чињеници да се изразито лако приступа друштвеним мрежама, односно за тако нешто је потребан рачунар или мало савременији мобилни телефонски апарат са могућношћу прикључења на интернет мрежу. Следећа предност се огледа у могућности формирања тајног, односно лажног профила, чиме се додатно обезбеђује конспиративност. Даље, бројност је једна од кључних одлика друштвених медија и као таква представља основ за мобилисање широких народних маса, што у циљу актуелизације одређених проблема, што у циљу конкретног превратничког деловања, при чему поменута бројност има посебан значај приликом интернационализације конфликта. Мали ризик за корисника друштвене мреже који делује против одређеног режима, посебно у случају ако се налази ван земље чију власт напада. Таква околност додатно опредељује превратнике из редова акционог језгра да још екстремније делују, а које назначујемо као актере из иностранства. Даље, комуникације посредством друштвених мрежа се врше у реалном времену, што значи да географска удаљеност не представља никакву препреку за ажурно преношење информација, порука и инструкција, чиме се омогућава брзо и ефикасно договарање и планирање превратничких активности. И на крају, али не најмање важно, економичност

у погледу финансијско-материјалних издатака, дају друштвеним мрежама посебан замах у креирању унутрашњих и спољнополитичких прилика. То значи да се уз минимална новчана средства може координирати бројним акцијама, али само онда када постоји проточност Интернета и других облика комуникационих веза у држави која је објекат напада. Те ситуације интернет ембарга, превазилазе се уз приличне новчане издатке и наравно подршку администратора друштвених мрежа, што свакако улази у домен праваца спољнополитичке оријентације водећих земаља.

Што се тиче недостатака друштвених мрежа у контексту њихове улоге и значаја у политичком преврату, постоји више чинилаца који се могу негативно одразити на успех превратничке акције. Прво, ма колико биле негативне свеопште комуникације и пропаганда посредством друштвених мрежа о одређеној влади, не могу саме по себи подстакнути незадовољство у народу и мобилисати формирање превратничких предиспозиција. То значи да уколико није испуњен неки од повољних услова за реализовање политичких преврата, такав начин деловања посредством друштвених мрежа изазваће контраефекат, односно допринеће дискредитацији опозиционих снага и додатно учврстити владајући режим. Стога, избор тајминга игра веома значајну улогу у коришћењу друштвених мрежа, због чега је некада важније у којем тренутку се нешто саопштава, него шта се саопштава. Некада наизглед минорна и безначајна информација може покренути лавину догађаја, који могу попримити и стихијски карактер, ако се темпира њено изношење у правом тренутку. Поред наведеног, недостатак друштвених мрежа се огледа и у чињеници да нема непосредног рада са људима, већ се све дешава преко виртуелних контаката. Познато је да постоји и непосредни невербални начин комуникације између људи, посредством које људски односи добијају на додатном квалитету и потпуности, због чега друштвене мреже имају облик виртуелности, што свакако може отежати степен међусобног поверења међу актерима превратничких структура. Зато се друштвене мреже могу користити искључиво у циљу издавања саопштења и инструкција широким народним масама, а никако ради договора између чланова акционог језгра. Комуникације на друштвеним мрежама се од стране савремених специјалних служби релативно лако прате, због чега је могућност конспирације сведена на минимум. Затим, друштвене мреже колико су ефикасне, толико могу бити и рањиве, посебно ако насупрот себе имају снажне владине институције. На тај начин, може се вршити дезинформисање корисника друштвених мрежа, њихово застрашивање, органичавање комуникације, навођење на

погрешне поступке, разбијање саме структуре превратничке организације, и као крајњи резултат изазвати слом превратничких аспирација још у почетном стадијуму.⁵⁶⁰

Интересантно је ако се погледају и искуства неких других земаља. Познати кинески новинар и блогер Jing Zhao описујући актуелну ситуацију у Кини око друштвених мрежа, напоменуо је да се уместо „Фејсбука“ користи „ХиаоНеи“, док уместо „Твитера“ – „Weibo“. Уобичајно је да се у Кини одобрава увођење нових технологија, само уколико је развијен кинески еквивалент по том основу, што је случај и са друштвеним мрежама. Наравно, подразумева се и да се сервери за кинеске верзије друштвених мрежа налазе у Пекингу.⁵⁶¹

То је пример савесног односа државних органа према сајбер простору. Међутим, за тако нешто није потребна само савесност, већ и снажан државни суверенитет, који НР Кина свакако има, као једна од водећих земаља светске заједнице.

⁵⁶⁰ Marko Parezanović, *Značaj i uloga društvenih mreža u političkom prevratu*, Telekomunikacije, RATEL, 2012, str. 90;

⁵⁶¹ Андрей Солдатов и Ирина Бороган, *Мониторинг Сети: как это делают спецслужбы*, www.agentura.ru, 24.10.2011;

7. ТАКТИКА И МЕТОДИКА ИЗВОЂЕЊА НАСИЛНИХ И НЕНАСИЛНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

Посебна природа модерне државе, комплексност и осетљивост њених функција, озбиљност политичких, економских и социјалних проблема које би требало да реши, геометријски увећавају њене слабости. Иако владе многих држава, условно речено, не знају да се одбране од превратничких активности, завереничке групе у многим приликама до данас нису успеле да искористе повољне околности за преузимање власти, што не значи да реалне претње за извођење преврата не постоје.⁵⁶²

Имајући у виду да политички преврати не представљају стихијску активност, већ брижљиво припремљену и организовану акцију, у оквиру овог поглавља извршена је теоријска анализа насилних и ненасилних облика преврата. Такође, указано је на сличности и разлике између насилног и ненасилног облика извођења политичких преврата, што је веома важно, јер су се многи савремени преврати, чак и у појединим стручним круговима, често квалификовали на непримерен начин.

Насилни облик и његове фазе

Владе модерне државе данас располажу средствима да изнуде лојалност и покорност својим заповестима више него што је то био у стању и један тиранин. Додуше, по тој способности данашње владе би се пре могле сматрати аутократским него демократским. Све се углавном осигуравају јаким полицијским снагама и моћним, модерним информативно-комуникационим мрежама. Ретке су оне које покажу немоћ када затреба тамо где је већ очигледно да се распада и друштво и држава. И поред тога што располажу моћном физичком силом и ефикасним информатичко-пропагандним апаратом, данашње владе су ипак оријентисане на то да својом унутрашњом политиком уклањају основе побуна, да не би морале да их гуше. Да ли то премијери и министри успостављају једно ново или само потврђују старо правило политике: влада која дела у минут после дванаест није модерна и умна влада. Ради се о једном старом, познатом и у суштини веома мудрому правилу. Оно, пре свега рачуна на то да ће влада стално, па и у минут до дванаест, чинити све да

⁵⁶² Курцио Малапарте, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд 1992, стр. 20;

отклања основе и узроке побуна. Може се десити да јој ипак то не пође за руком, а зато ће таква влада већ у дванаест бити начисто шта јој ваља чинити и чиниће то у том минуту, а не у наредном, јер тад већ може бити касно и за било какву одлуку, па чак и ону која је пре тог изгледала најпаметнија. Закасна политичка реакција се не може кретати умним границама, јер оне за њу не постоје.⁵⁶³

Разумна влада ће на време размотрити услове да успе или не у угушавању побуне. За њену одлуку ће без сумње најважније бити евентуално држање већине становништва. Само ако је већина заједнице лојална и није поколебана у погледу владине политике, ако је прихвата и подржава, онда влада може рачунати да ће она подржати и гушење побуне. За мудру владу биће најважније да већ у минут до дванаест утврди тај моменат и само ако је закључила да ће добити недвосмислену подршку већине, она се може одлучити на репресију против побуне било које мањине. Ако процена не наводи на такав изглед, подршку, такво одобравање већине, разборита и демократска влада ће се обратити за помоћ Парламенту (политичким странкама, јавности), наравно, понудивши му оставку. Парламент не располаже силом, због чега влада понудивши му оставку, спасава своју душу, а и душу побуњеника.⁵⁶⁴

Према томе, генерално узев, унутрашња политика неке данашње владе, може бити репресивна само у мери у којој је одобрава већина становништва. Та подршка се мора стално утврђивати, бити тачно одмерена у сваком конкретном случају и према свакој конкретној мањини. То не значи да је унутрашња политика модерне рационалне државе без репресија и да је та држава без полиције и органа обучених и опремљених за примену силе.⁵⁶⁵

Тоталитарни режими не обазире се на уставне и друге формално-правне препреке, при чему политичко насиље и тортура играју веома важну улогу у вршењу њихове власти. Због тога, потлачени често долазе до закључка да се диктатура једино може окончати насиљем према терору власти. Није ретка појава да су у прошлости организовани бројни насилни напади на тоталитарне режими, у којима су храбри људи гинули и подносили велике жртве, међутим ретко су успевали да остваре слободу. Због тога је веома важно знати да насилне побуне могу да покрену бруталну репресију ре-

⁵⁶³ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 113;

⁵⁶⁴ Исто, стр. 114;

⁵⁶⁵ Исто;

жима, тако да потлачено становништво постаје још беспомоћније него пре.⁵⁶⁶

Уздање у насилна средства значи опредељивање управо за ону врсту борбе у којој је режим готово увек надмоћан. Режији имају капацитета да примењују насиље огромних размера. Због тога, када схвате да је за насилно обарање власти неопходна велика сила, дисиденти понекада заговарају герилске методе борбе. Ту лежи опасност, јер герилска борба ретко када доноси корист потлаченом становништву. Та техника не гарантује успех, зато што герилске борбе дуго трају и веома су исцрпљујуће. Веома је извесно да нападути режим може завести још већу диктатуру, пре свега путем примена противмера. Чак и када су успешне, герла производи негативне структурне последице на дужи временски период. Политичке победе које су остварене герилским методама, обично стварају нове режими који заводе још већу диктатуру него претходни. То је последица чињенице да због начина руковођења (командовања) приликом организовања герилских дејстава, такав модел управљања се после преноси на новоуспостављену власт. Разумљиво је да то као нуспојава подразумева разарање демократских друштвених група и организација, што је изразито негативно.⁵⁶⁷

Репресија коју могу применити данашње владе и није толико опасна по њих саме, колико за јединство заједнице и њену независност. Могло би се рећи да је то чак и најтежа последица лоше унутрашње политике, јер тиме што слаби јединство заједнице она директно угрожава њену независност, тако што куражи спољне непријатеље. Гушење ма какве побуне изазива велике ломове у свести људи, оставља ожилке у њиховим осећањима, буди жељу за осветом. Људи данас свуда траже меру чак и у ратничким успоменама, умерено славе и не митологизују своје победе и успехе. Свет на пример већ деценијама евоцира победу над фашизмом на начин који не иритира његово повампирење.⁵⁶⁸

Ако се која влада олако одлучи на репресију, онда је то чешће не зато што је репресија ефикасна, већ више што је лако изводљива. Посао све мање завршавају увежбани полицијски одреди по трговима и улицама, а све више добро разрађени системи застраши-

⁵⁶⁶ Види опширније: Džin Šarj, *Od diktature do demokratije*, Грађанске иницијативе, Београд, 1999, стр. 11;

⁵⁶⁷ Исто, стр. 12;

⁵⁶⁸ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 114;

вања, десетковања и онемогућавања побуњеника. Олака примена репресије може донети само привремене успехе, она по правилу само још више хомогенизује групе незадовољних и прави их још опаснијим по јединство заједнице. А свако изнуђивање јединства заједнице репресијом, само слаби њену хомогенизацију и чини је мање отпорном на све спољне притиске. Уосталом, репресија је одувек, па било да је долазила споља или изнутра, производила само народ опасан по самог себе, опасан за своју независност. Влада којој то постаје манир, може само тапкати у месту и чекати своју и агонију народа. „У политици нема ништа кобније од погрешне процене ситуације и погрешног приступа решавању политичких проблема. То неизбежно води у слепу улицу, јер се стварност тада види другачијом него што она заиста јесте, а решења се траже тамо где се никако не могу наћи“.⁵⁶⁹

Насилно освајање и очување власти није својствено само појединцу, а поготово не само опозиционим странкама. Тим путем власт су освојили и сви друштвени слојеви и класе, аристократе, племићи, милосрдни грађани, добродушни господари, брижни очеви нације, персонализована оличења интелектуалне, моралне и националне савести, укратко, подједнако и владајући и потлачени. И не само то, сви су насиљем рушили једнако и републиканске и монархистичке облике владавине, као што и данас обарају и успостављају и аутократске и демократске владе.⁵⁷⁰

Рационална држава не дозвољава странкама насилно освајање политичке власти, изричито забрањује насилну промену свог уређења и свако делање странака са том намером. Али, зато се устав демократске рационалне државе уопште не упушта у то да ли странке имају намеру да постојећи систем власти и дати облик владавине буде замењен, мирним, не насилним путем, да се рецимо демократија замени аутократијом, република монархијом, успостави нови систем поделе и обједињавања власти итд. Штавише, такав устав за све то прописује још и одговарајућу процедуру и поступке, дозвољава тим поводом сучељавање странака свих провенијенција, левих и десних, радикалних, конзервативних, реформских, монархистичких и републиканских, ниједну унапред не сумњичи и не искључује зашто што заговара рецимо аутократију уместо демократије, монархију уместо републике, председнички систем власти уместо парламентарног.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Исто, стр. 115;

⁵⁷⁰ Исто, стр. 155;

⁵⁷¹ Исто, стр. 156;

Када је реч о насилном облику и његовим фазама, у контексту методике извођења политичких преврата, неопходно је истаћи да није свако насиље које се испољи у превратничком процесу довољно да би се преврат могао квалификовати као насилан. Насилни преврати или како је многи називају „преврати у крви“ били су својствени неком ранијем времену, али поједини елементи насилности присутни су у мањој или већој мери и у данашњим превратима.

Методика извођења насилних преврата првенствено се огледа у примени одређених поступака, који су усмерени у правцу извршења припремних радњи или приликом самог извођења превратничких активности, путем коришћења силе, и то веома снажне силе, која некада добија и екстремну димензију.

Истина је и да држава, било да осигурава спољашњи или унутрашњи мир, једнако делује као сила. Она сваку силу третира као непријатељску и мора настојати да је разори и уништи. Међутим, када осигурава унутрашњи мир, кад репресијом сузбија насилничко наслеђе, држава поступа као средство моралне и рационалне идеје.⁵⁷²

Тактика и методика извођења насилних преврата обухвата: психофизичко злостављање противника превратничког процеса, политички мотивисана појединачна и масовна убиства, атентате, субверзије и диверзије ширих безбедносних размера, које су усмерене на дестабилизацију политичких прилика, насилне нереде и немире, извођење терористичких акција, као и масовну репресију и репресалију према противницима превратничког процеса.

Наравно, сви побројани облици насиља не представљају коначан спектар метода који су својствени насилним превратима, већ само оквир у којем се превратничко насиље може кретати. То значи да се облик, али и интензитет насиља конципира у зависности од фаза превратничког процеса, што значи да није свако насиље својствено свим етапама политичког преврата.

Код извођења насиља, веома је важан временски оквир, односно да се правовремено користи онај облик насиља који је прилагођен ефикасном извршењу циља. Свака прекомерна употреба насиља током преврата може изазвати ланчану реакцију путем изазивања тзв. хало-ефекта, односно повратног насиља, и тиме створити услове за тоталну ескалацију сукоба. Та ескалација насиља може омети превратнички процес, и произвести такве друштвене односе који могу одређену земљу или друштвену заједницу увући у оружани сукоб, па и шире, у грађански рат. Такво стање тешко је обуздати, а корист неће имати ни превратничке, ни владајуће

⁵⁷² Исто, стр. 104;

структуре, већ најчешће неки трећи субјекат, који на пример путем војне интервенције, инвазије или неког другог облика интервенционистичког (може се рећи и хегемонистичког) дејства, може вешто искористити то стање у своју корист.

У сваком случају, неопходно је истаћи да је насиље у превратничком процесу веома тешко контролисати и обуздавати, посебно оне облике насиља који потичу од спонтанитета маса, на пример, у завршном чину сваке револуције. Када маса једном крене, тешко је зауставити њен ток, а самим тим и утицати на поступке група или појединаца који се налазе у њој. Због тога, теоријско трасирање сплета догађаја у контексту метода извођења политичких преврата, као и одређивање фаза њихових насилних облика, представља истраживачки процес који увек има неизвештан исход. Томе заправо доприноси чињеница да је свако насиље које у себи садржи масовност, а управо такво је револуционарно, представља камен спотицања за сваког научног истраживача, јер емпирија неумитно чини своје, често пратећи неписане законе свакодневног живота, који понекад и у потпуности превазилазе оквире теоријских достигнућа.

Ненасилни облик и његове фазе

Ниједна држава се неће одрећи насиља, јер би то представљало и почетак њеног краја. Као такво, насиље изнуђује одређено понашање људи противно њиховој вољи, при чему држава покушава да спречи свако насиље сем сопственог, због чега монополизује силу. У политици насиље⁵⁷³ игра веома важну улогу, како за очување, тако и за освајање власти.

Модерна теорија права и теорија политике не прихватају једино, тзв. самовољни суверенитет народа, његову разузданост, ни самовољу владајућих и ма каквих властодржаца и властољубивих владајућих снага. И од позитивног права и од практичне политике сва досадашња политичка и правна искуства очекују да имају у виду и такве опсаности и да отклањају трвења око власти и моћи, и уопште оштрих поларизација и сукоба у друштву. Друштвени мир

⁵⁷³ Поред већ изнетих дефиниција о насиљу, у контексту ненасилне борбе првенствено се мисли на физичко насиље против других људи, којим се изазивају повреде или смрт, или претња употребом таквог насиља. Неке друге дефиниције насиља су много шире. Ова сужена дефиниција омогућава да присталице других дефиниција сарађују са особама и групама које су спремне на прагматичним основама да практикују ненасилну борбу, <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary/>;

се данас постиже политичким консензусом и делањем владе и државе како би се сви чланови једне друштвене и државне заједнице равномерно користили прогресом и његовим резултатима.⁵⁷⁴

Међутим, када политичка и безбедносна криза у одређеној земљи достигне критичну тачку, када се преврат „осећа у ваздуху“, често су мале шансе за било какав компромис, јер превратници активно користе кризу. Тада владајуће структуре немају много времена за одлучивање и прибегавају или преговорима или репресији, а неретко се препуштају ситуацији, следећи догађаје по инерцији. У прошлости није ретка појава била бекство владара из земље пред налетом револуционара, јер преврати у свом бићу садрже и дозу насилности, која се у пракси различито може манифестовати.

Из наведених разлога, Симеуновић сматра да у случају када насиље није доминантни тип акције класе која осваја власт, то не значи да оно не може бити примењено, већ из простог разлога што ниједна класа не може освојити власт уколико се не ослања на организовану или неорганизовану силу која је јача од силе класе на власти. Хоће ли доћи до директног насиља зависи од процене класе на власти да ли може задржати власт отпором без оружја, и наравно да ли јој се тај вид отпора уопште исплати, уколико је енормна премоћ силе на страни класе која осваја власт. Дакле, према овом аутору, индиректно и потенцијално насиље су увек интегрални део процеса освајања власти. Функција насиља се овде остварује или у његовом вршењу као директној употреби силе, или у његовој латентности адекватне употребе као претње силом, којом се не прети директно, већ која као сила постоји, па је већ само њено, као очевидно, постојање сасвим довољно да буде схваћено као претња и извор угрожавања власти владајуће класе.⁵⁷⁵

Због тога, та латентност насиља јесте једна од битних претпоставки остварења мирног пута освајања и очувања власти. Што је већа могућност да револуционарне структуре успешно примене директно насиље у случају неразумног отпора владајуће класе, утолико је вероватније остварење мирног пута. Латентност, присутна при освајању власти се наставља нужно и после тог чина, јер на њу ослоњена политичка власт, иако освојена мирним путем, бива употребљена за радикалну принудну промену производних односа, што у крајњој линији није ништа друго до чин насиља са становишта класе која је предала

⁵⁷⁴ Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 244;

⁵⁷⁵ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 132;

власт. Могућност мирног пута револуције зато не може бити изједначавана ни са парламентарном борбом као искључивим садржајним обухватом или формом револуције. Реформистичка идеја о остварењу мирног пута као „парламентарног пута“ који искључује и насилне и ненасилне ванпарламентарне облике борбе, представља својеврсну апсолутизацију не једног пута, него, штавише, једног средства којим се може користити револуција – у овом случају, гласачких цедуља. Реформисти напросто стално заборављају да је сила у револуцији увек присутна и онда када нема директног насиља у арени политичке борбе, јер се она може исказати и као агенс, не друштвеног кретања, већ друштвених промена и на неком другом плану осим политичког.⁵⁷⁶

Сходно томе, Марјановић напомиње да у случају револуције, позитивно право, признаје влади и господару државе слободу акције. А и више од тога, устав свакој влади намеће обавезу да то спречи, угуши, и она то не скрива. Свака влада истиче да ће све то предупредити и спречити не само политичким, већ и свим другим средствима. А, зна се која и каква могу бити. Ретко кад влада и владајуће снаге сем кад им затаје витални делови војске и полиције, не настоје да оставе утисак самоуверених и надмоћних.⁵⁷⁷

Из наведеног произлази да свако јачање превратничке иницијативе,⁵⁷⁸ посебно масовнијих покрета изазваће осећање угрожености владајућих структура, првенствено због учешћа маса. Такве покрете је тешко елиминисати, јер се они обично формирају када у држави наступе сложене дугогодишње и непремостиве противречности. У том смислу, репресија је првенствено усмерена на слабљење политичког морала, са циљем да се у ширим друштвеним слојевима смањи потреба за политичким променама. Осим тога, ефикасан вид репресивног деловања постиже се потпуним пресецањем или делимичним ограничавањем материјално-финансијских ресурса,⁵⁷⁹ којима се дати покрет

⁵⁷⁶ Исто, стр. 133;

⁵⁷⁷ Види опширније: Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 242;

⁵⁷⁸ О карактеру превратничке иницијативе и стратегији ненасилних конфликта, види опширније: Robert Helvey, *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking About the Fundamentals*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2004;

⁵⁷⁹ Материјално-финансијски ресурси су још један од извора политичке моћи. Сам термин се односи на својину, природни ресурс, финансијски ресурс, економски систем, средства комуникације и врсте транспорта. Моћ „владара“ се процењује и мери у односу на то које и колико од ових ресурса он контролише или не, <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

снадбева. Ово економско исцрпљивање може се подвести и под законски оквир, као на пример у Руској Федерацији, где је пре неколико година ступио на снагу Закон о финансирању невладиних организација.⁵⁸⁰

У контексту ненасилне борбе, истраживачи америчког Центра за примену ненасилне акције и стратегије (Centre for Applied NonViolent Action and Strategies), сматрају да стратегија ненасилне борбе представља својеврсни план за извођење значајне фазе или кампање, у оквиру опште стратегије за сукоб са тоталитарним режимом. Стратегија је основна идеја како ће се политичка борба у одређеној кампањи развијати, и како ће одвојене компоненте бити уклопљене како би највише допринеле постизању циљева. За разлику од стратегије, тактика је специфичан метод ненасилне акције, који се користи на nižем оперативном нивоу, ради реализације одређених делова целокупне стратегије. Због тога је тактика ограничени план акције, заснован на концепцији како, у ограниченој фази сукоба, користити расположива средства акције за постизање одређеног сегмента политичког циља. У том смислу, у тактичке радње спадају лепљење плаката, растурање пропагандних летакка, приказивање филмова, извођење перформанса и томе слично. Разликовање циљева и тактике у свакодневной пракси може бити тешко, јер је остварење појединачних циљева само део свеукупног превратничког процеса, који некада може трајати више година, па и деценија.⁵⁸¹

У контексту политичких преврата, примарни циљ репресије усмерен је у правцу стварања атмосфере страха и бесперспективности. Санкција⁵⁸² као продукт репресије има посебну важност,

⁵⁸⁰ Новембра 2005. године, руски Парламент усвојио је Закон о финансирању невладиних организација, којих је тада у Руској Федерацији било преко 300.000, и претежно су се бавила „људским правима“. Међутим, највећи део њих финансирао се са Запада и поред њиховог усмеравања у правцу прикупљања обавештајних података, коришћене су за заштиту права и слобода олигарха, који су процесуирани пред руским судовима, за осуду војних операција руских специјалних служби против терориста у Чеченији, за јавна протестовања против централизовања власти и јачања утицаја председника РФ, као и за друге облике противустановних активности;

⁵⁸¹ <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

⁵⁸² Санкције у контексту ненасилне борбе представљају казне или узвратне мере, које могу бити насилне или ненасилне, и намећу се због тога што су људи деловали на неочекиван или забрањен начин. Ненасилне санкције се ређе користе као узвратне мере у случају непослушности, за разлику од насилних, које се користе да би се остварио дати циљ. Санкције су извор политичке моћи, <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

јер осим кажњавања појединаца, усмерена је и ка слању примера према колективитету, у правцу одвраћања потенцијалних „непо-слушника“.

Најчешће технике репресије су:

1. Гушење активности, путем низа мера уобличених у правном оквиру са циљем да се сузи политички простор за деловање, а самим тим и трошкови нпр. револуционарног покрета или неке друге превратничке организације;
2. Угњетавање појединаца, путем застрашивања, прислушкивања њихових комуникација, хапшења и затварања, пребијања, мучења, а понекад и убиства. Главни ефекат ових мера своди се на застрашивање свих потенцијалних активиста, а понекад могу да изазову и раздор у самом покрету. Недемократски режими специјализовали су се у оваквим акцијама усмереним ка кључним појединцима, са циљем да њихова судбина служи као моћан пример за остале. Такве акције су често усмерене и према члановима породица и најближим пријатељима, лица које се налази под репресивним третманом власти;
3. Недемократски режими не штеде време, средства и људство када је потребно да створе атмосферу страха око неке организације или покрета који представља претњу за њихов опстанак. Уз пажљиво планирање, врши се притисак на појединце и групе, и немилосрдно се користе сва средства пропаганде за стварање „атмосфере опседнутог града“. У таквом окружењу, свако ко има макар мало другачије ставове од режимских, бива проглашен за непријатеља, а често обележен и као издајник или терориста.⁵⁸³

Комбиновањем угњетавања и пропаганде, недемократски режими покушавају да створе атмосферу у којој се обични грађани плаше да говоре чак и о темама за које постоји могућност да буду протумачене као антирежимске. Тако створеном климом страха контролише се потреба за променама у друштву и умањује потенцијални прилив активиста превратничких група или организација,

⁵⁸³ Srđa Popović, Andrej Milivojević, Slobodan Đinović, *Nenasilna borba u 50 tačaka*, Samizdat B92, Beograd, 2007. str. 131. Наведена књига је издата под покровитељством америчког Центра за ненасилну акцију и стратегијско планирање (Center for Applied Non Violent Action and Strategies), као својеврсни уџбеник за превратничко деловање. Методи који су презентовани у књизи, производ су практичног искуства из револуционарних догађаја у Индији, Пољској, Србији, Грузији, Киргистану, Украјини и Либану.

зато што цена конфронтирања изгледа као изузетно висока.⁵⁸⁴

Због тога, према истраживачима америчког Центра за примену ненасилне акције и стратегије, ненасилна акција представља општу (генералну) технику спровођења протеста, отпора и интервенција без физичког насиља. Таква акција може бити спроведена:

а) актима комисије – тј. када учесници ненасилне акције одбију да извршавају акте које обично извршавају, а који се обично извршавају, јер су у складу са обичајима или су обавезни по закону, или правилима да се извршавају;

б) актима комисије – учесници извршавају акте које обично не извршавају, који се од њих и не очекују у складу са обичајима и који су забрањени законом или правилима;

в) комбинацијом ове две врсте. Технике укључују више специфичних метода који су груписани у три главне класе (врсте): ненасилни протест и убеђивање, несарадња, и ненасилна интервенција.⁵⁸⁵

Осим тога, у западној литератури све учесталије се користи термин „политичка џиуџица“ (Political jiu-jitsu), што представља посебан процес који се може извести у току ненасилне борбе да би се променио однос политичке моћи. У том смислу, негативне реакције на репресију режима према ненасилним групама или организацијама, користе се као политички притисак за слабљење моћи и снаге ауторитарног режима и истовремено за јачање ненасилних субјеката. Овај метод се може користити само када се репресији континуирано супротставља ненасилним противљењем, јер се тада репресија види у најгорем светлу. Истовремено, утиче се на промену мишљења међу неутралним странама, и групама које подржавају власт, на тај начин што долази до престанка подршке власти, односно јачања подршке ненасилним групама или организацијама. Као резултат може се јавити широка осуда противника, ширење опозиционих покрета и појачан отпор. Ове промене могу понекад да произведу значајан трансфер моћи у корист групе која користи ненасилну борбу. „Политичка џиуџица“ не функционише у свим случајевима ненасилне борбе. Када је он одсутан, трансфер у односима моћи увелико зависи од несарадње, што омогућава реализацију великог броја метода ненасилне акције, попут намерног ограничења, дисконтинуитета или задржавања социјалне, економске и политичке сарадње са тоталитарним режимом.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Исто, стр. 132;

⁵⁸⁵ <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

⁵⁸⁶ Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action*, Porter Sargent, Boston, 1973, str. 657;

Један број страних аутора, укључујући и Шарпа, сматрају да економска криза има најозбиљнији удар на грађанско друштво и радничку класу, због чега ова популација у одређеном друштву ретко преузима доминацију у ненасилним акцијама, из простог разлога, јер је преокупирана свакодневним егзистенцијалним проблемима и обавезама. Међутим, за разлику од њих, академски грађани, студенти, професори универзитета, активисти невладиних организација, новинари и уметници, представљају генератор ненасилних покрета, првенствено јер су најдиректније погођени негативним друштвеним процесима, који настају из политичких криза.⁵⁸⁷

Из наведених разлога, према Шарпу, становништво се покрепа тоталитарној власти и не разуме динамику политичких промена због:

1. навика;
2. страха због казни;
3. моралних начела;
4. сопствених интереса;
5. психолошког поистовећивања са врховним вођом;
6. ревнодушности;
7. недостатка самопоуздања.⁵⁸⁸

Један од стандардних метода које ауторитарни режими користе да би одржали контролу над ненасилним групама је и инфилтрација појединаца, који ће начинити раздор у ненасилном покрету. Супротстављање оваквим методама режима ефикасно се може вршити само увођењем чврсте унутрашње дисциплине у покрету, и ригорозном кадровском селекцијом вођства. Међутим, у политичкој свакодневници ово није довољно, јер тоталитарни режими неуморно користе расположиве ресурсе да заврбују делове руководећег састава ненасилног покрета, и ставе их у функцију очувања постојеће власти. Због тога, ненасилни покрет или организација морају да имају стратегију, односно концепцију како остварити политички циљ у сукобу са влашћу кроз одабрани правац деловања. Таква стратегија служи за координацију и усмеравање свих погодних и расположивих ресурса покрета или организације (људских, политичких, економских, моралних и сл.), ради остварења задатих циљева. У том смислу, може постојати неколико ограничених стра-

⁵⁸⁷ Види опширније: Gene Sharp, *Waging Nonviolent Struggle: 20th Century Practice and 21st Century Potential*, Extending Horizons Books, Boston, 2005;

⁵⁸⁸ Gene Sharp, *From Dictatorship to Democracy*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2003;

тегија у оквиру опште, које се примењују да би се постигли посебни циљеви у одређеним фазама свеукупне ненасилне борбе.⁵⁸⁹

Из наведених разлога, ненасилна борба примењује се у складу са стратешким планом који је припремљен на бази анализе конфликтне ситуације, снага и слабости супротстављених група, њихове природе, капацитета, као и на основу потребних техника ненасилне акције, посебно у погледу стратешких принципа овог типа политичке борбе.⁵⁹⁰

Поред наведеног, неопходно је нагласити да у ненасилној борби постоји више облика циљева које би требало постићи, како би се остварио политички успех. Краткорочни циљеви су они који се могу постићи у кратком временском периоду, за месец дана и мање, на пример, потписивање одређене петиције од стране довољног броја људи. Дугорочни циљеви су они који се постижу у року од неколико година или деценија. Логично, ови циљеви су често повезани или зависе од остварења једног или више краткорочних циљева. Истовремено, дугорочни циљеви су по правилу компликованији за остварење и захтевају више времена, због чега се у ненасилној борби сматрају значајнијим од краткорочних, јер је њихова вредност виша од вредности краткорочних. Зато, ако је некада краткорочни циљ препрека остварењу дугорочног, сарадници Центра за примену ненасилне акције и стратегије саветују се да се жртвује краткорочни циљ зарад дугорочног, јер парцијална победа режима свакако није коначна.

Осим тога, посебна пажња посвећује се тзв. стубовима подршке ауторитарног режима, што подразумева све институције и делове друштва који снабдевају постојећи режим са потребним изворима моћи, у циљу његовог одржавања и ширења. Ту првенствено спадају специјалне службе, полиција, правосудни органи, војне снаге, религиозни лидери, компаније, конзорцијуми и инвестициони фондови, који снабдевају режим економским ресурсима, али и остали идентификовани извори политичке моћи.⁵⁹¹

Због тога, Тадић са правом закључује да се сви ауторитарни режими одликују изузетним изливом агресивности и брижљиво неговане мржње према „непријатељу“. Они не познају никакву градацију између противништва и непријатељства: свако противништво,

⁵⁸⁹ Види опширније: Gene Sharp, *The Anti-Coup*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2003;

⁵⁹⁰ <http://www.canvasopedia.org/content/canvasopedia/dictionary//>;

⁵⁹¹ Исто;

свако оспоравање монопола ауторитарне (тоталитарне) власти се сматра непријатељским чином. Стога су сејање страха и стрепње, претња санкцијама и уништењем, саставни елементи свакодневне политике.⁵⁹²

Међутим, сарадници Центра за примену ненасилне акције и стратегије сматрају да без обзира на изразиту репресију од стране режима и његову чврсту опредељеност да се одржи по сваку цену, у одређеним случајевима може доћи до акомодације, односно прилагођавања режима новонасталој политичкој ситуацији. То се постиже посредством механизма промена у ненасилној акцији, посредством којих ауторитарни режим под притиском одлучи да пристане на компромис и уважи неке од захтева противничке стране. Иако владајућа структура неће променити политичке ставове, нити ће постати ненасилна, ипак ће закључити да је компромис неминован, првенствено следећи сопствене интересе. На тај начин, акомодација може временом резултирати конверзијом или дезинтеграцијом тоталитарног система.

Занимљиво је и становиште Робинсона који је модел нових политичких интервенција поделио у неколико фаза:

1. интензивна промоција „демократских вредности“ преко професионалних и за то специјализованих владиних или невладиних агенција;
2. организација масовних политичких покрета, сконцентрисаних око најутицајнијих опозиционих политичких партија и њихова инструктажа;
3. финансијска подршка опозиционим политичким структурама, најчешће путем донација, у коју сврху се користе транснационалне корпорације и фондови како би се прикрило право порекло капитала;
4. апсолутна медијска подршка;
5. селекција кључних партијских лидера и њихова обука;
6. организовање ширих интересних група, не само политичких, већ и економских, културних, религијских и томе сл. око јединствене идеје.⁵⁹³

Упркос томе што се у теорији и пракси чини све да се преудреде сви облици насиља, а да политичка борба буде легални вид

⁵⁹² Љубомир Тадић, *Поредак, ауторитет и слобода*, Службени гласник, Београд, 2007. стр. 345;

⁵⁹³ William I. Robinson, *Promoting polyarchy*, Cambridge University Press, 1996, p. 101-107;

тежњи да се ненасиљем мења државна власт, па чак и државни по-редак, у тим борбама ипак нису ишчезли неки елементи својствени човеку као борбеном бићу. Људи се руководе подсвешћу да се у политичкој борби мора деловати муњевито, брзо, одлучно, да се увек мора брзо тражити излаз из ситуације, не упуштати се у борбу ако се за то нема снаге. Међутим, заборављају често да је ту најважније очувати поверење следбеника и придобијати гласаче.⁵⁹⁴

Веома је различит степен и начин утицаја економских моме-ната на политичку борбу, као што је различита и врста политичких утицаја односа и моћи на економију. Нико се не може упустити у политику без моћи, а моћницима не пада на памет да се као некад у Риму одричу политике и власти. Моћ класа везана је за рационалност производње и материјални успон уопште, али политичка потпора им је увек накнадно потребна. Тек када економски ојачају осигуравају политиком и влашћу свој успон. Зато је трећи сталеж, буржуји, капиталисти и профитери још од Рима, па кроз цео средњи век, само јурио профит да би се тек у Француској револуцији само упитали „шта је трећи сталеж“ и одговорили „ништа“. А шта хоће – хоће да буду све. То је суштина класне моћи и политичке борбе. Због тога у политичким борбама, као и у сваком заједничком политичком деловању, пресудну улогу играју економски изгледи и мотиви, иако се она увек одвија увијена у обланде традиције, идеологије, сталежа, слоја, свог народа, нације итд.⁵⁹⁵

Сличности, разлике и особености насилног и ненасилног облика

Када је реч о сличностима, разликама и особеностима насилног и ненасилног облика у оквиру тактике и методике извођења политичких преврата, први критеријум, а то је сличност, условљен је самим превратничким циљем. То значи да је сличност насилног и ненасилног облика првенствено садржана у крајњем резултату, односно, најједноставније речено, у намери за извођењем преврата. Овде се свакако намеће питање о релативности избора једног од наведених модалитета за реализацију превратничке активности, будући да не постоји универзалан и општеприхваћен модел превратничког деловања. Одабир средстава и метода, као и облика насил-

⁵⁹⁴ Јован Марјановић, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 61;

⁵⁹⁵ Исто, стр. 62;

ног или ненасилног деловања, условљен је низом субјективних и објективних околности, које су условљене свеукупним друштвеним односима. Због тога не постоје два идентична политичка преврата, могу бити слични, али никако идентични.

Разлике се поред самог начина извођења огледају и у самом приступу, а који је зависан од околности у којима се превратнички процес одвија. Свакако што је друштво савременије и што су демократски односи на вишем нивоу, мање су шансе да преврат поприми неки од радикалних сценарија.

О особеностима насилног и ненасилног облика већ је било речи. Међутим, потребно је указати на једну веома битну особеност која је својствена и насилним и ненасилним превратима, а своди се на то да људе на учешће у сваком значајнијем државно-политичком процесу, а посебно у превратничком, у мањој мери покрећу њихова знања и уверења, колико то чине интереси. То се у анализи овог процеса увек мора строго раздвајати од понашања појединца, група и пуномоћника државне власти. Јер, појединачни интерес је то што покреће јединке и групе на политичко делање. Он је основа задовољства или незадовољства друштвом, државом и њеном политиком. Зависно да ли су задовољени или не њихови интереси, људи ће се у државно политичком процесу понашати овако или онако, а ток процеса ће зависити од њихове политичке културе, знања, образовања, њихове политичке и опште васпитаности.⁵⁹⁶

То значи да појединац и група могу бити свесни објекта свог интереса, али нису свесни целине у чијем оквиру се он остварује – целине односа које га детерминишу. Друштво и држава су као групе, али и као духовне заједнице. Државу није могуће замислити без духовног јединства, које почива на обичајима, особинама, уверењима и понашањима као спољним изразима свих сличних осећања, а не само на праву, рачуници и сили. Уосталом и само право, а то ће рећи држава, ефикасније функционише уколико један народ, група, заједница и већина појединаца у њој, презиру свирепост, мржњу, диктаторство, лицемерје и тиранију.⁵⁹⁷

Нико данас не воли побуне нигде у свету, а не само код себе. Влада и држава, у којима се догађају побуне, лоше се легитимишу. Данашње владе, видимо то у бројним приликама и на разне начине, ангажоване су и чине велике напоре на смањивању и санирању последица друштвених напетости које се јављају у разним области-

⁵⁹⁶ Исто, стр. 106;

⁵⁹⁷ Исто;

ма, најчешће по сили супротности, традиционалних и рационалних структура. Власти којима то не полази за руком сусрећу се са побунама већих или мањих размера, тежим или бучнијим. Основно је, а што добро знају и саме владе, да се данас ниједна и никаква побуна не може прикривати, да се свака може предупредити и да се последице сваке, истина како које, углавном могу залечити.⁵⁹⁸

Сличности и заједничке особености насилних и ненасилних преврата своде се између осталог и на материјалне ресурсе, првенствено новац, који често представља неопходно средство за извођење већине политичких преврата. У том смислу, потреба за финансијским средствима може се посматрати двојако. Са позиције актера који су инволвиран у систему државе у којој се припрема извођење преврата, и са позиције актера који се не налазе у државном апарату (најчешће су у питању опозиционе политичке странке, синдикати, раднички и студентски покрети, невладине организације и слично), а који су „заинтересовани“ за друштвене промене путем преврата.

Међутим, иако се на први поглед сматра да је актерима који се налазе унутар државних структура неупоредиво лакше да дођу до потребних материјалних средстава за реализовање овог вида политичког преврата, у пракси је то сасвим другачије и скопчано је са низом потенцијалних проблема. Носици високих политичких, економских, безбедносних и других функција, у демократском друштву налазе се под интензивном контролом политичких супарника, медија, па и јавности, због чега свако ангажовање у правцу стицања значајнијих материјалних средстава, вуче са собом одређени ризик од компромитације. Наравно, простора за злоупотребе увек има, и оне се претежно задовољавају испуњењем личних материјалних интереса, те се о аспекту стварања услова за превратничко деловање на овај начин ретко размишља.

Суштински посматрано, чланови акционог језгра, немају скрупула, нити било каквих етичких баријера када је у питању новац који стиже у завереничку организацију. Тај новац може потицати из различитих извора, почев од влада страних држава, преко транснационалних корпорација и тајкуна, па до индивидуалних донација. Ова њихова, условно речено бескрупулозност у погледу порекла новца, последица је притиска под којим се константно налазе завереничке структуре, најчешће сматрајући да је приоритетно извести преврат, а после тога сводити „завршне рачуне“.

Осим тога, политичка борба против власти, представља му-

⁵⁹⁸ Исто, стр. 113;

котрпан процес са неизвесним исходом. Трошкови мање опозиционе странке подразумевају озбиљне новчане издатке са константно присутним ризиком од преласка изборног цензуса. Међутим, није ретка појава да се ти трошкови нереално прецењују, јер политичка борба се може водити и са ограниченим финансијским ресурсима, ма колико то апсурдно звучало. Уз добро организовање и снажну идеолошку компоненту, може се много тога урадити на плану политичке борбе.

Када су у питању финансијска средства за антирежимске организације и покрете, која стижу из иностранства, досадашња политиколошка пракса установила је четири начина као најчешћа модалитета. Први начин – најризицијнији и најједноставнији – подразумева директно уношење готовог новца у земљу кријумчарењем. За ту сврху најчешће се користе специјално адаптирана превозна средства или корумпирање државних чиновника задужених за контролу државне границе. Други начин, који потенцирају Гапич и Лушников, подразумева коришћење канала дипломатских мисија и специјалних служби, који се користе за уношење великих финансијских износа у одређену државу на разноразе начине, укључујући и коришћењем дипломатске поште. Трећи начин се односи на пријем финансијских донација из иностранства, што засигурно може трасирати правац деловања контраобавештајних служби дате државе, и ставити антирежимску организацију или покрет у фокус њеног деловања, што свакако није добро са аспекта превратника и њихових припремних радњи за реализовање преврата. Четврти начин подразумева бројне модалитете „прање новца“, који између осталог подразумевају и оснивање ланца формално-правно неповезаних фирми, али фактички и те како повезаних, као и офшор компанија, у којима се после више трансакција, наизглед губи порекло новца.⁵⁹⁹ Касније се тај новац улаже у легалне профитабилне послове из којих се остварује одређена финансијска добит. Свакако, побројани модалитети обезбеђивања финансијских средстава нису коначни, већ представљају оне најупечатљивије, до којих се дошло теоријском анализом превратничких активности на крају XX и почетку XXI века.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ О модалитетима прања новца, види опширније: Dragan Đurđević, *Pranje novca i zloupotreba informacionih tehnologija*, Zloupotrebe informacionih tehnologija ZITEN 2004 – zbornik radova, Tara, 2004; Драган Ђурђевић, *Супростављање прању новца у функцији борбе против тероризма – докторска дисертација*, Факултет безбедности, Београд, 2006;

⁶⁰⁰ О овом модалитету види опширније: Александр Эрикович Гапич и Димитрий Александрович Лушников, *Технологии цветных революций*, РИОР, Москва, 2010, стр. 27-45;

Поред наведеног, када је реч о разликама између насилног и ненасилног облика, стиче се утисак да су те разлике велике, међутим оне су много мање него што се би већина могла и да претпостави. Наиме, осим суштинске разлике у избору метода и средстава којима се могу или желе остварити превратнички циљеви, када се изврши вишеслојна теоријска анализа, може се закључити да не постоји ниједна друга значајнија разлика. То произлази из чињенице да је танка нит између насиља и ненасиља, јер свако ненасиље веома лако може прерасти у насиље, иако то првобитно никоме није био циљ. Као што је танка линија између љубави и мржње, тако се и ненасилна борба стицајем околности може претворити у крвопролиће, јер кад се покрене замајац политичког преврата, нико са сигурношћу не може предвидети коначан сценарио. Као што је познато, превратнички талас увек потапа све око себе, догађаји измичу контроли, због чега је стање тзв. контролисаног хаоса веома тешко одржати. Из наведених разлога може се закључити да акционо језгро сваког савременог политичког преврата, не може са сигурношћу предвидети кретање превратничког процеса, било у насилном, било у ненасилном облику, јер су преврати још увек недовољно истражени друштвени процеси, који попут сваког живог организма за бројне политичке субјекте у многим сегментима представљају непознаницу. Због тога, приликом планирања и организовања преврата, кључно је водити рачуна о избору метода и средстава, као и условима за њихово коришћење, с обзиром на то да ће од тога зависити и коначан исход.

8. СПРЕЧАВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА – ТАКТИЧКИ НИВО

Колико ће се даљи прогрес неког друштва, животни услови, стандард свих друштвених слојева постизати по некадашњем узору, да ли ћемо бољу будућност осигуравати или побољшавати превратима, колико ћемо бити умни кроз неум, то зависи од нашег ума и разума. Можда би било још боље рећи да то зависи од ума и разума свих оних који размишљају о превратима, а највише оних који су легитимни, спремни да их угуше. Стања која изазивају преврате су попут плиме и осеке, долазе и нестају неосетно и увек су они којих се директно и највише тичу изненађени. Зато у уставној држави и умној политици најмоћније средство од немиких изненађења представља јавна политичка расправа о односу практичне политике и позитивног права и демократско, ненасилно, разрешавање сукоба са ослонцем на правну свест данашњег човека.⁶⁰¹

Када су у питању активности државних органа у систему политичке власти одређене земље, а које се односе на спречавање политичких преврата, у овом сегменту научног истраживања, направиле се теоријски осврт искључиво на тактички ниво безбедносне заштите. О стратешким активностима било је речи у претходним деловима монографије и они се, као што је већ напоменуто, односе на један шири геополитички и геоекономски аспект. Сходно томе, у наставку ће бити речи о активностима надлежних државних органа у правцу безбедносне заштите извршне и законодавне власти, армије и органа државне безбедности, саобраћајница, телекомуникационих центара, електроенергетских система, и животне средине. Такође, посебна пажња се посветила и заштити од илегалних прислушних центара и корумпирања, уцењивања и компромитовања представника власти.

Поред наведеног, познато је да свака држава има своје симболе власти и у архитектонском смислу. То је у САД-у Бела кућа, у РФ Бели дом и НР Кини Трг Тјенанмен и слично. Свака демонстрација силе према овим објектима и свака субверзивна активност која се према тим институцијама изведе у кризним политичко-безбедносним условима, не само да симболизује преврат, већ га заиста може и представљати у пуном капацитету. Владајуће структуре

⁶⁰¹ Јован Марјановић, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 244;

уколико изгубе контролу над објектима који симболизују њихову владавину, губе и на психолошком плану, јер се ствара друштвени амбијент у којем се стиче утисак да власт више нема суверенитет и да не контролише ситуацију.

Осим од превратничких удара на објекте који представљају симболе власти сваке земље, у склопу заштите од политичких преврата, неопходно је посебну пажњу посветити и другим институцијама из којих се спроводи власт. То су углавном председничке палате, зграде скупштине, владе и министарстава, објекти специјалних служби, касарне, полицијске станице итд. Циљ превратничких структура је насилно заузимање ових институција, прекид веза, изолација руководиоца и у одређеним случајевима преузимање архива, што посебно долази до изражаја приликом насилног заузимања објеката специјалних служби.

Преврате није нимало једноставно спречавати и сузбијати, без обзира на то колико је одређена власт која се брани од овог политичког феномена јака и моћна. Свакако да што је власт компактнија и боље организована то су мање шансе да преврат успе, али некада је потребан догађај или нека наизглед минорна конфликтна ситуација да одређено друштво уведе у нестабилност. Тек тада долази до изражаја у којој мери је власт дорасла изазовима преврата. У сваком случају, фокус органа безбедности који су задужени за очување уставом утврђеног поретка у случају појаве превратничких симптома или пак конкретних активности, своје ангажовање не смеју да дисперзују у више правца или да их вртлог сложених политичко-безбедносних догађаја увуче у стихију. У том смислу, иако сваки преврат представља „живи организам“ и случај за себе, политичка теорија и пракса су установиле да се у првој фази заштите уставног поретка, репресивно деловање мора усмерити у два кључна правца, према акционом језгру и финансијским токовима превратничких структура. Такође, мора се активно радити и на психолошком плану, односно не дозволити превратничким структурама да остваре предност на том пољу, како се превратнички талас не би увећавао и даље ширио, пре свега путем добијања шире друштвене подршке.

Безбедносна заштита армије и органа државне безбедности

Највећа опасност превратничким структурама при њиховој реализацији политичких преврата представљају националне оружане снаге и органи државне безбедности. Зато се они морају неутралисати још у почетном стадијуму извођења преврата. Данашње специјалне службе су изузетно добро кадровски обучене и технич-

ки опремљене, због чега их је веома тешко контролисати са једног места, без обзира на централизован систем руковођења.⁶⁰²

Са аспекта заштите уставног поретка од ових негативних појава, важно је нагласити да у државама које се налазе на „трбусном подручју“ и у којима традиција налаже да преврати често „лебде у ваздуху“ специјалне службе, оружане снаге и полиција се организују на специфичан и карактеристичан начин за та подручја, односно државе. У том смислу, не постоји универзалан принцип организације снага за очување уставног поретка, већ се свако устројство конституише на посебан начин. То је првенствено условљено специфичностима које произлазе, пре свега из политичке и безбедносне ситуације, а онда и других друштвених околности које се могу подвести под тај оквир.

У свим државама, армија је један од стубова не само система националне безбедности, већ и друштва у целини. Због њених огромних потенцијала, армија се увек налази у фокусу превратничких снага. Као велики, а често и инертан систем, где се све значајније промене одвијају споро, армија представља изразито сложену средину за оперативни продор превратничких снага. Међутим, уколико се у националним оружаним снагама дужи временски период генерише незадовољство међу официрским кором, појавни облици превратничког деловања могу се појавити и унутар самог система оружаных снага. Као што је већ делимично напоменуто, са аспекта безбедносне заштите државних органа, најкритичнија структура је из редова виших официра (мајора, потпуковника, пуковника), који у завереничком организовању најупечатљивије виде своју шансу. Све овакве појаве у армији су веома опасне, јер се у њима евентуални превратнички процеси веома тешко инкорпорирају, али исто тако веома тешко и ишчезавају.

Поред наведеног, од посебне важности је да се организациона структура унутар оружаных снага тако имплементира да ниједна формација не може бити потпуно аутономна, већ да буде само део јединственог одбрамбеног система земље. На тај начин, стварају се услови да се предупредe одређене штетне појаве које не морају представљати класично превратничко деловање, али могу садржати неке његове примесе (отказивање послушности, саботажа, дезертерство итд).

Такође, због своје структуре, улоге и формацијске оријентације, најнеуралгичнији вид армије су копнене снаге, јер поседују

⁶⁰² Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 33;

огроман потенцијал за превратничка дејства. Међутим, у овом контексту, не сме се занемарити ни улога Ратног ваздухопловства,⁶⁰³ а у неким државама и Ратне морнарице, што је све условљено одређеним, не само политичко-безбедносним околностима, већ и условима географске природе (географски положај престонице, острвске и приморске државе, и томе слично).

Када су у питању специјалне службе, било да су у питању контраобавештајне или обавештајне, неопходно је формирати такву организациону шему која ће спречити да се монополизује оперативна моћ у појединим сегментима службе. То значи да је потребно у што већој мери дисперзовати овлашћења и капацитете унутар саме службе, тако да више организационих јединица може деловати у што већој мери самостално. Ово је посебно важно уколико нека од организационих јединица откаже послушност (и лојалност), јер у таквим ситуацијама мора постојати друга која ће у што краћем временском периоду надоместити њен „изостанак“ из система. Наравно да у нормалним и уобичајеним безбедносним околностима ова самосталност организационих јединица је само декларативна, може се рећи и уобличена путем систематизације или неког другог формално-правног акта, јер је специјална служба кохерентан систем који се базира на заједничком раду. Међутим, ово може допринети да се предупредe одређене негативне последице, које могу бити проузроковане услед интензивније политичко-безбедносне кризе. Такође, технички сектор специјалне службе често представља

⁶⁰³ Што се тиче могућности за употребу Ратног ваздухопловства у превратничке сврхе, интересантно је сведочанство бившег припадника војних органа безбедности наше земље поводом својевременог смењивања генерала Божидара Стевановића са места команданта РВ и ПВО Војске Југославије: „Тачно је да су се пилоти, када су у новинама прочитали вест о смењивању генерала Стевановића, побунили и све је изгледало сасвим спонтано. Наоружани су авиони, али не само на аеродрому Батајница, како је то претпостављала и истраживала Управа безбедности Генералштаба, него по дубини, на свим војним аеродромима на којима је базирана борбена авијација. Пилоти, који се иначе међусобно добро познају, успоставили су везу и наоружали су све авионе којима смо располагали у то време. Подвешана су убојна средства и припремљена за дејства по циљевима на земљи. Тако је ловачка авијација, којој је основна намена ваздушна борба и дејство по циљевима у ваздуху, наоружана у помоћној намени, за дејство по земаљским циљевима. Све је било спремно и чекало се само наређење генерала Стевановића, и да неко прецизира објекте које би требало уништити. Генерал Стевановић такво наређење није издао, иако је могао. Да ли је проценио да пуч не би успео или једноставно није хтео да преузме такву улогу, да буде пучиста, ја не знам“, види опширније: Ljuban Karan, *Bio sam oficir KOS-a*, АРМ print, Beograd, 2006, str. 161;

„срце система“. Ту је неопходно извршити радње како би се омогућило његово редувантно функционисање у случају евентуалне блокаде и техничког онеспособљавања централног система. Локација резервног (алтернативног) техничког центра мора бити строго чувана тајна и адекватно физичко-технички обезбеђена, како би се са једног или више места могле несметано наставити активности из овог делокруга рада специјалне службе.

Важно је нагласити да специјалне службе најефикасније раде у периодима њихових унутрашњих стабилности, када постоје јасано одређени, дефинисани и артикулисани правци рада, када је унутрашња организација таква да не преклапа ангажовања и не дозвољава стварање бирократских премиса. Такође, неопходно је и да постоји јасан критеријум у селекцији и одабиру руководећих кадрова, који се мора базирати пре свега на резултатима рада и стручној оспособљености, а не на политичкој „подобности“, личним везама и непотизму. Због тога, уколико се специјална служба организује на овакав начин, мала је вероватноћа да се негативни утицаји споља (пре свега политички) прелију у њу. Иначе, преливање и продирање тих негативних утицаја, представља својеврсни облик „пузајућег преврата“, јер у таквим ситуацијама долази до појаве руководних фракција, стихије у командовању и поступању, неконтролисаног одлива информација и „трговине“ са њима пре свега у политичке сврхе (некада и у криминалне), чиме специјална служба почиње да делује ван система. Није ретка појава да се поједине специјалне службе, посебно у државама у којима још увек није завршен или је пак лоше окончан период транзиције, често траже своје место, улогу и значај у друштвеном систему. То лутање доводи до раскорака и великог неразумевања између специјалних служби и владајућих структура, чиме се наноси велика штета друштву у целини. Ово може бити условљено из више разлога, од којих су кључна два. Прво, носиоци највиших државних функција у земљама у транзицији су готово увек политичари који су дошли на власт на таласу социјалних незадовољстава народа, без неког претходног искуства у раду државних органа, а посебно специјалних служби. Због прерасуда које су стекли током бављења политиком са аспекта опозиционих снага, често глорификују и преувеличавају моћ специјалних служби. Такође, специјалну службу посматрају првенствено као механизам за одржавање своје власти, а не као институцију која је кључна не само за безбедносну, већ и за политичку, економску, војну и сваку другу стабилност у држави. Иако политичари често делкаративно износе да би службе требало да буду у функцији државе и свих њених грађана, у земљама у којима владају развијени

демократски процеси и у којима постоје и функционишу снажне институције, ово је у значајној мери могуће. Међутим, у ровитим друштвеним системима, у којима су институције слабе, не може се говорити о таквом приступу, све и да је у питању искрена жеља и амбиција водећих политичких субјеката. Само снажне институције омогућују континуитет државне политике и остварење кључних националних интереса. Позната је доктрина британских специјалних служби, које су у свом друштву увек наметале систем снажног институционалног устројства. Британци признају да су им у различитим временским периодима службе деловале некада боље, а некада лошије, штавише и погрешно, што је било условљено тадашњом стратешком политичком оријентацијом.⁶⁰⁴ Али када постоје снажне и организоване институције много је једноставније и лакше кориговати њихове правце у раду, јер постоји капацитет за стратешке и доктринарне промене, за разлику од ситуације када су институције разорене. Лакше је исправити грешке у раду, него конституисати нове институције, па и друштво, за шта је некада потребна и читава вечност. То се види и на примеру Сједињених Држава, где се председници мењају, а национални интереси и стратешке доктрине се спроводе независно од изборних резултата и унутрашњих политичких процеса. Ове се само по себи наметнуло и питање националних интереса и шта је то уопште национални интерес посматрано кроз призму друштва које нема довољно развијене институције, демократске процесе, политичку културу и одговорност? Свакако да тзв. транзициона друштва ретко успевају да одреде и постигну национални консензус по том питању. А све и да успеју да их дефинишу, поставља се питање како ће их спроводити у условима политичких нестабилности и неефикасности органа државне управе, у шта спадају и специјалне службе.

Други разлог садржан је у чињеници да директори специјалних служби често немају осећање за реалну свакодневну политику, не препознају актуелност политичког тренутка, како на тактичком, тако и на стратешком нивоу. Често потенцирају неке безбедносне појаве и проблеме, који реално не заслужују толику пажњу, издају захтеве професионалном саставу за сагледавање и документовање одређених дешавања који не представљају значајну друштвену опасност, чиме се потенцијали службе (који нису неограничени и пре свега су условљени људским и техничким фактором) неравномерно распоређују и усмеравају. У недостатку правих и провере-

⁶⁰⁴ О историји британске обавештајне службе, види опширније: Kit Džefri, *MI 6 Istorija Tajne obavешtajne službe 1909-1949*, Albion books, Beograd, 2013;

них информација, често прелазе на колосеке рада са полуинформацијама и недовољно провереним сазнањима, стварајући привид свог успешног професионалног ангажовања, које увек прати и доза мистичности. Све ове негативне појаве се постепено могу проширити и рефлектовати по дубини службе, чиме се узрокује појава бројних девијација у раду. Тада одређени руководиоци или група руководилаца који су блиски директору специјалне службе почињу да му пласирају информације и чињенице које они процене да су релевантне, значи по њиховој мери, чиме фактички преузимају руковођење службом. У таквим ситуацијама, долази до промене смера у руководном смислу, и фактички директор постаје њихов извршилац, уместо обрнуто. У нормалним околностима, директор је тај који руководи и његов ауторитет се ниједног тренутка не сме доводити у питање. Он је тај који издаје задатке и усмерава рад службе, тај који службено комуницира са политичким руководством и другим најважнијим државним функционерима и свака импровизација по том основу је погубна. Генерално посматрано, са политичарима увек лебди у ваздуху могућност избијања проблема када је реч о њиховом информисању о одређеним безбедносним темама. Због тога је незванично правило, да је увек боље рећи оно за шта постоје егзактни докази, па макар то било и врло штуро и скромно, него износити претпоставке, јер се оне готово увек од стране политичара прихватају „здрово за готово“. Исто тако, у друштвима где не постоји институционални континуитет, директори специјалних служби могу током вршења или после истека свог мандата извршити поједине злоупотребе, пре свега путем „трговине“ са осетљивим политичким информацијама и тиме нанети велику штету легалистичкој и демократској организацији друштва. Уколико после одласка са функције наставе да се баве политиком, представљају веома убојите политичке субјекте, пре свега због стеченог професионалног искуства, фонда података са којима располажу, али и веза и контаката које су стекли у земљи и иностранству. Наравно да тзв. транзициона друштва бележе и случајеве у којима су директори специјалних служби предмет подсмевања ширих друштвених слојева, али што опет доводи до питања устројства институција, јер да су оне озбиљне, не би се могла ни доносити таква кадровска решења.

У контексту функционисања специјалних служби и њихових улога у политичким превратима, веома је важно да се напомене кадровски реваншизам као изразито негативна категорија. Такво поступање према професионалном кадру, који се неосновано смењује, неретко застрашује или шиканира, а све на основу полуинформа-

ција или дезинформација типа „неко је нечији човек“, производи веома штетне последице не само у оквирима специјалне службе, већ и са аспекта националне безбедности. Уз неизоставане „додатке“ са обиљем унапред смишљених и „прихватљивих“ неистина и лажи, које се пуштају пре свега у кулоарима путем гласина, иде се на потпуну професионалну и личну дискредитацију личности, често и његове породице и пријатеља. На тај начин, врши се деструкција квалитетног и професионалног кадра, при чему резултати рада и законитост у поступању не представљају никакав критеријум. Често се пласирају и неистине о одређеним праћењима и прислушкивањима политичара без одлука и наредби надлежних правосудних органа, чиме се ствара психоза о „мрачним и несагледивим злоупотребама“.

У том смислу, ако се објективно посматра са данашње временске дистанце, смена и прогон Александра Ранковића, некадашњег потпредседника СФРЈ, представља сликовит пример како се наводно прислушкивање политичара може искористити за склањање са функције и елиминацију неких од најспособнијих државних кадрова.⁶⁰⁵

Може се стећи утисак да се извршило удаљавање од првобитне теме овог поглавља, али за разумевање улоге и значаја који специјална служба има у превратничким процесима, неопходно је сагледати овај шири контекст. Тек тада се може разумети суштина и позадина одређених конфликта унутар система безбедности, и како се ти сукоби могу одразити и испољити у сложеним безбедносним ситуацијама, које између осталог производе и политички преврати.

Безбедносна заштита органа извршне и законодавне власти

Један од прворазредних задатака при извођењу политичког преврата подразумева неутрализацију лица, која могу спречити његово извођење. Таква операција захтева испуњење одређених услова. Прво, извођење преврата је ограничено временским фактором, због чега је неопходно усресредити своје снаге на најважније субјекте унутар руководства државе. Друго, нема смисла изоловати (лишавати слободе) или задржавати лица из структура власти која

⁶⁰⁵ Aleksandar Savić, *Čovek koji nikoga nije ostavio ravnodušnim*, Dnevni akter, Beograd, 23.04.2012; Такође, види: Zoran Sekulić, *Pad i ćutanja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989; Milivoj Bešlin, *Istorija i kontrola prošlosti*, Novi magazin br. 123, Beograd, 2013, str. 62-66;

не представљају реалну опасност. Тиме се избегава да се ресурси превратничких снага дисперзују и расипају, чиме се губи снага приликом извођења акције. Због тога, неопходно је ставити под контролу искључиво сва лица – ауторитете, који могу спречити реализацију политичког преврата. На пример, министар економије је важан функционер у влади, али није кључан и не може спречити извођење акције. Из наведених разлога, у припремној фази неопходно је извршити класификацију свих субјеката из владајућих структура према којима се мора деловати. Они се обично класификују на:

- државне руководиоце које је неопходно изоловати до окончања политичког преврата, што пре свега подразумева председника државе, премијера, министре одбране и унутрашњих послова, директоре специјалних служби, председнике владајућих политичких партија и друге ауторитете.
- политичке функционере са локалног нивоа власти који имају одређена овлашћења испреплетана са интересима превратничких структура, директоре јавних предузећа и установа које имају стратешки значај за државу (саобраћајна инфраструктура и објекти, телекомуникациони и електроенергетски системи, медијске куће итд.) и томе слично.⁶⁰⁶

У том смислу, органи који су задужени за безбедносну заштиту државних функционера, послове и задатке из свог делокруга рада морају да спроводе благовремено и ефикасно.

Специјалне службе имају изразито важну улогу, јер оне превентивним радом откривају све потенцијалне ризике у том смеру, и предузимају одговарајуће мере ради елиминисања тих претњи. То се спроводи посредством послова контраобавештајне заштите, што представља примарни и најефикаснији начин борбе против ових облика угрожавања.

Када се дође до ситуације да непосредно физичко обезбеђење (лични пратиоци) мора да реагује како би одбило напад наштићену личност, то је сигуран показатељ да постоје озбиљни пропусти и проблеми у раду специјалних служби или њихових делова, чији је делокруг рада безбедносна заштита носилаца највиших државних функција.

Овде је веома важно направити јасну разлику и поделу када је у питању акт појединца. Нису ретки случајеви да су појединци покушавали или успевали да изврше атентате. Безбедносно супрот-

⁶⁰⁶ Види опширније: Олег Глазунов, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006, стр. 29-33;

стављање оваквој категорији лица, у смислу превентивног рада, веома је компликовано, а у одређеним случајевима чак и немогуће. Не постоји начин да се продре у свест појединца. Ако се томе дода и чињеница да тај појединац не испољава било какве облике безбедносно-интересантног понашања, на пример, у средини у којој ради, у којој станује, у којој се креће и проводи слободно време, потпуно је разумљиво зашто таква лица представљају огромну опасност, практично темпиране бомбе. Међутим, уколико се мере безбедности према носиоцима највиших државних функција професионално спроводе, ти појединци не могу изазвати озбиљне последице. Последице су увек произлазиле на основу пропуста у систему обезбеђења.

Са аспекта превратничких снага, ови стихијски атентати или њихови покушаји, могу произвести два правца даљег развоја ситуације. Прво, уколико у врху власти постоје велике тензије и међусобно супротстављене политичке фракције, активности појединаца могу се искористити да се држава увуче у још већу тензију, те да то стање буде само окидач за покретање једне шире акције.

Друго, власт може искористити тај поступак за обрачун са опозиционим снагама, приписујући им одговорност за безумни акт појединца. На тај начин, власт може створити амбијент у којем ће извршити додатни притисак на опозиционе снаге, пре свега у циљу њиховог слабљења, па чак и потпуног разбијања. У ауторитарним и недемократским државама то се најчешће ради посредством монтираних судских процеса, када се опозиционим лидерима приписује завереничко и противуставно деловање.

Све ово представља доста сложен сценарио за превратничке снаге, јер оне пре или касније увек траже одређено упориште у опозиционим структурама. Међутим, све ово може представљати изразито ризично поље и за власт, јер наведеним поступцима властодршци засигурно могу трасирати нове облике нелегалне политичке борбе, у којима, пре или касније, постају легитимни и одређени недозвољени начини остварења политичких циљева. У неким случајевима, то може престављати и предворје тероризма, гериле, грађанских ратова, па и оружаних сукова ширих размера.

Наведено указује колики је значај одговарајуће безбедносне заштите органа извршне и законодавне власти. То између осталог подразумева одабир примереног, не само начина, већ и средстава за супротстављање таквим девијацијама у друштву. Свака прекомерна, неоправдана и ничим изазвана репресија у перспективи може изазвати контраефекте. Осим тога, када људи са власти подижу лествицу политичке нетолеранције, морају да рачунају на то да ће

им у случају њеног губитка бити много теже да је поново освоје. Због тога, мењање ових стандарда у политици, увек је мач са две оштрице.

Безбедносна заштита друмског саобраћаја

Заштита саобраћајница представља веома важну активност у спречавању готово свих облика политичких преврата. Веома је важно извршити селекцију саобраћајница које би требало да представљају мету превратничких снага, јер је ефикасна заштита саобраћајница изразито комплексна тактичка делатност органа безбедности.

Друмски саобраћај је најзаступљенији и у функционалном смислу веома битан. Главна особеност друмског саобраћаја, у контексту тематског оквира ове монографије је да је веома издржљив на диверзантска дејства превратничких снага. То је пре свега условљено чињеницом да је у случају друмских оштећења, могуће за релативно кратак временски период формирати алтернативне правце и обилазнице, као и извршити одговарајуће санације. Међутим, због велике фреквенције друмског саобраћаја и његове огромне заступљености, чак и краткотрајни прекиди могу изазвати веома штетне последице.

Када се извршавају диверзантска дејства у друмском саобраћају, подела се врши на диверзије у градовима и диверзије ван насељених места.

У градовима је знатно теже извршити друмску блокаду. Са аспекта превратничких структура, приоритет напада су кључне саобраћајнице, велике (главне) раскрснице, међународни аутопутни правци, тунели, мостови, прилази касарнама и полицијским објектима, као и објектима у којима се налази механизација погодна за отклањање препрека и блокада.

Ако се у инфраструктурном смислу пажљивије посматрају многе светске и европске метрополе, већ на први поглед може се уочити да је саобраћајна инфраструктура грађана у облику више прстена, као и да су главне улице и булевари изразито широки, са више саобраћајних трака и са великим тротоарима. Неко би можда закључио да је то због велике фреквенције и густине саобраћаја, али у периоду док су ти саобраћајни прстени, булевари и улице грађене није било ни претпоставки да ће услед свеопштег техничко-технолошког развоја савременог друштва доћи до толике експанзије у коришћењу саобраћајних средстава. Сликвит пример је Москва. До почетка деведесетих година у том граду готово да нису постојале

градске гужве и застоји у саобраћају. Значи, у питању је нешто друго. То друго је нешто што су тадашњи, готово сви светски владари, добро знали, а односи се на тактику и методику извођења политичких преврата. Ако знамо да је за извођење политичких преврата, у једном од његових фаза пожељна и блокада саобраћајница (што посебно долази до изражаја у револуцијама), сасвим је логично да широке саобраћајнице не погодују превратничким структурама, јер је знатно теже извршити њихову блокаду. Због тога, организатори преврата увек настоје да уништавањем светлосне сигнализације и блокирањем више споредних улица, које се укрштају са главним, изазову огромну концентрацију саобраћајних средстава у главним улицама, чиме се фактички оне блокирају саме од себе. Тада међу неодлучним грађанима (грађанима који из разноразних разлога не пружају отворену подршку превратницима) у прво време наступа нервоза, а после тога и паника. Организатори преврата то стање могу успешно користити, посебно када се узме у обзир психологија масе. Међутим, са аспекта превратничких структура, веома је битно да та енергија масе не прерасте у стихију, већ да буде ефикасно каналисана и искоришћена у правцу успешног реализовања преврата. Ако се та енергија масе не може експлоатисати на прави начин, њена „убитачна“ својства веома брзо ће се дисперзовати на следеће колосеке, и омогућити снагама за очување уставног поретка да се реорганизују и консолидују у циљу разбијања тог противустановног деловања.

У том смислу, веома је важно да органи безбедности, а пре свега специјализоване полицијске службе имају разрађене сценарије за деловање у случају појаве оваквих ситуација. У прилог им иде чињеница да су данашњи градови покривени великим бројем камера за видео надзор, чиме је створена могућност да се из једне просторије (ситуационе собе, штаба или дежурног оперативног центра) у реалном времену прате актуелна безбедносно-интересантна дешавања у граду. На тај начин, ствара се амбијент за ефикасно командовање и ангажовање полицијских, а некад и војних јединица на терену, у циљу одржавања јавног реда и мира, када је он у већој мери нарушен и кад прети да прерасте у неки сложенији друштвени конфликт, па и политички преврат.

Када је у питању друмски саобраћај ван насељених места, превратничке структуре прибегавају његовом онемогућавању, пре свега извршавањем диверзија на аутопутевима, магистралним и регионалним путним правцима. Посебно погодна места за диверзантска дејства су тунели, мостови, вијадукти, серпентине, насипи, општре кривине, клисуре и кањони. Блокада се врши уништа-

вањем путне инфраструктуре, изазивањем одрона, постављањем препрека и томе слично. Имајући у виду да се ови објекти налазе ван насељених места, сасвим је логично да су испољени већем безбедносном ризику, јер је и општа позорност према њима знатно мања, него у густо насељеним местима или крајевима. Због тога, ова саобраћајна инфраструктура представља „лак плен“ превратничким структурама, које могу уз минимално ангажовање свог састава и знатно мање ризике него у густо насељеним местима да изврше диверзију. По правилу свака диверзија извршена на овај начин, и у противуставном циљу, подразумева и додатне субверзије које се пре свега огледају у постављању мина изненађења. Те мине изненађења су својеврсна порука власти, али и отежавајући фактор у брзини и ефикасности деловања служби које су задужене за санацију саобраћајне инфраструктуре. На тај начин, ствара се амбијент да ће људи више водити рачуна о својој безбедности, него о отклањању штетних последица, што ће проузроковати додатну конфузију, панику и страх међу становништвом. Још уколико превратничке структуре истовремено изврше диверзантска дејства на више саобраћајних објеката у различитим деловима земље, то ће бити недвосмислена порука да актуелна политичка власт не контролише ситуацију у држави, а то за собом увек покреће и питање њеног суверенитета. Тако се од диверзантских акција на друмским саобраћајницама, постепено прелази на политички терен, а то све иде у прилог превратничким структурама, посебно у периодима који претходе политичким превратима.

Поред наведеног, у контексту безбедносне заштите друмског саобраћаја, може се посматрати и феномен грађанских протеста или неких од облика демонстрација, које подразумевају делимичну или потпуну блокаду одређених саобраћајница. Најчешћи актери тих блокада су из редова пољопривредних произвођача, камионџија, шпедитера и других субјеката чија је професионална оријентација везана за друмски саобраћај. Политиколошка пракса је потврдила да није ретка појава да су ти протести у већини случајева политички мотивисани, а да се прикривају разлозима економске или социјалне природе. Такође, није ни реткост да су организатори тих протеста лица која немају никакве везе са професијом на коју се јавно испољавање незадовољства односи. То значи, на пример, да вође протеста пољопривредних произвођача нити су пољопривредници, нити имају један ар обрадиве земље у свом власништву. Догађа се и да протесте камионских превозника организују лица која у свом власништву немају ниједан камион и која се никада нису бавила аутопревозничким пословима. Због тога, органи безбедности

морају благовремено извршити све неопходне провере, при чему овакви индикатори могу осветлити те сложене догађаје на сасвим други начин. Уколико се правовремено не установи права природа и карактер протеста, ризикује се да он временом прерасте у виши облик организовања, па да на својеврстан начин постану и ембрион неког од облика политичких преврата.

Осим тога, због велике заступљености друмске инфраструктуре, и као што је већ напоменуто, због њене велике толеранције на безбедносна угрожавања, која се пре свега односе на бројне могућности за формирањем алтернативних праваца у случају тренутних или трајних онеспособљавања, постоје ипак одређени саобраћајни објекти који су у већој или мањој мери од капиталног значаја. То су пре свега мостови и тунели. Одређена алтернатива за њих је могућа, на пример понтонски мост преко реке као замена за оштећени или срушени мост, али поставља се питање његове ефикасности (прилаз, пропусна моћ, фреквентност и слично). Због тога, органи безбедности морају посебну пажњу да посвећују оваквој врсти саобраћајних објеката и да врше њихову интензивну заштиту. Да ли ће то бити непрекидна стражарска служба, техничка заштита или периодична патролна делатност, то је у домену безбедносне процене. Исто тако, специјалне службе својим превентивним безбедносним радом са посебном пажњом требало би да третирају све индиције и оперативне податке, који евентуално могу указати на припреме за извођење диверзантских дејстава према наведеним објектима. Специјалне службе о томе морају благовремено обавестити и друге надлежне субјекте из јединственог система безбедности, како би се предузеле одржавајуће мере у елиминисању тих безбедносних претњи.

Безбедносна заштита железничког саобраћаја

Железничке саобраћајнице су веома осетљиве на диверзантске нападе превратничких снага. Главна инфериорност железничких саобраћајница је садржана у чињеници да и минимална оштећења онемогућавају нормалан саобраћај, првенствено јер није могућ обилазак на оштећеној траси. Превратничке структуре изводе диверзантска дејства на железничким саобраћајницама првенствено због паралисања саобраћаја и онемогућавања одговарајуће саобраћајне комуникације. На тај начин, спречава се да владајуће структуре допреме појачање, пре свега у људству и техници, како би ојачале снаге безбедности које су ангазоване на заштити уставног поретка.

Када је железница мета превратничких снага, оне настоје да успоставе пуну контролу над:

- управним зградама из којих се врши контрола и усмеравање железничког саобраћаја;
- уређајима за одржавање везе и за сигнализацију;
- виталним колосецима;
- пратећим објектима на пругама, попут тунела, мостова, вијадукта и слично;
- електросистемима, пре свега високонапонским уређајима, трансформаторима итд.

Што се тиче диверзантских дејстава на железничкој инфраструктури по дубини територије, постоји више аспеката на које је неопходно обратити посебну пажњу.

На пример, са аспекта превратничких структура, целисходније је у три дана извршити по једну диверзију дневно, него три диверзије у једном дану. То произлази из чињенице да ће представници надлежних државних органа лакше и брже отклонити оштећења на три различита места у једном дану (јер им је радна снага мобилисана и одговарајућа механизација на терену), него у три узастопна дана да сваки пут изнова врше исту активност.

Упоредо са вршењем диверзантских дејстава, превратничке структуре организују и изненадне препаде и ударе на раднике који су ангажовани на санацији железничке инфраструктуре. То се најчешће врши оружаним нападима из заседа или постављањем мина изненађења, чиме се представници власти више фокусирају на личну безбедност него на њихов првобитни циљ (отклањање штете и квара). Због тога је неопходно да у случајевима када постоји сумња да је извршена диверзија на железничкој саобраћајници, органи безбедности обрате посену пажњу на обезбеђење радника који су ангажовани на санацији квара, што посебно долази до изражаја у кризним подручјима.

Са аспекта превратничких структура, за све ове диверзије на железничким саобраћајницама, као и њихово запоседање веома је важно имати оперативно упориште међу појединим руководиоцима и особљем које је ангажовано на железници.

У контексту заштите железничког саобраћаја, у ужем смислу, може се посматрати и заштита тзв. тешког и лаког метро саобраћаја, који функционише у метрополама са добро развијеном саобраћајном инфраструктуром. Ту се стриктно мора водити рачуна не само о безбедности саобраћајне инфраструктуре, као предуслова безбедности свих путника, него и о сигурности свих лица која по различитом основу у великом броју бораве на или у близини метро ста-

ница. Безбедносни проблем је утолико сложенији, уколико се узме у обзир чињеница да се саобраћајна инфраструктура тешког метроа налази више десетина метара под земљом, што на одређен начин представља веома сложене услове за свакодневно опште функционисање система, а камоли за заштиту од непредвиђених или нежељених догађаја.

Из наведених разлога, када је у питању безбедносна заштита метро саобраћаја, веома је важно да се све радње стриктно предузимају по предвиђеној процедури и да се избегава било какво импровизовање уколико за то не постоји реалан основ. Улази и излази из метро станица морају бити непрекидно у потпуности безбедносно покривени, како би се на њима по потреби могао вршити несметан преглед и контрола одређених лица или група, а да се то не одрази на нормалан проток путника и ажурно функционисање саобраћаја. Такође, метро станице се опремају савременим техничким системима за детектовање присуства експлозива и убојних хемијских средстава. Савремена техничка средства се могу користити и у области видео надзора, путем активирања софтверских пакета за препознавање лица, најчешће припадника терористичких организација или неких екстремистичких покрета. Ти системи функционишу на тај начин, што софтвер препознаје лик особе на основу претходно унешених параметара, и тада се активира аларм који упозорава на присуство тог лица у датом рејону опсервације. Фактички, постоје бројне оперативне и оперативно-техничке мере које органи безбедности примењују у заштити метро саобраћајница, и оне представљају домен службене тајне сваке државе. Постоје оне опште – универзалне мере о којима је било речи, али постоје и оне посебне, које су условљене датом безбедносном ситуацијом, претњама, ризицима и изазовима, степену техничко-технолошког развоја и опремљености једног система безбедности, инвентивношћу и професионалном довитљивошћу органа безбедности и томе слично.

Поред наведеног, органи безбедности, службе за дејства у ванредним приликама и други субјекти у оквиру система националне безбедности земље, морају прецизно установити и разрадити све механизме за евакуацију грађана и друга поступања у случају диверзантских дејстава према овим објектима.

У том смислу, није реткост да се до одређених закључака о постојању различитих аномалија у заштити железничког и метро саобраћаја, долазило тек после немилих догађаја, било да су у питању саобраћајне несреће или диверзантско-терористичка дејства. Обично тада пред очима јавности излази на видело сва не-

способност и неорганизованост у деловању стручних служби на отклањању последица, која се обично после „обrade“ медијског материјала (цензуре) и контролисаних (лажних) изјава појединих званичника, представља као брилијантно изведена акција спасавања грађана и санације штете.

Безбедносна заштита воденог саобраћаја

Ако се изврши упоређење воденог саобраћаја у односу са друмским, железничким и ваздушним, може се рећи да је инертан, што проистиче из његове динамичности. Међутим, ако се узме у обзир његово процентуално учешће у укупном робном транспорту на светском нивоу, онда није тешко закључити о стратешком значају воденог саобраћаја.

Диверзантска дејства у воденом саобраћају могу се поделити у две категорије. Прва подразумева диверзантска дејства која се изводе на пловним путевима, а друга обухвата диверзантска дејства према транспортним средствима и инфраструктурним објектима. Када је реч о диверзантским дејствима на пловним путевима, она се врше у циљу делимичног или потпуног онемогућавања воденог саобраћаја. С обзиром на пространства водених површина и капацитете пловних путева, то није нимало једноставно и лако изводљиво. Због тога се диверзантска дејства у том циљу најчешће изводе у каналима, кањонима или на неким другим пловним путевима који су по својој структури ограниченог капацитета. Такође, постоје и вештачки инфраструктурни објекти који се користе у својству пловних путева, на којима се одређеним интервенцијама, на пример на хидроенергетским или неким другим постројењима, може утицати на висину водостаја, па самим тим и на пловност те трасе. Осим тога, свака држава која поседује контролу над одређеним међународним пловним путевима убира значајна финансијска средства од такси које наплаћује по основу тих транзита. Ако се присетимо кризе која је 1956. године уследила пошто је Египат национализовао Суецки канал, и која је уздрмала не само читав блискоисточни регион, већ и добар део међународне заједнице, потпуно је јасан стратешки значај пловних путева.

Што се тиче делимичног или потпуног онемогућавања воденог саобраћаја на пловним путевима на којима није могуће извршити блокаде и субверзије неведеног карактера (због величине пространства, широка речна корита, мора и океани), превратничке структуре могу прибегнути пресретању и неовлашћеном запоседању превозних и транспортних средстава, по моделу пирата.

Уместо криминално-финансијских мотива, превратничке структуре могу делимично или потпуно захтевати испуњење одређених политичких циљева, али ако планирају да остваре успех то морају радити веома обазриво и селективно, како не би испровоцирали страну војну реакцију или неки други облик иностраног интервенционизма.

Када су у питању диверзантска дејства према транспортним средствима и инфраструктурним објектима, превратничке структуре ће настојати да делимично или у потпуности онеспособе лучке објекте, и то контролни торањ, односно просторије из којих се врши надзор и организација рада луке, прилазне и приступне докове, цистерне са горивом и пумпе за снабдевање бродова, лучке дизалице и друге машине за утовар и истовар робе, терминале за различите врсте робе, складишта, бродове, барже, тегљаче и томе слично.

Циљ је да се изврши паралисање система, и пошаље порука да државни органи не могу да изврше своје обавезе према домаћим или страним корисницима лучких услуга, а о негативностима које могу произаћи на основу материјалних штета, излишно је детаљније образлагати. Уколико се лука налази у власништву приватног или страног капитала, циљ је да се створи такав утисак да држава не може да створи одговарајући безбедносни амбијент за пословање луке. Проблем се додатно усложњава ако уследи протест или се инсистира на разјашењу свих појединости у том правцу, рецимо од државе из које потиче страни инвеститор. Таква „пословна“ клима се може у наредној фази рефлектовати и на друге стране инвестиције, односно преостале иностране субјекте који послују у тој земљи. Све ово може допринети стварању изразито неповољног пословног амбијента, који се може манифестовати и на ширем економском и политичком плану, пре свега кроз пад инвестиционог потенцијала, пословне сигурности, кредитног и пословног рејтинга итд.

Није реално очекивати да се политички преврат може извести диверзантским дејствима која се могу повезати са воденим саобраћајем. Исто тако, некадашњу побуну у гдањском бродоградилушту, где је основан раднички покрет „Солидарност“, који је био ембрион пољске револуције, такође не би требало посматрати у том контексту. Међутим, извесно је да овај облик диверзантских дејстава може у значајној мери допринети успешном реализовању политичког преврата, уколико се користи у комбинацији са другим активностима. Због тога, са аспекта заштите уставног поретка, диверзијама у воденом саобраћају требало би приступити крајње обазриво и темељно, посебно у случајевима када се установи да

постоје прикривени актери, који те конфликтне ситуације могу искористити за извођење једног ширег субверзивног циља, као што је политички преврат.

Безбедносна заштита ваздушног саобраћаја

Ваздушни саобраћај представља изразито осетљиво безбедносно поље, и у данашње време, на послове његове заштите све државе улажу велике безбедносне и финансијске ресурсе. Та, може се назвати, безбедносна кампања је посебно добила на свом глобалном замаху после терористичких напада у САД-у, када је употребом отетих цивилних ваздухоплова извршен терористички акт огромних размера. Међутим, у оквиру ове тематске целине, неће се сагледавати заштита ваздушног саобраћаја у том контексту, већ кроз призму политичких преврата.

Међународни аеродроми представљају тврђаве у правом смислу те речи. У оквиру њих је ангажован велики број полицијских службеника и радника обезбеђења, а непрекидно дежурају и припадници специјалних полицијских и војних јединица. Посредством савремених техничких уређаја и мобилних патрола опсервирају се сви прилази аеродромима и брижљиво се прате сви безбедносно-интересантни догађаји, који могу указати на потенцијалне претње и ризике. Осим тога, међународни аеродроми се налазе и у режиму контраобавештајне и свеукупне безбедносне заштите од стране специјалних служби. Тај облик превентивног ангажовања може представљати значајну потешкоћу превратничким структурама.

Примарни циљ превратничких структура у току фазе реализације, односно непосредног извршења политичког преврата, односи се на онемогућавање несметаног вршења ваздушног саобраћаја. То се најчешће врши ради:

- уношења додатне конфузије у већ изразито сложеној политичко-безбедносној ситуацији у земљи;
- интернационализације превратничке акције;
- спречавања бекства носилаца највиших државних функција из редова режима који се покушава свргнути политичким превратом;
- делимичног онемогућавања страног мешања путем војних интервенција, пре свега ваздушним десантирањем;

Важно је нагласити да превратничке структуре неће прибегавати рушењу авиона и других летелица, јер им такви поступци могу отежати могућности за успешно реализовање политичких

преврата, што посебно долази до изражаја у завршној фази, приликом настојања за остваривањем легитимитета. С тим у вези, уколико се политички преврат успешно реализује, пре или касније, превратничке структуре ће настојати да своје противзаконите поступке на одређен начин легализују и легитимизују, односно да их уведу у легитимне унутрашње и међународне политичке оквире. Свако насиље које би превратничке структуре испољавале према грађанима у цивилним ваздухопловима, не само да би отежало њихову позицију у наредним фазама, већ би могло да изазове низ негативних реакција на основу којих би се против њих могли мобилисати широки слојеви становништва и сврстати на страну власти, иако је, рецимо, не подржавају. У таквим ситуацијама, нападнути режим би имао оправдање да спроведе изразито репресивну акцију против свих организатора и учесника политичког преврата, што би земљу могло да увуче у неке друге облике друштвених конфликта. У таквом сложеном политичко-безбедносном амбијенту, може доћи и до тупљења оштрице преврата, чиме би се анулирала изненадност, као један од кључних предуслова за његово успешно извршење.

Међутим, када је реч о авионима и хеликоптерима које користе највиши представници власти, важно је нагласити да се ови ваздухоплови и те како налазе у фокусу превратничких структура. У том смислу, примарни циљеви превратничких структура су:

- делимично онеспособљавање или тотално уништење ваздухоплова на земљи, како би се спречило њихово коришћење;
- отмица ваздухоплова током лета и њихово преусмеравање на алтернативне аеродроме и друге локације;
- рушење ваздухоплова у лету ради физичке елиминације носилаца највиших државних функција.

Са аспекта безбедносне заштите носилаца највиших државних функција, веома је важно да се не практикују заједничка путовања и истовремено коришћење једног ваздухопловног средства од стране највиших државних функционера. На пример, недопустиво је да се у истом авиону или хеликоптеру превозе председник Републике и премијер или председник Републике и председник Скупштине, мада то многе државе и њени безбедносни системи на поштују или само повремено и делимично спроводе.

Поред наведеног, у фокусу безбедносне заштите требало би да се налазе управна зграда и пратећи објекти аеродрома, контролни торањ (без њега нема безбедног полетања и слетања ваздухоплова), гранични прелаз, хангари, бензинска станица, танкови и цистерне за снабдевање горивом, полетно-слетна писта, прилазне друмске и железничке саобраћајнице и томе слично. Када се изврши и ле-

тимична анализа објеката које је потребно запоседнути како би се остварила контрола над аеродромом, није тешко закључити да је за овакву акцију потребно ангажовање значајних оружаних потенцијала. Такође, са аспекта превратничких структура, неопходно је и укључивање кадрова који су радно ангажовани у саставу самог аеродрома на разноразним пословима, почев од обезбеђења, преко техничке подршке, па све до руководног менаџмента. Значи, ради се о изразито комплексној оперативној ситуацији, која захтева бројне и систематичне припреме.

Спортски ваздухоплови, привредна и транспортна авијација се у мирнодопским условима користи у цивилне сврхе, међутим са аспекта безбедносне заштите, веома је важно нагласити да се ова категорија ваздухоплова у одређеним кризним политичко-безбедносним ситуацијама може за релативно кратак временски период прилагодити за милитантне намене. Свакако да није реално очекивати да ти ваздухоплови, ма колики степен техничких модификација да се на њима изврши, да могу да буду и приближан еквивалент војним ваздухопловима. Али одређене негативне ефекте и те како могу да изазову. Тако на пример, ова врста ваздухоплова може се искористити за безбедносне претње владајућим структурама, чиме се у комбинацији са другим врстама претњи и притисака уноси додатна конфузија у вршење власти. Такође, ови ваздухоплови могу вршити превоз диверзантских група, дотур наоружања и опреме, избацавање минско-експлозивних средстава изнад одређених подручја, запрашивање бојним отровима одређених регија и томе слично.

Поред наведеног, интересантан је пример на који начин су Совјети 1968. године извршили војну интервенцију у Чехословачкој и спречили политички преврат у тој земљи, управо коришћењем аеродрома. Када је 1968. године дошло до усложњавања политичко-безбедносних прилика у некадашњој Чехословачкој, и када је револуција „лебдела у ваздуху“, совјетско руководство је донело одлуку да угуши побуну војним путем, као што су то дванаест година раније урадили у Мађарској. После темељне обавештајне припреме, Совјети су извели брилијантну акцију у војно-обавештајном смислу. Наиме, контрола лета на прашком аеродрому примила је информацију да совјетски транспортни авион који се налази у прелету преко чехословачке територије има одређених техничких проблема, те да је неопходно његово принудно слетање. Имајући у виду да је то стандардна процедура у међународном авионском саобраћају, чехословачка контрола лета је дала одобрење за то слетање. Међутим, одмах по слетању тог транспортног авиона из истог су на ае-

родромску платформу изашли припадници совјетских специјалних снага, који су муњевитом акцијом заузели кључне објекте на аеродрому, и омогућили да у веома кратком временском периоду слети још неколико совјетских транспортних авиона са припадницима специјалних јединица. Десантирање је настављено у току ноћи, а упоредо са тим совјетске војне снаге започеле су акцију заузимања кључних институција у Прагу, чиме је административно-државни апарат стављен под контролу. Тиме је спречен преврат, а чехословачко политичко руководство се одржало на власти захваљујући совјетској подршци.

Овај пример сликовито изражава колики је значај безбедносне заштите аеродрома и то са више аспеката. Пропусти у мерама контраобавештајне и друге безбедносне заштите ваздушног саобраћаја могу проузроковати веома штетне последице, које се сигурно лако могу прелити на политички, односно спољнополитички терен. Задатак органа државне безбедности је потпуно јасан. Када су међународни аеродроми у питању и све што се односи на њих, право на грешку не постоји. У највећем броју случајева, када се догоде безбедносни пропусти, па на основу тога се не предупредити штетне појаве, ништа више не може бити као пре. Шансе да се накнадном реакцијом нешто преокрене у корист власти и државе, увек су минималне, штавише немогуће. Све ово указује на значај свеукупног превентивног рада органа државне безбедности на словима заштите ваздушног саобраћаја.

Безбедносна заштита телекомуникационих система

Органи безбедности свих држава, у мањој или већој мери, посебну пажњу посвећују заштити кључних телекомуникационих система. Иако је законска обавеза телекомуникационих оператера да воде рачуна о безбедности и начину коришћења опреме, у кризним политичко-безбедносним условима, овај степен заштите није довољан. Ту су могуће негативне импликације, пре свега у два правца. Први подразумева да у телекомуникационим центрима поједина лица (запослени) врше злоупотребе, на тај начин што врше неовлашћени приступ опреми ради вршења увида у садржај комуникација, које су од интереса превратничким структурама. Други правац обухвата рад органа безбедности на пресецању неовлашћеног приступа телекомуникационој опреми, односно делу опреме, ради њеног делимичног или потпуног онеспособљавања. То у пракси значи, да сваки телекомуникациони центар има бројне системе, који готово увек раде по редонантном принципу. На

пример, ако откаже једно енергетско напајање, одмах се активира алтернативно (резервно) напајање, тако да систем несметано функционише без прекида. Међутим, обучено лице може да изврши потпун прекид рада система на дужи или краћи временски период, наравно уколико му се омогући приступ тим системима. Због тога, превратничке структуре за те потребе настојаће да врбују управо лица која су непосредно ангажована на овим пословима и на основу свог радног места имају несметан приступ централним системима у оквиру телекомуникационих центара. Некада је довољан само један човек, који се налази на правом месту, па да изазове делимично или потпуно онеспособљавање система, и при том он уопште не мора ба се високо котира у кадровској хијерархији у оквиру тог телекомуникационог центра. Дакле, веома је важно нагласити да је запоседање телекомуникационог центра од стране превратничких структура у периоду када се започне фаза непосредног извршења неког од облика политичких преврата, веома сложен и ризичан подухват, који са собом носи и одређене неизвесности. Осим тога, превратничке структуре ће ангажовати један број извршилаца, а можда њихово деловање може бити од већег значаја на некој другој – важнијој локацији (објекту напада). Ово проистиче из чињеница да се политички преврат мора муњевито извести ако се рачуна на успех превратничке акције. Пошто се преврати припремају и организују у строгој илегалности, разумљиво је да са плановима о њиховим реализацијама мора бити упознат што мањи број лица (завереника). Стога, превратници увек „кубуре“ са мањком радне снаге, односно бројем извршилаца, због чега са разлогом тактизирају и на сваки могући начин покушавају да са расположивим капацитетима извуку максимум из дате ситуације. Можда би ти извршиоци који би се евентуално ангажовали на онеспособљавању телекомуникационог центра, могли додатно да ојачају и осигурају блокаду међународног аеродрома или да блокирају неку од друмских, железничких или водених саобраћајница и тиме изазову још већи ефекат са аспекта превратничких снага. Због тога, неизоставно је поново нагласити место, улогу и значај само једног човека у систему, који може изазвати јачи и разорнији ефекат него читава војна или паравојна јединица. Једино таквим приступом, превратничке структуре могу очекивати успех своје акције, а о томе службе безбедности морају и те како да воде рачуна.

Из наведених разлога, веома је важно да се кроз превентивни рад благовремено детектују сви фактори ризика у том правцу, при чему је неизоставан заједнички рад и блиска професионална сарадња између специјалних служби и система корпоративне без-

бедности у оквиру кључних телекомуникационих оператера. Када дође до саботаже или диверзије, тада је касно за било какву ефикаснију реакцију, јер је штетна последица већ наступила. Веома је важно посвећивати довољно пажње и опреза тзв. хаваријским искључењима, како би се избегла могућност подвођења субверзивних активности под овај оквир. Ефикасан превентивни рад органа безбедности подразумева да се сви проблеми који настају у оквиру телекомуникационих система, а који имају стратешки значај и димензију, детаљно и до краја разјасне, управо из разлога да се саботажа или диверзија не би подвела под баналан технички квар. Благовремено откривање правих узрока девијација које се могу појавити као пропусти у раду, било да је реч о предузетим поступцима запослених или о хаваријама на техничким системима, могу указати да су одређене активности у функцији припрема за извођење политичког преврата. Када дође до онеспособљавања или насилног презимања телекомуникационих центара од стране превратничких структура у току фазе непосредног извршења преврата, касно је за било какву озбиљну реакцију органа за заштиту уставног поретка. Поновно стављање под контролу наведених објеката представља изразито комплексан подухват, јер ће превратничке структуре упоредо са тим напасти и друге виталне објекте и институције од значаја за функционисање државног апарата. На тај начин, дисперзује се ангажовање органа безбедности, што у тактичком смислу доноси предност превратничким структурама, које су у таквим околностима неколико потеза испред њих. Превратници, фигуративно говорећи, пале пожаре, а власт их гаси. Уколико се благовремено не изврши локализација тих пожара, они за власт могу бити кобни. Међутим, њихова локализација је изразито тешка, посебно ако они уследе изненада на више различитих места. А изненадност је једна од кључних карактеристика политичких преврата. Значи, методом дедукције, лако се долази до закључка у којој мери је значајан превентивни рад специјалних служби и других органа за заштиту уставног поретка, у правцу благовременог откривања свих припремних радњи за извршење политичких преврата.

Поред наведеног, поред безбедносне заштите ових стратешких комуникационих система, са аспекта очувања уставом утврђеног поретка, ништа мање битно не представља ни заштита телекомуникационих система тактичког нивоа, који пре свега користе војне и полицијске снаге, као и специјалне службе. Основно правило приликом извођења било каквих субверзивних активности, које у свом бићу садрже елементе противуставности, односи се на делимично или трајно паралисање поступака органа безбедности,

како би се онемогућило њихово деловање. То се између осталог врши и ударом на систем везе. Када дође до неовлашћеног приступа комуникацији коју врше органи безбедности или пак до изазивања делимичног, или потпуног прекида, беспотребно је образлагати колико предност имају структуре чији је циљ субверзија, било кроз форму политичког преврата, тероризма или нечег другог. Због тога је посебно битно да органи безбедности у мирнодопским условима стално проверавају своје системе веза, да благовремено уочавају и отклањају евентуалне аномалије, како би у кризним политичко-безбедносним периодима могли да одрже своје системе веза на одговарајућем нивоу, који ће им омогућити безбедну и ефикасну комуникацију. У професионалној пракси, обично тек када наступи проблем, на површину испливавају аномалије, а то је са аспекта безбедносне заштите уставног поретка, недопустиво. Због тога је неопходно посебну пажњу посветити заштити система за телекомуникацију, јер ма колико добро били опремљени, обучени и увежбани припадници органа безбедности једне државе, њихови одбрамбени капацитети неће доћи ни до најмањег изражаја, уколико не постоји ефикасан и издржљив систем везе, посредством којег ће се координирати њихове конкретне активности.

Безбедносна заштита електроенергетских система

Безбедносна заштита електроенергетских система у значајној мери се подудара са заштитом телекомуникационих система. Међутим, постоје одређене разлике и специфичности. Телекомуникациони системи су у великој мери аутономни у раду, пре свега због савремених софтверских и хардверских решења. Оператер повремено надгледа и контролише рад система, и по потреби реагује када дође до одређених промена. Слично је и са системима из електроенергетског сектора, јер је комплетан производни процес у значајној мери аутоматизован.

Међутим, кључна разлика је у томе што је у електроенергетском сектору удео човека знатно већи него у области телекомуникација. На пример, термоелектрана на угаљ производи електричну енергију тако што рудари извлаче руду на површински коп, са којег се даљом обрадом та руда претвара у електричну енергију. Уколико се организује саботажа или диверзија на капиталним електроенергетским системима, може се краткотрајно или на дужи временски период зауставити процес производње и снабдевања електричном енергијом. Сувишно је образлагати у којој мери такво стање може да отежа функционисање државног апарата, а о негативним психо-

лошким ефектима према становништву, излишно је говорити. Услед губитка електричне енергије на дужи временски период, долази до сејања страха и панике међу грађанима, посебно у великим градовима и густо насељеним срединама. Тада настају бројни инфраструктурни проблеми, између осталог пумпе за пијаћу воду и канализациони системи престају да раде, телекомуникациони системи прелазе на алтернативне начине рада (редонантна напајања, генератори и сл.) и због смањених капацитета све теже функционишу. Услед недостатка информација, шире се свакакве гласине, што уноси додатни немир. У граду од више милиона становника, за само неколико сати од момента нестанка електричне енергије, почиње да се мења психолошка атмосфера, која крајње негативно утиче на свест великог броја људи. Тиме се у веома кратком временском периоду у грађанима буди снажан емоционални набој за самоодржањем, када почиње и да се не преза од неких негативних поступака, који се иначе никада не би предузели у нормалним околностима. То колективно психолошко стање, условно речено, привремено измењене свести, ствара амбијент за потпуну негацију ауторитета актуелне власти.

Све ово може погодовати превратничким структурама, које користећи овакве изузетно сложене околности, могу да веома лако и без много напора „лове у мутном“. Међутим, важно је нагласити да овакав вид субверзивног деловања може изазвати и изразито негативне последице по превратничке структуре. Наиме, превратници приликом извођења било којег облика политичког преврата, увек у мањој или већој мери рачунају на подршку народа. Тако на пример, када је у питању државни удар, он се искључиво изводи без учешћа народних маса. У том смислу, уколико са аспекта тактике и методике извођења државног удара, он успе, своје пуно остварење доживеће тек кроз процес консолидације преврата. А да би се та консолидација успешно отелотворила, новим властодршцима је неопходна подршка народа. Ако та подршка изостане, онда нова власт нема никакав легитимитет и може владати само уз употребу силе, најчешће на страховлади.

Из наведених разлога, произлази да превратничке структуре увек настоје да пре или касније остваре подршку народних маса, јер само на тај начин преврат може да успе и да се као новонастало политичко стање одржи на дужи временски период. Због тога, превратници у току непосредног извођења преврата, настоје да не отварају нове фронтове, па самим тим и да не навлаче на себе гнев и незадовољство других грађана. С тим у вези, изводи се логичан закључак да ће се превратничке структуре увек базирати на субвер-

живним акцијама ограниченог домета, које ће имати краткотрајан и фокусиран карактер. То у пракси значи, да ће пре настојати да изврше диверзију у оквиру електроенергетских система на микро-плану, пре свега у објектима од стратешког значаја, са циљем да унесу пометњу и привремено паралишу њихово функционисање. Међутим, не би требало искључити ни могућност субверзије на ширем плану, о којем је већ било речи, како би се приказала немоћ државе да суверено влада и контролоше ситуацију, с тим што ће превратници увек бити обазриви што се тиче интензитета примене оваквог облика субверзивног деловања, да не би изазвали поменуте контраефекте.

Исто тако, улога хидроелектрана великог капацитета у електроенергетском систему сваке земље је од капиталног значаја, пре свега због њихове значајне продуктивности у производњи електричне енергије. Свака саботажа или диверзија на том пољу може да изазове велике поремећаје у снабдевању електричном енергијом. Осим тога, (не) контролисано пропуштање велике количине воде из акумулационог система или слива из којег се снабдева водом хидроелектрана, може проузроковати поплаве и директно угрожавање безбедности становништва. У том смислу, мала је вероватноћа да превратничке структуре, у току фазе непосредног извршења преврата, прибегну оваквом радикалном потезу и изазову поплавни талас. На тај начин засигурно би изгубили подршку становништва, која им је и те како потребна, посебно у фази консолидације, о чему је већ било речи. Међутим, насилним преузимањем хидроелектране од стране превратничких структура и њиховом претњом да ће омогућити изазивање поплавног таласа, може се изазвати велики притисак на власт, а у одређеним случајевима и издејствовати одређени поступци власти, који се не би никада реализовали у стабилним безбедносним условима. Ако те уступке власти превратничке структуре добро укомпонују у мозаик својих противуставних планова и амбиција, постоји вероватноћа да ће доћи и до остварења њихове „велике стратегије“.

У земљама у којима је велика заступљеност обновљивих извора у укупној производњи електричне енергије, у режим безбедносне заштите неопходно је уврстити и соларне електране, ветрогенераторе и мале хидроелектране. Њихово онеспособљавање најчешће се врши саботажним и диверзантским дејствима, путем физичког оштећења производних компоненти (соларних панела, ротора и статора генератора и сл.), као и инвертера и преносних система којима се електрична енергија дистрибуира до високонапонске мреже. У том смислу, ова онеспособљавања се најефикасније

врше употребом минско-експлозивних средстава. Међутим, иако употреба минско-експлозивних средстава изазива малтене тренутни негативни ефекат, са аспекта превратничких снага, највећи недостатак се огледа у чињеници да уколико успеју да насилним путем освоје и после тога задрже власт, више не могу да рачунају на те производне електроенергетске капацитете. Због тога, превратничке снаге ће увек прибегавати онеспособљавању рачунарске опреме која управља радом система, јер то у фази непосредног извршења преврата не захтева пуно ангажовања. Исто тако, у фази евентуалне консолидације нове власти, релативно лако се ти системи поново могу ставити у функцију.

Поред наведеног, у домен безбедносне заштите електроенергетског сектора, сврстава се и заштита гасних централа, као и националних и међународних нафтовода и гасовода.

Гас је веома осетљив производ на политичке и безбедносне догађаје у ланцу транспорта, због чега се може рећи и да је гас геополитичка роба.⁶⁰⁷

Поједине државе које располажу са великим енергетским ресурсима и које представљају велике транснационалне дистрибутере нафте, угља и гаса, имају огромне системе, у одређеним земљама и министарства, која се баве искључиво безбедносном заштитом енергетског сектора. Улози су велики, јер у данашње време, нафта и гас не престављају само енергетске ресурсе, већ и инструмент спољне политике. Чак и краткорочне нестабилности на тржишту ових енергената могу да изазову озбиљне потресе не само на микроплану, већ и у глобалним оквирима. Диверзије на оваквим системима су практично недопустиве, тим пре уколико ти системи имају транснационални карактер. Држава у којој се догоде диверзије може претрпети озбиљне прекоре, па чак у одређеним случајевима и санкције од једне или више земаља и међународних субјеката. Никома не погодују нестабилности у енергетском сектору. Произвођачима, то јест, продавцу енергената је у интересу загарантован пласман, а корисницима, односно купцима, битна је сигурна достава. Значи, потенцијални ризик је транспорт од произвођача до корисника. Та достава се врши на разне начине, цевоводима, друмским, железничким, воденим саобраћајем и слично. Све то представља безбедносни ризик и по правилу одговорност за негативне појаве приликом транзита, сноси она држава на чијој је територији наступила штетна последица. Тако на пример, уко-

⁶⁰⁷ Види опширније: Ненад Поповић, *Лужни ток доноси Србији енергетску безбедност*, „Ју тјуб“, 12.03.2013;

лико дође до диверзије на транснационалном гасоводу, држава на чијој територији се догодило његово делимично или потпуно оне-способљавање, мораће да пружи одређено објашњење и предузме одговарајуће мере да се такви догађаји више не понове. Уколико уследе поновне диверзије, отвориће се и питање безбедносног, а потом и политичког кредибилитета саме власти. Уколико није у стању да ефикасно заштити трасу транснационалног гасовода, то аутоматски имплицира да су њене специјалне службе и органи безбедности недовољно ангажовани на обезбеђењу гасовода или пак да немају снаге да га на одговарајући начин заштите. Због свега наведеног, важно је нагласити да се капитални енергетски пројекти, који често имају и наднационални карактер, бране и контраобавештајним ангажовањем специјалних служби. У случају да је тај рад стриктно професионалан и да се користи у комбинацији са мерама физичко-техничке заштите, постоји мала вероватноћа од појаве нежељених последица. Мада, непријатна изненађења су увек могућа. Такође, у енергетским пројектима од међународног значаја, веома битан аспект је и сарадња релевантних институција из више различитих земаља, па и њихових специјалних служби. Једино у таквом партнерском амбијенту, који је пре свега мотивисан заједничким интересима, могу се остварити јединствени стратешки планови и обезбедити енергетска безбедност.

Рудници и њихови површински и подземни копови за експлоатацију природних сировина увек су били у фокусу превратничких структура. Саботажа или диверзија у оквиру ових производних капацитета могу довести до значајних поремећаја у електроенергетском систему земље, и створити одређену психозу о којој је већ делимично било и речи. Такође, и одређене ненасилне акције могу произвести исте ефекте, на пример, штрајк рудара. И у једном и у другом случају производња делимично или у потпуности стаје. Свесни стратешког значаја који имају ова производна постројења, лукави и прагматични политичари у готово свим државама света, било да су из редова власти или опозиције, у својим предизборним кампањама готово увек обилазе руднике, како би у оквиру њих остварили и осигурали подршку.

На основу свега наведеног, није тешко закључити колики је значај безбедносне заштите електроенергетског сектора. На данашњем степену техничко-технолошког развоја и свеукупном начину живота, немогуће је да савремено друштво функционише без стабилног електроенергетског сектора. Сви велики поремећаји у овој области изазивају разорне ефекте, због чега је у контексту заштите уставног поретка, неопходно посебну пажњу посветити и овој об-

ласти. Позната је изрека да се понекад од дрвета не види шума. Због тога, уколико се фокус органа безбедности не усмери према свим виталним системима савременог друштва, не могу се очекивати ни позитивни ефекти. Сликовит пример за то су сложени политички и безбедносни догађаји, који су се одиграли на површинском копу „Колубара“ крајем септембра и почетком октобра месеца 2000. године.

Безбедносна заштита животне средине

Животна средина са аспекта функционисања савремених друштвених заједница представља изразито осетљиво поље око којег постоји велика противречност. Она се пре свега огледа у диспропорцији између даљег друштвеног прогреса с једне стране и очувања животне средине као неизоставне категорије за одржање човечанства с друге стране. Иако готово све државе света промовишу заштиту животне средине као врхунски императив, ниједна од њих се неће одрећи даљег техничко-технолошког развоја, посебно у домену тешке и хемијске индустрије, као највећег извора еко-загађења.

Са аспекта научноистраживачке теме ове монографије, неопходно је довести у корелацију субверзивно деловање превратничких структура са заштитом животне средине. Поставља се питање на који начин превратничке структуре могу искористити животну средину у циљу остварења својих циљева. Да би се пружио адекватан одговор на ово питање, потребно је објаснити какав утицај на становништво изазивају еколошки поремећаји у оквиру животне средине. Ниједан инцидент у друштвеној заједници не изазива толики страх и панику, као акцидент који се доводи у везу са еко-контаминацијама. Тако на пример, сама информација да је дошло до одређених проблема на нуклеарном реактору или пак да постоји ризик од изливања опасних материја из хемијске фабрике, изазваће огроман страх и панику међу становништвом, а да практично штетна последица није ни наступила. Све ово указује колико су људи изразито осетљиви на поремећаје у овој сфери.

Објекти на које се мора обратити посебна пажња су:

- нуклеарне електране и институти који се баве нуклеарним истраживањима;
- фабрике и институти за производњу експлозива, бојних отрова, барута и других производа и полупроизвода из области наменске индустрије;
- институције које се баве производњом и коришћењем ради-

оактивних изотопа у научне сврхе;

- рафинерије;
- фабрике за производњу фармацевтских производа, вештачких ђубрива, пестицида, пластичних маса, боја и лакова;
- петрохемијска индустрија;
- војна складишта.

Поред наведеног, у данашње време све актуелнија тема су и тзв. хемијски трагови (енг. Chemical trails), који представљају тачку спорења многих научних истраживача. Хемијски трагови представљају беле густе трагове који остају на небу иза млазних или клипних авиона, и распростиру се с краја на крај хоризонта у оштро ограниченој праволинијској форми. Интересантно је да остају на небу сатима и да се постепено шире, прекривајући огромне површине. Сам изглед трагова је толико упечатљив, да искључује могућност да се ради о нормалним кондензационим траговима авио-саобраћаја. У том смислу, познато је да се на већим висинама (преко 8.000 метара), због изузетно ниских температура, водена пара из турбина млазних авиона тренутно кристалише у кристале леда, који остају на небу у виду кратког белог трага. Такав кондензациони траг се брзо истопа, због чега није дугог века и млазни авион га практично вуче за собом ваздушном путањом. Независни истраживачи из Немачке, Италије, Француске, САД-а, Канаде, Аустралије и још неколико држава, установили су да хемијски трагови садрже једињења која су штетна по људско здравље. У хемијским траговима пронађени су тешки метали, гљивице, пестициди, микоплазма, ларве, као и генетски модификована једињења.⁶⁰⁸

С обзиром на то да су стручни кругови и јавност у великој мери подељени, а може се рећи и поларизовани у вези са хемијским траговима, почев од теорија завере, па до асполутне негације тог феномена, очито је да би најбоље решење било да се ово питање у предстојећем периоду разјасни до краја, и то пре свега од стране надлежних државних органа и релевантних институција. Сваки други приступ оставља могућност за разноврзне спекулације.

У сваком случају, са аспекта теме која представља фокус ове књиге, не могу се довести у директан контекст политички преврати са овом врстом деловања, уколико се оно у предстојећем периоду и заиста потврди као субверзивно. Али свакако оставља простор за неке нове теме и истраживања, којима би се могла посветити и посебна студија.

⁶⁰⁸ Види опширније: *Тровање Србије – докази о постојању хемијских трагова*, Зелене новине, www.zelenenovine.com;

Илегални прислушни центри

Прислушкивање представља методу којом се тајно врши потпуни увид у садржај како формалне (службене, пословне), тако и неформалне (пријатељске, интимне) комуникације. Захваљујући томе, могуће је долазити до веома драгоцених података и посредно опредељивати безбедносно перспективне контакте лица или организације, разјашњавати њихову природу и карактер, и разумевати начин размишљања лица која су у „игри“. Тајно прислушкивање се врши употребом различитих техничких средстава („оживљени телефон“, усмерени и уграђени микрофони, разни типови радио и електронске технике), али понекад и без тога (нпр. налазећи се у близини саговорника).⁶⁰⁹

Прикупљање информација илегалним прислушкивањем представља противзакониту активност, која се у мањој или већој мери санкционише у свим светским законодавствима. Нелегално прислушкивање је одувек било веома осетљиво питање и дориносило је крупним политичким и безбедносним догађајима, од којих су неки попримили и историјски значај. Требало би се само сетити какве су све последице наступиле у САД-у после разоткривања чувене афере „Вотергејт“, при чему да готово не постоји држава на свету коју бар једном није потресла афера о прислушкивању. То да ли је у свим случајевима било легално или није, то је друго питање, овде је реч искључиво о феномену прислушкивања и његовом коришћењу у политичке сврхе.

Иако је у XXI веку дошло до огромне техничко-технолошке експанзије, илегално прислушкивање телефонских разговора и интернет комуникација, укључујући и сателитске везе, није нимало једноставно. Услед недовољног познавања материје, данас је у великој мери присутно становиште да је малтене прислушкивање рутинска појава, да је могуће прислушкивати све и сваког, те да се нико не може у потпуности заштитити од њега. Тај популистички правац је најчешће форсиран од бројних самозваних експерата и њихових „стручних услуга“, али и путем свакодневних комерцијалних промоција веома широке лепезе савремене софтверске опреме из ове области. То се најчешће ради под различитим легендама, од којих су најекспонираније – разоткривање намера пословне конкуренције и откривање брачних неверстава. Међутим, ради се о

⁶⁰⁹ Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 33;

унапред осмишљеном начину за лаку зараду, у шта се корисници тих услуга веома брзо увере, када се суоче са експлоатацијом тих уређаја. Значи, илегално прислушкивање није нимало једноставно, посебно у сегменту телефонских и интернет комуникација.

Када се посматра место, улога и значај илегалног прислушног центра у превратничким активностима, важно је одговорити на неколико питања. Централно питање се односи на постојање сврхе за овакав облик илегалног организовања. Одговор је веома једноставан. Наиме, познато је да је илегално примењивање мера прислушкивања према носиоцима највиших државних функција немогуће спроводити на институционалан начин, односно коришћењем државних ресурса, пре свега техничких сектора специјалних служби. У државама са демократским уређењем, у шта спада и наша земља, немогуће је споводити субверзивну активност овог типа, а да то не остане забележено у институцијама, у сваком смислу те речи. Злоупотребе тог типа се веома брзо и лако откривају, али и кривично-правно доказују. И то је тако, без обзира на „неверне Томе“, који готово увек долазе из редова опозиционих странака. Међутим, теоријски посматрано, свакако да су могуће злоупотребе и манипулације са појединим информацијама до којих се дошло прислушкивањем, како од стране функционера специјалних служби, тако и од владајућих политичких структура, али то је неко друго питање које излази из тематског оквира ове књиге. Због тога, тежиште тих злоупотреба и противзаконитих активности се измешта на неке друге колосеке, односно у сферу илегалног политичко-безбедносног рада.

Поред наведеног, важно је нагласити да је циљ формирања илегалног прислушног центра првенствено садржан у намери превратничких структура да дођу у посед веома осетљивих информација о активностима лица која могу осујетити њихове превратничке амбиције. Корпус лица која могу бити обухваћена илегалним прислушкивањем је веома разнолик и условљен је тактичким намерама завереника. То су готово увек носиоци кључних државних функција и они представници власти који су задужени за заштиту уставног поретка. Сходно томе, убитачност илегалних прислушних центара посебно долази од изражаја уочи и током саме фазе непосредног извршења преврата, а посебно су ефикасни и у спречавању контраудара.

Илегални прислушни центар није нимало једноставно формирати. За његово конституисање неопходно је одговарајуће познавање проблематике. Лица која се регрутују за формирање и експлоатацију илегалних прислушних центара готово увек су из света

специјалних служби. Најчешће се ради о бившим или пензионисаним припадницима техничких сектора специјалних служби, који су спремни из различитих побуда да своје знање и искуство ставе у функцију превратничких снага.

Илегалне прислушне центре је веома тешко открити. Због методике рада и техничких решења која се примењују, детектовање таквих активности је веома сложено. У откривању илегалних прислушних центара свакако се мора комбиновано деловати, првенствено оперативним радом и применом одговарајућих техничких средстава.

До специјалне опреме за надзор телефонских и интернет комуникација се тешко долази и веома је скупа. Један од основних докумената у трговини робом двоструке намене, у овом случају опремом и системима за надзор телефонских и интернет комуникација је *end-user certificate* (скр. EUC).⁶¹⁰ То је документ који легитимише, односно представља крајњег корисника овог производа. Осим тога, то је и обавезујући документ који ограничава крајњег корисника да робу двоструке намене не може даље препродати или уступити неком другом субјекту. Трансакција се може извршити и преко више посредника, али се мора стриктно назначити ко ће бити крајњи корисник.⁶¹¹

EUC издаје влада државе из које је купац и служи као доказ где завршава роба двоструке намене. Ако се не пошаље копија овог документа добављачу, не могу се ни отпочети преговори о куповини. Онај ко продаје робу двоструке намене дужан је да у амбасади купца, уз посредовање надлежног државног органа, провери EUC. Уколико је све у реду, онда шпедитерске фирме које поседују одговарајуће лиценце за транспорт робе двоструке намене, врше припреме за превоз до крајње дестинације. Ту постоје међународни прописи који прецизно уређују област транспорта и морају се поштовати.⁶¹²

Међутим, упркос бројним ограничењима и забранама које су усмерене у правцу сузбијања илегалне продаје система за надзор телефонских и интернет комуникација, из фабрика водећих свет-

⁶¹⁰ О могућностима злоупотреба EUC, види опширније: Mark Bromley and Hugh Griffiths, *End-user certificates: Improving standards to prevent*, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), No. 2010/3, Stockholm, March 2010;

⁶¹¹ Marko Parezanović, *Trgovina oružjem*, „Organizovani kriminalitet izazov XXI veka“ – zbornik radova, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2012, str. 352;

⁶¹² Исто;

ских произвођача, један део производње ипак завршава на тзв. црном тржишту. У том смислу, постоји више начина како се илегални прислушни центри снабдевају најсавременијим системима за надзор телефонских и интернет комуникација. То се најчешће врши:

- од стране државе агресора, која у иностраној земљи – мети напада, оваквом врстом специјалне опреме снабдева превратничке структуре, терористичке организације, опозиционе снаге, герилске или сепаратистичке покрете, и томе слично. Ово представља најједноставнији и најлакши метод, јер су организатори посла страна држава и њене специјалне службе;
- обезбеђењем валидног EUC, чиме произвођач и држава из које потиче специјална опрема могу несметано и потпуно легално продати системе крајњем кориснику који је назначен у EUC. После тога, специјална опрема се од стране крајњег корисника илегално уступа у земљи или се кријумчари у неку другу државу. На тај начин се директно крше међународни прописи о трговини робом двоструке намене, а то има своју цену. Због тога овакве EUC није нимало једноставно прибавити и њихова вредност на илегалном тржишту износи више стотина хиљада евра, у зависности од врсте робе двоструке намене. Важно је нагласити да и у оваквим трансакцијама мора постојати одређена спрега са државним структурама, јер су оне те које гарантују за валидност EUC;
- посредством илегалног тржишта робом двоструке намене. Наиме, постоје међународни трговци који могу обезбедити најсавременије системе и који раде у спрези са реномираним произвођачима. Водећи светски произвођачи су и те како свесни да на овај начин могу зарадити знатно више. Тако на пример, ако један систем у регуларној продаји кошта милион евра, на илегалном тржишту вредеће два и по до три милиона евра, пре свега због ограничења о којима је већ било речи. Међутим, важно је нагласити и да међународни кријумчари нису слободни стрелци када је ова врста опреме у питању. И они се у свом раду ослањају на одређене специјалне службе, које им дају „сагласност“ за такве трансакције. И ту се опет враћамо на спољнополитичке, може се рећи и геополитичке интересе, који су неизоставни чинилац у трговини робом двоструке намене. Значи, ако у иностранству постоји интерес да се индиректно подржи нека превратничка организација, онда се плански пропушта да кријумчари одраде свој део посла. У том случају су сви за-

довољни, завереници јер су дошли до опреме, а произвођачи и кријумчари због профита. На тај начин, нема директног мешања споља, као што је то случај приликом непосредног уступања специјалне опреме, али на крају ефекат је готово идентичан;

- коришћењем на ванинституционалан начин стручне оспособљености активних или бивших припадника домаћих или страних специјалних служби, који раде или су радили на пословима надзора телефонских и интернет комуникација. Најчешће је реч о верзираним инжењерима и програмерима, који поседују довољно знања и искуства да самостално развију такве системе;
- субверзијом код телефонског или интернет оператера, када се преко запослених лица из тих система, приликом монтаже оставља или накнадно изводи тзв. тајна приступна тачка, на коју је прикључује опрема за илегални надзор. На тај начин, директним приступом централном систему или неком од подсистема може се вршити делимична, или потпуна контрола телефонског и интернет саобраћаја. Иако делује једноставно, ово је веома сложена активност и условљена је низом фактора.

Свакако да постоје и неки други начини на који се илегални прислушни центри снабдевају савременим системима и опремом, и они су директно условљени од дате ситуације.

У савременом друштву, није ретка појава да илегалне прислушне центре поседују одређене интересне групе, пре свега оличене у политичким партијама и покретима, као и у носиоцима крупног капитала. Тако на пример, у Руској Федерацији је током деведесетих година била огромна експанзија илегалних прислушних центара под контролом водећих олигарха, који нису коришћени само за економску шпијунажу, већ и за многе ликвидације у политичко-безбедносним и пословним круговима.⁶¹³

Приликом организовања политичког преврата, на мети илегалних прислушних центара који се налазе под контролом завереника, неизоставно се налазе и комуникације припадника безбедносних структура које делују на терену. Та комуникација се најчешће врши посредством криптозаштићених радио-станица и уколико се успостави надзор над овим комуникацијама, то може бити од велике користи завереницима приликом фазе непосред-

⁶¹³ Види опширније: *Спецслужбы олигархов*, Телеканал Совершенно секретно, http://www.youtube.com/watch?v=2Do_8Ocli8Q;

не реализације преврата.

Постоји више начина како се легендирају илегални прислушни центри. Разноразне детективске агенције, агенције за обезбеђење лица и објеката, и томе слично, могу представљати покриће за то. Све учесталији тренд оснивања сектора за корпоративну безбедност у оквиру домаћих и страних компанија, такође могу представљати покриће за овакву делатност. Теоријски посматрано, маргине за инвентивности по овом основу су практично неограничене. Илегални прислушни центри се могу формирати и у становима, у кућама, у комби возилима, на бродовима итд. Са аспекта превратничких структура, најважније је водити рачуна о конспиративности, како не би дошло до откривања илегалног прислушног центра од стране органа безбедности државе у којима тај илегални центар делује.

О штетним последицама за једну државу и њену политичку власт, а које могу да проузрокују илегални прислушни центри, излишно је детаљније образлагати. Ту су ствари сасвим јасне и недвосмислене.

Безбедносна заштита од илегалног опсервирања и праћења

Свако опсервирање и праћење лица који се не врше у складу са законским одредбама, представља противправну активност, која се санкционише у свим законодавствима света. Међутим, у једном броју земаља ова област представља недовољно уређено и дефинисано поље у формално-правним смислу, и ту порозност законских аката користе одређени појединци и организације (нпр. детективске агенције, приватне агенције за обезбеђење лица и објеката, коорпоративна безбедност и томе слично). То ствара амбијент за бројне злоупотребе, те се под оваквим видом незаконитог деловања често могу „подвући“ и одређени покрети и организације превратничке оријентације.

Илегално опсервирање и праћење може се вршити према лицима и објектима. Када је реч о објектима, илегална опсервација се врши ради:

- уочавања и регистровања свих корисника и посетиоца;
- ради детектовања и хватања одређеног лица;
- ради изучавања одређеног лица из сфере интересовања групе или организација која спроводи илегалну опсервацију.⁶¹⁴

⁶¹⁴ Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 48;

Приликом илегалне опсервације објекта, најчешће се тежи установљавању:

- свих прилазних и одлазних путева;
- погодних траса за бекство и скривање;
- режим кретања и навика корисника објекта и суседства;
- ред вожње јавног превоза који пролази поред објекта;
- моменте звучних појава (бука воза, школско звоно, црквена звона и сл.);
- систем обезбеђења;
- унутрашња структура објекта.⁶¹⁵

У том смислу, унутрашња структура објекта може се утврдити:

- осматрањем кроз прозоре и дуге отворене или полуотворене површине;
- уласком у просторије или други жељени простор под легендом посетиоца, човека за опслуживање, позваног мајстора, и сваког другог ко не изазива посебну пажњу персонала;
- аналогичном са другим сличним објектима, којима је прилаз доступан;
- према информацијама познатих људи (житеља, градитеља, посредника и сл.);
- према радним цртежима из архива.⁶¹⁶

Поред наведеног, илегално опсервирање и праћење лица обавља се у циљу:

- њиховог изучавања ради евентуалног врбовања, заробљавања, уцене, дискредитације или ликвидације;
- доласка до неког траженог лица;
- откривања места окупљања одређене групе или организације;
- откривања блиских сарадника лица које је предмет илегалног опсервирања и праћења.⁶¹⁷

Уколико се ради о озбиљној, припремљеној и добро обученој организацији, лице које врши илегално опсервирање и праћење за њене потребе, најчешће има неупадљиву спољашност, одлично памћење, оптималну издржљивост, гвоздено стрпљење, брзу реакцију, добар вид и слух, јако изражену способност импровизације и сналажења у разним ситуацијама. Имајући у виду да појава једних истих лица може да опомене „објекат“, примењују се средства

⁶¹⁵ Исто, стр. 49;

⁶¹⁶ Исто;

⁶¹⁷ Исто;

маскирања и повремено се смењују људи. Са аспекта илеганог праћења, некад је боље изгубити „објекта“, него бити откривен. У праћењу најчешће учествује три до осам припадника илегалне групе са неколико аутомобила. Оптимум је да се у сваком аутомобилу налазе по три особе, од којих је пожељно да једна буде женског пола. Комуницирају путем импровизованих радио-станица или тзв. специјала, односно мобилних телефонских апарата који се користе само у ту сврху.⁶¹⁸

Такође, илегална група лица која врши незаконито праћење не мора се увек непосредно кретати за својим објектом, већ га може покривати и по унапред одређеним правцима, као и претпостављеним или логичним трасама кретања. Тада се могућност њиховог откривања своди на најмању могућу меру и ово представља најчешћи метод приликом планирања отмица или ликвидација.

Безбедносна заштита од илегалног опсервирања и праћења врши се на два основна начина, стратешким (контраобавештајном заштитом и превентивним безбедносним радом) и тактичким (предузимањем одређених непосредних мера и радњи на терену).

Када је у питању стратешки ниво заштите, он првенствено спада у домен рада специјалних служби и других органа безбедности.

Међутим, када је у питању тактички ниво безбедносне заштите од илегалног опсервирања и праћења, њега може применити свако, и најобичнији грађанин, уколико посумња да се налази под илегалном пратњом.

То се најчешће врши на терену, путем промене ритма, правца и начина кретања, стварањем иза себе одређених баријера, слабљењем пажње пратилаца. У ту сврху, приликом кретања пешице, користе се следеће тактичке радње:

- дуго задржавање на местима са много људи (тржни центри, разновразне станице, пијаци);
- коришћење подземних пролаза, зграда са више улаза и излаза;
- честа промена превозног средства;
- прелаз са једне на другу линију јавног градског превоза;
- примена лавиринт маршута;
- неочекивано убрзавање кретања после скретања иза угла како би се отишло знатно даље него при обичној брзини кретања;

⁶¹⁸ Види опширније: Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 49;

- нагло заустављање иза угла, и чекање на појаву пратиоца;
- напуштање транспортног средства користећи гужву у моменту кратковременог смањења будности пратиоца;
- улазак или излазак из возила јавног градског превоза у моменту затварања врата;
- промена спољњег изгледа и начина ходања за време прекида визуелног контакта (у тоалету, у пролазима и сл).⁶¹⁹

Свакако да набројане тактичке радње нису коначне и да су условљене људском довитљивошћу и инвентивношћу.

Поред наведеног, приликом кретања аутомобилом, тактичке радње за откривање илегалне опсервације и праћења, између осталог изводе се и путем:

- промене ритма вожње и брзине кретања;
- кршењем саобраћајних прописа („пробијањем“ црвених светала, вожња у контрасмеру, недозвољена полукружна окретања и сл.);
- дискретним визуелним осматрањем распореда кретања других возила на траси;
- ангажовањем других лица (помагача) у циљу контроле учесника у саобраћају;
- вожње по слабо прометним и забаченим деловима у циљу лакшег уочавања илегалне пратње.

Посебну пажњу требало би посветити безбедносној заштити возила када се оно не користи. То подразумева заштиту приликом краткотрајних или дужих паркирања, одласка у сервис и томе слично. У данашње време више није тајна да постоје савремени GPS уређаји, посредством којих је могуће тренутно лоцирање и праћење возила на које се такав уређај монтира. Такве уређаје најчешће користе предузећа са великим бројем транспортних средстава, како би контролисала кретање робе. У потпуности су доступна на комерцијалном тржишту и њихово прибављање и руковање је крајње једноставно. Све ово ствара предиспозиције за одређене злоупотребе у контексту илегалног праћења и због тога би требало бити веома обазрив.

У склопу превентивних мера и радњи у циљу заштите од илегалног опсервирања и праћења, неопходно је:

- колико год је то могуће планове о кретањима држати у што већој конспирацији;
- мењати трасе кретања, избегавати једноличност у кретању;
- повремено мењати возила и њихове регистарске бројеве;

⁶¹⁹ Исто, стр. 51;

- не привлачити претерану пажњу безбедносним ескортом;
- организовати екипе за контрапратњу.

Међутим, све наведено није довољно, јер уколико се на тактичком нивоу испоље неки од индикатора који указују на илегално опсервирање и праћење неког од државних функционера који се налази у режиму безбедносне заштите, то је сигуран показатељ да специјалне службе и други органи безбедности не раде ефикасно. Или се пак може радити о свесном пропуштању таквих активности од стране специјалних служби, али онда то залази у домен политичке и безбедносне завере, као предворја неког од облика политичких преврата.

У сваком случају, било да је реч о првом, другом или неком трећем сценарију, у сваком случају то недвосмислено указује да је криза у поодмаклој фази и да је времена за заштиту тог функционера, а некада и целокупног уставног поретка, све мање. Јер, уколико се одређене структуре дрзну да предузму илегално праћење и опсервирање према носиоцима највиших државних функција, то значи да политички и безбедносни систем не функционише и да се тражи нека „алтернатива“. Само је питање да ли ће та „алтернатива“ своје отелотворење доживети кроз „добровољну оставку“, реконструкцију власти, ванредне изборе, атентат, државни удар или нешто друго.

Зато је неопходно посебну пажњу посвећивати благовременом откривању и оваквих облика нелегалних активности, попут илегално опсервирања и праћења, јер оне могу указати да се нешто „крупно ваља иза брега“. То посебно добија на својој сложености, што је већи носилац власти, мета оваквог субверзивног деловања.

Корумпирање, уцењивање и застрашивање представника власти

Ограни безбедности који се баве заштитом уставног поретка морају бити веома обазриви и будни када су у питању активности превратничких структура које се односе на корупцију као један од могућих облика субверзије. У контексту политичких преврата, изразито је важно спознати опасност коју корумпирање појединих лица носи са собом и штетност последица које могу проистећи из оваквог облика незаконитог поступања и понашања.

Када су у питању лица која представљају циљну групу, према којој су превратничке структуре изузетно офанзивне, важно је нагласити да су то пре свега она лица која се не налазе у врху система, већ на одређеним местима која захтевају тзв. епизодну улогу. То су

најчешће средњи или нижи нивои одлучивања, имајући у виду да је рад са лицима са виших нивоа другачији и о њему је већ било речи у претходним деловима.

Корумпирање представља један од веома значајних и ефикасних метода у циљу реализовања политичких преврата. Давању мита прибегава се из различитих мотива. У контексту политичких преврата, два правца су кључна. Први се односи на то да неко изврши одређену активност, а други подразумева да тај неко не предузме активност, а коју је иначе дужан да изврши.

Шта то значи у пракси? На пример, да командант бригаде у својем рејону одговорности не поступи у складу са наредбом из Генералштаба и не нареди покрет специјалних или оклопно-механизованих јединица у правцу гушења политичког преврата. Значи, без обзира на наредбу, коју је иначе дужан да изврши, он свесно занемарује то наређење и својим нечињењем заправо пружа подршку превратничким структурама. Исто тако, командир полицијских јединица може да не предузме одговарајуће мере у циљу заштите безбедности одређеног објекта (аеродрома, железничке станице, радио-телевизијског центра итд.), чиме својим нечињењем фактички омогућава да стратешки објекти падну у руке превратничких снага. Исти је случај и са разбијањем демонстрација, гушењем нереда и немира, и томе слично. Или да начелник из специјалне службе, или полиције опструира поступање по одређеним потерницама према лицима за која се сумња да су чланови организоване групе која ће покушати, или је већ започела реализовање политичког преврата.

Када је у питању радња чињења, и ове могућности су практично неограничене. На пример, радник у телекомуникационом или енергетском центру може да изазове саботажу и тиме на дужи временски период проузрокује озбиљне проблеме.

Поткупљивање лица из ове категорије врши се постепено и са благим рушењем унутрашњих баријера, што омогућава перспективе правог поткупљивања, а онда и уцењивања. Обично се креће од одређених ситних и симболичних поклона, који немају значајнију материјалну вредност. После тога, постепеном изградњом „међусобног поверења“ прелази се на конкретније и вредније уступке и поклоне. Веома је важно спознати тренутак (или га вештачки изазвати), када је лице запало у одређене потешкоће. Те потешкоће не морају се искључиво односити на лице које је предмет интересовања, већ то може бити и неко близак и драг том лицу, а које је запало у одређене проблеме. На тај, посредан начин, у проблему је и лице од интересовања. Тада се најчешће ствара такав утисак да се не ради о давању мита и поткупљивању, већ о пружању по-

моћи. Лице које представља мету напада, несвесно (а некада и свесно) улази у замку и постаје предмет уцене. Моменти давања мита (примопредаје новца, чекова, драгоцености и сл.) увек се аудио и видео документују, чиме се ствара компромитујући материјал. Од тог тренутка више ништа није исто као пре, што подразумева и да позиције више нису равноправне, већ се лице које је давалац мита ставља у доминантан положај и добија могућност да диктира правце даљег односа.

Осим тога, уцена се може вршити и коришћењем компромитујућег материјала који није производ давања мита. За тако нешто је потребно пронаћи реалну сферу осетљивости лица које је предмет напада.

У том смислу, већина људи је осетљива на породицу, љубав брачног партнера и срећу деце, на своју каријеру, друштвени положај, бизнис, подршку, углед и уважавање околине, физичку безбедност, материјални статус и слично. Ово ништа не значи, ако се не изврши психолошка анализа мете, са акцентом на слабости карактера, разборитост, непредвидљивост, лукавство, тврдоглавост, импулсивност, самољубље итд. Тада се врши избор предмета уцене. То могу бити разноразни материјали који могу да утичу на каријеру или бизнис, попут скривених чињеница из биографије, потиснуте грешке или пропусти у раду, крађа службене информације, различите злоупотребе и преступи, сумњиве везе, морални пропусти и слично. Могу бити и компромитујући подаци који могу да покваре односе са значајним особама, њихово блаћење или издаја, губљење личне репутације, „греси“ блиских људи итд. Неизоставне су и скандалозне чињенице које могу да униште приватан живот, попут документованих недозвољених интимних веза, шокантних поступака и слично. Како би све ово имало значај у компромитовању, веома је важно установљивање свих људи од којих објекат има страх од евентуалног разоткривања. Објекат може уопште да се не секира ако податке о његовим пороцима сазна неко страном лице, али је спреман на све само да то не сазна нека конкретна особа. Када се припрема уцена, тачно се утврђује ко је тај, по мишљењу објекта, ко не би требало да сазна о његовим компромитујућим радњама (брачни партнер, другови, значајни људи, руководство на послу, партнер у бизнису, скандалозни новинари, потенцијални непријатељи, порески органи, органи унутрашњих послова, службе безбедности и сл). Често се ради стварања компромитујућег материјала намештају одређене ситуације. Оне могу бити попут увлачења објекта у рад неке сасвим безазлене, неформалне организације (кружок, клуб) за коју се изненада испоставља да је непријатељски настројена према

друштву или конкретној групи. Или молба објекту да учини неку безначајну услугу (да оде негде и преда нешто), а да затим, изменом околности, то испадне не тако наивно. Може се извршити и подметање објекту (у стан, канцеларију, ташну) некавих компромитујућих материјала (наркотици, поверљиви подаци, оружје), после чега му се саопштава да наводно не постоји начин да се од тога оправда и избави. Није реткост ни узимање од објекта, на различите начине (крађа, обмана), поверљивих радних докумената, чије је губљење опасно за њега (документа се могу снимити, а онда да буду враћена уз учину). Такође, подвођење објекту сексуалног партнера је исто ефикасан начин, када се врши документовање сексуалног односа или се исценира претња оптужбе за силовање. У сваком случају, да би се објекат „притерао уза зид“, неопходно је демонстрирати озбиљност компромитујућег материјала, уверити човека да ће поменути материјал бити употребљен уколико не сарађује и поступно сузити варијанте његовог (не)избора. Компромитујуће чињенице се обично презентују изненада, изазивајући ефекат запрепашћења или постепено, по степену нарастања њихове снаге. Од тактике презентовања компромитујућег материјала често зависи и успех целе акције. Приликом употребе одређених докумената, најбоље је демонстрирати њихове копије, како објекат не би изненада отео и уништио оригинале. Према објекту требало би наступити опуштено и са осмехом, како би се створио утисак да је уцењивач уверен у своју надмоћ и снагу. Међутим, ни у овоме не би требало претеривати, како објекат не би наступ протумачио као „неслану шалу“. Осим тога, повољни услови за спровођење уцене обично се стварају приликом кратковременог снижавања вољних карактеристика човека (после напорног рада, лошег биоритма и сл.), као и током изузетно непожељног периода за компромитацију (период успона у каријери, блаженство опуштања после успеха итд). Око избора места уцењивачи најчешће преферирају локације на којима је одсуство сувишних људи и где не може доћи до никакве психолошке подршке објекту. Приликом неуспеле уцене, могућа је потпуна или делимична дискредитација објекта, али и конзервирање ситуације, са каналом везе за објекта, за случај да се он одједном предомисли.⁶²⁰

За разлику од уцењивања и компромитовања, застрашивање је драматизована претња физичким или психичким насиљем над човеком и његовим блиским људима, са циљем његовог потчињавања туђој вољи. Застрашивање се најчешће користи за:

⁶²⁰ Види опширније: Роман Ронин, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 141-148;

- добијање информација;
- врбовање;
- насилно принуђивање на неко дејство,⁶²¹

Застрашивање се врши на више начина, и оно може бити умерено непосредно према лицу које је објекат застрашивања, као и према члановима његове породице и њему драгим особама. Такође, предмет застрашивања може бити и покретна и непокретна имовина, материјална добра, друштвени положај, каријера, и томе слично. Уколико се врши планско и на унапред осмишљен начин, застрашивање може изазвати бројне негативне друштвене ефекте, посебно ако се оно спроводи према одређеним носиоцима власти.

Застрашивање се врши на директан или индиректан начин. Директан начин подразумева да се лицу које је предмет застрашивања непосредно саопштава претња. Индиректан начин подразумева да се лицу прети преко одређених посредника, шаље му се одређена порука претеће садржине, пуштају се гласине, издаје се јавно саопштење итд. Индиректна претња се може остварити и одређеним радњама које подразумевају да је објекат коме се прети, апсолутно приступачан. У том смислу, остављају му се различне поруке и знакови о боравку у стану у којем живи, на радном месту, у возилу које користи итд. На тај начин повећава се ефекат застрашивања, чиме расте психолошка напетост жртве. У циљу демонстрирања реалности претње, понекад се прибегава и радикалнијим методама, попут ликвидације лица из жртвиног ближег окружења, отмице члана породице, активирања експлозивне направе у дворишту зграде или куће у којој лице станује са својом породицом, дизања у ваздух аутомобила и томе слично. Све то има за циљ стварање таквог амбијента у којем ће лице (објекат агресије) проценити да се не може ослонити ни на чију помоћ, као и да нико не може заштитити ни њега, ни њему драге људе (породицу, пријатеље).

У контексту тематског оквира ове књиге, важно је нагласити да се застрашивање користи најчешће у правцу неизвршења одређених радњи, које су неопходне за редовно и регуларно функционисање уставног поретка, одбране и безбедности земље. Тако на пример, ако се појединим кључним официрима армије и полиције путем застрашивања од стране реалног центра моћи у једној држави, предочи да тачно одређеног дана не приступе разбијању нелегалних демонстрација, зна се шта је крајњи циљ. Историјски посматрано, таквих примера није било мало.

⁶²¹ Исто, стр. 148;

Улога терористичких активности у политичком преврату

Познато је да терористичке организације делују у правцу реализације како легитимних, тако и нелегитимних политичких циљева, користећи различита средства и методе. Када се каже да терористичке организације делују у правцу реализације легитимних политичких циљева, веома је важно нагласити да се овде не ради о легитимном погледу на тероризам, већ да се одређени легални политички циљеви могу остварити и путем овог облика политичког насиља. На пример, у држави у којој влада тоталитарни систем, тероризам као средство нелегалне политичке борбе некада може допринети расписивању избора, референдума и томе слично, и на тај начин са колосека нелегалне, увести одређене субјекте у легалне токове свакодневне политике. Због тога, терористичко деловање представља једну свеобухватну активност, која ствара предуслове за делимично трасирање односа у области унутрашње, а некада и међународне политике. Ти предуслови су у највећој мери садржани у стварању одговарајућих услова за функционисање терористичке групе или организације, који се по својој структури и облику могу поделити у више категорија. Прво и основно за постојање сваке терористичке групе или организације, неопходно је јасно дефинисање политичке платформе и политичких циљева који желе да се реализују кроз насилно деловање. Уколико ових циљева нема, онда се пре може говорити о стихијском деловању, које би могло бити окарактерисано као бандитизам, организовани криминал и слично.

Групе које прибегавају различитим видовима политичког насиља, укључујући ту и тероризам, често су мотивисане политичким циљевима који се узгред сматрају сасвим легитимним. Различити покрети за национално ослобођење, верску аутономију и слични, а који су усмерени на промену постојећег политичког поретка, имају политичке програме који би кроз њихово институционално спровођење имали прихватљив карактер. Међутим, уколико неки од легитимних политичких циљева постане део програмске оријентације групе, покрета или организације која је спремна ради остварења тих циљева да употреби насиље, ту се свакако ради о претњи за националну безбедност одређене државе.⁶²²

⁶²² Mina Zirojević, *Terorizam kao nekonvencionalna pretnja bezbednosti*, Međunarodni problemi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 2-3, Beograd, 2008, str. 353;

Улога терористичке активности у политичком преврату може бити вишеструка. Једна од приоритетних односи се на активности терористичких група или организација у фазама које претходе непосредном извршењу политичког преврата. То конкретно подразумева да тероризам има улогу покретача превратничких процеса, односно да фактички постаје ембрион из којег се развија један комплекснији облик притиска на владајуће структуре и који резултира насилним политичким променама. Овде се свакако ради о таквом интензитету притиска који делимично или у потпуности паралише органе безбедности, који су задужени за заштиту уставног поретка.

Правци оваквог вида теористичког деловања могу бити вишеструки, при чему су најчешће усмерени у правцу дестабилизовања свеукупних безбедносних прилика у одређеној држави, како би се пред становништвом, али и међународном заједницом стекао утисак да власт не контролише ситуацију на својој територији, као и да је немоћна да спречи извршење терористичких аката. Овакве ситуације могу бити веома драматичне и тешке за државно руководство, које ће по инерцији извршити додатни притисак на органе националне безбедности да осујете терористичке активности. Због тога, веома је важно да специјалне службе делују превентивно и да буду приправне у случају извршења терористичког акта, како би могле да се на одговарајући начин поставе у датој оперативној ситуацији. Поред константног подизања нивоа квалитета извршених задатака од стране професионалног састава, неопходно је и непрекидно улагање у техничко опремање, чиме се остварује континуитет у правцу техничко-технолошког осавремењавања. Неизоставно је и да законска регулатива буде прилагођена актуелном стању и да је у складу са реалним стањем, како би специјалне службе имале одговарајућа нормативна овлашћења за адекватну заштиту уставног поретка и националне безбедности. Код одређивања ових законских аката веома је важно водити рачуна о заштити људских права и слобода, односно пронаћи такво решење које ће представљати неку врсту друштвеног оптимума. Никако се не сме дозволити да се науштрб људских права специјалним службама отежавају услови рада, али и да те службе злоупотребавају такву позицију на штету грађанских слобода.⁶²³

⁶²³ Marko Parezanović, *Politički prevrat i terorizam*, „Terorizam kao globalna pretnja“ – zbornik radova, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad i Centar za bezbednosne studije Beograd, 2012, str. 33;

Познато је да у одређеним случајевима терористичке организације могу уживати подршку локалног становништва. Та подршка може бити условљена због више фактора, при чему није ретка појава да она произлази и због идејно-политичке или неке друге хомогености етничког састава на делу територије на којој су активне. Таква ситуација ствара погодно тле да терористичке организације прерасту у герилске покрете, чиме се добија један виши степен организованости и у значајној мери појачава утицај терориста, односно герилаца. Овакав сценарио може довести до таквог усложњавања политичко-безбедносних прилика, да герилски покрет може постати ембрион протеста и побуна ширих размера, па довести и до револуционарних процеса на кризном подручју.

Тероризам и герила као облици оружане политичке борбе често се примењују комбиновано и у зависности од фаза свог слабљења или јачања, неретко се преливају једно у друго. У зависности од изражавања нечијег политичког интереса, чиновни тероризма се понекад намерно називају герилом и обрнуто, што свакако не представља објективно расуђивање о појави.⁶²⁴

Познато је да је веома тешко контролисати и супротстављати се терористичким активностима. Међутим, још је теже примењивати одговарајуће превентивне и репресивне мере заштите уставног поретка према герилским покретима. Када на једном делу територије заживи герилски покрет, најчешће постоји само два начина да он нестане. Први подразумева репресивне акције органа безбедности, али само под условом уколико државни органи имају довољно снаге и капацитета за такву сложену противтерористичку операцију. Ова акција свакако може допринети додатној интернационализацији конфликта и евентуално изазвати реакцију међународних субјеката, посебно у случају уколико дође до кршења људских права и злочина, што је нажалост честа појава у активностима оваквог типа. Други начин елиминације герилског покрета подразумева преговарачки процес између сукобљених страна, односно између представника власти и припадника тзв. политичког крила герилског покрета. Сам чин пристајања власти да седне за преговарачки сто са герилцима, често може да манифестује немоћ државе да се супротстави парамилитарном деловању. На тај начин, ствара се шанса не само за амнестију

⁶²⁴ Dragan Simeunović, *Terorizam*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 27;

противуставних активности герилаца, већ и за њихово формално-правно легализовање и увођење у институције система, најчешће на нивоу локалне власти. Тиме се ствара погодно тле за различите облике превратничких активности, јер долази до сједињавања терористичких метода са политичким механизима, чиме се добија једна додатна снага за насилно рушење постојећег режима.

Поред наведеног, када је у питању улога коју терористичка активност може имати у политичком преврату, неизоставно је извршити анализу која се односи на њену позицију после неуспелог извршења политичког преврата. Тада долази до изразитог усложњавања свеукупних друштвених односа, који ствара такав друштвени амбијент у којем ће незадовољство група или грађана кулминирати на један сасвим нов начин, пребацујући тежиште активности са неуспелог преврата на илегално, пре свега парамилитарно и терористичко организовање. За овако нешто потребно је да се успуни више услова, првенствено:

- да је покушај извршења политичког преврата брутално угушен уз велике људске жртве и масовно крвопролиће;
- да је интензитет политичке нетрпељивости одавно превазишао облике демократске политичке борбе, као и да је режим спреман да се брани по сваку цену;
- да превратничке структуре уживају снажну подршку из иностранства, одакле и добијају сигнал за своје предстојавање на нови колосек насилне политичке борбе, прихватајући тероризам као једини могући инструмент притиска на владајуће структуре;
- да је политичка, социјална и економска криза достигла такав степен у којем се опредељење за радикалне методе доживљава као једина могућност превазилажења хроничних проблема.

Свакако да набројани фактори који условљавају терористичко организовање после неуспелог политичког преврата нису коначни, већ представљају само истраживачки оквир у којем се кроз један мултидисциплинаран приступ могу разрадити неки нови услови, а који су детерминисани облицима друштвених уређења, идеологијом, религијом, традицијом и томе слично.

У сваком случају, уколико се тероризам не користи у комбинацији са другим методама насилне политичке борбе, не може допринети рушењу уставног поретка, већ само његовом мањем или већем нарушавању. Па чак и ако је у питању државни те-

роризам,⁶²⁵ то није могуће без његовог синхронизованог испољавања са неким од других облика политичког насиља (протести, побуне, немири, политички преврати, војна интервенција итд). За разлику од тероризма, политички преврат може самостално да партиципира у рушењу власти, јер представља знатно сложенији политички феномен, са изразито већим спектром могућности за вршење нелегалне политичке борбе.

⁶²⁵ Термин државни тероризам се често на неодговарајући начин користи услед његовог недовољног познавања. Наиме, под државним тероризмом „могу се сматрати по форми и садржини класични терористички акти специфични по томе што су јавно изведени од припадника војних, полицијских или плаћеничких снага неке земље изван њених граница, а по одлуци њених власти, као специфични вид остварења политике силе у међународним односима“, Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 132;

9. ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ, НЕЛЕГАЛНИ ШТРАЈКОВИ, НЕЛЕГАЛНЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКИ НЕРЕДИ У ПРЕДВОРЈУ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

Политички преврати због своје изразито сложене природе често могу започети неким од наизглед баналних политичких протеста, у шта спадају разни облици штрајкова, демонстрација и томе слично. То посебно долази до изражаја у друштвима у којима егзистирају сложени политичко-безбедносни проблеми или неке друге тензије које могу проузроковати повољне услове за реализовање политичких преврата, о којима је већ било речи. У сваком случају, задатак сваке власти, уколико жели да не буде свргнута превратом, пре свега се односи на брижљиво праћење и сагледавање свих ових појавних облика којима се манифестују политичка, економска, социјална или нека друга незадовољства.

Сузбијање грађанске непослушности

Грађанска непослушност је акт противљења правном пропису, политици државе или одређеној мери власти под условом да је унапред припремљен и смишљен, да су његови извршиоци свесни његове потпуне или оспорене легалности, као и да се ради о борби за остварење ограничених јавних циљева путем одређених или ограничених средстава.⁶²⁶

Концепт грађанске непослушности једно је од великих достигнућа савремене цивилизације. У новијој историји његова појава се везује за 1960-е године, за све алтернативне покрете који су тада настајали у западној Европи и Сједињеним Државама. Резултат тих кретања је реafirмација концепта цивилног друштва као културно-политичке алтернативе и опозиције политичком естаблишменту владајућих елита. Стога није чудо што две теорије у чијем су центру људска права – Ролсова изложена у Теорији правде и Дворкинова у Схватати права озбиљно – када долазе до објашњења њихове практичне примене и одбране подижу праве споменике људском достојанству експлицирајући кон-

⁶²⁶ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 303;

цепт грађанске непослушности.⁶²⁷

Грађанска непослушност се може испољити у оквиру бојкота и пасивне резистенције, а дефинише се као такав вид борбе против дате државне власти испољен у тактици отпора и одбијања сарадње са органима власти. Проистиче из обавезе грађана према држави и јавним институцијама. Изражава се у бојкоту захтева које постављају државни органи, одбијању измирења основних дажбина (плаћања пореза, такси, комуналних трошкова и сл.) или обављања неких законских и друштвених норми (нпр. неслање деце у школу). Грађанска непослушност као метод борбе против државне власти везује се за Махатму Гандија. Као облик грађанских немира, грађанска непослушност је значајна и због тога што може прерасти у спонтане демонстрације којима се, због недостатка организатора и вођа, могу активирати спољни чиниоци (актери из иностранства) и преузети руковођење. Осим тога, одређени организатори (опозиционе политичке партије, покрети, невладине организације и сл.) могу позвати на демонстрације грађане који су већ испољили грађанску непослушност, чиме се грађанско незадовољство најчешће усмерава ка политичким циљевима организатора.⁶²⁸

Веома важно је нагласити да је грађанска непослушност један од најтежих и најсложенијих облика политичког отпора. Грађанска непослушност не може доћи сама од себе, нити се са њом може једноставно дириговати. За појаву оваквог облика политичке борбе, неопходно је постојање огромних противречности у одређеном друштву или држави. Те противречности, које временом прерастају у све веће тензије и нетрпељивости, могу бити различитог карактера, од политичког, преко економског, социјалног, верског и религијског.

Веома је тешко сузбити грађанску непослушност, јер до ње најчешће долази када је криза у поодмаклој фази. Појединац се тешко одлучује да учествује у грађанској непослушности. То произлази из страха да бојкотовањем државних институција може не само изгубити одређена права, већ и због таквих поступака сносити консеквенце. Ово посебно долази до изражаја у почетним стадијумима грађанске непослушности, када организатори и зачетници оваквог облика политичке борбе ризикују да остану на „ветрометини“. Без обзира на степен организованости и мотивациони моменат, увек постоји ризик да грађанска непослушност пропадне још у почетној

⁶²⁷ Миша Ђурковић, *Крај и почетак*, Stylos, Београд, 2006, стр. 13;

⁶²⁸ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 13;

фази. Исто тако, постоји могућност да грађанска непослушност у старту добије на масовности, али да временом тај тренд почне да губи на прогресивности, тако да за само неколико дана доживи колапс. Због тога са аспекта превратничких структура, веома је битно водити рачуна да се грађанска непослушност може активирати као механизам притиска на владајуће структуре у случају:

- када је степен друштвених тензија (политичких, економских и сл.) у целокупној држави, или на једном делу њене територије, на изразито високом нивоу;
- када постоји критична маса која је хомогена и спремна да без обзира на могуће последице, ступи у грађанску непослушност;
- када постоји организација која ће руководити грађанском непослушношћу, јер овај облик политичке борбе никада не представља стихијску и спонтану активност незадовољног становништва;
- када државни апарат није предузео благовремене и одговарајуће мере и радње у циљу отклањања потенцијалних фактора ризика од избијања грађанске непослушности.

Свакако да набројане ставке нису коначне и оне су условљене конкретним особеностима дате ситуације, то јест, свака држава или регион понаособ могу имати своје специфичности. Међутим, ово у сваком случају представља један универзални оквир у којем се треба кретати приликом изучавања фактора ризика од избијања грађанске непослушности.

Превентивни рад државних органа који су ангажовани на заштити уставног поретка је кључан у идентификовању и сузбијању појавних облика грађанске непослушности. Грађанска непослушност није категорија ненасилне политичке борбе, која се испољава напречац или која се може генерисати у кратком временском периоду. Да би се дошло до грађанске непослушности, потребно је много година заоштрених друштвених односа у једној држави. Уколико друштвена криза ескалира у правцу грађанске непослушности, у тој држави у којој се она одиграва, никада више неће бити исто као и пре. Иако коначан епилог тог облика ненасилне политичке борбе не уроди плодом, посматрано са аспекта превратничких структура, у већини случајева владајуће политичке структуре губе политички легитимитет. А опште је познато да је одржавање на власти без политичког легитимитета, па и ауторитета, веома опасна активност. То се увек завршава кобно, јер када се формира пукотина у политичком корпусу владајућих структура, њу је веома тешко санирати. Ако се томе дода и чињеница да грађанска непослушност никада не

иде сама по себи, нити сама за себе, није тешко закључити о разорним ефектима који могу произвести овај наизглед пацифистички облик политичке борбе.

Из наведених разлога, веома је битно да органи безбедности правовремено идентификују појавне облике оваквог начина организовања, јер постоје бројне могућности за његово стављање под контролу, а после тога и за разарање тог концепта политичке борбе. Међутим, ово није нимало једноставно, а посебно је сложено када је реч о хомогеним групама истог етничког порекла, што нарочито долази до изражаја када су мотиви грађанске непослушности садржани у сепаратистичком или сецесионистичком деловању.

Генерално посматрано, бојкот државних институција се никада не може вршити и без спољне подршке. По правилу, грађанске непослушности готово увек се у мањој или већој мери индукују из иностранства, јер уколико се ослонац тражи искључиво међу унутрашњим актерима, мале су шансе за успех. Грађанску непослушност увек прати и интернационализација проблема, кроз коју се врши и њена афирмација, првенствено од земаља или организација које за то имају интерес.

Због свега наведеног, за ефикасно очување уставног поретка, од посебне важности је да органи безбедности имају истанчано осећање да спознају симптоме грађанске непослушности, јер кад она наступи, обично је касно за све. Идентификовање широких народних маса са грађанском непослушношћу, представља разарајућу снагу по сваки систем, и готово немогуће је вратити друштвене односе у првобитно стање. Тада се од стране власти најчешће прибегава додатном притиску, попуштању или комбиновању ова два метода. Уколико власт на грађанску непослушност делује репресивно, ризикује да додатно продуби кризу, која у наредној фази може прећи на колосек неког од насилног облика политичке борбе. У случају да власт пред грађанском непослушношћу попусти, и пристане на већину захтева, она фактички признаје своју инфериорност и неспособност да контролише друштвена кретања у земљи, једном речју, манифестује своју немоћ и немогућност сувереног владања.

Када је реч о комбинованом приступу решавања проблема грађанске непослушности, може се рећи да је са аспекта владајућих структура тај приступ можда и најбољи. Познато је да је за сваки договор сукобљених страна потребан компромис. Значи, уколико једна страна у преговарачком процесу у потпуности попусти, а друга се категорички држи својих циљева, свакако не може бити реч о договору. Због тога, овај комбиновани приступ пружа могућност владајућим структурама да се на одређени начин консолидују и да

на краћи временски период пролонгирају одређене штетне последице. Некада је у политичкој борби боље направити корак уназад, да би се створио амбијент за три корака унапред. То је све ствар политичке тактике и стратегије, која је условљена датом ситуацијом и свеукупним друштвеним околностима, јер универзалну формулу владања, још увек нико није пронашао, нити је то могуће.

Сузбијање нелегалних штрајкова

Штрајк је организовано, заједничко и истовремено обустављање или успоравање рада, односно на неки други начин онемогућавање развијања нормалног процеса производње или процеса рада у једној или више привредних организација или друштвених делатности, извршено од стране радника и службеника, ради остваривања одређених економских социјалних и политичких права.⁶²⁹

Штрајк као легитимни облик остваривања права, који проистичу из радно-правног статуса појединаца и колектива, мора се спроводити у складу са законом, јер се у супротном штрајк сматра нелегалним. Иако постоје различити облици штрајкова, они се могу поделити на:

- штрајкове са потпуном обуставом рада;
- штрајкове са делимичном обуставом рада на краће време.

Према броју учесника на:

- штрајкове у којима учествују сви запослени;
- штрајкове у којима учествује део запослених.

Према локализацији на:

- локалне;
- генералне.

Према структури већине учесника на:

- радничке и службеничке;
- ученичке и студентске.⁶³⁰

У већини случајева радници који обустављају рад напуштају радна места, мада постоје и штрајкови у којима радници не напуштају радна места, али не раде или раде успорено. И код легалних и код нелегалних штрајкова постоји опасност да се убаце агитатори и вође неких других (најчешће политичких) организација. Тада под видом подршке штрајкачима, настоје да остваре своје циљеве, када

⁶²⁹ *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 1221;

⁶³⁰ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 14;

штрајк прераста у демонстрације са латентном опасношћу да прерасте у нереди.⁶³¹

Због тога, веома је важно да органи безбедности благовремено идентификују све прикривене актере нелегалних штрајкова, јер се таквом активношћу могу установити прави мотиви оваквог облика штрајкова. Савремена политиколошка пракса установила је да се легални штрајкови и права на привремену или потпуну обуставу рада, све више политизују и користе у дневно-политичке сврхе, када долази до грубе манипулације штрајкачким активностима. Опозиционе партије и покрети увек користе штрајкове како би их у што већој мери исполитизовали, без обзира на то што штрајкови често имају искључиво социо-економски карактер.

По правилу, штрајкови су увек у одређеној мери последица и општег незадовољства влашћу, јер штрајкачи најчешће сматрају да их власт није у довољној мери заштитила од самовоље послодаваца и тешких услова рада. Штавише, штрајкачи готово увек сумњају и да различити нивои политичке власти сарађују са њиховим не-савесним послодавцима и на коруптивној основи им пружају подршку и заштиту за некоректан и незаконит облик пословања. Ово становиште није необјективно и нереално, међутим потребно је истаћи да није увек такав случај. Не мора увек бити у питању корупција, некад је посредни немар и неспособност да се такве штетне појаве уоче и предупреду. У сваком случају, крајњи резултат је увек исти, због чега је веома важно да различити нивои политичке власти брижљиво прате оваква негативна кретања у свом делокругу одговорности, јер штрајкови и друге сложене појаве које проистичу из њих, пре или касније увек излазе навидело.

Опасност нелегалних штрајкова је садржана у чињеници што се никада са сигурношћу не може предвидети у ком облику могу додатно ескалирати. Стратегија нелегалних штрајкача се базира на субверзији и манипулацији, јер се као примарни мотиви штрајка приказују једни, а активно и конспиративно се ради на остварењу других циљева. Појава нелегалних штрајкова указује да је у држави у којој се они манифестују, на снази снажна политичка криза и да власт губи на свом ауторитету. Нелегални штрајкови нису нимало безначајни и безопасни, они често могу представљати само иницијалну капислу за шире политичке и безбедносне тензије. Пољски покрет „Солидарност“ је почетком 1980-их започео своје опозиционо деловање, које је у кратком временском периоду попримило облик масовности, управо путем нелегалних штрајкова започетих у гдањском бродоградилшту.

⁶³¹ Исто;

Штрајк у гдањском бродоградилшту⁶³²

Органи безбедности својим оперативним ангажовањем морају покривати неуралгичне тачке на којима може доћи до појаве нелегалних штрајкова на подручју целокупне државе. То не подразумева да својим деловањем треба да се мешају у пословну политику неке компаније, предузећа или фабрике, већ да професионалним и непристрасним наступом, идентификују сва потенцијална жаришта и ризике по овом основу.

Због тога је веома важно, да механизми заштите уставног поретка, правовремено и недвосмислено установе да ли одређени нелегални штрајк, представља обуставу рада која није у складу са позитивним прописима, или је у питању шире противуставно комбиновање превратничких структура. Такође, од посебне важности је и да се организатори нелегалних штрајкова на одговарајући начин санкционишу, јер толерисање таквих активности може допринети појави нових, што може изазвати да у кратком временском периоду то постане масовни тренд. Тада је веома тешко обуздати те нелегалне активности, чиме оне постепено попримају облик изнуђене легалности. Власт тада пристаје на одређене уступке и преговоре, чиме се одриче дела свог суверенитета, што ствара непоправљиве пукотине унутар ње саме, а и даје подстицај опозиционим снагама да наставе даљи рад на њеном рушењу и разбијању.

⁶³² <http://notatnikkociewski.wordpress.com;>

Нелегалне демонстрације

Демонстрације у унутарполитичком смислу, представљају јавно и масовно изражавање незадовољства и спремности за борбу од стране грађана у вези са неком политичком мером, поступком или догађајем. Најчешћи облик оваквих демонстрација су уличне демонстрације које могу бити праћене и актима насиља - демолирања јавних зграда и слично, или физичким отпором државним органима који покушавају да демонстрације спрече. Демонстрације су постале честа појава у савременим политичким системима где постоје већ побуђене, али неадекватно задовољене тежње маса за учешћем у политичком животу и одлучивању. Оне некада имају само ограничен карактер стриктно везан за један одређен догађај, а некад су само увод у шире насилне сукобе, па и политичке преврате.⁶³³

Под нелегалним демонстрацијама, као обликом непријављеног (противзаконитог) јавног скупа, подразумева се јавно и масовно изражавање незадовољства и спремности демонстраната да на тај начин реализују своје тежње. Најчешћи облик тих демонстрација су уличне демонстрације које у већој или мањој мери могу бити праћене актима насилничког понашања или пружања физичког отпора органима јавног реда и мира који покушавају да ове нелегалне демонстрације контролишу, како не би прерасле у грађанске неред. Да ли ће демонстрације прерасти у грађанске неред зависи од понашања демонстраната, као и од броја људи који у демонстрирању учествује. Демонстрације често имају само ограничени карактер стриктно везан за одређени догађај. Много су опасније оне демонстрације које представљају увод у шире насилне сукобе.⁶³⁴

По правилу, нелегалне демонстрације најчешће организују опозиционе партије и покрети, и то из два кључна разлога. Први се односи када власт спроводи репресивну политику и не дозвољава опозицији да на легитиман начин (у шта спадају и демонстрације као један од облика легалне политичке борбе) јавно промовише свој политички програм и политичке циљеве. Други разлог, односи се на намеру опозиционих снага да на сваки начин одрже демонстрације, а све у циљу провоцирања реакције власти, како би се кроз изазивање нових конфликта додатно усложњила политичка криза у

⁶³³ *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1966, str. 164;

⁶³⁴ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 15;

држави. У овом случају, организатори демонстрација свесно крше позитивне прописе, и настоје да незаконитим деловањем остваре политичке циљеве. Овакав начин нелегалне политичке борбе се готово увек користи у координацији са актерима из иностранства, јер се конфликт интернационализује, како би се промовисала наводна угроженост људских права и слобода. За сваку власт ово је изразито опасна ситуација, јер насилне демонстрације веома лако могу попримити облик политичког преврата. За тако нешто довољно је да група демонстраната насилно заузме неке од објеката законодавне или извршне власти, па да се постави питање даљег политичког легитимитета владајућих структура. Исто тако, на основу локације на којој се одржавају нелегалне демонстрације, могу се у одређеној мери и предвидети планови демонстраната. Није исто да ли се нелегалне демонстрације одржавају на фудбалском стадиону, на периферији града, или у близини зграда владе, скупштине, министарства силе, радио-телевизијских станица и томе слично.

Главна разлика између ова два разлога организовања нелегалних демонстрација, садржана је у чињеници да се у првом случају ради о стварном сузбијању демократских вредности савременог друштва, док се у другом случају ради о класичном субверзивном деловању. И један и други правац наносе велику штету по политички живот сваке земље, и само се разликују смерови испољавања негативних појава. У првом случају политичка мета је опозиција, док у другом, власт. Наравно да је могуће постојање и неког трећег, четвртог, па ко зна и колико још разлога, али они ће се увек мање или више кретати у оквиру ова два кључна оквира.

Поред наведеног, демонстрације се деле према различитим критеријумима:

Према учесталости:

- повремене;
- перманентне.

Према броју учесника:

- са малим бројем учесника;
- масовне.

Према интензитету:

- мирне;
- немирне.

Према структури већине учесника на:

- радничке;
- ученичке;
- студентске;
- грађанске;

- страначке;
- верске;
- расне.

Према циљу на:

- социјалне;
- политичке.⁶³⁵

Посебно су интересантне такозване „седеће демонстрације“, као посебан вид индиректног агресивног понашања. Код оваквих демонстрација, постижу се одређени политички циљеви, али често грађани који немају или не препознају интерес да подрже демонстранте, трпе, јер су на тај начин спречени да на време стигну и завршавају своје послове. „Мирни“ демонстранти циљано одабирају место за седење које ће привући велику пажњу грађана, ако ни због чега другог онда због тога што је настао застој у саобраћају. Значи, „седеће демонстрације“ само имају привид пасивности, због чега су у многим европским метрополама проглашене за насилне, јер демонстранти злоупотребљавају своје право мирног окупљања тиме што својим телима спречавају друге грађане да слободно обављају своје потребе. Иначе, сама техника борбе против „седећих демонстрација“ је крајње једноставна. Демонстранти се одводе са лица места уз минималну примену силе и спречавање посматрача да им се придруже. Демонстранте никако не треба односити са места држећи их за руке и ноге, јер те сцене могу изазвати симпатије у корист демонстраната. Због тога, најбољи начин је примена уобичајених полицијских захвата привођења ухапшеника.⁶³⁶

Седеће
демонстрације⁶³⁷

⁶³⁵ Исто, стр. 15-16;

⁶³⁶ Исто, стр. 16;

⁶³⁷ cryptome.org;

Међутим, овде треба бити веома обазрив. Мирне демонстрације се за час могу претворити у насилне. Психологија масе је таква, да се никада не може са сигурношћу тврдити, да одређени догађаји не могу да крену у непредвиђеном и неконтролисаном правцу. Наравно да је највећа одговорност на самом организатору демонстрација, али увек постоји могућност да организатор из објективних разлога поједине инциденте и немиле догађаје не може унапред да предвиди и спречи.

Поред наведеног, када се на једном месту окупи велики број људи и када се подиже тензија масе држањем запаљивих говора, никада се са сигурношћу не може одредити граница до које се може ићи, а да демонстрације не поприме деструктиван карактер. Некада је довољна и мала енергија кретања да покрене лавину неконтролисаних и рушилачки мотивисаних догађаја.

На карактер демонстрација, као и на могућност да оне прерасту у нереде, указује низ индикатора. Ти индикатори се могу установити кроз одговоре на следећа питања:

- какве су политичке прилике које претходе демонстрацијама?
- ко је организатор?
- какви су циљеви и методе организатора?
- да ли су од стране организатора до сада извођене демонстрације?
- место демонстрирања?
- најава дужине трајања демонстрација?
- подршка јавног мњења?
- подршка из иностранства?
- подршка других политичких организација?
- да ли се одвијају или да ли је планирано одвијање додатних демонстрација по истим захтевима у другим деловима земље?
- припреме које су извршене од стране организатора?⁶³⁸

Осим тога, тоталитарни режими су склони да мирне демонстрације претворе у насилне, како би створили одговарајући амбијент за још репресивније деловање према опозиционим структурама. То се реализује на више начина. Пре свега диригованом реакцијом полицијских снага према мирним демонстрантима, како би се испровоцирао њихов активни отпор. Тада следи употреба прекомерне силе од стране полицијских јединица и за настанак немира ширих размера, оптужују се организатори демонстрација. Уколико у том хаосу дође и до људских жртава, то додатно отежава положај опозиционих снага и ствара предуслове за хапшења и кри-

⁶³⁸ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 16-17;

вично-правна процесуирања опозиционих лидера.

Поред тога, ауторитарни режими мирне демонстрације претварају у насилне и путем убацивања у масу унапред припремљених и обучених лица, са задатком да изазову инциденте, како између самих демонстраната, тако и у односу демонстраната са органима реда. Како би се постигао што већи ефекат, они се распоређују на више различитих места, како би својим истовременим деструктивним акцијама изазвали комешање масе и негативне ефекте ланчаног типа. Паралелно са овим активностима, јединицама полиције се издаје налог да репресивно делују и на најмању могућу провокацију из масе демонстраната, тако да мирне демонстрације уз помоћ ових „изгредника“, за веома кратак временски период попримају насилан облик. И ту се поново сваљује одговорност на организатора демонстрација, јер се накнадном анализом догађаја недвосмислено установљава да је насиље кренуло из масе према полицији, која је била „принуђена“ да реагује. Са аспекта организатора демонстрација, овакав сценарио могућег субверзивног деловања режима није тешко предвидети. Због тога, није ретка појава да демонстранти организују редарску службу, која је задужена да спречи овакве или сличне појаве. То је свакако добар приступ, али не може пружити потпуну заштиту од субверзивних активности владајућег режима. Ако је он чврсто решен да мирне демонстрације претвори у насилне, опозиционе снаге имају веома мало маневарског простора да то предупреду. Зато је веома важно да посебну пажњу посвете прикупљању информација из владајућих структура, о њиховим плановима и намерама према конкретним опозиционим демонстрацијама. Некада је боље и одустати на одређено време од оваквог облика политичке борбе, него дати простор тоталитарном режиму да опозиционе демонстрације перфидно искористи и додатно ојача своју власт.

Постоје и различите екстремистичке друштвене групе које користе и најмањи повод да би се сукобиле са полицијским снагама, а демонстрације су идеална прилика за тако нешто. Овде је веома важно нагласити да се мора направити јасна разлика између организација које у свом деловању имају екстремистичку димензију и на оне које то немају, али им владајуће структуре то често приписују, како би онемогућиле или искомпромитовале њихово деловање. Није ретка појава да се неке друштвене групе сврставају у екстремистичке и неосновано категоризују у том правцу, чиме се ствара амбијент да оне то заиста и постану. Због тога је веома битно да се од стране владајућих структура заузму јасни и конкретни ставови по том питању. Са екстремистичким организацијама зна се како се поступа, то је законодавство сваке државе одавно одредило, али је велики по-

литички дилетантизам неосновано приписивати некој организацији нешто што није, јер то свакако пре или касније производи негативне последице по целокупни политички систем једне земље.

Грађански нереди

Посматрано са аспекта већине учесника грађански нереди су најопштији нереди. У њима учествују грађани свих структура (радници, ученици, пензионери, службеници, незапослени и др.). Егзистирају као самосталан облик нереди када се из различитих разлога (социјаних, политичких и сл.) грађани одлуче да путем силе приморају власт на одређено понашање, или као последица прерастања једног облика нереди (студентских, радничких и др.) у грађанске, на начин да се наведеним друштвеним групама у знак подршке или солидарности придружују друге друштвене групе или грађани. То прерастање се најчешће одвија по плану вође и организатора и на њихов позив. Грађанске нереди чини изразито хетерогена маса, па су објекти њихове агресије различити: од имовине (путем крађа, паљевине или рушења) до личности на власти. Циљеви грађанских нереди такође могу бити различити и крећу се у дијапазону од социјалних до политичких. Карактеристика им је за разлику од других нереди, да свака од друштвених структура која у њима учествује може имати своје мање циљеве (нпр. вандали ка вандализму), а заједничка им је само агресивност према власти.⁶³⁹

За све демонстрације или нереди произашле из њих, кажемо да у својој суштини имају политички карактер или циљеве. Ово чак и у случајевима када то у првом моменту није лако видљиво. Демонстрације, односно нереди не настају сами од себе нити спонтано. Увек је иза њих неки инспиратор и организатор био он у земљи или ван ње. Увек се све завршава или почиње постављањем политичких циљева, а нередима се прети као средством за постизање тих циљева. Тиме се жели показати држави (власти) да ће се суочити са озбиљним проблемима масе демонстраната који желе остварење својих циљева.⁶⁴⁰

Користећи се неким од унутрашњих, стварних или вештачки изазваних проблема, зачетак кризе (у овом случају грађанских нереди) најчешће ће се манифестовати као протест неке друштвене

⁶³⁹ Исто, стр. 20;

⁶⁴⁰ Исто, стр. 22-23;

групе у облику демонстрација, колективне петиције и слично. Зависно од верзираности и способности главних протагониста протеста, основни захтев на коме протест инсистира биће најуже повезан са проблемом на коме се криза иначе гради, а тако димензиониран да га, на пример, локални органи власти не могу решити, чак и када би за то били расположени. То на први поглед наивно предимензионирање захтева, један је од основних постулата изазивања и управљања кризом, јер тело коме се носиоци протеста обраћају мора бити стављено у такву ситуацију да не може удовољити захтевима, како би криза имала разлога да ескалира.⁶⁴¹

Грађански нереди су нарочито агресиван и деструктиван облик нарушавања јавног реда и мира, који се испољава са знатном материјалном штетом, а најчешће и одређеним бројем повређених и погинулих. Грађански нереди су природан наставак демонстрација, односно настају када се појаве елементи рушилаштва или агресије у оквиру легалних или нелегалних демонстрација. Основна карактеристика грађанских нереда је да насиље постаје доминантни облик изражавања свог става према некоме или нечему и да у том изражавању става учествује већи број изгредника које (активно или пасивно) подржава већина других демонстраната. Изгредници делују под екстремним емоционалним набојем у околностима када их вође и маса на то подстичу, при чему су обично повезани агресивним односом према објекту напада, уз изостајање рационалног расуђивања због брзине и динамике сталног дешавања. Услед слепе мржње према „непријатељу“ (политичком, националном, верском и сл.) врше разна кривична дела (пљачкање, рушење, уништење, паљење, наносење телесних повреда, па чак и убиства) према особама и објектима који су им у непосредној близини. У нередима готово увек учествују и младићи опремљени средствима за насиље. Прворазредни задатак им је да провоцирају, распале страсти, изазову мржњу, метеж или тучу. У оквиру својих организованих група гаје култ силе, ризика, грубости и немилосрдности. Већина тих хулигана потиче из породица које су их запоставиле, лоши су ђаци, не виде перспективу, немају професију у оквиру сређеног начина живота и сл. Својим насилничким актима желе да буду у центру пажње јавности, чиме себе доживљавају као елиту правих, „тврдих“ момака.⁶⁴²

⁶⁴¹ Boško Todorović i Dušan Vilić, *Vanredne prilike*, Privredapublik, Beograd, 1989, str. 219;

⁶⁴² Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 17-18;

Насилне демонстрације са елементима грађанских нереда⁶⁴³

Неизоставно је и напоменути, да није реткост да су део лица из те категорије конзументи наркотика и других психоактивних супстанци. Често се баве и илегалном дистрибуцијом и кријумчарењем наркотика, као и другим насилничким облицима криминала, попут убистава, изнуда, уцена и томе слично. Због своје хомогености и добре организованости, која почива на страху и чврстој дисциплини, за веома кратак временски период могу да се мобилишу и изазиву грађански нереди ширих размера. Појединац свој статус у организацији најчешће стиче на основу бруталности у разрачунавању са супарничким групама, као и на основу учествовања у сукобима са органима реда. По правилу, вође готово увек прате актуелну политичку ситуацију у земљи и користе сваки могући тренутак за афирмацију или критиковање одређених политичких ставова или друштвених вредности. Увек настоје да су „близу“ носилаца власти, првенствено се руководећи личним интересима, а ређе интересима групе којој припадају.

Политичка власт често кокетира са насилничким групама и организацијама оваквог типа, иако јавно осуђује њихово деловање. То кокетирање се најчешће спроводи преко лица из политичких партија која су у тајној спрези са појединим вођама. Вођама се пружају бројни уступци, почев од уручивања финансијских средства, преко укључивања у профитабилне пословне аранжмане, па све до толерисања одређених кривичних дела. На тај начин, ствара се ор-

⁶⁴³ www.nytimes.com;

ганизација за прљаве послове режима, јер ма колико одређена политичка власт била тоталитарна, многе незаконите активности није могуће извршити преко институција система. Све и да се открије починилац одређеног кривичног дела са политичким примесима, власт ће се увек оградити од тога, пребацујући одговорност на наведене групе или организације.

Због свега наведеног, није тешко закључити да је са насилничким групама веома лако и једноставно манипулисати. Међутим, када, пре или касније, деловање оваквих група изађе из оквира контроле, веома је тешко, а некада и немогуће повратити догађаје и односе у претходно стање. Из наведених разлога, политичко комбиновање преко насилничких група, даје лажне погодности, јер пре или касније ти резултати долазе на наплату, најчешће са високим политичким каматама, чиме се такав „облигациони“ однос готово увек завршава катастрофално.

Грађански нереди су нарочито друштвено опасни, не само што изазивају велике материјалне, а некада и људске жртве, већ и због тога што могу прерасти у екстремније облике политичког насиља, на пример у оружану побуну.⁶⁴⁴

За све демонстрације или нереди произашле из њих, кажемо да у својој суштини имају политички карактер или циљеве. Ово чак и у случајевима када то у првом моменту није лако видљиво. Демонстрације, односно нереди не настају сами од себе нити спонтано. Увек је иза њих неки инспиратор и организатор био он у земљи или ван ње. Увек се све завршава или почиње постављањем политичких циљева, а нередима се прети као средством за постизање тих циљева. Тиме се жели показати држави (власти) да ће се суочити са озбиљним проблемима масе демонстраната који желе остварење својих циљева.⁶⁴⁵

Политички нереди су последица политичких захтева, односно процене политичких снага у земљи (најчешће опозиције) да ће тим средством делимично или у потпуности приморати власт на политичке уступке. Политички нереди, уколико их власт и држава успешно не контролишу могу, услед ескалације, прерасти у побуну или преврат.⁶⁴⁶

Политички нереди су инспирисани захтевима о промени владајуће гарнитуре, неке личности или добијању неких, често неле-

⁶⁴⁴ Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 18;

⁶⁴⁵ Исто, стр. 22-23;

⁶⁴⁶ Исто, стр. 23;

гитимних политичких уступака. Политичке нереде организују оне политичке снаге у земљи које желе да промене или ослабе власт и које процењују да је дошао моменат да силом остваре своје циљеве. Код политичких демонстрација и нереда карактеристично је да се врши поларизација између грађанства (за и против), међу медијима, али и код политичких снага у иностранству. Ретко ће се који организатор одлучити на узимање власти путем нереда ако не рачуна на мању или већу подршку из иностранства. Скоро увек се пре настајања оваквих нереда, у иностранству врше тзв. психолошке и пропагандне припреме домаћег становништва за прихватање нове власти. При томе се „стара власт“ проглашава недемократском, „бољшевичком“, „фашистичком“ и слично, уз бројне примере („доказе“) који потврђују те квалификације.⁶⁴⁷

Политичке нереде промовишу организатори и вође масе окупљене на њихов позив мотивисани истим циљем, а то је да претњом силе приморају власт да радикално измени ставове или одступи од њих. У политичким нередима учествују припадници и симпатизери разних политичких организација свих година старости из разних социјалних слојева. Повезује их исти политички циљ. Без обзира на то, ради се о изразито хетерогеној маси са свим њеним особинама (лаковерност, подложност сугестији, променљивост, нагон ка претераним осећањима, послушност вођи и сл). Карактеристично за политичке нереде је да у њима могу учествовати и шовинистичке, сепаратистичке, верске и друге снаге које иначе немају тако наглашен циљ око кога су се демонстранти окупили, али у нередима учествују рачунајући да ће, ако прави организатори успеју, и они стећи неке повластице за себе.⁶⁴⁸

Поред наведеног, ученички и студентски нереди су нереди у којима учествују млади људи на које уобичајена средства одвраћања, као што су претње применом силе или хапшење, врло мало делују. Ови нереди настају као последица незадовољства решавањем основних захтева (испитни рокови, исхрана, смештај, кредити и сл.) мада није реткост да политичке организације у функцији остварења својих интереса рачунају на ову категорију лица. То се првенствено ради, јер млади људи изазивају сажаљење код других грађана, поготово ако органи реда према њима употребе силу. Осим тога, млади људи су доста истрајни, трпељиви, солидарни, а понекад и погодни за манипулацију. Убеђени су често да то што чине је једини могућ

⁶⁴⁷ Исто;

⁶⁴⁸ Исто;

и исправан метод за остварење својих захтева. У ученичким и студентским нередима ће свакако учествовати и млади људи који нису припадници те популације (жељни авантуре или из других разлога) видећи у томе zgodну прилику да се утопе у масу. Тиме до тада хомогена маса прераста у хетерогену чиме се добија нови „квалитет“. Једни би хтели да се остваре основни циљеви због којих се буне, други би хтели промену власти, трећи би да извуку неку личну корист и томе слично. Ово даље рађа неодговорност према другим члановима масе, при чему масу која учествује у студентским и ученичким нередима углавном одликује лаковерност, подложност сугестији, нагон ка претераним осећањима, истрајност, солидарност, послушност вођама и друго. Грађанске нереде ове категорије лица обично започињу у школама, факултетима, студенским и ученичким домовима. Посебно критична места у таквим објектима су ресторани друштвене исхране, домови културе и клубови. Ово је из разлога што се на тим местима окупља велики број људи па су погодна да се искористи неко незадовољство за започињање шире насилне акције.⁶⁴⁹

Као подоблик грађанских нереда могу се јавити и раднички нереди. То су нереди које изазива незадовољна и од стране организатора и наметнутих вођа инстуркирана маса из радничких структура. Нереди могу настати као последица нерешених захтева које су радници постављали при штрајку или на демонстрацијама. Из тога проистиче закључак да су раднички нереди средство за остваривање радничких и социјалних циљева, што је можда примаран циљ радника који су „изашли на улице“. Међутим, с обзиром на све карактеристике радничке масе реална је опасност да многе организације под видом подршке радницима настоје да скуп искористе за промовисање својих циљева, односно да незадовољну масу искористе за политичке и неке друге циљеве. Ако се занемари ова могућност (која је иначе врло вероватна) за масу радника који износе захтеве социјалне природе, карактеристично је да је ова категорија више склона насиљу према туђем поседу (имовини) него према одређеним личностима. Организације које настоје да се наметну радничкој маси управо теже обрнутом, тј. да маса почне да износи политичке захтеве (оставке политичара због лошег стања у њиховом предузећу и сл.) Иначе, међу припадницима радничке масе влада велика солидарност, која посебно долази до изражаја и према другим групацијама које им се евентуално придружују у протестима.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ Исто, стр. 19;

⁶⁵⁰ Исто, стр. 19-20;

Постоје и социјални нереди. То је врста грађанских нереда, који су мотивисани социјалним циљевима. У њима, за разлику од чисто радничких нереда у којима учествују само радници једне професије, гране или предузећа, учествују и различити слојеви грађанства (радници, службеници, пензионери, студенти). Настају као последица масовних социјалних незадовољстава (материјалне беде). С обзиром на структуру учесника ради се о изразито хетерогеној маси коју везује једно исто материјално стање и исти циљ. На чело овакве масе ставља се увек вођа и организатор који је способан да правилно артикулише њихове захтеве. Он касније често настоји да то незадовољство усмери према политичком циљу тако да често социјални нереди могу да прерасту у политичке.⁶⁵¹

Верски нереди су нереди који се у чистом облику ретко јављају поготово на нашим просторима, али се не могу занемарити. Верске нереде које из верских разлога организују доминантне или недоминантне верске организације ради остваривања верских циљева, карактеришу све најзначајније особине других хомогених маса које су под јаким емоционалним набојем. У том смислу, маса се одликује великом сугестивношћу која појединца доводи у стање хипнозе, великом непромишљеношћу, нетолеранцијом према другој тј. другим верама. Маса је врло нестрпљива и свирепа према свима који јој се супроставе, а нарочито према супростављеној вери. Пракса у другим ваневропским деловима света показује да су ови нереди праћени великим бројем повређених и убијених уз масовно рушење религиозних објеката и спаљивање симбола. Свирепост иде толико далеко да су демонстранти, учесници верских нереда, у стању да недужне грађане припаднике друге вере без икаквог разлога премлаћују до смрти, или чак их поливају бензином и пале. Утицај етничких веза и религије код неких вера уз нетолерантност вође и његове позиве да се уништи све што припада другој вери, узрокује стварање трајних антагонизама између датих вера. Због тог антагонизма постоји латентна опасност сталног избијања ових нереда у којима увек учествује велики број демонстраната, па су тиме и последице велике.⁶⁵²

Расизам је теорија према којој се људске расе не разликују само по морфолошким (телесним) особинама, већ и по психичким (умним) способностима. Према овој теорији постоје „више“ и „ниже“ расе. „Више“ су захваљујући својим урођеним биолошким

⁶⁵¹ Исто, стр. 22;

⁶⁵² Исто, стр. 20-21;

својствима, умно способније, па зато способније и за организацију свог живота. Због тога су, по тврдњама расиста, „више“ расе и биле творци људске културе и цивилизације.⁶⁵³

Овакве расистичке и социјално-дарвинистичке теорије дале су подстрека развијању мржње међу расама и народима, која је у одређеним случајевима достигала и веома драстичне размере чије се последице осећају и данас. расна дискриминација у САД или Јужној Африци и данас, на пример, као последицу има расну нетрпељивост и често избијање тзв. „расних нереда“ које карактерише веома велика бруталност према другој раси. Отуда последице тих нереда могу значајно дестабилизovati не само јавни ред и мир, већ и безбедност државе у целини. За настанак расних нереда често су због латентне опасности њиховог настајања довољни и наизглед врло наивни поводи. У САД је, на пример, 1992. године „упаљач“ за расне нереде у Лос Анђелесу и неким другим градовима било безразложно физичко малтретирање и батинање црначког возача од стране четири полицајца белца пред очима јавности. Нереди који су тада избили само су потврдили чињеницу да расни нереде спадају у групу најдеструктивнијих нереда са често великим бројем недужних жртава. За убиство је некада довољно само то да је неко друге боје коже. Ови нереде су праћени великим уништавањем имовине, изазивањем пожара, експлозија и друго.⁶⁵⁴

Све наведено указује на велике опасности и реалне ризике које се крију иза наведених облика нелегалне политичке борбе. Нелегални штрајкови, протести и демонстрације, уколико прерасту у нереде и немире, могу проузроковати озбиљне поремећаје у друштву и изазвати изразито сложена конфликтна стања. Због тога, неопходно је да надлежни органи за заштиту уставног поретка посебну пажњу придају благовременом спречавању наведених облика нелегалне политичке борбе. То спречавање може имати пун ефекат само ако се превентивно делује још у фазама припреме, јер сузбијање нелегалних штрајкова и протеста када се они догоде, представља веома ризичан подухват, код кога се не може са сигурношћу предвидети коначан епилог.

⁶⁵³ *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966;

⁶⁵⁴ Види опширније: Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, *Грађански нереде*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 21-22;

10. РЕЗУЛТАТИ САВРЕМЕНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

Имајући у виду да се политички процеси никада не налазе у стању мира и непокретности, јасно је и да се стање потпуне равнотеже у политици, никада не може достићи. Све теорије о равнотежи политичког процеса, не одговарају стварности. Политички процес увек иде даље од постигнутог, увек уноси промене, и те промене се не састоје само у револуцијама. При томе, политички процес, бар када се посматра његов ток од античког доба до савременог друштва, сваком својом променом доприноси најпре употпуњавању и развијању одређених друштвених система (друштвено-економских формација), а затим њиховом распадању и уобличавању нових. Али ове нове формације нису понављање старих, то није никакво окретање у кругу, него стварање увек новог и друкчијег. Свака револуција доводи ново друштво, припремљено претходном еволуцијом.⁶⁵⁵

Актуелна светска кретања указују да уместо „новог светског поретка“ о коме се толико говори, заправо имамо светски неред у којем се односи изграђују на принципу двоструких стандарда и голе силе, а не на принципима права које захтева универзализацију и доследност у тумачењу и деловању.⁶⁵⁶

У овом поглављу анализирани су ефекти, домети и границе савремених политичких преврата. Такође, посебан акценат се односио на меку моћ, феномен који све више добија на својој важности у оквиру креирања садашњих, али и будућих међународних односа.

Ефекти савремених политичких преврата

Савремени политички преврати су по много чему различити од некадашњих преврата из XVIII, XIX, и са почетка XX века. Изгледа да се потврђује она Лењина теза да револуција може бити и педагошка и административна, и да не мора увек бити са потоцима крви. Тако на пример, пали су читави друштвени системи (сликовит пример је Берлински зид), а да нису покретани нуклеарни арсенали, који би назначили крај цивилизације.

⁶⁵⁵ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 212;

⁶⁵⁶ Миша Ђурковић, *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd, 2001, str. 165;

Берлински
зид⁶⁵⁷

Савремене политичке преврате често инспиришу групе које се могу квалификовати чак и као маргиналне, али се оне од стране политичких фактора или специјалних служби тако инструишу да примењују ефикасне методе политичких преврата без крви или са врло мало сукоба. Ти сукоби се углавном свде на деловање различитих полицијских одреда и специјалних јединица, које првенствено делују физичком силом, а понекад и ватреним оружјем. У овим појавама наговештава се смена система вредности, често и смена свеукупних односа, али и положаја појединих снага у тим односима.

Тако на пример, током револуције, откривена је и улога мишљења у политичком домену уопште, и у државном апарату посебно. То наравно даље не изненађује, јер шта би заиста могло јасније да демонстрира колико сав ауторитет на крају крајева почива на признавању, дакле на „мишљењу“, него тренутак кад се изненада и потпуно неочекивано откаже послушност и избије револуција? То је можда најдраматичнији тренутак у сваком политичком збивању, који без сумње, између осталог, отвара врата демагогији свих врста. Но, шта би друго и значила улога демагогије у револуцијама сем да фактички свака влада почива на мњењу? Најмоћнији крај и најбескрупулознији тиранин подједнако су немоћни ако им је ускраћена послушност, тј. ако их нико више не подржава.⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ <http://static.ddmcdn.com/>;

⁶⁵⁸ Hana Arent, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991, str. 197;

Један од кључних фактора који су допринели паду комунизма у Средњој и Источној Европи је пораст десних идеологија и покрета, политичких група, странака, организација и клубова. Истраживања корена и порекла источноевропског политичког екстремизма, процес формирања и јачања таквих погледа и пракси, њихових друштвених и политичких последица које су утицале на процес консолидације, транзиције и демократизације, врло су тешка, јер сви аспекти екстремно-десних појавних облика су променљиви и ни у ком случају коначни.⁶⁵⁹

Са колапсом комунизма у Средњој и Источној Европи настали су дубоко конзервативни, радикално-националистички, популистички и неофашистички покрети. Нови дискурс старине и традиције, патњи, судбине и мржње, изгубљених територија и осујећених амбиција убрзо су заменили либерално-демократску реторику источноевропских „демократских плишаних револуција“. Левичарски екстремизам комунистичке прошлости је убрзо преокренут у десничарски екстремизам интегралног национализма и шовинизма. Ултранационалисти су рехабилитовали већину националних пророка из прошлости, славећи најмрачније периоде националне историје и користећи своје историјске очеве као подршку својој етно-националистичкој чистоћи и етничкој супериорности. У новоствореним државама, попут Хрватске и Словачке, као и у скоро свим балканским земљама појавила се растућа носталгија за међуратним популистичким диктаторима и националистичким лидерима и колаборационистима из доба Другог светског рата, који су одједном постали хероји и „очеве нације“ као Тисо у Словачкој, Антонеску у Румунији, Павелић у Хрватској, Хорти у Мађарској, Љотић у Србији. Вакуум раније свеобухватне комунистичке идеологије врло брзо је попуњен старом-новом колективистичком идеологијом која је била на располагању етно-национализму.⁶⁶⁰

Али духови прошлости су се обновили у сенци формалних установа модерне демократије – редовних избора, партијског плурализма, слободе штампе – искривљујући их и обликујући неку врсту источноевропске ауторитарне владавине у демократској обланди. Свуда су конзервативне националистичке владе подржале радикални етно-национализам намећући идеологију органске заједнице, етничке супериорности и националне судбине. Али

⁶⁵⁹ Пија Вујаčić, *Politička teorija*, Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, Beograd, 2002, str. 346;

⁶⁶⁰ Исто;

у исто време преименоване раније комунистичке партије које су преживеле прве, па чак и друге посткомунистичке изборе, промовисале су исту етно-националистичку политику, користећи комбинацију популистичких обећања, ауторитарне владавине и етно националистичке хомогенизације. Тако се нова политичка култура интегралног национализма супротставила либерално-демократској политичкој архитектури вишепартизма, парламентаризма и демократских избора, гурајући главну струју политичког живота удесно ка десно националистичкој политици. За разлику од западно-европских услова где радикална десница, ма каква да јој је снага, делује на периферији политичког спектра, у Средњој и Источној Европи са владајућим странкама које успостављају етничку мобилизацију, радикално десна реторика и политичко понашање су се поставили у сам главни политички ток.⁶⁶¹

Ефекти савремених политичких преврата представљају контроверзно поље политике, које се најчешће тумачи тренутним и уским политичким интересима. У данашње време, по том питању, објективност најчешће лута по пучини, јер на крају крајева истина никоме није у интересу. Признање о лошим и негативним ефектима политичких преврата, подразумева и губитак сваког облика политичког легитимитета, једном речју, признање да се целокупан концепт вршења политичке власти заснива на погрешним основама. А то данас нико не жели да призна. Ни они који су дошли на власт превратом, ни они који су је на тај начин изгубили, јер на крају крајева, у новој подели карата, пре или касније, сви постају мање или више намиреени остварењем претежно личних интереса.

Домети савремених политичких преврата и њихове границе

Политичке промене, било да су регуларне или пак резултат преврата, често нису онакве како у први мах изгледају. За њихову квалитативну и објективну анализу потребан је проток времена. Ако се за пример узме постсовјетски простор, неоспорно је, да је носталгија за СССР-ом велика. Чак 56% грађана Русије жали што се распао „Сојуз“, а њих 55% сматра да се распад могао избећи. Које су биле предности СССР-а, а које слабости у односу на нову Русију и друге новонастале државе? Многи сматрају да је тада било неупоредиво више социјалне правде, па су обични људи имали више шанси за успех него данас. За СССР-ом жале

⁶⁶¹ Исто, стр. 347;

и у другим бившим совјетским републикама. Русија је у време СССР-а имала 12.600 болница, сада их је остало 6.300. Повећао се број људи који имају невоље са раком, туберкулозом, болестима крвних судова. Смањо се број дечјих вртића. На једног пензионера сада је 18 запослених, а 1991. их је било 2,2. Смањо се број запослених у производњи. Сада су болнице уређеније и опремљеније, али и недоступне за велики број грађана. Базена и спортских дворана двоструко је више него у време СССР-а, али су тада цене биле приступачне свима, а сада могу да се рекреирају само богати. Неоспорно је да је СССР био у правом смислу војна велесила. Имао је армију од 3,7 милиона војника и официра. Честа претња совјетских маршала била је „ако треба провозаћемо се тенковима кроз Европу до Атлантика“. СССР је имао чак 63900 тенкова, више него све остале земље заједно. Осим тога, имао је 1.200 балистичких ракета на копну и на 62 атомске подморнице. СССР је имао моћну науку, па није случајно управо Јуриј Гагарин први полетео у космос. Од 1929. СССР није имао незапослених, јер су сви морали нешто да раде. Није било ни великих социјалних разлика. Крајем осамдесетих година СССР је имао 16.200 санаторијума и одмаралишта, а сви грађани су имали бесплатно лечење. Од распада СССР-а до сада смањо се број грађана Русије за 5,4 милиона. Удвостручио се број позоришта, али се смањо број посетилаца. Ове наводе не треба мешати са другом страном медаље некадашњег совјетског друштва. А та друга страна подразумева да је Стаљин владао 31 годину, Брежњев 18, Хрушчов 11 година, а избори су били пука формалност јер је о свему одлучивао КПСС. Од 1921. до 1940. године на различите начине је осуђено око три милиона људи. Гулаг то јест раднички логор, постао је на неки начин симбол политичког терора у СССР-у. Данашња политичка слобода грађана не може се упоређивати са оном из совјетског доба. Међутим, већини садашњих грађана Русије бode очи шепурење „нових Руса“ који су углавном на мутан начин дошли до богатства. Дакле, грађани Русије болују од носталгије не зато да се врати време празних продавница, већ због више праведности и једнакости који су постојали у неком ранијем добу. Осим тога, крајем прошле године у Москви су објављена два тома зборника „Распад СССР-а, документи и факти 1986-1992“, који је припремио Јељцинов саветник Сергеј Шахрај. Основна порука је да се СССР распао, јер није издржао трку у наоружању са САД. Совјети су превише новца трошили на наоружање. Осим тога, Американци су успели да наговоре Арапе да се снизи цена барела нафте до

осам долара, што је било погубно за совјетски буџет.⁶⁶²

Домети савремених политичких преврата изазивају спорења међу бројним ауторима. То је због чињенице што преврати представљају поље непосредне унутрашње политике, а посредно и међународних односа. Какви су ефекти политичких преврата на тлу Европе или на постсовјетском простору? Да ли су то завршени процеси, и да ли су они произвели политичку стабилност у тим земљама? Једно је извесно, не постоји ни елементарни истраживачки консензус по том основу, већ су мишљења и данас поларизована као у периоду хладноратовског периода. Исто тако, данас се воде озбиљне полемике и на тему да ли, рецимо, грађани Бугарске или Румуније квалитетније живе од када су те државе приступиле Европској унији? Какве су перспективе Европске уније? Све су ово и даље отворена питања, чији одговори никако не смеју бити ни црни, ни бели. Једино могу бити сиви, светлији или тамнији, као и већина данашњих политичких процеса.

На основу реалности кретања политичких односа који су уследили крајем XX и почетком XXI века, могу се у великој мери спознати и ефекти савремених политичких преврата. У том смислу, приликом њихове подробније теоријске анализе које су обележили новију историју, доводи се у питање да ли су постигнути суштински – изворни циљеви тих преврата, односно да ли су њихови домети права потврда њихових реформских начела и токова. Конкретно, у европским државама некадашњег Источног блока, током 1989. и 1990. године дошло је до слома комунистичких режима, при чему су те промене имале различит карактер. Очекивања тих европских народа, неоспорно су била огромна.

Ти политички преврати, отварају су одређене наде, перспективе и шансе за неки нови почетак, међутим да ли је до тога заиста дошло и где су на данашњи дан границе тих промена, све је чешће питање. Чак се може полемисати и на тему да ли је упркос прогресивним и афирмативним статистичким показатељима, ипак дошло до суштинског побољшања не само животног стандарда, већ и квалитета живота уопште. Тако на пример, један број свргнутих режима на тлу Европе, временом се вратио на власт, тачније поједини делови тих режима су попут хоботнице постепено пуштали своје пипке и њима обавијали нове власти. Поред бројних политичких, економских, безбедносних, социјалних и других реформи које су уследиле, дошло је и до „реформе“ некадашњих владајућих струк-

⁶⁶² Бранко Влаховић, *Сваки други жали за црвеном империјом*, Новости, 20.01.2013. године, стр. 16;

тура из бивших политбироа, специјалних служби и других центара моћи бившег Варшавског пакта. Наведене структуре, не само што су очувале моћ, капитал и утицајне везе, већ су све то на одређен начин ставили и у функцију нових власти, и фактички у још већој мери ојачали свој положај. Не би ту било ништа лоше и негативно, да се на тај начин нису рестаурирале структуре које су представљале авангарду (професори, уметници, лекари, писци, научници и сл.) Међутим, у већини случајева на сцену је ступио друштвени слој са дна социјалне маргине, различити криминалци, шпекуланти, ловци у мутном, који су пласирањем прљавог капитала себе наметнули као нову друштвену елиту. Данас послују као тзв. контроверзни бизнисмени, медијски магнати, различити консултанци и томе слично. Разарање привредног система, медијског простора, промоцију нових „прагматичнијих“ начела етике и морала, довели су до савршенства. Бројни аутори са подручја Бугарске, Румуније и Мађарске, често указују да привредни систем ових земаља контролишу олигарси, који су милијарде долара Источног блока на волшебан начин ставили под своју контролу после распада СС-СР-а. Својинска трансформација и стварање слободног тржишта на подручју ових земаља, створила је погодан услов за приватизацију „прљавим новцем“ најјачих државних и јавних предузећа.

Постоји становиште да ови процеси нису случајни. На рушевинама СССР-а, понижене светске силе, Михаил Љубимов, високи функционер некадашњег КГБ-а, јавно је проговорио о тајном плану „Голгота“, који је био легендиран и пласиран под називом „Горбачовљева перестројка“. Љубимов је објаснио да га је својевремено лично позвао свемоћни шеф КГБ-а Јуриј Андропов, који је још 1976. године ангажовао Горбачова да оживи пропали систем који је већ давно престао да функционише. Тада је између осталих и Љубимов добио епохалан обавештајни задатак, отприлике истих димензија као што је својевремено била Октобарска револуција. Према Андропову, суштина је била створити ново друштво, јер је совјетски систем умро и није га било могуће обновити. Зато је КГБ планирао да изврши подухват који би потпуно уништио продор капитализма у Совјетски Савез и уместо њега изградио прави социјализам, који би подржавао целокупан народ, и то на сасвим слободним изборима. Андропов је сматрао да љубав према социјализму у СССР-у, искључиво може нарасти на основу мржње према капитализму. Стога је издао налог да се сачини план за стварање капитализма у Совјетском Савезу, и то не шведског социјалдемократског типа, већ необузданог у коме ће владати закон џунгле. Андропов је процењивао да ниједна пропаганда не може да пробуди такву мржњу

према капитализму, као сопствена пракса и пропаст. Сматрао је да ће долазак интелектуалца на чело државе бити неопходан, како би се у каснијој фази окренуо гнев народа према њему. Истовремено, део стратегијског плана у другој фази, односио се на масовни извоз организованих криминалних група на Запад, што би изазвало појаву нове гвоздене завесе, а све у циљу изазивања фијаска западних демократских достигнућа.⁶⁶³

Такав сценарио, од ког није била имуна ниједна земља која је прошла кроз транзициони период, недвосмислено доводи у питање суштинске домете савремених политичких преврата. У том смислу, поставља се питање да ли је енергија, бунт и незадовољство широких народних маса, заправо својеврстан фолклор намењен одабраним интересним групама, које задовољење својих потреба манифестују кроз популистичке политичке потезе, првенствено усмерене на задовољење одређених уских и строго контролисаних интереса.

Поред наведеног, историјско и савремено искуство показују да није реално очекивати да се друштвени конфликти, како унутар-групни тако и међугрупни, разрешавају сами по себи. Они се могу јављати и развијати постепено, али и стихијски, што најчешће води њиховом заостравању, ескалацији и преплитању са другим конфликтима, док у најекстремнијем виду могу резултирати и потпуним уништењем постојећег система, као у случају револуције или рата.⁶⁶⁴

Осим тога, теорија међународних односа и теорија моћи улазе у веома занимљиву фазу свог развоја. После периода апсолутне доминације Сједињених Држава и периода униполарности, чини се да низ фактора води ка новој постепеној прекомпозицији односа моћи у свету. У свега неколико месеци увезало се неколико значајних догађаја који наговештавају ову промену баланса моћи. Јесен 2008. донела је слом финансијског система у САД, који многи пореде са крахом берзе из 1929. године. У исто време, после скоро 100 година, Кина је од САД преузела место највећег индустријског произвођача на свету. Септембра 2008. остварена је и прва шетња кинеског астронаута у свемиру у трајању од неких 40 минута. Русија је, такође, у септембру 2008. војно поразила Грузију, америчког штићеника, приликом краткотрајног рата око Јужне Осетије, да би брзо после

⁶⁶³ Види опширније: Михаил Љубимов, *Шпијуни које волим и мрзим*, Народна књига, Београд, 2000; Михаил Горбачов, *Зашто сам срушио комунизам*, Профил, Београд 1994, стр. 12-17;

⁶⁶⁴ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 547;

тога уследило руско признавање независности овог малог ентитета, заједно са Абхазијом. Такође, наставио се процес одвајања земаља Јужне Америке од зоне директног америчког утицаја итд. Све ово, наравно, није довољно да се ера доминације Америке у светским пословима прогласи готовом. САД су и даље у многим областима (као што је војни сектор, технологија и опште богатство) далеко испред свих осталих држава, њихов глас је и даље пресудан у већини међународних институција, посебно оних које се баве економијом и финансијама, енглески језик је званични језик међународне комуникације и интернета. Чини се да је услед постепеног привредног и војног јачања других глобалних играча, управо подручје меке моћи у најширем смислу оно што Америци и даље обезбеђује натпропорционални утицај и престиж у свету. Природа моћи се заиста променила у последњих педесетак година, а посебно од последње информатичке револуције која је рачунаре и интернет учинила неопходним у свим областима живота. О тој измењеној природи моћи добро говори другачији положај који пропаганда игра у данашњем свету у односу на њен положај у Другом светском рату. Пропаганда је данас превазишла позицију ограничене специјализоване дисциплине која се користи као подршка ратним дејствима, и прелила се у све поре живота, делујући на свакодневnoj бази.⁶⁶⁵ Своју познату књигу „*Мека моћ*“, Нај управо и почиње указивањем на измењено схватање природе моћи у савременом свету: „Пре четири века, Николо Макијавели је саветовао владаоце у Италији да је важније да их се плаше него да их воле. Али у данашњем свету најбоље је ако може и једно и друго. Освајање срца и умова увек је било важно, али је од посебног значаја у глобалном информатичком добу. Информација је моћ, а модерна информациона технологија шири информације много шире него било када раније у историји. Међутим, политички лидери су веома мало времена одвојили да схвате како се природа моћи променила, и нарочито су се слабо бавили тиме како да укључе меке аспекте у своје стратегије за освајање моћи“.⁶⁶⁶

Шта би, пре свега била мека моћ? Још у књизи „*Bound to Lead*“ (*Дужан да води*), Нај је говорио о три врсте моћи: војној, економској и мекој. Ова последња одређује се као „моћ да се добије оно што

⁶⁶⁵ Миша Ђурковић, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 27;

⁶⁶⁶ Joseph Nye, *Soft Power*, Public Affairs, New York, 2004, p. 1, преузето из: Миша Ђурковић, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 27;

се жели захваљујући привлачности, а не принуди или плаћању. Она потиче од атрактивности културе, политичких идеала и конкретних политика одређене земље“. На истој страници Нај супротставља одговарајуће методе тврде и меке моћи: док ова прва дела путем принуде, ова друга дела путем завођења. А многе вредности као што су демократија, људска права или индивидуалне могућности јесу по Нају дубоко заводљиве идеје.⁶⁶⁷ Ове ресурсе америчка администрација у новом миленијуму потпуно запоставља и троши 400 пута више на тврду него на меку моћ. Као најважније изворе меке моћи Нај наводи: 1) културу, 2) политичке вредности и 3) легитимну и моралну спољну политику. На другим местима ову идеју развија, па на пример објашњава да је под 1) реч о елитној, а посебно о популарној култури (која, додуше, може у неким земљама изазвати и обрнуте ефекте, смањења привлачности и моћи САД); ту спада и моћ коју доноси привлачност технологије и брендова неке земље. Под 2) помиње се нпр. важност идеологије, система вредности који одређена земља баштини и примењује у сопственој земљи, затим привлачност институција које у њој функционишу, или примери добрих политика, као што је случај америчког правосуђа. Нај посебно истиче такозване миленаристичке циљеве, као што су демократија или људска права. Под 3) је подручје односа са другима, односно питање легитимности спољне политике одређене земље. Осим самог деловања државе на међународној сцени, овде је посебно значајна могућност да се користе ресурси такозване јавне дипломатије, као што је нпр. могућност да што већи број страних студената студира у датој земљи и тако усваја њене вредности. Овде треба поменути још два момента. Нај тврди да је тероризам заснован на борби за меку моћ. Он треба да застраши противнике, да им убије вољу за борбу, али и да код својих потенцијалних поштовалаца изазове дивљење и спремност да се пође истим путем. Надаље, он указује на то да у савремено информатичко глобално доба све већи значај имају и приватни извори меке моћи, као што су приватне фирме и корпорације, универзитети, фондације, цркве, спортски тимови и друге невладине организације. Да би коначно држава имала користи од своје меке моћи, потребно је водити рачуна о дугорочном инвестирању, како би се стекли услови да се у важним ситуацијама корист од меке моћи остварује по принципу пропратних ефеката.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ Исто, стр. 29;

⁶⁶⁸ Миша Ђурковић, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008, стр. 30;

Политичка равнотежа у смислу задржавања политичког процеса на истом нивоу немогућа, између осталог и јер се људи непрекидно боре за што већу политичку власт, с обзиром да готово никада нису задовољни постојећом влашћу. Нико се никада не мири са постојећим стањем, па чак ни они који у њему имају квазиапсолутну власт. И друштво се увек мења. Па чак и када се не појављују нови политички субјекти, стари делају у увек новим ситуацијама, те тако политички процес стално иде у ново. Када се томе дода да се стално појављују нови субјекти, као и да извесни стари слабе и ишчезавају, онда је јасно да у политичком процесу нема мира – може постојати само привидан мир, тиха еволуција, која носи нову револуцију, нову очигледну промену у односу на старо стање.⁶⁶⁹

Једно је извесно, савремени политички преврати нису донели стабилност и благостање, где год су се одиграли. Због свега тога, поставља се питање да ли таквим друштвима треба нова револуција или пак еволуција.

⁶⁶⁹ Радомир Лукић, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995, стр. 212;

11. СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА

У оквиру овог поглавља обрађене су четири студије случаја политичких преврата. Прва се односи на сложене политичко-безбедносне догађаје у некадашњој СФРЈ, који су се односили на могућности решавања политичке кризе војним ударом бивше ЈНА. Друга студија случаја, анализира револуционарне догађаје који су захватили северне и централне делове афричког континента, као и значајан број блискоисточних земаља, а који се у домаћој и међународној литератури називају „Арапским пролећем“. Трећа студија случаја анализира актуелну политичко-безбедносну ситуацију у Сирији, као центру конфликта више утицајних међународних субјеката. Четврта студија случаја анализира сложене политичко-безбедносне догађаје у Турској из 2013. године.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 1: ВОЈНИ УДАР ЈНА - МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ

Прошло је више од двадесет година од сложених политичко-безбедносних догађаја у некадашњој СФРЈ из прве половине 1991. године, а да се још увек у стручним круговима није у потпуности расветлио положај, улога и значај југословенског војног фактора у оквиру поменутих збивања. Када се изврши детаљна научна анализа сложених политичко-безбедносних догађаја који се односе на кризу у СФРЈ у периоду док је војни удар „лебдео у ваздуху“, ту се јавља више теоријских дилема. Пре свега, намеће се питање да ли је уопште могло да дође до реализације пуча, односно да ли је армијски врх имао оперативних капацитета да у потпуности изведе војни удар. Под оперативним капацитетима не подразумевамо припаднике, наоружање и другу војну опрему, већ способност да се све планиране и предвиђене превратничке активности спроведу и правовремено изврше до краја. С друге стране, неизоставно се јавља теоријска дилема у контексту промишљања да ли је пуч био одржив, то јест да ли су ефекти који су планирани да произађу из оваквог облика институционалног насиља, могли да произведу одговарајуће политичке последице. Све ово указује на комплексност датих политичко-безбедносних околности у којима се развијала југословенска криза. У данашње време, многи аутори често износе, може се рећи, категоричне квалификације, било за или против пуча, које су претежно базиране на необјективном приступу и у циљу заштите сопственог

личног и политичког интегритета. Већина значајнијих унутрашњих актера из тог периода изнели су у јавност своје процене и мишљења по наведеном основу, која су се претежно базирала на оправдавању њихових тадашњих ставова и поступака, без једног ширег суштинског и реалистичнијег приступа самом проблему.

У једном делу стручне јавности све више се потенцира чињеница да је врх ЈНА имао неколико верзија за реализовање пуча, те да су оне детаљно разрађиване у смислу стратегијског и тактичког наступа оружаних снага приликом фазе непосредног извршења, али и процеса консолидације превратничких снага. То је посебно било изражено међу следбеницима пројугословенске политичке оријентације, којих свакако није било мало. Међутим, ни после више од двадесет година ниједан конкретнији детаљ и ниједна значајнија појединост у смислу тих припремних радњи није споменута, изузев неколико, условно речено, скромних и уздржаних одређења. Наравно, нико не очекује да се објављују поверљиви документи, јер се они у случајевима припреме пуча никада и не стварају. Илузорно је процењивати и да је неко могао креирати документа о припреми извршења пуча, када је познато да су и припремне радње за извођење војног удара у кривично-процесном смислу кажњиве.

Међутим, иако више не постоји ни СФРЈ ни ЈНА, нема ни конкретнијих сведочанстава о припремним радњама и плановима. Једна од ретких изјава су наводи генерала Животе Панића, који је био начелник Генералштаба током 1992. и 1993. године. Он је коментаришући могућности извођења пуча, изјавио да је „у врху ЈНА постојао план да се изведе војни удар, али да припреме нису биле никакве, тако да до његове реализације није могло ни доћи“.⁶⁷⁰ Шта то заправо значи, теоретски је наводно све било разрађено, али те планове није имао ко да спроведе. Значи није постојала оперативна моћ армије, она је од некадашње респектабилне војне силе постала инертан бирократски систем, који је био подложен не само унутрашњим политичким утицајима, већ и спољним. О овим спољним утицајима на кретања у ЈНА мало се говорило и писало, иако су ти утицаји били изразито интензивирани посебно у годинама пред распад федералне државе. Ти утицаји су првенствено спровођени од страних обавештајних служби по више праваца. Поред шпијунаже у области војних и политичких питања, укључујући и војно-индустријски комплекс, снажно деловање страног фактора је испољавано и у правцу психолошко-пропагандних дејстава, пре свега на плану слабљења морала старешинског кадра. Ако се на то

⁶⁷⁰ *Распад ЈНА документарни филм*, Продукцијска група Мрежа, јун 2001;

додају сепаратистичке и сецесионистичке тежње, није лако закључити у каквом се стању налазила ЈНА у последњим годинама свог постојања. Такав систем објективно говорећи није могао дати допринос очувању федерације, јер се стање политичких и свеукупних друштвених односа у држави пресликавало и на армију. На унутрашњем плану један део старешинског кадра препознао је своју шансу кроз контакте са новоизабраним републичким руководством, стављајући се на располагање у сваком смислу. Отицање поверљивих података, предаја борбене технике, пребези војним авионима и друга дезертерства постала су део свакодневице. У таквом амбијенту свакако да није било могуће реализовати такав сложен војно-политички подухват као што је пуч.

Да ли се то могло урадити раније? Све ситуације, попут емитовања филма о илегалном наоружавању хрватских екстремиста, давлeња војника у Сплиту, свечаности поводом формирања паравојног „Збора народне гарде“ у Загребу, оружаних сукоба у Пакрацу и Борову Селу, по мишљењу дела стручне јавности биле су погодне прилике и последње шансе да се реализује пуч. Али да ли би домети тих преврата били одговарајући, односно да ли би само убрзали процесе који су прерасли у грађански рат и масовна крвопролића, или би произвели одређене ефекте, пре свега у пролонгирању, а можда и смиривању политичко-безбедносне кризе, покушаћемо да установимо у наставку рада кроз развијање више верзија.

У том смислу, интересантни су и наводи пензионисаног генерала ЈНА Марјана Крањца, који је истакао да „у војном врху никада није пажљиво и у довољној мери била разрађена сама техника извођења пуча, па су и припреме у том правцу биле слабе. ЈНА без подршке Службе државне безбедности и полиције није могла сама извести преврат, па је фигурирала опција ванредног стања. Интересантно је да је у току разматрања начина извођења пуча у Словенији, један од главних актера мајор Рајко Мех, командант батаљона војне полиције, изненада отказао своје учешће у преврату. Истовремено, легалистичка линија у ЈНА коју је предводио адмирал Стане Бровет, залагала се за стриктно поступање армије у складу са уставом и законом. Међутим, расплет кризе је показао да легалистички нису имали право, јер су преовладали јастребови који су планирали оружане операције у правцу промене спољних и унутрашњих граница Федерације“.⁶⁷¹

⁶⁷¹ Marjan Kranjc, *Balkanski vojaški poligon*, Pro Andy, Maribor, 2008, preuzeto iz: Mile Bjelajac, *Pokušaj rešavanja jugoslovenske krize vojni udarom*, str. 441, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7329.pfd>;

Једино је сигурно и извесно, да је пуч могао да успе неколико година пред и после смрти Јосипа Броза Тита. У првом случају, значи пре смрти Броза, радило би се о тзв. „државном удару одозго“, у којем теоријски посматрано врховни вођа јача своју власт и доводи је на ниво апсолутистичке. Тада се уништава свака опозициона или недовољно лојална и поуздана линија из владајуће структуре, чиме се под плаштом јачања народне власти заправо уводи тоталитаризам. Из новије политичке историје, типичан пример „државног удара одозго“ су сложени политичко-безбедносни догађаји у Пољској из 1981. године, када је тадашњи председник Војчех Јерузелски, извео покушај разбијања опозиционог покрета „Солидарност“, и то искористио да смени и поведепроцес против једног броја државних функционера у које је сумњао или за које је располагао сазнањима да делују са опозиционих линија. Интересантно је да је после политичких промена у Пољској и слома комунистичког уређења, покренут маратонски судски процес против Јерузелског, због његове репресије према активистима „Солидарности“, чији исход није доживео с обзиром да је преминуо 2006. године. Иначе, износећи своју одбрану, Јерузелски је напоменуо да је почетком 1980-их година, совјетска војна интервенција висила у ваздуху, те да је свако разрешење унутрашње пољске кризе било боље од чешког сценарија из 1968. односно уласка совјетских трупа.

Свакако да је пуч у Југославији могао успети и неколико година после смрти Броза, али само неколико, с обзиром да су већ крајем 1980-их година центрифугалне силе на простору бивше СФРЈ већ увелико биле изражене. Бујањем сепаратизма, ЈНА је постепено почела да губи ауторитет и што је за сваку армију најважније - лојалност старешинског кадра. Међутим, како у унутрашњим, тако и у спољнополитичким односима ништа није ни црно ни бело, тако се не може ни категорички тврдити да пуч евентуално не би успео 1991. године.

Кратак осврт на политичко-безбедносне прилике и положај војног фактора

Опште је познато да је војни фактор у некадашњој СФРЈ представљао један од кључних стубова друштва и као такав био је незаобилазан чинилац у свим значајнијим друштвеним кретањима. Међутим, на ЈНА су још од средине 1980-их година почели да делују вишедимензионални и изразито комплексни процеси, који су били дисперзовани у више праваца, од којих ми процењујемо да су кључна два. Први правац се односио на нарушавање геополитичких

прилика, односно на све израженије политичке пукотине у оквиру некадашњег војног савеза земаља Варшавског уговора, чиме се грубо нарушавала противтежа биполарности на којој је ЈНА, као један од виталних делова југословенског државног апарата, од краја Другог светског рата изразито вешто балансирао. Ти сложени геополитички процеси су допринели да ЈНА постепено почне да губи свој значај који је до тада имала на међународном плану, а који се односио на изразито повољан геостратешки положај на европском тлу у периоду Хладног рата. Осим тога, не сме се пренебрегнути ни чињеница да је бивша СФРЈ поред добро опремљене и обучене армије, имала изразито развијен и војно-индустријски комплекс, чиме је представљала и значајног извозника у области наменске индустрије, посебно према државама Трећег света. У том смислу, сва та губања у глобалним политичким односима, допринела су да се значај ЈНА који је до тада имала на међународној политичкој позорници доведе у питање.

Други правац у којем су се рефлектовали вишедимензионални и изразито комплексни процеси, односио се на унутрашње друштвене прилике у некадашњој СФРЈ. Те прилике су првенствено биле садржане у растућим економским проблемима и рапидном паду друштвеног стандарда. Средњи слој је за кратко време практично збрисан и дошло је до све веће појаве сиромаштва. У таквом изразито сложенем економском амбијенту, почеле су да јачају шовинистичке структуре, пре свега на простору Хрватске и јужне српске покрајине Косова и Метохије. Усташка и шиптарска екстремна емиграција је пружила интензивну подршку новоизабраним хрватским властима, док се на подручју Космета наставило са јачањем тзв. паралелних институција. Ратна грозница се све више ширила и уносила додатни страх и неизвесност међу југословенске народе, а упоредо са тим спровођена је снажна субверзивна активност из иностранства. Није тајна да су поједини чланови Председништва СФРЈ током последњих година постојања федеративне државе, одржавали контакте са страним амбасадорима и из прве руке их информисали о најактуелнијим и најосетљивијим политичким и војно-безбедносним питањима у држави. Врх ЈНА је покушавао да и селективним информисањем државног руководства спречи одлив поверљивих података, међутим они су ипак отицали. Чак се и у више наврата, још у периоду Броза, сумњало да у врху армије постоје страни агенти и завереници, о чему постоји неколико сведочанстава тадашњих високих политичких функционера. Посебно интересантно је сведочење адмирала Бранка Мамуле: „У јулу 1976. године Тито ме је позвао у Ужичку и изненада ме упитао да ли има

издаје у врху Армије? Добро сам запамтио сваку његову реч и био сам изненађен. Као на филмској траци превртео сам у мислима све догађаје у Армији који би могли бити разлог да се Тито забрине. Маршал је осетио да се мучим, прошетао је по кабинету и онда сео за радни сто. Покушао сам да поновим неке оцене које су генерали Љубичић и Шарац изнели државном врху у марту те године, Тито ме је прекинуо питањем: У врху армије? Рекао сам да не верујем да би неко из врха војске могао да почини издају. Није био задовољан одговором и затражио је да о томе никоме не причам⁶⁷². Ови наводи на сликовит начин описију све већи раздор у политичком, војном и безбедносном врху заједничке државе, који је засигурно потпомогнут и развојем догађаја на ширем међународном плану.

ЈНА је фактички представљала девету федеративну јединицу, јер је тако била организована да је малтене могла да функционише као самосталан систем. Поред своје примарне улоге, у оквиру својих делатности бавила се и различитим привредним гранама, почев од производње хране, преко грађевинарства, до трговине, при чему је имала и висок степен аутономије у финансијском пословању. Посебна пажња се придавала друштвеном стандарду припадника, док је здравствени систем био одлично организован и на изразито високом нивоу, једном речју представљала је државу у држави.

Међутим, развојем југословенске кризе, свака од наведених карактеристика југословенске армије је рапидно слабила због чега су процеси на разбијању земље интензивирани још почетком 1980-их година, радикализацијом метода деловања унутрашњих деструктивних снага и уз интензивну њихову подршку од спољњег фактора. Недуго после смрти председника Тита, почело се са масовним демонстрацијама на Космету, пре свега путем обједињавања екстремних емигрантских организација у иностранству ради јединственог деловања у земљи. Активирана је стара и формирана је нова агентурна мрежа на кључним позицијама у неким републичким елитама и дошло је до све чешћих покушаја организованог илегалног и непријатељског деловања у ЈНА ради њене дестабилизације. Све ово је спровођено уз интензивну психолошко пропагандну активност и распиривање међунационалне мржње и нетрпељивости. Ти процеси кулминирали су после првих вишестраначких избора у земљи опредељењем да се самосталност и отцепљење од Југославије мора остварити по сваку цену, па и ратом. Неслога и размирице у колективном руководству савезне државе, проистекле из тврдоглавог заступања уских парцијалних интереса, створили су погодну климу

⁶⁷² Бранко Мамула, *Југославија је разбијена*, Политика, Београд, 25.12.2011;

за вишеструко убрзавање процеса који су објективно водили разбијању Југославије и крвавом грађанском рату.⁶⁷³

Први значајнији облици политичке дезорјентисаности у ЈНА почели су да се испољавају после смрти Јосипа Броза Тита. ТВ репортажа о посети генерала Николе Љубичића председнику Титу у љубљанском медицинском центру, после погоршања његовог здравственог стања обишла је свет. У политичким круговима се веровало да је Љубичић добио овлашћење да као први човек ЈНА преузме одговорност за земљу. Адмирал Мамула то описује на следећи начин: „Годину или две после Љубичићевог одласка из ЈНА кружиле су најразличитије приче како је нешто намеравао, али се није усудио да уради. Као врло поверљиво износио се податак да је министар по повратка из болничке посете Титу у Љубљани, био врло нервозан и колебао се око крупне одлуке. Само је једна крупна одлука могла бити узрок немира човека чији је врховни командант одлазио, а он се није осећао способним да се ухвати укоштац са ситуацијом која се наслућивала. Међутим, остала је сасвим неразјашњена намера изградње и опремања куће на војној економији у Сурчину. Кућа је изграђена 1978. године као командно место и о њој ништа нису знали војни грађевински органи. Макро и микро локација објекта је била још загонетнија, јер се налазила у близини аеродрома Сурчин, где се у случају агресије са истока очекивао ваздушни десант великих размера у стратегијској војној операцији преко Бачке и Срема према Београду. Војно имање у Добановцима удаљено свега 2-3 километра од Сурчина, било је веома добро уређено и постојале су све везе са зградом Генералштаба. Због тога није тешко извући закључак да се са овом кућом ипак нешто планирало“.⁶⁷⁴

Крајем осамдесетих година дошло је до интензивирања напада на ЈНА и њене припаднике. Започето је и постепено разбијање система народне одбране. Суспендовано је преко шездесет савезних закона и прописа из ове области укидањем или преношењем на републике, условљавано је или потпуно укинато суфинансирање ЈНА, при чему су преузети од армије регрутни и мобилизацијски послови и пренети на друштвено политичке заједнице. У земљу су почели улазити припадници екстремне политичке емиграције и почели са заузимањем високих положаја у државној администрацији

⁶⁷³ Види опширније: Александар Васиљевић, *Штит - акција војне безбедности*, ИГАМ, Београд, 2012, стр. 7;

⁶⁷⁴ Види опширније: Бранко Мамула, *Случај Југославија*, Фелтон-други део, Време, бр. 489, Београд, 20.05.2000;

неких република. Колика и каква делатност је спровођена према припадницима ЈНА и чему су све они били изложени видљиво је из података за период 1988-1991. године: 459 физичких напада, од чега и Хрватској 200, а само у 1991. години 106, када је у Сплиту убијен војник Сашо Гешовски а од ЗНГ у западној Херцеговини старији водник Војко Чех; у 1991. години регистровано је 49 случајева каменовања и отварања ватре на војнике и стражаре, од чега 34 случаја у Хрватској; без повода је у полицијске станице привођено 107 припадника ЈНА а заустављено и легитимисано 151 униформисано лице од којих је бесправно одузето 47 пиштоља. Паралелно са овим грубим насртајима на припаднике ЈНА, прво у Хрватској, а затим и у Словенији, у око 30 случајева учињени су покушаји отвореног врбовања појединих старешина, међу којима је чак и било генерала и официра на високим војним дужностима, па и у органима безбедности.⁶⁷⁵

Ипак, упркос том хаосу који је настао доласком ХДЗ-а на власт у Хрватској, постојала је велика резерва хрватских екстремиста о њиховом преузимању, консолидовању, па и опстанку на власти. Тадашњи савезни премијер Анте Марковић сматрао је да се Фрањо Туђман бојао да би војска могла да спречи ХДЗ да преузме власт у Хрватској после изборне победе, јер је увођење ванредног стања од стране ЈНА први пут предлагано крајем 1990. и почетком 1991. године. Марковић је те догађаје описао на следећи начин: „У мом кабинету, Кадијевић ми насамом саопштава да су у Генералштабу разрадили цео план о хапшењу Туђмана и новоизабраног руководства Словеније, као и да тај план могу реализовати. Само се чека политичка одлука. Како ту одлуку ЈНА није могла добити од Председништва СФРЈ, то су покушали преко мене, погрешно ме процењујући...“⁶⁷⁶

Посматрано са данашње временске дистанце, ови наводи јасно указују да је руководство ЈНА у значајној мери било затечено догађајима који су уследили, ма колико већина кључних актера данас то негирала. Савезни секретар Вељко Кадијевић је очигледно на више страна истовремено покушавао да придобије подршку, односно како код дела српске, тако и код дела хрватске стране. У

⁶⁷⁵ Види опширније: Александар Васиљевић, *Штит - акција војне безбедности*, ИГАМ, Београд, 2012, стр. 8-9;

⁶⁷⁶ Ante Marković, *Posle 12 godina ćutanja. Moja istina o smrti Jugoslavije*, Feljton u 12 nastavaka, *Danas*, Beograd, 13-28.11.2003. godine, preuzeto iz: Mile Bjelajac, *Pokušaj rešavanja jugoslovenske krize vojni udarom*, str. 445-446, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7329.pfd>;

том предворју хаоса, савезне политичке структуре излаз су тражиле у оријентацији ка националним центрима у матичним републикама, док је ЈНА до одређене мере покушавала да остане неутрална, мада је и она врло брзо прешла на националне колосеке. Са таквом општом политичком и безбедносном ентропијом, ушло се у још дубљу кризу.

У том смислу, почетком јануара месеца 1991. године, армијски врх информисе државно руководство о илегалном наоружавању на простору Југославије, што је био резултат марљивог и пожртвованог рада органа безбедности ЈНА. Председништво СФРЈ је 9. јануара 1991. године донело наредбу о расформирању свих оружаних састава који нису део јединствених оружаних снага СФРЈ или органа унутрашњих послова, и чија организација није утврђена у складу са савезним прописима. Све ове активности морале су да се окончају у року од десет дана, а према онима који те обавезе нису испунили, требало је да се примене одговарајуће законске мере. Међутим, само су Срби у Хрватској следили наредбу, тако да је ова активност Председништва доживела фијаско.

У међувремену, војни врх је процењивао да се ситуација у земљи дефинитивно не може решити без јасне и чврсте најаве, али и употребе силе, пре свега у оној мери која дозвољава да се из кризе изађе без грађанског рата. Врх ЈНА је размишљао да би јасна најава употребе оружаних снага у уставној функцији, могла утицати на даље токове, а ако то не би помогло, следила би и стварна употреба силе. Процењивало се да растакање државе утиче на растакање војске, због чега се морало брзо деловати, јер време није радило у корист ЈНА. У том смислу, сачињен је и радни план, који је у себи садржао комбинацију одбране од унутрашње и спољне агресије.⁶⁷⁷

О том радном плану неколико интересантних детаља навео је и Зоран Чичак, потпредседник некадашње политичке партије „Савез комуниста покрет за Југославију“. С тим у вези, Чичак је нагласио: „То је било доста далеко одмакло. Од самог почетка имао сам утисак да је странка формирана зато да би обезбедила цивилну управу у некој вануставној организацији власти која би трајала неких годину-две дана, до вишестраначких избора на целој територији СФРЈ. Трбало је обезбедити цивилну управу, организацију економског живота... и то смо урадили. Што се тиче војног дела посла, и ту је доста урађено, нарочито од стране Управе безбедности снимањем филма о Шпегељу. Значи, били су урађени сви планови

⁶⁷⁷ Види опширније: Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, Призма, Крагујевац, 1996, стр. 266;

за заузимање Загреба, изолацију хрватског руководства. Поставило се, међутим, питање односа према руководству Србије које је војни врх, чак и Кадијевић лично, означио као сукривца. За војску је било неприхватљиво да се изведе војни удар, а да руководство Србије остане нетакнуто и практично инаугурисано на власти на целој територији Југославије. Размишљало се да се људи из српског руководства који су били предводници тог покрета такође подвргну истом поступку као и руководство сецесионистичких република. Бранко Мамула је то подржао, али је једног дана отишао код Милошевића да му то саопшти. То је било потпуно погрешно – ако ћете то да урадите, немојте ићи и то му саопштити, него му то саопштите кад урадите. Пошто се видело да је то сувише тврд орах – Србија је у тада била једина финансијска, регрутна и сировинска база – они то нису смели да ураде. Одлагали су и пропустили су неколико одличних прилика и шансе су им биле све мање и мање. На крају то нису могли да ураде чак и да су хтели“.⁶⁷⁸

Осим тога, када је у питању план о извођењу војног удара, у јавно доступним средствима информисања присутан је и наводни документ америчке обавештајне службе ЦИА из 1988. године под називом „Yugoslavia: Testing The Chances of a Military Coup“. Тај документ описује припремне радње врха ЈНА за извођење пуча и увођење војно-цивилне владе и свакако га треба детаљније проучити.⁶⁷⁹ Међутим, исто тако треба га прихватити и са посебном дозом резерве и опреза.

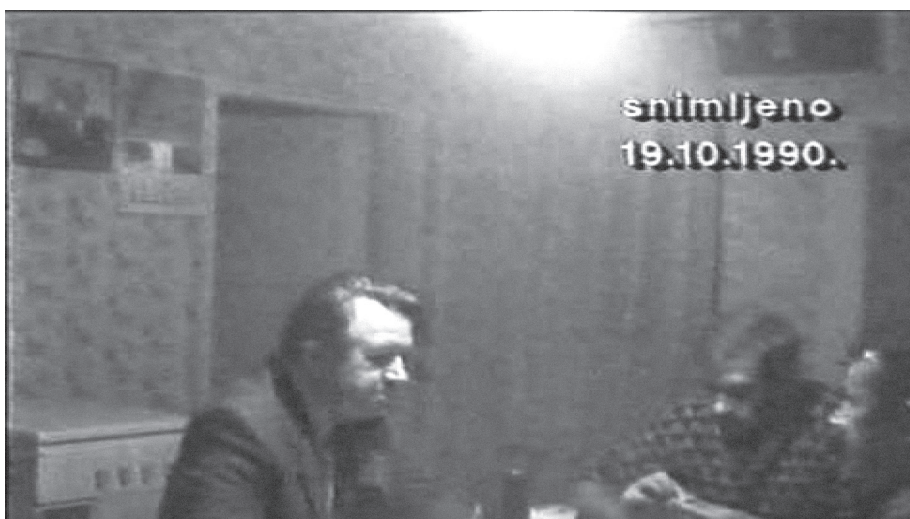
С друге стране, да се Хрватска веома озбиљно припремала за сукоб са ЈНА и да је за то тражила савезнике и у иностранству и међу неким републикама у СФРЈ види се и из садржаја споразума склопљеног између Хрватске и Словеније, потписаног 20. јануара 1991. године у Оточцу на Крки. У случају сукоба са ЈНА, договорено је да се обострано прогласи потпуна самосталност обе републике, да се одмах опозову сви њихови представници у органима федерације, да се захтева страна интервенција, да држављани обе републике одмах напусте ЈНА, да се изврши заплена све имовине федерације на територији обе републике, као и да се употребе све снаге и средства у сукобу са ЈНА.⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Zoran Čičak, *Kadrovska baza*, Vreme, br. 562, Beograd, 11.11.2001;

⁶⁷⁹ Види опширније: *CIA Released Documents*, www.fags.org/cia/docs/190000372033/html;

⁶⁸⁰ Александар Васиљевић, *Штит - акција војне безбедности*, ИГАМ, Београд, 2012, стр. 132;

Како би предупредила даље наоружавање хрватских паравојних организација и екстремистичких група, а једним делом и како би испровоцирала енергичнију реакцију и постављање савезних органа у новонасталим околностима, војна служба безбедности ЈНА крајем јануара 1991. године, уступила је на емитовање Радио-телевизији Београд оперативни видео запис на којем је тајно документован Мартин Шпегел, хрватски министар одбране, како Владимиру Јагару, органу безбедности ЈНА детаљно образлаже монструозан план о даљем деловању хрватских паравојних формација. Иначе, снимак је сачињен вештом оперативном комбинаториком органа безбедности ЈНА, а посебно њеног припадника Јагара, о чему је касније у више наврата писано у домаћој и страној штампи. Ово је према процени једног дела војног врха представљало последњу шансу да се изазову одређене реакције, које би допринеле распету југословенске кризе.

Оперативни снимак КОС ЈНА о илегалном наоружавању хрватских екстремиста⁶⁸¹

Међутим, ратно-хушкачки и непријатељско-шовинистички процеси у Хрватској су до те мере били изражени, да је емитовање овог снимка од почетне затечености и забринутости хрватског руководства, постепено прерасло у ругање и омаловажавање активности органа безбедности ЈНА. Без обзира на морбидан садржај тог видео записа, хрватско јавно мњење и хрватска јавност нису реаговали,

⁶⁸¹ www.digplanet.com;

чак штавише започела је још масовнија подршка екстремистичкој политици. То је допринело да се додатно развије страх међу српским становништвом у Хрватској, које је почело да се војно организује.

Даљи догађаји су се ређали као на филмској траци. Уследила су два веома важна догађаја која су се одиграла у првој половини марта месеца 1991. године. Први се односио на опозициони митинг 9. марта у Београду, који је услед сукоба демонстраната са полицијом попримио облик нерета ширих размера. Тог дана у вечерњим часовима интервенисала је и ЈНА, тако што је без употребе силе прошла кроз центар града са оклопно механизованим јединицама. Наредбу о непосредном укључивању војске у сузбијање демонстрација издао је Борисав Јовић у својству председника Председништва СФРЈ, а на основу консултација са другим члановима Председништва. Описујући те драматичне догађаје Јовић наводи: „Налазим се на викенду у Никшићу. Зове ме Слободан Милошевић и тражи интервенцију војске. Разговарам са Вељком Кадиевићем. Он се двоуми – да ли је неопходно и како ће то политички бити прихваћено, али се не противи, само сматра да треба да осигурам одлуку Председништва... Слоба и Вељко ме зову веома узнемирени. Вељко каже да сада демонстрирају пред Генералштабом и хоће да провале унутра. Консултујем телефоном све чланове Председништва које сам могао добити (све изузев Месића и Дрновшека). Дајем Вељку налог да изведе војску на улице и да запоседне простор испред свих угрожених државних институција“.⁶⁸²

Сложени политичко-безбедносни догађаји у Београду из марта месеца 1991. године⁶⁸³

⁶⁸² Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, Призма, Крагујевац, 1996, стр. 283;

⁶⁸³ www.b92.net;

У овим наводима уочава се једна интересантна појава. На самом почетку, господин Јовић наглашава да се налази на викенду у Никшићу. Та чињеница може указати да он као председник Председништва и врховни командант оружаних снага, или није располагао информацијама да ће деветомартовске демонстрације прерасти у нереде ширих размера, или је пак сматрао да ће органи реда без већих потешкоћа успети да сузбију насилне активности опозиције. Да ли су српске специјалне службе у овим догађајима имале одређену улогу или се радило о лежерности носилаца највиших политичких функција у земљи, једно је од могућих питања. У сваком случају, без намере да се на било који начин критикује и девалвира конкретан поступак господина Јовића, природно је било да председник Председништва у тим сложеним политичко-безбедносним процесима буде у свом кабинету или на неком другом издвојеном командном месту, а не на викенду ван Београда, тим пре што је било опште познато да је опозиција упркос забрани планирала да одржи митинг у центру града.

Поред наведеног, интересантно је да деветомартовске догађаје, генерал Вељко Кадијевић осветлио на другачији начин: „Наређење за употребу ЈНА ја сам издао када су демонстранти провалили кордон полиције код „Лондона“ и напали зграду ССНО-а, где сам се налазио са својим Штабом. Одлука Председништва СФРЈ за употребу ЈНА је стигла доцније. Борисав Јовић као председник Председништва прикупљао је сагласност чланова Председништва телефоном. Није био у Београду, иако је био добро обавештен шта се спрема“.⁶⁸⁴

Све ово указује да и данас постоје одређене противречности око ових изразито сложених политичко-безбедносних догађаја, који су се одиграли у освит крвавог расплета југословенске кризе. На који начин су тадашњи политичари из власти деловали, какве су активности спроводиле републичке и савезне специјалне службе, зашто организатори демонстрација нису ишли до краја, када им је власт практично почела да пада у крило, само је део питања на које још увек не постоје релевантни и објективни одговори. Једно је извесно, готово сви кључни актери деветомартовских догађаја задржали су висок степен субјективности, и своје улоге најчешће прилагођавају у правцу афирмације сопствених поступака и одлука.

⁶⁸⁴ Вељко Кадијевић, *Против удар – моје виђење распада Југославије*, Филип Вишњић, Београд, 2010, стр. 131;

Демонстрације од деветог марта 1991. године⁶⁸⁵

Други догађај односио се на 12. март, дан када је одржана чувена седница врховне команде оружаних снага. Ова седница је била веома важна, може се рећи и од пресудног значаја за даљи развој југословенске кризе. Седница је у самом старту имала одређену специфичност, а то је да је сазвана јавно, посредством телевизијског обраћања. Тада је настала паника међу словеначким, хрватским и македонским републичким руководством, јер су процењивала да ће врх ЈНА искористити присуство свих републичких представника, извршити њихову изолацију и реализовати војни удар. Наводно, из тих разлога на поменути седницу није допутовао словеначки представник Јанез Дрновшек. По доласку у Београд, чланови Председништва су се састали испред централне зграде Савезног извршног већа, одакле су војним аутобусом превезени до издвојеног командног места у Ужичкој улици у Београду. Ту су представници ЈНА изнели да је стање у држави драматично и затражили увођење ванредног стања, али Председништво је гласало против. Конкретно, Председништво је гласало следећим редоследом: Костић из Црне Горе – да, Тупурковски из Македоније – не, Месић из Хрватске – не, Јовић из Србије – да, Сапунџија са КиМ – да, Богић Богићевић из БиХ – уздржан. То гласање је дефинитивно обележио Богић Богићевић,

⁶⁸⁵ www.magjarszo.com;

који је својим уздржаним ставом онемогућио доношење одлуке о увођењу ванредног стања. Касније се спекулисало да је армијски врх планирао да на тој седници изврши изолацију чланова Председништва, због чега је она и сазвана у војном објекту. Међутим, како се касније испоставило, врх ЈНА није планирао да та седница буде увертира за евентуални пуч, већ да код појединих чланова Председништва изазове одређене психолошке ефекте, у чему се делимично и успело. Треба се само осврнути на каснија сведочења Месића и Тупурковског, који су мислили да ће бити ухапшени. Због тога су и извршили неопходне припреме пред полазак на ту седницу, како би пружили „адекватан одговор“ на њихову евентуалну изолацију. Томе у прилог иду и следећи наводи Тупурковског: „Председник Глигоров ми је рекао да не би требало да путујем на седницу, јер ће нас ухапсити тог дана и да је у том смислу већ разговарао са Дрновшеком и да му је словеначки председник потврдио да неће доћи на седницу... онда ми је објашњено да је од стране македонског републичког руководства направљен план за евакуацију у случају војног удара. Македонски МУП је разместио борна кола на кључним тачкама у Скопљу, док је ЈНА реагујући на ту активност поставила снајперисте на зграду Дома армије... Стипе Месић је био у великом страху, али сам ипак успео да га убедим да присуствује седници Председништва“.⁶⁸⁶ Упоредо са тим, према мишљењу дела југословенске јавности, прошла је још једна шанса да армија преузме одговорност за судбину земље.

Само дан касније, генерал Кадијевић је на основу сагласности председника Јовића, тајно отпутовао у Москву на састанак са маршалом Димитријем Јазовим, министром одбране СССР, на којем је затражио подршку за пуч. Совјетска подршка је била потребна, јер се процењивало да је постојала реална могућност да у случају пуча, уследи војна интервенција са Запада. Међутим, иако Кадијевић није добио подршку совјетске стране, он је наводно по повратку у земљу српском руководству предочио да је процена совјетске стране да Запад неће војно интервенисати. У том смислу, нагласио је да је то само по себи довољно, као и да ће ЈНА ипак ићи на војни удар.⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Vasil Tupurkovski, *Raspad je bio neminovan, ali ne i rat*, Radio slobodna Evropa, 27.02.2008, www.radioslobodnaevropa.org;

⁶⁸⁷ Види опширније: Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, Призма, Крагујевац, 1996, стр. 295-296;

Подстакнут таквом одлуком врха ЈНА, Јовић наводно дан пред одржавање друге седнице Врховне команде која је заказана за 15. март, одлучио је да поднесе оставку на месту председника Председништва СФРЈ и направи простор армији да изведе пуч. О томе је разговарао са Слободаном Милошевићем, Вељком Кадијевићем и Благојем Ацићем. То и описује на следећи начин: „Вељко нам је дословно рекао у присуству генерала Ацића, да ЈНА иде на војни удар. Независно од тога да ли ће или неће усвојити предложену одлуку. Ако је усвоје она ће нам само у првих 48 часова бити покриће за мобилизацију, а ако одбију, мобилизацију ћемо извршити сами. Међутим, тада постоји опасност да се Председништво састане и смени војни врх. Зато нам је одлука потребна... Читав ток првог дана седнице, а нарочито њен исход развили су у мени идеју да поднесем оставку... Рекао сам да ћу сутра после седнице поднети оставку... Оставићу војсци простор за деловање... Нико ништа није коментарисао. Разишли смо се немо...“.

На седници Врховне команде од 15. марта потврђује се одлука Председништва од 13. марта. Јовић подноси оставку. Наступа ново колебање војног врха. Војска је и даље у касарнама, ништа се не дешава. Генерал Кадијевић чека и још увек тактизира. Касније је у својим мемоарима адмирал Мапула то стање описао критикујући Кадијевића, карактеришући га да није био генерал одлуке, већ извршавања. Није веровао у способност ЈНА да изврши своју улогу и сматрао је непотребним да се у СФРЈ задржавају народи који то не желе.

Сличног је мишљења и Стјепан Месић који је нагласио: „Кадијевић није имао храбрости да нареди извођење војног удара. Он је то могао учинити, али је претпостављао да у том случају ни од кога не би добио подршку. А војни удар који нема подршку споља, обично не може успети и мислим да је Кадијевић ту имао добру процену. Милошевић и његова страна су очито били преуранили када је Јовић поднео оставку. Ту су се они прерачунали и војска им није пружила подршку“.⁶⁸⁸

Сходно томе, Милошевић и Јовић тада сматрају да су од стране врха ЈНА изманипулисани. То исто мисли и армијско о српском руководству. Наступио је период њиховог додатног подозрења и заштрављања међусобних односа. Милошевић је променио стратегију и започео са јачањем свог политичког утицаја међу старешинским кадром српске националности у ЈНА. Створио је услове за његово

⁶⁸⁸ Stjepan Mesić, *Ja sam dogovorio sastanak u Karadorđevu*, Radio slobodna Evropa, 27.02.2008, www.radioslobodnaevropa.org;

паралелно информисање из војске и упоредо са тим извршио је јачање Службе државне безбедности Србије. Као национални вођа у успону, започео је директне преговоре са другим политичким лидерима о даљој будућности Југославије, пре свега са хрватским председником Фрањом Туђманом. Исход је познат.

**Слободан Милошевић, некадашњи председник Србије
и Фрањо Туђман, бивши председник Хрватске⁶⁸⁹**

Укратко, средином 1991. године, када је Словенија прогласила независност уследили су оружани сукоби у којима је ЈНА понижена и разбијена и у морално-психолошком смислу. Једном речју, уследио је војно-политички дебакл, који није резултирао само колапсима у руковођењу и командовању, већ и паду војног потенцијала у руке шовинистичких структура. Убрзо после тога, ЈНА је и формално престала да постоји. У том контексту, пензионисани адмирал флоте Бранко Мамула овако описује деловање ЈНА у Словенији: „Војно трапаво планирана и вођена операција. Генерали Кадијевић, Колшек и Ацић нису били на нивоу задатка, Ацић је издавао конфузна наређења. Кадијевић ми је у тренуцима очаја рекао да је спреман да поднесе оставку и да се убије да би спасао част армије. Замислите, он као министар одбране у време када се планира нова операција у Словенији, у кабинету у Београду прима телефонске позиве министара спољних послова

⁶⁸⁹ haler.blogger.ba;

Немачке и Велике Британије. Шта он има да разговара са њима? Он је са штабом Врховне команде морао да оде на ратно командно место у Коњиц, да изађе из Београда, јер тамо више није било услова за рад, а не да га сваки час зивкају из владе и испирају му мозак, да му родитељи испод кабинета траже да се „деца врате из Словеније“, да му опозиција, али и власт саботирају мобилизацију, да се сваки улазак у зграде Генералштаба и ССНО бележи и снима од стране иностраних обавештајних служби“.⁶⁹⁰

Сви ови наводи на сликовит начин описују у каквом вртлогу политичко безбедносних догађаја је ЈНА престала да постоји. Они у неколико редова описују и сву неспособност и неспремност да се другачијим постављањем у кризној ситуацији избегну и у одређеној мери предупредите штетне последице које су касније и наступиле на простору бивше СФРЈ.

Могући развоји политичко-безбедносне ситуације у случају реализовања војног удара

Када је реч о сложеним војно-политичким догађајима на подручју бивше Југославије у контексту евентуалног извођења војног удара, у овом сегменту теоријске анализе, могу се појавити више праваца, од којих су најдоминантнија два. Први обухвата могућност да је врх ЈНА започео извођење војног удара, али да није успео да га реализује, док други правац би подразумевао да је пуч извршен, али да су настали проблеми приликом консолидације нових војно-цивилних власти.

У сваком случају, било да је у питању први, други или пак неки трећи правац развоја ситуације, у околностима у којима су се одигравали тадашњи сложени политичко-безбедносни догађаји, сви правци развоја кризе на крају би имали сличан епилог.

Изолација политичких руководстава федеративних република, после краткотрајног шока, изазвала би извођење диверзантско-терористичких акција, пре свега на подручју Словеније и Хрватске, а потом на подручју БиХ и Косова и Метохије. Већ формиране паравојне организације, потпомогнуте екстремистичким групама, у садејству са органима територијалне одбране и републичких састава полиције и служби државне безбедности, организовале би нападе пре свега на ЈНА, али и друге савезне институције. У тим нападима користиле би се терористичке методе,

⁶⁹⁰ Види опширније: Бранко Мамула, *Милошевић је сломио ЈНА*, Политика, Београд, 26.12.2011;

које би захваљујући подршци локалног становништва постепено попримиле облик гериле. Упоредо са тим, од стране сепаратистичких структура вршила би се снажна психолошко-пропагандна активност у циљу што брже интернационализације новонасталог југословенског питања. За тако нешто не би ни требало пуно труда и времена, с обзиром да су у делу западне јавности већ увелико постојале одређене анти-југословенске предрасуде, са већ изрежираним догађајима. Све ово би представљало увод у медијску припрему војне интервенције, која за примаран циљ не би имала смиривање тензија, већ ново стратешко позиционирање на карти Европе, с обзиром на тадашње тектонске поремећаје на подручју старог континента. Посматрајући ово, надире мисао да је Југославија можда платила и цену свог геополитичког кокетирања између два хладноратовска блока и лидерску улогу у свету несврстаних, што је на својеврстан начин представљало камен спотицања у хегемонистичким претензијама како са Истока, тако и са Запада.

Врх ЈНА који је већ увелико био политички дезорјентисан, доживео би и сценарио у којем би старешински кадар различитих националности у највећој мери гравитирао према својим етничким руководствомима. То гравитирање, боље речено дезертирање старешина у значајној мери било би проузроковано и страхом за личну безбедност и животе чланова њихових породица. Убиства, отмице и нестанци припадника ЈНА постала би свакодневица и у таквом амбијенту било би тешко одржати борбени морал на одговарајућем нивоу.

Део међународне заједнице, пре свега водеће државе Запада, реаговале би у политичком, али и војно-безбедносном смислу. Ти притисци би се огледали кроз активно помагање паравојних формација у војном и обавештајном сегменту, са тенденцијом да те активности буду увод у војну интервенцију. Војна интервенција би у почетку била ограниченог карактера и претежно би се сводила на ваздушне ударе, пре свега као подршка сепаратистичким снагама на терену. У том периоду, упркос кохерентности Запада ипак није било могуће тако брзо донети политички консензус и створити војне предуслове за копнену агресију. Свакако да не би изостао ни економски аспект спољнополитичких притисака, који би се огледао кроз увођење трговинског ембарга према СФРЈ, што би за моменталну последицу имало погоршање општег економског стања у земљи и рапидан пад животног стандарда.

У овим околностима намеће се питање какав би био одговор врха ЈНА. Ако би се реаговало као у случају оружаних суко-

ба у Словенији, где се „стратегијом“ крени-стани супростављало антијугословенским субјектима, није тешко закључити какав би сценарио уследио приликом евентуалних унутрашњих и спољних притисака у случају реализовања војног удара. Уколико неко мисли да би пуч поколебао и паралисао сепаратистичке структуре, то је само делимично тачно, јер би после одређеног времена започео активан отпор, пре свега у западним републикама. Југословенска криза је поодмакла и створила такав амбијент да антијугословенске тенденције нису биле само у мислима екстремиста и шовиниста, већ и ширих народних маса, првенствено у Словенији, у Хрватској, па и у Србији.

Један број аутора сматра да у геополитичком кошмару који је крајем осамдесетих година партиципирао на подручју источне и југоисточне Европе, Југославија се није распала, она је разбијена. Све новоформиране државе на простору бивше СФРЈ, када се сједине сви монетарни, фискални, трговински, индустријски, техничко-технолошки, војно-одбрамбени, здравствени, образовни, културно-уметнички и други витални политички, економски и друштвени параметри, нису ни приближни некадашњим потенцијалима јединствене државе. Ово се наводи као објективан суд и без било каквих југоносталгичарских претензија. О спољнополитичком утицају нових држава излишно је говорити, као и о аутономији у вођењу унутрашње и спољне политике. У данашње време су се израженији спољни притисци на новонастале државе. Ти притисци се манифестују и у сфери општих друштвених вредности.

Свакако да би југословенска криза добила другачији епилог да је извршен војни удар. Међутим, као што је већ напоменуто, проблем је у томе што није било снаге да се изврши пуч. Тај преврат би у одређеној фази извршења наставио да се развија у неком другом правцу, а не у правцу успостављања потпуне контроле и постепене консолидације нове власти. У којем правцу би се он даље дисперзовао већ смо теоријски разрадили и није тешко закључити. Још једном се подвлачи да би то свакако био правац оружаних конфликта у којим би новоизабране републичке власти прибегле стратегији герилског начина ратовања. Можда би ти, у почетку ограничени конфликти, допринели да се криза развије у неком другом смеру, да српски народ на подручју некадашње РСК не доживи потпуни егзодус, односно да се избори за опстанак на подручју данашње Хрватске. Такође, не сме се ни пренебрегнути чињеница да Слободан Милошевић, тадашњи председник Србије, врх ЈНА није доживљавао као свог природ-

ног савезника, без обзира на бројне медијске наводе о њиховој блиској вези. Милошевић је у врху ЈНА у периоду политичког расплета доживљаван као српски националиста и није му се веровало. На крају он је, као што тврди адмирал Мамула „успео да искористи и одбаци ЈНА“, ⁶⁹¹ при чему је 1992. година била година у којој су оружане снаге под Милошевићевом директном или индиректном командом контролисале велики део данашње Хрватске и Босне и Херцеговине. Ако се посматра искључиво са војно-политичког становишта, то је свакако био зенит његове политичке моћи.

Поред већ набројаних друштвених параметара који нису погодовали извршењу пуча, један од најзначајнијих је свакако изостао. То се пре свега односи на подршку превратничким снагама из иностранства. Познато је у политичкој теорији, али и на основу реалности кретања у међународним односима да превратничке структуре за своје деловање готово увек траже подршку у иностранству. Иако пуч представља облик политичког преврата који искључиво изводе националне оружане снаге, то не значи да не постоји прикривено учешће и актера из иностранства. Чак штавише, њихово учешће у тим ситуацијама је веома интензивно. За тако велики војно-политички подухват није довољно само насилно преузети власт, већ после тога обезбедити и одређени међународни легитимитет новој војно-цивилној влади. Неписано је правило да уколико се нове власти одрже дуже од седам дана, постепено ће почети њихово признавање из иностранства, чиме на одређен начин добијају легитиман оквир за даље деловање. У прво време, та признања ће управо доћи из држава које су пружале подршку превратничким структурама, при чему ће оне осим признања, започети и са лобирањем како би се и друге земље одлучиле на такав спољнополитички корак. То врх ЈНА није могао да обезбеди, а последњи покушај у том смеру се у одређеној мери одиграо када је савезни секретар Вељко Кадијевић марта 1991. године тајно боравио у Москви на састанку са Димитријем Јазовим, министром одбране СССР. Интересантно је да је у том временском периоду врх ЈНА био активан и у другим државама, будући да је Благоје Ацић по истом основу боравио у Паризу, а Бранко Мамула у Лондону. Међутим, резултати тог комбиновања на више различитих страна, данас су познати.

У сваком случају, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година погодни услови за извршење пуча нису постојали. У

⁶⁹¹ Бранко Мамула, *Југославија је разбијена*, Политика, Београд, 25.12.2011;

конгломерату сложених политичко-безбедносних прилика, пуч као облик институционалног насиља није могао да успе и да се спровео до краја, јер није био одржив. Остаје само дилема да ли би коначан расплет југословенске кризе имао другачији епилог, односно да ли би се у толикој мери одиграла масовна крвопролића, ратне страхоте и разарања, да је неким случајем извршен покушај војног удара. Тај суд и то предвиђање и данас после више од двадесет година од распада заједничке државе, немогуће је са сигурношћу утврдити.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 2: АРАПСКО ПРОЛЕЋЕ КАО НОВИ ТИП ПОЛИТИЧКОГ ПРЕВРАТА

Талас револуција који је захватио север афричког континента и део Блиског истока, представља један изразито комплексан и вишедимензионалан феномен, који је веома тешко у потпуности разјаснити. Та тешкоћа лежи у чињеници што је за разумевање тих процеса неопходно познавање узорака који су изазвали та револуционарна кретања, при чему је свакако још теже предвидети даље правце развоја тих политичких процеса, који су свакако добили један мултинационални, може се рећи и глобални карактер.

„Арапско пролеће“ се у медијском дискурсу етаблирала као ознака за знатним делом и извана индуковане социјалне покрете у арапском (али и не-арапском) свету усмерене против тамошњих недемократских режима, који су започели крајем 2010. и наставили се током 2011, 2012. и 2013. године.⁶⁹²

„Арапско пролеће“ је појава која има веома дубоке корене и постоје бројни разлози који су допринели стварању таквог односа снага који су проузроковали та револуционарна кретања. Иако су у стручним круговима актуелна спорења око узрока који су допринели стварању револуционарног таласа, једно је неоспорно да се „Арапско пролеће“ догодило стицајем унутрашњих и међународних околности, где су се интереси појединих утицајних држава, тако рећи „наслонили“ на расположење и свест широких слојева друштва северно-афричких и блискоисточних земаља.⁶⁹³

Свака од арапских држава у којима су уследили револуционарни процеси, има своје специфичне особености у унутарполитичком смислу, без обзира на то што се ради о земљама са сличним и готово истоветним државним уређењима. То конкретно подразумева да су наведене државе одликовали ауторитарни недемократски режими, који су упркос свом аутократском карактеру имали своја упоришта у оквиру мултиполарног односа снага у светској

⁶⁹² Мирјана Радојчић, *Крај хладног рата, велика сила и геополитика природних ресурса*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 90;

⁶⁹³ Marko Parezanović, *The Arab Spring as a new form of political overturn*, The review of international affairs, No. 1147, july-september 2012, p. 34;

заједници. Ти односи датирају још из колонијалног периода, свакако и из периода хладног рата, када су те државе припадале корпусу земаља Трећег света, од када је и присутна борба за стратешком доминацијом на тим просторима из познатих геополитичких и геоекономских разлога.

Међутим, то што се догодило и што се још увек догађа на Блиском истоку и на северу Африке, свакако представља једно интригантно и енигматско поље дешавања на међународној политичкој и безбедносној позорници, јер ма колико поједини домаћи и страни аутори износили своје категоричне закључке у том правцу, сматрамо да ће се тек протеком одређеног временског периода и једном вишеслојном и студиозном анализом можда доћи до релевантних одговора, који би могли да у потпуности истрпе критику научно-стручних кругова.

Једно од основних питања које се намеће приликом изучавања овог феномена је установљавање чињенице да ли су поједине државе које имају стратешке интересе на северу Африке и Блиском истоку предузеле одређене потезе ради стварања одговарајућих амбијената за подстицање и реализацију револуционарних активности, или су се те државе, условно речено, наслониле на већ започета превратничка кретања са циљем да их усмере у жељеном правцу и тиме остваре своје планове.

Тако на пример, познато је да је Мубараков режим у Египту у огромној мери помаган од стране администрације САД. Стандардни војни пакет годишње финансијске помоћи египатској војсци од стране Сједињених Држава износио је преко 1,3 милијарде америчких долара, док се на друге сфере египатског друштва од стране САД донирало годишње и до 3 милијарде.⁶⁹⁴ Ако се томе дода и податак да је Египат имао највећи обим спољнотрговинске размене са САД, намеће се питање да ли је америчкој администрацији било у интересу да осуди режим Хоснија Мубарака, који је са њом одржавао блиске односе преко 30 година и био својеврсни гарант мира између Египта и Израела.

Не сме се ни пренебрегнути ни спољнополитичка процена израелске владе на актуелна револуционарна дешавања у арапском свету. Наиме, Нетанијахуова влада од почетка испољава огромну резерву према овом таласу промена. Она сматра да се Запад упустио у један пројекат чије последице неће бити способан да исконтролише. С обзиром на то да у исламским земљама демократиза-

⁶⁹⁴ Uri Dadush and Michele Dunne, *American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?* The Washington Quarterly, 2011;

ција значи реисламизација, израелски политичари отворено тврде да су много задовољнији док су на власти ауторитарне секуларне полудиктатуре Мубараковог типа и изражавају велико жаљење због смене диктатора.⁶⁹⁵

Свакако је интересантно и то што се у водеће светске државе претежно сврставају земље које су зависне од увоза енергента, пре свега нафте и нафтних деривата. Познато је да у те државе спадају САД, Кина, Индија, Јапан и готово све чланице ЕУ. У том смислу постоји дилема да ли ће „Арапско пролеће“ на крају довести до нове глобалне политичке архитектуре, која ће имати далекосежне безбедносне импликације, посебно ако се узму у обзир последице које су настале услед свеопште финансијске кризе. Такође, евидентно је да није дошло ни до приближног консензуса у вези са питањем око процеса између САД и ЕУ са једне стране и других великих увозника нафте са друге стране, пре свега Индије, Кине и Јапана. Недовољно јасна је и улога Саудијске Арабије која није преузимала активније политичко учешће у овој партији арапског гамбита, али је заједно са Катаром и Уједињеним Арапским Емиратима обећала финансијску помоћ новим египатским властима у износу од 18 милијарди америчких долара, што доста говори само за себе.⁶⁹⁶

У сваком случају, евидентно је да ће у време које предстоји доћи до додатног усложњавања политичких и безбедносних односа у арапским државама које је захватио талас насилних политичких промена, тим пре што се усложњавањем постојеће кризе у Сирији, ствара амбијент за додатну ескалацију сукоба, који могу прерасти у један шири конфликт, чије штетне последице би биле веома далекосежне.

Услови који су допринели стварању револуционарних процеса

У већини држава које је захватио револуционарни талас била је изразито сложена социјално-економска ситуација. Народ је живео веома тешко, на граници сиромаштва, при чему средњи слој није ни постојао. Била је већина сиромашних и један мали број

⁶⁹⁵ Миша Ђурковић, *Арапско пролеће или исламско буђење*, Политика, 23.02.2012;

⁶⁹⁶ Види опширније: Uri Dadush and Michele Dunne, *American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?* The Washington Quarterly, 2011;

богатих око којих је поред економске, концентрисана и политичка моћ. Такав однос снага, између елита и маса, допринео је стварању социјалног амбијента где су елите на најгрубљи начин манипулисале потлаченим масама, чиме се генерисао гнев и свеукупно незадовољство народа. Висок степен незапослености, изразито низак бруто друштвени производ, неразвијена привреда, посебно у домену индустријске производње и савремених технологија, корупција и злоупотребе власти на различитим нивоима, само су део узорака који су се рефлектовали на апсурдност било каквих амбиција за друштвеним прогресом и позитивним очекивањима широких народних маса. Вршена је нерационална експлоатација природних богатстава, посебно у сфери енергетике и драгоцених метала, при чему је степен страних инвестиција био на веома ниском нивоу.

У прилог наведеном иду и подаци да у региону Северне Африке и Блиског истока око 20% становништва живи испод границе сиромаштва, док се нешто више од 20% налази на тој граници. Од укупног броја становника држава које је захватио револуционарни талас, око 30% становништва је старости до 30 година, при чему је демографска стопа раста прилично велика и износи 2-3% на годишњем нивоу. Из наведених разлога, ниједна влада није могла да уз присутни ниво економског развоја, обезбеди пристојан животни стандард, а камоли владе које су огрезле у злоупотребама и корупцији.⁶⁹⁷

Такође, у већини држава које је захватио талас „Арапског пролећа“, стопе сиромаштва су биле изразито високе – у распону од 16,7% у Египту до 41,8% у Јемену. Цене прехранбених производа су далеко премашиле оне износе из 2007. и 2008. године, када се сматрало да је њихова вредност достигла врхунац и да се више неће повећавати. Државни приходи су неравномерно распоређивани, и у највећој мери су дељени између аутократа и њихових непосредних сарадника. То је посебно дошло до изражаја у сфери производње нафте и нафтних деривата, где су у појединим арапским државама које поседују овај енергетски ресурс, где су владајући режими остваривали огромну финансијску добит, а при томе не само што нису „уносили“ приходе у државни буџет, већ нису вршили ни елементарна улагања у инфраструктуру, чиме су ови енергетски производни системи функционисали на граници издржљивости. Осим тога, захваљујући брзо остварљивим приходима од стране продаје нафте и нафтних деривата, а што је узроковано свеприсутном гло-

⁶⁹⁷ Сейранян Баграг Гарегиневич, *Когда закончатся арабские революции*, Аргументы и факты, Москва, 2011;

балном потражњом за енергентима, аутократски режими су успевали да привремено спрече шире социјалне немире, путем ad hoc интервенција на плану краткорочних субвенционисања цена хране и повећања плата и пензија. Међутим, Тунис и Египат били су државе у оквиру Арапске лиге, које су на одређен начин лимитиране у том погледу, с обзиром да нису располагале енергетским ресурсима, због чега нису имале услова за брзу интервенцију и чињење ових економских уступака према својим грађанима, тако да се у овом контексту могу евентуално идентификовати узроци стварања таласа незадовољства који су прво кренули баш из ових држава.⁶⁹⁸

Ако се наведеном додају и економски параметри, који подразумевају да је уочи ескалације сукоба јавни дуг у Египту износио око 74%, Јордану 61%, Мароку 50% и Тунису 43% бруто друштвеног производа, као и да се у региону Блиског истока, сваке године појави потреба за 4 милиона нових радних места, сасвим је разумљиво где су узроци социјално-економских незадовољстава.⁶⁹⁹

Поред социјално-економских, као повољни услови који су допринели отпочињању револуционарних процеса, свакако су били садржани и у грубом кршењу људских права и слобода, чиме се није пружала шанса никаквим демократским облицима уређења друштва, чак ни у обрисима. Стога, људска права као неизоставни чинилац развоја сваког савременог друштва, у арапским државама које је захватио револуционарни талас, готово да нису ни постојала. Постојала су права владајућих елита - права богатих. Такође, у појединим државама опозициони кандидати и политичке партије су побеђивале на изборима, упркос што ти изборни процеси свакако нису били слободни и у демократском духу, међутим никада нису дошли у позицију да формирају власт. Сликовит пример је Алжир, где је опозициони кандидат „Исламског фронта спаса“ (Front Islamique du Salut) још почетком 1990-их година наводно победио на изборима, међутим убрзо потом уследила је реакција алжирског војног фактора, увођење ванредног стања од стране владајућих структура, при чему је поменута политичка партија забрањена.

Важно је напоменути да су аутократски режими које је захватило „Арапско пролеће“ ипак имали одређене форме демократије, као што су устав, парламенте, политичке партије, изборне процесе

⁶⁹⁸ Raymond Chang and Andrew Fleming, *Arab League and Arab Spring*, Yale Model United Nations, New York, 2011, p. 11;

⁶⁹⁹ Uri Dadush and Michele Dunne, *American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?* The Washington Quarterly, 2011;

и сл. међутим све те институције су биле под снажним утицајем и контролом владајућих елита, а о свим значајнијим кадровским решењима одлуку је доносио искључиво врховни вођа. Диктатори су имали енормно богатство, које су користили за куповину лојалности присталица, као и за кажњавање противника. Најчешће су промовисали економски развој земље кроз индустријализацију, извоз сировина и других роба, и образовање. Потенцирали су на економској сарадњи и помоћи из иностранства у замену за стране инвестиције, обећавајући политичку стабилност и сигурност у пословању. Међутим, највећи део новца од страних улагања завршавао је на рачунима властодржаца. Субвенције према локалном становништву најчешће су биле присутне у областима прехрамбених производа, електричне енергије и горива, посебно у предизборним и плебисцитарним периодима.⁷⁰⁰

Ако се изврши анализа војног и обавештајно-безбедносног система арапских земаља које је захватио револуционарни талас, установљава се да су ти системи најчешће били организовани на начин који је омогућавао да ресорни министри, команданти оружаних снага и родова војске или начелници служби безбедности директно информишу врховног вођу, чиме је на одређен начин вршена и дисперзија моћи високих официра и руководилаца. То заправо подразумева да је владајући политички лидер (или лице које од његовог поверења, које он овласти) вршио координацију рада система безбедности, остварујући пуну контролу и стварајући амбијент за пуну доследност ових државних органа и институција у заштити аутократског поретка. Наравно, ноторна је чињеница да са аспекта националне безбедности једне демократске земље, овакав начин функционисања је у потпуности неприхватљив из више познатих разлога, али у тоталитарним режимима наведени модел је погодан, може се рећи и једино могућ у контексту очувања власти. Овај модел много тога омогућава, а као његови најупечатљивији моменти издвајају се могућности грубог манипулисања са армијским и обавештајно-безбедносним руководством земље, вршење разноразних злоупотреба ради очувања власти, посебно према представницима опозиције, стварање раздора, зависти и међусобног потказивања у оквиру армијског и безбедносног врха, а све у циљу „Divide et Impere“, као и стварања психозе у којој сваки официр или припадник службе безбедности има представу да је праћен, да се прислушкује, чиме се свака могућност слободоумног размишљања у професионалном и етичком смислу, одмах одбацује као веома ризичан

⁷⁰⁰ Jack A. Goldstone, *Understanding the Revolutions of 2011*, Foreign Affairs, 2011;

подухват.

Осим тога, не сме се занемарити ни чињеница да је у последњих неколико година дошло до значајног повећања писмености становништва у арапским земљама, као и да је велики број младих школован у западним образовним институцијама у којима су спознали да су монархије и диктатуре застарели и превазиђени модели владавине.⁷⁰¹

Свакако да нису наведени сви узроци који су допринели реализацији револуционарних процеса у појединим државама Северне Африке и Блиског истока, међутим исти су у досадашњем периоду били најизраженији.

Извођење револуција

Сви револуционарни догађаји у земљама које је захватио талас „Арапског пролећа“, у почетку су се одвијали на сличан начин. У јеку „Арапског пролећа“ и међународном јавном мњењу био је присутно осећање да се „то може десити било где и једнако брзо“.⁷⁰²

У јесен 2011. године, према политичко-технолошком моделу готово истоветном ономе по коме је овладано Ираком, покорена је и Либија, а на место дотадашњег, у њој се почело са инсталирањем једног, по свему судећи, још конзервативнијег и опресивнијег, али, према очекивањима, спрам америчких енергетских интереса у том делу света много толерантнијег режима. Наиме, Либија, чланица ОПЕК-а, са највећим резервама нафте на афричком континенту, пре рата је производила дневно око 1,6 милиона барела течног горива. Године 2003, после укидања санкција које су јој биле наметнуте због одбијања да учествује у истрази случаја «Локерби», дошло је до праве трке иностраних компанија за осигуравање концесија за експлоатацију њене нафте. Заинтересованост је је била толико велика да је либијска државна Национална нафтна корпорација могла успоставити строг систем експлоатације познат као ЕПСА-4. Он се, у најкраћем, састојао у томе да Либијцима остаје 90 % зараде, иако Западне нафтне компаније морају либијској држави платити милионске таксе, дозволе за истраживање нових налазишта и томе слично. Део профита од десетак процената, који су могли

⁷⁰¹ Raymond Chang and Andrew Fleming, *Arap League and Arab Spring*, Yale Model United Nations, New York, 2011, p. 11;

⁷⁰² Gordon Stables, *Supporting the Arab Spring: Democracy Assistance in the Middle East and North Africa*, University of Southern California, 2012;

задржати, у таквим околностима је процењен као веома скроман. У тим чињеницама већина аналитичара проналази основни мотив за снажно инволвирање САД и њихових западно-европских савезница у либијско „арапско пролеће“, које је окончано свргавањем режима Моамера ел Гадафија и његовом ликвидацијом, те довођењем земље у стање међуплеменских сукоба таквог интензитета какв није забележен од њеног настанка. Одмах потом, главни извршни руководиоци Западних нафтних и гасних компанија похитали су ка Триполију како би, као и у ирачком случају, склопили економске аранжмане са „прелазном владом“ док је иста најслабија, дакле у, по себе најповољнијим могућним пословним околностима. Део аутора сматра да се као важан мотив за НАТО акцију у Либији препознаје Гадафијева веома повољна понуда руском Гаспрому да изгради гасовод кроз Средоземно море како би се обезбедила испорука либијског гаса Европи. То је, према алармантним Западним предвиђањима, могло довести до успостављања руског монопола на снабдевање Старог континента овим драгоценим енергентом, што је морало бити спречено по сваку цену.⁷⁰³

У таквим политичким и безбедносним околностима, унутрашња политичка криза се у арапским државама најчешће развијала у два правца. Први правац је подразумевао бројне и интензивне конфликте између демонстраната и снага безбедности које су се бориле за очување режима, и које су временом почеле да отказују послушност, и под притиском опозиционих снага и дела међународне заједнице постепено отказивали послушност врховном вођи, што је на крају резултирало насилном променом владајућих структура. Други правац је свакако био знатно сложенији и радикалнији, и подразумевао је драстично усложњавање свеукупних друштвених односа, што је резултирало оружаним сукобима и масовним крвопролићима, која су окончана страним војним интервенцијама.

Такође, насиље је у великој мери испољавано у процесу консолидације нових власти, које су најчешће формиране од стране војног фактора стварајући облик владавине који је у политичкој теорији познат под термином хунта. На тај начин, упркос политичким променама и борби за демократско уређење друштва, у арапским државама које је захватио револуционарни талас, мало се тога истински променило. Узроке за то би можда требало посматрати и кроз чињеницу да у великом броју арапских држава

⁷⁰³ Мирјана Радојчић, *Крај хладног рата, велика сила и геополитика природних ресурса*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 90;

нису у довољној мери развијене ни норме политичког деловања и удруживања, те да још увек значајну улогу играју племенски савези, који на основу своје природе, порекла и утицаја често имају и доминантнију улогу од било којих уставних и законских аката, као елементарних правних норми за организацију сваког савременог друштва.

Револуционарни талас који је захватио поједине државе из северне Африке и Блиског истока, представља само почетак дуготрајног и сложеног политичког процеса, који ће засигурно у предстојећем периоду изазвати вишеструке реперкусије на међународном плану. Ти односи су добили једну посебну – нову димензију, јер то што се десило није завршен процес. Ту се не може ставити тачка на постојеће односе, јер су они бременити економским, политичким и социјалним кризним ситуацијама, али и бременити феноменом неспособности политичких снага да уопштено решавају конкретне проблеме у појединим земљама.

Свакако да су домети „Арапског пролећа“ били и позитивни, али је неоспорно да су ти револуционарни процеси створили простор за бројне забринутости и неизвесности у оквиру међународне заједнице. Та забринутост се може посматрати кроз два кључна правца. Први се односи на јачање радикалних исламистичких организација, које су кроз фундаментализам и вршење терористичких аката остваривале своје политичке циљеве. То јачање подразумева и прелазак са илегалног начина деловања на нови друштвени колосек, односно на институционализацију радикалних активности, чиме се ствара један нови социјални амбијент за спровођење екстремистичке политике, а самим тим и за остваривање радикалних циљева. Зна се да уз ове пошасте савременог друштва иду и међународна пролиферација наоружања, кријумчарење наркотика, илегалне миграције, трговина белим робљем, као и други облици међународног организованог криминала, чиме се додатно повећава степен глобалне опасности услед доласка на власт ових екстремистичких субјеката.

Процењује се да ако у Египту дође до демократизације у сфери политичких односа, постоји вероватноћа да ће и друге арапске државе следити тај модалитет политичког уређења, јер у Египту живи приближно 25% укупног броја становника из арапског света. Уколико у Египту преовладају екстремистичке структуре, постоји велика могућност да ће победити и у другим арапским државама. Западна алијанса и њихови аутократски савезници су својом дуггодишњом политиком у великој мери допринели да исламистички фундаменталисти временом све више ојачају, између осталог и што

су их приморавали да се преорјентишу на друге облике политичке борбе.⁷⁰⁴ Томе у прилог иде и процена да су западне владе на Блиском истоку и северу Африке спроводиле свој спољнополитички курс на претпоставци да је ауторитарност власти у овим регионима заправо био бедем против исламистичког фундаментализма и тероризма, а у ствари се испољило супротно.⁷⁰⁵

Поред тога, ма колико на први поглед деловало апсурдно, Израел и Јордан су до избијања „Арапског пролећа“ имали коректну сарадњу на више поља, а посебно у сегменту који се односи на сарадњу специјалних служби, где је дуги низ година вршена размена обавештајних података од обостраног интереса. Исто тако, после револуционарних догађаја у Египту, све чешће се доводи у питање мировни споразум између ове државе и Израела. Преврати су допринели и да терористичка организација Хамас додатно ојача и пошаље израелском државном руководству сигнале који указују да је Хамас спреман за отпочињање дијалога, што Израел категорички одбацује. Такође, у Египту екстремистичка организација Муслиманско братство већ партиципира у власти, чиме је са аспекта израелске спољне и одбрамбене политике дошло до великог усложњавања безбедносних односа.⁷⁰⁶

Осим тога, лидери терористичке организације Хамас изјавили су да у случају рата између Ирана и Израела наводно неће бити део тог оружаног сукоба, као и да ће организација настојати да искористи новонасталу ситуацију која је проузрокована „Арапским пролећем“, како би се изборила да добије признање као легитиман политички субјекат. То значи да ће се у предстојећем периоду Иран суочити са проблемима у својим настојањима да има најдоминантнију улогу на Блиском истоку, док ће Израел моћи да рачуна да му „Хамас“ наводно неће напасти јужне делове земље, чиме може организовати нову стратегију приликом евентуалног напада на Иран.⁷⁰⁷

Такође, како у политици ништа није немогуће и све је могуће,

⁷⁰⁴ Gordon Stables, *Supporting the Arab Spring: Democracy Assistance in the Middle East and North Africa*, University of Southern California, 2012;

⁷⁰⁵ Rosa Balfour, *The Arab Spring, the changing Mediterranean and the EU: tools as a substitute for strategy?* European Policy Centre, Brussels, 2011;

⁷⁰⁶ Види опширније: Clemens Breisinger, Oliver Ecker and Perrihan Al-Riffai, *From Revolution to Transformation and Food Security*, IFPRI, Policy Brief 18, Washington, 2011;

⁷⁰⁷ Види опширније: Special Report: *Hamas in Transition*, Stratfor Global Intelligence, February 2012;

разумљиво је што велики противници попут Ирана и Израела, заједнички испољавају забринутост због новог редефинисања политичких снага на Блиском истоку, што само иде у прилог чињеници да се мирнодопско решење кризе не види чак ни у обрисима. Истовремено, не сме се ни занемарити да западне владе своју спољну политику све интензивније усмеравају према Турској, која води све агресивнију политику у региону Блиског истока (као и Балкана и северног Кавказа). Овде се свакако може говорити и о неоосманizmu, новој турској спољнополитичкој доктрини која се своди на амбиције о реafirмацији целокупног духовног, културног и политичког наслеђа некадашњег Османског царства, како би се у актуелној прерасподели светске моћи и утицаја обезбедила улога једног од значајних међународних чинилаца.⁷⁰⁸ Сматра се да је турски војни фактор главни бедем одбране турског друштва од јачања исламистичког фундаментализма, због чега у последње време у Анкари пуч „лебди у ваздуху“. У том смислу, остаје отворено питање да ли ће после „Арапског пролећа“ Турска и Египат кренути у правцу политике коју води Иран или ће остати дугорочна опредељеност ових земаља у стратешком партнерству са САД.

Због свега наведеног постоји и становиште да ће овакав развој политичке и безбедносне ситуације, посебно у домену јачања радикалних исламистичких организација, допринети и усложњавању односа између САД и Израела.⁷⁰⁹ Међутим, свакако треба бити обазрив приликом изношења оваквих закључака, с обзиром на дугодишње стратешко партнерство ове две државе, као и чињенице да су и у прошлости у више наврата билатерални односи Израела и Сједињених Држава били оптерећени бројим питањима, који су зарад дугорочних заједничких интереса увек решавани на тај начин из којег су ти односи додатно добијали на свом квалитету и снази.

Други кључни правац кроз који се у контексту неизвесности могу посматрати резултати „Арапског пролећа“ односи се на поље енергетске безбедности, посебно ако се узме у обзир процена да се око 54% глобалних нафтних резерви налази у овом региону.⁷¹⁰ Познато је да Сједињене Државе имају интерес да обезбеде сигурне

⁷⁰⁸ Види опширније: Дарко Танасковић, *Неоосманизам*, Службени гласник и Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010, стр. 8-19;

⁷⁰⁹ Clemens Breisinger, Oliver Ecker and Perrihan Al-Riffai, *From Revolution to Transformation and Food Security*, IFPRI, Policy Brief 18, Washington, 2011;

⁷¹⁰ Uri Dadush and Michele Dunne, *American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?* The Washington Quarterly, 2011;

изворе снабдевања енергентима, пре свега нафтом из Персијског залива и Саудијске Арабије, те да ће то по сваку цену бранити.⁷¹¹

Такође, ЕУ је веома важан економски партнер за све државе које је захватио талас „Арапског пролећа“, посебно у области енергетике, с обзиром да се преко 40% укупне трговинске размене врши са Унијом, која као и САД посебно страхује од тероризма и новог таласа избеглица.⁷¹²

На крају, али не и најмање важно, неизоставно је направити и краћи осврт на актуелну политичко-безбедносну ситуацију у Сирији. Сирија је веома опасан регион, јер се граничи са изразито ризичним областима више држава, Ирака, Јордана, Либана, Турске, Палестине и Израела. Дакле, сасвим је разумљиво да због таквог геополитичког положаја, додатна ескалација сукоба може да запали цео регион и изазове катастрофу ширих размера.

У Сирији је свакодневно присутно насиље, при чему се све више појачава интензитет оружаних сукоба између сиријских снага безбедности и побуњеника. Активна подршка побуњеницима долази из западних земаља, али и из Турске у којој већ одавно функционишу кампови из којих се убацију диверзантске групе ради дестабилизовања политичко-безбедносне ситуације и вршења додатног притиска на сиријске власти. Исто тако, дугогодишње стратешко партнерство Сирије са Руском Федерацијом резултирало је тиме да су руске власти упутиле одређене војне капацитете из састава противваздушне одбране и морнарице, ради пружања подршке сиријском руководству. Та подршка се рефлектује и на ширем међународном плану, с обзиром да су недавно Руска Федерација и НР Кина уложиле вето на Резолуцију СБ УН на основу које се Башар ел Асад, председник Сирије, позива да напусти положај врховног вође.

Међутим, упркос бројним сензационалистичким приступима појединих аутора, који у овом гомилању војних снага у Сирији виде могућност избијања „трећег светског рата“, евидентно је да ће се после кулминације сиријске кризе, која очито још увек није достигла свој врхунац, постићи неки компромис који ће бити прихватљив за водеће светске силе. Ниједној од водећих земаља није у интересу да због Сирије човечанство гурне у катаклизму, али то не значи да

⁷¹¹ Gordon Stables, *Supporting the Arab Spring: Democracy Assistance in the Middle East and North Africa*, University of Southern California, 2012;

⁷¹² Rosa Balfour, *The Arab Spring, the changing Mediterranean and the EU: tools as a substitute for strategy?* European Policy Centre, Brussels, 2011;

ће бити лаких решења.

Имајући у виду изнето, очито је да је феномен „Арапског пролећа“ упркос великом броју истраживања спроведених на ову тему, што од домаћих, што од страних аутора, још увек у недовољној мери јасан и довољно истражен лавиринт политичких и безбедносних односа. Та потешкоћа није садржана само у чињеници што се талас револуционарних догађаја у оквиру „Арапског пролећа“ још увек није завршио, него и због тога што се са сигурношћу не могу установити интереси свих актера, посебно на ширем међународном плану, чиме је створен један контрадикторан амбијент који се свакако може окарактерисати и као почетак хазардне партије покера на међународној политичкој позорници.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 3: СИРИЈА И АРАПСКО ПРОЛЕЋЕ

Немири у Сирији започели су марта 2011. године у граду Дараа, који се налази у близини јорданске границе. (Сирија је била само једна у низу држава коју је захватио талас „арапског пролећа“). Локално становништво је са снажним емоционалним набојем почело да испољава отворену подршку револуционарним снагама у Египту, на основу чега је уследила реакција сиријске полиције. Убрзо после тога, започета је серија протеста у главном граду Дамаску. Они су затим попримили облик оружаних сукоба. Наравно, тај сукоб није настао спонтано, већ као резултат очигледног покушаја политичког преврата.

У том контексту, познато је да политичким превратима као облицима нелегалног преузимања власти, најчешће претходе дуготрајне политичке, војне, економске или социјалне противречности у одређеној земљи, које временом добијају на обиму и интензитету. Тачније, оружје у Сирију није стигло преко ноћи, већ се ради о унапред планираној акцији превратничких структура, које имају активну подршку из иностранства.⁷¹³ Због тога, криза у Сирији нема само локални карактер.

Такође, Сирија је класичан пример за теоријску анализу феномена који се испољава када неуспео политички преврат прерасте у сложенији облик друштвеног конфликта, као што је тероризам, герила или оружани сукоб ширих размера.

Наравно, да би се на одговарајући начин могла разумети актуелна сложена политичко-безбедносна ситуација у Сирији, неопходно је направити краћи осврт на феномен арапског социјализма, (који је посебно био актуелан у другој половини XX века).⁷¹⁴ Тачније, некадашњи СССР је вршио снажну политичку индоктринацију у Сирији и успоставио социјалистичко уређење, које је време-

⁷¹³ О међународној илегалној трговини оружјем, види опширније: Marko Parezanović, *Trgovina oružjem*, Organizovani kriminalitet izazov XXI veka – zbornik radova, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad, 2012, str. 347-367;

⁷¹⁴ Термин арапски социјализам је увео Мишел Афлак (Michel Aflaq), православац који је рођен у Дамаску, а школовао се у Паризу, један од оснивача политичке партије „BAAS“. Његов главни циљ при увођењу овог термина односио се на стварање разлике између марксистичког облика социјализма и оног који је почетком 1950-их почео да се развија на подручју Блиског истока;

ном све више добијало на значају за сиријско друштво. Совјети су после другог пуча из 1966. године и учвршћивања власти политичке партије „ВААС“, у Сирији створили изразито снажно упориште. Опремиле су и обучили сиријске оружане снаге, службе безбедности и подржале економски развој Сирије. Захваљујући томе, Сирија и данас има једну од најјачих и најбоље опремљених армија у региону Блиског истока и снажне везе са РФ.⁷¹⁵

Такође, власти из Дамаска су доста улагале у описмењавање и образовање становништва, на основу чега је велики број сиријских интелектуалаца имао значајну улогу у арапском свету (пропагирајући Сирију као прогресивни ембрион арапског политичког идентитета). У том контексту, Руска Федерација као држава која је никла на темељима некадашњег СССР-а, не само да је наставила, већ је и додатно ојачала своје везе са Сиријом и њеним народом и интелектуалцима (као и са владајућом породицом Асад).

У контексту проучавања сиријске кризе треба нагласити и следеће. Сиријски обавештајно-безбедносни апарат састоји се од више специјалних служби и веома је бројан. Неке анализе указују да на једног припадника долази 158 становника, чиме се сврстава у један од најбројнијих апарата у односу на укупан број становника.⁷¹⁶ Корени формирања сиријског савременог система безбедности датирају још из периода Другог светског рата, када га је конституисала нацистичка СС формација, да би касније египатске службе безбедности имале најдоминантнију улогу. После пуча и доласка на власт породице Асад, службе безбедности је преузео совјетски КГБ. Данас окосницу сиријског система безбедности чине четири службе: Управа за политичку безбедност (Idarat al-Amn al-Siyasi), Генерални директорат безбедности (Idarat al-Amn al-Amm), Војно-обавештајна служба (Shu`bat al-Mukhabarat al-`Askariyya) и Обавештајна служба Ратног ваздухопловства (Idarat al- Mukhabarat al-Jawiiyya).⁷¹⁷ Све службе су под директном контролом председника државе, при чему је сиријским системом безбедности, по овлашћењу председника, до јула 2012. године руководио министар одбране генерал Асеф аш Шавкат (Assef Shawkat). Шавкат је убијен у једном од са-

⁷¹⁵ Наравно да то има и своју цену, тако да војни расходи износе преко 6% укупног друштвеног производа Сирије, види опширније: *CIA The World Factbook, Syria*, 2012, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>;

⁷¹⁶ *Siriya izmedju ugnjetavanja i slobode*, International Institute for Middle East and Balkan Studies, Ljubljana, 11.04.2011;

⁷¹⁷ *Спецслужбы Сирии*, Агентура, Москва, 2012, <http://www.agentura.ru/dossier/syria/>;

моубилачких напада побуњеника, што је представљало велики удар за сиријску власт. Тренутно се не може са сигурношћу потврдити ко је по налогу председника Асада преузео контролу над сиријским специјалним службама.

У ширем контексту сиријске кризе постоји и дипломатска борба између Запада и Истока. Почетком фебруара 2012. године, Руска Федерација и НР Кина уложиле су вето и спречиле изгласавање резолуције којом се председник Башар ел Асад обавезује да поднесе оставку. Таква реакција руске спољне политике није изненађујућа, с обзиром на већ напоменут стратешки значај руско-сиријских односа. Међутим, вето који је уложила НР Кина наметнуо је питање мотива ове силе за такву реакцију, (односно за кинески својеврсни заштитнички однос према сиријском владајућем режиму). У том смислу, познато је да су НР Кина и Сирија склопиле низ билатералних уговора који се односе на снабдевање кинеског тржишта нафтом и нафтним дериватима од стране сиријске државне компаније „Sycoil“ и то може биоти један од разлога за дипломатску акцију Кине.

Међутим, проблеми за Сирију и Кину су настали када су САД и државе ЕУ увеле економске санкције Сирији. Када је уведен ембарго, Сирија је уз помоћ Ирана, који јој је недавно уступила своје прекоокеанске танкере, наставила извоз нафте за НР Кину, коју увози „Zhuhai Zhenrong“, једна од значајнијих кинеских државних енергетских компанија (процена је да ће Сирија на овај начин остварити годишњу добит од око 80 милиона америчких долара).⁷¹⁸

Такође, за ову анализу интересантни су односи Сирије са Ираном највећим непријатељем Израела. На посредан начин тако Сирија обезбеђује кредибилну преговарачку позицију у односу на САД које су главни заштитник и савезник Израела.⁷¹⁹

У том смислу, управо су кинески медији у више наврата објавили да су ирански званичници испољили спремност да у Сирију упуте између 15.000 и 20.000 војника за специјалне намене, како би пружили подршку Асадовом режиму (с обзиром да су Велика Британија и Катар већ послали појачање у људству и оружју сиријској опозицији).⁷²⁰ Познато је и да постоји низ билатералних уговора

⁷¹⁸ Jessica Donati, *Iran helps Syria ship oil to China*, Reuters, 30.03.2012;

⁷¹⁹ Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2006;

⁷²⁰ Види опширније: Nenad Kostić, *Iran šalje vojsku u Siriju*, Press Online, Beograd, 11.02.2012;

између Ирана и Сирије о међусобној помоћи у случају стране војне интервенције, што свакако иде у прилог овим констатацијама. Такође, обука и подршка терористичкој организацији Хезболах, је још једна тачка у којој се спајају сиријски и ирански интереси, при чему ће веза сиријског руководства и Хезболаха детаљније бити анализирана у наставку ове студије случаја.

И вишегодишње америчко настојање да снажно утиче на унутрашње прилике у Ирану, интензивирано је захуктавањем „арапског пролећа“. Иран је са око 3,7 милиона барела дневно, четврти по величини произвођач сирове нафте у свету и други највећи извозник међу чланицама ОПЕК-а. Располаже и највећим светским резервама гаса, које су још умногоме неискоришћене.⁷²¹

Поред наведеног регионалног утицаја постоји још један. Саудијска Арабија већ увелико финансира Слободну сиријску армију, коју сачињавају сиријски побуњеници. Односи сиријских и саудијских власти нису одувек били непријатељски. Напротив, у једном временском периоду били су изузетно блиски, када је Сирија добијала и помоћ од Саудијске Арабије, која се претежно огледала у снабдевању нафтним дериватима по изразито повољним условима. Битно је нагласити да је та помоћ била компензација за сиријску кооперативност у вези са питањем саудијских интереса према Либану (наравно док је за тако нешто постојао интерес саудијског државног руководства).⁷²² Међутим, у данашње време односи између Сирије и Саудијске Арабије су до те мере сложени, да Саудијска Арабија у међународним и регионалним организацијама, пре свега у оквиру Арапске лиге на изразито агресиван начин износи тврдње да сиријске власти тренутно врше геноцид и ратне злочине у Сирији.

Осим тога, познато је и да су некадашња руководства Ирака и Египта на врхунцу својих политичких моћи, имали нескривене амбиције да доминирају над унутрашњим политичким процесима у Сирији, што је представљало и узрок бројних сукоба ниског интензитета између ових земаља. Ово посебно наглашавамо, јер без анализе постојећих односа, не може се у довољној мери сагледати степен узрочно-последичних веза, којима су испреплетани и оптерећени односи држава Блиског истока.

⁷²¹ Мирјана Радојчић, *Крај хладног рата, велика сила и геополитика природних ресурса*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012, стр. 92;

⁷²² Sonoko Sunayama, *Syria and Saudi Arabia: Collaboration and Conflicts in the Oil Era*, I.B. Tauris, London, 2007;

Сирија и Курди, питање руске војне подршке

У геополитичком смислу, Сирија заузима централно место на Блиском истоку, при чему је њена укупна површина 185.000 квадратних километара. Копнена граница је дуга 2253 километра, од чега са Ираком 605, Израелом 76, Јорданом 375, Либаном 375 и Турском 822 километра. Обала је дуга 193 километра, а територијално море 12 наутичких миља. Највећи део сиријске територије је пустиња, мањи део обухвата уске приобалне равнице, док су планински масиви на западу земље. Сирија има преко 22 милиона становника, од којих у главном граду Дамаску живи преко 2,5 милиона. Од укупног броја становништва 90% чине Арапи. За образовање се издваја близу 5% од укупног бруто друштвеног производа. Стопа незапослености међу популацијом између 15-24 године живота је близу 20%. Око 12% становника живи испод границе сиромаштва. Упркос економским реформама, које су подразумевале смањење каматних стопа, оснивање приватних банака, консолидовање девизног курса и оснивање берзе, сиријски привредни систем је претрпео последице политичко-безбедносне кризе која је уследила 2011. године. Тада су буџетски приходи износили 13,47 милијарди, а расходи 18,31 милијарду америчких долара. Поред нафте, чија производња износи нешто више од 400-000 барела дневно, Сирија производи и преко 6 милијарди кубних метара природног гаса годишње, али је то недовољно за покривање унутрашње потрошње због чега увози око милијарду кубних метара сваке године. Пре избијања кризе, Сирија је претежно извозила сирову нафту и нафтне деривате, воће и поврће, памук, пшеницу, текстилне и прехранбене производе, при чему је наведене производе пласирала на тржишта Ирака (30%), Либана (11,7%), Немачке (8,8%), Италије (8,8%) и Саудијске Арабије (5%). Истовремено, Сирија је зависна од увоза машина и различитих видова транспортних система, електроопреме, метала, хемикалија, папира и пластике. Тај обим увоза претежно је реализован преко Саудијске Арабије (11,2%), НР Кине (10,1%), Турске (7,6%), Уједињених Арапских Емирата (5,5%), Италије (5,5%), РФ (4,6%), Либана (4,4%), Египта (4,3%), Ирана (4%) и Јужне Кореје (4%), али је новонастала криза условила да дође до дисбаланса ових односа. Спољни дуг је релативно низак и он износи нешто преко 8 милијарди америчких долара. У телекомуникационом смислу, Сирија има везу посредством оптичког кабла са Египтом, Либаном и Кипром који се протеже дном Средоземног мора. Има везу са

сателитским системом „1 Intelsat“ (покрива Индијски океан) и „1 Intersputnik“ (покрива Атлантски океан). Такође, има везу коаксионим каблом и микроталасним радио релејним станицама са Ираком, Јорданом, Либаном и Турском. Државна телевизија емитује програм на два канала, као и посредством сателитског система. Преко две трећине сиријских домаћинстава поседује сателитску антену која им обезбеђује приступ страним телевизијским станицама. Постоје и три државне радио станице, док је прва приватна станица покренута 2005. године. Информативни програм и емисије политичког карактера, искључиво се емитују на државним радио станицама. Такође, у Сирији постоји преко 5 милиона интернет корисника.⁷²³

Географска позиција Сирији омогућава да буде незаобилазан фактор у свим дешавањима и политичким кретањима у региону Блиског истока. Са сваком од суседних држава Сирија је имала затегнуте односе од којих су неки кулминирали оружаним сукобима (при чему се за разлику од тих времена данас неизоставно намеће опасност од прогресивног и неконтролисаног „преливања конфликта“, имајући у виду тренутну запаљивост блискоисточног региона).

Проблеми око сиријске кризе добијају на интензитету уколико се узме у обзир и детаљније разматрање актуелне ситуације у сиријском непосредном окружењу. У том смислу, као пример се може узети било која земља из њеног окружења. Наиме, Сирија се на једном делу своје територије граничи са Ираком. Постоје индикације да се преко те границе повремено доставља логистичка помоћ радикалном исламистичком фактору који делује у Ираку, што свакако представља изразито велики проблем за САД.

Такође, Либан је одувек био сиријска интересна зона. Сиријска војска је учествовала у либанском грађанском рату и од 1975. године у Либану се налазе сиријске трупе, које данас делују под разним називима, али најчешће као „милиције“. Због грубог мешања сиријских власти у либанске унутрашње послове, СБ УН је септембра 2004. године изгласао Резолуцију 1559, којом се захтева повлачење сиријских снага безбедности из Либана. То не само да није произвело резултат, већ је годину дана после тога убијен либански премијер Рефик Харари, при чему је део међународне заједнице оптужио сиријске специјалне службе као директне орга-

⁷²³ Види опширније сајт: *CIA The World Factbook*, Syria, 2012, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>;

низаторе тог атентата.⁷²⁴ Тада је администрација САД демонстративно повукла свог амбасадора из Дамаска и увела одређени пакет санкција према Сирији.

Такође, почетком 2010. године, уследила је нова рунда мировних преговора између Сирије и Израела, уз посредовање Турске (познато је да мировни споразум између Сирије и Израела није склопљен још од 1948. године). Међутим, интересантно је да иако су Сирија и Израел формално-правно још увек у рату, њихова граница представља једну од најмирнијих у региону, са најмањим бројем пограничних инцидената.

Поред наведеног, Сирија активно помаже више радикалних исламистичких терористичких организација, од којих су најпознатије Хезболах и Хамас. Ради се о веома снажним организацијама, које предствљају реалну претњу за дугорочну политичку и безбедносну стабилност у региону Блиског истока, (и временом су се наметнуле као незаобилазан фактор у свим значајнијим преговарачким процесима). У прилог томе иде и чињеница да је Израел, као изузетно респектабилна сила, 2006. године водио неуспешну војну кампању против Хезболаха, који је деловао са подручја Либана, као и да 2009. године није успео да порази Хамас у подручју Газе. Такође, треба нагласити да је септембра 2007. године, израелско ратно ваздухопловство извршило удар на једно од сиријских индустријских постројења, за које се сумњало да је у функцији развоја сиријског нуклеарног програма.

Што се тиче активности политичких партија у Сирији, важно је нагласити да је доминатна владајућа странка ВААС (која се налази на власти преко 40 година). Ипак, постоји више опозиционих политичких партија које делују у Сирији. Недавно је конституисана нова опозициона коалиција коју сачињавају „Национални покрет за промене“, „Покрет за отаџбину“, „Блок за ослобођење и развој“, „Туркменистански национални блок“ и „Курдски покрет за нови живот“.⁷²⁵ Због оружаних сукоба на подручју Сирије, лидери наведеног опозиционог блока су своје политичке активности интензи-

⁷²⁴ Интересантно је да је јануара месеца 2011. године, пала либанска влада која је формирана 2009. године. Тада је 11 министара из редова Хезболаха поднело оставку када је премијер Сад Харири (син убијеног председника либанске владе Рефика Харирија) на заједничком састанку са Барак Обамом, председником САД, подржао иницијативу да УН трибунал преузме истрагу о умешаности сиријског државног руководства у поменути атентат;

⁷²⁵ Види опширније: *Пет сиријских опозиционих групација формирају нову коалицију*, Политика Online, Београд, 17.03.2012;

вирати са територије Турске, при чему је њихово централно место окупљања Истамбул (одакле се вршито политичка и пропагандна интернационализација сиријске кризе). Како би те активности добиле на посебном значају, основана је и организација „Пријатељи Сирије“, која врши интензивну пропагандну активност против актуелног сиријског режима. Све ово разобличава улогу Турске, која осим пружања војне подршке сиријским опозиционим снагама (кампови за обуку, убацивање диверзантско-терористичких група, илегално слање наоружања итд), директно делује на Сирију и са политичких позиција, непосредним мешањем у унутрашње политичке процесе у Сирији. Међутим, од средине 2013. године, Турска је почела све више да се дистанцира од сиријског конфликта, што је својеврсни „камен спотицања“ у односима САД и Турске. Турски премијер Ердоган је очигледно увидео да ће оружани конфликти у Сирији потрајати и да ће бити изразито исцрпљујући, а то са собом увек носи одређене ризике, тим пре што се ради о државама које се граниче.

Ради свеобухватне анализе, треба направити и краћи осврт на положај, значај и улогу коју Курди имају у оквиру сиријске кризе. Курди су народ чије је бројно стање тешко установити, при чему се анализом више различитих извора, долази до бројке између 25 и 30 милиона. Курди живе на подручју више земаља, због чега представљају незаобилазни чинилац у свим значајнијим друштвеним кретањима. Најзаступљенији су у Турској, док их у великом броју живи у Ирану и Ираку. У Сирији их има око 2 милиона, а у знатно мањем броју живе у Авганистану, Јерменији, Туркменистану и Азербејџану. У свим досадашњим оружаним сукобима на подручју Блиског истока, увек се једно од важнијих питања односило на то коме ће Курди пружити подршку од сукобљених страна. Често се манипулисало са њиховом подршком и свеукупним положајем, (представљају један од бројнијих народа без своје државе). У конкретном случају, Курди у Сирији нису узели активно учешће у милитантним акцијама против Асадовог режима, већ наступају са политичких позиција, настојећи да балансирају између владајућих и опозиционих снага. Изузев спорадичних случајева, евидентно је да на овај начин Курди покушавају да извуку што већи бенефит из постојеће кризе (уколико их вртлог политичко-безбедносних дешавања у међувремену не увуче, и профилише, као активне учеснике у сиријској кризи).

Сложени политичко-безбедносни догађаји у Сирији имају још једну особеност која их разликује од других држава које је захватио талас арапског пролећа. Та разлика се односи на чињеницу

да друштвене мреже нису одиграле значајнију улогу у сиријској кризи. Талас револуција који је недавно захватио северне делове Африке и Блиски исток показује да су друштвене мреже добиле на посебном значају, чиме су дубоко ушле у сферу глобалне политике и безбедности. Иако су границе друштвених мрежа детерминисане људским фактором, „арапско пролеће“ допринело је да се Фејсбук (Facebook) и Твитер (Twitter) уврсте у моћан механизам превратничког деловања, чиме су те виртуелне заједнице, (условно речено,) у једном сегменту заправо постале моћније него потенцијали најсавременијих армија.⁷²⁶

Поред претходно наведеног, треба нагласити и следеће. У сиријској луци Тартус стационарани су (повремено) и значајни руски војни капацитети. Пре свега, носач авиона „Адмирал Кузњецов“, као и још неколико разарача и подморница. У оквиру ове луке, која представља једину руску војну базу ван територије некадашњег СССР-а, налазе се и савремени ракетни системи земља-море, који могу да угрозе бродове америчке „Шесте флоте“ (која је присутна у водама Средоземног мора). Постоје и недовољно проверена и потврђена сазнања да сиријска армија располаже и руским савременим ПВО системима. У том смислу, индикативно је што САД по избијању оружаних сукова у Сирији нису увеле тзв. зону забрањеног лета, као што је то раније био случај у околностима када се водећа светска супер-сила мешала у неки унутрашњи конфликт.⁷²⁷

Све ово указује на одређено тактизирање САД у вези са Сиријом, посебно ако се узме у обзир да евентуална америчка ваздушна кампања још увек није ни на помолу. Истовремено, РФ и Сирија имају склопљен уговор вредан преко четири милијарде америчких

⁷²⁶ Интересантно је да друштвене мреже попут Фејсбука и Твитера нису везане за одређену веб локацију. Чак и ако је приступ овим друштвеним мрежама ограничен, корисници им могу приступити посредством других услуга, нпр. Твитеру преко програма „Twitterfall“. Такође, рутирање података на рачунар који се понаша као прокси сервер, а који користи IP адресе које нису на листи забрањених, а после тога прослеђивање информација ка алтернативним серверима, ствара амбијент да подаци теку сајбер простором, види опширније: James Jay Carafano, *All a Twitter: How Social Networking Shaped Iran's Election Protests*, The Heritage Foundation, Washington, 20.07.2009;

⁷²⁷ Овој констатацији иде у прилог и изјава Мартина Демпсија (Martin Dempsey), шефа здруженог генералштаба америчке војске, да Сирија има „пет пута бољу противваздушну одбрану од Либије“, те да би сваки исхитрен потез на плану НАТО ваздушне кампање, могао бити контрапродуктиван, види опширније: Миомир Турудић, *Rat оруžjem i rat rečima*, Vreme br. 1106, 15.03.2012;

долара у области наменске производње, који има за циљ додатну модернизацију сиријске армије.⁷²⁸ Такође, интересантна је и позиција руских званичника, који су у више наврата демантовали да изузев војних бродова у луци Тартус и неколико стручних лица која су задужена за техничку обуку на тенковима руске производње (које је недавно увезла Сирија за потребе својих оружаних снага), не постоји било какво друго значајније руско војно или обавештајно присуство.⁷²⁹

Међутим, не искључује се могућност да је ситуација на терену потпуно другачија. На пример, у јавно доступним руским средствима информисања је објављено да је генерал-пуковник Васил Јакушев (Василиј Јакушев) тренутно главни војни саветник сиријских оружаних снага.⁷³⁰

Поред наведеног, у склопу посматрања сиријско-руских односа у области војне сарадње, интересантан је догађај из августа 2010. године, када је у пограничним водама на сиријско-турској граници пронађено безживотно тело генерала Јурија Иванова, заменика директора ГРУ - руске војно-обавештајне службе. Иванов је према писању руских медија, пре погибије неколико дана боравио на годишњем одмору у Сирији, али је услед „несрећног случаја“ изгубио живот, купајући се у водама Средоземног мора. Да ли је сиријско руководство преузело на себе обавезу у смислу пружања „испомоћи“ руским партнерима и у евентуалним кадровским чисткама у оквиру руског безбедносног апарата, или је заиста по среди „случајност“, за међународну јавност је остала енигма (којом су се бавили готово сви светски медији).

Неизоставно је нагласити да су се донедавно водиле жестоке борбе у Хомсу, граду на истоку Сирије у близини границе са Либаном. Хомс је представљао најјаче упориште сиријских побуњеника и у оружаним сукобима у овом граду страдао је највећи број сиријских држављана. Руски медији и дописници из Сирије су процењивали да је у Хомсу било 14.000 побуњеника.⁷³¹ Наведени слом

⁷²⁸ Види опширније: Danka Vraneš Redžić, *Zbog čega Rusija podržava režim u Siriji*, Vijesti Online, Podgorica, 31.01.2012;

⁷²⁹ Званична изјава Анатолија Антонова, заменика руског министра одбране, види опширније: *Russia says it will keep selling weapons to Syria*, The Daily Star, Beirut, Lebanon, 13.03.2012;

⁷³⁰ *Спецслужбы Сирии*, Агентура, Москва, 2012, <http://www.agentura.ru/dossier/syria/>;

⁷³¹ *Правительственные войска взяли штурмом сирийский Хомс*, <http://www.kp.ru/>, 01.03.2012;

отпора сиријских побуњеника у Хомсу, могао би да трасира даљи развој кризе у Сирији у корист сиријских власти. Веома крваве битке су вођене и у Алепу, граду у близини турске границе. Међутим свакако не би требало искључити и могућност новог прегруписавања опозиционих снага, што оне сада и чине, али искључиво на тактичком нивоу.

Могући правци даљег развоја ситуације у Сирији

Свакако да је тешко предвидети даљи развој политичко-безбедносне ситуације у Сирији. Сирија има одбрамбених капацитета да се супротстави било којој агресији на регионалном плану, али јој реална опасност прети од евентуалне директне војне интервенције САД и њених савезника. Ово посебно добија на значају, ако се узме у обзир категоричан став америчке администрације да се актуелно сиријско руководство мора свргнути по сваку цену. Свако одступање од овог става и спољнополитичког правца, сматраће се као неуспех америчке политике у региону Блиског истока.

У Сирији је до сада пропало неколико мировних планова, укључујући и учешће мировних посматрача из Арапске лиге. Сиријске власти су сагласне са иницијативом за активније међународно учешће, предлажући мировне посматраче и из западних земаља. Међутим, свакако да је у питању веома ризикантан потез сиријских власти, с обзиром на могућност да се таква посматрачка мисија стави у функцију политичких и војних припрема за ваздушне ударе, што није непознаница у савременим међународним односима (свакако најпознатији пример је својевремена улога тзв. „Вокерове верификационе мисије“ која је деловала на подручју Косова и Метохије непосредно пред НАТО агресију на СР Југославију).

На даљи развој ситуације у великој мери ће утицати и даље спољнополитичке и војно-безбедносне мере које ће предузети Руска Федерација. Односно колико ће актуелно руско државно руководство бити решено да подржи сиријске власти. Није ретка појава да је Русија своје противљење америчким војним интервенцијама, најчешће испољавала декларативно, улагањем вета у СБ УН или другим утицајним међународним организацијама, као и пружањем ограничене војне помоћи, првенствено достављањем обавештајних података. Сликвит пример је агресија на Либију од стране Британије, Француске и Италије, када је у први мах дошло чак и до размимоилажења у оцени легитимности наведене војне интервенције од тадашњег руског државног руководства.

Такође, анализом савремених кретања у међународним односима, издиференцирао се један облик руског спољнополитичког правца који подразумева да када руско државно руководство настоји да подржи неког од политичких лидера у периодима криза и оружаних конфликта, шаље се у посету директор руске обавештајне службе СВР.⁷³²

Веома је важно да се не пренебрегне чињеница да су руске позиције у Сирији скопчане са вишедимензионалним узрочно-последичним везама. Ако РФ изгуби своје позиције у Сирији, сигурно ће се јавити озбиљни проблеми у функционисању руског фактора у региону Блиског истока. То би најблаже речено, био колапс руске спољне политике. Не само због губитка конкретних блискоисточних позиција, него и потврде одређених шпекулација да РФ упркос свом политичком и економском прогресу, ипак није релевантан чинилац у креирању светске политике и савремених међународних односа.

Осим тога, није нереална могућност да РФ у случају губитка својих позиција у Сирији, своје спољнополитичке, али и друге државне капацитете, усмери према Ирану. То би представљало веома ризикантан потез са неизвесним исходом. Наиме, РФ и Иран већ дужи временски период остварују билатералну сарадњу, између осталог и на пољу развоја нуклеарних потенцијала у енергетске сврхе. Да ли та сарадња у области нуклеарних технологија има и војни карактер - тешко је доказати, али не би требало искључити ни ту могућност. Али, између РФ и Ирана постоје бројна отворена питања, од којих се једно односи и на пружање подршке исламистичким екстремистима са подручја северног Кавказа од стране режима у Техерану. Познато је да су терористичке организације које делују на подручју Чеченије, Дагестана и Ингушетије, осим од стране појединих развијених држава Запада, добиле снажну логистичку подршку и из Ирана.

Што се тиче интереса НР Кине у Сирији, „упада у очи“ недавна званична изјава кинеског премијера Вен Ђибаоа, који је нагласио да НР Кина нема никакве интересе у Сирији, као и да

⁷³² Интересантно је да је током оружаних сукоба на простору некадашње СФРЈ, у посети српском руководству био Јевгениј Примаков, тадашњи директор СВР-а, које је у Београду службено боравио и у периоду НАТО агресије на СРЈ, али тог пута у својству руског премијера, што се тумачило као недвосмислена подршка руског државног руководства српском фактору на Балкану. Међутим, упркос овим аналогијама, да ли ће се криза у Сирији окончати по југословенском сценарију или ће добити другачији епилог, у овом тренутку тешко је предвидети;

не штити сиријску владу.⁷³³ Међутим, одмах се намеће и следећа када се анализира ова изјава . Ова званична изјава високог кинеског званичника је контрадикторна, с обзиром на вето који је НР Кина уложила у СБ УН (када је покушано изгласавање резолуције којом би се Башар ал Асад приморао да поднесе оставку). Тачније, реална спољнополитичка и економска кретања, наводе на неки супротан закључак по питању диференцирања кинеских интереса у Сирији. Наиме, НР Кина као изузетно моћна и утицајна држава у светској заједници, спроводи изузетно офанзивну економску политику према готово свим државама света, укључујући и блискоисточни регион па и саму Сирију. Познато је да је револуционарни талас „арапског пролећа“ у одређеној мери пореметио финансијске планове НР Кине у арапском свету, као и да се негативно одразио на кинеске инвестиције и пословне аранжмане, посебно у Либији. Такође, НР Кина је у значајној мери зависна земља у енергетском смислу, тако да политичка стабилност у арапским државама подразумева и континуитет у сигурном снабдевању енергентима. Без обзира на релативно скромне енергетске капацитете које има Сирија, односно на количину сирове нафте коју извози у НР Кину, имајући у виду све израженију потражњу нафте на светском енергетском тржишту, сваки канал за снабдевање за кинеску државу је добродошао. Из наведених разлога, реално је очекивати да ће НР Кина наставити да пружа подршку актуелном сиријском руководству, при чему јој њен тренутни положај и улога коју има у глобалним друштвеним кретањима, створити могућност да и даље води офанзивну спољну политику по питању кризе у Сирији.

Криза у Сирији због своје сложености и свеобухватности може потрајати више година. Не треба искључити ни могућност привременог примирења, при чему је реално очекивати да се то примирење искористи за регруписавање снага и разрађивање нових стратегија, како од стране сиријских власти, тако и од стране опозиционих структура.

Такође, интернационализација сиријске кризе је достигла тако висок степен, да су извештаји о оружаним сукобима у Сирији ударна вест у готово свим светским медијима. Даљи талас крвопролића засигурно ће увести Сирију у националну катастрофу, али ће бити и повод за нове медијске нападе на сиријско државно руководство. У том смислу, с времена на време појединим светским медијима провејава вест о употреби забрањеног хемијског наоружања од

⁷³³ Види опширније: *China's Wen says no favourites in Syria*, Reuters, 14.03.2012;

стране сиријских власти према побуњеницима, чиме се очигледно ствара амбијент за војну интервенцију НАТО снага.

Са аспекта сиријских власти, досадашњи конфликти издиференцирали су два кључна правца која су неопходна за очување њихових интереса и у крајњој линији за њихову победу. Први, подразумева да се по сваку цену мора заштитити живот председника Асада, при чему му у овом тренутку највећи ризик за личну безбедност прети од његовог најближег окружења, с обзиром да је изузетно добро чуван и користи сигурне локације. Други правац се односи на наставак континуиране подршке сиријским властима од стране Русије. Ови правци су компатибилни и не могу функционисати један без другог. Свакако да ту постоји још мноштво праваца и међусобно испреплетаних узрочно-последичних веза, али ова два су кључна.

Исто тако, евидентно је да се решење сложених политичко-безбедносних догађаја у Сирији у овом тренутку не види чак ни у обрисима, јер то што се десило у Сирији (и што се догађа) није завршен процес. Конфликт се неће решити сам по себи. Или кључно питање је колико ће времена дуго Асадов режим издржати притисак западних сила, које ће Сирију можда користити само као успутну станицу у походу према Ирану, чиме би оствариле дугоричну доминацију не само на Блиском истоку, већ и у Централној Азији, као непресушном изворишту огромних енергетских ресурса.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 4: ПРОТЕСТИ НА ТРГУ ТАКСИМ - ПРОЛАЗНИ СУКОБ ИЛИ ПРЕДВОРЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА У ТУРСКОЈ

После бурне и контроверзне политичке историје, Турска је успела да се поново наметне као изразито значајан фактор на светској политичкој и економској позорници. Готово да не постоји актуелно питање у оквиру светске заједнице, а да Турска на неки начин нема одређену посредну или непосредну улогу. Турска је одавно престала да се бави само регионалним питањима Блиског истока и Балканског полуострва, и све више настоји да се наметне као незаобилазан актер у глобалним међународним кретањима и процесима. Снажна економија Турске и њена повезаност са појединим утицајним државама, дефинитивно је главни покретач њене офанзивне спољне политике. Светска економска криза је у одређеној мери успорила њен прогресиван економски развој, при чему се анализом економских параметара Турска може уврстити међу двадесет економски најразвијенијих држава света. У том смислу, постоје различита тумачења референтних међународних економских институција о њеној тренутној позицији на светској ранг листи, али она се у свим анализама креће у наведеном оквиру.

Међутим, један број аутора сматра да је економски систем Турске пренапрегнут, те да нема перспективу дугорочне стабилности. Томе у прилог, апострофирају се одређени параметри који указују на изразито висок спољни дуг Турске (јавни и приватни), који је током претходне године, превазилазио 330 милијарди долара.⁷³⁴ У последњих седам година, обим промета у трговини са државама ЕУ је преполовљен и тај тренд се наставља. Припремне радње САД и ЕУ да уведу слободну трговину, дефинитивно су преусмериле турску економију према Судану, Етиопији, Сомалији, Египту, као и још неколико афричких земаља. Томе иде у прилог и чињеница да је званична Анкара већ почела да јача своје политичко присуство (као основ економског) у овим државама, при чему је сликовит пример њена посредничка улога у смиривању политичке кризе у Сомалији.⁷³⁵

⁷³⁴ *Turkey Economy*, The World Factbook – Central Intelligence Agency www.cia.gov;

⁷³⁵ Леонид Савин, *Турција:цветная революция?*, Геополитика Информационно-аналитический портал, Москва, 2013;

Турско друштво трпи бројне последице услед ових економских диспропорција. То је допринело стварању све веће разлике између (екстремно) богатих и доскорашњег средњег слоја, који због новонасталих тенденција и све већих економских усложњавања, полако клизи ка још скромнијем начину живота, па чак и сиромаштву. Када све већи број богатих рапидно подиже критеријуме животног стандарда и ствара амбијент мегаломанског потрошачког друштва, сасвим је разумљиво да се код већине становништва јавља осећање незадовољства. Иако је то осећање претежно засновано, не на објективним, већ на субјективним критеријумима, он ипак представља фактичко стање.

Иако се турска влада поноси што је недавно исплатила последњу рату дуга према Међународном монетарном фонду, један број турских аутора сматра да то не одсликава реално стање турске економије. По њиховим проценама, стање је веома сложено, јер је у последњих неколико година највећи доходак остварен на основу приватизационог процеса, а не кроз неке реалне изворе прихода, на пример, путем индустријске производње. Такође, незапосленост је преко 20%, што не пружа никакву перспективу, посебно код младих, који све више хрле у државе Западне Европе у потрази за боље плаћеним пословима.⁷³⁶

У таквом друштвеном амбијенту, готово увек се стварају услови за „неку акцију“. Карактер те акције, директно је условљен од других друштвених параметара, пре свега политичких, економских, социјалних, војно-безбедносних, културолошких, религијских и томе слично. Ако се узме у обзир бурна турска историја, комплексност савременог турског друштва, као и бројне противречности које га оптерећују, сасвим је разумљиво што Турска и дан-данас представља потенцијално извориште криза и конфликта, који се не могу увек са сигурношћу контролисати и каналисати.

То потврђују и најновији протести на истамбулском тргу Таксим, који су се за кратак временски период проширили по готово свим већим и значајнијим турским градовима. Познато је да демонстрације и сродни облици организованог испољавања политичког незадовољства никада не представљају стихијску активност, јер то никако не може произаћи из њихове саме природе.

У том смислу, демонстрације у унутарполитичком смислу, представљају јавно и масовно изражавање незадовољства и спремности за борбу од стране грађана у вези са неком политичком ме-

⁷³⁶ Види опширније: Sabri Öncü, *Season of Protests in Turkey*, Live Mint, New Delhi, 2013;

ром, поступком или догађајем. Најчешћи облик оваквих демонстрација су уличне демонстрације које могу бити праћене и актима насиља - демолирања јавних зграда и слично, или физичким отпором државним органима који покушавају да демонстрације спрече. Демонстрације су постале честа појава у савременим политичким системима где постоје већ побуђене, али неадекватно задовољене тежње маса за учешћем у политичком животу и одлучивању. Оне некада имају само ограничен карактер стриктно везан за један одређен догађај, а некад су само увод у шире насилне сукобе, па и политичке преврате.⁷³⁷

По правилу, нелегалне демонстрације најчешће организују опозиционе партије и покрети, и то из два кључна разлога. Први се односи када власт спроводи репресивну политику и не дозвољава опозицији да на легитиман начин (у шта спадају и демонстрације као један од облика легалне политичке борбе) јавно промовише свој политички програм и политичке циљеве. Други разлог, односи се на намеру опозиционих снага да на сваки начин одрже демонстрације, а све у циљу провоцирања реакције власти, како би се кроз изазивање нових конфликта додатно усложњила политичка криза у држави. У овом случају, организатори демонстрација свесно крше позитивне прописе, и настоје да незаконитим деловањем остваре политичке циљеве. Овакав начин нелегалне политичке борбе се готово увек користи у координацији са актерима из иностранства, јер се конфликт интернационализује, како би се промовисала наводна угроженост људских права и слобода. За сваку власт ово је изразито опасна ситуација, јер насилне демонстрације веома лако могу попримити облик политичког преврата. За тако нешто довољно је да група демонстраната насилно заузме неке од објеката законодавне или извршне власти, па да се постави питање даљег политичког легитимитета владајућих структура. Исто тако, на основу локације на којој се одржавају нелегалне демонстрације, могу се у одређеној мери и предвидети планови демонстраната. Није исто да ли се нелегалне демонстрације одржавају на фудбалском стадиону, на периферији града, централним градским трговима или у близини зграда владе, скупштине, министарстава силе, радио-телевизијских станица и томе слично.

Главна разлика између ова два разлога организовања нелегалних демонстрација, садржана је у чињеници да се у првом случају ради о стварном сузбијању демократских вредности савременог друштва, док се у другом случају ради о класичном субверзивном

⁷³⁷ *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd 1966, str. 164;

деловању. И један и други правац наносе велику штету по политички живот сваке земље, и само се разликују смерови испољавања негативних појава. У првом случају политичка мета је опозиција, док у другом, власт. Наравно да је могуће постојање и неког трећег, четвртог, па и више разлога, али они ће се увек мање или више кретати у границама ова два кључна оквира.

Са правно-политичког становишта, протести на истамбулском тргу Таксим представљају облик нелегалних демонстрација. Али, поставља се једно логичко питање. Када су, уопште, легалне демонстрације било где довеле до политичких промена? Због високог процента бирачке подршке Ердоганове владе, протести у Турској имају шансу за успех, само уколико се још интензивније и конкретније подрже из иностранства. У односу на укупан број становника Истамбула, број демонстраната је изразито мали, и по том основу не постоје предуслови да се формира критична маса. Међутим, њихова опасност по турску власт, садржана је у чињеници да уколико потрају дужи временски период, могу довести на дневни ред питање даљег легитимитета актуелне турске владе пред делом међународне заједнице. А то је можда у овом тренутку и примарни циљ прикривених актера истамбулских протеста.

Када је реч о тим прикривеним актерима, важно је нагласити да се ту увек ради о лицима, групама, организацијама, институцијама и државама, које имају активно учешће у припремању, организовању и извођењу демонстрација или неких других форми политичких протеста у одређеном друштву или држави. Своје активности спроводе конспиративно и далеко од очију јавности. Прикривени актери најчешће потичу из редова специјалних служби, чија професионална орјентација омогућава обавештајне продоре у државе које представљају мету агресије, субверзију и дестабилизацију прилика, изазивање конфликтних и кризних стања, а све у циљу реализовања одређених спољнополитичких циљева.

У том смислу, „обуздавање“ земаља које се брзо и снажно развијају, није никаква новост. Да ли је ово опомена Турској или нешто друго, даљи догађаји ће то и показати.

Савремена Турска, њен геополитички положај и актуелно политичко-безбедносно стање

Евидентно је да сложени политичко-безбедносни догађаји у Турској имају знатно комплекснију позадину, него што то на први поглед делује. Да би се на прави начин разумела та позадина, не-

опходно је вратити се неколико деценија уназад, али осветлити и актуелни геополитички положај Турске.

Као држава са преко 80 милиона становника, Турска је упркос вишедеценијским унутрашњим политичким тензијама, успела да се развије у снажну војну и економску силу, што је посебно дошло до изражаја у последњих двадесетак година. Упоредо са економском експанзијом, Турска је заузимала све офанзивнији спољнополитички курс, врло обазриво оживљавајући и прижељкујући повратак на некадашње позиције некадашњег Османског царства, због чега бројни аутори такав правац турске државне политике са правом квалификују као неоосманизам. Као чланица НАТО, Турска је према званичним подацима Северноатлантске алијансе, друга по снази, одмах иза САД, што јој даје додатну спољнополитичку тежину.

Иако је током и после Другог светског рата настојала да одржи неутралну позицију, Турска се балансирала између хладноратовских полова све до 1952. године, када је постала чланица НАТО. Током Хладног рата имала је веома важну улогу, и што је у војно-територијалном смислу за САД представљала Куба, то је за некадашњи СССР значила Турска.

Ако се погледа геополитички положај Турске, још на први поглед се може установити да је изразито интересантан и повољан у сваком смислу. Турска се протеже на два континента и окружена је са четири мора, Црним, Средоземним, Егејским и Мраморним. Граничи се са осам држава, Грчком, Бугарском, Грузијом, Јерменијом, Азербејџаном, Ираном, Ираком и Сиријом. Ако се узме у обзир да Турска суверено влада и на северном делу острва Кипар у оквиру Турске Републике Северни Кипар, потпуно је јасно о каквом геополитичком потенцијалу се ради. Иначе, међународно непризната Турска Република Северни Кипар представља озбиљну тачку вишедеценијског спорења не само Грчке и Турске, већ и Европске Уније са Турском. Проблем добија на својој сложености ако се узме у обзир да се у Турској Републици Северни Кипар налази преко 30.000 турских војника, као и системи за електронско извиђање који покривају читаво Средоземље и велики део Блиског истока.

Све наведено посебно иритира Израел, чији званичници све чешће указују да Турска води опасну спољну политику, као и да директно делује против израелских интереса. Овај сукоб интереса, није видљив само на војном плану, већ и на све већој (ре)исламизацији Турске. Иначе, Турска је после више војних удара постала изразито секуларна држава, па њено гравитирање ка исламизацији не забрињава само многе државе, већ и значајан део турског грађанског друштва.

Када је реч о војним ударима, потребно је нагласити да Турска по том питању има изразито богату традицију. У новој историји Турске, пучеви су извођени у више наврата и то 1960, 1971. и 1980. године.

Пуч из 1960. године, само је тренутно вратио снагу изворном кемализму, да би већ на првим слободним изборима опет победила једна опозициона странка, Демирелова Партија правде. Изузетно вешт политички тактичар, Сулејман Демирел, прво премијер, а касније и председник Турске, није отворено подржавао (ре)исламизацију, али је систематски указивао на позитивну улогу „умерених“ исламских покрета и братстава у спречавању ширења радикалних фундаменталистичких тенденција.⁷³⁸

Дејствујући као гарант и заштитник кемализма, армија, та држава у држави, поново је интервенисала 1971. године, али се достигнути степен (ре)исламизованости показао као тешко поништив. Управо у годинама које су уследиле, војне структуре сукцесивно су формирале и угасиле две исламистичке политичке партије са истим лидером, Неџметином Ербаканом на челу - Партију националног поретка (1970) и Партију националног спаса (1973). Ербакан постиже солидне резултате на изборима и учествује у коалиционим владама, што му омогућава да у одређеним доменима институције Кемалове лаичке републике постепено одозго потапа подизањем устава пред исламистичком климом, нерочито у области верског школства. Стање у друштву се компликује, а идеолошки спорови попримају екстремне и драматичне форме. Услед жестоких сукоба левице и деснице, Турска долази на ивицу грађанског рата. Генерали поново крећу у акцију и организују нови пуч 1980. године, ради одбране светих тековина кемализма, само што су се тог пута у извршењу тог задатка, ослонили на свету снагу ислама. Борећи се за спас кемализма, уплиће додатну снагу његовом главном противнику, што ће им, резултативно посматрано, са становишта декларисаних намера, учинак осенчити, најблаже речено, двосмисленошћу.⁷³⁹

После тога, било је више покушаја, а не прође неколико година па да се не догоде хапшења турских официра под оптужбом да су припремали преврат. Последње у низу, догодило се фебруара 2010. године када је по налогу државног јавног тужиоца ухапшено више од 200 високих официра турске армије, међу којима је било и неколико генерала и пуковника. Поред њих, ухапшени су и бивши

⁷³⁸ Дарко Танасковић, *Неоосманизам*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 21;

⁷³⁹ Исто, стр. 23;

заменик начелника Генералштаба, као и команданти Ратног ваздухопловства и морнарице, под сумњом да су током 2003. године планирали извођење пуча. Како су турска средства јавног информисања објавила, циљ завереника у њиховој пучистичкој акцији под псеудонимом „Маљ“, био је усмерен у правцу спречавања даље исламизација земље и јачања секуларизације Турске, а све ради дестабилизације политичких и безбедносних прилика у земљи. Издато је саопштење и да су пучисти планирали подметање експлозива у истамбулске џамије, ликвидацију носилаца високих политичких функција, као и да су провоцирали грчку војску да обори турски војни авион над Егејским морем, а што би унело додатне тензије у већ напетим билатералним односима Турске и Грчке. Осим тога, турски премијер Ердоган је у изјави за медије истакао да турска армија изабране народне представнике свргавала 1969, 1971. и 1980, као и да је 1997. године натерала на повлачење тадашњег премијера Неџметина Ербакана.

Поред наведеног, Турска је придружени члан ЕУ, односно некадашње Европске економске заједнице још од 1964. године. Званично се пријавила за пуноправно чланство 1987, а статус кандидата добила је тек 1999. године. Од наведеног периода, ништа се значајније није догодило у том правцу, изузев током 2005. и 2006. године, када је одржано више састанака турских званичника и високих представника ЕУ о хармонизацији односа ради евентуалног пуноправног чланства. Недавно је покренута иницијатива од стране ЕУ за отварање нове рунде дијалога о турском евентуалном пуноправном чланству, али званична Анкара и даље са доста резерве и скептицизма гледа на тај процес.

Генерално посматрано, међу већином чланица ЕУ постоји негативан став о евентуалном турском пуноправном чланству. С друге стране, очито је и да у Турској не постоји изразита амбиција у том правцу. Турска у односу са ЕУ као своје главне бенефите види слободну трговинску размену и кретање људи, односно несметану миграцију радне снаге. У том правцу између Турске и ЕУ потписано је више споразума, али је то за Турску још увек недовољно. Осим тога, Турска није спремна да у периоду глобалне економске кризе која је задесила и готово све чланице ЕУ, на одређен начин подели „судбину“ са тим државама, и пружи им економску помоћ.

Турска је имала запажену улогу у генерисању кризе у Сирији и Египту. Међутим, одбила је да као НАТО чланица учествује у агресији на Либију. Либија је пре свргавања Моамера Гадафија, била један од значајнијих спољнотрговинских партнера Турске, што потврђују бројне турско-либијске инвестиције, трговинска размена и развојни

пројекти. Нове либијске власти су те економске програме у значајној мери прекинуле, и све чешће јавно испољавају незадовољство према актуелним турским властима што се нису укључиле у војну интервенцију против Гадафија.⁷⁴⁰ Мада, питање је ко данас представља власт у Либији, будући да у тој земљи делује више стотина различитих милиција, терористичких организација и банди. Хтели то да признају или не, поједини утицајни западни политичари су уништили Либију и створили поље снажне политичке и безбедносне нестабилности у региону Северне Африке. Због турбулентних процеса који ће у Либији трајати још дуги низ година, у предстојећем периоду може доћи и до нових преливања конфликта. Из наведених разлога, цена контроле над либијском нафтом, на крају може бити превисока.

На безбедносном плану, интересантно је да је Турска као пуноправна чланица НАТО започела и преговарачки процес са Шангајском организацијом за сарадњу, у којој су пуноправне чланице Русија, Кина, Казахстан, Таџикистан, Узбекистан и Киргизија. Ово посебно добија на значају ако се узме у обзир да је Шангајска организација за сарадњу, условно речено, незванично предворје ОДКБ-а (Организације за колективну безбедност и сарадњу), као што је Партнерство за мир када је у питању НАТО.

У том смислу, један број аутора процењује да је то покушај турског уцењивања САД, срачунат да се остваре већи бенефити у спољнополитичким и економским односима са Сједињеним Државама и ЕУ, а постоји и становиште да ће Турска имати улогу „тројанског коња“ у поменутој безбедносној организацији.⁷⁴¹ И једно и друго становиште је веома ризично за Турску, а ни САД, ни чланице Шангајске организације за сарадњу нису толико лаковерне да не би могле да предвиде такве турске намере. Очито да је у питању нешто сасвим треће.

Амбиције Турске да у енергетској сфери оствари ефекат „чворишта“, које ће нафтоводима и гасоводима повезати Азију, Африку, Русију и Блиски исток, како време пролази, постају све нереалније. Због тога, турска влада је недавно донела одлуку да до 2023. године изгради још три нуклеарне електране. Од тога, планирано је да прву изграде руске компаније, а другу француско-јапански енергетски конзорцијум.⁷⁴²

⁷⁴⁰ Види опширније: Ziya Önis, *Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest, Insight Turkey*, Vol. 14, No. 3, Ankara, 2012;

⁷⁴¹ Види опширније: Леонид Савин, *Турција:цветная революция? Геополитика Информационно-аналитический портал*, Москва, 2013;

⁷⁴² Исто;

Унутрашња политичка сцена у Турској, иако је веома комплексна, стиче се утисак да за сада нема озбиљније политичке опције која би могла да легитимним и легалним путем угрози владајућу „Партију правде и развоја“. Ердоган, као премијер у сва три мандата, „брижљиво“ се бавио опозицијом. Томе у прилог иду и тврдње Филипа Гиралдија, бившег припадника ЦИА, који истиче да Администрација САД веома обазриво контактира са лидерима турске опозиције. Официри ЦИА у Турској се налазе под интензивним третманом турске контраобавештајне службе, што са америчког аспекта додатно усложњава ситуацију за оперативно комбиновање са лидерима турске опозиције. Због обазривости да не дође до нарушавања односа са Ердоганом, акценат америчке стране је на сарадњи у борби против радикалног исламистичког тероризма, где ЦИА и турски МИТ, према речима Гиралдија, добро сарађују.⁷⁴³

Курдско питање у Турској

Оно што Турској на светској политичкој позорници даје одређени спецификум, јесте курдско питање. Да би се на одговарајући начин разумела суштина курдског питања, потребно је вратити се више векова уназад, све до античког доба. Међутим, када је у питању Турска и њен однос према курдском питању, оно је посебно добило на значају средином 1970-их година. Тада су турске власти због немогућности да трајније реше курдско питање у своју корист, започеле репресију према Курдима и њихову асимилацију. То је произвело оснивање, за једне терористичке, а за друге ослободилачке организације „Радничка партија Курдистана“ (РПК), која је средином 1980-их започела са извођењем оружаних акција против турских власти, пре свега на југоистоку Турске. Од тада, па до данашњих дана, према наводима турских званичника, у сукобима је погинуло близу 40 000 људи.

Курди су народ без државе, који живе у, може се рећи, географској и историјској области, која се протеже преко територије Блиског и Средњег истока и покрива површину од око 350.000 квадратних километара. Бројно стање им је фактички немогуће установити, а процене се крећу да их има од 25 до 35 милиона. Настањени су пре свега у Турској, Ираку, Ирану и Сирији, и од наведених држава само у Ираку од пре неколико година уживају одређени степен аутономије. Међутим, упркос томе што су Курди

⁷⁴³ Види опширније: Philip Giraldi, *Turkish Spring*, The American Conservative, Washington, 2013;

настањени у више држава, сви проблематични аспекти курдског питања најчешће се везују за Турску. Курди су за све досадашње турске власти представљали баласт и камен спотицања, јер политичку формулу, не само за владање, већ и кохабитацију са Курдима, ниједна турска влада још увек није пронашла. Готово све турске власти су коришћењем политичких канала или механизма специјалних служби, покушавале да разједине Курде и поделе их на сукобљене фракције, како би их лакше контролисали и манипулисали са њима, али то никада није било довољно да се умањи политички и безбедносни значај курдског питања. Штавише, стиче се утисак да чим Турска претера у својим експанзионистичким амбицијама, „неко“ активира курдско питање, чиме турске власти држи у непрекидној тензији и приправности. Није наодмет напоменути и да су Курди веома обучени и способни ратници, а њихову инструктажу својевремено су вршиле земље некадашњег социјалистичког лагера. Иако је блоковска подела одавно нестала, још увек су остале везе између Курда и специјалних служби са постсовјетског простора. Да није тако, курдско питање би одавно већ било решено у турску корист.

Ако се актуелно курдско питање посматра у оквиру истраживачке теме овога рада, а то је сложена политичко-безбедносна ситуација у Турској, најновији захтеви демонстраната дају једну нову, може се рећи и контроверзну димензију демонстрацијама на тргу Таксим. Наиме, демонстранти су затражили да турске власти више не спроводе репресивне акције против Курда, што је потпуни заокрет у вишедеценијском турском приступу према курдском питању. Такав захтев и јединствен политички став демонстраната представља новост, после више неуспелих мировних преговора између турских власти и РПК. У том смислу, биће веома интересантно како ће се Курди поставити према том захтеву демонстраната, односно да ли ће се масовније придружити протестима, имајући у виду да тренутно у Турској представљају значајну етничку заједницу са учешћем око 20% у укупном броју становника.

Поред наведеног, марта ове године, Абдулах Оцалан, лидер РПК, прогласио је привремено примирје између Курда и турских власти. То је резултат мировних преговора турских власти са Оцаланом, који заступа РПК. Са турске стране, вођа преговарачке делегације је Хакан Фидан, директор турске обавештајне службе. Мировни преговори садрже и питање амнестије за све курдске борце, укључујући и Оцалана. Међутим, иако је Оцалан још увек званични лидер РПК, питање је у којој мери он данас контролише партију. Она је постала транснационални покрет са великом мрежом и бројним операцијама у региону Блиског истока. РПК више

није Оцаланово „дете“. Чак и да његов предлог о мировном споразуму подржи већина функционера, чланова, активиста и симпатизера РПК, поједине тврдокорне фракције наведене партије, можда то неће прихватити. На крају крајева, многи команданти у саставу РПК не виде своју будућност изван оружане борбе. Иначе, Оцалан је после хапшења у Кенији 1999. године, спроведен у турски затвор Имрали, који се налази на једном од острва у јужном Мраморном мору. Првобитна смртна казна му је 2002. године преиначена у доживотну казну затвора.⁷⁴⁴

Осим тога, ако се посматра у ширем контексту ирачки Курди имају благонаклон став према САД, за разлику од турских, које су турске власти својевремено принудно раселиле и протерале уз, не само политичку, већ и војну подршку Сједињених Држава. Све то додатно усложњава политичку и безбедносну ситуацију у Турској, јер ствара додатно оптерећење у односима Турске и САД, и само питање времена када ће америчка администрација затражити од Турске да се озбиљније посвети решавању све интензивнијег антиамериканизма међу Курдима који живе у Турској. А то свакако може створити велике проблеме турским властима по више различитих основа.

Актуелни протести у Турској

Када је 28. маја 2013. године започет протест на тргу Таксим, није нимало једноставно било предвидети да ће он прерасти у масовне демонстрације, које ће за краatak временски период у појединим сегментима попримити и насилан карактер. У сукобу демонстраната са полицијом, поред неколико погинулих, до сада је повређено близу 10.000 људи. Полиција приликом растеривања демонстраната, користи гумене метке, хемијска средства и водене топове. Осим тога, ради рушења инфраструктуре демонстраната (монтажно-демонтажни контејнери, шатори, транспаренти, импровизоване бине, озвучење итд), повремено користи и грађевинску механизацију.

Да ли су ове демонстрације борба против уништења парка и да ли оне имају чисто еколошки карактер? Наравно да не, одлука градских власти Истанбула да се посече градски парк и протести који су затим уследили послужили су само као повод или иницијална каписла која је подстакла демонстранте да политизују протесте.

⁷⁴⁴ Види опширније: Dragan Štavljanin, *Zašto Erdogan želi mir sa Kurdima*, Radio Slobodna Evropa, 28.03.2013;

Искра која је букнула у Истамбулу захватила је читаву Турску, што је до сада већ однело више људских живота. Сеча парка била је само повод да се пробуди секуларна Турска и да грађани искажу свој протест према власти турског премијера Реџепа Ердогана.⁷⁴⁵

Код једног броја аутора, постоји и становиште да је Ердоган припремао одређене промене турског устава, које су изазвале унутрашње тензије и бојазан да се стварају услови за апсолутизацију његове политичке власти. Те уставне промене, уколико би се усвојиле и изгласале, омогућиле би турском председнику знатно већа овлашћења од садашњих.⁷⁴⁶

Имајући у виду да се процењује, да ће се по истеку премијерског мандата Ердоган кандидовати за председника Републике, ова становишта добијају на значају. Уколико победи, биће први шеф државе који је изабран на непосредним изборима. То ће на одређен начин заокружити његову политичку каријеру и, теоријски посматрано, омогућити му да обликује турску политичку сцену до 2023. године, када се обележава сто година од оснивања Републике Турске.⁷⁴⁷

Међутим, протести се не могу искључиво везати за унутрашње проблеме. Чак и ако су демонстрације у Инстамбулу покренули активисти за заштиту животне средине, масовна мобилизација снага из редова парламентарне опозиције, националиста и грађанских група је успела само захваљујући томе што у Турској постоје многи проблеми који иритирају најшире слојеве становништва.⁷⁴⁸

Дакле, протести, одавно је свима јасно, немају везе са дрвећем у Гези парку. Кувало се одавно, и грађанска Турска је годинама немоћно посматрала како Кемалова Турска полако нестаје. Прво су ухапшени генерали, под оптужбом да су спремали пуч, а онда новинари, писци, и сви су послати у Силиври, затвор у близини Истамбула. Ердоган је покушао и да спроведе своје предизборно обећање, и да укине забрану покривања главе за жене запослене у јавним службама. Његов парламент је изгласао то, и поред бројних прете-

⁷⁴⁵ Владимир Јевтић, *Анархизам, тероризам или буђење секуларне Турске?*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;

⁷⁴⁶ Види опширније: Pelin Turgut, *Erdogan's Crisis: How Protests Undermined Turkish Leader's Legacy*, Time Magazine, 20.06.2013;

⁷⁴⁷ Види опширније: Dragan Štavljanin, *Zašto Erdogan želi mir sa Kurdima*, Radio Slobodna Evropa, 28.03.2013;

⁷⁴⁸ Леонид Савин, *Турција: цветная революция?*, Геополитика Информационно-аналитический портал, Москва, 2013;

ста у држави, али је турски Уставни суд укинуо тај закон. Чак и у случају интернета Ердоганова Турска показала екстремни конзервативизам. Сајт Youtube је блокиран 2007. године, уз бројне друге сајтове. Занимљиво је да је једини који је у Турској јавно подигао глас против такве забране, био популарни актуелни председник Абдулах Гул, који је на свом Твитер налогу изразио неслагање са блокирањем јутјуба и неколико Google сервиса, и објавио да је наложио сарадницима да пронађу легални начин да се приступ дозволи. Иако је 2010. укинута забрана јутуба, неколико десетина хиљада сајтова је још увек блокирано у државној цензури.⁷⁴⁹

С друге стране, демонстранти добијају помоћ са разних страна. Градоначелник Анталије је у граду забранио допуну полицијских цистерни воденим топовима. У Истамбулу су протестовали и адвокати једног суда. Неки глумци су такође на улицама, укључујући и главног глумца серије „Сулејман“. Запослени у Turkish Airlines, којима је претходно забрањена козметика у јарким бојама, на Таксиму су извели перформанс о понашању у случају демонстрација. Неки хотели отварају врата и прихватају рањенике са улица, а чак и имами неких џамија прихватају демонстранте, претварајући џамије у склоништа од полиције, а на Таксиму се могу видети и жене покривене главе.⁷⁵⁰

У том смислу, евидентно је да су протести из почетног „еколошког“, убрзо добили свој политички карактер, током којих је захтевана и оставка турског премијера. Ердоган се од стране демонстраната оптужује да од Турске, као секуларне државе, прави исламистичку државу, што према њиховом мишљењу, ствара предиспозиције да земља склизне у радикализам и диктатуру.

С друге стране, Ердоган званично изјављује да су протести у Турској индиковани споља, те да се политичко-безбедносни догађаји у Бразилу и Турској, на одређен начин контролишу из истог центра. У прилог томе, додао је и да у Турској, у контексту новонастале кризе, интензивно делује страни фактор. Такође, у више наврата је нагласио да је због демонстрација угрожена и турска економија, а да протести негативно утичу и на свеопшти положај и углед Турске.

У том смеру пише и турска штампа, која наводи да су турске специјалне службе установиле да таласе протеста и демонстрација

⁷⁴⁹ Зоран Грбић, *Кордон на Таксиму - пролеће или сумрак „Кемализма“*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;

⁷⁵⁰ Исто;

на територији Турске изазивају страни провокатори и екстремисти, као и да је на улицама инфилтрирано од 750 до 1.000 агената страних обавештајних служби.⁷⁵¹

Било како било, очито је да постоје актери иза завесе. То није закључак изведен на основу ових званичних изјава, већ на основу одређених чињеница. Те чињенице су најкраће посматрано садржане у следећем:

- Турска се после изразито доминантне (субверзивне) улоге у сиријској кризи, постепено дистанцира од тог сукоба;
- Турска се није укључила у агресију на Либију и то је недавно Барак Обама, председник САД, изнео као јавну политичку критику на рачун Ердогана и његове владе;
- Турска је однедавно постала посматрач у Шангајској организацији за сарадњу. То је прва НАТО земља која је приступила овој безбедносној организацији. Приликом потписивања меморандума о приступању у својству посматрача, турски представници нису ни споменули сиријску кризу;
- Турска после вишегодишњих покушаја да постане пуноправна чланица ЕУ, још увек чека приступ, са крајње неизвесним (и проблематичним) роком и условима;
- Турска је недавно потписала споразум са Палестином о заједничкој изградњи постројења за експлоатацију природног гаса из Средоземног мора;
- Европски званичници, а пре свих немачка канцеларка Ангела Меркел, осудила је акцију турске полиције против демонстраната на тргу Таксим, оцењујући да је у питању прекомерна употреба силе. Турски премијер је то оштро одбацио, упозоравајући Меркелову да се не меша у турска унутрашња питања;
- Немачкој критици Ердогана, придружио се и Џон Кери, државни секретар САД, што указује да је у америчко-турским односима дошло до одређеног размимоилажења;
- Широм Европе одржавају се различити протести подршке демонстрантима. У досадашњем периоду, сви организатори тих протеста недвосмислено су били у функцији „глобалиста“. Последњи у низу који је привукао пажњу светске јавности, је протест чланице феминистичке групе „Femen“ на истамбулском аеродрому;

⁷⁵¹ <http://www.nspm.rs/hronika/turska-stampa-strani-agenti-provociraju-nerede-u-turskoj.html>, преузето из: Владимир Јевтић, *Анархизам, тероризам или буђење секуларне Турске?*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;

- Турска је недавно измирила последњу рату Међународном монетарном фонду и окончала педесетдогодишње дуговање према овој финансијској институцији. Штавише, Турска постаје земља кредитор ММФ-а.

Све наведено представља одређене индикаторе, који указују да је Турска хтела то или не, отворила много питања у веома кратком временском периоду. Снажним државама развијеног Запада никако не иде у прилог, чак ни трачак сумње у турску лојалност западној цивилизацији и систему вредности. Због тога, не треба искључити могућност да актуелни протести имају много дубљу позадину и представљају својеврсан лакмус папир тренутних односа између Турске и Запада.

Могући правци даљег развоја турске кризе

Као и у свакој анализи, најтеже и најнезахвалније је предвидети могуће правце даљег развоја турске кризе. Евидентно је да Ердоган више не може рачунати на подршку Запада у оној мери, колико је то било пре избијања кризе. Запад очито тражи његовог политичког наследника, а можда га је већ и пронашао. Такав расплет може проузроковати све веће окретање Ердоганове владе према Русији, што не представља никакву историјску новост. У прилог томе, треба се сетити политичке и војне сарадње коју су током 1920-их година имали Мустафа Кемал Ататурк и Владимир Иљич Лењин.

Такође, данас постоји изразито добра и профитабилна сарадња између Турске и Русије. Русија је главни и највећи спољнотрговински партнер Турске. Основа руског извоза у Турску су природни гас (75% удела) и метали (20% удела), док се из Турске у Русију углавном извозе машине и опрема (30% удела), текстил (20% удела) и храна (15% удела). Поред тога, у Русији послује преко 150 турских грађевинских фирми, при чему Турску у летњој сезони посећује преко три милиона руских држављана.⁷⁵² Све ово говори и о тренду глобалних промена, које после униполарног устројства изазваног распадом Источног блока, међународни односи постају другачији, и незадрживо клизе ка мултиполаризму.

Од првобитног кемализма, који се током наредних деценија идеолошки догматизовао и удаљио од стварности, носилац оваквог прагматизма постао је неоосманизам. Чим су се створили услови, дошло је до отварања паралелних спољнополитичких канала, што је допринело да

⁷⁵² Владимир Дергачев, *Многопартнерская Геополитика Турции*, Портал „Институт Геополитики“, Москва, 2010;

се искључива прозападна усмереност претходне политике, готово савим затворила. Државно-национални интерес тактички се поново почео сагледавати у проширеном геополитичком хоризонту, ван строгих идеолошких модела, али у функцији једне цивилизацијске стратегије с крајњим микроидеолошким, цивилизацијским стратегијским циљем.⁷⁵³

Поред наведеног, Кемал Килиџдаролу, лидер најјаче турске опозиционе политичке странке „Републиканска народна партија“ (СНР), почетком јула месеца 2013. године, изнео је веома интересантне коментаре о повезаности сложених политичко-безбедносних догађаја у Турској и Египту. Наиме, Килиџдаролу је напоменуо је Турска у великој мери стајала иза војног удара у Египту, којим је недавно свргнут египатски председник Мохамед Морси.⁷⁵⁴ По мишљењу, Килиџдаролу то је био маневар Ердогана, како би кризне политичко-безбедносне догађаје у Египту ставио у први план, и створио услове да се пажња међународне јавности преусмери са протеста у Турској.

У том смислу, интересантно је да је администрација САД упркос бројним јавним политичким осудама Ердогана поводом његовог односа према протестима, после избијања пуча у Каиру, одмах наставила интензивну комуникацију по другом политичком колосеку, више не помињући протесте у Турској у ниједном контексту. Штавише, Турска ужива позицију једног од главних међународних актера у (не)смиривању актуелне египатске кризе, која прети да прерасте у грађански рат. Са аспекта политике, тај прагматизам администрације САД је апсолутно разумљив. Истовремено, Бан Ки Мун, генерални секретар УН, после пуча у Египту остварио је више телефонских контаката са Ердоганом од којег је захтевао да се Турска активније укључи у смиривање актуелне египатске кризе. Додатну конфузију уноси и недавна Ердоганова изјава, којом је званично осудио свргавање Мохамеда Морсија. Све ово указује да Килиџдаролу није изнео своје ставове тек тако о умешаности актуелне турске владе у сложена политичко-безбедносна дешавања у Египту, јер они имају заиста одређено утемељење у догађајима који су уследили.

Познато је да међународне кризе представљају једно изразито комплексно поље друштвене цивилизације, које готово увек у почетку функционишу по принципу „контролисаног конфликта“. Међутим,

⁷⁵³ Дарко Танасковић, *Неоосманизам*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 49;

⁷⁵⁴ Види опширније: *Turkish opposition draws parallel between Tahrir coup and Gezi crackdown*, *Hürriyet Daily News*, Ankara, интернет издање од 05.07.2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-opposition-draws-parallel-between-tahrir-coup-and-gezi-crackdown>;

у савременим међународним кретањима, није ретка појава да одређене кризе и конфликти измакну контроли кругова који их изазивају и управљају њима, чиме се, у прво време ствара амбијент стихије, а потом и хаоса. У том стању хаоса, не само да се не могу предвидети правци даљег развоја кризе, већ се често не могу контролисати ни конфликти слабијег интензитета. Када дух једанпут изађе из боце, немогуће га је вратити. И такви догађаји готово увек избацију сасвим нове актере, при чему политички поплавни талас на крају потапа све, чак и оне који су се надали да ће уз помоћ криза и конфликта остварити своје политичке циљеве и амбиције.

Према проценама појединих аутора, актуелна турска криза се може окончати на два начина. Први је да Ердоган поднесе оставку, што је мало вероватно, а други подразумева да Турска уђе у период још веће политичке и безбедносне нестабилности, чиме се ствара амбијент да армија одигра пресудну улогу. То би засигурно отежало позицију Ердогану, који није „омиљен“ у официрском кору.⁷⁵⁵

Како год да се оконча актуелна политичко-безбедносна криза у Турској, једно је сигурно. Пример ових турбулентних политичких дешавања у Турској, недвосмислено потврђује да је у запаљивом блискоисточном региону дефинитивно отворена пандорина кутија, те да су све водеће светске силе на посредан или непосредан начин, у мањој или већој мери, укључене у те сукобе. То значајно мења досадашњу архитектуру безбедносних односа у светској заједници, јер су блискоисточни конфликти у прошлости представљали централно питање Израела и водећих Арапских држава (уз повремено директно или индиректно мешање њихових војних и политичких савезника). Данас се блискоисточним питањима на најдиректнији и најнепосреднији начин баве и водеће државе Далеког истока и Јужне Америке, што указује и на све веће улоге у међународној хазардној партији покера. Како сада ствари стоје, турске власти још увек имају перспективу, алтернативу и могућност да превазиђу новонасталу кризу.

⁷⁵⁵ Види опширније: Philip Giraldi, *Turkish Spring*, The American Conservative, Washington, 2013.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Учесталост феномена политичких преврата у XX и на почетку XXI века, различити носиоци револуција, политичких и државних удара, пучева и оружаних побуна, њихова суштина и дometri, били су снажан мотивациони фактор да се изврши покушај истраживачко-критичке валоризације политичких преврата, пре свега кроз један савремени приступ.

Током израде ове монографије, проблем превратничких активности је у одређеној мери представљао и индикатор прогресивног развоја друштва, које је у својој суштини носилац сконцентрисаног израза бриге за своје грађане, историјску традицију и културне вредности, а што изражава суштину националног бића једног народа.

Уобичајено је да се у приступу проблему разраде методолошки критеријуми објашњења проблема, изврши концептуализација појмова, и тако дође до ширег категоријалног комплекса политиколошког објашњења проблема саме теме, због чега се настојало да се у што већој мери на релевантан и одговарајући начин јасно дефинише и одреди место, улога и значај, који пре свега политички преврати имају у савременим друштвеним односима. Један део проблема у монографији, односио се на прецизно и недвосмислено одређење свих појмова, који се у свакодневной политичкој пракси често поистовећују и не разграничавају, због чега је посебна пажња управо усмерена према њиховом одговарајућем појашњењу, с обзиром да су политички преврати представљали суштину политиколошке анализе. Истовремено, амбиције током израде монографије, између осталог, биле су сублимиране и у циљу теоријске дескрипције настанка, историјског развоја, као и самог бића политичких преврата у процесу освајања и задржавања власти. Настојало се да се систематизују досадашња сазнања о превратничкој делатности, чиме се покушало да у што већој мери обезбеди њихова квалитативна научна анализа, али и детаљна класификација метода, које актери политичких преврата примењују у реализацији својих противуставних амбиција. Та анализа не би добила на својој свеобухватности, да нису верификована научна сазнања о превратничкој делатности уопште, као и начинима њихове институционализације.

Осим тога, изношењем ставова кроз непосредно истраживање настојало се да се на основу доступне научне, стручне и друге рас-

положиве грађе, као и на примеру реалности кретања политичких процеса у унутрашњим и спољнополитичким токовима, систематизују досадашња сазнања по том основу. У том смислу, покушано је да се теоријски, у што већој мери расветли права позадина наведених офанзивних активности, које организују, активно помажу, генеришу и спроводе поједине утицајне државе.

Наравно, политички преврати, како је то историја савременог друштва показала, могу у вредносном смислу бити и позитивни и негативни, са различитим политичким и социјалним донетима и последицама.

Дајући предност демократским средствима у превратничком процесу, стварају се услови да се демократија обезбеди и идентификацијом најширих слојева грађана са институцијама, акцијама и добробитним деловањем конкретног савременог друштва. Истовремено, демократски извори ауторитета у друштву су нужни, при чему је октроисани ауторитет озбиљна аномалија савременог демократског друштва. Деструкција демократских извора ауторитета је велика опасност, једном речју предворје хаоса. У том предворју, стичу се услови за „неку акцију“, а каква ће та акција бити зависи од односа снага које угрожавају уставни поредак. Минимализација и омаловажавање уставом утврђених функција, ако је реч о демократском уставу, такође је облик пузајућег преврата, при чему то није непознаница у политичкој историји. Из наведених разлога, механизми заштите уставног поретка морају имати развијено осећајње у процесу сазнања тог „пузајућег хаоса“ који ствара добар социјални амбијент за могуће угрожавање уставног поретка и демократске организације друштва.

Током израде монографије, инсистирало се на избегавању било каквих произвољних и паушалних одређења, која би евентуално била прилагођена садашњим и будућим дневно политичким интересима.

Суштинско разумевање политичких преврата је у великој мери комплексно, јер су преврати као живи организми, они се често не завршавају фазом извршења, већ као процеси могу трајати и више десетина година (ово посебно долази до изражаја код револуција). Тако на пример, тешко је замислити било коју револуцију, а да у себи не садржи елементе политичког или државног удара, пуча, оружане побуне и слично. Међутим, револуција на скали политичких преврата засигурно заузима лидерско место, јер представља сублимаг свих видова и форми политичких преврата, односно садржи готово све што се данас налази у савременим друштвеним односима, када је реч о оваквим врстама политичких феномена.

Није упутно ни говорити о политичким превратима, а да се не направи историјски осврт на њихову улогу коју су имали у развоју савремених међународних односа. За многе истраживаче, политички преврати данас представљају анахрону категорију, јер сматрају да услед развоја демократских односа, више неће бити довољно простора за овакав облик нелегалног политичког деловања. Међутим, важно је нагласити да време политичких преврата није прошло, те да још увек постоје неуралгичне тачке, чак и на простору Европе. У многим европским државама процес расподеле политичке власти још увек није окончан на дужи временски период. Ту се пре свега мисли на Балтичке државе, Украјину, затим Турску, Грчку, Италију, Шпанију, Белгију и друге државе, у којима услед нарастајућих социо-економских проблема, на видело све више испливавају политичке и безбедносне противречности.

Људи не воле политичке преврате, јер они увек са собом доносе безвлашће, реваншизам, бројне ризике и неизвесности. Међутим, људи некада политичке преврате могу доживљавати и као једини пут ка слободи, ка енергији која проистиче из прогресивног превратничког процеса и која човеку доноси благостање, хуманитет, једном речју срећан живот. У ствари, то је онај мотив људске акције, који се базира на стварању реалних услова да човек влада сопственим животом, не угрожавајући слободу другог човека.

Сходно наведеном, ова монографија представља само основ за даљу научно-истраживачку надградњу у изучавању политичких преврата. С тим у вези, постоји нада да ће ова монографија издржати научну критику, као и да ће се успешно уврстити у домаћи научноистраживачки фонд из ове области.

ЛИТЕРАТУРА (по азбучном реду)

1. Аврамов Смиља и Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008;
2. Аврамовић Зоран, *(Дез)Интеграција нације у демократију*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008;
3. Agee Philip, *CIA dnevnik agenta*, Globus, Zagreb, 1975;
4. Алавања Сања, *Енергетска безбедност Европске уније у контексту асиметричног односа са Руском Федерацијом - мастер рад*, Факултет политичких наука, Београд, 2013;
5. Andrew Christopher and Mitrokhin Vasil, *The KGB in Europe and the West*, Penguin Books, 2000;
6. Andrew Christopher and Mitrokhin Vasil, *The Mitrokhin Archive II - The KGB and the World*, Penguin Books, London, 2005;
7. Антонић Слободан, *Савремени политички екстремизам*, Hereticus, Београд, 2007;
8. Arent Hana, *O revoluciji – odbrana javne slobode*, Filip Višnjić, Beograd, 1991;
9. Arent Hana, *Istina i laž u politici*, Filip Višnjić, Beograd, 1994;
10. Baev Pavel, *Azija pacifik i gas - privlačnost novih tržišta*, Cevovodi, politika i moć - zbornik radova, Centar za evropsku reformu, Beograd, 2009;
11. Бајагић Младен, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010;
12. Bell Daniel, *The End of Ideology*, Harvard University Press, 2nd edition, Boston, 2000;
13. Balfour Rosa, *The Arab Spring, the changing Mediterranean and the EU: tools as a substitute for strategy?* European Policy Centre, Brussels, 2011;
14. Bergner T Jeffrey, *Novi svetski poredak*, Beletra, Beograd, 1994;
15. Beri Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007;
16. Bešlin Milivoj, *Istorija i kontrola prošlosti*, Novi Magazin, br. 123, Beograd, 2013;
17. Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, Cid, Podgorica, 2001;
18. Biechman Arnold and Bernstam Mikhail, *Andropov New Challenge to the West*, Stein and Day, New York, 1983;
19. Bjelajac Mile, *Pokušaj rešavanja jugoslovenske krize vojni udarom*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7329.pfd>;

20. Bloch Ernest, *Oproštaj od utopije?*, Marksizam i savremenost, 1986
21. Бошкових Мило, *Криминолошки лексикон*, ИП Матица српска, Нови Сад, 1999;
22. Брајовић Алекса, *U ogledalu tiranije*, Ekspres i Naučna knjiga, Beograd, 1990;
23. Breisinger Clemens, Ecker Oliver and Al-Riffai Perrihan, *From Revolution to Transformation and Food Security*, IFPRI, Policy Brief 18, Washington, 2011;
24. Bromley Mark and Griffiths Hugh, *End-user certificates: Improving standards to prevent*, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), No. 2010/3, Stockholm March 2010;
25. Brooks Adams, *Theory of Social Revolution*, New York, 1913;
26. Boris Varga, <http://www.borisvarga.com/>;
27. Васиљевић Александар, *Штум - акција војне безбедности*, ИГАМ, Београд, 2012;
28. Vesli Klark, *Moderno ratovanje*, Samizdat B92, Beograd, 2003;
29. Vilić Dušan i Ateljević Milan, *Specijalni rat*, Poslovna politika, Beograd, 1986;
30. Viotti Paul & Kauppi Mark, *International Relations and World Politics*, Pearson, London, 2007;
31. Višnar Fran, *Špijunaža i kontrašpijunaža*, Alfa, Zagreb, 1991;
32. Влаховић Бранко, *Москва: Амерички десант на Совјетски Савез*, Вечерње Новости-интернет издање, 15.12.2012;
33. Влаховић Бранко, *Сваки други жали за црвеном империјом*, Новости, Београд, 20.01.2013;
34. Williams Kieran, *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics 1968-1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997;
35. *Vojna enciklopedija-šesti deo*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975;
36. Wolf Naomi, *Give Me Liberty: A Handbook for American Revolutionaries*, Simon and Schuster Trade Paperbacks, New York, 2008;
37. Vraneš Redžić Danka, *Zbog čega Rusija podržava režim u Siriji*, Vijesti Online, Podgorica, 31.01.2012;
38. Вуковић Небојша, *Логика империје*, Конрас и Нација Прес, Београд, 2007;
39. Vukčević Ratomir i Petković Milan, *Rat špijuna za kontrolu sveta*, Екопрес, Београд, 2002;
40. Вучетић Драгољуб, *Постављао минска поља за СССР*, Новости, Београд, 13.01.2013;

41. Vučinić Mihajlo, *Ograničeni ratovi*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987;
42. Вучинић Зоран, *Војни савези*, НИУ Војска, Београд, 1996;
43. Gadafi El Muamer, *Zelena knjiga*, Magnus, Beograd, 2006;
44. Gaddis Lewis John, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Post War American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 1982;
45. Галоа М. Пјер, *Крв петрола*, Наш дом, Београд, 1996;
46. Гапич Эрикович Александр и Лушников Александрович Дмитрий, *Технологии цветных революций*, РИОР, Москва, 2010;
47. Гарегинович Баграт Сейранян, *Когда закончатся арабские революции*, Аргументы и факты, Москва, 2011;
48. Гедис Луис Цон, *Хладни рат – ми данас знамо*, Клио, Београд, 2003;
49. Giraldi Philip, *Turkish Spring*, The American Conservative, Washington, 2013;
50. Глазунов Олег, *Государственный переворот*, Олма пресс, Москва, 2006;
51. Глишић Владан, *Мали водич за српски опстанак*, Catena mundi, Београд, 2012;
52. Godley Anthony, *The Power of Social Media*, Site Pro News, Winnipieg, 23.05.2011;
53. Goldstone A. Jack, *Understanding the Revolutions of 2011*, Foreign Affairs, 2011;
54. Goodarzi M. Jubin, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2006;
55. Горбачов Михаил, *Зашто сам срушио комунизам*, Профил, Београд, 1994;
56. Grachev Andrei, *Final Days: The Inside Story of the Collapse of the Soviet Union*, Westviev Press, 1995;
57. Грбић Зоран, *Кордон на Таксиму - пролеће или сумрак „Кемализма“*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;
58. Grigor Suny Ronald, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, 1993;
59. Grove Eric, *NATO's Defence of the North*, Brassey's, London, 1989;
60. Gyorkai Jenő and Horvath Miklos, *Soviet Military Intervention in Hungary*, Central European University, Budapest, 2000;
61. Dadush Uri and Dunne Michele, *American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?* The Washington Quarterly, 2011;

62. Dallin Alexander and Lapidus W Gail, *The Soviet System: From Crisis to Collapse*, Westview Press, 1995;
63. Davies Siani Peter, *The Romanian Revolution of the December 1989*, Cornell University Press, New York, 2005;
64. Deletant Dennis, *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania 1965-1989*, M.E. Sharpe, New York, 1995;
65. Делић Милан, *Обавештајна делатност*, МУП Р Србије, Београд, 1996;
66. Дергачев Владимир, *Многопартнерская Геополитика Турци*, Портал „Институт Геополитики“, Москва, 2010;
67. Deutsch W. Karl, *Social Mobilization and Political Development*, New York, 1970;
68. Dimitrijević Vojin, *Temelji moderne demokratije*, Predgovor, Beograd, 1989;
69. Dimitrijević Vojin i Paunović Milan, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997;
70. Donati Jessica, *Iran helps Syria ship oil to China*, Reuters, 30.03.2012;
71. Drašković Dragomir, *Osnovi metodologije istraživanja bezbednosnih pojava*, VŠUP, Beograd, 1982;
72. Дугин Александар, *Основи геополитике – први део*, Екопрес, Зрењанин, 2004;
73. Vasić Miloš, *Mitrohinov arhiv – Papine divizije*, Vreme br. 465, Beograd, 27.11.1999;
74. Vestad Od Arne, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2008;
75. *Vojna enciklopedija - IX deo*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975;
76. Vuds Alen, *Izdana revolucija – marsističko remek-delo*, <http://srveni.tripod.com/litera/izdrev.htm>;
77. Вукадиновић Ђорђе, *Обрачун у европском лонцу*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2012;
78. Vukadinović Radovan, *Nuklearne strategije supersila*, August Cesarec, Zagreb, 1985;
79. Вуковић Небојша, *Логика империје*, Конрас и Нација Прес, Београд, 2007;
80. Ђорђевић Јован, *Мала политичка енциклопедија*, Институт политичких наука Правног факултета у Београду, Београд 1966;
81. Ђорђевић Јован, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1977;
82. Ђорђевић Младен, *Узбекистан-поновни обрт Ислама Каримова*, Нова српска политичка мисао-интернет издање рубрике Савремени свет, Београд, 2012;

83. Đorđević Obren, *Osnovi državne bezbednosti – opšti deo*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985;
84. Đorđević Obren, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986;
85. Đorđević Obren, *Osnovi državne bezbednosti*, VŠUP, Beograd, 1987;
86. Đorđević Toma, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993;
87. Đurđević Dragan, *Pranje novca i zloupotreba informacionih tehnologija*, Zloupotrebe informacionih tehnologija ZITEN 2004 – zbornik radova, Tara, 2004;
88. Ђурђевић Драган, *Супростављање прању новца у функцији борбе против тероризма – докторска дисертација*, Факултет безбедности, Београд, 2006;
89. Ђурин Томислав, *Безбедносне и обавештајне службе – запажања о савременим тенденцијама и ризицима*, зборник радова Ризик, моћ, заштита, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2010;
90. Ђурин Томислав, *Смисао обавештајне активности - уводни део у: Роман Ронин, Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009;
91. Ђурковић Миша, *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd, 2001;
92. Ђурковић Миша, *Крај и почетак*, Stylos, Београд, 2006;
93. Ђурковић Миша, *Русија и откривање меке моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1-3, Београд, 2008;
94. Ђурковић Миша, *Слика, звук и моћ – огледи из поп-политике*, МСТ Гајић, Београд, 2009;
95. Ђуровић Богдан, *Од хладног мира до новог рата*, недељник Печат бр. 70 од 03.07.2009;
96. Ђурковић Миша, *Арапско пролеће или исламско буђење*, Политика, 23.02.2012;
97. Ebon Martin, *The Andropov File: The Life and Ideas of Yuri V. Andropov, General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union*, McGraw Hill Companies, New York, 1983;
98. Evans Graham and Newnham Jeffrey, *International Relations*, Penguin Books, London, 1998;
99. Ejodus Filip, *Међународна безбедност*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012;
100. Ellul Jacques, *Propagandes*, Colin, Paris, 1962;

101. English D Robert, *Russia and the idea of the West: Gorbachev, Intellectuals and the End of the Cold War*, Columbia University Press, 2000;
102. Етински Родољуб и Ђајић Сања, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Нови Сад, 2012;
103. Жељски Реља, *Русија и Српски национални покрет у револуцији 1848-1849*, Српски народни покрет - зборник радова, Бешка, 2008, стр. 43-86;
104. Živković Andreja, *Koje su lekcije egipatske revolucije za online aktivizam*, Marks21 Info, Beograd, 28.03.2011;
105. Zirojević Mina, *Terorizam kao nekonvencionalna pretnja bezbednosti*, Međunarodni problemi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 2-3, Beograd, 2008;
106. Zoratto Bruno, *Il Fronte Invisibile*, Sugarco, Milano, 1985;
107. Иванов Иван, *Анафема: хроника государственного переворота*, Палея, Москва, 1995;
108. Ивахин Евгеньевич Анатолий и Прыгунов Яковлевич Павел, *Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб*, КНТ, Москва, 2008;
109. Isaković Zlatko, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1998;
110. *Istorija revolucija XX veka – tom III*, Komunist, Beograd, 1970;
111. Janjević Milutin, *Spoljna politika Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007;
112. Јевтић Владимир, *Анархизам, тероризам или буђење секуларне Турске?*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;
113. Yergin Daniel, *Ensuring Energy Security*, Foreign Affairs Vol. 85 No. 2, Washington, 2006;
114. Jiri Valenta and Alexander Dubcek, *Soviet Intervention in Czechoslovakia 1968*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991;
115. Јовић Борисав, *Последњи дани СФРЈ*, Призма, Крагујевац, 1996;
116. Juraev Shairbek, *Back on Track? Kyrgyz Authoritarianism After the Tulip Revolution*, Ponars, Washington, 2010;
117. Jurčić Ljubo, *Energetika i geopolitika*, nedeljnik Nacional br. 687, Zagreb, 13.01.2009;
118. Kant Immanuel, *Sämtliche Werk*, Leipzig, 1868, Band VI;
119. Кадијевић Велько, *Против удар – моје виђење распада Југославије*, Филип Вишњић, Београд, 2010;
120. Kaplan Robert, *America's Pacific Logic*, Stratfor, 14.04.2012;

121. Кара-Мурза Сергеј, *Манипулација свешћу*, Никола Пашић, Београд, 2008;
122. Karan Ljuban, *Bio sam oficir KOS-a*, APM print, Beograd, 2006;
123. Karatnycky Adrian, *Ukraines Orange Revolution*, Foreign Affairs, New York, March/April 2005;
124. Kegli Čarls i Vitkof Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistične Evrope, Fakultet političkih nauka u Beogradu, Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2006;
125. Kinzer Stiven, *Svi šahovi ljudi*, Samizdar B92, Beograd, 2005;
126. Kinzer Stiven, *Svrgavanje – pučevi, revolucije i invazije*, Knjiga komerc, Beograd, 2006;
127. Клемптон Ричард, *Балкан после II светског рата*, Клио, Београд, 2003;
128. Кієпикова Елена and Solovjev Vladimir, *A Secret Passage into the Kremlin*, Macmillan, London, 1983;
129. Kisindžer Henri, *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd, 1999;
130. Koehler John, *Stasi The Untold Story of the German Secret Police*, Westview press, Colorado, 1999;
131. Kovačević Živorad, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Beograd, 2004;
132. Kostić Nenad, *Iran šalje vojsku u Siriju*, Press Online, Beograd, 11.02.2012;
133. Kotkin Stephen, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970-2000*, Oxford University Press, 2001;
134. Kranjc Marjan, *Balkanski vojaški poligon*, Pro Andy, Maribor, 2008;
135. Kreća Milenko i Paunović Milan, *Praktikum za međunarodno javno pravo*, Dosije, Beograd, 2002;
136. Kučuk Ejub, *Militarizam*, Izdavačko preduzeće Rad i Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977;
137. Лакер Волтер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд, 1999;
138. Лалић Борислав, *Пучистима нема више ко да пише*, Новости, Београд, 05.07.2009;
139. Levkov Milivoje, *Izraelska tajna služba*, Filip Višnjić, Beograd, 2002;
140. Lewis Coser, *The Functions of the Social Conflicts*, The Free Press, New York – Collier – Macmillan Ltd, London, 1996;
141. Лењин Иљич Владимир, *Дела*, IV издање, том X;
142. Lenjin Iljič Vladimir, *Država i revolucija*, BIGZ, Beograd, 1979;
143. Lukić Dragutin, *Savremena špijunaža*, Privredna štampa, Beograd, 1982;

144. Lukić Radomir, *Političke stranke*, Београд, 1966;
145. Лукић Радомир, *Политичка теорија државе*, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, Београд, 1995;
146. Luttwak Edward, *Coup d' etat – a practical handbook*, New York, 1969;
147. Лушков Јуриј, *Обнављање историје*, Завет, Београд, 2003;
148. Љубимов Михаил, *Шпијуни које волим и мрзим*, Народна књига, Београд, 2000;
149. Малапарте Курцио, *Техника државног удара*, Апостроф, Београд, 1992;
150. Мамула Бранко, *Одбрана малих земаља*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988;
151. Мамула Бранко, *Случај Југославија*, Фелтон-други део, Време, бр. 489, Београд, 20.05.2000;
152. Мамула Бранко, *Југославија је разбијена*, Политика, Београд, 25.12.2011;
153. Мамула Бранко, *Милошевић је сломио ЈНА*, Политика, Београд, 26.12.2011;
154. Марјановић Јован, *Теорија политике*, Универзитет у Београду, Београд, 1996;
155. Марјановић Јован, *Политичке странке и модерна држава*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999;
156. Marković Ante, *Posle 12 godina ćutanja. Moja istina o smrti Jugoslavije*, Feljton u 12 nastavaka, Danas, Београд, 13-28.11.2003;
157. Marković Božidar, *Načela demokratije*, Београд, 1937;
158. Марковић Михаило, *Јуриш на небо*, Просвета, Београд, 2009;
159. Marks Karl i Engels Fridrih, *Komunistički manifest*, Centar za liberterske studije, Београд, 2009;
160. Matlock F Jack, *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, Random House, 1995;
161. Matović Jovan i Petrović-Poljak Željko, *Oružje energija i treći svetski rat*, NIU Vojska i IP Tetra GM, Београд, 1998;
162. May P. Ernest, *American Cold War strategy*, St. Martins Press, New York, 1993;
163. Медведев Рој, *Андронов*, Молодая гвардия, Москва, 2006;
164. Mesić Stjepan, *Ja sam dogovorio sastanak u Karađorđevu*, Radio slobodna Европа, 27.02.2008;
165. Мијалковић В. Саша, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011;

166. Мијалковски Милан, *Обавештајне и безбедносне службе*, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009;
167. Мијалковски Ј. Милан и Конатар Б. Веселин, *Необавештајна роварења обавештајаца у лавиринтима специјалних операција*, Прометеј, Нови Сад, 2010;
168. Милашиновић Radomir, *CIA моћ и политика*, Југоштампа, Београд, 1979;
169. Милашиновић Радомир и Милашиновић Срђан, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007;
170. Милашиновић Срђан, Кешетовић Желимир, Јевтовић Зоран, *Медијско друштво, рат и тероризам*, Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета - зборник радова, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009;
171. Милашиновић Срђан, Јевтовић Зоран, Деспотовић Љубиша, *Политика, медији, безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012;
172. Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003;
173. Милошевић Ђорђе, *Русија на раскришћу*, Прометеј, Нови Сад, 2003;
174. Милошевић Милан, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001;
175. Милошевић Никола, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд, 1985;
176. Мировић Дејан, *Шта је ЕУ донела Естонији*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;
177. Мировић Дејан, *Шта је ЕУ донела Литванији*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;
178. Mitić Miodrag, *Diplomatija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999;
179. Mitrany David, *The Functional Theory of Politics*, London, 1975;
180. Mitrova Tatjana, *Dinamičan razvoj ruskog gasnog sektora*, Sevovodi, politika i моћ - zbornik radova, Centar za evropsku reformu, Beograd, 2009;
181. Mićović Vojislav i Oruč Mate, *Jugoslavija i inostrana propaganda*, Tanjug, Beograd, 1971;
182. Мићовић Војислав, *Специјални рат и нови светски поредак*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1994;
183. Мићуновић Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1984;

184. Morgenthau Hans, *To intervene or not to intervene*, Foreign Affairs, Vol. 45 No 3/1967;
185. Navratil Jaromir, *The Prague Spring 1968*, Central European University Press, Budapest, 1998;
186. Нарочнићка Алексејевна Наталија, *Оранжеве септи од Белграда до Бишкека*, Алетејя, Санкт Петербург, 2008;
187. Николић Горан, *Утицај економске кризе на ребалансирање економске моћи*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012;
188. Ниче Фридрих, *Воља за моћ*, Дерета, Београд, 2003;
189. Nye Joseph, *Soft Power*, Public Affairs, New York, 2004;
190. Næss Arne, *Democracy, Ideology and Objectivity*, University Press, Oslo, 1956;
191. Оболенски Димитриј и Оти Роберт, *Историја Русије*, Клио, Београд, 2003;
192. Öncü Sabri, *Season of Protests in Turkey*, Live Mint, New Delhi, 2013;
193. Önis Ziya, *Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest*, Insight Turkey, Vol. 14, No. 3, Ankara, 2012;
194. *Opšta enciklopedija Larousse – III том*, Vuk Каражић, Београд, 1973;
195. Оцокољић Станислав, *Стратегије суперсила на прагу XXI века*, ВИНЦ, Београд, 1991;
196. Панжушкин Валериј и Зигар Миһаил, *Gazprom novo rusko oružje*, Vindicta, Kragujevac, 2009;
197. Парезановић Марко, *Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе*, Војно дело, Београд, 2011;
198. Parezanović Marko, *Trgovina oružjem*, Organizovani kriminalitet izazov XXI veka – zbornik radova, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad, 2012;
199. Parezanović Marko, *The Arab Spring as a new form of political overturn*, The review of international affairs, No. 1147, july-september 2012;
200. Parezanović Marko, *Politički prevrat i terorizam*, Terorizam kao globalna pretnja – zbornik radova, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad i Centar za bezbednosne studije Beograd, 2012;
201. Парезановић Марко, *Улога обавештајних служби у политичком преврату*, Култура безбедности у 21. веку – зборник радова, Култура полиса – посебно издање, Нови Сад, 2012;

202. Parezanović Marko, *Značaj i uloga društvenih mreža u političkom prevratu*, Telekomunikacije, Ratel, 2012;
203. Парезановић Марко, *Обојене револуције у вртлогу прекомпоновања међународних политичких односа*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013;
204. Parsons Talcott, *International Encyclopedia of the Social Science*, The Macmillan and the Free Press, New York, 1968;
205. *Партује у систему диктатуре монопола*, Москва, 1964, цитат из магазина „Совјетскогe гoсударство и право“, бр. 8, 1963;
206. Раћера Мihalj Јон, *Crveni horizonti*, Akvarijus, Beograd, 1990;
207. Pašić Najdan, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976;
208. Pašić Najdan, *Klase i politika*, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1979;
209. Pašić Najdan, *Interesi i politički proces*, Komunist, Beograd, 1983;
210. *Пет сиријских опозиционих групација формирају нову коалицију*, Политика Online, Београд, 17.03.2012;
211. Петковић Милан, *Тајни ратници*, Тетра ГМ, Београд, 1996;
212. Петровић Драган, *Русија на почетку XXI века*, Прометеј Нови Сад и Институт за политичке студије Београд, 2007;
213. Петровић Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Нови Сад, 2008;
214. Peres Šimon, *Novo postajanje*, VMG, Beograd, 1999;
215. *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975;
216. Поповић Ненад, *Отворено о економији Косова и Метохије*, АБС фонд, Београд, 2008;
217. Поповић Ненад, *Економски записи 2008*, АБС фонд, Београд, 2009;
218. Поповић Ненад и Јашко Ондреј, *Спољнотрговински односи и перспективе привредне сарадње Руске Федерације и Републике Србије*, Српски економски центар, Београд, 2010;
219. Поповић Ненад, *Јужни ток доноси Србији енергетску безбедност*, Youtube, 12.02.2013;
220. *Prava čoveka – zbornik dokumenata*, Prometej, Beograd, 1991;
221. *Правителственне войска взяли штурмом сиријски Хомс*, <http://www.kp.ru/>, 01.03.2012;
222. Pribičević Branko, *Socijalizam svetski proces*, Monos, Beograd, 1979;
223. Primakov Jevgenij, *Godine u visokoj politici*, IGA “М», Beograd, 2002;
224. Primakov Jevgenij, *Svet bez Rusije? Čemu vodi politička kratkovidost*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010;

225. Phillips Atlee David, *Inside the CIA*, Time-Life Books, Virginia, 2000;
226. Rabrenović Dragić, *Društvene mreže kao novi poligon političke javnosti na primjeru arapskih revolucija*, Medijski dijalozi, Podgorica, 2011;
227. Radojković Miroljub, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993;
228. Радојчић Мирјана, Крај хладног рата, велика сила и геополитика природних ресурса, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 2, Београд, 2012;
229. Распад ЈНА документарни филм, Продукцијска група Мрежа, јун 2001;
230. Ratković Radoslav, *Ideologija i politika*, Institut za političke studije, Beograd, 1974;
231. Ratković Radoslav, *Osnovi nauke o politici*, Institut za političke studije, Beograd, 1977;
232. Robinson I. William, *Promoting polyarchy*, Cambridge University Press, 1996;
233. Ронин Роман, *Обавештајни рад*, Службени гласник и Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009;
234. *Russia says it will keep selling weapons to Syria*, The Daily Star, Beirut, Lebanon, 13.03.2012;
235. Савин Леонид, *Турција: цветная револуција?*, Геополитика Информационно-аналитически портал, Москва, 2013;
236. Savić Aleksandar, *Čovek koji nikoga nije ostavio ravnodušnim*, Dnevni akter, Beograd, 23.04.2012;
237. Савић Андреја, *Увод у државну безбедност*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000;
238. Савић Андреја, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007;
239. Sekulić Zoran, *Pad i ćutanja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989;
240. Стишовић Милинко, *Примена силе у међународним односима*, Школа националне одбране, Београд, 1996;
241. Simeunović Dragan, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije – doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987;
242. Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989;
243. Simeunović Dragan, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991;
244. Simeunović Dragan, *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd, 1992;

245. Simeunović Dragan, *Osnovi političkih nauka - praktikum*, IP Ferko, Beograd, 1994;
246. Симеуновић Драган, *Теорија политике - ридер I део*, Удружење Наука и друштво, Београд, 2002;
247. Симеуновић Драган, *Кнез Павле у врховима европске политике*, Зборник радова, ИП Златна Књига, Београд, 2003;
248. Симеуновић Драган, *Нововековне политичке идеје у Срба – књига прва*, Институт за политичке студије Београд и Правни факултет Бања Лука, Београд, 2003;
249. Симеуновић Драган, *Предавање на тему Политичка власт, моћ, сила, насиље – појмовно преплитање и разликовање*, ФПН, Београд, новембар 2005;
250. Симеуновић Драган, *Предавање на тему протеста*, Специјалистичке студије тероризам и организовани криминал, Факултет политичких наука, Београд, 2006;
251. Симеуновић Драган, *Предавање на тему силе, моћи, насиља и власти*, ФПН, Београд, 21.05.2007;
252. Симеуновић Драган, *Предавање на тему политичког удара, државног удара и пуча*, ФПН, Београд, 28.05.2007;
253. Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009;
254. Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009;
255. Simeunović Dragan, *Terorizam*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009;
256. Simić R. Dragan, *Svetska politika*, Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa, Beograd, 2009;
257. Simić R. Dragan, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012;
258. *Sirija izmedju ugnjetavanja i slobode*, International Institute for Middle East and Balkan Studies, Ljubljana, 11.04.2011;
259. Skilling Gordon, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, University Press, Princeton, 1976;
260. Солдатов Андрей и Бороган Ирина, *Мониторинг Сети: как это делают спецслужбы*, www.agentura.ru, 24.10.2011;
261. Sorel Georges, *Revolucija i nasilje*, Globus, Zagreb, 1980;
262. *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982;
263. Spanjer Aldo, *Russian Gas Price Reform and the EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply*, Energy Policy, 35 (5), 2007;

264. Special Report: *Hamas in Transition*, Stratfor Global Intelligence, February 2012;
265. *Спецслужбы олигархов*, Телеканал Совершенно секретно, http://www.youtube.com/watch?v=2Do_8Ocli8Q;
266. *Спецслужбы Сирии*, Агентура, Москва, 2012, <http://www.agentura.ru/dossier/syria/>;
267. *СССР в борьбе за безопасность и сотрудничество в Европе – сборник документов*, Министерство иностранных дел, СССР, Москва, 1988;
268. Stables Gordon, *Supporting the Arab Spring: Democracy Assistance in the Middle East and North Africa*, University of Southern California, 2012;
269. Стајић Љубомир и Стевановић Обрад, *Грађански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995;
270. Стајић Љубомир, *Основе система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011;
271. Стајић Љубомир, *Контрола полиције и служби безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2012;
272. Стариков Николай, *Кризис как то делается*, Лидер, Санкт-Петербург, 2010;
273. *Стенограм са конференције за штампу Михаила Горбачова*, дневни лист Борба, Београд, викенд издање 24-25.08.1991;
274. Степић Миломир и Будимир Желько, *Природни ресурси и становништво - кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне европе*, Национални интерес, Институт за политичке студије, број 1, Београд, 2011;
275. Stephen Dorril, *MI 6 Fifty years of special operations*, Fourth Estate, London, 2001;
276. Stiglic E. Džozef, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004;
277. Suvorov Viktor, *Inside Soviet Military Intelligence*, MacMillan, London, 1982;
278. Suvorov Viktor, *Inside the Aquarium*, MacMillan, London, 1985;
279. Суворов Виктор, *Аквариум*, АСТ Издательство, Москва, 2005;
280. Sunayama Sonoko, *Syria and Saudi Arabia: Collaboration and Conflicts in the Oil Era*, I.B. Tauris, London, 2007;
281. Sharp Gene, *The Politics of Nonviolent Action*, Porter Sargent, Boston, 1973;
282. Sharp Gene, *The Anti-Coup*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2003;
283. Sharp Gene, *From Dictatorship to Democracy*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2003;

284. Sharp Gene, *Waging Nonviolent Struggle: 20th Century Practice and 21st Century Potential*, Extending Horizons Books, Boston, 2005;
285. Shirky Clay, *The Political Power of Social Media*, Foreign Affairs, New York, January/February 2011;
286. Тадић Љубомир, *Традиција, легитимност и револуција*, Службени гласник, Београд, 2007;
287. Тадић Љубомир, *Поредак, ауторитет и слобода*, Службени гласник, Београд, 2007;
288. Тадић Љубомир, *Наука о политици*, Службени гласник и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007;
289. Танасковић Дарко, *Неоосманизам*, Службени гласник и Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010;
290. Todorović Boško i Vilić Dušan, *Vanredne prilike*, Privredapublik, Beograd, 1989;
291. Todorović Vladimir, *Ljudske slobode i prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2003;
292. Tomić Stojan, *Profesionalizam u politici*, Radnička štampa, Beograd, 1975;
293. Trifoni Aleksandar, *Obaveštajne službe i prishuški vanje*, Radunić, Beograd, 2001;
294. *Тровање Србије - докази о постојању хемијских трагова*, Зелене новине, www.zelenenovine.com;
295. Tupurkovski Vasil, *Raspad je bio neminovan, ali ne i rat*, Radio slobodna Evropa, 27.02.2008;
296. Turgut Pelin, *Erdogan's Crisis: How Protests Undermined Turkish Leader's Legacy*, Time Magazine, 20.06.2013;
297. *Turkey Economy*, The World Factbook – Central Intelligence Agency, www.cia.gov;
298. *Turkish opposition draws parallel between Tahrir coup and Gezi crackdown*, Hürriyet Daily News, Ankara, интернет издање од 05.07.2013;
299. Turudić Miomir, *Rat oružjem i rat rečima*, Vreme br. 1106, 15.03.2012;
300. Thucydides, *History of Peloponesian War*, Penguin, New York, 1972;
301. Ulam Adam, *Nedovršena revolucija*, Prosveta, Beograd, 1990;
302. ФСБ предлагает запретить в России Skype и Gmail, www.rbcdaily.ru, 08.04.2011;
303. Hall Edward William, *Treaties of International Law*, Oxford, 1924;
304. Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998;
305. Hejvud Endru, *Politika*, Clio, Beograd 2004;

306. Freedman Lawrence, *La strategie mondiale*, Bordas, Paris, 1985;
307. Helvey Robert, *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking About the Fundamentals*, The Albert Einstein Institution, Boston, 2004;
308. Hough F Jerry, *Democratization and Revolution in the USSR 1985-1991*, Bookings Institution, 1997;
309. Carafano Jay James, *All a Twitter: How Social Networking Shaped Iran's Election Protests*, The Heritage Foundation, Washington, 20.07.2009;
310. Carrere D'Encausse Helene and Franklin Philip, *The End of the Soviet Empire*, Basic Books, 1992;
311. *CIA Released Documents*, www.fags.org/cia/docs/;
312. *CIA The World Factbook*, www.cia.gov;
313. Crutchley Michael and Lynn Dennis, *The Rapid Deployment Force*, NATO's Sixteen Nations, Vol. 30 No. 4, Bruxelles, 1985;
314. Chaliand Gerard, *La persuasion de masse*, R Laffont, 1992;
315. Chang Raymond and Fleming Andrew, *Arap League and Arab Spring*, Yale Model United Nations, New York, 2011;
316. Charles Reich, *The Greening of America*, p. 297
317. *China's Wen says no favourites in Syria*, Reuters, 14.03.2012;
318. Čavoški Kosta, *Mogućnosti slobode u demokratiji*, Izdavačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981;
319. Čičak Zoran, *Kadrovska baza*, Vreme, br. 562, Beograd, 11.11.2001;
320. Петковић Владан, *Савремена бирократија*, Економика, Београд, 1985;
321. Džefri Kit, *MI 6 Istorija Tajne obaveštajne službe 1909-1949*, Albion books, Beograd, 2013;
322. Šarp Džin, *Od diktature do demokratije*, Građanske inicijative, Beograd, 1999;
323. Švajcer Gerhard, *Iran razmeđa između Istoka i Zapada*, Metaphysica, Beograd, 2006;
324. Štavljanin Dragan, *Zašto Erdogan želi mir sa Kurdima*, Radio Slobodna Evropa, 28.03.2013;

Најзначајнији интернет сајтови

1. www.agentura.ru;
2. www.aif.ru;
3. www.aljazeera.com;
4. www.bbc.com;
5. www.bnd.bund.de;
6. www.gazprom.com;
7. www.german-foreign-policy.com;
8. www.guam-organization.org;
9. www.g20.org;
10. www.defense.gouv.fr;
11. www.diplomacy.bg.ac.rs;
12. www.egyptdailynews.com;
13. www.europa.eu;
14. www.independent.co.uk;
15. www.internetworldstats.com;
16. www.israelnationalnews.com;
17. www.lasportal.org;
18. www.les-yeux-du-monde.fr;
19. www.mi5.gov.uk;
20. www.mossad.gov;
21. www.nato.int;
22. www.nspm.rs;
23. www.odkb.gov.ru;
24. www.sectsco.org;
25. www.socialnetworkingwatch.com;
26. www.redstar.ru;
27. www.ria.ru;
28. www.riss.ru;
29. www.roe.ru;
30. www.sana.sy;
31. www.svr.gov.ru;
32. www.sis.gov.uk;
33. www.srpskaanalitika.com;
34. www.stratfor.com;
35. www.tap.tn;
36. www.turkishpress.com;
37. www.un.org;
38. www.fakti.org;

39. www.fas.org;
40. www.foreignaffairs.com;
41. www.foreignpolicy.com;
42. www.france24.com;
43. www.fsb.ru;
44. www.heritage.org;
45. www.hurriyetdailynews;
46. www.canvasopedia.org;
47. www.cia.gov;
48. www.cnn.com;
49. www.chinadaily.com.cn;
50. www.chinanews.com;

**РЕГИСТАР НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОЈМОВА,
ИМЕНА И НАЗИВА**

А

Абхазија 79,81, 95, 187, 451.
Авганистан 64, 65, 85, 86, 147, 149, 173, 178, 204, 235.
Агент 244, 263, 267, 281, 295, 301, 303, 459.
Агентурна мрежа 295, 296, 299.
Азербејџан 76, 500, 513.
Акајев Аскар 83, 84.
Акционо језгро 134, 145, 154, 249-252, 255, 258, 259, 263, 265, 266, 329, 340, 345, 346, 365, 367, 370.
Албанија 72, 141, 163, 239.
Аљенде Салвадор 172, 246.
Андропов Јуриј 148, 155, 156, 245, 449.
Арапско пролеће 32, 69, 173, 194, 203, 204, 338, 340, 342, 343, 455, 479, 481, 483, 485-491, 493, 496, 500, 501, 505, 521.
Армија 61, 62, 70, 71, 148, 150, 156, 159, 173, 188, 241, 243, 244, 306-311, 314-317, 332, 338, 370, 371, 413, 447, 455-461, 463, 469-471, 494, 496, 501, 502, 514, 525.
Асад ал Башар 490, 495, 505.
Атентат 90, 91, 118, 119, 122, 123, 132, 241, 291, 298-300, 305, 354, 377, 378, 409, 499.
Аутономија 98, 148, 154, 187, 224, 226, 235, 371, 393, 460, 474, 490, 517.
Ауторитет 60, 61, 98-100, 104, 105, 107-110, 113, 116, 209, 258, 261, 286, 333, 362, 375, 377, 394, 423, 426, 444, 458, 528.

Б

Безбедносна заштита 370, 376, 377, 379, 382, 384, 385, 387, 390, 393, 398, 405, 407.
Безбедносна криза 180, 183, 355, 525.
Берлински зид 64, 178, 206, 241, 444.
Бжежински Збигњев 86, 156.
Борисов Бојко 72.
Брежњев Леонид 148, 155, 156, 240, 447.
Броз Јосип Тито 188, 458, 459, 461.
Бугарска 71, 73, 188, 239.
Будимпешта 64, 65, 67, 334.
Буш Џорџ 67, 82, 182.

В

Валенса Лех 66, 156, 253, 254.
Ваздушни саобраћај 387.
Варшавски уговор 194, 239, 240, 245, 253, 320, 449.

Венецуела 194, 198, 200, 339.
Власт 44-529.
Водени саобраћај 385, 386, 391, 396.
Војна интервенција 56, 149, 156, 163, 203, 316-318, 321, 322, 418, 458, 469, 473.
Војни фактор 158, 305, 306, 311, 458, 462.
Врбовање 139, 263, 265-267, 299, 406, 413, 462.

Г

Гадафи ел Моамер 486, 515, 516.
Гаспром 78, 197, 201, 202, 486.
Геополитика 80, 83, 103, 190, 194-196, 199, 202, 203, 241, 255, 314, 369, 403, 458, 473, 474, 480, 490, 497, 512, 513.
Герила 119, 139, 146, 163, 246, 274, 321, 322, 351, 378, 403, 416, 417, 473, 474, 493.
Гласине 316, 326, 336, 337, 376, 394, 503.
Горбачов Михаил Сергејевич 65, 66, 71, 92, 173, 177, 182, 449, 450.
Грађанска непослушност 128, 421-423.
Грађански нереди 421, 433-436.
Грађански рат 114, 163, 187, 190, 322, 353, 457, 524.
Грос Карољ 68.
ГРУ 148.
Грузија 43, 76-80, 87, 95, 187, 358, 450, 513.
ГУУАМ 76.

Д

Дагестан 75, 504.
Дезинформација 88, 89, 282, 301, 330, 343, 376.
Демирел Сулејман 514.
Демократија 104, 129, 192, 209, 215, 217-219, 229, 230, 352, 528.
Демократска револуција 43, 64, 67, 73.
Диверзија 90, 91, 118, 119, 267, 305, 353, 379-381, 383, 386, 392, 393, 395-397.
Диктатура 350.
Дојч Џон 204.
Држава 45-529.
Државна безбедност 164, 265, 369, 370, 390, 457, 471, 472.
Државни удар 45, 56, 128, 140-143, 145, 149, 151, 181, 182, 241, 245, 394, 409.
Државни удар одозго 137, 153, 154.
Друмски саобраћај 379-381.
Друштвена мрежа 337-342, 344-346, 501.

Е

Евроазија 75, 94, 161, 204.
Европска Унија 76, 195, 198, 199, 201.
Египат 194, 197, 242, 341, 385, 480, 483, 489.
Економска криза 92, 167, 179, 185, 360, 417, 509.
Економска моћ 107-109, 204, 238.
Електронски медији 324, 326, 331.

Електро-енергетски систем 285, 369, 377, 383, 393, 395-397.
Елита 54, 55, 76, 93, 153, 154, 157, 189, 201, 211, 216, 219, 268, 269, 272, 273, 310, 328, 421, 434, 449, 452, 460, 482-484.
Енергетика 167, 180, 196, 199, 200, 204, 338, 482.
Ердоган Рецеп 500, 512, 515, 517, 520, 521, 525.

Ж

Железнички саобраћај 144, 285, 308, 382-385, 388, 391, 396, 410.
Живков Тодор 71, 72, 139.
Животна средина 369, 398, 520.

З

Завера 213, 255-257, 259-262.
Завереничка организација 143, 259, 264.
Заједница Независних Држава 93.
Законодавна власт 77, 78, 145, 150, 226, 269, 283, 296, 297, 369, 376, 378.
Западна Немачка 68, 69, 266, 311.
Застрашивање 139, 232, 346, 358, 409, 412, 413.

И

Ивашутин Пјотр 148.
Идеологија 48, 54, 105, 122, 209-215, 231, 235, 238, 445.
Избори 49, 62, 66, 67, 70, 72, 77, 78, 80, 81, 86, 90, 138, 185, 272, 447, 449, 483, 514, 520.
Извршна власт 142, 151, 153, 294, 429, 511.
Израел 194, 197, 235, 245, 339, 480, 488-490, 495, 497, 499, 513, 525.
Илијеску Јон 71.
Ингушетија 75, 145, 504.
Информација 111, 223, 231, 263, 264, 286-288, 291, 293, 324-327, 329, 335, 342, 343, 345, 346, 373, 375, 394, 398, 400, 413, 432, 501.
Иран 70, 190-192, 194, 196-198, 200, 203, 205, 235, 236, 245, 310, 313, 344, 488, 489, 495-497, 500, 504, 506, 513, 517.
Источни Берлин 65.
Источна Немачка 66-68.

Ј

Јавно мњење 101, 465.
Јанукович Виктор 81-83.
Јерузелски Војчех 156, 458.
Јордан 197, 483, 488, 490, 497, 498.
Југославија 159, 160, 473, 474.
Југословенска народна армија 455-475.
Јужна Осетија 79, 80, 95, 187, 450.
Јужни ток 202.
Јушченко Виктор 80-82.

К

Кавказ 75, 81, 193, 489, 504.
Кадар Јанош 68.
Казахстан 75, 83, 516.
Каримов Ислам 85.
Кастро Фидел 244.
КГБ 147, 148, 155, 240, 244, 245, 252, 253, 449, 494.
Кенан Џорџ 193.
Кина 94, 194, 202-205, 239, 347, 450, 481, 490, 495, 504, 505, 516.
Киргизија 43, 75, 76, 83-85, 94, 187, 516.
Клинтон Бил 82.
Клинтон Хилари 94.
Контраобавештајна служба 266, 277-285, 287.
Контрареволуција 56, 63, 130, 178, 184, 191, 256, 309, 318, 320.
Конфликт 51, 75, 89, 101, 104, 162-164, 178, 185, 198, 216, 260, 269, 345, 380, 416, 429, 450, 455, 474, 481, 486, 493, 498, 500, 501, 506, 511, 524, 525.
Корпорација 88, 169, 171, 172, 175, 231, 293, 343, 362, 365, 452, 485.
Корумпирање 88, 244, 272, 366, 369, 409, 410.
Косачов Константин 93.
Курди 497, 500, 517-519.

Л

Лајпциг 67.
Латинска Америка 140, 159, 161, 193, 237, 238, 241, 245, 246.
Легалитет 44, 316.
Легитимитет 84, 138, 154, 181, 191, 315, 388, 394, 423, 429, 446, 475, 511, 512.
Лукјанов Андреј 72.

М

Мађарска 56, 65-68, 141, 148, 187, 188, 239, 240, 253, 313, 317, 320, 389, 445, 449.
Манипулација 46, 107, 110, 152, 154, 160, 189, 268, 316, 325, 328, 331, 335, 338, 401, 426, 437.
Маса 54-512.
Међународна криза 143, 524.
Међународни односи 54, 153, 198, 523.
Међународни републикански институт 82.
Мека моћ 451.
МИ 6 69, 188.
Младенов Петер 72.
ММФ 176, 177, 523.
Молдавија 43, 76, 86, 87, 343.
Моћ 46-496.
Мосадег Мохамад 190, 191.
Москва 85, 86, 94, 239, 242, 331, 379, 469.
Мубарак Хосни 480, 481.

Н

Нађ Имре 66.
Насиље 44-490.
Насилне демонстрације 429, 435, 511.
Насилне револуције 43, 60, 62, 64.
НАТО 73, 79, 86, 92, 93, 187, 190, 194, 202, 239, 266, 486, 501, 503, 504, 506, 513, 515, 516, 522.
Национални демократски институт 82.
Нафта 206, 396.
Ненасилна борба 91, 141, 354, 357, 359, 361, 367.
Немири 119, 133, 134, 163, 418, 493.
Нереди 119, 133, 161, 421, 433-440.
Нуклеарни потенцијал 78, 131, 167, 180, 191, 192, 194, 398, 443, 499, 504, 516.

О

Обавештајна служба 188, 245, 279, 281, 289, 291, 294, 295-297, 299, 302, 494.
Обојена револуција 73, 74-78, 81-83, 86, 90, 91, 93, 95.
ОДКБ 75, 76, 85.
ОЕБС 84, 89, 187, 318.
Октобарска револуција 62, 63, 309, 316, 317, 449.
Опозиција 53, 66, 68, 69, 70, 72-74, 77-79, 83, 86, 93, 138, 252, 253, 303, 323, 397, 421, 428, 429, 436, 467, 472, 484, 495, 511, 512, 517, 520.
Опсервација 384, 405, 406, 410.
Орган безбедности 380-384, 390, 393, 409, 424, 426, 427.
Оружана побуна 114, 161-163.
Оружане снаге 63, 75, 78, 141, 150, 157, 163, 307, 311, 312, 314, 315, 371, 475, 494.
Оцалан Абдулах 518, 519.

П

Паравојне формације 157, 298, 300, 391, 464, 465, 472, 473.
Парламентарни 78, 80, 83, 236, 286.
Патрушев Николај 94.
Пахлави Реза Мухамед 235, 236.
„Повеља 77“ 69
Политбиро 68, 72, 139, 449.
Политичка борба 54, 102, 357, 362, 365, 366.
Политичка криза 182-185, 188, 426, 428, 486, 511.
Политичка моћ 98, 101, 104, 106-108, 110-112, 189, 198, 238.
Политички преврат 86, 137, 151-529.
Политичко самоубиство 132.
Политичко убиство 118, 119, 132.
Политички удар 137, 139, 236.
Пољска 65, 66, 156, 173, 239, 240, 252, 253, 358, 458.
Португалија 140, 159, 239.
Праг 64, 65, 67, 334, 390.

Прашко пролеће 69.
Претња 118, 119, 131, 132, 162, 184, 215, 293, 317, 354, 355, 362, 384, 412, 413.
Примаков Јевгениј 181, 504.
Природни гас 77, 78, 86, 187, 197-202, 205, 207, 396, 486, 496, 497, 522, 523.
Природни ресурси 196.
Прислушни центар 245, 400, 401, 403, 404, 405.
Пропаганда 251, 293, 300, 326, 341, 333, 449, 451.
Путин Владимир Владимирович 78, 92, 148, 245.
Пуч 45, 128, 137, 147, 150, 157-163, 172, 180, 186, 190, 221, 236, 237, 241, 243, 245, 299, 312, 315, 455-458, 464, 469, 470, 472, 474, 475, 489, 494, 514, 515, 520, 528, 531, 532.

Р

Радничка партија Курдистана 517-519.
Револуција 43-528.
Религија 209, 233, 237.
Репресија 73, 119, 350-352, 356, 359, 378.
Румунија 70, 71, 73, 86, 87, 159, 239, 240, 243, 445, 448.
Русија 62, 63, 75, 77-80, 82, 83, 85, 92-95, 160, 178, 182, 187, 194, 197-203, 205, 314, 339, 344, 446, 447, 450, 453, 506, 516, 523.

С

Саботажа 91, 381, 392, 393, 395, 397.
Сакашвили Михаил 78-80, 187.
Саудијска Арабија 200, 203, 481, 490, 496, 497.
Светска банка 176.
Северна Кореја 192, 194, 226.
Северни ток 78, 83, 199.
Секуритатеја 71.
Сепаратизам 403, 424, 437, 457, 458, 473, 474.
Сила 37-506.
Сирија 194, 197, 203, 205, 455, 481, 490, 491-513, 515, 517, 522.
Сједињене Државе 75, 76, 172, 176, 230, 236, 489.
Слобода 73, 89, 125, 209, 213, 214, 217, 220-222, 224-226, 228, 229, 231, 233, 256, 269, 280, 326, 415, 416, 428, 447, 483, 511.
Служба безбедности 244, 252, 303, 465.
Специјална служба 61, 71, 137, 140, 183, 241, 263, 273, 275-278, 286, 292, 343, 357, 366, 367, 368-373, 378, 388, 393, 399, 405, 406, 411, 463, 494, 517.
Совјетски Савез 64, 65, 75, 77, 93, 141, 147, 148, 149, 155, 156, 173, 174, 177, 178, 181, 182, 188, 191, 197, 200, 206, 226, 232, 238-241, 243, 245, 323, 334, 446, 447, 449, 469, 475, 493, 494, 501, 513.
„Солидарност“ 66, 156, 252-254, 386, 426, 458.
Социјална криза 168, 169, 176.
Специјалне операције 290, 299, 300.
Спољна политика 156, 293, 396, 452, 474, 495, 504, 509.
Субверзија 76, 88, 89, 186, 22, 191, 233, 241, 245, 267, 278-281, 284, 285, 289, 290, 294, 297-299, 302, 315, 322, 336, 337, 369, 387, 392, 394, 395, 398, 399, 401, 409,

429, 432, 459, 511, 522.

Суверенитет 51, 52, 187, 190, 229, 242, 259, 281, 298, 300, 320, 323, 334, 347, 354, 370, 341, 427.

Суецка криза 240, 245.

Т

Тајна 151, 251, 252, 257, 258.

Тараки Мохамед 147, 148.

Таџикистан 75, 94, 516.

Телекомуникације 285, 329, 338, 343, 377, 390-394, 410, 497.

Тероризам 91, 93, 119, 145, 146, 198, 284, 292, 312, 326, 345, 378, 393, 414, 418, 452, 488, 490, 493, 517.

Тимошенко Јулија 82.

Тоталитарно 63, 79, 103, 138, 157, 214, 254, 280, 330, 343, 350, 357, 360, 362, 431, 436, 484.

Традиција 92, 195, 209, 226, 237, 246, 311, 363, 371, 417, 445, 514, 527.

Трећи свет 174, 176, 177, 196, 237, 238, 241, 242, 299, 323, 459, 480.

Тунис 483.

Турска 194, 197, 239, 339, 489, 500, 509, 510, 512, 514, 520-525.

У

Уједињене Нације 235.

Украјина 43, 76, 80-83, 87, 93, 94, 198, 199, 358, 529.

Узбекистан 43, 75, 76, 84-86, 516.

Унутрашња криза 48, 180.

Устав 61-530.

Устанак 119, 133, 210, 241.

Уцена 406, 411, 412, 435.

Ф

Федерална служба безбедности 144, 340.

Француска револуција 43, 53, 60, 195, 217, 228, 304, 305, 309, 317, 363.

Фронт националног спаса 70.

Х

Хладни рат 64, 171, 173, 176, 193, 196, 197, 238, 240-244, 322, 323, 459, 480.

Хонекер Ерих 67, 68.

Хунта 102, 157, 172, 181, 237, 312, 486.

Ц

ЦИА 69, 204, 245, 246, 300, 303, 517.

Ч

Чаушеску Николај 70, 71, 103, 240.

Чехословачка 56, 64, 66, 69, 70, 141, 239, 240, 313, 317, 320, 389.
Чеченија 75, 187, 357, 504.

Ш

Шангајски споразум 75, 84, 85, 516, 522.
Шеварнадзе Едвард 77-79.
Шпијунажа 188, 241, 267, 274, 285, 289, 295, 302-304, 404, 456.
Штрајк 89, 91, 171, 172, 226, 397, 421, 425-427, 438, 440.

Рецензија Проф. др Ивана Радосављевића

Научна монографија др Марка Парезановића „Политички преврат – савремени приступ“, представља једну надамте актуелну и интересантну студију, у којој су мултидисциплинарним приступом на одговарајући начин анализирана и систематизирана расположива знања о предмету истраживања. Због сложене структуре политичких преврата, аутор је коришћењем адекватне методолошке апаратуре, успео да инкорпорира у своје истраживање све најважније резултате и закономерности из различитих друштвених наука, што је био изразито сложен истраживачки подухват.

Аутор је остварио пројектоване циљеве свог истраживања и у одређеним сегментима одважио се и да изнесе научна предвиђања, што свакако представља један од најсложенијих и најризичнијих истраживачких захвата.

Када је у питању структура монографије, она се састоји из једнаест делова - тематских целина - што иде у прилог њеној темељности и свеобухватности. Занимљиво је да је у оквиру првих тематских целина у великој мери присутан теоријски аспект изучавања феноменологије политичких преврата, а да како се иде даље и све дубље се улази у резултате истраживања, књига постаје све динамичнија и интересантнија. То проистиче из чињенице да је аутор веома умешно и обазриво систематизовао и одређена практична сазнања која су пре свега резултат савремене политиколошке науке и истраживачке праксе проистекле из досадашњих превратничких процеса. На тај начин, књига је добила на динамичности и актуелности, посебно ако се узме у обзир да је проблематика политичких преврата у другој половини XX и на почетку XXI века, добила посебан значај. Ако се изузму политички преврати који су на подручју Латинске Америке и Африке традиционално присутни, не сме се пренебрегнути чињеница да су преврати не само обележили, већ и трасирали даље међународне и свеукупне друштвене односе и у Европи, на постсовјетском простору, па и шире. Домети и последице тих политичких преврата, не представљају завршене процесе, што се лако може установити на примеру „обојених“ револуција, којима је и аутор посветио посебну истраживачку пажњу.

Аутор је веома успешно користио и систематизовао обимну научну и стручну литературу, што такође представља несумњив научни допринос.

Ова студија може да послужи као веома корисна литература за

студенте и научне посленике који се баве истраживањем политичких појава и процеса

Једна од значајних особености ове књиге да је, иако представља научну монографију, писана на такав начин да је у потпуности прилагођена ширем читалачком аудиторијуму, те да је без било каквих потешкоћа могу разумети и они који немају предзнања о политичким превратима и теорији политике уопште.

Имајући у виду квалитет и значај ове монографије, са посебним задовољством предлагем издавачу да објави ову научну студију др Марка Парезановића.

У Београду,
10.09.2013. године

др Иван Радосављевић, редовни професор
Факултета политичких наука у Београду

Рецензија др Мише Ђурковића, вишег научног сарадника

Доктор Марко Парезановић је већ пар година уназад присутан у нашој научној и публицистичкој јавности. Неколико његових прилога објављених у периодици скренули су пажњу јавности својим специфичним стилем који је комбинација одличне теоријске основе и врло конкретних знања о појединачним примерима унутрашњих превирања у одређеним земљама. Као логична последица његових истраживања насталих у претходних неколико година дошла је и књига коју аутор предаје јавности.

Књига Политички преврат је допуњено и проширено издање докторске дисертације коју је Парезановић одбранио 2011 на Факултету политичких наука у Београду, под менторством професора Драгана Симеуновића. Овај рукопис има веома важну улогу у нашој стручној јавности јер покрива једну веома важну и актуелну област истраживања којом се код нас бави веома мали број људи. Сва дешавања од рушења комунистичких система у периоду око 1990, преко таласа обојених револуција у првој половини двехиљадитих и коначно до смена власти изазваних арапским пролећем, нису нашла адекватну рецепцију у нашој научној јавности. Ово је тим чудније што је читав други талас, започет управо у Београду у време пред рушење Милошевићевог режима.

Колега Парезановић се усмерио управо на ову неистражену област и предузео веома конкретно истраживање које расветљава теоријски, методолошки и безбедносни оквир свих ових процеса.

Рукопис је оквирно организован око четири кључна проблема. Први део се односи на основна теоријска, методолошка, концептуална и појмовна разјашњења. Након увода следи поглавље о револуцијама, где Парезановић креће од опште дефиниције овог феномена и креће се до савремених обојених револуција, посебно разјашњавајући технику извођења ових савремених државних удара. Друго поглавље смешта револуцију у класичан појмовни апарат реалистичне политикологије која се бави питањима моћи, власти и насиља. Следи посебно поглавље које разјашњава сродне феномене као што су пуч, државни удар, или оружана побуна.

Други део обухвата два поглавља која дају социјалну и идеолошку позадину извођења савремених револуција и преврата. У првом се објашњавају вечити извори конфликта унутар појединих друштава, као и између субјеката у међународној заједници. Парезановић скреће пажњу на последице савремене економске кризе, на чињеницу нукле-

арне опаности и посебно на борбу за ресурсе као један од најважнијих покретача сукоба и преврата. Наредно поглавље скреће пажњу на идеолошке основе легитимизације савремених политичких преврата: свака критична маса мора бити вођена неком врстом идеолошке или вредносне мотивације. Аутор стога усмерава своју пажњу на питања демократије, људских права, религије и слободе као најважнијих покретача у савременом свету.

Трећа целина доноси два изузетно корисна поглавља која детаљно разјашњавају технику и методику извођења политичких преврата. Док се у седмом поглављу разматрају и пореде насилни и ненасилни облик извођења преврата, у шестом се детаљно анализирају улога и положај низа појединачних актера као што су завареници, политичке структуре, електронски и пропагандни медији, специјалне службе, војни фактор и кончано друштвене мреже као све битнији фактор организовања, мобилизације и деловања.

Следи целина која се бави контраобавештајном и безбедносном заштитом сваке државе од овако осмишљених и спровођених завера, као и од политички мотивисаних штрајкова и других облика грађанске непослушности, и на крају следи закључно разматрање које даје општу оцену ефеката и домета савремених политичких преврата.

Као нека врста додатка на крају се излажу четири студије случаја политичких преврата: могући војни удар ЈНА 1991, Арапско пролеће, случај Сирије као рефлексива арапског пролећа и грађански протести у Истанбулу из 2013.

Ради се дакле о богатој, методски доследно изведеној и кохерентној студији која ће дати допринос како нашој политикологији тако и студијама безбедности. Стога са великим задовољством препоручујем овај рукопис за штампање.

У Београду,
06.09.2013. године

Др Миша Ђурковић, виши научни сарадник
Института за европске студије у Београду

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.276
323.276:327.84
323

ПАРЕЗАНОВИЋ, Марко, 1977-

Политички преврат : савремени приступ /
Марко Парезановић. - Београд : Нова српска
политичка мисао, 2013 (Чачак : Светлост). -
562 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 500. - Стр. 25-29: Предговор / Драган
Симеуновић. - Стр. 559-560: Рецензија / Иван
Радосављевић. - Стр. 561-562: Рецензија /
Миша Ђурковић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр.
531-548. - Resume, Резюме. - Регистар.

ISBN 978-86-84321-19-5

а) Политички преврати б) Државни удар с)
Унутрашња политика
COBISS.SR-ID 201782796

